

ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಯೋಕ್ತಿ
ಮತ್ತು
ಯೋಚನಾ ಸಾರ

ಡಾ.ಕೆ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ

ಜನಪ್ರಿಯ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆ

ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ ಮತ್ತು ಲೋಚನಸಾರ

ಡಾ: ಕೆ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ

ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರ

ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯ
ಬೆಂಗಳೂರು

KANNADA DHWANYALOKA MATTHU
LOCHANASARA - A Kannada Translation of DHWANYALOKA
and LOCHANA by Dr K Krishna Murthy and Published by
I M Vittala Murthy, Director, Directorate of Kannada & Culture
14/3A Nrupathunga Road, Bangalore 560 002

Pp xxxiv + 272

© ಹಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕಾದಿರಿಸಲಾಗಿದೆ.

1990

ಬೆಲೆ ರೂ. 18/-

ಮುದ್ರಣ: ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರ ಮುದ್ರಣಾಲಯ
ಬೆಂಗಳೂರು

ಅರಿಕೆ

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿವರ್ಷವೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತಿರುವ ಪುಸ್ತಕಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಹೋಲಿಸಿದರೆ, ಅದಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಕೊಂಡು ಓದುವ ಸದ್ಭದೆಯರು ಸಾಕಷ್ಟಿಲ್ಲವೆಂಬ ಕೊರತೆ ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕೋದ್ಯಮವನ್ನು ಯಾವತ್ತಿನಿಂದಲೂ ಕಾಡುತ್ತಿರುವ ಸಂಗತಿ. ಇತ್ತೀಚೆಗೂ ತೂ ದಿನದಿಂದ ದಿನಕ್ಕೆ ಏರುತ್ತಿರುವ ಕಾಗದದ ಬೆಲೆ ಹಾಗೂ ಮುದ್ರಣ ವೆಚ್ಚಗಳಿಂದಾಗಿ, ಪುಸ್ತಕದ ಬೆಲೆಯೂ ಒಂದು ಹೊರೆಯಾಗಿ, ಎಂಥ ಪುಸ್ತಕಪ್ರೇಮಿಗಳೂ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳಲು ಹಿಂಜರಿಯುವಂಥ ಪರಿಸ್ಥಿತಿ ನಿರ್ಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಳ್ಳೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಆಯ್ದು ಮುದ್ರಿಸಿ, ಸಾಧ್ಯವಾದಷ್ಟು ಕಡಿಮೆ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಪುಸ್ತಕಪ್ರೇಮಿಗಳಿಗೆ ತಲುಪಿಸುವ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೊಂದು ರೂಪುಗೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ, ಅದು ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕೋದ್ಯಮ ಹಾಗೂ ವಾಚನಾಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಸಂವರ್ಧನಗೊಳಿಸುವ ದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಹತ್ವದ ಪ್ರಯತ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪಾಸ್ತವದ ಸಂಗತಿ ಎಂದರೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯವು, ಈಗಾಗಲೇ ಹಲವು ಸಲ ಈ ಬಗೆಯ ಪ್ರಯತ್ನದಲ್ಲಿ ತೊಡಗಿ ಅದರ ಮೂಲಿಕೆಯನ್ನು ಮನದಟ್ಟು ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದೆ ಎನ್ನುವುದು. ಹಿಂದೆ ಕನ್ನಡ-ಸಂಸ್ಕೃತಿ ಪ್ರಸಾರ ಯೋಜನೆಯ ಅಂಗವಾಗಿ ಕುಮಾರವ್ಯಾಸ ಭಾರತ, ಜೈಮಿನಿಭಾರತ ಮೊದಲಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಜನಪ್ರಿಯ ಕೃತಿಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಕಡಿಮೆ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯರಿಗೆ ತಲುಪಿದವೆಂಬುದನ್ನು ನೆನೆಯಬಹುದು. ಅನಂತರ ವಿಶ್ವ ಕನ್ನಡ ಸಮ್ಮೇಳನದ ಅಂಗವಾಗಿ, 1982ರಲ್ಲಿ ಒಂದುನೂರಾ ಹದಿನೇಳು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು, 1985ರಲ್ಲಿ ಐವತ್ತು ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಈಚೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಮೂಲಿಕವಾದ ಹಲವು ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯವು ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಜನಕ್ಕೆ ದೊರೆಯುವಂತೆ ಪ್ರಕಟಿಸಿದೆ. ಈ ಎಲ್ಲ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಕಟಣೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಸಾರ್ವಜನಿಕರಿಂದ ದೊರೆತ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆ ಹಾಗೂ ಬೇಡಿಕೆಯ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ, ಇದೀಗ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರವು ಪುಸ್ತಕೋದ್ಯಮವನ್ನು ಜನಪರವಾಗಿ ಮತ್ತು ದೃಢವಾಗಿ ಬೆಳೆಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ 'ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ' ಎಂಬ ದೀರ್ಘಕಾಲಿಕ ಯೋಜನೆಯೊಂದನ್ನು ರೂಪಿಸಲು ಮುಂದಾಗಿದೆ.

ಲೇಖಕ-ಪ್ರಕಾಶಕ-ಓದುಗರ ನಡುವೆ ಒಂದು ಬಗೆಯ ಗಾಢ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾ, ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ವಾಚನಾಭಿರುಚಿಯನ್ನೂ, ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನೂ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುತ್ತಾ, ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ಓದುಗರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ ಪುಸ್ತಕಗಳು ಭಾರವಾಗದ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವಂಥ ಸ್ಥಾಯೀ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೊಂದನ್ನು ರೂಪಿಸುವುದು ಈ ಯೋಜನೆಯ ಗುರಿಯಾಗಿದೆ.

ಈ ಪ್ರಾಧಿಕಾರವು ಮೂಲತಃ ಒಂದು ಸ್ವಾಯತ್ತ ಮಂಡಳಿಯಂತೆ ಕಾರ್ಯನಿರ್ವಹಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮೊದಲ ಹಂತಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ಕಾರವು ಆರ್ಥಿಕ ನೆರವನ್ನು ನೀಡುವುದು ಅಗತ್ಯವಾದರೂ, ಕ್ರಮಕ್ರಮೇಣ ಅದು ತನ್ನ ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಹಾಗೂ ಗಳಿಕೆಯ ಮೇಲೆ, ಕೇವಲ ವ್ಯಾಪಾರಬುದ್ಧಿಗೇ ಮೀರಿದ ನಿಲುವಿನಲ್ಲಿ ತನ್ನನ್ನು ತಾನು ಬೆಳೆಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ.

ಈ ಬಗೆಯ ಆಶಯಗಳಿಂದ, ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯವು 'ಜನಪ್ರಿಯ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆ'ಯ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ, ಕನ್ನಡದ ಕೆಲವು ಒಳ್ಳೆಯ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಆಯ್ದು ಪುನರ್ಮುದ್ರಿಸಿ ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಾರಂಭಿಸುತ್ತಿದೆ. ಈ ಸರಣಿಯಲ್ಲಿ ಸಾಹಿತ್ಯದ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿನಿಧಿಸುವ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಆಯ್ದು ಸಮಿತಿಯ ಸೂಚನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಈ ಕೃತಿಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಓದುಗರು ವಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆಂದು ನಾವು ಭಾವಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಈ 'ಜನಪ್ರಿಯ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆ'ಯ ಆಯ್ದ ಸಮಿತಿಯ ಸದಸ್ಯರಾದ
ಡಾ: ಹಾ. ಮಾ. ನಾಯಕ, ಡಾ:ಜಿ. ಎಸ್. ಶಿವರುದ್ರಪ್ಪ, ಪ್ರೊ: ಕೀರ್ತಿನಾಥ ಹರ್ತಕೋಟಿ,
ಡಾ: ಗಿರಡ್ಡಿ ಗೋವಿಂದರಾಜ, ಶ್ರೀ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರ ತೇಜಸ್ವಿ, ಡಾ: ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಕಂಬಾರ,
ಡಾ: ರಾಜೀವ ತಾರಾನಾಥ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಬರಗೂರು ರಾಮಚಂದ್ರಪ್ಪ ಅವರಿಗೆ, ಈ
ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ನಿಗದಿತ ಅವಧಿಯೊಳಗೆ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಎಲ್ಲ ಮುದ್ರಣರಿಗೆ, ರಕ್ಷಾಪುಟದ
ವಿನ್ಯಾಸವನ್ನು ರಚಿಸಿಕೊಟ್ಟ ಕಲಾವಿದ ಶ್ರೀ ಜಿ. ಸು. ಕೃಷ್ಣಶೆಟ್ಟಿಯವರಿಗೆ ಮತ್ತು ಈ ಯೋಜನೆಗೆ
ಮುಕ್ತ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಮಂಜೂರಾತಿ ನೀಡಿದ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರಕ್ಕೆ ನಾನು ಆಭಾರಿಯಾಗಿದ್ದೇನೆ.

29.3.1990

ಬೆಂಗಳೂರು

ಎ.ಎಂ. ವಿಠಲಮೂರ್ತಿ

ನಿರ್ದೇಶಕರು

ಅರ್ಪಣೆ

ಶಿಷ್ಯವಾತ್ಸಲ್ಯಪ್ರಪೂರ್ಣರೂ ಗುರುವರ್ಯರೂ
ಆದ

ಡಾ. ಎ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಎಂ.ಎ., ಡಿ.ಲಿಟ್., ಅವರ ಪದತಲದಲ್ಲಿ

ಇದೇಕೋ ಸಂಸ್ಕೃತನಾಟಕಪ್ರಕರಣಂ ಮಕ್ಕಳಿಗೋ ಭಾರತಂ
ಬದುಕಲ್ ಕಲ್ಪಿಡೆ ದೊಡ್ಡವರ್ಗೆ ವಚನೋಪಾತ್ತಂ ಮಹಾಭಾರತಂ
ಮೊದಲೋಳ್ ಕೈಪಿಡಿ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಕವಿತಾಸಾರಪ್ರಕಾಶೋಜ್ಜ್ವಲಂ
ಚದುರರ್ಗಿಲ್ಲಿ ಕಥಾಮೃತಂ ಗಡೆನುತಂ ಗ್ರಂಥಂಗಳಂ ನಿರ್ಮಿಸಲ್

೧

ನಡೆಯಿಂ ನುಡಿಯಿಂ ಜನಗಳ
ನಡೆಯಂ ನುಡಿಯಂ ಸಮಂತು ಕನ್ನಡನಾಡಂ
ಅಡಿಯಡಿಸುತೆ ನಡೆಗಲಿಸಲ್
ಗಡೆ ನೋಂತರ್ ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ್ ಕೃತಕೃತ್ಯರ್

೨

ಗುರುಗಳ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳ್
ಗರುಡಿಯೊಳಂ ಕಾವ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದಾ ಗರುಡಿಯೊಳಂ
ಪರಿಣತರೆನೆ ಮೃದುಹೃದಯರ್
ಸರಿವರ್ಪರ್ ದ್ರೋಣಕಣ್ವರಿಂಗೀ ಯುಗದೊಳ್

೩

ಪರಮಾಚಾರ್ಯರ ಪದವಿಯ
ನುರುಗಾರವದಿಂದೆ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಂ
ಗುರುಗಳ್ಳಿತ್ತಾ ಸುದಿನಂ
ಬರೆಯಲ್ ಬಗೆದಂತೆ ಪೂರ್ಣಮಾದೀ ಕೃತಿಯಂ

೪

ವರಮೆನಲಾಶೀರ್ವಾದಂ
ಗುರುವರ್ಯರ ಶಿಷ್ಯಕೋಟಿ ಹೃದಯಸ್ಥಿತರಾ
ಹರುಷದೆ ಬರೆದೀ ರಚನೆಯ
ನಿರಿಸಿಪಂ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ಗುರುಪದತಲದೊಳ್

೫

ಆರಿದೆನ್ನಯ ಕನ್ನಡ ಪ್ರಕಟನ ಪ್ರಾರಂಭಮಿಂಬಾದುದೋ
ಆರಿದೆನ್ನೆಗಮೆನ್ನ ಸರ್ವಲಿಖಿತಂ ಸಾಂದಂದಮಂಗೀಕೃತಂ
ಆರಿದೆನ್ನಯ ಬುದ್ಧಿ ಮುಂಬರಿದುದೋ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹದೇದೀಪ್ತಿಯಿಂ
ದೋರಂತೀ ಕೃತಿಯಕ್ಕೆ ಕಾಣೈಯವರಾ ಸಂಪೂಜ್ಯ ಪಾದಾಬ್ಜದೊಳ್

೬

ಮುನ್ನುಡಿ

ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ಚರಿತ್ರೆ ಸುಮಾರು ೧೫೦೦ ವರ್ಷ ನಡೆದು ಬಂತು. ಈ ದೀರ್ಘಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹಲವು ಪ್ರಸ್ಥಾನಗಳು ಹುಟ್ಟಿದುವು. ಅಲಂಕಾರಿಕರು ಕಾವ್ಯಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನಕಾರಣವಾವುದೆಂಬುದನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡಿ, ರಸ ರೀತಿ ಗುಣ ಅಲಂಕಾರ ವಕ್ರೋಕ್ತಿ ಧ್ವನಿ ಟಿಪ್ಪಣಿ ಮುಂತಾದವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ನೃಪತುಂಗನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಲಿಂಗರಾಜನವರೆಗೆ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಸಾವಿರ ವರ್ಷ ಇವುಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆ ಹಲವು ಗ್ರಂಥಗಳು ಹುಟ್ಟಿದುವು. ಆದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ದಿಂದ ಮೂಲಕೃತಿ ಯಾವುದೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ನೇರವಾಗಿ ಭಾಷಾಂತರವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು, ನನಗೆ ತಿಳಿದಮಟ್ಟಿಗೆ, ಮೊದಲು ಕೈಕೊಂಡವರು ದಿ. ಅಕ್ಕಲೆ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ನರಸಿಂಹಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು. ಅವರು ೧೯೦೫ರಲ್ಲಿ “ಕನ್ನಡಿಗರಾದ ಅಲಂಕಾರವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳು ಅಲಂಕಾರವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೇ ಆದರಲ್ಲಾ” ಎಂದು ಚಿಂತಿಸಿ ‘ಚಂದ್ರಾಲೋಕ’ವನ್ನು ಕನ್ನಡಿಸಿದರು. ಅದು ‘ಕರ್ಣಾಟಕ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆ’ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾಯಿತು. ಎರಡನೆಯದೇ ಡಾ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರ ‘ಕನ್ನಡ ಧ್ವನಿಶಾಸ್ತ್ರ’ವು. ಇದು ‘ಧ್ವನಿ’ಯನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ ಆ ಪ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ ಗ್ರಂಥ.

ಒಳ್ಳೆಯ ಭಾಷಾಂತರಕ್ಕೆ ಮೂಲದಷ್ಟೇ ಬೆಲೆ ಇರುತ್ತದೆ; ಅದನ್ನು ಓದುವುದು ಸುಲಭ, ಬರೆಯುವುದು ಕಷ್ಟ; ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಮೂಲದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲರೂ ಓದುವುದು ಅಸಾಧ್ಯ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿ ಕೊಡುವ ವಿಧ್ವಾಂಸರ ಉಪಕಾರ ದೊಡ್ಡದು. ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಾಹಿತ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಾರವತ್ತಾಗಿರುವ ಒಂದು ಭಾಗ, ಹೀಗೆ ನಾನಾಭಾಷೆಗಳಿಂದ ಅನುವಾದಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳು. ಗ್ರೀಕ್ ಲ್ಯಾಟಿನ್ ಹೀಬ್ರೂ ಆರಬ್ಬಿ ಚೀನಿ ಈ ಭಾಷೆಗಳಿರಲಿ, ಸಂಸ್ಕೃತ ಒಂದನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡರೂ, ಅದರ ವೇದ ಶಾಸ್ತ್ರ ಕಾವ್ಯ ಇವುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಹಾಗೆ ಇಂಗ್ಲಿಷಿನಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಂತರಗಳಿವೆ; ಅವುಗಳಿಗೆ ಪೀಠಿಕೆ ಟಿಪ್ಪಣಿ ವಿನರಣೆ ವಿಮರ್ಶೆ ಮುಂತಾದವುಗಳಿವೆ. ಇಂಥ ಒಂದಾದರೂ ಗ್ರಂಥ, ಉದ್ಗ್ರಂಥ, ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಬಂತಲ್ಲಾ ಎಂದು ಕನ್ನಡದ ಅಭಿಮಾನಿಗಳು ಹೆಮ್ಮೆ ಪಟ್ಟುಕೊಂಡಾರೊಂದು ನಾನು ಭಾವಿಸುತ್ತೇನೆ. ಡಾ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರಿಗಿಂತ ಈ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಯೋಗ್ಯತೆಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವವರು ಈಗ ಕನ್ನಡನಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹಲವರಿಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಅದು ಪಕ್ಷಪಾತದ ಮಾತೆಂದಾಗಲಿ ಅತ್ಯುಕ್ತಿಯ ಮಾತೆಂದಾಗಲಿ ಯಾರೂ ಎಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಾನು ನಂಬುತ್ತೇನೆ. ಅವರು ಇಂಗ್ಲಿಷ್ ಸಂಸ್ಕೃತ

ಕನ್ನಡ ಮೂರರಲ್ಲೂ ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠ ವಿದ್ವತ್ತನ್ನೂ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನೂ ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ತಲಸ್ಪರ್ಶಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಸಂಗಮಾಡಿ ಬೊಂಬಾಯಿ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾನಿಲಯಕ್ಕೆ “ಧ್ವನಿ”ಯ ಮೇಲೆ ವಿದ್ವದುಪನ್ಯಾಸವನ್ನು ಬರೆದುಕೊಟ್ಟು ಸಿಎಚ್.ಡಿ. ಪ್ರಶಸ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಕಾವ್ಯರಚನಾಶಕ್ತಿ ಆ ವಿದ್ವತ್ತಿಗೆ ಸರಿತೂಗುವಂತಿದೆ, ಬಗೆಬಗೆಯ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಅವರು ಮೂಲದ ಅಸಂಖ್ಯಾತ ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇವು ಎಷ್ಟು ಸುಲಲಿತವಾಗಿ ಬಂದಿವೆಯೆಂದರೆ, ಅವಷ್ಟನ್ನು ಓದುವುದೇ ಒಂದು ಸಂತೋಷ. ಶಾಸ್ತ್ರಭಾಗವನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದೂ ಅಷ್ಟೇ ಆಶ್ಚರ್ಯವುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ, (ಉದಾ : ಪುಟ ೧೮೮-೨೦೮). ಒಟ್ಟಿನ ಮೇಲೆ ಭಾಷಾಂತರವು ಬಹು ತೃಪ್ತಿಕರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಓದುವ ಕನ್ನಡಿಗರು ಸಂಸ್ಕೃತದ ಮೂಲವನ್ನು ತಾವು ಓದಲಿಲ್ಲವಲ್ಲಾ ಎಂದು ಚಿಂತಿಸಬೇಕಾದುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆಧುನಿಕ ಕನ್ನಡ ಸಾಹಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಡಾ. ಕೃಷ್ಣ ಮೂರ್ತಿಯವರಿಂದ ಆಗಿರುವ ಉಪಕಾರ ಬಹು ದೊಡ್ಡದು. ಇಂದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮುಂದಾದರೂ, ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಹಿರಿಯಸ್ಥಾನ ಮನ್ನಣೆಗಳು ದೊರೆತಾಗ ಕನ್ನಡಿಗರಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಮಂದಿ ಓದಿ ಗ್ರಹಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಕಾಲ ಬಂದಾಗ, ‘ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ’ದ ಬೆಲೆಯನ್ನು ಜನ ಅರಿತಾರು.

‘ಧ್ವನಿ’ ಎಂದರೇನು, ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಸ್ಥಾನವೇನು ಎಂಬುದನ್ನು ಅವರೇ ಸಂಸ್ಕೃತ ಕನ್ನಡ ಉದಾಹರಣೆಗಳೊಡನೆ ಈ ಪುಸ್ತಕದ ಮೊದಲ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರ ನಾಲ್ಕು ಲೇಖನಗಳೂ* ತುಂಬ ಪ್ರೌಢವಾಗಿದ್ದು ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗ್ರಂಥಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನಾದರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತವೆ. ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಪರಿಚಯವಂತೂ ಅವುಗಳ ಗ್ರಹಿಕೆಗೆ ಬೇಕೇಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಪುಸ್ತಕದ ಉತ್ತರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಭಾಷಾಂತರ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ಇವು ಪರಸ್ಪರ ಸಹಾಯಕಗಳಾಗಿವೆ.

ಧ್ವನಿ ಎಂಬುದನ್ನು ಲಾಕ್ಷಣಿಕರು ಮೊದಲಿಂದ ಅರಿತಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದವನು ಆನಂದವರ್ಧನ. ಅವನಿಂದ ಮುಂದಕ್ಕೆ ಅದನ್ನು ಪ್ರಾಯಶಃ ಎಲ್ಲರೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಿದರು. ಮಹಿಮುಭಟ್ಟನು ಅದನ್ನು ಖಂಡಿಸಿ ‘ವ್ಯಕ್ತಿವಿವೇಕ’ವೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದನು. ಮಹಿಮುಭಟ್ಟನು ತಾರ್ಕಿಕ; ಅವನ ಗ್ರಂಥ ತುಂಬ ಜಟಿಲ; ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಅನೇಕ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನೂ ಅವನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನು ಆಗ್ರಹಗ್ರಸ್ತನಾದರೂ

* ಇವು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಗ್ರಂಥವಾಗಿ ಅಚ್ಚಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಆ ಗ್ರಂಥವು ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕಕ್ಕೆ ಪೂರಕದಂತಿದೆ. ಅದೂ ಕನ್ನಡಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಪ್ರೌಢವೂ ಪಾರಿಭಾಷಿಕವೂ ಆದ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರಭಾಗ ಕನ್ನಡಿಗರಿಗೆ ದೊರೆ ತಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಶಾಸ್ತ್ರವಾದದ ಸರಣಿ ಅಲ್ಲಿ ಇನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರಿಚಯವಾಗಿ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಶ್ರಮ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸುಖವೂ ದುಃಖವೂ ಇರುವಂತೆ, ಸೌಂದರ್ಯವೂ ವಿಕಾರವೂ ಇವೆ. ಈ ಸೌಂದರ್ಯವಿಕಾರಗಳು ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಜನರ ನಡೆನುಡಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ. ನುಡಿಯ ಸೌಂದರ್ಯವೇ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ವಿಷಯ.

ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಸೌಂದರ್ಯವೆಂಬ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆ, ಭೂಷಣವೆಂಬ ಸಂಕುಚಿತವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಇದೆ. ಸೌಂದರ್ಯವೇ ನಿಜವಾದ, ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾದ, ಅಲಂಕಾರ. ಸುಂದರವಾದ ವಸ್ತುವಿಗೆ ಬೇರೆ ಭೂಷಣವೇಕೆ? ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನನ್ನು ದೀಪದ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಬೆಳಗಿಸಬೇಕೇ? ಅದು ಚೆನ್ನಕ್ಕೆ ಗಿಲೀಟುಮಾಡುವಂಥ ಕೆಲಸ. ಆದರೂ ಚೆನ್ನಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪುವಿಡಬಹುದು, ಕಬ್ಬಿಣಕ್ಕೂ ಹೊಳವು ಕೊಡಬಹುದು, ಕಲ್ಲನ್ನೂ ನಯಮಾಡಬಹುದು—ಅವಕ್ಕೆ ಇರುವ ಗುಣವನ್ನು ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿಸಬಹುದು. ಹಾಗೇ, ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಸುಂದರವಾದ ಮಾತಾವುದು, ಆ ಸೌಂದರ್ಯವೆಲ್ಲಿದೆ, ಅದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು ಹೇಗೆ—ಇವನ್ನೇ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ವಿಚಾರಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಮಾತುಗಳು ಒಂದರಂತೆ ಒಂದು ಇರುವುದಿಲ್ಲ; ಒಂದಕ್ಕೊಂದಕ್ಕೆ ಹಲವು ವಿಧಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ಅರ್ಥವಿರುವ ಪದಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೂ ಈ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ನೋಡಿ —

- (೧) ಶಿವ ಶಂಕರ ರುದ್ರ ಪಶುಪತಿ ಚಂದ್ರಶೇಖರ ಶ್ರೀಕಂಠ ಈಶ್ವರ ವೃತ್ಯಂಜಯ ಮಹಾದೇವ ಕಪಾಲಿ ಕಪರ್ದಿ ಕೃತ್ತಿವಾಸ.
- (೨) ಭಾನು ರವಿ ಸೂರ್ಯ ಆದಿತ್ಯ ನೇಸಲು ಬಿಸುಗದಿರ.
- (೩) ಹೆಣ್ಣು ಹೆಂಗಸು ವೈಯಾರಿ ಸಿಂಗಾರಿ ನಾರಿ ಸ್ತ್ರೀ ಕಾಮಿನಿ ಭಾಮಿನಿ ಮಾನಿನಿ ಪ್ರಮದೆ ವನಿತೆ ಲಲನೆ ವಿಲಾಸಿನಿ ನಿತಂಬಿನಿ ಬಜಾರಿ ಗೈಯಾಳಿ ಗರತಿ.
- (೪) ಕಡಿ ಕೆತ್ತು ಕೊಚ್ಚು ಕುಯ್ಯಿ ಸೀಳು ಕೀಳು ಗೀಳು ಸಿಗಿ ಒಡೆ ತರಿ ತುರಿ ಕವರು ಚಚ್ಚು ಜಜ್ಜು ಕುಟ್ಟು ಬಗಿ ಅರೆ ಹರಿ ಹೋಳುಮಾಡು ತುಂಡುಮಾಡು ಪುಡಿಮಾಡು ಚೂರುಮಾಡು.
- (೫) ಇಡು ಹಾಕು ಒಗೆ ಎಸೆ ಬೀರು ಎರಚು ಚೆಲ್ಲು.

ಕೆಲವು ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವು, ಹಾಕಿದಕಡೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ವಸ್ತುಗಳ ಹಾಗೆ, ನಿಶ್ಚೇತನವಾಗಿರುವಂತೆ ತೋರುತ್ತವೆ. ಇನ್ನು ಕೆಲವು ಗಳಿಗೆ ಜೀವವಿರುವಂತೆ, ಪ್ರಭೆಯಿರುವಂತೆ, ತೋರುತ್ತದೆ. ಆ ಜೀವ ಆ ಪ್ರಭೆ ಮಾತಿನ

ಜೈತನ್ಯದ ಮೇಲೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಬೆಂಡುಹೂವಿಗೂ ಮಲ್ಲಿಗೆ ಹೂವಿಗೂ ಹೇಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೋ ಮರದ ಅನೆಗೂ ಜೀವದ ಅನೆಗೂ ದೇಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೋ, ಬೆಳಗುವ ಗ್ರಹಕ್ಕೂ ಮಿನುಗುವ ನಕ್ಷತ್ರಕ್ಕೂ ಹೇಗೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೋ, ಹಾಗೆ ಅವಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಾಹ್ನದ ಸೂರ್ಯನ ಸುತ್ತ ಕಣ್ಣು ಕೋರೈಸುವಷ್ಟು ಪ್ರಭೆ ಯಿರುತ್ತದೆ; ಸಂಜೆಯ ಸೂರ್ಯ ಒಂದು ಕೆಂಪಿನ ಗುಂಡು. ಶರತ್ಕಾಲದ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ಚಂದ್ರ ಅಮೃತಕಿರಣಗಳನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ಸೂಸುತ್ತಾನೆ, ಮಳೆಗಾಲದಲ್ಲಿ ನೋಡ ಮುಚ್ಚಿದ ಚಂದ್ರ ಮಂಕು; ಮಂಡಲದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಅದರ ಬೆಳಕಿಲ್ಲ. ಈ ನಡು ಹಗಲಿನ ಸೂರ್ಯನೂ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯ ಚಂದ್ರನೂ ಸಂಜೆಯ ಸೂರ್ಯ ನೋಡದ ಚಂದ್ರ ಇವರಿಗಿಂತ ಹೇಗೆ ಮೇಲೆನ್ನ ಬಹುದೋ ಹಾಗೇ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾತನ್ನೂ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಮೇಲೆನ್ನಬಹುದು. 'ಯಾವತ್ ಪ್ರತಾಪನಿಧಿರಾಕ್ರಮತೇ ನ ಭಾನು-ರಹ್ಮಾಯ ತಾವದರುಣೇನ ತಮೋ ನಿರಸ್ತಮ್' (ರಘುವಂಶ ೫-೭೧) ಎಂಬ ಕಾಲಿ ದಾಸನ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ: ಇಲ್ಲಿ 'ಭಾನುಃ' ಎಂಬ ಮಾತು 'ಪ್ರತಾಪನಿಧಿ'ಯನ್ನೂ ಅವನ 'ಆಕ್ರಮಣ'ವನ್ನೂ ಹೇಗೆ ಪ್ರತಿಫಲಿಸುತ್ತದೆ! ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಸೂರ್ಯನೆಂಬ ಅರ್ಥಕೊಡಬಲ್ಲ ಮತ್ತಾವ ಮಾತು ಮಾಡಬಲ್ಲದು? ಹಾಗೇ ಅಶ್ವಘೋಷನು ಒಂದು ಕೆರೆಯನ್ನು ಬಿಳಿಯ ಸೀರೆ ಸುತ್ತಿಕೊಂಡು ಮಲಗಿರುವ ಪ್ರಮದಿಗೆ ಹೋಲಿ ಸಿರುವ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿ (ಬುದ್ಧ ಚರಿತೆ ೪-೪೯) —

ದೀರ್ಘಕಾಂ ಪ್ರಾವೃತಾಂ ಪಶ್ಯ ತೀರಜ್ಯಃ ಸಿಂಧುವಾರಕೈಃ |

ಪಾಂಡುರಾಂಶುಕಸಂವೀತಾಂ ಶಯಾನಾಂ ಪ್ರಮದಾಮಿವ ||

ಇಲ್ಲಿ 'ಶಯಾನಾಂ ಪ್ರಮದಾಂ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ 'ಪ್ರಸುಪ್ತಾಂ ವನಿತಾಂ' ಎಂದೋ 'ಪ್ರಸುಪ್ತಾಂ ಲಲನಾಂ' ಎಂದೋ ಹೇಳಬಹುದು, ಛಂದಸ್ಸು ಕೆಡುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅರ್ಥವುಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ, ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ, ಎಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುತ್ತದೆ! ವನಿತೆಯೆಂದರೆ ಹೆಂಗಸು, ಅಷ್ಟೇಯೇ; ಲಲನೆಯೆಂದರೆ ಚಂಚಲೆಯಾಗಿ ಬಳಕುತ್ತಿರುವ ಲತಾಂಗಿ, ಪ್ರಮದೆ, ಯೌವನದಿಂದ ಕೊಬ್ಬಿ ರಸರಸವಾಗಿರುವವಳು. ಪ್ರಸುಪ್ತಾಂ ಎಂದರೆ ನಿದ್ರೆ ಹೋಗಿರುವವಳು; ಶಯಾನಾಂ ಎಂದರೆ ಕಾಲು ನೀಡಿಕೊಂಡು, ಆದರೆ ಎಚ್ಚರವಾಗಿ, ಮಲಗಿರುವವಳು. ಹಾಗೇ ದೀರ್ಘಕಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ವಾಪಿಕಾಂ ಎಂದೋ ಸರಃ ಎಂದೋ ಹೇಳಬಹುದು. ದೀರ್ಘಕೆ ನೀಳ, ವಾಪಿ ಆಳ; ಸರಸ್ಸು ಕುರುಚಲನ್ನೋ ಕುಂಟೆಯನ್ನೋ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತರುತ್ತದೆ. ಅದು ನವುಂಸಕಲಿಂಗ. ಇದನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಈ ಮಾತುಗಳ ಔಚಿತ್ಯ ಧ್ವನಿ ಸ್ವಾರಸ್ಯಗಳು ಅವರವರ ಸಂಸ್ಕಾರಾಭಿರುಚಿಗಳ ಮೇಲೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ. ಅಶ್ವ

ಘೋಷ ಕಾಳಿದಾಸರು ಆನಂದವರ್ಧನನಿಗಿಂತ ಐನೂರು ಅರುನೂರು ವರ್ಷಗಳಷ್ಟು ಹಿಂದೆ ಇದ್ದವರು; ಅವರು ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ನಿಯಮವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಬರೆದವರೇ ನಲ್ಲ; ಅಂಥವರ ಪ್ರಯೋಗಗಳನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿ, ಆನಂದವರ್ಧನನು ತನ್ನ ಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆದನು.

ವಾಲ್ಮೀಕಿವ್ಯಾಸಮುಖ್ಯಾಶ್ಚ ಯೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತಾಃ ಕವಿಶ್ವರಾಃ |

ತದಭಿಪ್ರಾಯಬಾಹ್ಯೋಯಂ ನಾಸ್ಮಾಭಿರ್ವರ್ತತೋ ನಯಃ || (ಪುಟ ೧೬೮)

ಅವರು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಮಾತುಗಳು 'ಹತ್ತುಕಟ್ಟುವ ಕಡೆ ಒಂದು ಮುತ್ತು ಕಟ್ಟುವೆ' ಎಂಬಂತಿರುತ್ತವೆ; ಕತ್ತಲೆಯ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ದೀಪ ತಂದಿಟ್ಟಂತಿರುತ್ತವೆ —

ವಿಚ್ಛಿತ್ತೋಭಿನ್ನೇಕೇನ ಭೂಷಣೇನೇವ ಕಾಮಿನೀ |

ಪದದ್ವ್ಯಾತ್ಮೇನ ಸುಕವೇಃ ಧ್ವನಿನಾ ಭಾತಿ ಭಾರತಿ || (ಪುಟ ೧೨೫)

ಒಂದು ಮರದ ದಿಮ್ಮಿಯನ್ನು ಸಲಾಕಿಯಿಂದ ಹೊಡೆದರೆ 'ಥಡ್' ಎಂದು ಸದ್ದಾಗುತ್ತದೆ; ಉತ್ತರ ಕ್ಷಣದಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಒಂದು ಲೋಹದ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಅಥವಾ ಕಂಚಿನ, ವಾತ್ರೆಯನ್ನು ಹೊಡೆದರೆ, 'ಠಣ್' ಎಂದು ಸದ್ದಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಸದ್ದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಅಡಗಿಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ; ಹರಡುತ್ತದೆ, ಅಲೆ ಅಲೆಯಾಗಿ ಮುಂದುವರಿಯುತ್ತದೆ, 'ಅನುರಣನ'ವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೇ, ಪರ್ವತ ಪ್ರಾಂತದಲ್ಲಿ ಸಿಡಿಯುವ ಸಿಡಿಲು ಮಾರ್ದನಿ ಪಡಿಮಾರ್ದನಿಗೊಟ್ಟು ಕೂಡಿವೆಂದು ಆ ಪ್ರಾಂತವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಗುಡುಗುಡು ಶಬ್ದದಿಂದ ತುಂಬುತ್ತದೆ. ವಸ್ತುತಃ ಅದು 'ಥಂ!' ಎಂಬ ಒಂದೇ ಏಟು, ಒಂದೇ ಸದ್ದು. ಹೀಗೆ ಸತ್ತ್ವವುಳ್ಳ, ಜೀವವುಳ್ಳ, ಒಂದು ಮಾತೂ ಹತ್ತು ಮಾತಿನ ಕೆಲಸಮಾಡುತ್ತದೆ; ಮಾತನಾಡಿ ಆಗದ ಕೆಲಸವನ್ನೂ ಮಾಡುತ್ತದೆ; ಇದು 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಮಹತ್ವ. ಈ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾತಿನ 'ಜೀವ' ವೆಂದಾದರೂ ಕರೆಯಬಹುದು, 'ಆತ್ಮ'ವೆಂದಾದರೂ ಕರೆಯಬಹುದು, 'ಪ್ರಭಿ' ಎಂದಾದರೂ ಎನ್ನಬಹುದು.

ಧ್ವನಿಯು ಮಾತಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಾದರೂ ಇರಬಹುದು, ಮಾತುಗಳು ಸೇರಿ ಅದ ವಾಕ್ಯ, ಪ್ರಬಂಧ ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದರೂ ಇರಬಹುದು:—

ಸುಪ್ತಾತಿಜ್ಞವಚನಸಂಬಂಧೈಃ ತಥಾ ಕಾರಕಶಕ್ತಿಭಿಃ |

ಕೃತ್ವದ್ವಿತತಸಮಾಸೈಶ್ಚ ದ್ವ್ಯಾತ್ಮೋಽಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಃ ಕ್ವಚಿತ್ || (ಪುಟ ೧೫೪)

ಯಸ್ತ್ವಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯೋಽಧ್ವನಿವರ್ಣಪದಾದಿಷು |

ವಾಕ್ಯೇ ಸಂಘಟನಾಯಾಂ ಚ ಸ ಪ್ರಬಂಧೇಽಪಿ ದೀಪ್ಯತೇ || (ಪುಟ ೧೨೫)

'ಬೆಳಗಾಯಿತು' 'ಸಂಜೆಯಾಯಿತು' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ

ಬಗೆಬಗೆಯ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವೆಲ್ಲಾ ಧ್ವನಿತಾರ್ಥವೇ. ಅದು ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾಗಿರಬಹುದು, ಸಂದರ್ಭ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಿಂದ ಬಂದಿರಬಹುದು, ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಬಗೆಯಿಂದ (ಕಾಕು) ಬಂದಿರಬಹುದು. ರಾಮ ರಾವಣ ಅವನು ನಾನು—ಇಂಥ ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಕರಣವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ ಬಹಳವಾದ ಅರ್ಥ ಬಂದು ತುಂಬುತ್ತದೆ. ರಾಮಾಯಣ ಭಾರತಗಳಿಗೆ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ರಸಭಾವಗಳೇ ಬೇರೆ, ವಾಚ್ಯವಾದ ರಸಭಾವಗಳೇ ಬೇರೆ.

ಹೀಗೆ ಕಾವ್ಯದ ಎಲ್ಲಾ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಡುಬರುವ 'ಧ್ವನಿ'ಯನ್ನು ಅನಂದವರ್ಧನನು ಬಿಡಿಸಿ, ತೋರಿಸಿ, ಅದರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದ ಮೇಲೆ ಕಾವ್ಯದ ಯೋಗ್ಯತೆಯು ಹೆಚ್ಚು ಕಡಮೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಿದನು: ಅದೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದು ಉತ್ತಮಕಾವ್ಯ, ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದು ಮಧ್ಯಮಕಾವ್ಯ, ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಇರುವುದು—'ದುಷ್ಕರ' ಕಾವ್ಯಗಳು—ಅಧಮಕಾವ್ಯ, (ಪುಟ ೨೫-೨೬). ಅಧಮ ಕಾವ್ಯವೂ ಕಾವ್ಯವೇ; ಏಕೆಂದರೆ ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿರುತ್ತವೆ; ಚಮತ್ಕಾರವಿರುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು 'ಚಿತ್ರ' ಕಾವ್ಯ; ರೇಖಾಚಿತ್ರದಂತೆ ಅದೂ ಚಿತ್ರ; ಕಥೆಯ ಒಂದು ಸನ್ನಿವೇಶವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವ ಚಿತ್ರದಂತೆ ರಸಭಾವವ್ಯಂಜಕವಾದ ಕಲಾ ಕೃತಿಯಲ್ಲ. ಆದರೂ "ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾವ್ಯವೆಂಬುದು 'ಧ್ವನಿ'ಯೊಂದೇ ಎಂಬುದು ತತ್ತ್ವ." (ಪುಟ ೨೯)

ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಕವಿಯು ಔಚಿತ್ಯವರಿತು ಇಂಥ ಪದಗಳನ್ನು ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ಆರಿಸಿಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯಕಟ್ಟಿದರೆ ಅದು ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಔಚಿತ್ಯವೇ 'ಪರಮರಹಸ್ಯ'—

ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಚಿತ್ಯಬಂಧಸ್ತು ರಸಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ಪರಾ || (ಪುಟ ೧೪೭)

ಭರತನು 'ವಿಭಾವಾನುಭಾವ ವ್ಯಭಿಚಾರಿ ಸಂಯೋಗಾದ್ರಸನಿಷ್ಪತ್ತಿಃ' ಎಂದು ರಸಕ್ಕೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿ ಅದನ್ನು ನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಕಾವ್ಯದ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಅಲಂಕಾರಕರು ರಸವನ್ನು ಓದು ಮಿಕ್ಕ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನು—ರೀತಿ ಗುಣ ಅಲಂಕಾರ ವಕ್ರೋಕ್ತಿ—ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ರಸವು ಅವರಿಗೆ ತಿಳಿದಿದ್ದರೂ ಅದು ರಂಗದಲ್ಲಿ ಪಾತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ನೋಟ ಮುಗುಳುನೆಗೆ ಸನ್ನೆ ಮುಂತಾದ ಅಭಿನಯದ ಮೂಲಕ ವ್ಯಕ್ತವಾಗತಕ್ಕದ್ದೆಂಬ ಭಾವವಿದ್ದದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪರಿಗಣಿಸಲಿಲ್ಲ. ರಸವಿದ್ದರೆ ಅದು ರಸವದಲಂಕಾರವಾಗಲಿ, ಕಾಂತಿ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳಾಗಲಿ ಎಂದರು. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ, ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ

ರಸಧ್ವನಿಯೇ ಶ್ರೇಷ್ಠ, ನಾಟ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಭಾವಾದಿಗಳಿಂದ ಹೇಗೆ ರಸವು 'ವ್ಯಕ್ತ'ವಾಗ ಬಹುದೋ ಹಾಗೇ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಬಹುದು. "ರಸಾನು ಗುಣವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ಸೊಗಸು" ಬರುತ್ತದೆ (ಪುಟ ೧೯೫) ಎಂದು ಆನಂದವರ್ಧನನು ಧೈರ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿದ ಮೇಲೆ ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಅದರ ಸತ್ಯವನ್ನರಿತು ವಿಶ್ವನಾಥನ ಕಾಲಕ್ಕೆ (೧೪ ನೆಯ ಶತ) 'ವಾಕ್ಯಂ ರಸಾತ್ಮಕಂ ಕಾವ್ಯಂ' ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ಸೇರಿಸುವಂತಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ರಸವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಒಪ್ಪಲು ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕೃತಿ ದಾರಿಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿತು.

ಆನಂದವರ್ಧನನು ಧ್ವನಿತತ್ವವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆಂದು ಹೊರಟರೂ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ, ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ವಿನೇಚನೆ, ಅವುಗಳ ಉತ್ಕರ್ಷಾಪಕರ್ಷಗಳು, ಔಚಿತ್ಯಾನೌಚಿತ್ಯಗಳು, ವಿರೋಧಾವಿರೋಧಗಳು, ಶಾಂತರಸ ಉಂಟೇ ಇಲ್ಲವೇ, ಶೃಂಗಾರವು ಏಕೆ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯ, ಗುಣ ರೀತಿ ಅಲಂಕಾರ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಸ್ಥಾನವೇನು, ಕವಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ಎಷ್ಟುಮಟ್ಟಿನದು, ಯಾವುದು ಅನ್ಯಕೃತಿಯ ಛಾಯೆ, ಯಾವುದು ಚೌರ್ಯ ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಿಚಾರಗಳನ್ನೂ ವಿಮರ್ಶಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಯಶಃ 'ಪ್ರತಿಭೆ'ಯನ್ನು ಇಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿರುವವನು ಈತ ನೊಬ್ಬನೇ. "ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ಬಗೆಯ ಕವಿಪರಂಪರೆಯು ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದಾದರೂ ಕಾಳಿದಾಸನೇ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಕವಿಗಳು" ಎಲ್ಲೋ ಇಬ್ಬರು ಮೂವರು—ಅಥವಾ ಐದಾರು ಜನ—ಎಂದು ಖಂಡಿತವಾಗಿ ಹೇಳಿ ವ್ಯಾಸ ವಾಲ್ಮೀಕಿ ಕಾಳಿದಾಸರ ಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ಮನಸಾರ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಆಲಂಕಾರಿಕನೂ ಆನಂದವರ್ಧನನೊಬ್ಬನೇ. ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಉದ್ದೋಷಿತವೆಲ್ಲಾ ರಾಮಾಯಣ ಮಹಾಭಾರತಗಳ ವಿಮರ್ಶೆಯೇ ಎಂದರೆ ತಪ್ಪಾಗಲಾರದು.

ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿದರೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ಮಹಾಭಾರತ ರಾಮಾಯಣಗಳಿಂದ ತೆಗೆದ ಘನವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಜೊತೆಗೆ, 'ಧ್ವನಿ' ಎಂದು ತೀರ ಸಾಧಾರಣವಾದ, ಅಶ್ಲೀಲವೆಂದು ತೋರುವ, ಬಿಡಿ ಪ್ರಾಕೃತಪದ್ಯಗಳೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಇವು ಎಲ್ಲಾ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತಮ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಬಾರದು. ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಕೊಟ್ಟ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು. ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಕೃತ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾದ ಮನ್ನಣೆಯಿತ್ತು; ಶೃಂಗಾರರಸಕ್ಕೂ ಪಕ್ಷಪಾತವಿತ್ತು; ಅದನ್ನು ಅವನು ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. (ಪುಟ ೧೯೫)

ಶೃಂಗಾರೀ ಚೇತ್ ಕವಿಃ ಕಾವ್ಯೇ ಜಾತಂ ರಸಮಯಂ ಜಗತ್ || (ಪುಟ ೨೨೮)

ಶೃಂಗಾರ ಏವ ಮಧುರಃ ಪರಃ ಪ್ರಹ್ಲಾದನೋ ರಸಃ || (ಪುಟ ೭೦)

ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಯೋಚಿಸಲೂ ಬರೆಯಲೂ ಪ್ರಯತ್ನಪಡಿ, ಸರಸ್ವತಿಯು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತಾಳೆ—ಎಂದು ಆನಂದವರ್ಧನನು ಕವಿಗಳಿಗೆ ಉಪದೇಶಮಾಡಿದನು. ಇದು ನಿಜ. ಅವನೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಸರಸ್ವತಿಯು ಅವನಿಗೆ ಒಲಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಅವನು ಸತ್ಯಕ್ಕೆ ಮಣಿದು, ತಾನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವ ಧ್ವನಿತತ್ವವು 'ಸಮಾಮ್ನಾತ ಪೂರ್ವ'ವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಅವನ ಧೀರ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ನೂತನ ಸೃಷ್ಟಿಗೇನೂ ಕಡಮೆಯಲ್ಲ; ಅವನ ಉಪಜ್ಞತೆಗೆ ಏನೂ ಕುಂದಿಲ್ಲ; ಅಂಥ ಪ್ರತಿಭಾವಂತನಾದ ಆಲಂಕಾರಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಹುಟ್ಟಿಲಿಲ್ಲ.

ಈ ಸತ್ಯಾವ್ಯತತ್ವ ಪರಿಪಕ್ವಬುದ್ಧಿಯುತರಿಗೆ ಕೂಡ ಕಂಡರೂ ಕಾಣದ ಹಾಗೆ ಮರೆಯಾಗಿತ್ತು; ಅದನ್ನು ಆನಂದವರ್ಧನನು ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದನು. ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಕನ್ನಡಿಗರ ಪಾಲಿಗೆ ಇಲ್ಲದಂತಿದ್ದ ಅದನ್ನು ಡಾ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಯವರು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದರು. ಇದು ಕನ್ನಡಿಗರಾದ ಭವ್ಯಾತ್ಮರಿಗೆ ಕಲ್ಪತರೂಪಮಾನ ಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಗಿ, ಒಂದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಭೋಗ್ಯವಸ್ತುವೆನಿಸಲಿ—ಸೋಯಂ ಕಲ್ಪತರೂಪಮಾನಮಹಿಮಾ ಭೋಗ್ಯೋಸ್ತು ಭವ್ಯಾತ್ಮನಾಮ್ !

ಬೆಂಗಳೂರು

೨೦-೦೨-೧೯೫೦

ಎ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ

ಅ ರಿ ಕೆ

ಈಗ ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಸಂಸ್ಕೃತ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಕಾವ್ಯತತ್ವವನ್ನು ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಯಥಾಮತಿ ಬರೆಯುವ ಒಂದು ಸುಸಂಧಿ ಪ್ರೊ. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನನಗೆ ಒದಗಿತು. ಧ್ವನಿತತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತ ನನ್ನ ವಿವೇಚನೆ “ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ” ಯೆಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ (ಪುಟಗಳು ೧೨೪), ಇಡೀ ಸಂಸ್ಕೃತ ಮೂಲಗ್ರಂಥದ ಅನುವಾದವು “ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ” ಎಂಬ ಶೀರ್ಷಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ (ಪುಟಗಳು ೨೦೪), ಮೊದಲಿಗೆ ‘ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ’ದ ಸಂಚಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟವಾದುವು. ಇವೆರಡನ್ನೂ ಕೂಡಿಸಿ ಒಂದು ಗ್ರಂಥವಾಗಿ ತ. ಸು. ವೆಂ. ಸ್ವಾರಕ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಟಿಸಿದ ಉಪಕಾರ ನನ್ನ ಪ್ರಕಾಶಕ-ಮಿತ್ರರಾದ ಶ್ರೀ ಟಿ. ಎಸ್. ಶಾಮರಾವ್ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ಎಚ್. ಎಂ. ಶಂಕರನಾರಾಯಣರಾಯರದು. ಅಚ್ಚುಮಾಡಿಸಲಾಗಿದ್ದ ಕೆಲವೇ ಪ್ರತಿಗಳು ಈಗಾಗಲೇ ತೀರಿ ಕೆಲವು ವರ್ಷಗಳಾದುವು. ಈ ನಡುವೆ ಮೊದಲ ಮುದ್ರಣವನ್ನು ಓದಿದ ನನ್ನ ವಿದ್ವನ್ಮಿತ್ರರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರಿಂದ ಇದರ ಹೆಚ್ಚಿನ ಉಪಯುಕ್ತತೆಗಾಗಿ ಎಷ್ಟೋ ಸಲಹೆಗಳೂ ಬಂದಿದ್ದವು. ಅವರಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಡಾ. ಎಂ. ವಿ. ಗೋವಿಂದಸ್ವಾಮಿ, ಪ್ರೊ. ಎ. ಎನ್. ಮೂರ್ತಿರಾವ್, ಪ್ರೊ. ನಂ. ಶಿರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಇವರನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ನೆನೆಯಬೇಕು. ಈ ಮಹನೀಯರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳೆಂದರೆ ಇವು —

೧. ‘ವಿವೇಚನೆಯ ಭಾಗ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿದೆ, ಗ್ರಂಥದ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅದರಿಂದಾಗುವ ಸಹಾಯ ಅಲ್ಪ.’

೨. ‘ಅನುವಾದ ಭಾಗ ಶಾಸ್ತ್ರಪರಿಚಯವಿಲ್ಲದವರಿಗೆ ಸಮಗ್ರಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಡುವುದು ದುಸ್ತರ; ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಣೆಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷ ಅಗತ್ಯವಿದೆ.’

೩. ‘“ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ”ದ ಸಮರ್ಪಕ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ “ಲೋಚನ”ದ ಸಹಾಯ ಅತ್ಯಗತ್ಯ.’

ಈ ನ್ಯೂನತೆಗಳನ್ನು ನಾನು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯ ಕಾರಣವೆಂದರೆ ನನಗೆ ಆಗ ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿದ್ದ ಪತ್ರಿಕೆಯ ಸ್ಥಲ ಪರಿಮಿತಿಯೆಂದು ನಿವೇದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ಗ್ರಂಥದ ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯ ಮಾತನ್ನು ಶ್ರೀ ಎಚ್. ಎಂ. ಶಂಕರನಾರಾಯಣರಾಯರು ತೆಗೆದಾಗ, ಗ್ರಂಥದ ಗಾತ್ರ ದ್ವಿಗುಣವಾಗಲು ಒಪ್ಪುವುದಾದರೆ ಮಾತ್ರ, ನಾನು ಹೊಸದಾಗಿ ಅದನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿಕೊಡಲು ಯತ್ನಿಸುವುದಾಗಿ ತಿಳಿಸಿದೆ. ಅವರು ಸಂತೋಷವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರು. ನನಗೆ ತೋರಿದಷ್ಟು

ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬರೆಯಬಹುದೆಂದು ಅಭಯವಿತ್ತರು. ಗುರುಗಳಾದ ಪ್ರೊ. ಎ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವೀದಾನ ಸಮಾರಂಭದ ಸುಮುಹೂರ್ತದಲ್ಲಿ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ “ಲೋಚನ”ದ ಮುಖ್ಯಭಾಗವನ್ನೆಲ್ಲ ಕನ್ನಡಿಸುವ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಆರಂಭಮಾಡಿದೆ. ಗುರುಗಳ ಆಶೀರ್ವಾದ ಬಲದಿಂದ ಅದು ನಿರ್ವಿಘ್ನವಾಗಿ ಮುಗಿದು, ಮಿತ್ರವರ್ಯ ಪ್ರಕಾಶಕರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಬೇಗ ಮುದ್ರಿತವೂ ಆಗಿ, ಈಗ ಕನ್ನಡಿಗರ ಕೈ ಸೇರುತ್ತಿದೆ. ಡಾ. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳಿಗೆ ಇದನ್ನರ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಆನಂದ ವನ್ನು ನಾನು ಕಾಣೆ.

ಹೀಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥ ಹಳೆಯ ಆವೃತ್ತಿಯ ಹೊಸ ಮುದ್ರಣ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ಅರ್ಥ ದಷ್ಟಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೊಸ ವಿಷಯ ಸೇರಿದೆ. ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಅಮೋಘ ವಿಚಾರ ಸರಣಿಯನ್ನು ಇಡಿಯಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಯತ್ನಿಸಲಾಗಿದೆ; ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಭಾಗವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಪದಯೋಜನೆ, ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ, ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿ, ಮುಂತಾದ ಅಲ್ಪಾಂಶಗಳೇ ಹೊರತು ತತ್ತ್ವಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ವಿವೇಚನಾಭಾಗವಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅವರ ತತ್ತ್ವಸಾರ ಈ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಇದಂ ಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಮೂಡಿದೆಯಾಗಿ ಇದಕ್ಕೆ “ಲೋಚನಸಾರ”ವೆಂಬ ನಾಮಕರಣ ಅನ್ವರ್ಥವಾದೀತೆಂದು ನಂಬಿದೆ. ಹೊಸ ದಾಗಿಯೂ ಎಷ್ಟೋ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲ ಆವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ಇನ್ನೊಂದು ಕೊರತೆಯನ್ನು - ಆನಂದವರ್ಧನ, ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಕಾಲದೇಶಾದಿಗಳ ವಿವೇಚನೆ—ಇಲ್ಲಿ ಹೊಸದಾಗಿ ಬರೆದು ಸೇರಿಸಿರುವ ಹೀರಿಕೆ ನಿವಾರಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಇಡೀ ಮೂಲದ ಅನುವಾದವನ್ನು ಪುನರಾಲೋಕಿಸಿ ಸೂಕ್ತ ಬದಲಾವಣೆಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದೆ. ‘ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕಾವ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆ’ ಕೂಡ ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡು ಗ್ರಂಥಾಂತರವಾಗಿ ಮುದ್ರಿತ ವಾಗುತ್ತಿದೆ.

ಅಭಿನವರೂಪದಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಈ ಕೃತಿ ನಾಡಿನ ರಸಿಕರಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಾಗಲೆಂದು ಹಾರೈಸುತ್ತೇನೆ. ನನ್ನ ಲೇಖನ ವ್ಯವಸಾಯ ನಡೆಯುವಂತೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹವೀಯುತ್ತಿರುವ ಕನ್ನಡ ಜನತೆಗೆ ಈ ಮೂಲಕ ನನ್ನ ಕೃತಜ್ಞತೆಯನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯ,
ಧಾರವಾಡ
೧೯೭೧-೭೨-೦೯-೩೦

ಕೆ. ಕೃಷ್ಣ ಮೂರ್ತಿ

ಸಂಸಾದಕರ ಮಾತು

ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಪ್ರಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸುವ 'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ' ಅನಂದವರ್ಧನನ ಕೃತಿರತ್ನ. ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸಮನಾದ ಹಾಗೂ ಉಜ್ವಲವಾದ 'ಲೋಚನ'ವೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಈ ಗ್ರಂಥಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದ ಕೊರತೆಯನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತಂದು ಕೊಂಡು, ನನ್ನ ಪ್ರಿಯ ಮಿತ್ರರಾದ ಡಾ. ಕೆ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಗಳು ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕವನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೂ, ಲೋಚನದ ಸಾರವತ್ತಾದ ಭಾಗಗಳನ್ನು ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೂ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ ಕನ್ನಡ ವಿದ್ವತ್ ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಮಹೋಪಕಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ; ತಮ್ಮ ಬದುಕನ್ನು ಸಾರ್ಥಕಪಡಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆ. ಗ್ರಂಥ ರಚನೆಗಾಗಿ ರಾತ್ರಿ ಹಗಲು ದುಡಿದು, ಅನೇಕ ಕ್ಲೇಶಗಳನ್ನು ಸಹಿಸಿಕೊಂಡು ಲೇಖಕರು ಕೆಲಸ ಮಾಡಿದ್ದರೂ, 'ಕ್ಷೇಶಃ ಫಲೇನ ಹಿ ಪುನರ್ನವತಾಂ ವಿಧತ್ತೇ' ಎಂಬ ಕವಿಕುಲಗುರುವಿನ ವಾಕ್ಯ ಅವರಿಗೆ ಸಮಾಧಾನ ತರುವುದೆಂದು ನಾನು ನಂಬುತ್ತೇನೆ.

ಹತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಹಿಂದೆ ಈ ಗ್ರಂಥ ಅಚ್ಚಾಗಿತ್ತು. ಇದರ ಪ್ರತಿಗಳು ಬಹು ಬೇಗ ತೀರಿಹೋಗಿ, ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳಿಂದಲೂ, ವಿದ್ವಾಂಸರಿಂದಲೂ ಇದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇಡಿಕೆಗಳು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಗ್ರಂಥದ ಮುದ್ರಣವನ್ನು ಕೈಕೊಳ್ಳಲು ಇದು ವರೆಗೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಕಾಲ ಕೈಕೊಡಿ ಬರಬೇಕಷ್ಟೆ! ಈಗ ಆ ಕಾಲ ಬಂದಿದೆ. ಈ ಅವಕಾಶವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಪರಿಷ್ಕಾರ ಮಾಡಿದೆ; ಹೊಸ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿದೆ. ಇದೊಂದು ಹೊಸದೊಂದು ಗ್ರಂಥವೆನ್ನುವಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಈ ಕಾರ್ಯ ನಡೆದಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಬಹುಜನರಿಗೆ ಬೇಕಾಗಿದ್ದ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಈಗಲಾದರೂ ಪ್ರಕಟಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಾಯಿತಲ್ಲ ಎಂಬ ಸಮಾಧಾನವುಂಟಾಗಿದೆ. 'ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಸೇರಿದ್ದ 'ಅನಂದವರ್ಧನನ ಕಾವ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆ' ಎಂಬ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಚ್ಚಿಡುವ ಉದ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಗ್ರಂಥದ ಗಾತ್ರ ವಿಸ್ತಾರ ಭಯದಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಕೈ ಬಿಡಲಾಗಿದೆ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ 'ಅನಂದವರ್ಧನನ ಕಾವ್ಯ ಮೀಮಾಂಸೆ' ಎಂಬ ಪ್ರಬಂಧ ಸದ್ಯದಲ್ಲೇ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಹೃದಯರು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಆದರದಿಂದ ಬರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವರೆಂದು ನಂಬುತ್ತೇನೆ.

ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಕೊಟ್ಟವರು ಗುರುವರ್ಯರಾದ. ಎ. ಆರ್. ಕೃಷ್ಣಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಎಂ.ಎ., ಡಿ.ಲಿಟ್. ಅವರು. ಈ ಅನುವಾದ ಅವರ

ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ, ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ, ಆಶೀರ್ವಾದಗಳ ಸತ್ವಲ. 'ಅದರೆ ಅವರ ಈ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹ ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ನಿಲ್ಲಲಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನನ್ನ ಮಿತ್ರರಿಗೆ ಅವರು ಸಲಹೆಗಳನ್ನು ನೀಡಿದರು. ಅನುವಾದ ಕಾರ್ಯ ವಿಳಂಬವಾಗದಂತೆ ಲೇಖಕರ ಜಿನ್ನು ತಟ್ಟಿದರು. ಅವರೊಡನೆ ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಅಚ್ಚಿನ ಕರಡುಗಳನ್ನು ತಿದ್ದಿದರು.' ಅವರ ಶಿಷ್ಯ ವಾತ್ಸಲ್ಯದ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾದರೆ 'ಕನ್ನಡ ಋತು ಸಂಹಾರ' ಹೊರಬಿದ್ದಾಗ ನನ್ನ ಮಿತ್ರರಾದ ಶ್ರೀ ಪರಮೇಶ್ವರಭಟ್ಟರನ್ನು ಬಾಯಿ ತುಂಬ ಹೊಗಳಿದರು. ಅವರ 'ಕನ್ನಡ ರಘುವಂಶ'ಕ್ಕೆ ಮುನ್ನುಡಿಯನ್ನು ಬರೆದು ಕೊಟ್ಟು ಹರಸಿದರು. "ನಾನು ಏಕಲವ್ಯ, ನೀವು ದ್ರೋಣರ್ದಂತೆ. 'ಕನ್ನಡ ಶಾಕುಂತಲ'ವನ್ನು ನಿಮಗೆ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ. ಒಪ್ಪಿಕೊಳ್ಳಿ" ಎಂದು ಬರೆದ ನನ್ನ ಮಿತ್ರರಿಗೆ ಅವರು ಈ ರೀತಿ ಕಾಗದ ಬರೆದರು:—

ಚಿ. ಪರಮೇಶ್ವರಭಟ್ಟನಿಗೆ ಆಶೀರ್ವಾದ—

ನಿನ್ನ ಕಾಗದ ತಲುಪಿತು ನನ್ನ ಬಿಷ್ಕರಾದ ನೀವು ಕೆಲವರು ನನ್ನ ವೇಲೆ ಹೊರಿಸುತ್ತಿರುವ ಗೌರವದಿಂದ ನಾನು ಭೂಮಿಗೆ ಬಗ್ಗುತ್ತಿದ್ದೇನೆ ವಯಸ್ಸು, ವೃದ್ಧಾಪ್ಯ ನನ್ನನ್ನು ಬಗ್ಗಿಸಿಲ್ಲ ಗೌರವವು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ವಾತ್ಸಲ್ಯವನ್ನು ಚಿಮ್ಮಿಸುತ್ತಿದೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕತೆ ಏನೂ ಇಲ್ಲ ಗುಣಕ್ಕೆ ಮತ್ತರವೇ! ಈಗಾಗಲೇ ನನ್ನ ಹೆಸರು ನಿನ್ನ ಕೃತಿಗಳ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಬಂದಿದೆ ಅಷ್ಟು ಗೌರವ ಸಾಕು. ಹೆಚ್ಚಾದರೆ ಕಾಳಿದಾಸನಿಗೆ ಅತ್ಯರ್ಥವಾದೀತು ಶಾಕುಂತಲದ ಮರ್ಯಾದೆ ನನಗೆ ಬಹಳ ಹಿಂದು. ನಿನ್ನ ಸಂಕಲ್ಪವೇ ನಾಕು ನನ್ನ ಸಂತೋಷಕ್ಕೆ ಕೆಪ್ಪು ಶಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಪ್ರಕಾಶನವು ಬೇಡ ನಿಮ್ಮಂಥ ಭೀಮಾರ್ಜುನರಿರುವಾಗ ನಾನು ದ್ರೋಣನೆಂದುಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ ಹೆಮ್ಮೆಯೇ! ಆದರೆ ನೀನು ಏಕಲವ್ಯನಾಗುವುದು ಬೇಡ ನಿನ್ನ ಹೆಚ್ಚಿರಲುಗಳು ಇನ್ನೂ ಬಹುದಿನ ಮಿಕ್ಕ ಬೆರಳುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸಹಕರಿಸಿ ಸತ್ಕಾರ್ಯ ನಡೆಸಲಿ! ಇದರ ಯುಕ್ತಾಯುಕ್ತತೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಂಕರನಾರಾಯಣನ ಸಲಹೆ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಡ ಅವನು ನನಗೆ ರತ್ನಾಭಿಷೇಕಮಾಡುತ್ತೇನೆಂದರೂ ಯುಕ್ತವೇ ಎನ್ನುತ್ತಾನೆ

22-7-1958

(ಸಹಿ) A. R. Krishna Sastri

ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳ ಹೃದಯ ಎಷ್ಟು ಮೃದುವಾದದ್ದು, ಅವರ ವಾತ್ಸಲ್ಯ ಎಷ್ಟು ಅಮೋಘವಾದುದು ಎಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಮೇಲಿನ ಪತ್ರವನ್ನು ಉದ್ಧರಿಸಲಾಯಿತು. 'ಮೃದೂನಿ ಕುಸುಮಾದಪಿ ಲೋಕೋತ್ತರಾಣಾಂ ಚೇತಾಂಸಿ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಈ ತೆರನಾದ ಗುರುವರ್ಯರನ್ನು ನೋಡಿಯೇ ಭವಭೂತಿ ಹೇಳಿರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಶಿಷ್ಯವಾತ್ಸಲ್ಯಪ್ರಪೂರ್ಣರಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಿಯ ಗುರುಗಳು ಕೃತಿ ಸಮರ್ಪಣೆಗೆ ಒಪ್ಪಿರುವುದು ನಮ್ಮ ಭಾಗ್ಯವೆಂದೆಣಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಲಂಕಾರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕನ್ನಡಿಪಲು ಡಾ. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೆ ಬೇರೊಂದು ಕಡೆಯಿಂದ ಸಹಾಯ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಗಳು ದೊರಕಿವೆ. ಸುಕವಿಯಶೋ ನಿರ್ಮತ್ಸರರೂ, ವಿವೃದ್ಧಮಗಳ ಆಧಾರಸ್ತಂಭರೂ ಆದ ಕವಿವರ್ಯ ಪದ್ಮ ಭೂಷಣ ಡಾ. ಕೆ. ವಿ. ಪುಟ್ಟಪ್ಪ, ಎಂ.ಎ., ಡಿ.ಲಿಟ್., ಅವರು ಈ ಗ್ರಂಥದ ರಚನೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ತುಂಬ ಆಸಕ್ತಿವಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕೃತಿಯ ಪ್ರಕಟಣೆಗೆ ಆಗಿನ 'ಪ್ರಬುದ್ಧ ಕರ್ಣಾಟಕ'ದ ಸಂಪಾದಕರು ನೆರವಾಗಿದ್ದರು; ವೆಸ್ಲಿ ಪ್ರೆಸ್ಸಿನವರು ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಅಂದವಾಗಿ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದರು. ಈ ಎಲ್ಲ ಮಹನೀಯರ ಸಹಾಯ ವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ತುಂಬು ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ನೆನೆಯುತ್ತೇವೆ.

ಗ್ರಂಥದ ಬೆಲೆಯ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಒಂದು ಮಾತು. ಈಗಂತೂ ಕಾಗದದ ಬೆಲೆ, ಮುದ್ರಣದ ಬೆಲೆ ಗಗನಕ್ಕೇರಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಪುಸ್ತಕಗಳನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ಅಚ್ಚು ಕೂಟದಲ್ಲಿಯೇ ಅಚ್ಚಿಡಬೇಕು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರೀತಿಯ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನು ಬಳಸಬೇಕು. ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಗಳೂ, ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಅಲ್ಲದೆ ಇತರರು ಈ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಭವ ಕಡಿಮೆ. ಇಂಗ್ಲೀಷಿನಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಗ್ರಂಥಗಳಿಗೆ ಇಟ್ಟಿರುವ ಬೆಲೆಯನ್ನು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ತಂದುಕೊಂಡರೆ, ಈ ಪುಸ್ತಕದ ಬೆಲೆ ಏನೇನೂ ಹೆಚ್ಚಲ್ಲವೆಂದು ವಾಚಕರಿಗೆ ತೋರಬಹುದು.

ಗ್ರಂಥದ ಆಕಾರವನ್ನು ಈಗ ಬದಲಾಯಿಸಿದೆ. ಇಷ್ಟು ದೊಡ್ಡ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬಹುಬೇಗ ಮುದ್ರಿಸಿಕೊಟ್ಟು ಮೈಸೂರು ಪ್ರಿಂಟಿಂಗ್ ಮತ್ತು ಪಬ್ಲಿಷಿಂಗ್ ಹೌಸಿನ ಒಡೆಯರಾದ ಮಿತ್ರ ಶ್ರೀ ಜಿ. ಎಚ್. ರಾಮರಾಯರಿಗೂ, ಅವರ ತಮ್ಮ ಶ್ರೀ ಜಿ. ಎಚ್. ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿಗಳಿಗೂ ನಮ್ಮ ಕೃತಜ್ಞತೆಗಳು ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ.

ಶಾರದಾ ಮಂದಿರ
ರಾಮಯ್ಯರ್ ರಸ್ತೆ, ಮೈಸೂರು
೨೪-೧೨-೧೯೬೧

ಎಚ್. ಎಂ. ಶಂಕರನಾರಾಯಣರಾವ್

ಸೀತಿಕೆ

“ಲಲಿತಂ ಪ್ರತೀಯಮಾನೋ-

ಪಲಕ್ಷಿತಂ, ವಾಚ್ಯಮಾದೋಷ್ಯದು ಕೃತಿ, ಪೆ

ಮೋಲಿಯಂ ಮೆಜಿದೋಡೆ ಸಲೆ ಕ.

ಣ್ಮಲರಂ ಮೆಜಿಯಮೋಡೆ ಯುವತಿಯೇನೊಪ್ಪುವಳಿ?”

—ನೇಮಿಚಂದ್ರ

I

ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣದ ಕಣ್ಣಿದ್ದಂತೆ. ರಸಿಕರಿಗೆ ಕಣ್ಣಿನ ಕುಡಿಮಿಂಚು ಪ್ರಿಯವೇ ಹೊರತು ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದ ಹೆಣ್ಣು ಮೈಯಿಂದವಲ್ಲ!

ಕಾವ್ಯಸುಂದರಿಯ ಲಾವಣ್ಯ ಕೇವಲ ಕಾವ್ಯರಸಿಕರಿಗೆ ವೇದ್ಯ, ಇತರರಿಗೆ ಜೋಡ್ಯ, ಮಹಾ ಮಹಾ ಶಾಸ್ತ್ರಪಂಡಿತರಿಗೂ ಅಭೇದ್ಯ! ‘ಯಾದೃಶೋ ಯಕ್ಷಃ ತಾದೃಶೋ ಬಲಿಃ!’ ದೇವರಿಗೆ ತಕ್ಕ ನೈವೇದ್ಯ! ಮಾರಿಗೆ ಕೋಣ, ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅರ್ಘ್ಯ. ಅರಸಿಕರಿಗೆ ಆಡಂಬರ ಬೇಕು, ಕೋರೈಸುವ ಆಕರ್ಷಣೆ ಬೇಕು, ಮಾತಿನ ಮಾಲೆಗಳು ಬೇಕು. ರಸಿಕರಿಗೆ ಒಂದು ಮುಗುಳ್ಗೆಗೆ ಸಾಕು, ಒಂದು ಕುಡಿನೋಟ ಸಾಕು, ಹೃದಯದ ಅನುರಾಗವನ್ನು ಘೋಷಿಸುವ ಮೌನಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚೇನೂ ಬೇಡ. ಇದೇ ಪ್ರೇಮದ ಸೆಲೆ, ಇದೇ ಪ್ರೇಮದ ನೆಲೆ, ಇದೇ ಪ್ರೇಮದ ಬೆಲೆ. ಕಾವ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಮಿಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಾದರೂ ಇಷ್ಟೆ:—ಕವಿಹೃದಯ ಬಂದು ತಮ್ಮ ಹೃದಯ ದೊಡನೆ ಸಂಯೋಗವನ್ನು, ಅಲ್ಲ, ಸಮಭೋಗವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದು. ಮೊದಲು ಯೋಗ, ಆಮೇಲೆ ಭೋಗ; ಮೊದಲು ಕಾವ್ಯಯೋಗ, ಆಮೇಲೆ ಹೃದಯೈಕ್ಯ, ರಸಾನುಭವ!

ಯೌವನದಲ್ಲಿ ಕಾಲಿಟ್ಟ ಲಲನೆ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ವಿಲಾಸಗಳನ್ನು ಸುರಿಸು ತ್ತಾಳೆಯೇ? “ಉಪದಿಶತಿ ಕಾಮಿನೀನಾಂ ಯೌವನಮದ ಏವ ಲಲಿತಾನ್ಮಿ.” ಯೌವ ಗುರುಗಳಿಂದಲೂ ಕಲಿಯತಕ್ಕ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲ ಅದು; ಯೌವನವೇ ಅವಳ ಗುರು! ಮನ್ಮಥನ ಮೊದಲ ಹೆಜ್ಜೆಯೇ ಅವಳ ಲಜ್ಜೆ; ಗೆಜ್ಜೆ ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡು ಅವಳು ಕುಣಿಯುವುದೇನೂ ಬೇಡ; ಆದರೂ ಸಜ್ಜಾದ ತರುಣರು ಅವಳ ಹಿಂದೆಯೇ ಇರು ತ್ತಾರೆ. ಅವಳ ಮೌನದಲ್ಲಿ, ಅವಳು ತನ್ನ ಮನೋಗತವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡುವ ಭರದಲ್ಲೇ ಸೂಸುವ ನಾಚಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ಅವರು ಕಂಡುದೇನು? ಅವಳ ಅರ್ಧಹೀನ ಅಂಗಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ಅವರು ತಮ್ಮ ಜೀವನದ ಸರ್ವಸಾರ್ಥಕೃತನ್ನೂ ಕಾಣುವರಷ್ಟೆ! ಇಷ್ಟಾದರೂ ಇಬ್ಬರ

ಹೃದಯಗಳ ಮಿಳನವಾಗುವುದು—‘ಅದ್ವೈತಂ ಸುಖದುಃಖಯೋಃ’ ಎನ್ನುವಂತಹ ಮಿಳನ—ಎಷ್ಟೊಂದು ವಿರಳ! ಇದರ ಪರಿಯನ್ನು ಯಾವ ಶಾಸ್ತ್ರ ವಿವರಿಸಬಲ್ಲದು? ಸೌಂದರ್ಯಮೀವಾಂಸೆಯೋ ಮನಶ್ಶಾಸ್ತ್ರವೋ?

ಕಾವ್ಯಲಲನೆಯ ಹೃದಯಾಂತರಾಳವನ್ನು ತೆರೆದು ತೋರುವೆನೆಂದು ಹೊರಟ ಮಹಾರಸಿಕ ಆನಂದವರ್ಧನ. ಅವನು ಕಂಡ ಕಾವ್ಯದ ತಿರುಳೇ ‘ಧ್ವನಿ.’ ಕವಿ ತನ್ನ ಹೃದಯ ಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ತುಂಬಿ ಹೊರಗೆ ಧುಮ್ಮಿಕ್ಕುತ್ತಿರುವ “ರಸ”ವನ್ನು ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಮುಚ್ಚಿಡಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೋ ಅಷ್ಟಷ್ಟೇ ಬಿಚ್ಚಿಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುತ್ತಾನೆ; ಎಂದರೆ ವಿರೋಧಾಭಾಸವಲ್ಲದೆ ಮತ್ತೇನು! ಆದರೆ ಲೋಕೋತ್ತರವಾದ ಕಾವ್ಯಾನುಭವ ಲೌಕಿಕ ತರ್ಕದ ಹಿಡಿತದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಮೊದಲು ಮನಗಂಡ ಯಶಸ್ಸು ಆತನದು. ಕವಿ ಅರಿತು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೆಂದಲ್ಲ; ಅರಿಯದೆಯೇ ಅದರೂ ಮುಚ್ಚಿಡುತ್ತಿರುತ್ತಾನೆ. ರತಿಯೆಂದರೇನೆಂದು ಅರಿಯದ ಮುಗ್ಧ ಲಜ್ಜೆಯ ಮೂಲಕ ರತಿಯನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡುವಂತೆ! ಅಷ್ಟು ಸಹಜವಾದುದು, ಸುಕುಮಾರವಾದುದು, ಕವಿಯ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರ! ಇದಕ್ಕೆ ಹೆಸರೇನು ಕೊಡುವುದು? ಪ್ರಕಾಶನ, ದ್ಯೋತನ, ಸೂಚನೆ, ವ್ಯಂಜನ, ಧ್ವನನ—ವಿನಾದರೂ ಸರಿಯೆ, ಬೆಳಗುವುದು ಆದರ ಕೆಲಸ; ಅಪರಿಮಿತವಾಗಿ ಬೆಳಗುವುದು; ಎರಡು+ಎರಡು=ನಾಲ್ಕು ಎಂಬಂತೆ ನೇರವಾಗಿ, ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳುವುದಲ್ಲ. ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಉಕ್ತಿ ಶಾಸ್ತ್ರ, ಸಂತುಷ್ಟವಾದ ಉಕ್ತಿ ಕಾವ್ಯ. ಶಾಸ್ತ್ರ ತಿಳಿಯಲು ಪ್ರಜ್ಞೆ ಸಾಕು; ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲು ಪ್ರತಿಭೆಯೇ ಬೇಕು. ಪ್ರತಿಭೆಯ ಪರಮ ಲಕ್ಷ್ಯವೇ ರಸ-ಧ್ವನಿ; ಅದರ ಸಹಜ ಪ್ರಭಾವವೇ ಔಚಿತ್ಯ; ಅದರ ಪ್ರಕಟ ರೂಪವೇ ಅಲಂಕಾರ. ಶರೀರದ ರಮಣೀಯತೆಯನ್ನು ‘ಸೌಂದರ್ಯ’ ವೆಂದೂ, ಹೃದಯ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ‘ಲಾವಣ್ಯ’ವೆಂದೂ ಕರೆಯಬಹುದಾದರೆ—ಮೊದಲನೆಯದು ಅಂಗಾಂಗ ಸೌಷ್ಠವ ಮತ್ತು ವಿನ್ಯಾಸಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದುದು, ಎರಡನೆಯದು ಇಡೀ ವ್ಯಕ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು; ಮೊದಲನೆಯದು ಬಾಹ್ಯ, ಎರಡನೆಯದು ಆಂತರ; ಮೊದಲನೆಯದು ಸಾಮಾನ್ಯ, ಎರಡನೆಯದು ಅಸಾಧಾರಣ—ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವಿವೇಚಿಸಬಹುದು. ಪರಮರಮಣೀಯತೆಗೆ ಎರಡೂ ಅಗತ್ಯ, ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಕೊರತೆಯಾದರೂ ಉನವೇ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಅಷ್ಟವಂಕ—ಅಮೃತಮತಿಯರ ಸಮಾಗಮ ಯಾರಿಗೂ ಸಮರ್ಪಕವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅಷ್ಟವಂಕನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಸುಂದರನಾಗಿದ್ದರೂ ಸಮರ್ಪಕವೆನಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತ ಆನಂದವರ್ಧನನು ದೋಷಹಾನ, ಗುಣಾದಾನ, ಅಲಂಕಾರ ಪ್ರಯೋಗಗಳೊಂದನ್ನೂ ನಿರರ್ಥಕಗಳನ್ನದೆ, ಇವಕ್ಕೆಲ್ಲ ರಸ-ಧ್ವನಿಯ ಔಚಿತ್ಯ ಸೇರಿದಾಗ ಅಭೂತಪೂರ್ವವಾದ ಕೃತಕೃತ್ಯತೆ ಹೇಗೆ ಉಂಟಾಗುವದೆಂಬುದನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ತೋರಿಸು

ತ್ತಾನೆ. ಆ ಔಚಿತ್ಯ ತಪ್ಪಿದರೆ ಹೇಗೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯ ಕುಂದಿ ಚಿತ್ರಪ್ರಾಯವಾಗುತ್ತದೆಂಬುದನ್ನೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಯಾವ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಥಾವಸ್ತುವನ್ನು ಕವಿ ವರ್ಣಿಸಲಿ, ಆ ಕಥೆಯ ಸಂವಿಧಾನದಲ್ಲೇ ಮೊದಲು ರಸದೃಷ್ಟಿಯ ಅಗತ್ಯ ಕಾಣುತ್ತದೆ; ಅನಂತರ ಪಾತ್ರಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ರಸದ್ವೇ ಸರ್ವಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ. ವರ್ಣನಾ ಚಮತ್ಕಾರ ಬೇಕು, ನಿಜ; ಆದರೆ ಅದರ ಭರದಲ್ಲಿ ರಸದೃಷ್ಟಿ ಮಾಯವಾಗಬಾರದಷ್ಟೆ. ಕಥಾವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲದ ಭಾವಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ರಸದೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾವ ನಿಯಾಮಕವೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಹಿಂದೆ ಕೇವಲ ನಾಟಕಾದಿಗಳಿಗೆ ನಿಯಮಿತವಾಗಿದ್ದ ರಸನಿಯಮಗಳನ್ನು ಸಕಲ ಕಾವ್ಯಗಳಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸಿದ ಕೀರ್ತಿ ಆನಂದವರ್ಧನನದಾಗಿದೆ.

ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರು ವರ್ಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು—

(1) ರಸಾದಿ ವ್ಯಂಗ್ಯದೃಷ್ಟಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ಕಾವ್ಯಗಳು—ಇವು 'ಉತ್ತಮ' (ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹಜ ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ಮಾನ್ಯ ಸ್ಥಾನವುಂಟು).

(2) ರಸಾದಿವ್ಯಂಗ್ಯ ದೃಷ್ಟಿ ತಪ್ಪದಿದ್ದರೂ ಅದರ ಚಮತ್ಕಾರ ವಾಚ್ಯಾಂಶದ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗಿರುವ ಕಾವ್ಯಗಳು—ಇವು 'ಮಧ್ಯಮ', ಅದರೂ ಸುಂದರ—ಸಹಜ ಮತ್ತು ಪ್ರೌಢ ಅಲಂಕಾರಮಯ ಕಾವ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ಥಾನ.

(3) ರಸಾದಿ ವ್ಯಂಗ್ಯದೃಷ್ಟಿ ಇಲ್ಲದಂತಾಗಿರುವ ಖಡ್ಗ ಬಂಧಾದಿ ಚಿತ್ರ ರಚನೆಗಳು, —ಕೇವಲ ದುಷ್ಕರಾಲಂಕಾರಗಳು—ಇವು ಅಥಮ, ನಿಜವಾಗಿ ಕಾವ್ಯವೇ ಅಲ್ಲ.

ಈ ವಿಭಾಗಕ್ರಮವನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರಾರೂ ಮಾಡಿರಲಿಲ್ಲ. ಆನಂದವರ್ಧನನು ಇದನ್ನು ಮೊದಲು ತೋರಿಸಿ ನಮ್ಮ ನಾಡಿನ ಕಾವ್ಯಾಭಿರುಚಿ ಶುಚಿಯಾಗಲು ಸಹಾಯ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬಾಯಿ ಬಿಟ್ಟು ತನ್ನ ಗ್ರಂಥದ ಮುಖ್ಯೋದ್ದೇಶವನ್ನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—

“ಕವಿನಾಮೇವಂ ವಿಧಾನಿ ಸ್ವರಿತಾನಿ ಭವಂತೀತಿ

ರಸಾದಿರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಮೇವೈಷಾಂಯುಕ್ತಮಿತಿ

ಯತ್ಸೂತ್ರಾಭಿರಾರಬ್ಧಿ, ನ ಧ್ವನಿಪ್ರತಿಪಾದನಮಾತ್ರಾಭಿನವೇಶೇನ....”

(III. 19. ೪ ಪೃತ್ತಿ)

‘ಕವಿಗಳು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಕಥೆಯ ಸರಣಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತದ್ವತ್ತಾಗಿ ಅನುಸರಿಸಿದರೆ, ರಸೌಚಿತ್ಯ, ರಸೈಕ್ಯ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟರೆ, ತಪ್ಪುಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಮಾರ್ಗದರ್ಶನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯ ತೊಡಗಿದ್ದೇವೆಯೇ ಹೊರತು, ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂಬ ಹೊಸ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕೆಂಬ ಅಭಿನವೇಶದಿಂದೇನಲ್ಲ.’

ಇದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆ ಕೊಡುತ್ತಾ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ—

‘ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವಿರಲಿ, ಇಲ್ಲದೆ ಇರಲಿ, ನಮಗೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅಭಿನಿವೇಶವೂ ಇಲ್ಲ. ಅದು ಕಾಗೆಗೆ ಎಷ್ಟು ಹಲ್ಲಿದೆಯೆಂಬ ಪರೀಕ್ಷೆಯಂತೆಯೇ ಸರಿ ! (ಕಾಕದಂತ ಪರೀಕ್ಷಾ ಪ್ರಾಯಮೇವ ತತ್ ಸ್ಯಾತ್ !)

ಹೀಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥಕಾರನ ದೃಷ್ಟಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಾಹಿತ್ಯವಿಮರ್ಶಕನ ದೃಷ್ಟಿ ; ಕೇವಲ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರನ ತಾರ್ಕಿಕ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲ. ಈ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ಉಚಿತ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರಸಿಕತೆಯನ್ನು ಆನಂದವರ್ಧನನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಿಂದ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಚಮತ್ಕಾರವೊದಗುವುದೆಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ರಸಭಾವಾದಿಗಳ ಸ್ವರೂಪನಿರೂಪಣೆಯ ಮೂಲಕ ಸ್ಥಾಪಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಅದೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಮೂಲಕ, ವಾಚ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಗ್ರಾಮ್ಯ, ಹಾಗೂ ಅಸಭ್ಯವೆನಿಸಬಹುದಾಗಿದ್ದ ವಸ್ತುಗಳು ಕೂಡ ಹೇಗೆ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ತಳೆಯುತ್ತವೆಂಬುದನ್ನು ನಿರ್ದರ್ಶಿಸಲು ಗಾಢಾಸಪ್ತ ಶತಿಯೇ ಮುಂತಾದ ಜನಪದ ಸಾಹಿತ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಿಂದ ಹೆತ್ತಾರು ‘ವಸ್ತುಧ್ವನಿ’ಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದಾಗ ತಳೆಯುವ ಚಮತ್ಕಾರಾತಿಶಯವನ್ನು ‘ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿ’ಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ. ಈ ಮೂರು ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳನ್ನೂ ಕಾವ್ಯದ ಜೀವಾಳವೆನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಆನಂದವರ್ಧನನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಂಜನಾ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೇ ಕಾವ್ಯದ ರಹಸ್ಯವೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ‘ಧ್ವನಿ’ಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೆನ್ನುತ್ತಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ಮೂರು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಧ್ವನಿಯ ಸ್ಥಾನ ಪರಮೋಚ್ಚವೆಂಬುದನ್ನೂ ಉಳಿದ ಧ್ವನಿಗಳಿಗೂ ಅದೇ ಪರ್ಯವಸಾನವೆಂಬುದನ್ನೂ ಸೂಚಿಸಲು ಮರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾರತದ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಿಚಾರಸರಣಿಗೆ ಕೇವಲ ರಸದೃಷ್ಟಿಯ ಸಾಹಿತ್ಯವಿಮರ್ಶೆ ಯುಕ್ತಿ ಯುಕ್ತವೆಂದಾಗಲಿ, ತರ್ಕಶುದ್ಧವೆಂದಾಗಲಿ, ಅಂಗೀಕಾರ ಯೋಗ್ಯವೆಂದಾಗಲಿ, ತೋರುವುದು ಸುಲಭವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಆನಂದವರ್ಧನನು ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾಗಿ ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತದ ಮೇಲೆ ಬರಬಹುದಾದ ಆಶಂಕೆಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷರೂಪದಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿ, ಸರ್ವಸಮರ್ಪಕವಾಗುವಂತೆ ಸಮಾಧಾನಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ, ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಮಹತ್ತ್ವದ ಮೂರು ಸಾಧನೆಗಳೆಂದರೆ ಹೊಸ ಸಾಹಿತ್ಯಾಭಿರುಚಿಯ ದಿಗ್ದರ್ಶನ, ಹೊಸ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಮಂಡನೆ ಮತ್ತು ಆಕ್ಷೇಪಗಳ ಖಂಡನೆ. ಅವನ ಖಚಿತ ಹಾಗೂ ನಿಶಿತ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿ ಹೊಸ ವಿಚಾರದ ದೀಪ್ತಿವಿಲಾಸ, ಉತ್ತಮರಸಿಕತೆಯ ಉಲ್ಲಾಸ, ಶಾಸ್ತ್ರಶುದ್ಧ ಯುಕ್ತಿವಿಕಾಸ, ಈ ಮೂರರ ತ್ರಿವೇಣೀಸಂಗಮವನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು.*

* ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ವಿಸ್ತೃತ ವಿವೇಚನೆಯಲ್ಲಿ ಕುತೂಹಲವುಳ್ಳವರು ಇದೇ ಲೇಖಕನ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯೆಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಓದಬಹುದು.

II

ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಕಾರಿಕೆ, ವೃತ್ತಿಗಳು ಏಕಕರ್ತೃಕವೆ ಅಥವಾ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃಕವೆ ?

ಈ ಶತಮಾನದ ವಿದ್ವತ್ಸಂಶೋಧಕರಲ್ಲಿ ಇದು ಬಹಳ ಚರ್ಚಾವಸ್ಥೆವಾದ ವಿಷಯ. ಚರ್ಚೆಯನ್ನೂ ನಡೆಯುತ್ತಲೇ ಇದೆ. ಪ್ರಾಚೀನ ಸಂಪ್ರದಾಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕಾರಿಕಾವೃತ್ತಿಗಳೆರಡೂ ಏಕಕರ್ತೃಕವೆಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯ ಲೇಶಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶ ವಿಲ್ಲ. ಕುಂತಕ, ಮಹಿಮಭಟ್ಟ, ಕ್ಷೇಮೇಂದ್ರ, ರುಯ್ಯಕ್ಕ, ಮಮ್ಮಟ, ಮುಂತಾದ ಮುಂದಿನ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರೆಲ್ಲರೂ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ಒಮ್ಮೆ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಉದಾಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ಕೂಡ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಹೀಗೆಯೇ ಉದಾಹರಿಸಿರುವುದುಂಟು. ಆದರೂ ಅವರು ಲೋಚನದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವೇಳೆ 'ವೃತ್ತಿಕಾರಃ' 'ಕಾರಿಕಾಕಾರಃ' ಎಂಬ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಬಳಸಿ ಇಬ್ಬರೂ ಬೇರೆಯವರಬಹುದೋ ಎಂಬ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ದಾರಿ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. 'ಧ್ವನಿಕಾರ' ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಮುಂದಿನವರು ಎಷ್ಟೋ ವೇಳೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದುಂಟು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದಿನ ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ಕೆಲವರು—ಡಾ. ಪಿ. ವಿ. ಕಾಣೆ., ಡಾ. ಎಸ್. ಕೆ. ಡೇ., ಇತ್ಯಾದಿ—ಧ್ವನಿಕಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಬರೆದವನು ಧ್ವನಿಕಾರನೆಂದೂ, ವೃತ್ತಿಕಾರನು ಆನಂದವರ್ಧನನೆಂದೂ, ಇವರಿಬ್ಬರೂ ಬೇರೆ ವ್ಯಕ್ತಿಗಳೆಂದೂ ವಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಈ ವಾದ ವನ್ನು ಒಪ್ಪುವ ಬೇರೆ ವಿದ್ವಾಂಸರು—ಎಸ್. ಪಿ. ಭಟ್ಟಾಚಾರ್ಯ, ಡಾ. ಗೋದ ವರ್ಮ, ಇತ್ಯಾದಿ—ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಕಾರಿಕಾಗ್ರಂಥಕ್ಕೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಭಿನ್ನಶೈಲಿಯೂ ಇರುವುದೆಂದು ಕೆಲವೊಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ಈ ವಾದವನ್ನು ಪ್ರೋ. ಕುಪ್ಪಸ್ವಾಮಿಶಾಸ್ತ್ರಿ, ಡಾ. ಎ. ಶಂಕರನ್, ಡಾ. ರಾಘವನ್, ಡಾ. ಸತ್ಯಾಂಶು ಮೂರ್ತಿ ಮುಂತಾದ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇನ್ನೂ ಒಪ್ಪಿಲ್ಲ. ಏಕಕರ್ತೃಕವಾದವನ್ನೇ ಅವರು ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ. ೧೯೪೬ರಲ್ಲಿ ಡಾಕ್ಟರೇಟ್ ಪದವಿಗಾಗಿ ಈ ಲೇಖಕನು ಬರೆದ ಸಂಶೋಧನೋಪನ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ—ಇದು ಈಗ ಅಚ್ಚಿನಲ್ಲಿದೆ*—ಇದರ ಬಗೆಗೆ ಸುಮಾರು ೬೦ ಪುಟಗಳಷ್ಟು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಚರ್ಚೆ ಬಂದಿದೆ. ಇದರ ವಿವರಗಳನ್ನೇ ಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು ಅದನ್ನೇ ಓದಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೇ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಬರೆದಿದೆ—

* The Dhvanyaloka and its Critics (Kavyalaya Publishers, Krishnamurthipuram, Mysore-4.)

(೧) ಕಾಳಿದಾಸನನ್ನು ರಘುವಂಶಕಾರ ಎನ್ನುವ ಬದಲು 'ರಘುಕಾರ' ಎನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ ರೂಢಿಯೋ ಹಾಗೆಯೇ 'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕಕಾರ' ಎನ್ನುವ ಬದಲು 'ಧ್ವನಿಕಾರ' ಎಂಬ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರ ರೂಢಿ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃಕತ್ವದ ಸಾಧಕವಲ್ಲ. ಹೀಗೆಯೇ ಕುಂತಕನನ್ನು 'ವಕ್ರೋಕ್ತಿಕಾರ'ನೆಂದೂ ಹೇಳುವುದುಂಟು.

(೨) ಕೇವಲ ಧ್ವನಿಕಾರಿಕೆಗಳನ್ನು ಒಬ್ಬನು ಬರೆದನೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೆ, ಒಂದೇ ಉದಾಹರಣೆಯೂ ಇಲ್ಲದ, ಒಂದೇ ವಿವರಣೆಯೂ ಇಲ್ಲದ ಆ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರ ಲಕ್ಷಣ ಗ್ರಂಥದ ಕಾರ್ಯ, ಅದೂ ಹೊಸ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಸ್ಥಾಪನೆಯ ಮಹಾಕಾರ್ಯ, ಸಾಂಗವಾಯಿತೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಸರಿಯೆಂದು ಯಾರಿಗೂ ತೋರುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಾವಿರಾರು ಗ್ರಂಥಗಳಿರುವ ಅಲಂಕಾರ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಿವರಣೆ, ಉದಾಹರಣೆಯೂ ಇಲ್ಲದ ಗ್ರಂಥ ಮತ್ತೊಂದು ಯಾವುದೂ ನಮ್ಮ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುವುದಿಲ್ಲ. ಇದೊಂದೇ ಅಪವಾದವೆನ್ನಲು ಕೆಲವರ ಊಹೆ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಕಾರಣವೇನಿದೆ ?

(೩) ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ 'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ', 'ಕಾವ್ಯಾಲೋಕ', 'ಸಹೃದಯಾಲೋಕ' ಎಂಬ ನಾಮಾಂತರಗಳುಂಟು. 'ಆಲೋಕ'ವೆಂಬುದು ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರೆಂದೂ, ತತ್ಪೂರ್ವಪದವು—ಎಂದರೆ 'ಧ್ವನಿ', 'ಕಾವ್ಯ', 'ಸಹೃದಯ'—ಕಾರಿಕಾಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರೆಂದೂ ಡಾ. ಕಾಣೆಯವರ ಸೂಚನೆ. ಇದೆಷ್ಟು ಅಸಂಭವ ! ಒಂದು ವೇಳೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಪರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದ ಹಾಗೆ ಹೆಸರಾಗಬಹುದಾದರೂ 'ಕಾವ್ಯ', 'ಸಹೃದಯ' ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳು ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ ನಾಮಧೇಯಗಳಾಗುವ ಶಕ್ಯತೆಯುಂಟೆ ? ನಮಗಂತೂ ಶಕ್ಯವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

(೪) ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನೊಬ್ಬನೂ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಮತ್ತೊಬ್ಬನೂ ಬರೆದ ಬೇರಾವ ಉದಾಹರಣೆಯೂ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ವಾಮನ, ಕುಂತಕ, ಮಹಿಮ, ಮಮ್ಮಟ, ಮುಂತಾದ ಮುಂದಿನ ಕಾಶ್ಮೀರಕ ಲೇಖಕರೆಲ್ಲರೂ ತಾವೇ ಸ್ವಕೃತ ಕಾರಿಕೆಗಳಿಗೆ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಬರೆದವರು.

(೫) ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಸಾಕ್ಷ್ಯದ ವಿಷಯ. ಇದು ಇಬ್ಬಾಯಿ ಖಡ್ಗದಂತೆ ದ್ವಿಮುಖವಾಗಿಯೂ ಕತ್ತರಿಸುತ್ತದೆ. ಒಮ್ಮೆ ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಕಾರಿಕಾಕಾರನೆಂದು ಹೇಳಿ ನೂರಂಟು ಸಲ ಕಾರಿಕಾಕಾರನು ವೃತ್ತಿಕಾರನಲ್ಲವೆಂದರೆ, ಒಮ್ಮೆ ಅವರ ಬುದ್ಧಿಯೂ ಕೆಟ್ಟಿತೆಂದು ನಾವು ಊಹಿಸಿದರೆ ಸರಿಯೆ ?

ಎಷ್ಟೇ ವಿಧ್ವಾಂಸರಾಗಲಿ—"ನ ಹಿ ಕಲುಷಿತಶೇಮುಷೀಕತ್ವಮಾವಿಷ್ಕರಣೀಯಮ್."

ಎಂದಮೇಲೆ ಇದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪರಿಹಾರವಿಲ್ಲವೇ ? ನೋಡಬೇಕಾದ್ದು ನಮ್ಮ ಕೆಲಸ.

ಕಾಶ್ಮೀರದ ಆ ಯುಗದಲ್ಲಿ ಇತರ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲೂ ಒಬ್ಬರೇ ಕಾರಿಕೆವೃತ್ತಿಗಳನ್ನು ಬರೆದರೂ—ಉದಾ : ‘ಸ್ವಂದಕಾರಿಕೆ’ ಮತ್ತು ‘ಸ್ವಂದವೃತ್ತಿ’—ಇತರರಿಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮಗೊತ್ತಾಗುವಂತೆ ಬರೆಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಎರಡಕ್ಕೂ ಒಬ್ಬರೇ ಲೇಖಕರೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಿ ಗೊಡುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಮಮ್ಮಟನ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಾದರೂ ಹೀಗೆಯೇ. ಇದು ಅಂದಿನ ಶಾಸ್ತ್ರಲೇಖಕರ ಸಂಪ್ರದಾಯವಾಗಿತ್ತು. ವ್ಯಾಖ್ಯಾಕಾರರು ಕೂಡ ತಮ್ಮ ವಿವರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಾಪರ ಗ್ರಂಥ ಸಂಗತಿಯನ್ನು ತೋರಿಸುವಾಗ ವೃತ್ತಿಭಾಗವೇ ಒಂದು ಸ್ವಯಂಪೂರ್ಣ ಗ್ರಂಥವೆಂದೂ ಕಾರಿಕಾಭಾಗವೇ ಬೇರೆ ಸ್ವಯಂಪೂರ್ಣ ಗ್ರಂಥವೆಂದೂ ಗೃಹೀತ ಹಿಡಿದು, ವೃತ್ತಿಯ ಕೆಲಸ ಕಾರಿಕಾರ್ಥದ ವಿವರಣೆ, ಅದನ್ನು ಅದು ಹೇಗೆ ಸಮರ್ಪಕವಾಗಿ ನಿರ್ವಹಿಸಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಕಾರಿಕಾಕಾರನು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ವೃತ್ತಿಕಾರನು ವಿವರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ’ ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಪಲ್ಲವಿಯಂತೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಈ ಸಂಪ್ರದಾಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರೂ ಈ ವಿಭಾಗವನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿದ್ದಾರೆಂದರೆ ಔಚಿತ್ಯವುಳಿಯುತ್ತದೆ.

ಆದುದರಿಂದ ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಕಾರಿಕಾ-ವೃತ್ತಿಗಳೆರಡೂ ಕೂಡಿ ಆದ “ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ” ಗ್ರಂಥದ ಕರ್ತೃವೆಂಬುದು ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯ.*

III

ಆನಂದವರ್ಧನನ ಕಾಲ, ದೇಶ ಮತ್ತು ಕೃತಿಗಳು

ಈತನ ಉಪಾಧಿಯಾದ ‘ರಾಜಾನಕ’ ಶಬ್ದವೇ ಸೂಚಿಸುವಂತೆ ಆನಂದವರ್ಧನನು ಕಾಶ್ಮೀರ ದೇಶದವನು. ಇವನ ತಂದೆಯ ಹೆಸರು ‘ನೋಣ’ ಎಂದು ಇವನ ಸ್ತೋತ್ರಕಾವ್ಯವಾದ ‘ದೇವೀಶತಕ’ದಿಂದ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಕಾಶ್ಮೀರ ರಾಜಚರಿತ್ರೆಯಾದ ಕಲ್ಪಣನ ರಾಜತರಂಗಿಣಿಯಿಂದ ಈತನು ಕ್ರಿ.ಶ. ೮೫೫ರಿಂದ ೮೮೩ರ ವರೆಗೆ ಆಳಿದ ಅವಂತಿವರ್ಮನ ಆಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನೈದಿದನೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಈತನು ಉದ್ಭಟ ವಾಮನರಿಗಿಂತ (೮೦೦) ಈಚೆಯವನೂ ರಾಜಶೇಖರ, ಜಯಂತ ಭಟ್ಟರಿಗಿಂತ (೯೦೦) ಹಿಂದಿನವನೂ ಆಗಿದ್ದನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಗ್ರಂಥಸ್ಥ ಪ್ರಮಾಣಗಳೂ ಇವೆ. ಕಾಲವಿಷಯದಲ್ಲಿರುವ ಒಂದೇ ತೊಡಕೆಂದರೆ ಮನೋರಥನೆಂಬುವನು

* ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರೊ. ತೀ. ನಂ. ಶ್ರೀಕಂಠಯ್ಯನವರೂ ಭಾರತೀಯ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆ (ಪು. ೫೯-೬೪) ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಆನಂದವರ್ಧನನ ಸಮಕಾಲೀನನೆಂಬ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಉಲ್ಲೇಖ. ಮನೋರಥನು ರಾಜತರಂಗಿಣಿಯ ಪ್ರಕಾರ ಜಯಾಪೀಡ (೭೮೦-೮೧೧) ಮತ್ತು ಅವನ ನಂತರದ ಲಲಿತಾದಿತ್ಯರ ಕಾಲದವನು. ಆನಂದವರ್ಧನನು ೮೮೦ರ ವೇಳೆಗೆ ಮಧ್ಯವಯಸ್ಕನಾದರೆ ಇವನು ಅವನ ಕಾಲದಲ್ಲಿದ್ದಿರಬಹುದೆ? ಎಂಬುದು ಸಮಸ್ಯೆ. ಆದರೆ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನನ್ನೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದು ಕಷ್ಟ.

ಆನಂದವರ್ಧನನ ಅನೇಕ ಕೃತಿಗಳ ಉಲ್ಲೇಖಗಳು ದೊರೆಯುತ್ತವಾದರೂ ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಿರುವ ಕೃತಿಯೆಂದರೆ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಅನಂತರ ದೇವೀಶತಕವೊಂದೇ. ಇದು 'ಕಾವ್ಯಮಾಲಾ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯಲ್ಲಿ ಮುಂಬಯಿಯಿಂದಚ್ಚಾಗಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಬರೆದವನು ಹತ್ತನೆಯ ಶತಮಾನದ ಕಯ್ಯಟನೆಂಬವನು. ದೇವಿಯೇ ಸ್ವಪ್ನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಈ ನಿರುಪಮಶತಕವನ್ನು ತನ್ನಿಂದ ಬರೆಯಿಸಿದಳೆಂದು ಆನಂದವರ್ಧನನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ —

ದೇವ್ಯಾ ಸ್ವಪ್ನೋದ್ಗಮಾದಿಷ್ಟದೇವೀಶತಕಸಂಜ್ಞಯಾ |

ದೇಶಿತಾನುಪಮಾಮಾಧದತೋ ನೋಣಸುತೋ ನುತಿಮಾ ||

ಇದರಿಂದ ಮಮ್ಮಟನು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶದಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ.* ಆನಂದವರ್ಧನನು ದುಷ್ಕರಕವಿತ್ವ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತನಗಿರುವ ಕೌಶಲವನ್ನು ಮೆರೆಯುವ ಒಂದೇ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಈ ಸ್ತೋತ್ರಶತಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದಂತಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯಮಕಾನುವ್ರಾಸಗಳದೇ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯ. ಇದರ ಚಿತ್ರಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ಕಂಡು ಬೆರಗಾದವರು ಇವನೇ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಕನಿಷ್ಠಸ್ಥಾನವನ್ನು ಹೇಗೆ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಸೋಜಿಗಪಡುವಂತಿದೆ. ತನ್ನ ತಾರುಣ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಶಬ್ದ ಚಿತ್ರ ವ್ಯಾಮೋಹ ಇಳಿದು ಮಾಗಿದ ಮುಪ್ಪಿನಲ್ಲಿ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕವನ್ನು ರಚಿಸಿದನೋ ಏನೋ! ಆದರೆ ದೇವೀಶತಕಕ್ಕೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಅವನು ಕನಿಷ್ಠಪಕ್ಷ ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು — ಒಂದು ಪ್ರಾಕೃತದ 'ವಿಷಮಬಾಣಲೀಲೆ', ಇನ್ನೊಂದು ಸಂಸ್ಕೃತದ 'ಅರ್ಜುನಚರಿತ' — ರಚಿಸಿಯಾಗಿತ್ತೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ —

ಯೇನಾನಂದ ಕಥಾಯಾಂ

ತ್ರಿದಶಾನಂದೇ ಚ ಲಾಲಿತಾ ವಾಣೀ |

* ಹೊಲಿಸಿರಿ, ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಸಂಪುಟ ೨, ಪು. ೧೪೫. ಇತ್ಯಾದಿ.

“ಸರಸ್ವತಿ ಪ್ರಸಾದಂ ಮೇ ಸ್ಥುತಿಂ ಚಿತ್ರಸರಸ್ವತಿ |

ಸರ ಸ್ವತಿ ಕುರು ಕ್ಷೇತ್ರ-ಕುರುಕ್ಷೇತ್ರ-ಸರಸ್ವತಿ ||”

ತೇನ ಸುದುಷ್ಯರಮೇತತ್
ಸ್ತೋತ್ರಂ ದೇವ್ಯಾಃ ಕೃತಂ ಭಕ್ತ್ಯಾ ||

ಎರಡರಲ್ಲೂ ತನ್ನ ನಾಮನಿರ್ದೇಶದ ಸಲುವಾಗಿ ಗ್ರಂಥನಿರ್ದೇಶದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿ ಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಕಯ್ಯಟನ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಯಾವ ಕೃತಿಗಳೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ. ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆಯೇ ಗ್ರಂಥಾದಿಯಲ್ಲಿಯೂ 'ಆನಂದ' ಶಬ್ದವು ಮುದ್ರಿಕೆಯಂತೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಭಿನವಗುಪ್ತರು ಅದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಎರಡು ಮಹಾಕಾವ್ಯಗಳಿಂದ ತೆಗೆದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತವೆ.

ಈತನ ಅನುಪಲಬ್ಧ ಕೃತಿಗಳೆರಡು ಶಾಸ್ತ್ರ ಕೃತಿಗಳು —

(೧) ತತ್ತ್ವಾಲೋಕ-ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥವಾದ ಮೋಕ್ಷ ಪರೀಕ್ಷೆಗಾಗಿ ಹೊರಟ ವೇದಾಂತಗ್ರಂಥವಿದು.

(೨) 'ಧರ್ಮೋತ್ತರೇ' (ಪಾಠಾಂತರ-ಧರ್ಮೋತ್ತಮಾ) — ಇದು ಬೌದ್ಧ ದಾರ್ಶನಿಕರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನಾದ ಧರ್ಮಕೀರ್ತಿಯ ಪ್ರಮಾಣ ವಿನಿಶ್ಚಯ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಧರ್ಮೋತ್ತರಾಚಾರ್ಯನು ಬರೆದ ಟೀಕೆಯ ವಿವರಣೆ.

ಆಭಿನವಗುಪ್ತರು ಈ ಎರಡು ಕೃತಿಗಳನ್ನು 'ಲೋಚನ'ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಆನಂದವರ್ಧನನು ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕವನ್ನು ಬರೆಯುವ ಹೊತ್ತಿಗೆ ಇವನ್ನೂ ಬರೆದಾಗಿ ತ್ತೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ ಆತನೇ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಇವುಗಳ ಮಾತನ್ನೆತ್ತುವುದ ರಿಂದ. ಹೀಗೆ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ, ಮಹಾಕವಿಯೆಂದೂ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರನೆಂದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಗೆ ಬಂದಾಗಿದ್ದ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಪರಿಪಕ್ವ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಫಲವೆಂದು ಭಾವಿಸಲಡಿಯಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹೃತವಾಗಿರುವ

'ಯಾ ವ್ಯಾಪಾರವತೀ ರಸಾನ್ ರಸಯಿತುಂ....

ಎಂಬ ಪದ್ಯವೂ ಸಾಕ್ಷ್ಯವನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಶ್ವವನ್ನು ನವೋನವವಾದ ರಸೈಕ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದೊಮ್ಮೆ, ಪರಿನಿಷ್ಠಿತವಾದ ವಿದ್ವದ್ವೃಷ್ಟಿಯಿಂದೊಮ್ಮೆ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ವಿವೇಚಿಸಿ ದರೂ, ಚೆತ್ತಕ್ಕೆ ಆಯಾಸವಾಯಿತೇ ಹೊರತು, 'ಭಗವಂತನೆ, ನಿನ್ನ ಭಕ್ತಿಗೆ ಸಮಾನ ವಾದ ಸೌಖ್ಯ ದೊರೆಯಲಿಲ್ಲ!' ಎಂಬ ಉದ್ಗಾರ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ಮಾಗಿದ ಮಹಾ ಕವಿಯ ಹೃದಯಾಂತರಾಳದ ಪ್ರತಿಧ್ವನಿಯಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಹೀಗೆ ಆನಂದ ವರ್ಧನನ ಜೀವನ ಸರ್ವಾಂಗಸುಂದರವೂ ತತ್ತ್ವಾನುಭವ ಬಂಧುವೂ ಭಕ್ತಿ ನಿರ್ಭರವೂ ಆಗಿತ್ತೆಂದು ಊಹಿಸಲವಕಾಶವಿದೆ.

IV

ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ 'ಲೋಚನ'

ಎನ್ನಯ ಲೋಚನಮರದಿರೆ

ಮುನ್ನಿನ ಚಂದ್ರಿಕೆಯದಿದೊಡ್ಡನಾಲೋಕಂ |

ತನ್ನಯ ಚಿಲ್ವಂ ತೋರ್ಪುದೆ

ಯೆನ್ನುತೆ ರಚಿಸರ್ಪನಭಿನವಂ ಲೋಚನಮಂ ||*

ಆನಂದವರ್ಧನನ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಅತ್ಯಲ್ಪ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದುದಕ್ಕೆ "ಚಂದ್ರಿಕಾ" ಮುಂತಾದ ಟೀಕೆಗಳು ಐವತ್ತು ವರ್ಷಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲೇ ಬರೆಯಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು ಒಂದು ಸಾಕ್ಷಿಯಾದರೆ, ಅದೇ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟನಾಯಕ, ಮಹಿಮಭಟ್ಟ ಮುಂತಾದ ಮಹಾ ದಾರ್ಶನಿಕ ವಿಮರ್ಶಕರು ವೈಜನಾ ವ್ಯಾಪಾರದ ಖಂಡನೆಗಾಗಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು—ಹೃದಯದರ್ಪಣ, ವೈಕ್ರಿವಿವೇಕ, ಇತ್ಯಾದಿ—ಬರೆದುದು ಇನ್ನೊಂದು ಸಾಕ್ಷಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಿಕಾ ಕಾರನು ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ವಂಶಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ್ದ ವನೆಂಬುದು ಮತ್ತೂ ವಿಶೇಷ. ಇಷ್ಟಾದರೂ ಆತನ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮಂಡನೆಯಿಂದ ಖಂಡನಕಾರರ ಕೆಲಸ ದುಷ್ಕರವಾಗುವ ಬದಲು ಸುಕರವೇ ಆಗಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಈ ಖಂಡನಮಂಡನೆಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹೊಸದಾಗಿ ಪುನರ್ವಿಮರ್ಶಿಸಿ, ಶಾಸ್ತ್ರೀಯವಾದ ಶೈಲಿಯಿಂದಲೇ ಶಾಸ್ತ್ರಪರೀಕ್ಷಕರ ಆಶಂಕೆಗಳನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿ, ಗ್ರಂಥಾರ್ಥವನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿಯೂ ಸುಸಂಗತವಾಗಿಯೂ ವಿವರಿಸಿ, ಲಕ್ಷ್ಯಲಕ್ಷಣಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಿ, ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಿ ಕೈಬಿಟ್ಟ ಹಲವಾರು ಅಂಶಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಹೊಸ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ, ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಸರ್ವ ಗ್ರಾಹ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಪಿಸಿದ ಪರಮಾಚಾರ್ಯರೇ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು. ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾದರ್ಶನದ ವಿಖ್ಯಾತ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಾದ ಇವರು ಜೀವಂತರಾಗಿ ಕೈಲಾಸಕ್ಕೆ ಶಿಷ್ಯರೊಡನೆ ತೆರಳಿದ ವಿಭೂತಿ ಪುರುಷರೆಂದು ಕಾಶ್ಮೀರದಲ್ಲಿ ದಂತಕಥೆಗಳು ಹುಟ್ಟಿವೆ. ಮಹಾ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನಿಗಳೂ, ಸರ್ವತಂತ್ರಸ್ವತಂತ್ರರೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರವಾರಂಗತರೂ, ಆತ್ಮಾನುಭವ ಸಂಪನ್ನರೂ ಆದ ಈ ಮಹಾಮಹೇಶ್ವರರು ಅನೇಕ ಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥಗಳನ್ನೂ, ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೂ, ಭಾಷ್ಯವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನೂ ಬರೆದು ಸಂಸ್ಕೃತ ಸಾಹಿತ್ಯ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿ ಅಮರರಾಗಿರುವರು. ಇವರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೯೮೦ರಿಂದ ೧೦೨೦ರ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವಿಸಿದ್ದರೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದವಾಗಿದೆ. ಇವರೂ ಕಾಶ್ಮೀರದವರೇ.

'ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾನಿವಿಮರ್ಶಿನೀ', 'ಮಾಲಿನೀ ವಿಜಯ ವಾರ್ತಿಕ', 'ಪರಮಾರ್ಥ

* "ಕಂ ಲೋಚನಂ ಏನಾ ಲೋಕೋ ಭಾತಿ ಚಂದ್ರಿಕಯಾಪಿ ಹಿ |

ತೇನಾಭಿನವಗುಪ್ತೋತ್ತರ ಲೋಚನೋನ್ಮೀಲನಂ ವ್ಯಧಾತ್ ||"

ಸಾರ', ಮುಂತಾದ ಶಾಸ್ತ್ರಗ್ರಂಥಗಳನ್ನು ಬರೆದು ಇವರು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಭರತನಾಟ್ಯ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ 'ಅಭಿನವ ಭಾರತೀ' ಎಂಬ ಸರ್ವಾಂಗಸುಂದರವಾದ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಬರೆದು ಅದ್ವಿತೀಯ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಸಾಹಿತ್ಯಶಾಸ್ತ್ರದ ಅಧ್ಯಯನವನ್ನು ಇವರು ಭಟ್ಟತಾತ ಮತ್ತು ಭಟ್ಟ ಇಂದುರಾಜರ ಸನ್ನಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಕೈಗೊಂಡು ತಾತರ 'ಕಾವ್ಯಕಾತುಕ'ಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬರೆದರು. ದುರ್ದೈವದಿಂದ ಆ ಗ್ರಂಥ ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ. ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಗ್ರಂಥಗಳು ಉಪ್ಪವಾದರೂ "ಲೋಚನ"ವೊಂದೇ ಅವರ ಅಪಾರ ಬಹುಶ್ರುತತ್ವ, ಅಪೂರ್ವ ಪದಪದ್ಧತಿ, ಅನ್ಯಾನ-ಪ್ರತಿಭೆ, ಅಮೇಯ ರಸಿಕತೆ, ಅಸೀಮ ಪಾಂಡಿತ್ಯಗಳ ಶಾಶ್ವತ ಕೀರ್ತಿಪ್ರತಿಭವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಬಲ್ಲದು. ಅವರ ಮೂಲದ ಯೋಜನೆಯ ಕಾಶಲವನ್ನು ಮೆಚ್ಚಬೇಕೆ, ವಿವರಣೆಯ ಸೊಬಗನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಬೇಕೆ, ವಿವೇಚನೆಯ ಪರಿಣತಿಯನ್ನು ಹೋಗಳಬೇಕೆ, ಶಬ್ದಶುದ್ಧಿ, ಪ್ರಯೋಗ ಸಿದ್ಧಿಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸಬೇಕೆ, ಶಾಸ್ತ್ರಯುಕ್ತಿ ವಿಚಾರ ಶಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆ, ಲಕ್ಷ್ಯವಿಸ್ತಾರ, ಲಕ್ಷ್ಯನಿರ್ವಾಣದಕ್ಷತೆ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ನಿವಾರಣೆಯ ವಿಚಕ್ಷಣೆಗಳನ್ನು ಹೆಸರಿಸಬೇಕೆ, ಏನೊಂದೂ ತಿಳಿಯದೆ ವಿಮರ್ಶಕನು ದಿಜ್ಞಾಧನಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತಾನೆ. ಇವರ ಬರವಣಿಗೆಯ ರೀತಿ-ನೀತಿಗಳು, ಉಪಮಾನ, ಅವಧಾನಗಳು, ಪ್ರಾಧಿ-ಪರಿಪಾಕಗಳು, ಇವರವೇ. ಅರ್ಥಪುಷ್ಟಿಗೂ ನೂತ್ನಸೃಷ್ಟಿಗೂ ನೆಲೆವೀಡಾಗಿರುವ "ಲೋಚನ"ಕ್ಕೆ—ಇದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವಾದರೂ—ಸಂಸ್ಕೃತ ಅಲಂಕಾರಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಾಚೀನರಂತೆ ಅವಾಚೀನ ವಿದ್ವಾಂಸರೂ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಶಂಕರ ಭಗವತ್ಪಾದರ ಶಾರೀರಕ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಕಡಿಮೆಯಿಲ್ಲದ ಮಹತ್ವ ಧ್ವನಿತತ್ವದ ಈ ವಿವರಣೆಗೆ ಗುಣ ಗೌರವದಿಂದಲೇ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ ಒಂದೇ ಕೊರತೆಯೆಂದರೆ ಇದರ ಉಪಲಬ್ಧ ಹಸ್ತಪ್ರತಿಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಣ್ಣದಾಗಿದ್ದು ಪಾಠಗಳಲ್ಲಿ ಬಹಳಷ್ಟು ಅಶುದ್ಧಿಯುಳ್ಳದ್ದಿರುವುದು. ಮೂರು ನಾಲ್ಕು ಸಂಸ್ಕರಣೆಗಳು ಬಂದರೂ, ಇನ್ನೂ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಶುದ್ಧ ಲೋಚನ ಪಾಠ ಸಿಕ್ಕಿದೆಯೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಚೀನ ಪಠನ-ಪಾಠನ ಪರಂಪರೆಯೂ ಈ ಉದ್ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ಮೃತವಾಗಿ ಈವರೆಗೆ ಉಳಿದಂತಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸ್ತುತ ಲೋಚನಸಾರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದೋತ್ತರಕ್ಕೆ ಮದ್ರಾಸಿನ ಕುಪ್ಪುಸ್ವಾಮಿಶಾಸ್ತ್ರಿ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟ್ ಸಂಸ್ಕರಣದ ಪಾಠವನ್ನೂ—ಇದರಲ್ಲಿ ಲೋಚನಕ್ಕೆ ಉತ್ತಂಗೋದಯ ರಾಜನು ಬರೆದಿರುವ ಉತ್ತಮ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವೂ (ಕೌಮುದೀ) ಉಂಟು—ಉಳಿದ ಕಡೆ ಚೌಖಾಂಬಾ ಸಂಸ್ಕೃತ ಗ್ರಂಥಮಾಲೆಯ ಬಾಲಪ್ರಿಯಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾಯಿಕ ಸಂಸ್ಕರಣದ ಪಾಠವನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅನುಸರಿಸಿದೆ ; ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ಣಯಸಾಗರದ ಸಂಸ್ಕರಣದ ಪಾಠಗಳೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿ ನೋಡಲಾಗಿದೆ.

ಲೋಚನವನ್ನೋದಿ ಪ್ರಭಾವಿತರಾದವರ ಸಂಖ್ಯೆ ಸಣ್ಣದಲ್ಲ. ಮಮ್ಮಟನಂತಹ ವಾಗ್ಧೇವತಾವತಾರನಿರಲಿ, ಯಾರನ್ನೂ ಲೆಕ್ಕಿಸದೆ

ಕಿಂ ಸ್ವರ್ಯತೇ ಸುಮನಸಾಂ ಮನಸಾಪಿ ಗಂಧಃ

ಕಸ್ತೂರಿಕಾಜನನಶಕ್ತಿಭೃತಾ ಮೃಗೇಣ

ಎನ್ನುವ ಗರ್ವಪರ್ವತಪ್ರಾಯನಾದ ಜಗನ್ನಾಥನಿರಲಿ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಮಾತೆಂದರೆ ವೇದವಾಕ್ಯದಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣ. ಕಾವೇರೀತೀರದಲ್ಲಿ 'ಮಹಾರ್ಥಮಂಜರಿ' ಯನ್ನು—ಇದೊಂದು ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾಶಾಸ್ತ್ರದ ಗ್ರಂಥ—ಬರೆದ ಮಹೇಶ್ವರಾನಂದನು ಈ ಗ್ರಂಥಕ್ಕೆ ಸಲ್ಲಿಸುವ ಕಾಣಿಕೆಯಿದು —

ಸಾಹಿತ್ಯಾಬ್ಧಿ ಕರ್ಣಧಾರೋಚಕಮಾಸಂ

ಕಾವ್ಯಾಲೋಕಂ ಲೋಚನಂ ಚಾನುಶೀಲ್ಯ |

“ಕಾವ್ಯಾಲೋಕ, ಲೋಚನ, ಈ ಗ್ರಂಥಗಳ ಅನುಶೀಲನದಿಂದ ನಾನು ಸಾಹಿತ್ಯ ಸಾಗರದಲ್ಲಿ ಕರ್ಣಧಾರನಾದೆ!”

ಈ ಮಾತನ್ನು ಇಂದೂ ನಿಜವೆನಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಹೃದಯರು ನಮ್ಮ ನಾಡಿನಲ್ಲಿ ದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಸಂಖ್ಯೆ ಹೆಚ್ಚಲು ಪ್ರಸ್ತುತ ಗ್ರಂಥದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪವಾದರೂ ನೆರವಾದೀತೆಂದು ನಂಬಿದೆ.

ಮತ್ತೊಬ್ಬ ಅಜ್ಞಾತ ಕವಿ-ಪಂಡಿತನು ಅಭಿನವಗುಪ್ತಪಾದರ ಪ್ರಶಸ್ತಿಗಾಗಿ ಅರನತ್ತು ಎಪ್ಪತ್ತು ಪದ್ಯಗಳ ಒಂದು ಕಾವ್ಯವನ್ನೇ ರಚಿಸಿದ್ದಾನೆ. 'ಗುರುನಾಥ ಪರಾಮರ್ಶ' ಎಂಬ ಈ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಡಾ. ರಾಘವನ್ ಅವರು ಮುದ್ರಿಸಿದ್ದಾರೆ.* ಅದರಿಂದ ಎರಡು ಪದ್ಯಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿ ಬರೆದು ಈ ಪೀಠಿಕೆಯನ್ನು ಮುಗಿಸುತ್ತೇವೆ :—

ಯತ್ ಸಾರಸ್ವತರಸಸಿದ್ಧ ಏವ ಶುದ್ಧಃ

ಸರ್ವೋದ್ಧಾ ಎಲಪತಿ ವಾಚ್ಯವಾಚಕಾತ್ಮಾ |

ಕಾಶ್ಮೀರೀ ಜಯತಿ ಜಗದ್ಗೃತಾವತಾರಃ

ಸ ಶ್ರೀಮಾನಭಿನವಗುಪ್ತದೇಶಿಕೇಂದ್ರಃ ||

ಅಭಿನವಗುರುಸಾರಸ್ವತ ಪರಮರಸಾಸ್ವಾದ ಮೋದಮಾನಾನಾಮ್ |

ಅನ್ಯತಮಪಿ ದತ್ತಮಮರ್ಯೆರರುಚಿಕೃದಸ್ಮಾಕಮಾರನಾಲಮಿವ ||

ಅಭಿನವಗುಪ್ತನಾಥಲಿಖಿತಂ ಲಿಖಿತಂ ಹೃದಯೇ
ತದಿತರ ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರ ಲಿಖಿತಂ ಲಿಖಿತಂ ಸಲಿಲೇ....

ಇದಕ್ಕೆ ವಿವರಣೆಯ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. 'ಅವರ ಸಾರಸ್ವತರಸದಿಂದ ಸಿದ್ಧರಾಗದವ ರಿಲ್ಲ; ಶುದ್ಧರಾಗದವರಿಲ್ಲ. ಆ ರಸದ ಪರಮಾನ್ಯತವನ್ನು ಸವಿದವರಿಗೆ ದೇವಲೋಕದ ಅಮೃತ ಕಹಿಯೆನಿಸಿತು! ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಬರೆವಣಿಗೆ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಕೊರೆದಿಟ್ಟಂತೆ; ಉಳಿದವರ ಬರೆವಣಿಗೆಯೆಲ್ಲ ಜಲಲಿಪಿ!"

ಈ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಗಳ ಸಾರಾಸಾರ ವಿವೇಚನೆ ಓದುಗರ ಪಾಲಿಗೆ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಕೆಲಸ.

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

ಅರ್ಪಣೆ	iii
ಮುನ್ನುಡಿ	v
ಅರಿಕೆ	xiii
ಸಂಪಾದಕರ ಮಾತು	xv
ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ ಮತ್ತು ಲೋಚನಸಾರ						
ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದೋತ		೩
ಎರಡನೆಯ ಉದ್ದೋತ		೫೪
ಮೂರನೆಯ ಉದ್ದೋತ		೧೧೬
ನಾಲ್ಕನೆಯ ಉದ್ದೋತ		೨೩೯
ಅನುಬಂಧ						
೧. ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಮೂಲ ಕಾರಿಕೆಗಳ ಮತ್ತು ಪರಿಕರ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಅಕಾರಾದಿ	೨೬೭
೨. ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳ ಅಕಾರಾದಿ						೨೭೦
೩. 'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಇತರ ಪದ್ಯಗಳು						೨೭೨

ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ
ಮತ್ತು
ಲೋಚನಸಾರ

ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದೋತ¹

ಸ್ವೇಚ್ಛಾಕೇಸರಿಣಃ ಸ್ವಚ್ಛಸ್ವಚ್ಛಾಯಾಯಾಸಿತೇಂದ್ರವಃ |

ತ್ರಾಯನ್ತಾಂ ಪೋ ಮುಧುರಿಪೋಃ ಪ್ರಪನ್ನಾರ್ತಿಚ್ಛಿದೋ ನಪಾಃ || 2

ತೋಳಗುವ ತಿಳಿವೆಳಗಿಂ ಶಶಿ.

ಕಳೆಯನಿಟುಕೆಗೈದು ಭಕ್ತರೆಲ್ಲರ ಮಿಡುಕಂ |

ಕಳೆಯಲ್ ಸಲೆ ನೆಟುವ ನಪಾ.

ವಳಿಯೆಮ್ಮಂ ಪೊರೆಗುದಾತ್ತನರಕೇಸರಿಯಾ ||

1 ಈ ಉದ್ದೋತದ ಅನುವಾದದಲ್ಲಿ ಮದರಾಸಿನ ಕುವೈಸ್ವಾಮಿಶಾಸ್ತ್ರಿ ರಿಸರ್ಚ್ ಇನ್‌ಸ್ಟಿಟ್ಯೂಟಿನಿಂದ ೧೯೪೪ ನೆ ಇಸವಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿರುವ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಪಾರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಲೋಚನದ ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕ

ಅಪೂರ್ವಂ ಯದ್ವಸ್ತು ಪ್ರಥಯತಿ ವಿನಾ ಕಾರಣಕಲಾಂ

ಜಗದ್ ಗ್ರಾವಪ್ರಬ್ಧಂ ನಿಜರಸಭರಾತ್ ಸಾರಯತಿ ಚ |

ಕ್ರಮಾತ್ ಪ್ರಖ್ಯೋಪಾಖ್ಯಾಪ್ರಸರಸುಭಗಂ ಭಾಸಯತಿ ತತ್

ಸರಸ್ವತ್ಯಾಸ್ತತ್ತ್ವಂ ಕವಿಸಹೃದಯಾಬ್ಧಂ ವಿಜಯತೇ ||

ಅವುದಪೂರ್ವವಸ್ತುಚಯಮಂ ಪ್ರಕಟವೈದು ನಿರ್ನಿಮಿತ್ತಮಂ-

ತಾವುದಂದೆ ಕಲ್ಲ ದೊರೆಯೇ ಜಗಮುಂ ರಸಪೂರ್ಣವುಪ್ಪದೋ |

ಭಾವಿಸಲಾಬ್ಧಿ ಮತ್ತೆ ಪುನರಾಬ್ಧಿಗಳೇ ಕ್ರಮದಿಂದ ಭಾಸಿಪಾ

ಜೀವಮೆ ವಾಗ್ರಹಸ್ಯಮೆಸಗುಂ 'ಕವಿ'-'ಭಾವುಕ' ನಾಮಧಾರಕಂ ||

2 ಇದು ವೃತ್ತಿಕಾರನ ಮಂಗಳಶ್ಲೋಕ. 'ತಮ್ಮ ತೋಳಗುವ ಬೆಳಕಿನಿಂದ ಶಶಿಯನ್ನು ಆಯಾಸಗೊಳಿಸಿದೆ' ಎಂಬ ನೆರಸಿಂಹನ ನಮಾವಳಿಯ ವಿಶೇಷಣವು ಬಾಲಚಂದ್ರನಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ವಕ್ರತೆಯಾಗಲಿ ರಮಣೀಯತೆಯಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನೂ, ಬಾಲಚಂದ್ರನಿಗೆ ಈ ತನ್ನ ಕುಂದನ್ನು ನೆನೆದು ವ್ಯಥೆಯುಂಟಾಗಿರುವುದನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುವಂತಿದೆ. ಇದು 'ವಸ್ತುಧ್ವನಿ'. ಬಾಲಚಂದ್ರನನ್ನು ಹೀಗೆ ನೆರಹರಿಯ ನಮಾವಳಿ ಮೀರಿಸಿದೆಯೆನ್ನುವಾಗ ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಇದು 'ಅಲಂಕಾರ ಧ್ವನಿ'. 'ಮುಂಚೆ, ರಮಣೀಯತೆಗೆ, ತಾಪನಿವಾರಣೆಗೆ, ನಾನೊಬ್ಬನೇ ಮೀಸಲಾಗಿದ್ದೆ; ಈಗ ಈ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ನನ್ನನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹಾಕುವ ಹತ್ತು ಸೆಳ್ಳುಗುರುಗಳು

ಕಾರಿಕೆ

ಕಾವ್ಯಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಧ್ವನಿರಿತಿ ಬುಧೈರ್ಯಸ್ಸಮಾನ್ಯಾತಪೂರ್ವ-

ಸ್ತಸ್ಯಾಭಾವಂ ಜಗದುರಪರೇ ಭಾಕ್ತಮಾಹುಸ್ತಮನ್ಯೇ |

ಕೇಚಿದ್ವಾಚಾಂ ಸ್ಥಿತಮವಿಷಯೇ ತತ್ತ್ವಮೂಚುಸ್ತದೀಯಂ

ತೇನ ಬ್ರೂಮಃ ಸಹೃದಯಮನಃಪ್ರೀತಯೇ ತತ್ಸ್ವರೂಪಮ್ ||೧||

‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂದು ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವನ್ನು ವಿದ್ವಾಂಸರು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದ್ದರಷ್ಟೆ ; ಕೆಲವರು ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲವೆಂದರು ; ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅದನ್ನು ‘ಭಾಕ್ತ’ (=ಲಾಕ್ಷಣಿಕ)ವೆಂದರು ; ಇನ್ನೂ ಕೆಲವರು ಅದರ ತತ್ತ್ವವು ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಮೀರಿದ್ದೆಂದರು ; ಆದ್ದರಿಂದ ಸಹೃದಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಗಲೆಂದು ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.³

ವೃತ್ತಿ

‘ವಿದ್ವಾಂಸರು’ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ‘ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವವನ್ನು 4 ತಿಳಿದವರು’ ಎಂದರ್ಥ. ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಸಂಪ್ರದಾಯಪರಂಪರೆಯ ಮೂಲಕ, ಇವರು ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂಬ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮವನ್ನು ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂದು ಹೆಸರಿಸಿ ಈಗಾಗಲೇ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವರು.⁵ ಸಹೃದಯರಾದವರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಂದಿಗೂ ಅದು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೇ ಇದೆ.

ಬಂದವೇ” ಎಂಬ ಚಂದ್ರನ ಆತಂಕದಲ್ಲಿ ‘ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ’ ಹಾಗೂ ‘ಅಪಹ್ನುತಿ’ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಧ್ವನಿಯೂ ಉಂಟು. ಇಡೀ ಶ್ಲೋಕವೇ ಭಗವದ್ವಿಷಯಕವಾದ ಕವಿಯ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವುದರಿಂದ ‘ರಸಾದಿ ಧ್ವನಿ’ಯಿದೆ. ಹೀಗೆ ಮಂಗಳ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಬಗೆಯ ‘ಧ್ವನಿ’ ಪ್ರಕಾರಗಳಿರುವುದನ್ನು “ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ” ಎಂದು ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಹೇಳಿಕೆ.

3 ಈ ಕಾರಿಕೆಯು ಗ್ರಂಥದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ ವಿಷಯ, ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಜನಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋಚನ.

4 ‘ಕಾವ್ಯ ತತ್ತ್ವವನ್ನು’ ಎಂಬುದು ‘ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವನ್ನು’ ಎಂಬುದರ ವಿವರಣೆ—ಲೋ.

5 ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂಬ ಹೆಸರೇ ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ; ಅದು ಬೋಧಿಸುವ ‘ಅರ್ಥ’ ಯಾವದುಂಟೋ ಅದೇ ಕಾವ್ಯದ ‘ಆತ್ಮ’ವೆಂದು ಬುಧರು ಭಾವಿಸುತ್ತಾರೆಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ‘ಯುಕ್ತತರ’; ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ‘ವೃತ್ತಿ’ಯು ಮಾತುಗಳಿಗೆ ಸಾಮಂಜಸ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳ ಅನ್ವಯ ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನು ‘ವೃತ್ತಿವಿವೇಕ’ದಲ್ಲಿ ಮಹಿಮಭಟ್ಟನು ಎತ್ತಿ ಅಡಿದಾನೆ; ದೋಷ ತಪ್ಪುವಂತೆ ಅದ್ವಿ ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ. (T S S. ಪುಟ ೧೦೯ ಮತ್ತು ೧೧೨)

I. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಅದನ್ನು ಕೆಲವರು ಇಲ್ಲವೆಂದಿರುವರು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವವರ ವಾದದಲ್ಲಿ ಊಹಿಸಬಹುದಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಇವು 7—

‘ಒಬ್ಬ ವಿದ್ವಾಂಸ ತಪ್ಪಬಹುದು, ಬಹುಜನ ವಿದ್ವಾಂಸರು ತಪ್ಪಲಾರರು’ ಎಂಬುದನ್ನು ಬಹುವಚನ (‘ಬುದ್ಧೇ’) ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರೆದಿದ್ದರೂ, ವಿದ್ವಾಂಸರ ಪರಂಪರಾಗತ ಸಂಪ್ರದಾಯ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವಾಕ್ಯದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ—ಲೋ

‘ಈಗಾಗಲೇ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಈ ಗ್ರಂಥಕಾರನ ಹೊಸ ಸಿದ್ಧಾಂತವಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

6 ‘ಧ್ವನಿಯೇ ಇಲ್ಲ’ ಎನ್ನುವ ವಾದ ಗ್ರಂಥಕಾರನ ಕಿವಿಗೆ ಬಿದ್ದೇ ಇದ್ದಿರಬೇಕೆಂದೇನೂ ಇಲ್ಲ, ಅವನು ಊಹಿಸಿ ಅದರ ವಿವಿಧ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ—ಲೋ

7 i) ಶಬ್ದದಿಂದ ಅರ್ಥಪ್ರತಿತಿಗೆ ‘ಸಂಕೇತ’ (= convention)ವೇ ಕಾರಣ, ಅದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೆಂಬುದು—ಅಸಂಕೇತವಾದ ಪ್ರಯುಕ್ತ—ಅಶಕ್ಯ.

ii) ಒಂದು ವೇಳೆ ಇರುವುದಾದರೆ ‘ಅಭಿಧಾವೃತ್ತಿ’ (= denotation)ಯಿಂದಲೇ ಅದು ಸೂಚಿತವಾಗಬೇಕಾದ್ದರಿಂದ ‘ಭಾಕ್ತ’ (= ಗಾಣ)ವೆನಿಸುವುದು.

iii) ಅಭಿಧಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಸೂಚ್ಯವೂ ಅಲ್ಲದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ಬಾರದು—ಅವಿವಾಹಿತ ಕನ್ಯೆ ಪತಿಸುಖವನ್ನು ಹೇಗೆ ವಿವರಿಸಲಾರಳೋ ಹಾಗೆ ಈ ಮೂರೂ ಮುಖ್ಯ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಗಳು ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಮತ್ತೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಬಹುದು—(೧) ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಶೋಭೆಯುಂಟಾಗುವುದು ಶಬ್ದಾರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದಲೇ ‘ಕಾವ್ಯ’ವನ್ನು ‘ಲೋಕ’ ಮತ್ತು ‘ಶಾಸ್ತ್ರ’ಗಳಿಂದ ಪ್ರತ್ಯೇಕಿಸುವ ಆಸಾಧಾರಣ ಅಂಶವೆಂದರೆ ಈ ಶೋಭೆಯೇ ಸರಿ ಎಂದ ಮೇಲೆ ನಾವು ಪರಿಗಣಿಸದೆ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದೇನೂ ಇಲ್ಲ, (೨) ಒಂದು ವೇಳೆ ನಾವು ಕೈಬಿಟ್ಟಿರುವುದೇನಾದರೂ ಇದ್ದರೆ ಅದು ಶೋಭಾಕಾರಿಯೇ ಅಲ್ಲ, (೩) ಶೋಭಾಕಾರಿಯಾದುದೇ ನಿದ್ದರೂ ‘ಗುಣ’ದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ‘ಅಲಂಕಾರ’ದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸುಮ್ಮನೆ ಹೊಸ ಹೆಸರನ್ನು ಹೇಳುವ ಪಾಂಡಿತ್ಯ ನಿಮ್ಮದಾಗಬಹುದು ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಅಂಶಕ್ಕೆ ದೊಡ್ಡದಾಗಿ ಹೊಸ ಹೆಸರಿಡುವುದರಿಂದ ಏನಾಯಿತು? ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸಂಖ್ಯೆ ಅನಂತ, ಇದನ್ನೂ ಒಂದೆಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ. ಹೇಗೂ ‘ಗುಣ,’ ‘ಅಲಂಕಾರ’ಗಳಿಗಿಂತ ಅದು ಬೇರೆಯೆನಿಸದು. ಭರತಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನ ಲಾಕ್ಷಣಿಕರು ಯಮಕ, ಉಪಮೆ ಮುಂತಾದ ಕೆಲವೇ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರು, ನಿಜ; ಮುಂದಿನವರು ಅವುಗಳನ್ನು ಎಷ್ಟೋ ವಿಸ್ತರಿಸಲಿಲ್ಲವೆ? ಅದರಿಂದ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳುವಂತಹ ಹೊಸ ಸಾಧನೆಯೇನಾದಂತಾಯಿತು?

ಹೀಗೆ ಈ ಮೂರು ಮತ್ತು ii, iii, ಎಲ್ಲವೂ ಕೂಡಿ ‘ಐದು’ ವಿಕಲ್ಪಗಳಾಗುತ್ತವೆ—ಲೋ-

೧. ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದು — ಕಾವ್ಯವೆಂದರೆ ಶಬ್ದ, ಅರ್ಥ — ಇವೇ ಶರೀರವಾಗುಳ್ಳದೆಂದು ಅರ್ಥವಷ್ಟೆ!⁸ ‘ಶಬ್ದ’ದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸೊಗಸನ್ನು ತರುವ ‘ಅನುಪ್ರಾಸ’ವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳೂ, ‘ಅರ್ಥ’ದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯದ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗುವ ‘ಉಪಮೆ’ಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇವೆ. ಇವಲ್ಲದೆ ‘ಸಂಘಟನೆ’ಯ ಧರ್ಮಗಳಾದ ‘ಮಾಧುರ್ಯ’ವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳೂ ನಮಗೆ ಗೊತ್ತುಂಟು.⁹ ವಸ್ತುತಃ ‘ವೃತ್ತಿ’ಗಳು ಇವುಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಆದರೂ ‘ಉಪನಾಗರಿಕಾ’ ಮೊದಲಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕೆಲವರು ನಿರೂಪಿಸಿರುವ ವೃತ್ತಿಗಳು ನಮ್ಮ ಕಿವಿಗೆ ಬಿದ್ದಿವೆ.¹⁰ ಇನ್ನೆಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಈ ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂಬುದು ಯಾವುದು? ಎಂದು.¹¹

8 ಇಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಎಡೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ಭಾವ—ಲೋ.

9 ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಂತೂ ‘ಧ್ವನಿ’ಯಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣ ಯಾವುದೋ ಅದು ಧ್ವನಿಯನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಸೌಂದರ್ಯ ಎರಡು ತರ—i) ಸ್ವರೂಪಸಿದ್ಧ, ii) ಸಂಘಟನಾ ಕೃತ. ‘ಶಬ್ದ’ಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಇಬ್ಬರೆಯ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ‘ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ’, ‘ಶಬ್ದಗುಣ’ಗಳೇ ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ‘ಅರ್ಥ’ಗಳಲ್ಲಿಯ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ‘ಉಪಮಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳು’ ಮತ್ತು ‘ಅರ್ಥಗುಣ’ಗಳು ವಿವರಿಸುತ್ತವೆ. ಇವೆರಡನ್ನೂ ಮೀರಿದ ‘ಧ್ವನಿ’ಗೆಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನ? ಲೋ.

10 ‘ವೃತ್ತಿ’ ಹಾಗೂ ‘ರಿತಿ’ಗಳು ಗುಣಾಲಂಕಾರ ಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದೂ ಕಾವ್ಯ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗುವಂತೆ ‘ಧ್ವನಿ’ಯಾದರೂ ಆಗಬಹುದಲ್ಲಾ, ಎಂಬ ಅಂಶವನ್ನು ಈ ಮಾತು ನಿವಾರಿಸುತ್ತದೆ. ‘ವೃತ್ತಿ’ಗಳು—‘ಪದ್ಯಪಾ’, ‘ಉಪನಾಗರಿಕಾ’ ಮತ್ತು ‘ಕೋಮಲಾ’—‘ಅನುಪ್ರಾಸ’ವೆಂಬ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರದ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ [ಇವುಗಳ ನಿರ್ದೇಶ ಉದ್ಭಟನ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ ಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ] ‘ರಿತಿ’ಗಳು—ವೈದರ್ಭೀ, ಗಾಢೀ, ಪಾಂಚಾಲೀ—ಮಾಧುರ್ಯಾದಿ ‘ಗುಣ’ಗಳ ಸಮ್ಮಿಶ್ರಣವೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. [ಇವುಗಳ ನಿರ್ದೇಶ ವಾಮನನ ‘ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ ಸೂತ್ರವೃತ್ತಿ’ಯಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟ]—ಲೋ.

11 ವಸ್ತುತಃ, ವಿಭಾಗಿಸದೆ ಅಖಂಡ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಆಸ್ವಾದಿಸಬೇಕಾದ ವಸ್ತು ಕಾವ್ಯ. ವಿಮರ್ಶೆಗಾಗಿ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ವಿಭಾಗಿಸಿದರೂ, ಅಲ್ಲಿ ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಅಂಶ ದುರ್ಲಭ—ಲೋ.

೨. ಇತರರು ಹೀಗೆನ್ನಬಹುದು¹² — ‘ಧ್ವನಿ’ಯು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ.¹³ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿಗೆಲ್ಲ¹⁴ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲವಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಸಹೃದಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಅನಂದವನ್ನು ತರಬಲ್ಲ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನುಳ್ಳದೇ ಕಾವ್ಯವೆಂಬುದು ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾದ ಲಕ್ಷಣ. ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗಗಳಿಗೆಲ್ಲ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಮಾರ್ಗವು¹⁵ ಈ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಒಳಪಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಯಾರಾದರೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮೊಳಗೆ ಯಾವುದೋ ಸಂಕೇತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ತಾವೇ ಸಹೃದಯರೆಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾ, ತಮ್ಮಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದೆಂಬ ಬಲದ ಮೇಲೆ ‘ಧ್ವನಿ’ಗೆ ಕಾವ್ಯವೆಂಬ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡಿದರೂ ಕೂಡ, ಅದು ಎಲ್ಲ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಮೆಚ್ಚುಗೆಯನ್ನು ಎಂದಿಗೂ ಪಡೆಯಲಾರದು.¹⁶

೩. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಧ್ವನಿಯ ಅಭಾವವನ್ನು ಬೇರೆ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಹೇಳಬಹುದು¹⁷:—‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂಬ ಅಪೂರ್ವವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಅಸಂಭವ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾವ್ಯ

12 “ಶಬ್ದಾರ್ಥಸ್ವಭಾವವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಹೋಗಲಿ, ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣವೆನ್ನದಿದ್ದರೂ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ, ‘ಗುಣಾಲಂಕಾರ’ಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ‘ಧ್ವನಿ’ಯೊಂದುಂಟೆಂದು ಸಾಧಿಸುತ್ತೇನೆ” ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಖಂಡಿಸಲಾಗುತ್ತಿದೆ—ಲೋ.

13 ಆದರೂ ನೀನು ಬಯಸುವ ‘ಧ್ವನಿ’ಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದಂತೆ ತಾನೆ ನಿನ್ನ ‘ಧ್ವನಿ’ಯಿರಬೇಕು? ಗೀತ, ನೃತ್ಯ, ವಾದ್ಯಗಳು ಬೇರೆಯಾಗಿವೆ ನಿಜ; ಆವು ‘ಕಾವ್ಯ’ವೂ ಅಲ್ಲ. ಅವುಗಳಂತೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ‘ಧ್ವನಿ’ಯಿದ್ದರೇನಾಯಿತು? ಅದು ‘ಕಾವ್ಯ’ಕಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರದು—ಲೋ.

14 ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳು, ಅವುಗಳ ‘ಅಲಂಕಾರ’ಗಳು, ಎಂದರ್ಥ—ಲೋ.

15 ನೃತ್ಯ, ಗೀತ, ಮುಂತಾದುದಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದುದು—ಲೋ.

16 ಕತ್ತಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟವನು—“ಉದ್ದ ಅಗಲಗಳಿರುತ್ತವೆ; ಅಪರೂಪವು ಅದರ ಸ್ವರೂಪ; ಸಕಲ ಶರೀರವನ್ನೂ ಮುಚ್ಚುತ್ತದೆ; ಒಳ್ಳೆಯ ನವಿರಾದ ಎಲೆಗಳಿಂದ ಮೂಡಿರುತ್ತದೆ, ಸುತ್ತಿ ಬಡಿಸಲು ಬರುತ್ತದೆ, ಕಡಿಯಲಾರದು, ಅಂತಹ ತುಂಡೇ ಉತ್ತಮ ಕತ್ತಿ” ಎಂದು ಹೇಳಿದನೆಂದುಕೊಳ್ಳೋಣ. “ಅಯ್ಯಾ, ಬಟ್ಟೆ ಹೀಗಿರುತ್ತದೆ, ಕತ್ತಿಯಲ್ಲ”ವೆಂದು ಮತ್ತೊಬ್ಬನು ನುಡಿದಾನು. ಆಗ ಮೊದಲನೆಯವನು “ನಾನು ಒಳ್ಳೆಯ ಕತ್ತಿ ನಾನೆಂದಂತೆಯೇ ಸರಿ” ಎಂದರೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಈ ‘ಧ್ವನಿ’ಯ ಕಥೆಯಾದರೂ. ಇದು ಹುಚ್ಚಾಟವೆನಿಸಿತೆ ಹೊರತು ಸಕಲ ವಿದ್ವಾಂಸರ ಒಪ್ಪಿಗೆಯನ್ನೆಂದೂ ಪಡೆಯದು—ಲೋ.

17 ‘ಅದು ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣವೂ ಆಗಲಿ ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವೂ ಆಗಲಿ, ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕಾವ್ಯದ ‘ಜೀವ’ ಎಂಬುದಾಗಿ ಯಾರಿಂದಲೂ ಇದುವರೆಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿಲ್ಲವಷ್ಟೆ’, ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಉತ್ತರ, ಅಭಾವವಾದದ ಈ ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಕಾರ—ಲೋ.

ದಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣವೆಂದು ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪಿದೊಡನೆಯೇ, ನಾವು ಮೊದಲೇ ಸೂಚಿಸಿದ ಕಾವ್ಯಸೌಂದರ್ಯಕಾರಕಗಳಲ್ಲಿ¹⁸ ಅದು ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲೇ ಯಾವುದಾದರೊಂದಕ್ಕೆ ಹೊಸದಾಗಿ ಅಪೂರ್ವ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಏನೋ ಒಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ, ಅಷ್ಟೆ. ಅದು ಅಲ್ಲದೆ, ಮಾತಿನ ಬಗೆಗಳು ಅನಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಕದಾಚಿತ್ ಹಿಂದಿನ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣಕಾರರು ತೋರಿಸದೆ ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ-ಲೇಶವು ಸಿಕ್ಕಿದರೂ ಸಿಕ್ಕಬಹುದಾದರೂ, ಅದನ್ನು 'ಧ್ವನಿ', 'ಧ್ವನಿ'ಯೆನ್ನುತ್ತಾ,¹⁹ ತಾವೇ ಸಹೃದಯರೆಂಬ ಭ್ರಾಂತಿಯಿಂದ²⁰ ಕಣ್ಣು ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಏಕೆ ಕುಣಿಯಬೇಕೋ ನಮಗೆ ಗೊತ್ತಿಲ್ಲ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಸೊಗಸನ್ನು ಕಂಡವರು ಇವರೊಬ್ಬರೇ ಅಲ್ಲ. ಇನ್ನೂ ಮಹಾತ್ಮರನೇಕರು ಇಂತಹ ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಹೊಸ ಹೊಸ ಅಲಂಕಾರ-ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ; ಈಗಲೂ ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ; ಆದರೆ ಅವರು ಯಾರೂ ಹೀಗೆ ಆಡಿದುದನ್ನು ಕೇಳಿಲ್ಲ. ಕೂಲಂಕಷವಾದ ವಿಮರ್ಶೆಯನ್ನು ಸಹಿಸುವಂತಹ ಯಾವುದೇ ತತ್ತ್ವವನ್ನೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುವುದು ಅಶಕ್ಯ.²¹ ಇದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ಒಬ್ಬನು²² ಶ್ಲೋಕ ರೂಪದಿಂದಲೇ ಹೇಳಿರುವನು :—

“ಯಸ್ತಿಸ್ತನ್ನೈ ನ ವಸ್ತು ಕಿಂಚನ ಮನಃಪ್ರಹ್ಲಾದಿ ಸಾಲಂಕೃತಿ
ವೃತ್ತನ್ನೈ ರಚಿತಂ ಚ ನೈವ ವಚನೈರ್ವಕ್ರೋಕ್ತಿಶೂನ್ಯಂ ಚ ಯತ್ |
ತತ್ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಧ್ವನಿನಾ ಸಮನ್ವಿತಮಿತಿ ಪ್ರೀತ್ಯಾ ಪ್ರಶಂಸನ್ ಜಡೋ
ನೋ ವಿದ್ವ್ಯೋಽಭಿಧಾತಿ ಕಿಂ ಸುಮತಿನಾ ಪೃಷ್ಠಃ ಸ್ವರೂಪಂ ಧ್ವನೇಃ || 23

18 ಎಂದರೆ ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ. ಹೋಲಿಸಿ—‘ಕಾವ್ಯಶೋಭಾಯಾಃ ಕರ್ತಾರೋ ಧರ್ಮಾ ಗುಣಾಃ, ತದತಿಶಯೋತ್ಕರ್ಷಶ್ಚಲಂಕಾರಾಃ’—ವಾಮನ. ‘ವಕ್ರಾಭಿಧೇಯ ಶಬ್ದೋಕ್ತಿರಿಷ್ಟಾ ವಾಚಾಮಲಂಕೃತಿಃ’—ಭಾಮಹ.

19 ಈ ದ್ವಿರುಕ್ತಿ ಅನಾದರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

20 ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣಕಾರರು, ಅವರ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾದ ಕವಿಗಳು ಮತ್ತು ವಿಮರ್ಶಕರು, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

21 ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂಬುದೊಂದು ಕೆಲವರ ಪ್ರವಾದ ಮಾತ್ರ, ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

22 ಗ್ರಂಥಕಾರನ ಸಮಕಾಲೀನನಾದ ಮನೋರಥನೆಂಬ ಕವಿ.

23 ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆಹ್ಲಾದವನ್ನು ತಾರವು. ‘ವೃತ್ತನ್ನೈ ವಚನ’ ಅರ್ಥಾತ್ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ಎಡೆಯಿಲ್ಲ. ವಕ್ರೋಕ್ತಿ ಅಥವಾ ಉತ್ಕೃಷ್ಟ ಸಂಘಟನೆಯಿಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಗುಣಗಳಿಲ್ಲವೆಂದಂತಾಯಿತು; (ಸರ್ವಾಲಂಕಾರ ಬೀಜವಾದ ಅತಿ

ಮನಕಾಹ್ಲಾದನಕಾರಿಯಪ್ಪ ವಿಷಯಂ ತಾನೊಂದುಮಲ್ಲಿಲ್ಲ ಮೇಣ್
ವಿನುತಾಲಂಕೃತಿಗಳ್ ಸುಶಬ್ದತತಿಗಳ್ ವಕ್ರೋಕ್ತಿ ತಾಮಿಲ್ಲಮೆಂ |
ದೇನೆ ಕಾವ್ಯಂ ಧ್ವನಿಯುಕ್ತಮೆಂದು ಮುದದಿಂ ಕೊಂಡಾಡುತಿರ್ಪಾ ಜಡಂ
'ಧ್ವನಿ' ಶಬ್ದಾರ್ಥವ ಪೇಟ್ಟುದೆಂದು ವಿಬುಧಂ ಕೇಳ್ತಾ ಗಳೇವೇಟ್ಟನೋ ||

II. ಬೇರೆ ಜನರು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮವನ್ನು 'ಗುಣವೃತ್ತಿ'ಯೆಂದರು.²⁴ ಯದ್ಯಪಿ, ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣಕಾರರು ಯಾರೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಿ 'ಗುಣವೃತ್ತಿ' ಇಲ್ಲವೇ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳಾವುವನ್ನೂ ನಿರೂಪಿಸಿಲ್ಲ; ಆದರೂ ಅವರು ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿರುವುದರಿಂದಲೇ²⁵ ಧ್ವನಿಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕೊಂಚಮಟ್ಟಿಗೆ ಮುಟ್ಟಿದಂತಾಯಿತೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು²⁶ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ—“ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಅದನ್ನು 'ಭಾಕ್ತ'ವೆಂದರು” ಎಂದಿದೆ.

ಶಯೋಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಪುನರುಕ್ತದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ. ಇನ್ನು 'ಧ್ವನಿಯೆಂದರೆನು' ಎಂದು ವಿವೇಕಿಯೊಬ್ಬನು ಕೇಳಿದರೆ, ಏನು ತಾನೆ ಉತ್ತರ ಬರಬಹುದು?

ಈ ಎಲ್ಲ ವಿಕಲ್ಪಗಳೂ ಊಹಿಸಿ ಬರುವುವು—ಲೋ.

²⁴ 'ಭಾಕ್ತವಾದ' ಮಾತ್ರ ಪುಸ್ತಕಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಕ್ರಿಯಾಪದ ರೂಪದಲ್ಲಿ 'ಸಂಭಾವನ'ಯಿಲ್ಲ. 'ಭಾಕ್ತ' ಎಂದರೆ ಗೌಣ ಅಥವಾ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಎಂದರ್ಥ.

ಯದ್ಯಪಿ 'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲಿ (ಉದಾ—'ನಿಶ್ಶಾಸಾಂಧ ಇವಾದರ್ಶಃ') ಸಾದೃಶ್ಯ ಮೂಲವಾದ 'ಉಪಚಾರ' ಅಥವಾ ಆರೋಪವಿದೆಯಾದರೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಕ್ಷೇತ್ರ ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ಸೀಮಿತ ವಲ್ಲ; ಇನ್ನೂ ವಿಸ್ತಾರವಾದುದು—(ಇದರ ವಿವರಣೆ ಈ ಉದ್ದೋಷಿತದ ಕಡೆಗೆ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲೇ ಬರುತ್ತದೆ)—ಲೋ.

'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದರೆ 'ಧ್ವನತಿ' = ವ್ಯಂಜಕ ಶಬ್ದ, 'ಧ್ವನೈತೆ' = ವ್ಯಂಗ್ಯ ಅರ್ಥ, 'ಧ್ವನನಂ' = ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರ, ಮೂರೂ ಆಗಬಹುದು. ಮೂರೂ ಉಪಚರಿತ-ಶಬ್ದಾರ್ಥ-ವ್ಯಾಪಾರ ಗಳಿಗಿಂತ (= 'ಭಕ್ತಿ'ಗಿಂತ) ಭಿನ್ನವಲ್ಲವೆಂಬುದು 'ಭಾಕ್ತವಾದ'—ಲೋ.

²⁵ ಉದ್ಯಟ, ವಾಮನಾದಿಗಳು. “ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಅಭಿಧೇ'ಯೆಂಬ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರವೂ 'ಗುಣವೃತ್ತಿ'ಯೆಂಬ ಅಮುಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರವೂ ಉಂಟು”-ಉದ್ಯಟನ ಭಾಮಹವಿಹರಣ; “ಸಾದೃಶ್ಯ ಮೂಲವಾದ ಲಕ್ಷಣೆಯೇ ವಕ್ರೋಕ್ತಿ” (ವಾಮನ)—ಲೋ.

²⁶ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಹತ್ತಿರ ಹತ್ತಿರ ಅವರು ಬಂದಂತಾದರೂ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲಿಲ್ಲ—ಲೋ.

III. ಲಕ್ಷಣಪ್ರಯಾಸಕ್ಕೆ ಅಂಜಿ ಹಿಂತೆಗೆದ ಅಲ್ಪಮತಿಗಳು ಕೆಲವರು ಧ್ವನಿಯ ತತ್ತ್ವವು ಮಾತುಗಳಿಗೆ ನಿಲುಕುವಂತಹುದಲ್ಲವೆಂದೂ, ಕೇವಲ ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ವೇದ್ಯವೆಂದೂ ನುಡಿದರು.²⁷

ಹೀಗೆ ವಿಧವಿಧವಾದ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿರುವ ಕಾರಣ, ಸಹೃದಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆನಂದವಾಗಲೆಂದು ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದೇ ನಮ್ಮ ಉದ್ದೇಶ.²⁸ ಆ ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ಎಲ್ಲ ಸತ್ಯವಿಗಳ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲೂ ಉಪನಿಷತ್ಪ್ರಾಯವಾದುದು (ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ ಮಹತ್ವಪೂರ್ಣವಾದುದು);²⁹ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಅತೀವ ರಮಣೀಯವೂ ಆದುದು;³⁰ ಪ್ರಾಚೀನ ಲಕ್ಷಣಕಾರರ ಸೂಕ್ಷ್ಮತಮ ಬುದ್ಧಿಗಳಿಗೂ ಅದು ಹೊಳೆಯದೆ ಹೋದುದರಿಂದ,³¹ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಅದರ ವಿಲಾಸವನ್ನು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಕಾಣುವ³² ಸಹೃದಯರ³³ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆನಂದ³⁴ ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ನೆಲೆಸಲಿ, ಎಂದು ಧ್ವನಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತೇವೆ.

27 ಈ ಮೂರು ಅಭಾವವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯವರು ವಿಪರ್ಯಾಸ ಬುದ್ಧಿಗಳು; ಮಧ್ಯದವರು ಸಂದೇಹಗ್ರಸ್ತರು; ಕಡೆಯವರು ಅರಿತರೂ ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳಿ ತೋರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದವರು—ಹೀಗೆ ಉತ್ತರೋತ್ತರರು ಮೇಲಿನ ದರ್ಜೆಯವರೆನ್ನಬಹುದು—ಲೋ.

28 ಹೀಗೆ, 'ಧ್ವನಿಸ್ವರೂಪ' ಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯ; ಗ್ರಂಥಕಾರ-ಶ್ರೋತೃಗಳಿಗೆ ಗುರು-ಶಿಷ್ಯ ಸಂಬಂಧ; ವಿಮುಕ್ತಿವಾರಣೆಯ ಮೂಲಕ ಸ್ವರೂಪ ವಿವೇಚನೆ ಗ್ರಂಥದ ಧ್ಯೇಯ; ಪ್ರಯೋಜನ-ಸಹೃದಯರ ಆನಂದ. ಇದೇ 'ಅನುಬಂಧ ಚತುಷ್ಟಯ'—ಲೋ.

29 'ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಸಣ್ಣ ಅಂಶ'ವೆಂಬ ಟೀಕೆಗಿದು ಉತ್ತರ.

30 'ಭಾಕ್ತವಾದ'ಕ್ಕಿದು ಮಾರುತ್ತರ

31 ಇದರಿಂದ ಧ್ವನಿ 'ಗುಣಾಲಂಕಾರ'ಗಳಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಗತವಲ್ಲವೆಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯ.

32 ಯಾರೋ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬಂದಂತೆ ಕೆಲವರು ಕಟ್ಟಿಕೊಂಡ ಕೊಟಿದ 'ಪ್ರವಾದ'ವಲ್ಲ ವೆಂಬುದು ಇದರಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟ.

33 ನಿರಂತರವಾಗಿ ಕಾವ್ಯದ ಅನುಶೀಲನೆಯಿಂದ ಮಾನಸದರ್ಪಣವು ನಿರ್ಮಲವಾಗಿರಬೇಕು; ವರ್ಣನೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತನ್ಮಯೀಭಾವ ಅಗುವಂತಹ ಯೋಗ್ಯತೆಯಿರಬೇಕು, ಹೃದಯ ಸಂವಾದ ಸಹಜವಾಗಿರಬೇಕು—ಹೀಗೆ ಯಾರಿರುವರೋ ಅವರೇ ಸಹೃದಯರು

34 ರಸಾಸ್ವಾದವೇ ಆನಂದ. ಇದರಿಂದ 'ರಸಧ್ವನಿ'ಯೇ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಧಾನವೆಂದೂ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾವ್ಯದ 'ಆತ್ಮ'ವೆಂದೂ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ 'ಹೃದಯದರ್ಪಣ'ದಲ್ಲಿ ಭಟ್ಟನಾಯಕನು ಬರೆದ ಕೆಳಗಿನ ದೂಷಣೆ ನಿರ್ಮೂಲವಾಗುತ್ತದೆ:—"ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಅಭಿಧಾ', 'ಭಾವನಾ', 'ಚರ್ವಣಾ' ಎಂಬ ಮೂರು ವ್ಯಾಪಾರಗಳುಂಟು. ಒಂದು ವೇಳೆ "ಧ್ವನಿ"ಯೆಂಬ "ವ್ಯಂಜನಾ" ವ್ಯಾಪಾರವೂ ಒಂದುಂಟೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರೂ ಕೂಡ, ಅದು ಕಾವ್ಯದ ವ್ಯಾಪಾರ

ಹೀಗೆ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದೇ ಹೊರಟಿರುವುದರಿಂದ, ಮೊದಲು ಅದಕ್ಕೆ ಪೀಠಿಕಾರೂಪವಾಗಿ^{೩೫} ಕೆಳಗಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಅರ್ಥಃ ಸಹೃದಯಶ್ಲಾಘ್ಯಃ ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಾ ಯೋ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ |

ವಾಚ್ಯಪ್ರತೀಯಮಾನಾಖ್ಯಾ ತಸ್ಯ ಭೇದಾವುಭೌ ಸ್ತುತೌ || ೨ ||

ಸಹೃದಯರು ಶ್ಲಾಘಿಸುವ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೆಂದು ನಿಶ್ಚಯಿಸಲಾಗಿದೆಯೋ, ಅದರ ಎರಡು ಭೇದಗಳೇ 'ವಾಚ್ಯ' (=ನೇರವಾದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ) ಮತ್ತು 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ' (=ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಫುರಿಸುವ ಗಮ್ಯಾರ್ಥ) ಎಂಬುವು.^{೩೬}

ಗಳಲೊಂದಿಸೀತೇ ಹೊರತು, ಕಾವ್ಯದ ಏಕೈಕ ಸ್ವರೂಪವೆನಿಸದು " 'ರಸಚರ್ವಣೆಯೇ ಕಾವ್ಯ ಜೀವಿತ'ವೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತ ಭಟ್ಟನಾಯಕನಿಗೂ ಗ್ರಾಹ್ಯವೇ ಆದ ಕಾರಣ, ಇಲ್ಲಿ ನಾಮಮಾತ್ರೇ ವಿವಾದವೆನ್ನಬಹುದು.

ಕಾವ್ಯಪ್ರಯೋಜನಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗೀಯವಾದ 'ಕೀರ್ತಿ', ಮುಂತಾದುವಕ್ಕಿಂತ, ಕವಿಗಿ ಏಕಿಕ 'ಆನಂದ'ವೇ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಯೋಜನ. ಸಹೃದಯನಿಗಾದರೂ 'ವೇದ', 'ಇತಿಹಾಸ' ಇವುಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ "ಕಾಂತಾಸಮ್ಮಿತ" ಎನಿಸುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನೀತಿ ಬೋಧೆಯೇ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನ ನಲ್ಲಿಯ ಲಲ್ಲಿಗೆ ಸರಿದೂರಿಯಾದ ಕಾವ್ಯದ ಈ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೆಂದರೆ ಆನಂದವೇ.

'ಆನಂದ'ವೆಂಬ ಶಬ್ದ ಗ್ರಂಥಕಾರನಾದ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಸ್ಮಾರಕವೂ ಆಗಿದೆ. ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯ ಪೀರದಲ್ಲಿ ಆತನ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ಶಾಶ್ವತವಾಗಲೆಂಬ ಹಾರೈಕೆ ಗಮ್ಯ—ಲೋ.

೩೫ 'ಧ್ವನಿ' = ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ; ಅದಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯ ಅಥವಾ 'ಪೀಠಿಕೆ'ಯೆಂದರೆ ನಿರ್ವಿವಾದವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ. ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಷ್ಟೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೂ ಅನಿರಾಕರಣೀಯ ಎಂದಾಶಯ—ಲೋ.

೩೬ ಕಾವ್ಯದ ಶರೀರ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆಂದು ನೀವೇ ಒಪ್ಪುವಿರಿ. ಶರೀರಕ್ಕೆ ಜೀವವೊಂದು ಇರಬೇಕಲ್ಲವೆ? ಶಬ್ದವಂತೂ ಶರೀರ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಸೇರತಕ್ಕದ್ದು—ಸೂಲ, ಕೃಶ, ಇತ್ಯಾದಿ ಶರೀರ ಸ್ವರೂಪದಂತೆ ಸರ್ವರಿಗೂ ಸ್ಪಷ್ಟವೇದ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ. ಕೇವಲ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಾದರೂ ಅಷ್ಟೆ. ಸರ್ವಜನಸಂವೇದ್ಯವಲ್ಲದ, ಎಂದರೆ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರವಾದ, ಲೋಕವೇದಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದ, ಯಾವ ಅರ್ಥಾಂಶವುಂಟೋ ಅದು ಮಾತ್ರ ಕಾವ್ಯದ 'ಆತ್ಮ'. ವಸ್ತುತಃ ಅಖಂಡವಾದ 'ಅರ್ಥ'ವನ್ನೇ ವಿವರಣೆಯ ಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಎರಡೆಂದು ವಿಭಾಗಿಸಿದೆ. ಹೀಗೆ 'ವಿಶೇಷ'ವಿರುವುದು ಕಾವ್ಯದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದಲ್ಲೇ ಹೊರತು ವಾಚ್ಯಾಂಶದಲ್ಲಲ್ಲ ವಾಚ್ಯದ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಭ್ರಾಂತರಾದವರು ಮಾತ್ರ ದೇಹಾತ್ಮವಾದಿಗಳಾದ ಚಾರ್ವಾಕರಂತೆ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೇ ಇಲ್ಲ; ಕಾವ್ಯ ಶರೀರವೇ ಎಲ್ಲ, ಎಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ. ವಾಚ್ಯ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳೆರಡೂ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮಗಳಲ್ಲ; ಸಹೃದಯಶ್ಲಾಘ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಎರಡು 'ಅಂಶ'ಗಳೆಂಬುದು ಮಾತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

ವೃತ್ತಿ

ಲಲಿತವೂ^{೩೭} ಉಚಿತವೂ^{೩೮} ಆದ ಅವಯವಗಳ ಜೋಡಣೆಯಿಂದ ಮನೋಹರ ವೆನಿಸುವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ—ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಅತ್ಯವು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ—ಸಾರರೂಪವಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡು ಸಹೃದಯರೆಲ್ಲರ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗತಕ್ಕ ಯಾವ ಅರ್ಥವುಂಟೋ, ಅದರ^{೩೯} ಎರಡು ಭೇದಗಳನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ‘ವಾಚ್ಯ’ ಮತ್ತು ‘ಪ್ರತೀಯಮಾನ’ ಎಂಬ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲಾಗಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ತತ್ರ ವಾಚ್ಯಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋ ಯಃ ಪ್ರಕಾರೈರುಪಮಾದಿಭಿಃ |

ಬಹುಧಾ ವ್ಯಾಕೃತಃ ಸೂಕ್ತೈಃ ತತೋ ನೇಹ ಪ್ರತನ್ಯತೇ || ೩ ||

ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ‘ವಾಚ್ಯ’ ವೆನಿಸುವ ಅಂಶವು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ;^{೪೦} ಈಗಾಗಲೇ ಅನೇಕರು ‘ಉಪಮಾ’ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾ ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ವಿವಿಧವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ಇಲ್ಲಿ ‘ಅನೇಕರು’ ಎಂದರೆ ಉದ್ಭಟಭಟ್ಟನೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣಕಾರ ರಿಂದರ್ಥ. ‘ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದಿಲ್ಲ’ ಎಂದರೆ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆಂದರ್ಥ.

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರತೀಯಮಾನಂ ಪುನರನ್ಯದೇವ

ನಸ್ತೃತ್ತಿ ವಾಣೀಷು ಮಹಾಕವೀನಾಮಾ |

ಯತ್ರ ತ್ವಸಿದ್ಧಾವಯವಾತಿರಿಕ್ತಂ

ವಿಭಾತಿ ಲಾವಣ್ಯಮಿವಾಙ್ಮನಾಸು || ೪ ||

೩೭ ಲಲಿತ = ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಸಂಪನ್ನ—ಲೋ.

೩೮ ಉಚಿತ = ರಸಾಚಿತ್ಯಮಂದರ. ಇದರಿಂದ ರಸಧ್ವನಿಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಜೀವಾಳವೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

೩೯ ಧ್ವನಿಯು ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಂತೆ ಕಾವ್ಯದ ಚಾರುತ್ವನಿಮಿತ್ತವೆನ್ನಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ‘ಅಲಂಕಾರ’ವಾದರೆ, ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ‘ಅಲಂಕಾರ್ಯ’; ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಧುರ್ಯಾದಿ ‘ಗುಣ’ಗಳು ಬೇರೆ, ‘ಗುಣಿ’ ಬೇರೆ—ಲೋ.

೪೦ ಪ್ರೇಯಸೀಮುಖ, ಉದ್ಯಾನ, ಚಂದ್ರೋದಯಾದಿ ಲಾಂಕಿಕವಸ್ತುಗಳು; ಇವೇ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗುವ ‘ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ’ಗಳು. ಇವುಗಳ ಅಲಂಕಾರಗಳೇ ಉಪಮಾದಿಗಳು—ಲೋ.

ಕೇವಲ ಪ್ರತೀಯಮಾನವೇ ಆದ ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತುವು ಮಹಾಕವಿಗಳ⁴¹ ವಾಣಿಗಳಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ; ಅದು ಅಂಗನೆಯರ ಲಾವಣ್ಯದಂತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅವಯವಗಳ ಜಿಲುವಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

‘ಮತ್ತೊಂದು’ ಎಂದರೆ ‘ವಾಚ್ಯ’ವಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ‘ಪ್ರತೀಯಮಾನ’ವೆನಿಸುವ ವಸ್ತುವು ಮಹಾಕವಿಗಳ ವಾಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಂಟು. ಅದು ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಗಳಿಗೆ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು. ‘ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ’ ಎಂದರೆ ‘ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ’ ಮತ್ತು ‘ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಗೋಚರವಾದ’ ಎಂಬ ಎರಡರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇಂತಹ ಅವಯವಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾಗಿ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ ಎಂದರ್ಥ. ‘ಅಂಗನೆಯರಲ್ಲಿರುವ ಲಾವಣ್ಯದಂತೆ’ ಎಂಬುದು ಉಪಮಾನ, ಅಂಗನೆಯರಲ್ಲಿ ಲಾವಣ್ಯವೆಂದರೆ, ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣಬಹುದಾದ ಎಲ್ಲ ಅವಯವಗಳ ಸೌಷ್ಠವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಸಹೃದಯರ ಲೋಚನಾಮೃತವೆನಿಸುವ ಹೊಸದೊಂದು ಸೊಬಗಿರುವಂತೆಯೇ,⁴² ‘ಪ್ರತೀಯಮಾನ’ವಾದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ. ಅದು ವಾಚ್ಯಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ‘ವಸ್ತು,’ ‘ಅಲಂಕಾರಗಳು’ ಮತ್ತು ‘ರಸಾದಿಗಳು’ ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು⁴³

41 ಎವರಿಸಲಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಸಜೀವವೆನಿಸುವ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ‘ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲ ಪ್ರತಿಭಾ ಕೌಶಲ್ಯವುಳ್ಳವರೇ ಮಹಾಕವಿಗಳೆಂದು ಭಾವ. ಪ್ರತಿಭಾವಾಗುವುದರಿಂದಲೇ ಅಸ್ತಿತ್ವವುಂಟೆಂದು ಸಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ—ರೋ.

42 ಅವಯವಗಳಲ್ಲಿ ಕುರುಡೇ ಮೊದಲಾದ ದೋಷವೊಂದೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಭೂಷಿತೆಯೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ಸ್ತ್ರೀಯವಳು ‘ಲಾವಣ್ಯ ಹೀನ’ಯೆಂದು ರಸಿಕರು ಹೇಳುವುದುಂಟು ಹಾಗಿರದ ಮತ್ತೊಬ್ಬಳು ಅವರಿಗೆ ‘ಲಾವಣ್ಯಾಮೃತ ಚಂದ್ರಿಕೆ’ಯೆನಿಸಬಹುದು.

43 ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಎರಡು ಬಗೆ— i. ಲೌಕಿಕ, ii. ಕಾವ್ಯ-ವ್ಯಾಪಾರ-ಗೋಚರ. ಮೊದಲನೆಯದು ವಾಚ್ಯವೂ ಆಗಬಹುದಾದ ವಿಧಿ, ನರ್ತನ, ಇತ್ಯಾದಿ “ವಸ್ತು”-ಧ್ವನಿ. ‘ಲೌಕಿಕ’ದ್ದೇ ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯೆಂದರೆ “ಅಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿ”. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದ ‘ಅಲಂಕಾರ’ವಾಗಿತ್ತೋ, ವಾಚ್ಯವಾಗಿತ್ತೋ, ಅದೇ ಈಗ ಪ್ರಧಾನ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದಾಗ ಅಲಂಕಾರತ್ವ (= ಉಪಕರಣತ್ವ)ವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಂಡಿದ್ದರೂ, ಪೂರ್ವ ಸ್ಮರಣೆಯ ಮೂಲಕ ‘ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿ’ಯೆಂದು ಕರೆಯಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಕನಸಿನಲ್ಲಿಯೂ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವೆನಿಸದ, ಎಂದೆಂದೂ ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಸ್ಫುರಿಸದ, ಕಾವ್ಯವ್ಯಾಪಾರಮಾತ್ರಗಮ್ಯವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೇ ‘ರಸ’. ಇದಕ್ಕೆ ಸಾಮಗ್ರಿಯೆಂದರೆ ಶಬ್ದಸೂಚಿತವೂ ಹೃದಯಸಂವಾದಸುಂದರವೂ ಆದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳು. ಈ ವಿಭಾವಾದಿಗಳು ವಾಸನಾರೂಪವಾಗಿ ಸಹೃದಯರಲ್ಲಿರುವ ರತ್ನಾದಿಗಳನ್ನು

ಮುಂದೆ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅದು ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಭೇದವೇ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚು ಅಂತರವುಳ್ಳದು. 'ವಾಚ್ಯ'ವು ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರೆ 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ'ವಾದ ವಸ್ತುವು ಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.⁴⁴ ಉದಾಹರಣೆ:—

೧. "ಭಮ ಧಮ್ಮಿ ಆ ವಿಸತ್ತೋ ಸೋ ಸುಜಃ ಆಜ್ಞ ಮಾರಿಃ ದೇಜ |
ಗೋಲಾಣಕಕಚ್ಚ ಕುಡ್ಡಹ್ವಾಸಿಣಾ ದರಿಅಸೀಹೇಜ ||"

ನಡೆದಾಡು ಧಾರ್ಮಿಕನೆ ನಿತ್ಯಂಕೆಯಿಂದಿನ್ನು,
ಹತಮಾದುದಾ ನೀಚ ಶುನಕ ತಾನಿದು |
ಗೋದಾವರೀ ನದಿಯ ತಡಿಯಡಿಯ ಹೊದರಿನಲಿ
ಕೊಬ್ಬಿ ಬೊಬ್ಬಿರಿಯುತಿಹ ಮಾಸಿಂಗದಿಂದ⁴⁵ ||

ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ವಾಚ್ಯ'ವು ನಿಷೇಧರೂಪವಾಗಿದ್ದರೂ 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ' ವಸ್ತುವು ವಿಧಿರೂಪವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ:—

೨. "ಆತ್ತಾ ಏತ್ಥ ಣಿಮಜ್ಜ ಇ ಏತ್ಥ ಅಹಂ ದಿಅಸಹಂ ಪಲೋಏಹಿ |
ಮಾ ಪಹಿ ಆ ರತ್ತಿ ಅಂಧ ಅ ಸೆಜ್ಜಾ ಏ ಮಹಜ ಮಜ್ಜ ಹಿಸಿ ||"

ಅತ್ತೆಯಲ್ಲಿ ನಿದ್ರೆಗೈವಳಿಲ್ಲ ನಾನು ಎಂಬುದನ್ನು
ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣು ತುಂಬ ಪಾಂಥ! ನೋಡಿರು |

ಉದ್ವೋಧಗೊಳಿಸಿ ಆತ್ಮಾನಂದದ ಆಸ್ವಾದವನ್ನು ತಂದುಕೊಡುವವು. 'ರಸ'ವು ಹೀಗೆ ಕಾವ್ಯ ಮಾತ್ರಕ್ಕೈತವಾದ್ದರಿಂದ "ರಸಧ್ವನಿ"; ಅದು 'ಧ್ವನಿ'ಯೇ ಹೊರತು ವಾಚ್ಯವಲ್ಲ, ಅದುದರಿಂದಲೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮ—ಲೋ.

⁴⁴ ವಿಧಿ-ನಿಷೇಧಗಳು ('ಮಾಡು'—'ಬೇಡ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು) ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದ—ಲೋ.

⁴⁵ ತನ್ನ ಸಂಕೇತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ತೊಂದರೆ ಕೊಡುತ್ತಿರುವ, ಹೂಗಳನ್ನು ಕೊಯ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಅಂದಗಡಿಸುತ್ತಿರುವ, ಧಾರ್ಮಿಕನನ್ನು ತೊಲಗಿಸಲೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಟ್ಟವು ಹೇಳುವ ಮಾತಿದು:—'ನಿನ್ನ ಸಂಚಾರಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯಾಗಿದ್ದ ಆ ಕುನ್ನಿಯನ್ನು ಸಿಂಹ ಕೊಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಬೇಕಾದಂತೆ ಸುಳಿದಾಡಬಹುದು', ಎಂಬುದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ. ಆದರೆ ಸಿಂಹದ ಹೊದರು ಹತ್ತಿರ ವಿರುವಾಗ ಆ ಲತಾಗೃಹದ ದಿಕ್ಕಿಗೂ ನೋಡದೆ (ಅಂಜುಬುರುಕ) ಧಾರ್ಮಿಕನು ಓಡಬೇಕೆಂದು ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ 'ಸುಳಿದಾಡು'; ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ 'ಸುಳಿದಿಯೆ!'

ಕತ್ತಲಲ್ಲಿ ಕುರುಡ ನೀನು, ನಮ್ಮ ಸೆಜ್ಜೆಗಳಲಿ ಬಂದು
ಬಿದ್ದು ಬಿಡುವ ಭಂಗ ನಿನಗೆ ಬಾರದಂತಿರು 46 ||

ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ವಾಚ್ಯ'ವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿಧಿಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದರೂ 'ಪ್ರತೀಯ
ಮಾನ'ವು ವಿಧಿ-ನಿಷೇಧಗಳಲ್ಲೊಂದನ್ನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೩. "ವಚ್ಚ ಮಹ ವ್ವಿಲ ಏಕ್ಯೇಇ ಹೋಂತು ಜೇಸಾಸರೋಇಲವ್ವಾಇಂ |
ಮಾ ತುಜ್ಜ ವಿ ತೀಲ ವಿಜಾ ದಕ್ಖಿಣ್ಣಹಲಸ್ಸ ಜಾಲನ್ನು" ||

ಹೋಗು ! ನನಗೊಬ್ಬಳಿಗೆ ನಿಟ್ಟುಸಿರು ಕಣ್ಣೀರು
ಸಾಕು; ಬೇಡವು, ಬೇಡ! ನಿನಗವಳನಗಲಿ |
ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯಬಂಧನಕೆ ಮೈಯೊಡ್ಡಿ ಸುಮ್ಮನೆಯೆ
ವಿರಹವೇದನೆ ಮತ್ತೆ ನಿನಗಾಗದಿರಲಿ || 47

ಇನ್ನೂ ಕೆಲವು ವೇಳೆ 'ವಾಚ್ಯ'ವು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬೋಧಕವಾಗಿದ್ದರೂ 'ಪ್ರತೀಯ
ಮಾನ'ವು ವಿಧಿ-ನಿಷೇಧಗಳಲ್ಲೊಂದನ್ನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೪. "ದೇ ಆ ಪಸಿಲ ಷೆವತ್ತಸು ಮುಹಸಸಿಜೋಹ್ಲಾ ವಿಲುತ್ತಮಣಿವಹೇ |
ಅಹಿಸಾರಿಲ ವಿಗ್ಗಂ ಕರೋಸಿ ಅಣ್ಣಾಣ ವಿ ಹಲಸೇ || "

ಬೇಡುವೆನು, ಮುಳಸನುಳಿ, ನೀನೊಡನೆ ಹಿಂದಿರುಗು,
ಮುಖಶಶಿಯ ಜೊನ್ನದಿಂ ಸಂತಮಸನಾಶಿನಿಯೆ |
ವಿಘ್ನವನೆ ಮಾಡುತಿದೆ ನಿನ್ನಂತೆ ಹೊರಟಿರುವ
ಅಭಿಸಾರಿಕಾಜನಕೆ ಮುಗುದೆ ನೀನರಿಯದೆಯೆ || 48

46 ಗಂಡ ಪ್ರವಾಸ ಹೋಗಿರುವ ಹೆಣ್ಣಲ್ಲಿ ಮಾತಾಡುವವಳು. ದಾರಿಕಾರನೊಬ್ಬನು ಅವಳನ್ನು ಕಂಡು ನುಡಿಸಿದಾಗ ಆಕೆಯು 'ಬೇಡ' ಎನ್ನುವ ಭಂಗಿಯಿಂದ ಅವನ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸುತ್ತಾಳೆ; ತಾನೇ ಅವನನ್ನು ಮೇಲ್ವಾಯ್ದು ಆಮಂತ್ರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆಂದು ಭಾವಿಸಲಾಗದು; ಅದು ತರುಣೀ ಸ್ವಭಾವ ವಿರುದ್ಧವಾದ್ದರಿಂದ—ಲೋ.

47 ಇದು 'ಖಂಡಿತಾ' ನಾಯಿಕೆಯ ವಾಕ್ಯ. ಅನ್ಯಸ್ತ್ರೀರತನಾದ ಗಂಡನನ್ನು ಹೆಂಡತಿ ಧಕ್ಕರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ಅವಳಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ವ್ಯಾಮೋಹ ಅಸದಳವಾಗಿದೆ; ಸುಮ್ಮನೆ ತೋರಿಕೆಯ 'ದಾಕ್ಷಿಣ್ಯ'ಕ್ಕಾಗಿ ನನ್ನೊಡನೆ ಏಕಿರಬೇಕು' ನೀನು ಸರ್ವಥಾ ಶರ,' ಎಂಬುದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. 'ಹೋಗು', ಅಥವಾ 'ಹೋಗಬೇಡ' ಎಂದು ಯಾವುದನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿಲ್ಲ—ಲೋ.

ಮತ್ತೂ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ವಾಚ್ಯ'ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ವಿಷಯ—
ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೇ⁴⁹ 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ'ಕ್ಕಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೫. "ಕಸ್ಸ ವಾ ಣ ಹೋಇ ರೋಸೋ ದರೊಣ ಓಲವ ಸವ್ವಣಂ ಅಹರಂ |
ಸಫಮರಪಉಮಗ್ಯಾಇಣಿ ವಾರಿವಾಮೇ ಸಹಸ್ಸ ಏಹಿಂ" ||

ನಲ್ಲೆಯ ಚೆಂಡುಟೆ ಗಾಸಿಯದಾಗಿರೆ
ನೋಡುವ ಕಾಂತಗೆ ಕಡುಮುಳಸು
ಬಾರದೆ ಪೋವುದೆ? ಯಾರೇನೆನ್ನಲಿ
ಒಂದನು ಒಮ್ಮೆಯು ಕೇಳದೆಯೆ,
ದುಂಬಿಯು ಕೂಡಿದ ಪೂವನೆ ಮೂಸಿದೆ;
ಫಲವನ್ನೀಗಲೆ ನೀ ಸಹಿಸು. 50

48 i) ಮನೆಗೆ ಬಂದ ನಾಯಕ ನಾಯಕನ ಗೋತ್ರಸ್ಥಲಿತ (= ಅನ್ಯಸ್ತ್ರೀನಾಪೋ
ಚ್ಚಾರಣ)ದಿಂದ ಕುಪಿತಳಾಗಿ ಅಲ್ಲಿಂದ ಹೊರಟುಬಿಟ್ಟಾಗ, ನಾಯಕನಾಡುವ ಅನುನಯ ವಾಕ್ಯ
ವಿದು. 'ನನಗೂ ನಿನಗೂ ವಿಘ್ನವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಇತರರಿಗೂ ನಿನ್ನ ಗಮನದಿಂದ ವಿಘ್ನವಾಗುತ್ತದೆ;
ಯಾರಿಗೂ ಸುಖವಿಲ್ಲ' ಇಲ್ಲಿ ಕೋಪ ಪ್ರಸಾದನವರವಾದ 'ಚಾಟು' ವ್ಯಂಗ್ಯ ಎನ್ನಬಹುದು,
ii) ಅಥವಾ ಸವಿಯ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳದೆ ಹೋಗುತ್ತಿರುವ ಅಭಿಸಾರಿಕೆಗೆ ಸವಿ ಹೇಳುವ
ಮಾತೆಂದು ವಿವರಿಸಬಹುದು ಆಗ ಸವಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಆದರೆ ಈ ಎರಡೂ ವಿವರಣೆ
ಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಅಥವಾ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿ.
ಆದ್ದರಿಂದ ಮುಂದಿನ ವಿವರಣೆ ಸರಿ—iii) ಪ್ರಿಯತಮನನ್ನು ಸಂಧಿಸಲು ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೊರಟ
ಅಭಿಸಾರಿಕೆಗೆ ದಾರಿಯಲ್ಲೇ ಪ್ರಿಯತಮನ ದರ್ಶನವಾಗುತ್ತದೆ ಆತನು ಆಕೆಯನ್ನು ಅರಿತೂ
ಅರಿಯದಂತೆ ತನ್ನ ಗುರುತು ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹೇಳುವ ಮಾತಿರು 'ನಮ್ಮ ಮನೆಗಾಗಲಿ,
ನಿಮ್ಮ ಮನೆಗಾಗಲಿ ಹೋಗೋಣ'ವೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಿಲ್ಲ. ನಾಯಕನ 'ಚಾಟು'ವೇ ವ್ಯಂಗ್ಯ
—ಲೋ.

49 ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ವಿಷಯ (= ಅಲಂಬನ)
ವೊಂದೇ. ೧ ರಲ್ಲಿ ಧಾರ್ಮಿಕ, ೨ ರಲ್ಲಿ ಪದಿಕ, ೩ ರಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಯತಮ, 4 ರಲ್ಲಿ ಅಭಿಸಾರಿಕೆ ಮುಂದಿನ
ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ಹಾಗಿಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯದ ವಿಷಯವೂ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ವಿಷಯವೂ ಬೇರೆಯಾಗಿದೆ
—ಲೋ.

50 ಅವಿನೀತೆಯೊಬ್ಬಳು ಉಪಪತಿಯೊಡನೆ ರಮಿಸಿ ತುಟಿಯ ಗಾಯವಿನ್ನೂ ಹೊಸ
ದಾಗಿರುವಾಗಲೇ ಹತ್ತಿರಕ್ಕೆ ಗಂಡ ಬರುತ್ತಿರುವುದನ್ನು ಕಂಡ ಸವಿ ಅವನ ಸಂಶಯವನ್ನು
ತಪ್ಪಿಸಲು ಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಹೇಳುವ ಮಾತು. ಹೆಂಡತಿಯದೇನೂ ತಪ್ಪಿಲ್ಲವೆಂದು ಗಂಡನಿಗೆ

‘ವಾಚ್ಯ’ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಇಂತಹ ‘ಪ್ರತೀಯಮಾನ ವಸ್ತು’ವಿನ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಇನ್ನೂ ಎಷ್ಟೋ ಇವೆ. ನಾವು ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಿರುವುದು ಕೇವಲ ಅವುಗಳ ದಿಕ್ಕುಚಿಹ್ನೆ.

ಹೀಗೆಯೇ ‘ಪ್ರತೀಯಮಾನ’ದ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಭೇದವಾದ ‘ಅಲಂಕಾರ’ಗಳೂ ‘ವಾಚ್ಯ’ಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ⁵¹ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಭೇದವಾದ ರಸಾದಿಗಳೂ⁵² ಕೂಡ ‘ವಾಚ್ಯ’-ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಫಲವಾಗಿ ಗವ್ಯವಾಗುವುವೇ ಹೊರತು ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳೇ ಅಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ, ಅವು ‘ವಾಚ್ಯ’ಕ್ಕಿಂತ ಸರ್ವಥಾ ಬೇರೆಯೇ. ಒಂದು ವೇಳೆ ರಸಾದಿಗಳು ‘ವಾಚ್ಯ’ವೆಂದು ಯಾರಾದರೂ ಹೇಳಬೇಕಾದರೆ, ಅವು (ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರಸಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ) ‘ಶೃಂಗಾರ’ ಮುಂತಾದ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವೆನ್ನಬೇಕು; ಇಲ್ಲವೆ ‘ವಿಭಾವ’—ಮೊದಲಾದ ರಸಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ⁵³ ರಸ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುವುದೆಂದೊಪ್ಪಬೇಕು. ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರಕಾರ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ರಸದ ಹೆಸರುಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ರಸಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲದೆಯೇ ಹೋಗಬೇಕಾ

ತಿಳಿಸುವುದು ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಗಂಡನ ಬೈಗುಳನ್ನು ಕೇಳಿ ನಾಯಿಕಾಚಾರಿತ್ರ್ಯದ ಬಗೆಗೆ ಸಂಶಯ ತಾಳದಂತೆ ನೆರೆಹೊರೆಯವರನ್ನು ಕುರಿತು ಅವಳ ತಪ್ಪನ್ನು ಮುಚ್ಚುವುದೂ ವ್ಯಂಗ್ಯ. ‘ಈಕೆಯೇ ಗಂಡನಿಗೆ ಮೆಚ್ಚಿನವಳು’ ಎಂಬುದು ‘ಪ್ರಿಯಾಯಾಸ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸವತಿ ಗ್ರಹಿಸುವ ವ್ಯಂಗ್ಯ. ‘ದುಃಖಿಸಬೇಡ; ಇದು ನಿನ್ನ ಸೌಭಾಗ್ಯದ ಮಹತ್ತ್ವವೇ ಸರಿ’ ಎಂಬುದು ನಾಯಿಕೆಯನ್ನು ಕುರಿತ ವ್ಯಂಗ್ಯ. ‘ಇಂದೇನೋ ಉಪಾಯದಿಂದ ಪಾರಾಗಿಸಿದ್ದೇನೆ; ಮುಂದೆಂದೂ ಹೀಗೆ ತುಟಿಯನ್ನು ಗಾಸಿಮಾಡಲಾಗದು’ ಎಂಬುದು ಉಪಪತಿಯನ್ನು ಕುರಿತ ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಸಮಿಯ ಸ್ವಚಾತುರ್ಯ ಪ್ರಕಾಶನವು ತಟ್ಟಿಸ್ಥರಿಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಒಬ್ಬೊಬ್ಬರಿಗೆ ಒಂದೊಂದು ರೀತಿಯಾಗಿ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

51 ಎರಡನೆಯ ಉದ್ದೋಕ್ತದಲ್ಲಿ.

52 ರಸಾದಿ = ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ, ಭಾವಾಭಾಸ ಭಾವಶಾಂತಿ. ಇವು ಎಂದೂ ‘ವಾಚ್ಯ’ವೇ ಅಲ್ಲ ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ‘ಸ್ಥಾಯಿ’ಗಳು ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾದರೆ ‘ರಸ’, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳು ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾದರೆ ‘ಭಾವ’. ಅನೌಚಿತ್ಯದಿಂದ ಅವೇ ಪ್ರವೃತ್ತವಾದಾಗ ‘ರಸಾಭಾಸ’ (ಸೀತೆಯ ಮೇಲೆ ರಾವಣನ ವೋಹದಂತೆ) ಮತ್ತು ‘ಭಾವಾಭಾಸ’. ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯ ಪ್ರಶಮನವೇ ‘ಭಾವಶಾಂತಿ’. ‘ನಿನಗೆ ಗಂಡುಮಗ ಹುಟ್ಟಿದನು’ ಎಂಬ ಸುದ್ದಿ ಕೇಳಿದಾಗ ಬರುವ ಲೌಕಿಕಹರ್ಷ ‘ರಸ’ವಲ್ಲ; ರಸ ಎಲ್ಲ ವಸ್ತುವಿದ್ದ ‘ಸುಖ’ಗಳಿಗಿಂತಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣ. ಕೇವಲ ಅಂತಃಪ್ರಮತ್ತಾರಸಾರ; ಆತ್ಮಾನಂದ ವಿಶ್ರಾಂತ—ಲೋ

53 ತಾತ್ಪರ್ಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

ದೀತು. ವಸ್ತುತಃ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಸಗಳು ಸ್ವಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ವಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವು ಕಂಡುಬರುವಂತಹ ವಿರಲ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯು ಕೆಲವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನದ ಮೂಲಕ ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದೇ ಹೊರತು, ಸ್ವಶಬ್ದಗಳ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲ್ಲ. ಬೇರೆ ರೀತಿಯಾಗಿ ಆಗಲೇ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವ ರಸವನ್ನು ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಹೆಸರಿಸುತ್ತವೆಯೇ ಹೊರತು, ರಸಪ್ರತೀತಿಯೇ ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹುಟ್ಟಿತ್ತೆನ್ನಲಾಗದು. ಮಿಕ್ಕ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ವಿಭಾವಾದಿಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ, ಸ್ವಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ರಸಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. 'ಶೃಂಗಾರ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇರುವ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ, ವಿಭಾವಾದಿ ವರ್ಣನೆಯಿಲ್ಲದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ, ರಸವಿದೆಯೆಂಬ ಅನುಭವ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ತಮ್ಮ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಹೇಳಿರಲಿ, ಹೇಳದೆ ಇರಲಿ, ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಮೂಲಕವೇ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದಲೂ, ಕೇವಲ ಹೆಸರು ಹೇಳಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ರಸಾದಿಗಳು ಪ್ರತೀತವಾಗದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ—ಅನ್ವಯವ್ಯತಿರೇಕಗಳೆರಡರಿಂದಲೂ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ರಸಾದಿಗಳು ವಾಚ್ಯಸಾಮರ್ಥ್ಯದ ಫಲವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವುವೇ ಹೊರತು ಹೇಗೂ ವಾಚ್ಯವಾಗಲಾರವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ 'ಪ್ರತೀಯಮಾನ'ದ ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಭೇದವೂ 'ವಾಚ್ಯ'ಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯೆಂಬುದು ಸ್ಥಿರಪಟ್ಟಂತಾಯಿತು.

'ವಾಚ್ಯ'ದ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿ ಉಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಿದೆ—⁵⁴

ಕಾರಿಕೆ

ಕಾವ್ಯಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಸ ವಿವಾರ್ಥಸ್ತಥಾ ಚಾದಿಕವೇ ಪುರಾ |

ಕ್ರೌಂಚದ್ವಂದ್ಯವಿಯೋಗೋತ್ಥಃ ಶೋಕಃ ಶ್ಲೋಕತ್ವಮಾಗತಃ || ೫ || 55

ಆ ಅರ್ಥವೇ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮ⁵⁶ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಹಿಂದೆ ಕ್ರೌಂಚಮಿಧುನದ

⁵⁴ ಎರಡನೆಯ ಉದ್ವಿಕ್ಲಿತದಲ್ಲಿ—ಲೋ.

⁵⁵ ಹಿಂದೆ ಧ್ವನಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಈಗ ಅದೇ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೆಂಬುದನ್ನು 'ಇತಿಹಾಸ'ದ ಮೂಲಕ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

⁵⁶ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದಾದ ರಸಧ್ವನಿಯೇ ಆತ್ಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು; ಇಲ್ಲಿಯ ಇತಿಹಾಸ ಹಾಗೂ ಹಿಂದಿನ ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥ ಎರಡೂ ರಸಧ್ವನಿಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ವಸ್ತುತಃ ರಸವೇ ಆತ್ಮವಾದರೂ, ವಸ್ತುಧ್ವನಿ ಅಲಂಕಾರ ಧ್ವನಿಗಳು ಕೂಡ ಕಡೆಗೆ ರಸದಲ್ಲಿಯೇ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಳ್ಳುವ ಕಾರಣ, ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ.

ವಿಯೋಗದಿಂದ 57 ಉಂಟಾದ ಶೋಕವು ಆದಿಕವಿಯ ಬಾಯಲ್ಲಿ ಶ್ಲೋಕತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯಿತು.

ಸೃತಿ

ಇಲ್ಲಿ 'ಕಾವ್ಯ'ವೆಂದರೆ ವಿವಿಧ ಮತ್ತು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥ, ಶಬ್ದ ರಚನೆ— ಇವುಗಳಿಂದ ಸುಂದರವಾದ 58 ಕವಿಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥ. ಅಂತಹ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಆ ಅರ್ಥವೇ ಸಾರಭೂತವಾದುದು. ಬೇಡದ ಸಹಚರಿಯು ಹತಳಾಗಲು, ವಿರಹವ್ಯಥೆಯನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ ಕೂಗಿಡುತ್ತಿದ್ದ ಕ್ರಾಂಚಪಕ್ಷಿಯ ಆಕ್ರಂದನವನ್ನು ಕೇಳಿ, ಆದಿಕವಿ ಗುಂಟಾದ ಶೋಕವೇ ಹೀಗೆ ಶ್ಲೋಕರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣಾಮಗೊಂಡಿತು.*

'ಶೋಕ'ವು 'ಕರುಣ'ರಸಕ್ಕೆ 59 'ಸ್ಥಾಯಿಭಾವ.' ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಹೊರತು 'ವಾಚ್ಯ'ವಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಮೊದಲೇ ಹೇಳಿದೆ.

57 ಕ್ರಾಂಚವಿಧುನದ ವಿಯೋಗದಿಂದ = ಒಂದರ ಸಾವಿನ ಮೂಲಕ ಒದಗಿದ ವಿರಹ ದಿಂದ, ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ ಉಂಟಾದ ಶೋಕವೇ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವ, ಆತ್ಯಂತಿಕ ವಿಯೋಗದ ಪ್ರಯುಕ್ತ ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರದ ಸ್ಥಾಯಿಯಾದ 'ರತಿ'ಯಲ್ಲ ಉಳಿದ ಹಕ್ಕಿಯೇ ವಿಭಾವ, ಅದರ ಆಕ್ರಂದವೇ ಅನುಭಾವ ಅವುಗಳ ಚರ್ವಣೆಯಿಂದ ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾದುದೇ ಅಲಾಕಿಕ ಕರುಣರಸ, ಇದು ಸ್ವಾಂತಕರಣದ ದ್ರುತಿಯೇ ಸರಿ, ಲಾಕಿಕವಾದ ಶೋಕದಂತಲ್ಲ. ರಸದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಗಡಿಗೆ ತುಳುಕುವಂತೆ, ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿಯು ಉಕ್ಕಿ ಹೊರಮೂಡುವ ಮಾತುಗಳಂತೆ, ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕ ವಾಗಿ ಯಾವ ನಿಯಮಗಳನ್ನೂ ಅನುಸರಿಸದೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ, ಅದು ಸಮುಚಿತ ಛಂದೋ ರೂಪವನ್ನು ತಳೆದು ಹೊರಹೊಮ್ಮಿತೆಂದರ್ಥ, 'ಮಾ ನಿಷಾದ ' ಎಂಬುದೇ ಆ ಶ್ಲೋಕ ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಿ ಯುಷ್ಕಗಳಿಗೆ ಲಾಕಿಕ ಶೋಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗದು ಹಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಹಕ್ಕಿಯ ದುಃಖದಿಂದ ಅವರೂ ದುಃಖಿತರಾಗುತ್ತಿದ್ದರು, 'ರಸ'ವು ಕಾವ್ಯದ 'ಆತ್ಮ'ವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ದುಃಖಸಂತಪ್ತರ ಸ್ಥಿತಿ ಹೀಗೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದ ಮೇಲೆ ಕವಿಯಲ್ಲಿ 'ರಸ' ತುಂಬಿ ತುಳುಕಿ ಹೊರಸೂಸಿದಾಗಲೇ ಕಾವ್ಯರಚನೆಯಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು ಇದನ್ನು ಭಟ್ಟನಾಯ ಕನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ 'ತನ್ನಲ್ಲಿ ಇದು (= ರಸ) ತುಂಬಿಕೊಂಡ ಹೊರತು ಕವಿ ಇದನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ಮೂಲಕ ಹೊರಸೂಸಲಾರನು'—ಲೋ

58 ಎಂದರೆ ರಸಾನುಗುಣ್ಯವುಳ್ಳ, ಮತ್ತು ಶಬ್ದಾರ್ಥಾಲಂಕಾರ ಹಾಗೂ ಗುಣಗಳಿಂದ ಸಮೃದ್ಧವಾದ, ವಾಚ್ಯ—ವಾಚಕ—ರಚನೆಗಳೆಂಬಿವು—ಲೋ.

* ಕೆಲವು ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದಾದೊಡನೆ 'ಮಾ ನಿಷಾದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾಂ ತ್ಸಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಿರಬೇಕೆಂದು ಕಷ್ಟಸ್ವಾಮಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯ

59 'ಕರುಣರಸ'ವು ಕೇವಲ ಚರ್ವಣಾಗೋಚರ ಚರ್ವಣಾ ವಿಷಯವಾದಾಗ 'ಶೋಕ' ಎಂಬ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವವೇ ರಸತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ರಸ ವಿಭಾವಗಳಿಂದ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೇ ಸರಿ—ಲೋ

‘ಪ್ರತೀಯಮಾನ’ದ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಇನ್ನೂ ಬೇರೆ ಇರುವುದಾದರೂ^{೬೦} ರಸ, ಭಾವಗಳೇ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಧಾನವಾದುದರಿಂದ,^{೬೧} ಮಿಕ್ಕ ಪ್ರಭೇದಗಳಿಗೂ ಇವೇ ‘ಉಪಲಕ್ಷಣ’ ಅಥವಾ ಸೂಚಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ಸರಸ್ವತೀ ಸ್ವಾದು ತದರ್ಥವಸ್ತು

ನಿಃಷ್ಯನ್ನ ಮಾನಾ ಮಹತಾಂ ಕವೀನಾಮ್ |

ಅಲೋಕಸಾಮಾನ್ಯಮಭಿವ್ಯನಕ್ತಿ

ಪರಿಸ್ಪರಂತಂ ಪ್ರತಿಭಾವಿಶೇಷಮ್^{೬೨} || ೬ ||

ಆ ಮಧುರವಾದ ಅರ್ಥವಸ್ತುವನ್ನು ಸ್ರವಿಸುವ ಮಹಾಕವಿಗಳ ವಾಣೀಯೇ^{೬೩} ಅವರ ಲೋಕೋತ್ತರ ಮತ್ತು ಉಜ್ಜ್ವಲವಾದ ಪ್ರತಿಭಾವಿಶೇಷವನ್ನು^{೬೪} ತಿಳಿಯ ಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಆ ಅರ್ಥವಸ್ತು ಎಂದರೆ ವಸ್ತುತತ್ತ್ವವನ್ನು ಸೂಸುವ ಮಹಾಕವಿಗಳ ವಾಣೀಯೇ ಲೋಕಾತೀತವಾದ ಮತ್ತು ಸಂತತವೂ ಸ್ಥಿರಿಸುತ್ತಿರುವ ಅವರ ಪ್ರತಿಭೆಯ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯದ

೬೦ ‘ವಸ್ತುದ್ವನಿ’ ಮತ್ತು ‘ಅಲಂಕಾರ ಧ್ವನಿ’—ಲೋಕ

೬೧ ರಸದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಳ್ಳುವ ಕಾರಣ—ಲೋಕ.

೬೨ ಇದು ಸ್ವಾನುಭವಸಿದ್ಧವೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಕಾರಿಕೆ ಹೇಳುತ್ತದೆ.

೬೩ ವಾಗ್ಮ್ಯಒಣಿಯಾದ ಭಗವತಿ ದಿವ್ಯ ಆನಂದರಸವನ್ನು ತಾನಾಗಿಯೇ ಕಾಮಧೇನುವಿನಂತೆ ಕರೆಯುವಳೆಂದರ್ಥ. ಭಟ್ಟನಾಯಕನು ಹೇಳುವಂತೆ ‘ವಾಕ್ಯೆಂಬ ಧೇನು ಕರುಗಳ (= ಕವಿಗಳ) ಮೇಲಿನ ಮಮತೆಯಿಂದ ಕರೆಯುವ (ಕ್ಷೀರ)ರಸವು ಅಸಾಧಾರಣವಾದುದು; ಯೋಗಿಗಳು ಕರೆಯುವ ರಸ ಕೂಡ ಅದಕ್ಕೆ ಸಮವಾಗದು’ ಯೋಗಿಗಳು ಕರೋರ ನಿಯಮಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ಕರೆದರೆ, ಕವಿಗಳಿಗೆ ತಾನಾಗಿಯೇ, ಅದು ಪ್ರಯತ್ನವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಲಭಿಸುವುದು, ಹೋಲಿಸಿ- ‘ಯಂ ಸರ್ವಶೈಲಾಃ ಪರಿಕಲ್ಪ್ಯ ವತ್ಸಂ . ’ ಕುಮಾರ ಸಂಭವ I —ಲೋಕ

೬೪. ಪ್ರತಿಭೆ ಕೇವಲ ಅನುಮಾನ ಸಿದ್ಧವಲ್ಲ; ಅನುಭವಸಿದ್ಧ ‘ನಮ್ಮ ಗುರು’ ಭಟ್ಟ ತಾತ ಹೇಳುವಂತೆ-“ನಾಯಕ, ಕವಿ, ಸಹೃದಯ-ಮೂವರ ಅನುಭವವೂ ಸಮಾನ” ಪ್ರತಿಭೆಯೆಂದರೆ ಅಪೂರ್ವವಸ್ತುವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲ ಪ್ರಜ್ಞೆ. ಅದರ ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ರಸಾವೇಶದ ಮೈಶ್ಯದ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸೌಂದರ್ಯಮಯವಾದ ಕಾವ್ಯದ ನಿರ್ಮಾಣಕೌಶಲ ಇದನ್ನೇ ಭರತನೂ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ-‘ಕವಿಯ ಅಂತರ್ಗತ ಭಾವವನ್ನು . ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ (ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, VII. ೩)—ಲೋಕ

ಕುರುಹಾಗಿರುವುದು. ಅದುದರಿಂದಲೇ ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ಬಗೆಯ ಕವಿಗಳ ಪರಂಪರೆಯು ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತಿರುವುದಾದರೂ ಕಾಳಿದಾಸನೇ ಮೊದಲಾದ ಮಹಾ ಕವಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಎರಡು ಮೂರು ಅಥವಾ ಐದಾರೊಂದು ಎಣಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಪ್ರತೀಯಮಾನಾರ್ಥದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲು ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಆಧಾರ ವುಂಟು.⁶⁵ ಅದೇನೆಂದರೆ :—

ಕಾರಿಕೆ

ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಾಸನಜ್ಞಾನಮಾತ್ರೇಣೈವ ನ ವೇದ್ಯತೇ |

ವೇದ್ಯತೇ ಸ ತು ಕಾವ್ಯಾರ್ಥತತ್ತ್ವಜ್ಞೈರಿವ ಕೇವಲಮ್ || ೭ ||

ಕೇವಲ ವ್ಯಾಕರಣಗಳ ಮತ್ತು ನಿಘಂಟುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದಲೇ ಅದು ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ, ಕಾವ್ಯಾರ್ಥದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅದರ ಅರಿವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಕೇವಲ ವ್ಯಾಕರಣಗಳ ಮತ್ತು ಕೋಶಗಳ ಜ್ಞಾನಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಆ ಅರ್ಥವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ; ಕಾವ್ಯಾರ್ಥದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಲು ಸಮರ್ಥರೆಂಬುದೇ ಕಾರಣ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಆ ಅರ್ಥವು 'ವಾಚ್ಯ'ವೇ ಆಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಾಚ್ಯವಾದ 'ಅರ್ಥ'ದ ಮತ್ತು ವಾಚಕವಾದ 'ಶಬ್ದ'ದ ಪರಿಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ಅದರ ಗ್ರಹಣವೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅನುಭವವುಳ್ಳವರಿಗೆ, ಕಾವ್ಯದ ತತ್ತ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಆಸ್ವಾದಿಸುವ 'ಭಾವನೆ'ಯಿಲ್ಲದೆ⁶⁶ ಹೋದಾಗ, ಆ ಅರ್ಥವು ಅಗೋಚರವಾಗಿಯೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. 'ಸ್ವರ', 'ಶ್ರುತಿ'⁶⁷ ಮುಂತಾದ ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಓದಿಕೊಂಡವರಿಗೆ ಹಾಡುಗಳ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶವು ತಿಳಿಯದೆಯೇ ಹೋಗುವಂತೆ (ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಾದರೂ ಪ್ರತೀಯಮಾನಾಂಶವು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ರಸಿಕತೆಯಿಲ್ಲದೆ ತಿಳಿಯಲಾರದು.)

'ವಾಚ್ಯ'ಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ

⁶⁵ ಆಗಲೇ ಹೇಳಲಾದ ಸ್ವರೂಪಭೇದ, ವಿಷಯಭೇದಗಳಲ್ಲದೆ 'ಭಿನ್ನಸಾಮಗ್ರೀ ವೇದ್ಯತ್ವ' ವೆಂಬ ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಮಾಣವನ್ನಿಲ್ಲಿ ಸೂಚಿಸಲಾಗಿದೆ — ಲೋ.

⁶⁶ 'ಭಾವನೆ' = ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ರಸದ ಚರ್ವಣೆ. — ಲೋ.

⁶⁷ 'ಶ್ರುತಿ'ಗಳು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು 'ಸ್ವರ'ಗಳು ಏಳು. ಇವು 'ಸಂಗೀತ ಶಾಸ್ತ್ರ'ದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ. ಲೋ.

ನಿರೂಪಿಸಲಾಯಿತು. ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಸೋರ್ಧಸ್ತದ್ವ್ಯಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಯೋಗೀ ಶಬ್ದಶ್ಚ ಕಶ್ಚನ |

ಯತ್ಪತಃ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೇಯೌ ತೌ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಮಹಾಕವೇಃ || ೮ ||

ಆ ಅರ್ಥ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಬಲ್ಲ ಅಪೂರ್ವ ಶಬ್ದ—ಈ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಹಾಕವಿಯು^{೬೮} ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟು ಗುರುತಿಸಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಲು ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನುಳ್ಳ ಎಲ್ಲೋ ಒಂದೊಂದು ಶಬ್ದ—ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಲ್ಲ—ಇವು ಮಾತ್ರ ಮಹಾಕವಿಯ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾದ ಅನುಸಂಧಾನಕ್ಕೆ^{೬೯} ಯೋಗ್ಯವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳು. ಸರಿಯಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ, ವ್ಯಂಜಕಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ^{೭೦} ಮಹಾಕವಿಗಳಿಗೆ ಮಹಾಕವಿತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೇ ಹೊರತು, ಶಬ್ದ, ಅರ್ಥ, ಸಂಘಟನೆಗಳಿಂದ ಅದು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು.

ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವ್ಯಂಜಕಗಳು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದರೂ, ಕವಿಗಳು ವಾಚ್ಯವಾಚಕಗಳನ್ನೇ ಮುಂಚೆ ಪರಿಗ್ರಹಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ^{೭೧}—

^{೬೮} ಪ್ರತಿಭಾವಂತನಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಸ್ಫುರಿಸಬಹುದು, ನಿಜ. ಆದರೂ ಇದು ಹೀಗೆಂದು ಪರಾಮರ್ಶಿಸಿದರೆ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಸಹಸ್ರಮುಖವಾದ ಚಾಲನೆ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ ತಿಳಿದ ವಸ್ತುವಿನ ಸೂಕ್ಷ್ಮತರ ಅನುಸಂಧಾನವೇ ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞೆ ಸುಮ್ಮನೆ 'ಅದೇ ಇದು' ಎನ್ನುವ ಮನೋವ್ಯಾಪಾರವಲ್ಲ. ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರತ್ಯಭಿಜ್ಞಾದರ್ಶನ'ದ ಸಿದ್ಧಾಂತಪರವಾದ ಒಂದು ಪದ್ಯವನ್ನು (ಉತ್ಪಲಪಾದರದು) ಲೋಚನದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆ-('ತೈಸ್ತೈರಪ್ಯುಪಯಾಚಿತ್ಯಃ')

^{೬೯} ಯಾರು ಮಹಾಕವಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವನೋ ಅವನು ಎಂದರ್ಥ—ಲೋ.

^{೭೦} ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ, ವ್ಯಂಜಕಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕರೋಕ್ಷವಾಗಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ತಾನೇ ಸ್ಪಷ್ಟ. ಹೀಗೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬುದು ಈ ಮೂರಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

^{೭೧} ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕಗಳನ್ನೇ ಮೊದಲು ವಿಮರ್ಶಕರು ಪರಿಭಾವಿಸುವುದು ನಿಜ ಆದರೆ ಅಷ್ಟರಿಂದಲೇ ಅವಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಬಾರದೆಂದು ಈ ಕಾರಿಕೆ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗಲೂ ಉಪಾಯಗಳಿಗೆ ಗಮನ ಮೊದಲು; ಆದರೆ ಉಪೇಯದ ಲಾಭವೇ ಗುರಿ

ಕಾರಿಕೆ

ಆಲೋಕಾರ್ಥೀ⁷² ಯಥಾ ದೀಪಶಿಖಾಯಾಂ ಯತ್ನವಾನ್ ಜನಃ |

ತದುಪಾಯತಯಾ ತದ್ವದರ್ಥೇ ವಾಚ್ಯೇ ತದಾದೃತಃ || ೯ ||

ನೋಡಬಯಸುವವನು (ಬೆಳಕು ಬೇಕಾದವನು?) ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ದೀವಿಗೆಯನ್ನು ದೊರಕಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನ ಪಡುವಂತೆಯೇ, ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದರ ವುಳ್ಳವನಾದರೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸಲು (ಮೊದಲು) ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಒಬ್ಬನ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವು ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ನೋಡಬೇಕೆಂಬುದೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಅವನ ಮೊದಲ ಪ್ರಯತ್ನವು ತನ್ನ ಉದ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವಾದ ದೀವಿಗೆ ಯೊಂದನ್ನು ದೊರಕಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರ ಕಡೆಗೇ ಇರುವಂತೆ—ಏಕೆಂದರೆ ದೀವಿಗೆ ದೊರೆತಲ್ಲದೆ ನೋಡುವುದೇ ಅಸಂಭವ—ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅದರವುಳ್ಳವನಾದರೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಸಂಪಾದನೆಗೇ ಮೊದಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದುದರಿಂದ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗೆ ಹೊರಟ ಕವಿಯ 'ವ್ಯಾವಾರ' ಅಥವಾ ಪ್ರಯತ್ನವೆಲ್ಲ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಸಾಧನೆಯ ಕಡೆಗೇ ಇರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಸಹೃದಯನಿಗೂ ಇದೇ ಬಗೆಯ ಪ್ರಯತ್ನವಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಯಥಾ ಪದಾರ್ಥದ್ವಾರೇಣ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಃ ಸಂಪ್ರತೀಯತೇ |

ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಪೂರ್ವಿಕಾ ತದ್ವತ್ ಪ್ರತಿಪತ್ತಸ್ತು⁷³ ವಸ್ತುನಃ || ೧೦ ||

ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಾಯಗಳು ಅಪ್ರಧಾನವೆಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ ಅವನ್ನು ಪ್ರಧಾನವೆನ್ನುವುದು 'ವಿರುದ್ಧ' ವೆಂಬ ಹೇತ್ವಭಾಸ (Fallacy)—ಲೋ.

72 'ಆಲೋಕ'ವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಆಲೋಕನೆ' ಎಂದರ್ಥ ಪ್ರೇಯಸಿಯ ಮುಖಕಮಲ ವನ್ನು ನೋಡುವ ಮುಖ್ಯ ಅಭಿಪ್ರೇಯದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ದೀವಿಗೆಯು ಸಾಧನವಾಗುವಂತೆ —ಲೋ.

73 ಪ್ರತಿಪತ್ತಃ=ಪ್ರತಿತಿ (ಭಾವನಾಮ) ತಸ್ಯ ವಸ್ತುನಃ=ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಸಾರರೂಪ ಅರ್ಥದ—ಲೋ ಯಾರು ಪೂರ್ಣ ಸಹೃದಯನಲ್ಲವೋ ಅವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ-ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಗಳ ನಡುವೆ ಕ್ರಮ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಪೂರ್ಣ ಭಾಷಾಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದ ಅಭ್ಯಾಸಿಗಳ ಪದಾರ್ಥ-ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳ ನಡುವೆ ಕ್ರಮ ಗೋಚರವಾಗುವಂತೆ. ಸಹೃದಯತೆಯ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆ

ಪದಗಳ ಅರ್ಥದ ಮುಖಾಂತರವಾಗಿಯೇ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಗೊತ್ತಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆ, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಪದಗಳ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನದ ಮೂಲಕವೇ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಹೇಗೆ ತಿಳಿಯುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದ ಅನುಸಂಧಾನಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತೀತಿಪೂರ್ವಕವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ⁷⁴ವೆಂದು ಕೆಳಗಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ತೋರಿಸುತ್ತಾನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯವಶೇನ್ನೈವ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಂ ಪ್ರತಿಪಾದಯನ್ |

ಯಥಾ ವ್ಯಾಪಾರನಿಷ್ಪತ್ತೌ ಪದಾರ್ಥೋ ನ ವಿಭಾವ್ಯತೇ || ೧೧ ||

ಪದಗಳ ಅರ್ಥವು ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ⁷⁵ ಪ್ರಭಾವದಿಂದಲೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ, (ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಬೋಧನವೆಂಬ) ತನ್ನ ಕೆಲಸವು ನೆರವೇರಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ತಾನು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ—

ವೃತ್ತಿ

ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಬಲದಿಂದಲೇ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವು ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದಾದರೂ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪದಗಳ ಅರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೋ—

ಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದವನಿಗೆ ಅಭ್ಯಾಸಬಲದಿಂದ, ಅನುಮಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯೆ ಸ್ಮರಣೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ, ಅಥವಾ ಭಾಷಾ ಪಂಡಿತನಿಗೆ ಪದ-ವಾಕ್ಯಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಫುರಿಸುವ ಹಾಗೆ, ಕ್ರಮಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲದೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಅನುಭವವುಂಟಾಗುವುದು—ಲೋ.

⁷⁴ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಅದನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವ ಆತುರ, ಸಡಗರ. ನಡುವೆ ಎಲ್ಲೂ ಅವರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಕ್ರಮ ವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅದರ ಅರಿವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಚ್ಯುತಿಯಿಲ್ಲ—ಲೋ

⁷⁵ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ = 'ಆಕಾಂಕ್ಷೆ', 'ಯೋಗ್ಯತೆ' ಮತ್ತು 'ಸನ್ನಿಧಿ'ಗಳು. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಗತ್ಯವಾದ ಸಾಮಗ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಇವು ಸೇರುತ್ತವೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ತದ್ವತ್ ಸಚೇತಸಾಂ ಸೋಽರ್ಥೋ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಿಮುಖಾತ್ಮನಾಮ್ |

ಬುದ್ಧಾ ತತ್ವಾರ್ಥದರ್ಶಿನಾಂ ರುಂಟಿತ್ಯೇವಾವಭಾಸತೇ || ೧೨ ||

ಹಾಗೆಯೇ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಮುಖರಾದ⁷⁶ ಸಹೃದಯರ ತತ್ವಾರ್ಥದರ್ಶಿ ಯಾದ ಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ, ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಭಟ್ಟನೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಈ ರೀತಿ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಸದ್ಭಾವವನ್ನು⁷⁷ ಇಲ್ಲಿಯ ವರೆಗೂ ಸಾಧಿಸಲಾಯಿತು ; ಈಗ ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ⁷⁸ ಅದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಂಡು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಯತ್ರಾರ್ಥಃ ಶಬ್ದೋ ವಾ

ತಮರ್ಥಮುಪಪರ್ಜನೀಕೃತಸ್ವಾರ್ಥೌ |

ವೃದ್ಧಿಃ⁷⁹ ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷಃ

ಸ ದ್ವನಿರಿತಿ ಸೂರಿಭಃ ಕಥಿತಃ || ೧೩ ||

⁷⁶ ವಿಮುಖರಾದ=ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯದ, ಪರಿಶೋಷವನ್ನು ಪಡೆಯದ ಕಾರಿಕೆ ಯಲ್ಲಿ 'ಆತ್ಮಾ'=ಹೃದಯ ಇದು ಸಹೃದಯರ ಮಹಿಮೆಯೇ ಇರಬಹುದಲ್ಲ, ಕಾವ್ಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯ ವೆಂದೇಕೆ ತಿಳಿಯಬೇಕೆಂದರೆ-ಭಟ್ಟನೆ ಹೊಳೆಯುತ್ತದೆನ್ನುವುದು ಉತ್ತರ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದೊಡನೆ ಕೂಡಿಯೇ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತದೆ, ಅದುದರಿಂದಲೇ ಮೂರನೆಯ ಉದ್ದೋತದಲ್ಲಿ ಇವಕ್ಕೆ 'ಭಟಿ-ಪ್ರದೀಪ' ದೃಷ್ಟಾಂತ ಹೇಳಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಪರಾಮರ್ಶಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯ ಬುದ್ಧಿಯು ದೂರೀಭೂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೆ ಎರಡು ಹೇಳಿಕೆಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧ ತಪ್ಪದು—ಲೋ

⁷⁷ ಸದ್ಭಾವ=ಅಸ್ತಿತ್ವ, ಶೋಭನತ್ವ ಮತ್ತು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಕಡೆಯ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಗ್ರಂಥ ಕಾರನಿಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತ

⁷⁸ ಪ್ರಕೃತ=ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣ (Definition).

⁷⁹ ದ್ವಿವಚನಕ್ಕೆ ಸಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ-'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿ' (=ಲಕ್ಷಣಾಮೂಲ ಧ್ವನಿ) ಯಲ್ಲಿ 'ಶಬ್ದ' ವ್ಯಂಜಕವಾದರೂ 'ಅರ್ಥ'ಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿತ್ವವುಂಟು. ಹಾಗೆಯೇ 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರ ವಾಚ್ಯ' (=ಅಭಿಧಾಮೂಲ) ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಂಜಕವಾದರೂ ಶಬ್ದದ ಸಹಕಾರಿತ್ವ ತಪ್ಪದು. ಹೀಗೆ ಸರ್ವತ್ರ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆರಡರಲ್ಲೂ ಧ್ವನನವ್ಯಾಪಾರವಿದ್ದೇ ಇರು ತ್ತದೆ. ಭಟ್ಟನಾಯಕನು ದ್ವಿವಚನವನ್ನು ದೂಷಿಸಿರುವುದು ನಿರರ್ಥಕ—ಲೋ. ಮಹಿಮಭಟ್ಟನಿಗೆ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಈ ಉತ್ತರ ತೃಪ್ತಕರವೆನಿಸಿಲ್ಲ. (ವ್ಯಕ್ತಿವಿವೇಕ)

ಎಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಥ'ವಾಗಲಿ ಅಥವಾ 'ಶಬ್ದ'ವಾಗಲಿ, (ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ) ತನ್ನನ್ನು ಅಥವಾ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುವೋ—ಆ ಕಾವ್ಯ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಪಂಡಿತರು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಎಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಥ' ಎಂದರೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಾಚ್ಯವೂ 'ಶಬ್ದ' ಎಂದರೆ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಾಚಕವೂ ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತಿರುವುವೋ ಆ ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷವೇ ೧೦ ಧ್ವನಿಯೆಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಾಂಶದ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ 'ಉಪಮಾ'ದಿಗಳಿಗೂ, ವಾಚಕಾಂಶದ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ 'ಅನುಪ್ರಾಸಾ'ದಿಗಳಿಗೂ, 'ಧ್ವನಿ'ಗೂ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ವಿಷಯಭೇದವಿದೆಯೆಂದು^೧ ತೋರಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

"ಧ್ವನಿಯು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ; ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳಿಗೆಲ್ಲ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಒಂದು ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯತ್ವವೇ ಇಲ್ಲವಾಗುತ್ತದೆ" ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷದವರು ಹೇಳಿರುವುದು ಆಯುಕ್ತ. ಏಕೆಂದರೆ, 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಲಕ್ಷಣಕಾರರಿಗೆ

೧೦ = 'ಕಾವ್ಯ [ಶರೀರವೂ] ಮತ್ತು ಅದರ ವಿಶೇಷವೂ ಸೇರಿದ್ದು' ಅಥವಾ 'ಕಾವ್ಯದ ವಿಶೇಷ' 'ವಿಶೇಷ'ವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆತ್ಮವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ [ಕಾಮುದಿ] 'ಕಾವ್ಯ'ವೆಂದರೆ ಗುಣಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಶೋಭಿತವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥ, ಅದರ 'ವಿಶೇಷ'ವೆಂದರೆ ಅಂತಹ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಬೆಂಬಳಿಯಲ್ಲಿರುವ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆನಿಸುವ ಆತ್ಮ 'ಶ್ರುತಾರ್ಥಪತ್ರಿ' [ಉದಾ—'ದೇವದತ್ತ ದಪ್ಪವಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಹಗಲು ಉಣ್ಣುವುದೇ ಇಲ್ಲ'; 'ಹಾಗಾದರೆ ರಾತ್ರಿ ರಸಗವಳವನ್ನು ಉಣ್ಣುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬ ಊಹೆ] ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಸುಂದರ ಶರೀರ—ಆತ್ಮಗಳ ಬೆಸುಗೆಯಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ 'ಧ್ವನಿ'ಯಿಲ್ಲ 'ಹಾಗಾದರೆ ಸೌಂದರ್ಯಪ್ರತೀತಿಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಆತ್ಮವಾಗಬಹುದಲ್ಲ!' ಎಂದರೆ ಅದು ನಮಗೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯೇ. ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿವಾದ ಹೊರತು, ಬೇರೆ ಇಲ್ಲ 'ಹಾಗಾದರೆ ಸುಂದರ ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದಲೂ 'ಕಾವ್ಯಾತ್ಮ' ಸಿದ್ಧಿಸಬಹುದಲ್ಲವೆ?' ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಯೇ ಅಪ್ರಾಸಂಗಿಕ. ಚರ್ಚೆ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣುವ ಲೌಕಿಕ ಸೌಂದರ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನಲ್ಲ; ಶಬ್ದಾರ್ಥಮಯವಾದ ಕಾವ್ಯದ ಸೌಂದರ್ಯಬೋಧೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ, ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕ ಶಬ್ದ, ವ್ಯಂಜಕ ಅರ್ಥ, ವ್ಯಂಜನಾ-ವ್ಯಾಪಾರ ಇವುಗಳೆಲ್ಲವುಗಳ ಸಮುದಾಯ ರೂಪವಾದ 'ಕಾವ್ಯ'ವನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ "ಧ್ವನಿ"ಯೆನ್ನಲಾಗಿದೆ—ಲೋ.

೧೧ ಏಕೆಂದರೆ 'ಗುಣಾಲಂಕಾರ'ಗಳ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೆ ಮೂಲ—ವಾಚ್ಯವಾಚಕಭಾವ, 'ಧ್ವನಿ'ಯ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಮೂಲವೆಂದರೆ ತದ್ವಿನ್ನವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕಭಾವ. ಹೀಗೆ, 'ಗುಣಾಲಂಕಾರ' ವ್ಯತಿರಿಕ್ತವಾದ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬುದು ಯಾವದು? ಎಂಬ ಪಕ್ಷ ನಿರಾಕೃತವಾದಂತಾಯಿತು—ಲೋ.

ಮಾತ್ರ^{೩೨} ಅಪರಿಚಿತವೆನ್ನುಬಹುದೇ ಹೊರತು, ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಪರಿಣ್ಣೆ ಮಾಡಿದರೆ^{೩೩} ಅದೊಂದೇ ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಾಹ್ಲಾದಕಾರಿಯಾದ ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವವೆನ್ನುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಿಕ್ಕುದೆಲ್ಲವೂ 'ಚಿತ್ರ'ವೆಂದೇ^{೩೪} ಮುಂದೆ^{೩೫} ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

“ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣವೆಂದು ಅದನ್ನು (=‘ಧ್ವನಿ’ಯನ್ನು) ಒಪ್ಪಿ ದೊಡನೆಯೇ, ಎಂದಿನಿಂದಲೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಅಲಂಕಾರವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದಿಬಿಡುತ್ತದೆ” ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವೂ ಕೂಡ ಸರಿಯಾದುದಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕುರಿತು ಹೊರಟ ಪ್ರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ‘ಧ್ವನಿ’ಯ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವುದೆಂತು? ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕಗಳ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದುವುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆ ‘ಧ್ವನಿ’ಗೆ ಅಂಗಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಬೇಕು; ಅವು ಮತ್ತು ‘ಧ್ವನಿ’ಯು ಎಂದಿಗೂ ಒಂದೇ ಆಗಲಾರವು. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ.

ಇದನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವ ಪರಿಕರಶ್ಲೋಕ^{೩೬} ಕೆಳಗಿನದು:—

ವ್ಯಂಗ್ಯವ್ಯಂಜಕಸಂಬಂಧನಿಬಂಧನತಯಾ ಧ್ವನೀಃ |

ವಾಚ್ಯವಾಚಕಚಾರುತ್ಸಹೇತ್ಯನ್ತಃಪಾತಿತಾ ಕುತಃ ||

೩೨ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿಯಾದರೂ ಈಗ ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳುವ ಕರ್ತವ್ಯವುಂಟೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳ ವಾದದಲ್ಲಿ ‘ವಿರುದ್ಧ’ವೆಂಬ ತರ್ಕ ದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ—ಲೋ.

೩೩ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂಬ ವಾದದಲ್ಲಿ ‘ಅಸಿದ್ಧ’ವೆಂಬ ತರ್ಕದೋಷ; ಧ್ವನಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ. ನೃತ್ಯ, ಗೀತ, ಹಾಸ್ಯ, ಮುಂತಾದುವೇನೂ ಕಾವ್ಯಕಷ್ಟೆಯಲ್ಲಿ ಬಾರವು, ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳ ಆರೋಪ ಅವ್ರಸಕ್ತ—ಲೋ.

೩೪ ವಿಸ್ಮಯಕರವಾದ ವೃತ್ತಗಳು, [=ಪದ್ಯ, ಖಂಡಾದಿ ಆಕೃತಿಯ ಚಿತ್ರಬಂಧಗಳು], ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೂ, ಪ್ರಾಣಭೂತವಾದ, ಸಹೃದಯಪ್ರಿಯವಾದ ಚಮತ್ಕಾರಸಾರವೆನಿಸುವ ರಸನಿಷ್ಕಂದವಿಲ್ಲದಿರುವದು—“ಚಿತ್ರ” ಕಾವ್ಯ; ಚಿತ್ರಪಟವನ್ನು ಹೋಲುವುದರಿಂದ; ಅಥವಾ ಚಿತ್ರರೇಖಾ ನಿರ್ಮಿತವಾದ್ದರಿಂದ, ಅಥವಾ ಕಲಾಮಾತ್ರವಾದ್ದರಿಂದ ‘ಚಿತ್ರ’ವೆಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥಕ—ಲೋ.

೩೫ ಮೂರನೆಯ ಉದ್ದೋಕ್ತದಲ್ಲಿ.

೩೬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಷ್ಕಾರವನ್ನೊದಗಿಸುವ ಶ್ಲೋಕವೇ ಪರಿಕರಶ್ಲೋಕ—ಲೋ.

ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕವೆಂಬ ಸಂಬಂಧವೊಂದನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಹೊರಡುವ ಧ್ವನಿಗೆ ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕಗಳ ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವೆಲ್ಲಿಂದ ಬಂದೀತು?

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರನು ಹೀಗೂ ವಾದಿಸಬಹುದು:—‘ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾದ ಅರ್ಥವು ವಿಶದವಾಗಿ^{೮೭} ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ಮಾತ್ರ ‘ಧ್ವನಿ’ಗೆ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಬೇಕಾದರೆ ಒಪ್ಪೋಣ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀಯಮಾನಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯಿದೆಯೋ—ಉದಾಹರಣೆಗೆ ‘ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ,’ ‘ಅಕ್ಷೇಪ,’ ‘ಅನುಕ್ತ-ನಿಮಿತ್ತ-ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ,’ ‘ವರ್ಯಾಯೋಕ್ತಿ,’ ‘ಅಪಹ್ನುತಿ,’ ‘ದೀಪಕ,’ ‘ಸಂಕರ,’ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳು—ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ‘ಧ್ವನಿ’ಯು ಅಂತರ್ಭಾವಹೊಂದಿಯೇ ಹೊಂದುವುದು’ ಎಂದು. ಇಂತಹ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ‘ತನ್ನನ್ನು ಅಥವಾ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿಸಿಕೊಂಡು’ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಸೇರಿಸಿದೆ.^{೮೮} ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ತನ್ನನ್ನೇ ಅಪ್ರಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ; ಶಬ್ದವು ತನ್ನ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅಪ್ರಧಾನ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ಶಬ್ದವಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಥವಾಗಲಿ ಎಲ್ಲಿ ಹೊಸದೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವುವೋ ಅದು ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಹೀಗಿರುವ ‘ಧ್ವನಿ’ಯು ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವಹೊಂದುವುದೆಂತು? ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರಲ್ಲವೆ ನಾವು ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆನ್ನುವುದು? ‘ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ’ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗಿಲ್ಲ (ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಲ್ಲ).^{೮೯} ‘ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ’^{೯೦}ಯಲ್ಲಾದರೋ—

೮೭ ಎಂದರೆ ‘ಸ್ಫುಟವಾಗಿ’

೮೮ ಗ್ಛನೆಯ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ

೮೯ ಯದ್ಯಪಿ, ಮೊದಲು ಹೇಳಿದಂತೆ ಕಾವ್ಯಾನುಭೂತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಖಂಡ ಚರ್ವಣೆಯೊಂದೇ ಇರುತ್ತದೆಯಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಹಾಗೂ ವಾಚ್ಯದ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯಗಳು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ವಿಮರ್ಶಕರು ಕಾವ್ಯದ ಜೀವಾಳವನ್ನು ವಿವೇಚಿಸುವಾಗ, ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ತಿರುಗಿಯೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಪ್ರೋಫಿಸುತ್ತಿರುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಅದರ ಉಪಕರಣವಾಗಿ ಭಾಸವಾಗಬಹುದು. ಆಗ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ‘ಅಲಂಕಾರ’ವೆಂದೇ ಎನಿಸುವದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದರಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವೇ ಚಮತ್ಕಾರಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೋರುವದು. ಯದ್ಯಪಿ, ಪರ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ರಸವ್ಯನಿಯಿರುವುದೇ ಸಹಜ; ಆದರೂ ಮಧ್ಯಕಕ್ಷೆಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವ ಈ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ರಸೋನ್ಮುಖವಾಗದು; ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಸುಂದರಗೊಳಿಸುವುದರ ಕಡೆಗೆ ಓಡುವುದು. ಆದ ಕಾರಣ ಇದನ್ನು ‘ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ’ವೆನ್ನಲು ಬರುವದು.

೯೦ ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ‘ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ’ ನೋಡಿ.

"ಉಪೋಢರಾಗೇಣ ವಿಲೋಲತಾರಕಂ

ತಥಾ ಗೃಹೀತಂ ಶಶಿನಾ ನಿಶಾಮುಖಂ |

ಯಥಾ ಸಮಸ್ತಂ ತಿಮಿರಾಂಶುಕಂ ತಯಾ

ಪುರೋಽಪಿ ರಾಗಾದ್ಗಲಿತಂ ನ ಲಕ್ಷಿತಂ || ೧ |

ರಜನೀಮುಖಮಂ ಚಂದ್ರಂ

ನಿಜರಾಗಂ ವೇರ್ಚಿ ಪಿಡಿಯೆ ಚಲತಾರಕಮಂ |

ಭುಜದಿಂ ತಿಮಿರಾಂಶುಕಮದು

ಜಗುಳ್ಳಿರೆಯುಂ ಮುಂದೆ ರಜನಿ ಕಾಣದೆವೋದಳಾ ||

ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯದಿಂದ ಪೋಷಿತವಾದ ವಾಚ್ಯವೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ನಾಯಿಕಾ-ನಾಯಕರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಲಾಗಿರುವ ರಜನೀ-ಚಂದ್ರರು ಇಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ವರ್ಣನೆಗೆ ಪ್ರಸ್ತುತರಾಗಿರುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ

೧ | 'ರಾಗ' = ಸಂಧ್ಯಾರಾಗ ಮತ್ತು ಪ್ರೇಮ, 'ತಾರಕ' = ತಾರೆಗಳು ಮತ್ತು ಕಣ್ಣಿನಲ್ಲಿ ಹೊಳೆಯುವ ಭಾಗ 'ತಥಾ' = ತಟ್ಟನೆ ಮತ್ತು ಪ್ರೇಮರಭಸದಿಂದ. 'ಗೃಹೀತಂ' = ಬೆಳಗಿಸಿ ಲುಟ್ಟಿತು ಮತ್ತು ಚುಂಬಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು 'ನಿಶಾಮುಖ' = ಸಂಜೆ ಮತ್ತು ಮುಖಕಮಲ 'ತಿಮಿರಾಂಶುಕ' = ಕತ್ತಲೆಯ ಮೊತ್ತ ಮತ್ತು ಕಪ್ಪುಸೀರೆ 'ರಾಗಾತ್' = ಕಂಬಣ್ಣದಿಂದ ಮತ್ತು ಪ್ರೇಮದ ದೆಸೆಯಿಂದ 'ಪುರೋಽಪಿ' = ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮುಂಗಡ. 'ಗಲಿತಂ' = ಹರಿದುದು ಮತ್ತು ಬಿದ್ದುದು

ನಾಯಕನು [ಅರ್ಥಾತ್ ಚಂದ್ರ] ಹಿಂದಿನಿಂದ ಬಂದು ಚುಂಬಿಸಿದಾಗ ನಾಯಕಿಯ [= ಅರ್ಥಾತ್ ರಾತ್ರಿಯ] ಮುಂದೆ ಕಪ್ಪುಸೀರೆ ಜಾರುತ್ತದೆ, ಎಂಬ ಅರ್ಥ ನಾಯಕಿಯ ಪಕ್ಷದಿಂದ ವಿಚಾರ ಮಾಡುವಾಗ ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ರಾತ್ರಿ ಪರವಾದ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ 'ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಯ ಪ್ರಾರಂಭವಾದುದೇ [ಜನರಿಗೆ] ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ, ಚಂದ್ರನ ಬೆಳಕಿನಿಂದ' ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣನೆಗೆ ವಿಷಯಗಳಾದ ಚಂದ್ರ-ರಾತ್ರಿಗಳಿಗೆ ನಾಯಿಕಾ-ನಾಯಕರ ವರ್ತನೆಯ ಆರೋಪ ಸ್ಪಷ್ಟ ಶೃಂಗಾರರಸಕ್ಕೆ ಆ ವರ್ತನೆ ವಿಭಾವವಾಗಬಹುದು ; ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಅದು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯವಾದುದು ಪ್ರಕೃತವಾದ ಚಂದ್ರ-ರಾತ್ರಿಗಳೇ. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ನಾಯಿಕಾ-ನಾಯಕರ ವ್ಯವಹಾರ [= Behaviour]ವು ಪ್ರಸ್ತುತಕ್ಕೆ (= ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ) ಪೋಷಕವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಅಪ್ರಧಾನ ; ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇದು ಅಲಂಕಾರ. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆ ವಾಗುವ ಮೊದಲು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರರಸದ ವಿಭಾವವಿಲ್ಲ. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಭಾವವು ಬಂದರೂ ಅದು ರಸನಿಷ್ಪತ್ತಿಗೆ ಸಾಲದು. [ಕೌಮುದಿ].

‘ಅಕ್ಷೇಪ’ ವೆಂಬ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿಯೂ^{೧೨} ಕೂಡ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತಹ ‘ವಾಚ್ಯ’ವೇ ರಮಣೀಯವಾದುದು. ‘ಅಕ್ಷೇಪ’ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಮೇಲಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಸ್ಪರ್ಧಾನವೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ ನಿಷೇಧರೂಪವಾದ ಅಂಶವು ಶಬ್ದತಃ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತದೆ; ಮತ್ತು ಅದೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾವ್ಯಶರೀರ. ಅಧವಾ ಸ್ಪರ್ಧಾನ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ. ಗೌಣವಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಶೇಷವು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ, ಅಷ್ಟೆ. ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಸ್ಪರ್ಧಾನ, ಯಾವುದು ಅಪ್ರಧಾನ, ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕಾದರೆ ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ರಮಣೀಯತೆಯ ಉತ್ಕರ್ಷವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿದೆ ಎಂಬುದನ್ನೇ ಮೊದಲು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ:—

ಅನುರಾಗವತಿ ಸಂಧ್ಯಾ ದಿವಸಸ್ತತ್ಪರಸ್ಪರಃ |

ಅಹೋ ದೈವಗತಿಃ ಕೀದೃಕ್ಸ್ಪರ್ಧಾಪಿ ನ ಸಮಾಗಮಃ ||^{೧೩}

ಸಂಧ್ಯೆಯನುರಾಗವತಿ, ದಿವಸ ತಾ ಮುಂಬರಿವ |

ದೈವಗತಿಯೆಂತಿಹುದು ! ಸಂಗಮವೆ ಅವರ್ಗಿಲ್ಲ ||

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿಯಿರುವುದಾದರೂ ರಮಣೀಯತೆಯ ಉತ್ಕರ್ಷವು ವಾಚ್ಯದಲ್ಲೇ ಆದಕಾರಣ, ವಾಚ್ಯವೇ ಸ್ಪರ್ಧಾನವೆಂಬುದು ಕವಿಯ ವಿವಕ್ಷೆ.^{೧೪}

೧೨ ಇದರ ವಿವರಣೆಗೆ ‘ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ’ವನ್ನು ನೋಡಿ

೧೩ ಅಪಾತತಃ ನೋಡಿದರೆ, ಇದು ಅಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಿರಬೇಕೆನಿಸುತ್ತದೆ ಆದರೆ ಇದು ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ಲೋಚನಕಾರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ-ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ವಿವೇಚನೆ ‘ಅಕ್ಷೇಪ’ದಂತೆ ‘ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ’ಗೂ ಸಮಾನವಾದುದರಿಂದ ಈ ಪದ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದೆಯೆಂದು ಅವರ ವಾಖ್ಯಾನ. ಸಮಾಗಮಕ್ಕೆ ಸಕಲ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಹಾಯವಿದ್ದರೂ ದೈವಗತಿ ವಿಚಿತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಸಮಾಗಮವಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ, ಮೀರಲಾರದಂತಿರುವ ಹಿರಿಯರ ಅಪ್ಪಣೆಯೇ ಮುಂತಾದ ಕಾರಣ ವ್ಯಂಗ್ಯ

೧೪ ಆದರೆ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ‘ಅಕ್ಷೇಪ’ಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಉದಾಹರಣೆಯೇ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನೇ ಹೇಗಾದರೂ ನಯನಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು “ವಾಮನನ ಪ್ರಕಾರ ಇದೇ ‘ಅಕ್ಷೇಪ’ವಾಗುತ್ತದೆ; ಭಾಮಹನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ‘ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ’ ಬೇಕೆಂದೇ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಈ ಎರಡಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಒಂದೇ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ” ಎಂದು ಬರೆದು, ಪುನಃ, “ಇದು ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಯಾಗಲಿ, ಅಕ್ಷೇಪವಾಗಲಿ, ನಮಗೆ ಅದರಿಂದೇನಾಗಬೇಕಾಗಿದೆ ? ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲೂ

ವ್ಯಂಗ್ಯವು ವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ಗುಣೀಭೂತವಾಗುತ್ತದೆಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಾವು ಸಾಧಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ" ಎಂದು "ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳು" ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ, ಎಂದು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ ಅಲಂಕಾರದ ಭಾಯಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿಲ್ಲ ಆನಂದವರ್ಧನನು ಉದ್ದಕ್ಕೂ ಅಲಂಕಾರ ಲಕ್ಷಣಗಳ ಭಾಮಹೋಕ್ತ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುವುದನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ಇಲ್ಲಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವಾಮನನ ಮತವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಭಾಮಹನ ಆಕ್ಷೇಪಲಕ್ಷಣವನ್ನೇ ಈ ಪದ್ಯಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವೆ? ಇದು ವಿದ್ವಾಂಸರು ವಿಮರ್ಶಿಸಬೇಕಾದ ಅಂಶ 'ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ'ವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು, 'ಅದರ ಪ್ರಕಟನೆಗೆ ನಿಷೇಧಾಭಾಸರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದು ಭಾಮಹಸಮ್ಮತವಾದ 'ಆಕ್ಷೇಪ.' ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವಿರುವುದು ಸರ್ವಸಮ್ಮತ. ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಷೇಧಾಭಾಸವುಂಟೇ ಇಲ್ಲವೆ, ಅಷ್ಟೇ ಪ್ರಶ್ನೆ. "ತಥಾಪಿ ನ ಸಮಾಗಮಃ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ನೆಕಾರ ಗಮನಾರ್ಹ. ಪ್ರಸ್ತುತ ವರ್ಣನಾ ವಿಷಯಗಳು ಸಂಧ್ಯಾ ಮತ್ತು ದಿವಸವೇ ಹೊರತು ಅವರ 'ಸಮಾಗಮ'ವಲ್ಲ. ಎಂದ ಮೇಲೆ ಕವಿಯು 'ಸಮಾಗಮದ' ಎಂದರೆ ಕಲ್ಪಿತವಸ್ತುವಿನ ನಿಷೇಧಮಾಡುವುದನ್ನು 'ನಿಷೇಧಾಭಾಸ'ವೆಂದೇಕೆ ಭಾವಿಸಬಾರದು? ಅದು ನಿಜವಾದ ನಿಷೇಧವೇ ಅದರೆ ಗಮ್ಯಾರ್ಥದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಕಡಿಮೆಯಾಗುತ್ತದೆ ದೈವಗತಿ ವಿಚಿತ್ರವೆಂಬ ವಾಚ್ಯ ಕಾರಣವಿರುವಾಗ, ಕಾರಣಾಂತರವು ಗಮ್ಯವೆಂದೇಕೆ ಭಾವಿಸಬೇಕು? ಕವಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಗಮ್ಯಾರ್ಥ—ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವ್ಯಯಗಳು ಕೂಡುವುದಕ್ಕೆ ದೈವಾನುಗ್ರಹವೂ ಅಗತ್ಯ, ಆದುದರಿಂದ ಪಾಲಿಗೆ ಬಂದ ಸುವವನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳಬಾರದು—ಎಂದು ಇದ್ದಿರಬಹುದೆ? ಅಂತಹ ದೈವಯೋಗ ಅಕಸ್ಮಾತ್ತಾಗಿ ಲಭಿಸಿದ ಕಾಮಿಯೊಬ್ಬನು ಪ್ರೇಯಸಿಗೆ ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿರಬಹುದೆ? ಹೀಗೆ ಕಲ್ಪಿಸಿದರೆ, ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯವಾದ ನಿಷೇಧಾಭಾಸಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗುವುದರಿಂದ ಭಾಮಹನ ಲಕ್ಷಣಾನುಗುಣವಾದ 'ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರ'ವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿೀತಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ 'ಆಕ್ಷೇಪ'ಕ್ಕೆ ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನೇ ಕೊಡಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ನ್ಯೂನತೆಯೂ ತಪ್ಪುತ್ತದೆ

ವ್ಯಂಗ್ಯಮೂಲವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ ವಾಚ್ಯ ಪ್ರಧಾನವೆ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರಧಾನವೆ? ಎನ್ನುವ ಜಟಿಲ ಪ್ರಶ್ನೆ ಏಳುತ್ತದೆ. ಕವಿವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸುವುದಾದರೆ ಇಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ [ಉದಾ: ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ, ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಿ, ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆ] ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೇ ಪ್ರಧಾನವೆನ್ನಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಪ್ರಧಾನವಾದ ಕಾವ್ಯವೆಲ್ಲ 'ಧ್ವನಿ'ಯಾದರೆ—ಇವು ಮಾತ್ರ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲ, 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ' ಎಂಬ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಗಹನವಾಗುತ್ತದೆ ಇದಕ್ಕಾಗಿ ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥದ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಪರಿಶೀಲನೆ ಅಗತ್ಯ. ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತಿೀತಿ ಕವಿವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದರೂ 'ರಮಣೀಯತೆ' ವ್ಯಂಗ್ಯನಿಷ್ಠವೆನಿಸದೆ ವ್ಯಂಗ್ಯದಿಂದ ಉಪಕೃತವಾದ ವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದೆನಿಸುವ ಸ್ಥಳಗಳೆಲ್ಲ ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಗಳೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು. ಭಾಮಹಾದಿ ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೀಗೆ ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೆನ್ನಲು ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆನಂದವರ್ಧನನ ನೂತನ ಕಾವ್ಯಮೀಮಾಂಸೆಯಲ್ಲಿ ಇದೊಂದು

‘ದೀಪಕ,’ ‘ಅಪಹ್ರುತಿ’^{೨೫} ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ‘ಉಪಮೆ’ಯು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೂ ಸಹ, ದೀಪಕಾದಿಗಳಿಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ-ವಿವಕ್ಷೆಯಿರುವುದರಿಂದ ‘ಉಪಮೆ’ಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಸಲ್ಲುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರಿಯಬೇಕು.

ಅನುಕ್ತ-ನಿಮಿತ್ತ-ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ^{೨೬}ಯಲ್ಲಿಯೂ—

“ಆಹೂತೋಽಪಿ ಸಹಾಯೈರೇಮೀತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ವಿಮುಕ್ತನಿದ್ರೋಽಪಿ |

ಗಂತುಮನಾ ಅಪಿ ಪಧಿಕಃ ಸಂಕೋಚಂ ಸೈವ ಶಿಥಿಲಯತಿ ||”

ಜತೆಯವರು ಕರೆದರೂ, ‘ಇದೊ ಬಂದೆ’ ಯೆಂದರೂ,

ನಿದ್ದೆ ಯಿಂದೆಚ್ಚ ರಿಕೆಯಾಗಿದ್ದರೂ |

ಹೋಗಬೇಕೆಂಬಿಚ್ಚೆಯಿದ್ದರೂ ಪಯಣಿಗನು

ಸಂಕೋಚವನು ಮಾತ್ರ ಶಿಥಿಲಗೊಳಿಸ ||

ಮುಂತಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರಣದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯದ^{೨೭} ಪ್ರತೀತಿ ಮಾತ್ರ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆಯೇ ಹೊರತು ಅದರಿಂದ ಯಾವ ರಮಣೀಯತಾತಿಶಯವೂ ತೋರುವುದಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಮೂಲಭೂತವಾದ ವಿಚಾರಸರಣಿ. “ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ”ಯಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯ ಪ್ರಸ್ತುತ. ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ್ದರಿಂದಲೇ ವಾಚ್ಯ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗದು ; ರಮಣೀಯವಾದ್ದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಪ್ರಧಾನವೆನ್ನಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮ ತಪ್ಪುತ್ತದೆ. ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರಸ್ತುತ ; ವಾಚ್ಯ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವೆನ್ನಬೇಕಾದ ಪ್ರಸಂಗ ತಪ್ಪಬೇಕಾದರೆ ವಾಚ್ಯವೇ ಅಲ್ಲಿಯೂ ರಮಣೀಯತರವೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನನುಸರಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

೨೫ ಈ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಲಕ್ಷ್ಯ-ಲಕ್ಷಣ ಸಮನ್ವಯಗಳಿಗೆ “ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ”ವನ್ನು ನೋಡಿ.

೨೬ ಕಾರಣ ಸಾಮಗ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಮೆವಾದರೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಿತ್ವ ತಪ್ಪದಿರುವುದು ‘ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ’. ಇದು ಅಚಿಂತ್ಯನಿಮಿತ್ತ, ಉಕ್ತನಿಮಿತ್ತ, ಅನುಕ್ತನಿಮಿತ್ತ ಎಂದು ಮೂರು ಬಗೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಎರಡರಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಅಸ್ತಿತ್ವವಿಲ್ಲ ಅದರ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿರುವುದೇ ಮೂರನೆಯ ಬಗೆಯಲ್ಲಾದ್ದರಿಂದ ‘ವೃತ್ತಿ’ಯಲ್ಲಿ ಅಡೊಂದನ್ನೇ ಎತ್ತಿ ಹೇಳಿದೆ. ಕಾರ್ಯಕಾರಿತ್ವ ತಪ್ಪದಿರಲು ನಿಮಿತ್ತ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ರೋ.

೨೭ ಉದ್ದಟನ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಶೀತದ ಬಾಧೆ’ಯು ಗಮ್ಯವಾದ ನಿಮಿತ್ತ. ಅದನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಯಾವ ರಮಣೀಯತೆಯೂ ವ್ಯಂಗ್ಯದಲ್ಲಿಲ್ಲವೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ರಸಿಕರು ಬೇರೆ

‘ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ’ದಲ್ಲಿಯೂ^{೨೩} ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅದೇ (ಬೇಕಾದರೆ) ‘ಧ್ವನಿ’ಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಲಿ; ಆದರೆ ‘ಧ್ವನಿ’ಯು ಮಾತ್ರ ‘ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ’ದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಧ್ವನಿಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬಹಳ ವಿಶಾಲವಾದುದೆಂದೂ^{೨೪} ಅದರ ಸ್ಥಾನವು ಬಹಳ ಮುಖ್ಯವಾದುದು

ನಿಮಿತ್ತವನ್ನೂ ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ — ‘ಕಾಂತಾಸಮಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರಯಾಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸ್ವಪ್ನವೇ ಶೀಘ್ರತರ ಉಪಾಯವೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಂಡ ಅವನು ಇನ್ನೂ ನಿದ್ರೆ ಬಂದೀತೆಂಬ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ಸಂಕೋಚವನ್ನು ಬಿಡಲಿಲ್ಲ’, ಎಂದು ಈ ನಿಮಿತ್ತ ಕೂಡ ನೇರವಾಗಿ ರಮಣೀಯತೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜಕವೆಂದು ಅಲಂಕಾರಿಕರು ಭಾವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯವಾದ ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ ‘ಸಂಕೋಚವನ್ನು ಬಿಡಲಿಲ್ಲ’ ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾಂಶ ಅದೇ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿ ರಮಣೀಯತೆಗೆ ಪ್ರಯೋಜಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ‘ವಿಶೇಷೋಕ್ತಿ’ ಎಂಬ ಹೆಸರೇ ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (‘ವಿಶೇಷ’=ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶ, ಅದರ ‘ಉಕ್ತಿ’=ವಾಚ್ಯತ್ವ) — ಹೀಗೆ ಎರಡು ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೂ (ಉದ್ಭಟನ ಮತ್ತು ರಸಿಕರ) ಗಮನಿಸಿ ಗ್ರಂಥಕಾರನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ್ದಾನೆ, ಬರಿಯ ಉದ್ಭಟನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೊಂದನ್ನೇ ಅಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

೨೫ ಭಾಮಹನ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ ಲಕ್ಷಣ, ಅದರ ವಿವರಣೆಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರವನ್ನು ನೋಡಿ. ಅದನ್ನು ಅನಂದವರ್ಧನನೇ ಸ್ವಲ್ಪ ಮುಂದೆ ಕಂಠೋಕ್ತವಾಗಿ ಕಟಾಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯ (ಗುಣೇಷ್ವರನು ವಾ....) ಬಹಳ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಸ್ಪಷ್ಟವಲ್ಲ. ಬೇರೆ ಸಮುಚಿತ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಬರೆದಂತಿದೆ ಲೋಚನದಲ್ಲಿ ಉದ್ಭಟನ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಬರೆದರೂ, ಉದ್ಭಟನು ಕೊಡುವ ಲಕ್ಷ್ಯದ ಬದಲಾಗಿ ಕೆಳಗೆ ಬರೆದ ಉತ್ತಮ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಲಾಗಿದೆ—

“ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಧ್ವಂಸಮಾಡುವ ಹಟತೊಟ್ಟು, ಸನ್ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಛೇದಿಸಿದ
ಪರಶುರಾಮನೆಂಬ ತಾಪಸನಿಗೆ ಈ ಧನುಸ್ಸು ಧರ್ಮೋಪದೇಶ ಮಾಡಿದೆ”.

ಭೀಷ್ಮನ ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾರ್ಗವನನ್ನು ಸೋಲಿಸುವಂತಹ ಪೌರುಷವು ಯದ್ಯಪಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದರೂ, ಅದರ ಸಹಾಯದಿಂದ ಕೆಳಗೊಳ್ಳುವ ‘ಧನುಸ್ಸು ಧರ್ಮೋಪದೇಶಮಾಡಿದೆ’ ಎಂಬ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಿಂದಲೇ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವು (=ವೀರರಸ—ಕಾಮುದಿ) ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದೆ—ಲೋ

‘ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ’ದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆ ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅದು ‘ಅಲಂಕಾರ್ಯ’ ಅಥವಾ ಆತ್ಮವೇ ಆಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ; ‘ಅಲಂಕಾರ’ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನರ್ಹವಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

೨೬ ‘ಧ್ವನಿ’ಯು ವ್ಯಾಪಕ ತತ್ವ; ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಸಾರ್ಥಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಅಲಂಕಾರ್ಯ; ಎಲ್ಲ ಗುಣಾದಿಗಳಿಗೂ ವಿಶ್ರಾಂತಿಸ್ಥಾನ. ‘ಅಲಂಕಾರ’ವಾದರೋ ಲಾಂಛನ ಭರಣದಂತೆ ಅನ್ಯಾಶ್ರಿತ ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರ್ಯಪರತಂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಎಂದೂ ಮುಖ್ಯವೆನಿಸ

ದೊಡೂ ಋಂದೆ ವಿವರಿಸುತ್ತೇನೆ. ವಸ್ತುತಃ ಭಾಮಹನು ಉದಾಹರಿಸುವಂತಹ 'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ'ಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರವೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲ; ವಾಚ್ಯವನ್ನು ಅಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಅಲ್ಲಿ ಪರಿಗಣಿಸದಿರುವುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.

'ಅಪಹ್ನುತಿ,' 'ದೀಪಕ' — ಇವೆರಡು ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಾದರೋ¹⁰⁰ ವಾಚ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದುದು, ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಅನುಯಾಯಿ ಮಾತ್ರ, ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ಸಂಕರಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ¹⁰¹ಕೂಡ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಇನ್ನೊಂದು ಅಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಗೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ,¹⁰² ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ 'ಧ್ವನಿ'ಯಿರುವ ಸಂಭವವಿಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿಗೆ ಎರಡು ಅಲಂಕಾರಗಳು ಬರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಾದರೋ¹⁰³ ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನೂ ಪ್ರಬೇಕು. ಒಂದು ವಕ್ಷ ವಾಚ್ಯವು ಅಪ್ರಧಾನವೇ ಆಗಿಬಿಟ್ಟು, ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ

ಲನಹ್ ಅದೂ ವ್ಯಾಪಕ, ಮುಖ್ಯ, ಎನ್ನುವುದಾದರೆ ಆಗ ಆತ್ಮವೇ ಆಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ, ಅಲಂಕಾರವಾಗಿ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ 'ಧ್ವನಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಬದಲು 'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ'ವೆಂಬ ನಾಮಾಂತರ ಮಾತ್ರ ಅದಕ್ಕೆ ಬಂದಂತಾಗುತ್ತದೆ, ಅಷ್ಟೆ, ಆದರೆ ಭಾಮಹಾದಿಗಳೇನೂ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ—ಲೋ

100 ಇವೆರಡು ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲೂ ಉಪಮೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ. ವ್ಯಂಗ್ಯೋಪಮೆ ಧ್ವನಿಯೆನಿಸಿತೆ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಮಾತ್ರ ಅವಕಾಶವುಂಟು—ಲೋ

101 'ಎರಡು ಅಲಂಕಾರಗಳೆರಡರ ಛಾಯೆಯಿದ್ದು, ಎರಡೂ ಒಂದೆಡೆಯಲ್ಲಿರುವುದು—ಅಸಂಭವವಾಗಿರುವಾಗ, ಮತ್ತು ಒಂದನ್ನು ಹಾದೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಅಥವಾ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಅಲ್ಲವೆನ್ನಲು ಸಾಧಕವಾಗಲಿ ಬಾಧಕವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಆ ಎರಡಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ 'ಸಂಕರ'ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು' ಎಂಬ ಉದ್ಭಟನ ಲಕ್ಷಣ ಸಂಕರಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ (i) ಪ್ರಕಾರವಾದ 'ಸಂದೇಹ ಸಂಕರ'ವನ್ನು ಕುರಿತು ಅದರ ಮಿಕ್ಕ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳು (ii) ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು ಒಂದೇ ವಾಚಕದಲ್ಲಿ ನಿವಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು, ಉದಾಹರಣೆ 'ಸ್ತುರ ಸ್ತುರಮಿವ ಪ್ರಿಯಂ.' ಇಲ್ಲಿ ಯಮಕ ಮತ್ತು ಉಪಮೆಗಳು ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾಗಿವೆ. (iii) ಎರಡು ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯಾಂಶದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. (iv) ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯ-ಅನುಗ್ರಾಹಕ ಭಾವವಿರುವುದು—ಲೋ.

102 ಇಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸಂಕರ-ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಲಕ್ಷೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಎರಡು, ಮೂರನೆಯ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ—ಲೋ.

103 ಇದು ಸಂಕರದ (i)ನೆಯ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳುವ ಮಾತು—ಲೋ.

ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದಾದರೆ, ಆಗ ಅದೂ ಧ್ವನಿಯೊಳಗೆ ಬೇಕಾದರೆ ಸೇರಲಿ. 104 ಆದರೆ ಅದನ್ನೇ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. 'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತೆ'ವನ್ನು ವಿವೇಚಿಸಿದಾಗ ಹೇಳಲಾದ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ 'ಸಂಕರಾಲಂಕಾರ' ಎನ್ನುವಾಗ 'ಅಲಂಕಾರಗಳು ಒಂದರೊಡನೊಂದು ಬೆರೆತು ಹೋಗುವಿಕೆ' ಎಂದು ನಾವು ಹೇಳುವ ಸಂಕರವೆಂಬ ಮಾತೇ 105 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಕಲ್ಪನೆಯನ್ನು ಕೂಡ ತಪ್ಪಾಗಿರುತ್ತದೆ.

'ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆ'ಯಲ್ಲಿ 'ಸಾಮಾನ್ಯ - ವಿಶೇಷ - ಭಾವ'ದಿಂದಲೋ 106 ಇಲ್ಲವೆ 'ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವ'ದಿಂದಲೋ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಷಯಕ್ಕೂ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾದ ಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಷಯಕ್ಕೂ ಎಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮವಾದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ— ವಾಚ್ಯವಾದ ಸಾಮಾನ್ಯವು ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿದ್ದು, ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಮತ್ತು ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ವಿಶೇಷದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿದ್ದರೆ, ವಿಶೇಷದ ಪ್ರತೀತಿಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಬಂದರೂ ಕೂಡ, ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ವಿಶೇಷಕ್ಕೂ 'ಅವಿನಾಭಾವ'

104 'ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಧ್ವನಿಕಾವ್ಯದ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತ ವಾದೀತೇ ಹೊರತು, 'ಸಂಕರ'ವೆಂಬ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆನಿಸಲಾರದು—ಲೋ.

105 ಎಂದರೆ ಗಾಢವಾದ ಸಂಕೀರ್ಣತೆ = ಸಮ್ಪ್ರಶಂಸೆ = ಹಾಲು ನೀರುಗಳಂತೆ ಸೇರ್ಪಡೆ—ಲೋ

106 ಇದು ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯ ಮೊದಲನೆಯ ಪ್ರಕಾರ. ಮತ್ತೆ ಇದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳಿವೆ—(i) ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ 'ಸಾಮಾನ್ಯ'ವು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ, ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ 'ವಿಶೇಷ'ವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವುದು. ಉದಾ: 'ಅಹಾ, ಸಂಸಾರವು ಎಷ್ಟು ನಿರ್ದಯ! ಆಪತ್ತುಗಳು ಎಷ್ಟು ಕ್ರೂರ! ನಿಸರ್ಗಕುಟಿಲವಾದ ವಿಧಿಯ ಮಾರ್ಗಗಳು ಎಷ್ಟು ದುರಂತ!' ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಯಸೀ ಪುತ್ರಾದಿಗಳ ವಿನಾಶವೆಂಬ ಪ್ರಸ್ತುತಾರ್ಥ-ವಿಶೇಷ ವ್ಯಂಗ್ಯ. (ii) ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ 'ವಿಶೇಷ' ವಾಚ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಪ್ರಸ್ತುತ 'ಸಾಮಾನ್ಯ'ವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಉದಾ: "ತಾವರೆಯೆಲೆಯ ಮೇಲಿನ ನೀರ ಹನಿಯನ್ನು ಮುಟ್ಟೆಂದು ಆ ದಡ್ಡನು ಹೇಳಿದರೆ ಸೋಚಗವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನದನ್ನು ಕೇಳು—ಅದನ್ನು ಮೆಲ್ಲನೆ ಎತ್ತಿಕೊಳ್ಳಲೆಂದು ಕೈಚಾಚಿದಾಗ, ಹನಿಯು ಬೆರಳು ಸೋಕಿದೊಡನೆ ಮಾಯವಾಗಲು, 'ನನ್ನ ಮನೆಯಲ್ಲಿ ಹಾರಹೋಯಿತು?' ಎಂಬ ಕೊರಗಿನಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ದಿನಗಳಿಂದ ಅವನಿಗೆ ನಿದ್ರೆಯೂ ಇಲ್ಲ." ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಅಂಶ—ಅಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಹತ್ತ್ವದ ಸಂಭಾವನೆಯೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯ. ವ್ಯಕ್ತಿಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಲಕ್ಷೀಕೃತ ವಾಗಿವೆ—ಲೋ.

ಅಥವಾ ಅತ್ಯಂತ ಸನ್ನಿಹೃಷ್ಟವಾದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ, ವಿಶೇಷದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೇ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಸಾಮಾನ್ಯವೇ ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿ ಮುಖ್ಯತೆ: ಪ್ರಧಾನವೆನಿಸುತ್ತಿರುವಾಗಲೂ, ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ವಿಶೇಷವು ಸಹ ಸಾಮಾನ್ಯ ನಿಷ್ಕವೇ ಆದುದರಿಂದ—ಎಕೆಂದರೆ ಸಕಲ ವಿಶೇಷಗಳೂ ಮೂಲತಃ ಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತವೆ—ಅದಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಉಂಟೇ ಉಂಟು. ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಭಾವವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಅವ್ಯಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ನ್ಯಾಯವೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.¹⁰⁷ ಪ್ರಸ್ತುತ, ಅಪ್ರಸ್ತುತ, ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಕೇವಲ 'ಸಾರೂಪ್ಯ' ವಾಗಿರುವಂತಹ ಅವ್ಯಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಅವ್ಯಸ್ತುತವಾದ ಸರೂಪ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲವೋ ಅವುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲೇ ಅಂತರ್ಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ. ಹಾಗಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದ ವಿವಕ್ಷೆಯಿದ್ದರೆ ಅವು ಅಲಂಕಾರದ ವರ್ಗದಲ್ಲೇ ಸೇರುತ್ತವೆ.¹⁰⁸ (ಕಾಶಿ ಸಂಸ್ಕರಣದಲ್ಲಿ ಕೆಳಗಿನ ಮೂರು ಪದ್ಯಗಳನ್ನೂ ಸಂಗ್ರಹ ಶ್ಲೋಕಗಳೆಂದು ಗಣಿಸಿದೆ.) ಈ ಅಂಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹಿಸಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ (?)

ವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯ ಯತ್ರಾಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ ವಾಚ್ಯಮಾತ್ರಾನುಯಾಯಿನಃ |

ಸಮಾಸೋಕ್ತಾದಯಸ್ತತ್ರ ವಾಚ್ಯಾಲಂಕೃತಯಃ ಸ್ಫುಟಾಃ ||೧೪||

ಕೇವಲ 'ವಾಚ್ಯ'ವನ್ನೇ ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಾ ಎಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ವು ಅಪ್ರಧಾನ ವಾಗಿರುವುದೋ. ಅಲ್ಲಿಲ್ಲ 'ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ'ಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು ಸ್ಫುಟವಾಗಿರುತ್ತವೆ.

107 ಇದೇ ರೀತಿ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಅವ್ಯಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಇವುಗಳ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಗೆ ಕನ್ನಡಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಓದಿ.

108 ಇದೇ ನ್ಯಾಯವು ವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿ ಮುಂತಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಮೂಲಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ರುದ್ರಟನು ಹೇಳುವ "ಭಾವಾಲಂಕಾರ" ವಾದರೂ ಇದೇ ಜಾತಿಯದು. (ಅವನ ಉದಾಹರಣೆ ಯದ್ವಟ "ಶ್ವಶೂರತ್ವ..." ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುವೈಯ ಉದಾಹರಣೆ ಯಂತೆಯೇ ಇವರೂ) 'ಭಾವಾಲಂಕಾರ'ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಸಾರ್ಥಕಕ್ಕಾಗಿ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಧಾನವೆನ್ನಬೇಕು. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾಂಶಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವೆನ್ನಬೇಕು.—ಲೋ

ಕಾರಿಕೆ (?)

ವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿಭಾಮಾತ್ರೇ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಾನುಗಮೇಽಪಿ 109 ನಾ |

ನ ಧ್ವನಿಯುಕ್ತ ವಾ ತಸ್ಯ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ ನ ಪ್ರತೀಯತೇ ||೧೫||

ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಹಾಗೂ ಹೀಗೂ ಅಲ್ಪ ಸ್ವಲ್ಪ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಿರುವ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ವಾಚ್ಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿರುವ ಸ್ಥಲದಲ್ಲಿಲ್ಲ 'ಧ್ವನಿ' ಯಿರುವುದಿಲ್ಲ; ಮತ್ತು ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ¹¹⁰ ಅಲ್ಲಿಯೂ 'ಧ್ವನಿ' ಯಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕಾರಿಕೆ (?)

ತತ್ಪರಾವೇನ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಯತ್ರ ವ್ಯಂಗ್ಯಂ ಪ್ರತಿ ಸ್ಥಿತೌ |

ಧ್ವನೇಃ ಸ ಏವ ವಿಷಯೋ ಮಂತವ್ಯಃ ಸಂಕರೋಚ್ಚಿತಃ ||೧೬||

ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆರಡೂ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಸಾಧನೆಯೊಂದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ನಿಂತಿರುವುವೋ, ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ, ಧ್ವನಿಗೆ ವಿಷಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉಳಿದ ಅಲಂಕಾರಗಳೊಡನೆ ಅದನ್ನು ಕಲಸಿಕೊಳ್ಳುವ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ಆದುದರಿಂದ ಧ್ವನಿಯು ಹೇಗೂ ಅನ್ಯತ್ರ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಇದಲ್ಲದೆ "ಅಂಗಿ"ಯಾದ¹¹¹ 'ಕಾವ್ಯ ವಿಶೇಷ'ವೇ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದೂ ಕೂಡ ಅದು ಹಾಗೆ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾರಣ. 'ಅಲಂಕಾರ'ಗಳು, 'ಗುಣ'ಗಳು, ಮತ್ತು 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳು—ಎಲ್ಲವೂ ಅದರ 'ಅಂಗ'ಗಳೆಂದು ಮುಂದೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾರೂ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಂದು ಅವಯವವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು 'ಇದೇ ಅವಯವಿ' (ಅಥವಾ ಪೂರ್ಣ ವಸ್ತು) ಯೆಂದು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. (ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದರ ಬದಲು) ಅವಯವಗಳ ಸಮುದಾಯವನ್ನೇ ಪರಿಗಣಿಸಿದರೂ, ಅವಯವವು ಅವಯವಿಯ ಅಂಗವೆನಿಸಿತೇ

109 'ಅನುಗಮ' = ಸಮಪ್ರಾಧಾನ್ಯ; ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ ವಾಚ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಮಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿದ್ದಾಗ—ಲೋ.

110 ಬಲವಂತವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಶಕ್ಯವೋ, ಎಂದರ್ಥ.—ಲೋ.

111 ಅಂಗಿ = ಮುಖ್ಯ; ಅಂಗ = ಗೌಣ. ಸ್ವಾಮಿಭೃತ್ಯರಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಮಿ 'ಅಂಗಿ', ಭೃತ್ಯ 'ಅಂಗ'. ಹಾಗೆಯೇ 'ಧ್ವನಿ' ಪ್ರಧಾನ, ಅಲಂಕಾರ ಗೌಣ.—ಲೋ.

ಹೊರತು ಎಂದಿಗೂ ಅವಯವಿಯೇ ಆಗಿಬಿಡಲಾರದು. 11² ಒಂದು ವೇಳೆ ಹಾಗೆ ಆಗುವುದಾದರೂ, ಧ್ವನಿಯ ಮಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಅದರ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬಹಳ ದೊಡ್ಡದಾದುದರಿಂದ, ಅವಯವಗಳಾದ ಅಲಂಕಾರವೇ ನೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅದು ಎಂದೂ ಅಡಕವಾಗಲಾರದು. 11³

“ಪಂಡಿತರು . . . ಕರೆದಿದ್ದಾರೆ” ಎಂದು ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 14 ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ‘ವಿದ್ವಾಂಸರು ನೊದಲು ಕೊಟ್ಟ ಹೆಸರೇ ಇದು (=‘ಧ್ವನಿ’), ಹೇಗೋ ಬಂದುದಲ್ಲ’ ಎಂಬಂಶವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವಾಂಸರಲ್ಲಿ ನೊದಲು ಬರತಕ್ಕವರೆಂದರೆ ವೈಯಾಕರಣರೇ ; ಏಕೆಂದರೆ ಸಕಲ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಕರಣವೇ ಮೂಲವಾದುದು. ಕಿವಿಗೆ ಕೇಳಬರುವ ವರ್ಣಗಳನ್ನು 11⁵ ಅವರು ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂದು ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

11² ಸಮುದಾಯವಾದರೂ ಒಂದೇ ಎನ್ನುವುದು ಕಷ್ಟ ; ಉಳಿದ ಸಮುದಾಯ (ವ್ಯಕ್ತಿ)ಗಳು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಗೋಚರವಾಗುವುದರಿಂದ ಆ ಸಮುದಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವೂ ಒಂದು. ಅದು ಅಲಂಕಾರವಲ್ಲ, ಪ್ರಧಾನವಾದ್ದರಿಂದ. ‘ಅಲಂಕಾರ’ ಅಪ್ರಧಾನವಾದ್ದರಿಂದಲೇ ‘ಧ್ವನಿ’ಯಲ್ಲ—ಲೋ

11³ ಅಲಂಕಾರಗಳೇ ಅಲ್ಲದ ವಸ್ತುಧ್ವನಿ, ‘ರಸಧ್ವನಿ’ ಗಳೆಂಬ ವಿಶಾಲ ಕ್ಷೇತ್ರ ಗಳಿರುವುದರಿಂದ

11⁴ ಕಾರಿಕೆ ೧೩ ರಲ್ಲಿ.

11⁵ ಶಬ್ದದ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸ್ಥಲದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಶ್ರೋತೃವಿನ ಕರ್ಣಪಟಲದವರೆಗೆ ಸಂತಾನ (=series) ರೂಪವಾಗಿ, ಅಲೆಯಲೆಯಾಗಿ, ಶಬ್ದ ತರಂಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆಯೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತ ವನ್ನೊಪ್ಪಿದರೆ ಕಿವಿಗೆ ಕೇಳುವ ಶಬ್ದವೆಂದರೆ ಅನೇಕ ಶಬ್ದಪರಂಪರೆಗಳಿಂದಂಟಾದ ‘ಶಬ್ದಜ’ ಶಬ್ದ. ಗಂಟೆಯ ನಾದಕ್ಕೆ ಅನುರಣನವಿರುವಂತೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಉಂಟು. ವೈಯಾಕರಣರ ಸ್ಫೋಟವಾದದಲ್ಲಿ (i) ಅನಿತ್ಯವಾದ (=ಉತ್ಪತ್ತಿವಾದ), (ii) ನಿತ್ಯವಾದ (=ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿವಾದ) ವೆಂಬ ಪಕ್ಷದ್ವಯಗಳಿವೆ. ಅನಿತ್ಯವಾದದ ಪ್ರಕಾರ ಪ್ರಥಮ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಸ್ಫೋಟ’ ವೆಂಬ ಹೆಸರು ; ಕಿವಿಯವರೆಗೆ ಅಲೆಯಾಗಿ ಬಂದ ಶಬ್ದಜ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ‘ಧ್ವನಿ’ ಯೆಂದು ಹೆಸರು ಗಂಟೆಯ ಅನುರಣನ ಸಾಮ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಥಮ ಶಬ್ದದಿಂದ “ವ್ಯಂಗ್ಯ” ವಾದ್ದರಿಂದ ಕಡೆಯ ಅನುರಣನ ವನ್ನು “ಧ್ವನಿ” ಯೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ, ನಿತ್ಯಸ್ಫೋಟವಾದವನ್ನನುಸರಿಸುವ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ— ಕಿವಿಗೆ ಬೀಳುವ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ‘ನಾದ’ ವೆಂದೂ ಹೆಸರು ; ಇವುಗಳ ಸಮಗ್ರಸ್ವರೂಪ ತಿಳಿಯುವುದು ಒಂದೊಂದು ಅಕ್ಷರದ ಉಚ್ಚಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಲ್ಲ ; ಇಡೀ ಪದದ ಶ್ರವಣಾನಂತರ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವ ವರ್ಣಶ್ರವಣಗಳ ಸಂಸ್ಕಾರವೆಲ್ಲಕಡೆಯ ವರ್ಣಶ್ರವಣ ಸಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಅಖಂಡ ‘ಸ್ಫೋಟ’ವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣ ಸಂಸ್ಕಾರ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿ, ವರ್ಣಾತಿರಿಕ್ತ

ಹಾಗೆಯೇ ಅವರ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಅನುಯಾಯಿಗಳಾದ ಮಿಕ್ಕ ವಿದ್ವಾಂಸರು ಎಂದರೆ ಕಾವ್ಯ ತತ್ವಜ್ಞರು—ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಮಾನವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ—ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕಗಳ ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ದು ಕಾವ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗುವ ಶಬ್ದಾತ್ಮವನ್ನು ಕೂಡ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಹಾಗೆಯೇ ಮುಂದೆ ಇನ್ನೂ ಹೇಳಲಿರುವ ಧ್ವನಿಯ ಎಲ್ಲ ಭೇದ-ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟುಗೂಡಿಸಿದರೆ, ಅದರ ವಿಷಯ—ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಎಷ್ಟು ವಿಶಾಲವಾದುದೆಂಬುದೂ, ಅದರ ನಿರೂಪಣೆಯು ಕೆಲವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಲಂಕಾರ-ವಿಶೇಷಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಯಾವ ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ಸಮಾನವಲ್ಲವೆಂಬುದೂ, ಮನದಟ್ಟಾಗುವುದು. ಅದುದರಿಂದ 'ಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲಿಯೇ ಮಗ್ನವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರು ಅದರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಡಗರವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿದೆ. ಅಸೂಯೆಯಿಂದ ಯಾರೂ ಅವರ ಬುದ್ಧಿ ಕೆಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಧ್ವನಿಯ ಆಭಾವವಾದಿಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರ ಕೊಟ್ಟಂತಾಯಿತು.

'ಧ್ವನಿ'ಯು ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಅದನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿದರೆ 'ಆವಿವಕ್ಷಿತ-

'ಸ್ವೋಟ'ಕ್ಕೆ ಅಭಿವ್ಯಂಜಕ ಗಳಾದ 'ನಾದ' ಅಥವಾ 'ವರ್ಣ'ಗಳು (ಉದಾ.- 'ಗಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗಕಾರ ಉಕಾರ ವಿಸರ್ಗಗಳು) "ಧ್ವನಿಯೆನಿಸುತ್ತವೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲ ಪಕ್ಷವನ್ನನುಸರಿಸಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೂ, ಎರಡನೆಯ ಪಕ್ಷವನ್ನನುಸರಿಸಿ ವ್ಯಂಜಕ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನೂ ಧ್ವನಿಯೆನ್ನಲಾಗಿದೆ ಹಾಗೆಯೇ ವರ್ಣಗಳ ಉಚ್ಚಾರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬರಬಹುದಾದ 'ದ್ರುತ', 'ವಿಲಂಬಿತ' ಮುಂತಾದ ವಕ್ರ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನೂ "ಧ್ವನಿ" ಯೆನ್ನಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಜನಾ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಸಹ 'ಧ್ವನಿ' ಯೆಂದಿದೆ ಈ ನಾಲ್ಕು ಧ್ವನಿಗಳ ಸಮುದಾಯವಾದ 'ಕಾವ್ಯ' ಕೂಡ 'ಧ್ವನಿ'ಯೇ. ಈ ಐದು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಆಧಾರ—ವ್ಯಾಕರಣ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಭರ್ತೃಹರಿಯ 'ವಾಕ್ಯಪದೀಯ' ಗ್ರಂಥದ ವಚನಗಳು —ಲೋ.

"ಕಾವ್ಯದ 'ಆತ್ಮ' ಧ್ವನಿ"; "ಕಾವ್ಯದ ವಿಶೇಷ 'ಧ್ವನಿ'". ಎನ್ನುವಾಗ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ ಆಪಾತತಃ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯ ಬೇರೆ, ಧ್ವನಿ ಬೇರೆ ಎನಿಸುತ್ತದೆ, ಎರಡನೆಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯದ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರವೇ ಧ್ವನಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಕಾವ್ಯ ಧ್ವನಿಗಳಿಗೆ ಅಭೇದ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ; ಎರಡೂ ಸರಿಯೇ. (ಹತ್ತು ಬಾಳೆಯ ಹಣ್ಣಿರುವ ಒಂದು ಚಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಚಿಪ್ಪೆಂಬ ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ವಸ್ತುವಿಲ್ಲ; ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿಪ್ಪೆಂದರೆ ಹತ್ತು ಬಾಳೆಯ ಹಣ್ಣೇ ಎಂದು ಅಭೇದ ಹೇಳಬಹುದು. ಹಾಗೆಯೇ ಚಿಟ್ಟಿಗೂ ಹಣ್ಣಿಗೂ ಇನ್ನೊಂದು ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಭೇದವಿರುವುದೂ ವಾಸ್ತವ) —ಲೋ.

ವಾಚ್ಯ' ಮತ್ತು 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರ-ವಾಚ್ಯ' ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧಗಳಾಗುತ್ತವೆ.¹¹⁵ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೯ "ಸುಖರ್ಣಪುಷ್ಪಾಂ ಪೃಥಿವೀಂ ಚಿನ್ತಂತಿ ಪುರುಷಾಸ್ತಸ್ಯಃ |
ಶೂರಶ್ಚ ಕೃತವಿದ್ಯಶ್ಚ ಯಶ್ಚ ಜಾನಾತಿ ಸೇವಿತುಂ ||"
ಕಾಂಚನವ ಕುಸುಮಿಸುವ ಧರೆಯನ್ನೇ ಪಡೆಯುವರು
ಬುವಿಯೊಳಗೆ ಮೂದೇರನ ಪುರುಷರವರು |
ಶೂರತನವುಳ್ಳವನು, ವಿದ್ಯೆ ಸಾಧಿಸಿದವನು,
ಸೇವೆ ಮಾಡುವ ಹದನನರಿತಾತನು ||116

ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

"ತಿಬರಿಣಿ ಕ್ಷನು ನಾಮ ಕಿಯಚ್ಚರಂ
ಕಿಮಭಿಧಾನಮಸಾವಕರೋತ್ತಪಃ |
ತರುಣಿ ಯೇನ ತವಾಧರಪಾಟಲಂ
ದಶತಿ ಬಿಂಬಭಲಂ ಶುಕಶಾವಕಃ ||"

115 a) ಉದಾಹರಣೆಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಭಾಕ್ತವಾದದ ನಿರಾಕರಣೆ ಸುಲಭವಾಗುವುದೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಮುಂದಿನ ಉದ್ದೋತ್ತದ ಕಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಧ್ವನಿ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಇಲ್ಲಿಯೇ ವೃತ್ತಿ ಕಾರನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾನೆ. 'ವಸ್ತು', 'ಅಲಂಕಾರ' 'ರಸ', ಎಂಬ ಮೂರು ಬಗೆಯ ಧ್ವನಿಗಳೂ ಉಕ್ತವಾದ 'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ' 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ' ಎಂಬ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ಉದ್ದ ಹೆಸರುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದರಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯವೇನೆಂದರೆ— 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಕಂಠೋಕ್ತ ನಾಮಶ್ರವಣದಿಂದ ಅಭಿಧಾ, ಲಕ್ಷಣಾ, ತಾತ್ಪರ್ಯ, ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ ವ್ಯಾಪಾರದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೂ ಅದರ ಪ್ರೀತಿಕೆಗೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಸಹೃದಯನ ಅಭಿಧಾದಿ ಪರಿಜ್ಞಾನದ ಅಗತ್ಯ, ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಕವಿಯ ತತ್ವರ ವಿವಕ್ಷೆ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದೇ—ಲೋ.

116 ಹೊನ್ನನ್ನು ಹೊಬಿಡುವ ಧರೆಯೆಂಬುದು ಬಾಧಿತವಾದ್ದರಿಂದ 'ಅವಿವಕ್ಷಿತ' ವಾಚ್ಯ. ಸಾದೃಶ್ಯದ ಮೂಲಕ ಸುಲಭ ಸಮೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಲಕ್ಷಣಾ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಶೂರಾದಿಗಳ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವೇ ಆ ಲಕ್ಷಣೆಯ ಪ್ರಯೋಜನ, ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

ಶಬ್ದ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವ್ಯಂಜಕ; ಅರ್ಥ ಸಹಕಾರಿಯಾದ ವ್ಯಂಜಕ.

ಪ್ರಾಚೀನ ಭಾಮಹಾದಿಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದರೆ ಇಲ್ಲಿ 'ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ' ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಲ್ಲವೇ? (ಹೋಲಿಸಿ - ಮೇಘದೂತ ಪ್ರಯೋಗವಾದ 'ಲೋಚನೈಃ ಓಯಮಾನಃ')

ಆವ ಬೆಟ್ಟದ ಮೇಲೆ, 117 ಎನಿತು ಕಾಲದವರೆಗೆ, 118

ಆವ ಹೆಸರಿನ ತಪವನಾಚರಿಸಿತೋ 119

ಅಲ್ಲದಿರೆ ಗಿಳಿಮರಿಯು¹²⁰ ತರುಣಿ! ನಿನ್ನಯ ತುಟಿಯ

ಕೆಂಪಿಡಿದ ತೊಂಡೆಯನು ಕಡಿವುದೆಂತು? ¹²¹

II. 'ಭಕ್ತಿ'ಯೇ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಹೇಳಲಾದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕೆಳಗಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಭಕ್ತ್ಯಾ ಬಿಭರ್ತಿ ನೈಕತ್ವಂ ರೂಪಭೇದಾದಯಂ ಧ್ವನಿಃ |

'ಧ್ವನಿ'ಯ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ 'ಭಕ್ತಿ'ಯ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕೂ ಎಷ್ಟೋ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದರಿಂದ 'ಧ್ವನಿ'ಯೂ 'ಭಕ್ತಿ'ಯೂ ಒಂದೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ¹²²

ವೃತ್ತಿ

ಎರಡರ ಸ್ವರೂಪವೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ವಿವರಿಸಲಾದ 'ಧ್ವನಿ'ಯು 'ಭಕ್ತಿ'ಯೊಡನೆ ತಾದಾತ್ಮ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಿಲ್ಲ. 'ವಾಚ್ಯ' 'ವಾಚಕ'ಗಳೆರಡೂ ಎಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯ-ವೃತ್ತಿರಕ್ತವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ-ರೂಪದಿಂದ¹²³ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವುವೋ, ಅಲ್ಲಿ ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ

117 ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶ್ರೀಶೈಲವೇ ಮುಂತಾದುವಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಿದ್ಧಿಪರ್ವತವಿರಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

118 ದಿವ್ಯ ಕಲ್ಪಸಹಸ್ರಗಳ ಅವಧಿಯಾದರೂ ಕಡಿಮೆಯೆಂದು ಭಾವ—ಲೋ.

119 ಪಂಚಾಗ್ನಿಯೇ ಮುಂತಾದ ತಪಸ್ಸಾಧನಗಳಿಂದ ಇಂತಹ ಸಿದ್ಧಿ ಬಾರದು. ಇದೊಂದು ಹೊಸ ತಪಸ್ಸೇ ಆಗಿರಬೇಕು, ಎಂದರ್ಥ.—ಲೋ

120 ಉಪಭೋಗಾನುಕೂಲವಾದ ತಾರುಣ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿ, ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

121 ಇಲ್ಲಿ ಕಾಮಿಯೊಬ್ಬನ ಪ್ರೇಯಸೀ ಚುಂಬನೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಇದು ಚಾಟುರೂಪವಾಗಿ ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಬಲದಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರತಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಾಕ್ಯದ ಅಭಿಧೇತಾತ್ಪರ್ಯಗಳೇ ಧ್ವನಿಸುತ್ತವೆ; ಲಕ್ಷಣೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ; ಅದರ ಕೆಲಸ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೋ ಸ್ವಲ್ಪ ಮಾತ್ರ. ರಸಾದಿಧ್ವನಿಯಿಲ್ಲಂತೂ ಲಕ್ಷಣೆಗೆ ಪ್ರವೇಶವೇ ಇಲ್ಲ.

122 ಐದೂ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ — (i) ಶಬ್ದ, (ii) ಅರ್ಥ, (iii) ವ್ಯಾಪಾರ, (iv) ವ್ಯಂಗ್ಯ ಮತ್ತು (v) ಸಮುದಾಯ.—ಲೋ.

123 ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಅರ್ಥದ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿರುವಂತೆ—ಲೋ.

ವಿರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ, ಅದು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ 'ಭಕ್ತಿ'ಯೆಂದರೆ ಕೇವಲ 'ಉಪಚಾರ' (ಅಥವಾ ಗೌಣ ಮತ್ತು ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ಪದಪ್ರಯೋಗ.)

ಈ 'ಭಕ್ತಿ'ಯು ಧ್ವನಿ'ಯ ಲಕ್ಷಣವಾಗಲಾರದೆಂದು ಕಾರಿಕೆಯ ಉತ್ತರಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತೀರಥಾವ್ಯಾಪ್ತೀರ್ನ ಚಾಸೌ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ ತಯಾ ||೧೭||

'ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ' ಮತ್ತು 'ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ'—ಈ ಎರಡು ದೋಷಗಳೂ ಬಂದೊಡಗುವ ಕಾರಣ 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ 'ಭಕ್ತಿ'ಯು ಲಕ್ಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ಎಂದಿಗೂ 'ಭಕ್ತಿ'ಯೇ ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣ (Definition) ವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಒಪ್ಪಿದೊಡನೆಯೇ, 'ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ' ಮತ್ತು 'ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ' ಎಂಬ ಎರಡು ದೋಷಗಳೂ ಸಂಭವಿಸುತ್ತವೆ. 'ಧ್ವನಿ'ಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಹ 'ಭಕ್ತಿ'ಯು ಬರುವ ಸಂಭವವಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ 'ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ' ದೋಷ; ಎಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಿಂದಂಟಾದ ರಮಣೀಯತೆಯ ಉತ್ಕರ್ಷವೇನೂ¹²⁴ ಇಲ್ಲವೋ ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕವಿಗಳು ಲೋಕರೂಢಿಯನ್ನನುಸರಿಸಿ¹²⁵ 'ಭಕ್ತಿ' ಅಥವಾ 'ಉಪಚಾರಿತ-ಶಬ್ದ-ವೃತ್ತಿ'ಯನ್ನು ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ:—

124 ಲಕ್ಷಣಾ ವ್ಯಾಪಾರದ 'ಪ್ರಯೋಜನ' ಅನಾದರಕ್ಕೆ ಅರ್ಹವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೇನೋ ಸಿದ್ಧಿಸುವುದಾದರೂ, 'ಧ್ವನಿ' ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದುದು ಅಂತಹ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ ಸ್ಪರ್ಶವಲ್ಲ, ಆದರೆ ರಮಣೀಯತಾತಿಶಯದಿಂದ ತುಂಬಿದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ 'ಸಮಾಧಿ'ಯೆಂಬ ಕಾವ್ಯಗುಣದಲ್ಲಿ ಒಂದರ ಧರ್ಮವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದರಲ್ಲಾರೋಪಿಸುವಾಗ ರಮಣೀಯತೆ ಕೂಡ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಲ್ಲಿರುವುದು ನಿಜ ಆದರೆ ಆ 'ಗುಣ'ದ ರಮಣೀಯತೆಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ರಮಣೀಯತೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷಣಾಮೂಲ'ಧ್ವನಿ'. ಕೇವಲ ರೂಢಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯ ಬಲದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಲಾಕ್ಷಣಿಕ ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ 'ಭಕ್ತಿ'ಯಿರುವದೇ ಹೊರತು ಧ್ವನಿಯಿಲ್ಲ—ಲೋ.

125 ಲೋಕ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೆಂದರೆ ಲಕ್ಷಣೀಯ ಪ್ರಯೋಜನ ನಿಗೂಢವಾಗದಿರುವಿಕೆ, ಅಥವಾ ಪ್ರಕಟತೆ.

೧೧ “ಪರಿವ್ಲಾನಂ ಪೀನಸ್ತನಜಘನಸಂಗಾದುಭಯತ-

ಸ್ತನೋರ್ಮಧ್ಯಸ್ಥಾಂತಃ ಪರಿಮಿಲನಮಪ್ರಾಪ್ಯ ಹರಿತಂ |

ಇದಂ ವ್ಯಸ್ತನ್ಯಾಸಂ ಪ್ರಶಿಥಿಲಭುಜಾಕ್ಷೇಪವಲನೈಃ

ಕೃಶಾಂಗ್ಯಾಃ ಸಂತಾಪಂ ವದತಿ¹²⁶ ಬಿಸಿನೀಪತ್ರಶಯನಂ ||¹²⁷

ಉರುವಕ್ಷೋಜನಿತಂಬಸಂಗದಿನೆರಳ್ವಕ್ಕಂಗಳೊಳ್ ಮಾಸಿದಾ

ವರದೇಹಸ್ಥ ಸುಮಧ್ಯಭಾಗಮದು ಮೇಣ್ ಸಂಪರ್ಕಮಂ ಬಿಟ್ಟಿರಲ್ |

ಹರಿತಂ ತಾನೆನೆ, ಮತ್ತೆ ತೋಳಲತೆಯಂ ಬೀಸಲ್ಕೆ ತಾಂ ಗೋಜಿದಾ

ಬಿಸಿನೀಪತ್ರದ ಶಯ್ಯೆ ತಾನೆ ತರುಣೀಸಂತಾಪಮಂ ಪೇಳುಗುಂ ||

ಮತ್ತು—

೧೨ “ಚುಂಬಿಜ್ಜ ಇ ಸಲಹುತ್ತಂ ಅವರುಂಧಿಜ್ಜ ಇ ಸಹಸ್ಸಹುತ್ತಮ್ಮಿ |

ವಿರಮಿಲ ಪುಣೋ ರಮಿಜ್ಜ ಇ ಪಿಟಿ ಜಣೋ ಣತ್ಥಿ ಪುನರುತ್ತಂ ||”

ನೂರುಸಲ ಚುಂಬನವು, ಸಾವಿರಾಲಿಂಗನವು |

ಬಿಟ್ಟಿರೂ ಮತ್ತೆ ಸಂಭೋಗ ಪ್ರಿಯಜನಕೆ |

ಪುನರುಕ್ತಿ¹²⁸ ಮಾತ್ರ ತಾನಿಲ್ಲ ||

ಮತ್ತು—

೧೩ “ಕುವಿಲಿ ಪಸನ್ನಾಪಿ ಓರಣ್ಣ ಮುಹೀಪಿ ವಿಹಸಮಾಣಾಪಿ |

ಜಹ ಗಹಿಪಿ ತಹ ಹಿಲಿಲಂ ಹರಂತಿ ಉಚ್ಚಿಂತಮಹಿಲಾಪಿ ||”

ಮುಳಿಯಲೊಲಿದಿರಲವರು,

ರೋದಿಸಲಿ ನಗುತಿರಲಿ,

¹²⁶ ಇಲ್ಲಿ ‘ವದತಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣೆಯಿದೆ; ‘ಸ್ಫುಟಗೊಳಿಸುವದು’ ಎನ್ನುವದು ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ ಈ ಗೂಢವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ರಮಣೀಯತೆಯೇನು ಬಂದಿತು? ಪ್ರಕಟವಾಗಿ ‘ಸ್ಫುಟಗೊಳಿಸುವದು’ ಎಂದೇ ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಇಷ್ಟೇ ರಮಣೀಯತೆ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲವೆ? ಹೀಗೆ ರೂಢಿ-ಲಕ್ಷಣಾಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಜನವು ನಿಗೂಢತ್ವವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಆದರೆ (ಲಕ್ಷಣಾ ಮೂಲ) ‘ಧ್ವನಿ’ ಯಿರುವಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷಣಾ ಪ್ರಯೋಜನವು ನಿಗೂಢತ್ವವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿರುತ್ತದೆ—ಲೋ.

¹²⁷ ರತ್ನಾವಳಿ ನಾಟಕ. I

¹²⁸ ಇಲ್ಲಿ ‘ಪುನರುಕ್ತಿ’ ಯೆಂಬ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಅಸಂಭವ; ‘ಅನುಪಾದೇಯತ್ವ’ ವೇ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ.—ಲೋ

ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಯೋಕ್ತ ಮತ್ತು ಲೋಚನಸಾರ

ಹೇಗೆ ಹಿಡಿದರೆ¹²⁹ ಹಾಗೆ ಹೃದಯವನೆ ಜನರ |

ಸೂರೆಗೊಳ್ಳದೆ ಬಿಡರು,

ಸ್ವೈರಿಣೀ ಮಹಿಳೆಯರು ||

ಮತ್ತು—

೧೪ “ಅಜ್ಞಾತ ಪಹಾರೋ ಐವಲದಾಂ ದಿಣ್ಣೋ ಪಿಠಣ ಧಣವಟ್ಟೀ |
ಮಿಲುಟ ವಿ ದೂಸಹೋ ವ್ವಿಲ ಜಾಲ ಹಿಲವಿ ಸವತ್ತೀಣಂ ||”

ಚಿಕ್ಕಹೆಂಡತಿಯೆದೆಯ ಮೇಲೆ ನಲ್ಲನು ಕೊಟ್ಟ¹³⁰

ಬಳ್ಳಿವೆಟ್ಟಿದು ಪುಟ್ಟದಾಗಿದ್ದರೂ |

‘ಸಹಿಸಲಾರದ ಪೆಟ್ಟು!’ ಎಂದೆನಿಸಿತದು ಸವತಿ.

ಪೆಣ್ಣಳಿಲ್ಲರ ಹೃದಯರಂಗದಲ್ಲಿ ||

ಮತ್ತು—

೧೫ “ಪರಾರ್ಥೇ ಯಃ ಪೀಡಾಮನುಭವತಿ ಭಂಗೇಽಪಿ ಮಧುರೋ
ಯದೀಯಃ ಸರ್ವೇಷಾಮಿಹ ಖಲು ವಿಕಾರೋಽಪ್ಯಭಿಮತಃ |
ನ ಸಂಪ್ರಾಪ್ತೋ ವೃದ್ಧಿಂ ಯದಿ ಸ ಭೃಶವಕ್ಷೇತ್ರಪತಿತಃ
ಕಿಮಿಕ್ಷೋದೋಷೋಽಸೌ ನ ಪುನರಗುಣಾಯಾ ಮರುಭುವಃ ||”

ಅನುಭವಿಸಿ ಪೀಡೆಯನು ಪರರ ಸಲುವಾಗಿ,

ಮುರಿದರೂ, ಮಧುರತೆಯ ಮಾತ್ರ ಸೂಸಿ |

ಎಲ್ಲಾ ವಿಕಾರದಲು ಜನಕೆ ಬೇಕಾಗಿ,

ಊಷರಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದು ಹೇಸಿ |

ವೃದ್ಧಿಯನು ಹೊಂದದರೆ ಕಬ್ಬಿನದು ತಪ್ಪೋ ?

ಗುಣಹೀನವಾದ ಮರುಭೂಮಿಯದೆ ತಪ್ಪೋ ? ||¹³¹

129 ಇಲ್ಲಿ ಹಿಡಿ = ಮೆಚ್ಚಾಗು; ಸೂರೆಗೊಳ್ಳು = ಗೆಲ್ಲು—ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥಗಳು.

130 ಮೂಲ-‘ದತ್ತ’=ಅರ್ಪಿಸಿದ. ವಾನ ಫಲವೆಲ್ಲ ಆಕೆಗೇ ಸಮರ್ಪಿತವೆಂಬುದು ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ. ಪೆಟ್ಟು ಕೊಟ್ಟದ್ದು ಒಬ್ಬಳಿಗೆ; ಪೀಡೆಯಾದುದು ಬೇರೆ ಯಾರಿಗೋ ಸವತಿಯರಿಗೆ ಎನ್ನುವಾಗ ವಿರೋಧಾಭಾಸ—ಲೋ.

131 ಇದು ‘ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆ’. ಮಹಾಪುರುಷನ ವರ್ಣನೆ. ‘ಪ್ರಸ್ತುತ’. ಪುರುಷನ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ‘ಅನುಭವತಿ’ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವೇ ಸರಿಹೋಗುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ (ಅಚೇತನ) ಕಬ್ಬಿನ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವಾಗ ‘ಪೀಡೆಗೊಂಡು’ ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ ಸ್ಮರಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ಇಲ್ಲಿ ಕಬ್ಬಿನ ಸರವಾದ ಅರ್ಧಮಾಡಿಕೊಂಡಾಗ 'ಅನುಭವಿಸಿ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು 'ಭಕ್ತಿ'ಗೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ವ್ರಯೋಗಗಳು 'ಧ್ವನಿ'ಯ ವಿಷಯವೆಂದು ಎಂದಿಗೂ ನಾವು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಉಕ್ತ್ಯಸ್ತ ರೇಣಾಶಕ್ಯಂ ಯತ್ರ ಚ್ಛಾರುತ್ಯಂ ಪ್ರಕಾಶಯನ್ |

ಶಬ್ದೋ ವ್ಯಂಜಕತಾಂ ಬಿಭ್ರದ್ ಧ್ವನುಕ್ತೇರ್ವಿಷಯೇಭವೇತ್ || ೧೪ ||

ಮಿಕ್ಕ ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾವಾರದಿಂದಲೂ ಅಸಾಧ್ಯವಾದಂತಹ ರಮಣೀಯತೆಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುತ್ತ; ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು¹³² ಮಾತ್ರ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಸಾಧಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದಂತಹ ರಮಣೀಯತೆಗೇನೂ ಕಾರಣವಾಗಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ರೂಢಾ ಯೇ ವಿಷಯೇಽನ್ಯತ್ರ ಶಬ್ದಾಃ ಸ್ವವಿಷಯಾದಪಿ |

ಲಾವಣ್ಯಾಢ್ಯಾಃ ಪ್ರಯುಕ್ತಾಸ್ತೇ ನ ಭವನ್ತಿ ಪದಂ ಧ್ವನೇಃ || ೧೫ ||

ತಮ್ಮ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದ ಬದಲು ಬೇರೆ ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ರೂಢಿಯಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು—ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಲಾವಣ್ಯ' ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು—¹³³ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದಾಗಲೂ ಅವು 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ ಆಸ್ಪದವನ್ನು ಕೊಡಲಾರವು.

ವೃತ್ತಿ

ಅಂತಹ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ 'ಭಕ್ತಿ' ಅಥವಾ 'ಉಪಚರಿತ-ಶಬ್ದ-ವೃತ್ತಿ'ಯೇನೋ ಉಂಟು, ಅದರಿ ನಿಯಮದಿಂದ 'ಧ್ವನಿ'ಯಿದ್ದೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಾದರೂ ಒಂದು

¹³² 'ಶಬ್ದ' ವೆಂಬುದನ್ನು 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಐದರ್ಥಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಐದರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು—ಲೋ.

¹³³ ಲಾವಣ್ಯ = 'ಉಪ್ಪಿನ ರುಚಿಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವಿಕೆ' ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ; 'ಹೃದ್ಯತ್ವ' ರೂಢಿಮೂಲವಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ ಇಂತಹ ಗೌಣಾರ್ಥಗಳು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಪ್ರಾಯವೇ ಎನ್ನಬಹುದು—ಲೋ.

ಭಾಷಾಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವನ್ನು Dead Metaphors ಎನ್ನುತ್ತಾರೆ.

ಕಡೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಬಂದರೂ ಆ 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ 134 ಬರುವುದೇ ಹೊರತು, ಎಂದಿಗೂ ಆ 'ಭಾಕ್ತ'-ಶಬ್ದಗಳ ಮೂಲಕವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಎನೆಂದರೆ—135

ಕಾರಿಕೆ

ಮುಖ್ಯಾಂ ವೃತ್ತಿಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ ಗುಣವೃತ್ತ್ಯಾರ್ಥದರ್ಶನಮ್ |

ಯದುದ್ದಿಶ್ಯ ಫಲಂ ತತ್ರ ಶಬ್ದೋ ನೈವ ಸ್ವಲಕ್ಷಣಃ

|| ೨೦ ||

ಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯವಾದ ವೃತ್ತಿಯನ್ನು (=ಅಭಿಧಾ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು) ಬಿಟ್ಟು ಗುಣವೃತ್ತಿಯಿಂದ (=ಲಕ್ಷಣಾ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ) ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರಯೋಜನವೇ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದಷ್ಟೆ, ಆ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಸಹ ಶಬ್ದವು ಗುಣವೃತ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಬೋಧಿಸಲಾರದು, ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ ಗಮನವೇನೂ ಕುಂಟುತ್ತಿರುವುದಿಲ್ಲ (= ಶಬ್ದದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ).

ವೃತ್ತಿ

ಸೌಂದರ್ಯಾತಿರಯದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವೇ ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದು ನಾವು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ, ಅಗಲೂ (=ಆ ಪ್ರಯೋಜನಾಂಶದಲ್ಲಿಯೂ) ಶಬ್ದವು ಅಮುಖ್ಯವೇ ಎಂದುಬಿಟ್ಟರೆ (=ಅಗಲೂ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧೆಯಿದ್ದೇ ಇರುವುದೆಂದರೆ) ಅಂತಹ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವೇ ದೋಷ

134 ಎಂದರೆ, ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ—ಲೋ

135 ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ 'ಭಕ್ತಿ'ಯುಂಟೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲಿ 'ಧ್ವನಿ'ಯಿಲ್ಲ ಭಕ್ತಿಯೇ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣವಾಗುವುದಾದರೆ ಭಕ್ತಿಯಿದ್ದಲ್ಲೆಲ್ಲ ಧ್ವನಿಯಿರಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಹಾಗಿಲ್ಲ; ಆದ್ದರಿಂದ ಆ ಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ 'ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ' ದೋಷ. ಒಂದು ವೇಳೆ ವಾದಕ್ಕೆ ಭಕ್ತಿಯೇ ಧ್ವನಿಯೆಂದೊಪ್ಪಿದರೂ ಸಹ, ಲಕ್ಷಣಾ ವ್ಯಾಪಾರದ ವಿಷಯ ಬೇರೆ; ಧ್ವನನ ವ್ಯಾಪಾರದ ವಿಷಯ ಬೇರೆ. ಭಿನ್ನ ವಿಷಯಗಳಾದ ಎರಡರಲ್ಲಿ ಧರ್ಮ-ಧರ್ಮಭಾವವೇ ಅಶಕ್ಯ. 'ಧರ್ಮ'ವೆಂಬುದೇ 'ಲಕ್ಷಣ'ವೆಂದರೂ, ಲಕ್ಷಣಾ ವ್ಯಾಪಾರದ ವಿಷಯ-ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಅರ್ಥ. ಧ್ವನನದ ವಿಷಯವಾದರೋ-ಪ್ರಯೋಜನ. ಈ ಪ್ರಯೋಜನಾಂಶದಲ್ಲಿಯೂ ಮತ್ತೆ ಲಕ್ಷಣಾ ವ್ಯಾಪಾರ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣಾ ಸಾಮಗ್ರಿಯೇ ಇಲ್ಲ—ಲೋ.

ವೆನಿಸೀತು (ಪ್ರಯೋಜನಾಂತರವು ಇಲ್ಲದೆ ಇರೋಣದರಿಂದ).¹³⁶ ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಹೀಗಿಲ್ಲ.¹³⁷

ಆದಕಾರಣ—

ಕಾರಿಕೆ

ವಾಚಕತ್ವಾಶ್ರಯೇಣೈವ ಗುಣವೃತ್ತಿವ್ಯವಸ್ಥಿತಾ |

ವ್ಯಂಜ್ಯಕತ್ವೈಕಮೂಲಸ್ಯ ಧ್ವನೇಃ ಸ್ವಾಲ್ಪಕ್ಷಣಂ ಕಥಮ್ || ೨೧ ||

ವಾಚಕತ್ವದ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೇ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವ 'ಗುಣವೃತ್ತಿ'ಯು ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೊಂದನ್ನೇ ಆಧಾರವಾಗಿ ಉಳ್ಳ 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಲಕ್ಷಣವೆನಿಸೀತು?

ವೃತ್ತಿ

ಆದುದರಿಂದ 'ಧ್ವನಿ'ಯೇ ಬೇರೆ; 'ಗುಣವೃತ್ತಿ'ಯೇ ಬೇರೆ. ಇದರ ಜತೆಗೆ ಗುಣವೃತ್ತಿಯೇ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ 'ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ'ದೋಷವೂ ಸಂಘಟಿಸುತ್ತದೆ.¹³⁸ ಏಕೆಂದರೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಪ್ರಭೇದವಾದ 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ'

¹³⁶ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನದ ಸುಖ ಪ್ರೀತಿಯೇ ಕಾರಣ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಸಿಂಹ' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಶಾರ್ಯಾತಿಶಯದ ಪ್ರೀತಿಯೇ ಪ್ರಯೋಜನ. ಆ ಪ್ರಯೋಜನದ ಪ್ರೀತಿ ಕೂಡ ನೇರವಾಗಿ ಆಗದೆ ತಡವರಿಸಿಕೊಂಡು ಅಗುವುದಾದರೆ ಅಂತಹ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವುದು ತಾನೆ ಏಕೆ? ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಆಗುವುದೆನ್ನಬೇಕಾದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹುಡುಕಬೇಕು; ಆ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕೆ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾರಣ—ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಯಾದಗೀತು ವಸ್ತುತಃ, ಪ್ರಯೋಜನ ನೇರವಾಗಿಯೇ ಶಬ್ದದಿಂದ ಪ್ರೀತವಾಗುತ್ತದೆ; ಆದರೆ ಅದು ಅಭಿಧೆಯೂ ಅಲ್ಲ; 'ಸಂಕೇತ' ಎಲ್ಲದ ಕಾರಣ; ಅಭಿಧೆಯೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಲಕ್ಷಣೆಯೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಅನುಭವ ಗೋಚರವಾದ ಶಬ್ದ ವ್ಯಾಪಾರವೆಂದರೆ ಧ್ವನನವೇ ಸರಿ—ಲೋ.

¹³⁷ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ದೋಷವಿಲ್ಲ; ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಎಡರಿಲ್ಲದೆ ಪ್ರೀತಿಗೆ ಬರುವುದರಿಂದ. ಅಭಿಧೆಯೇ ಬಾಧಿತವಾದಾಗ ಕುಂಟಿದಂತಾಗಿ, ತಿರುಗಿ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥದವರೆಗೆ ವಸರಿಸಿದಾಗ ಲಕ್ಷಣೆಯೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅಮುಖ್ಯಾರ್ಥವೆಂದು ಒಂದು ರೀತಿಯ 'ಸಂಕೇತ'ವೂ ಉಂಟೆನ್ನಲವಕಾಶವಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಅಭಿಧೆಯ ಬಾಲವೇ ಲಕ್ಷಣೆ, ಧ್ವನನದಂತೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ವ್ಯಾಪಾರವಲ್ಲ—ಲೋ

¹³⁸ ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ 'ಧ್ವನಿ'ಯುಂಟೋ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಭಕ್ತಿಯಿದ್ದುದಾದರೆ 'ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ' ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಹೀಗಿಲ್ಲ. 'ಅವಿವಕ್ಷಿತ ವಾಚ್ಯ' ಧ್ವನಿಯಲ್ಲೇನೋ (ಉದಾ:-'ಸುವರ್ಣ ಪುಷ್ಪಂ') ಭಕ್ತಿಯಿದೆ; ಮಿಕ್ಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ (ಉದಾ:-'ಶಿಖರಿಣಿ....') ಎಲ್ಲಿದೆ?

ವಾಗಲಿ, ಮಿಕ್ಕ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಧ್ವನಿ-ಪ್ರಕಾರಗಳಾಗಲಿ 'ಭಕ್ತಿ'ಯೊಳಗೆ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. 189 ಆದುದರಿಂದ 'ಭಕ್ತಿ'ಯು ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ.

189 ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳು ಹೀಗೆ ವಾದಿಸಬಹುದು:—'ಲಕ್ಷಣ' ವ್ಯಾಪಕವಾದುದು; 'ಗೌಣ' ಯೆಂಬುದು ಅದರ ಭೇದ ಮಾತ್ರ. ಶಬ್ದವು ಗೌಣಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ, ಅದರೊಂದಿಗೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದಾಗ 'ಗೌಣೀ'.—ಉದಾ-'ವಿದ್ಯಾರ್ಥಿಯು ಸಿಂಹ' ಹಾಗೆಯೇ ಒಂದರ್ಥವು ಮತ್ತೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಬೋಧಿಸಿ ಸ್ವಶಬ್ದವನ್ನು ಮತ್ತೊಂದರೊಡನೆ ಸಾಮಾನಾಧಿಕರಣವಾಗಿಸಿದಾಗ ಲಕ್ಷಣೆ, ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆರಡೂ ಕೂಡ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿ, ಆ ಅನ್ಯ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೊಡನೆ ಸಂಮಿಶ್ರವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಾಗಲೂ ಲಕ್ಷಣೆಯೇ. ಇದೇ ಗೌಣಿಗೂ ಲಕ್ಷಣಿಗೂ ಭೇದ "ಗೌಣದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ, ಲಕ್ಷಣೆಯಲ್ಲಲ್ಲ." ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವ ತತ್ತ್ವ ಲಕ್ಷಣೆಯೇ. ಅದು ವ್ಯಾಪಕವಾದುದು ಅದರ ಬಗೆಗಳು ಬಿಡು.—

i) ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಬರತಕ್ಕದ್ದು—ಉದಾ 'ದ್ವಿರೇಫ' (=ಭ್ರಮರೆ) =ದುಂಬ.

ii) ಸಾಮೀಪ್ಯದಿಂದ ಬರತಕ್ಕದ್ದು—ಉದಾ 'ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿ'=ಗಂಗಾ ತೀರದಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿ.

iii) ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಬರತಕ್ಕದ್ದು—ಉದಾ 'ಕೋಲುಗಳನ್ನು ಒಳಗೆ ಕರೆಯಿರಿ' =ಕೋಲು ಹಿಡಿದವರನ್ನು ಒಳಗೆ ಕರೆಯಿರಿ.

iv) ವಿರೋಧದಿಂದ ಬರತಕ್ಕದ್ದು (Irony)—ಉದಾ: ಶತ್ರುವನ್ನು ಕುರಿತು, 'ಅಬ್ಬಾ, ಅವನು ನನಗೆ ಮಾಡದ ಉಪಕಾರವಿದೆಯೇ?' ಎಂದಾಗ 'ಅಪಕಾರ' ಎಂದರ್ಥ.

v) ಕಾರ್ಯಕಾರಣ ಯೋಗದಿಂದ ಬರತಕ್ಕದ್ದು—ಉದಾ: ಅನ್ನವನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಳ್ಳುವವನನ್ನು ಕುರಿತು 'ಪ್ರಾಣವನ್ನು ಕಿತ್ತುಕೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವನು' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗ.

ಹೀಗೆ ಈ ಐದು ಬಗೆಯ ಲಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ ಸಕಲ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನೂ ವಿವರಿಸಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ "ಶಿಖರಿಣಿ...." ಮುಂತಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಕಸ್ಮಿಕವಾದ ಪ್ರಶ್ನೆ ಎಂಬ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಬಾಧಿತವೆಂದು ತಿಳಿದಾಗ ಸಾದೃಶ್ಯಮೂಲವಾದ ಲಕ್ಷಣೆ ಇದ್ದೇ ಇದೆ ನೀವೂ ಹೌದೆನ್ನುವುದಾದರೆ "ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರ"ವೆಂಬ ಹೆಸರು ಅನುಚಿತವಾಗುವುದಲ್ಲವೇ?

ಸಿದ್ಧಾಂತಿಯ ಉತ್ತರ ಹೀಗೆ—"ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವಾದ 'ರಸಾದಿ ಧ್ವನಿ'ಯ ಭೇದಗಳನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಆ ಹೆಸರನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ ಮುಂತಾದುವೆಲ್ಲ ಅದರ ಭೇದಗಳು. ಅವುಗಳೆಲ್ಲೂ ಲಕ್ಷಣೆಗೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಬಾಧೆಯಿರುವುದೇ ಅಸಂಭವ; ಇನ್ನು ಲಕ್ಷಣೆಗೆ ಅವಕಾಶವೆಲ್ಲಿ?

“ಬಾಧೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಬೇಡ. ‘ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದ ಚತುರ್ಥತೆಗೆ ಬರುವ ಪ್ರತಿತಿ ಲಕ್ಷಣ’ಯೆಂಬುದಿಷ್ಟೇ ಅದರ ಸ್ವರೂಪ, ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಚತುರ್ಥತೆಗೆ ರಸಪ್ರತಿತಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದರಿಂದಲೇ ಲಕ್ಷಣ; ವಿಭಾವಾನುಭಾವಗಳು ಕಾರಣ-ಕಾರ್ಯಗಳು, ವ್ಯುಚಾರಿಗಳು ಸಹಕಾರಿಗಳು” ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯೇನೋ ವಾದಿಸಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಮಾರುತ್ತರ—ಹೊಗೆಯ ಶಬ್ದ-ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಬೆಂಕಿಯ ಸ್ಪೃತಿ ಬಂದರೆ ಆ ಸ್ಪೃತಿಗೂ ಲಕ್ಷಣೆಯೇ ಕಾರಣವೆನ್ನಬಾರದೇಕೆ? ಆಮೇಲೆ ಬರುವ ಶೀತನಾಶಕತ್ವದ ಸ್ಪೃಶ್ಯದಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೇ ಆಗಬೇಕಷ್ಟೆ? ‘ಹೊಗೆ’ಯೆಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನವಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟೆಲ್ಲಾ ದೂರ ಹೋಗುವ ಶಕ್ತಿ ಇಲ್ಲವೆಂದರೆ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಬಾಧೆಯೇ ಲಕ್ಷಣೆಯ ಜೀವಾವೇಂಬ ತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದು ನಿಂತಂತಾಯಿತು. ‘ಹೊಗೆಯ ಶಬ್ದ ಪ್ರತಿತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ರಸಪ್ರತಿತಿಯ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರವೇ ಇಲ್ಲ; ನಾಯಕಾದಿಗಳ ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿಯ ಪ್ರತಿತಿ ಮಾತ್ರ ಇರುತ್ತದೆ’ ಎಂದು ವಾದಿಸುವ ಮೀಮಾಂಸಕನನ್ನು ಹೀಗೆ ಕೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ—‘ಪ್ರತಿತಿ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಬಲ್ಲ ಮಹಾಶಯರೆ, ನೀವು ಅನ್ಯರ ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿಯ ಪ್ರತಿತಿಯೇ ರಸಪ್ರತಿತಿಯೆಂದು ಭಾವಿಸುವಿರಲ್ಲವೇ? ಅದು ನಿಮ್ಮ ಭ್ರಮೆ ಮಾತ್ರ ಏಕೆಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿಗಳನ್ನೇ ‘ಅನುಮಾನ’ ಮಾಡಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ “ರಸತ್ವ”ವಿಲ್ಲದ ಬರಬೇಕು? ರಸಾಸ್ವಾದವೆಂಬುದು ಅಲೌಕಿಕವಾದ ಚಮತ್ಕಾರ, ಕಾವ್ಯಗತವಾದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಚರ್ವಣೆ ಅದರ ಪ್ರಾಣ. ಸ್ಮರಣೆ, ಅನುಮಾನ, ಮುಂತಾದ ಲೌಕಿಕ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಂದ ಅದನ್ನು ನೋಯಿಸಲು ಸಲ್ಲದು. ಆದರೆ ಲೌಕಿಕವಾದ ಕಾರ್ಯ, ಕಾರಣ, ಅನುಮಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂಸ್ಕೃತ ಹೃದಯನಾದವನು ವಿಭಾವಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯುವಾಗಲೇ ರಸವನ್ನೂ ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ, ತಟಸ್ಥನಂತೆ ಕೇವಲ ಬಾಧಿಕವಾಗಿ ಅರಿಯುವುದಿಲ್ಲ, ‘ಹೃದಯಸಂವಾದ’ ಅಥವಾ ‘ಸಹೃದಯತ್ವ’ದ ಫಲವಾಗಿ ಪರವಶನಾಗಿ, ಉಕ್ಕುತ್ತಿರುವ ರಸಾನುಭವದಲ್ಲಿ ಭಾಗಿಯಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅನುಮಾನ, ಸ್ಮರಣ ಮುಂತಾದ ಲೌಕಿಕ ಸರಣಿಯನ್ನು ಸೋಂಕುವುದಿಲ್ಲ; ತನ್ಮಯೀಭವನಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ಚರ್ವಣಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಮಗ್ನನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ರಸಚರ್ವಣೆ ಹಿಂದೆಂದೂ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಜನಿತವಾದ ಅನುಭವವಲ್ಲ; ಅದ್ದರಿಂದ ‘ಸ್ಪೃತಿ’ಯೆನಿಸದು. ಸವಿಯುವಾಗ ಕೂಡ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಗಳ ಪ್ರಸಕ್ತಿ ಅದಕ್ಕಿಲ್ಲ, ಅಲೌಕಿಕ ಅನುಭವದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ. ಅದ್ದರಿಂದಲೇ ‘ವಿಭಾವ’ ಮುಂತಾದ ಅಲೌಕಿಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ವ್ಯವಹಾರ ಮಾಡುವುದಾದರೂ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ‘ಕಾರಣ’ವೆನ್ನುವುದನ್ನೇ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ವಿಭಾವ’ವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಯಾವುದು ಕಾರ್ಯವೋ ಅದೇ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ‘ಅನುಭಾವ’ ಇಲ್ಲಿ ಪರಕೀಯ ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿಯಷ್ಟೇ ಗಮ್ಯವಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ರಸಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (‘ವಿಭಾವಾನುಭಾವ....’) ‘ಸ್ಥಾಯಿ’ ಭಾವವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿಲ್ಲ. ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದರೆ ರಸಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ದೊಡ್ಡ ಮುಳ್ಳಿನಂತಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು. ಸ್ಥಾಯಿಯು ರಸವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುವುದೆಂಬ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯವಿದೆ. —ಸ್ಥಾಯಿಯ ವಿಭಾವಾನುಭಾವಗಳಿಗೆ ಉಚಿತವಾದ ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿ ಸಂಸ್ಕಾರದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸುಂದರ ಚರ್ವಣೆ ಫಲಿಸುತ್ತದೆ. ಲೋಕದ ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿಯ ಪರಿಜ್ಞಾನಾ

ವಸ್ಥೆಯ ಹೃದಯ ಸಂವಾದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಯಾಗುತ್ತದೆ; ಉದ್ಯಾನ ಪುಲಕಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವಗಳಾದ ರತ್ನಾದಿಗಳ ಅರಿವಾಗುವುದರಿಂದ. ವ್ಯಭಿಚಾರಿ ಭಾವ ಕೂಡ (ಸ್ಥಾಯಿಯಂತೆ) ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿ ಸ್ವರೂಪವೇ ಆದರೂ ಮುಖ್ಯ (=ಸ್ಥಾಯಿ) ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿಪಾರವತ್ಯದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಚರ್ವಿತವಾಗುವ ಕಾರಣ ಅದನ್ನು ವಿಭಾವಾದಿಗಳೊಡನೆ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ "ರಸನಿಷ್ಪತ್ತಿ"ಯೆಂದರೆ—ಕಾವ್ಯಕಥೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಬಂಧು ಸಮಾಗಮ ಮುಂತಾದ ಕಾರಣಗಳ ಮೂಲಕ ಬರುವ ಹರ್ಷಾದಿ ಲೌಕಿಕ ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲವೇ ಅಲ್ಲ, ಅದನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮೆಟ್ಟಿ ಆಸ್ವಾದದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆರೂಢವಾಗುವ ಆಲೌಕಿಕ ಅನುಭವ ಮಾತ್ರ. ಆದ್ದರಿಂದ ಚರ್ವಣಾ ವ್ಯಾಪಾರ 'ಅಭಿವ್ಯಂಜನ'ಯೇ ಹೊರತು 'ಜ್ಞಾಪನ'ವಲ್ಲ (ಇತರ ಪ್ರಮಾಣ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಂತೆ); ಉತ್ಪಾದನವಲ್ಲ (ಕಾರಣ ವ್ಯಾಪಾರದಂತೆ). ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಏನೂ ಅಲ್ಲದ ಇದಾವುದೆಂದರೆ ಅದೇ ಆಲೌಕಿಕ "ರಸ" ವಿಭಾವಾದಿಗಳು ಜ್ಞಾಪಕವೂ ಅಲ್ಲ, ಕಾರಕವೂ ಅಲ್ಲ, ಕೇವಲ ಚರ್ವಣೆಗೆ ಉಪಯೋಗಿಗಳು. ಇದನ್ನು ಎಲ್ಲಾದರೂ ಕಂಡವರುಂಟೆ? ಎಂದರೆ, ಕಾಣದಿರುವುದರಿಂದಲೇ 'ಆಲೌಕಿಕ'ವೆನ್ನುವುದು ಹಾಗಾದರೆ ರಸ "ಅಪ್ರಮಾಣ"ವಲ್ಲವೆ? ಎಂದರೆ 'ಅಗ್ರಿಕೊಳ್ಳಲಿ, ಚರ್ವಣೆಯೇ ಅದರ ಪರಮಪ್ರಯೋಜನ, ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಜನಾಂತರ ನಮಗೆ ಉದ್ವಿಷ್ಟವಲ್ಲ,' ಎಂಬುದು ಒಂದು ದೃಷ್ಟಿ ಸ್ವಸಂವೇದನವೆಂಬ ಪ್ರಮಾಣ ಸಿದ್ಧವಾದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ರಮಾಣವೇ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧಾಂತ.

ಹೀಗೆ ರಸ 'ಆಲೌಕಿಕ'ವಾದುದರಿಂದಲೇ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗಿಗಳಲ್ಲದ ಲಲಿತ, ಪರುಷ, ಮುಂತಾದ ಅನುಪ್ರಾಸಾದಿಗಳು ರಸಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕವಾಗುತ್ತವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣೆಯ ಶಂಕೆಗೆ ತಾನೆ ಎಡೆಯಿಲ್ಲ? ಕಾವ್ಯಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದದ ನಿಷ್ಪಾದನದಿಂದಲೇ ಅಲ್ಲೆಲ್ಲ ಚರ್ವಣೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಕಾವ್ಯವನ್ನೇ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಓದಿ ಆಸ್ವಾದಿಸುವ ಸಹೃದಯರಿರುತ್ತಾರೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಅರ್ಥನಿರಪೇಕ್ಷವಾದ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ಧ್ವನಿನವ್ಯಾಪಾರವುಂಟೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದಂತಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ರಸಪರವಾದ ಧ್ವನಿ "ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ"

ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ 'ವಾಚ್ಯ', 'ವ್ಯಂಗ್ಯ' ಎಂಬ ಅರ್ಥದ್ವಯವನ್ನೊಪ್ಪುವುದಾದರೆ ಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ 'ವಾಕ್ಯಭೇದ'ವೆಂಬ ದೋಷ ಬರುವುದಲ್ಲವೆ? ಎಂದು ಕೇಳುವುದು ಅವರ ಅನಭಿಜ್ಞತೆಯನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ ವಸ್ತುತಃ, 'ವಿಧಿ'ಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಆ ಶಾಸ್ತ್ರದ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಈ ದೋಷದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಕ ಸಂಕೇತಗಳ ಸ್ವರಣೆ, ಅಥವಾ ಒಂದೇ ವ್ಯಾಪಾರ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಭಿನ್ನಾರ್ಥಗಳ ಬೋಧೆಗೆ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು, ಅಥವಾ ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳು ನಿಯಾಮಕವಾಗದಿರುವುದು, ಇದೊಂದೂ ಸಂಭವವೇ ಅಲ್ಲ. ದೋಷ ಬರುವ ಕಡೆಯೆಂದರೆ ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲದೆ 'ಸ್ವರ್ಗಕಾಮನು ಅಗ್ನಿ ಹೋತ್ರ, ಮಾಡಬೇಕು,' ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ 'ನಾಯ ಮಂಸವನ್ನು ತಿನ್ನಬೇಕು' ಎಂಬಂಥ ಅಸಂಬದ್ಧ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿದಾಗ ಮಾತ್ರ.

ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದೊಡನೆ ಸುಸಂಬದ್ಧವಾದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳೇ

ಕಾರಿಕೆ

ಕಸ್ಯಚಿದ್ ಧ್ವನಿಭೇದಸ್ಯ ಸಾ ತು ಸ್ಯಾದುಪಲಕ್ಷಣಮ್ |

ಧ್ವನಿಯ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಭೇದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅದು ಒಂದು ವೇಳೆ 'ಉಪಲಕ್ಷಣ' (= ನಿರ್ದೇಶಕ)ವಾದರೂ ಆಗಬಹುದು. 140

ವೃತ್ತಿ

'ಅದು' = ಆ 'ಭಕ್ತಿ'ಯಾದರೋ ಮುಂದೆ ಹೇಳಲಿರುವ ಅನೇಕ 'ಧ್ವನಿ'. ಪ್ರಭೇದಗಳ ಮಧ್ಯೆ ಯಾವುದೋ ಒಂದು ಭೇದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಒಂದು ವೇಳೆ ಉಪಲಕ್ಷಣವಾಗಬಹುದೆಂದು ಇಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಊಹಿಸಬಹುದು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಗುಣ

ಚರ್ವಣೆಗೆ ವಿಷಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ, ಸಂಕೇತಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಬೆಲೆ ತಪ್ಪದು. ಶಾಸ್ತ್ರವಿಧಿಯ ಬೋಧಕಾಲದಲ್ಲಿ "ಇದು ನನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯ"ವೆಂದೂ ಅನುಷ್ಠಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ "ನಾನು ಈಗ ಮಾಡುತ್ತೇನೆ" ಎಂದೂ, ಕಡೆಗೆ "ನನ್ನ ಕೆಲಸ ಪೂರೈಸಿತು" ಎಂದೂ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟು; ಪುರುಷಾರ್ಥಸಾಧಕವಾದ ಲಾಕಿಕ ಕ್ರಿಯೆಯಿರುವುದರಿಂದ. ಆದರೆ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಚರ್ವಣೆ ಅದ್ಭುತ ಪುಷ್ಪದಂತ ತತ್ಕಾಲ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರ ಇದಕ್ಕೆ ಭೂತ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಗಳ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಒಂದು ಕಡೆ ಲಾಕಿಕವಾದ ಅಸ್ವಾದ್ಯ, ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಯೋಗಿಗಳ ಆತ್ಮಾನಂದ, ಎರಡರಿಂದಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಮೂರನೆಯದೇ ರಸಾಸ್ವಾದ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ 'ಶಿಖರಿಣಿ....' ಮುಂತಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಸಹೃದಯರು ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಬಾಧಾದಿಗಳನ್ನು ಗಮನಿಸದೆಯೇ ವಕ್ತಾರನ "ಚಾಟು" ಅಥವಾ ಶೃಂಗಾರಾನುನಯವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಆನಂದ ವರ್ಧನನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ "ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರಪಾಚ್ಯ" ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದಿರುವುದು. ನಾವು ಮಾತ್ರ, ದುರ್ವಾದಿಗಳನ್ನೊಪ್ಪಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದೇನೆಂದರೆ—"ಇಲ್ಲಿಯೂ ಲಕ್ಷಣೆಯಿರಲಿ; ಆದರೆ ಅಲಕ್ಷ್ಯ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ನೀನು ಎಷ್ಟೇ ಕೋಪಿಸಿಕೊಂಡರೆ ತಾನೆ ಏನು ಮಾಡುವೆ?" ಕೋಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದಿದ್ದಲ್ಲಿ, "ಸುವರ್ಣಪುಷ್ಪಾಂ...." ಮುಂತಾದ "ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ" ದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ ಬಾಧೆಯೇ ಮುಂತಾದ ಲಕ್ಷಣಾಸಾಮಗ್ರಿಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥದ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯನ್ನೊಪ್ಪಿಕೊ", ಎಂದು—ಲೋ.

140 ದೇವದತ್ತನ ಮನೆ ಯಾವುದೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲು ತತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆ ಮನೆಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಕಾಗೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು—"ಕಾಗೆ ಕುಳಿತ ಮನೆಯೇ ದೇವದತ್ತನ ಮನೆ," ಎಂದು. ಇಲ್ಲಿ "ಕಾಗೆ" ಮನೆಯ "ಲಕ್ಷಣ"ವಲ್ಲ, ನಿಯತಧರ್ಮವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ; ಆದರೆ "ಉಪಲಕ್ಷಣ," ಅಥವಾ ಪ್ರಸಂಗಾತ್ ಸೂಚಕ.

ವೃತ್ತಿಯೇ ಧ್ವನಿಯ ಸಂಪೂರ್ಣ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ,¹⁴¹ ಅಭಿಧಾ ವ್ಯಾಪಾರವೊಂದರಿಂದಲೇ ಉಳಿದ ಅಲಂಕಾರವರ್ಗದ ಸಮಗ್ರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನೂ ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದರಿಂದ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಬರೆಯುವುದೆಲ್ಲವೂ ವ್ಯರ್ಥವೆನ್ನಬೇಕಾಗಿ ಬಂದೀತೆಂದು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ವಾದಿಸಬಹುದು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಲಕ್ಷಣೈಃ ಸ್ವೈಃ ಕೃತೇ ಚಾಸ್ಯ ಪಕ್ಷಸಂಸಿದ್ಧಿರೇವ ನಃ

|| ೨೨ ||

ಇತರರು ಮೊದಲೇ¹⁴² ಇದರ (=ಧ್ವನಿಯ) ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ರಚಿಸಿಬಿಟ್ಟಿರುವರೆಂದರೆ, ಅದರಿಂದ ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷವು ಸಿದ್ಧವಾದ ಹಾಗೆಯೇ ಆಯಿತು.

ವೃತ್ತಿ

ಹಿಂದೆಯೇ ಬೇರೆಯವರಿಂದ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣವು ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದೆಂದರೆ ಅದು ನಮಗೆ ಇಷ್ಟಸಾಧನೆಯೆಂದೇ ಭಾವಿಸುತ್ತೇವೆ; ಏಕೆಂದರೆ ಧ್ವನಿಯುಂಟೆಂಬುದೇ ನಮ್ಮ ವಾದ. ಅದು ಮೊದಲೇ ಸಿದ್ಧಾಂತವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿದೆಯೆನ್ನುವುದಾದರೆ, ನಮ್ಮ ಪ್ರಯತ್ನವೇನೂ ಇಲ್ಲದೆಯೇ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ಕೈಗೂಡಿದವರಾಗುತ್ತೇವೆ.

III. ಧ್ವನಿಯ ತತ್ವವು ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂವೇದ್ಯವೆಂದೂ ಅದರ ಸ್ವರೂಪವು ಮಾತುಗಳಿಗೆ ನಿಲುಕುವಂತಹುದಲ್ಲವೆಂದೂ ಹೇಳಿದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರರಾದರೂ ವಿಚಾರಮಾಡಿ ವಾದಿಸುವವರಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈಗಾಗಲೇ ನಾವು ಹೇಳಿರುವ ಅಂಶಗಳ ಜತೆಗೆ ಮುಂದೆ ಇನ್ನೂ ಹೇಳುವ ಧ್ವನಿಯ ಸಾಮಾನ್ಯ-ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಪರಿಶೀಲಿಸಿದ ಮೇಲೆಯೂ ಅದು “ಅನಿರ್ವಾಚ್ಯ” ಅಥವಾ “ಅನಾಖ್ಯೇಯ”ವೇ ಆಗುವುದಾದರೆ, ಈ ಅನಿರ್ವಚನೀಯತೆಯು ಪ್ರಪಂಚದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಈ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಿಂದ¹⁴³

141 ಹಿಂದಿನವರು “ಧಕ್ತಿ”ಯನ್ನು ಹೇಳಿಯೇ ಇದ್ದಾರೆ, ಅದರ ದಿಕ್ಸೂಚನೆಯಿಂದಲೇ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಧ್ವನಿಪ್ರಪಂಚವೆಲ್ಲ ತಿಳಿದೀತು. ಅದರ ಲಕ್ಷಣ ಪ್ರಯಾಸವೇಕೆ, ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತರ ಹೇಳಲು ಹೊರಟಿದೆ—ಲೋ.

142 ನಮ್ಮ ಗ್ರಂಥರಚನೆಗೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಎಂದರ್ಥ—ಲೋ.

143 ಇದು ಇಲ್ಲಿ “ವರ್ಣನೆಗೆ ಅಶಕ್ಯ”ವೆಂಬುದರ ಪರ್ಯಾಯವಾದ “ಅಲಂಕಾರಿಕ ವಾಚಿ”ಯೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ; ವಿಶಿಷ್ಟ “ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ” ಅಲಂಕಾರ

ಮಿಕ್ಕ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಮೀರಿಸುವಂತಹ ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವೇ ಹೇಳಲ್ಪಡುತ್ತದೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅವರು ಹೇಳುವುದೂ ಯುಕ್ತವೇ!

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ರಾಜಾಸಕ-ಆನಂದವರ್ಧನಾಚಾರ್ಯ-ವಿರಚಿತವಾದ
'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದೋತದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು
ಮುಗಿದುದು.

ವೆಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿಲ್ಲ.

ಉದಾ.—‘ತಾನ್ಯಕ್ಷರಾಣಿ ಹೃದಯೇ ಕಿಮಪಿ ಸ್ಫುರಂತಿ’
“ಆ ಯಾವುದೋ ರೀತಿಯ (=ವರ್ಣನೆಗೆ ಮೀರಿದ) ನುಡಿಗಳು ಇನ್ನೂ ಹೃದಯದಲ್ಲಿ
ಬೆಳಗುತ್ತಿವೆ!”—ಲೋ.

ಧ್ವನಿಯಾಲೋಕಂ ಬೆಳಗ
ಲ್ಕನುವಿಂದಿರವೇಳ್ಕುಮಜ್ಞಲೋಚನಮೆಂದಾಂ |
ನೆನೆಯುತೆ ಲೋಚನಸಾರಮು
ನನುವಾದಿಸಿ ಬರೆದೆಂತು ತಿಳಿಗನ್ನಡದೊಳ್ ||

ಎರಡನೆಯ ಉದ್ಘೋಷ

ವೃತ್ತಿ

ಹೀಗೆ ಧ್ವನಿಯು 'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ' ಮತ್ತು 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ' ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದನ್ನು ಹೇಳಲಾಯಿತು.¹ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ 'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ' ವೆಂಬ ಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ತೋರ್ಪಡಿಸುವ ಸಲುವಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ:²

ಕಾರಿಕೆ

ಅರ್ಥಾನ್ತರೇ ಸಂಕ್ರಮಿತಮತ್ಯಂತಂ ನಾ ತಿರಸ್ಕೃತಮ್ |

ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಸ್ಯ ಧ್ವನೇರ್ವಾಚ್ಯಂ ದ್ವಿಧಾ ಮತಮ್

|| ೧ ||

'ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು' (= 'ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತ')³ ಮತ್ತು 'ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಉಪ್ಪವಾದುದು' (= 'ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತ')—ಎಂಬುದಾಗಿ 'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿ'ಯ ವಾಚ್ಯ (= ಮುಖ್ಯಾರ್ಥ)ವು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತದೆ.⁴

ಸ್ವರಜೆಯನಾವಳು ಶುಭಮಂ

ತರುವಳು ಪರಿಹರಿಸಿ ಸಕಲ ರೋಗೋತ್ಕರಮಂ |

ಉರುಕಾಮಿತ ಫಲವೀನಾ

ಸುರತರುಲತೆ ಶಿವೆಗೆ ಭಕ್ತಿಯಿಂ ಪೊಡುಮಡುವೆಂ ||

1 ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

2 ಅಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಧ್ವನಿವಿಭಾಗವು ಕಾರಿಕೆಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆಯೆಂಬದನ್ನು ಇದು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

3 'ಸಂಕ್ರಮಿತ' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ 'ಜೀಜಂತ' (= causal)ವು ವ್ಯಂಜನಾ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಸಹಕರಿಸುವ ಅಂಶವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪ್ರಭೇದವೇ ಇದೆಂದು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

4 ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಆ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಪನ್ನವಾಗಿಯೇ ಇರಬಹುದು ಆದರೂ ಅಷ್ಟು ರಿಂದಲೇ ಕೃತಾರ್ಥವಾಗದೆ ಧರ್ಮಾಂತರ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಬೇರೆಯೇ ಎನಿಸುವಂತೆ ಇದ್ದರೂ, ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ನೋಡಿದಾಗ, ಮಾಲೆಯ ನಡುವೆ ಅಡಗಿರುವ ದಾರದಂತೆ ಅನುಗತವಾದ ಐಕ್ಯ ಸೂತ್ರವಾಗಿ ಕಾಣುವಂತಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಅದು 'ರೂಪಾಂತರ ಪರಿಣತ' ವಾದ ವಾಚ್ಯ—ಲೋ.

ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಅನುಪಪನ್ನವೋ, ಅದರಿಂದಲೇ ಅರ್ಥಾಂತರದ ಪ್ರತಿೀತಿಗೆ ಯಾವುದು ಕೇವಲ ಉಪಾಯಮಾತ್ರವಾಗಿದ್ದು ತಾನು ಓಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತಿರುವುದೋ, ಅದು 'ತಿರಸ್ಕೃತ' ವಾಚ್ಯ—ಲೋ.

ವೃತ್ತಿ

‘ವಾಚ್ಯ’ವು ಹೀಗೆ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ವಿಶೇಷ ವೆಲ್ಲವೂ ‘ವ್ಯಂಗ್ಯ’ಕ್ಕೇ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಿದ್ದಾದ ಕಾರಣ, ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರಕಟನೆಗೆಂದು ಹೊರಟಿರುವ ‘ಧ್ವನಿ’ಯ ಪ್ರಭೇದವೆಂದೇ ಅವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕು.⁵

ಇದು ‘ಅರ್ಥಾಂತರ-ಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯ’ಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೬ “ಸ್ನಿಗ್ಧಶ್ಯಾಮಲಕಾಂತಿಲಿಪ್ತವಿಯತೋ ವೇಲ್ಲದ್ವಲಾಕಾ ಘನಾ
ವಾತಾಃ ಶೀತರಿಣಃ ಪಯೋದಸುಹೃದಾಮಾನಂದಕೇಕಾಃ ಕಲಾಃ |
ಕಾಮಂ ಸಂತು ದೃಢಂ ಕರೋರಹೃದಯೋ ರಾನೋಽಸ್ಮಿ ಸರ್ವಂ ಸಹೇ
ವೈದೇಹೀ ತು ಕಥಂ ಭವಿಷ್ಯತಿ ಹಹಾ ಹಾ ದೇವಿ ! ಧೀರಾ ಭವ ||

ದೇನೆಯಂ ತಮ್ಮೆಣ್ಣಿ ಗಪ್ಪಿಂ ಬಳಿದು ತನೆ ಬಲಾಕಾಗಣೋದ್ರೇಕಮಂ ಮಾ-

ಡಿಸಿ ನಿಂದಾ ಮೇಘಗಳ್, ಶೀತಲಪವನಚಯಂ, ಸಂತಸಂ ವರ್ಚಲಿಂಪಿಂ- |

ದೇನಿವಾ ಬರ್ಹಿಸ್ತನಂ ತಾಮಿರಲಿರಲೆನಿಸುಂ ಸರ್ವಮಂ ತಾಳ್ತವೆಂ ಕೂ-

ರಸಿವೋಲ್ ಕಲ್ಲಿ ದೇಯಾ ರಾಮನೆನಲಬಲೆ ನೀಂ ಸೀತೆ ಹಾ ! ಧೈರ್ಯಮಂ

ಕೊಳ್ ||

⁵ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಕೊರಟು, ವಾಚ್ಯದ ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತವಲ್ಲವೆಂಬ ಅಶಂಕೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಹಾರ ಹೇಳಿದೆ. “ವಾಚ್ಯ”ದಲ್ಲಿ ಭೇದ ಬರುವುದು ಅವುಗಳ ವಾಚ್ಯತ್ವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲ್ಲ, ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸುವ ಅವುಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದ, ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ, ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ—ಲೋ.

⁶ ಸ್ನಿಗ್ಧಶ್ಯಾಮಲ=ದ್ರವದವನಿತೆಯಂತೆ ಕವುಬಣ್ಣದ. “ಆಕಾಶ ಮೋಡದಿಂದ ತುಂಬಿದೆ, ದಿಕ್ಕೆಲ್ಲ ಕಪ್ಪಾಗಿದೆ, ಗಾಳಿಯೆಲ್ಲಾ ಮೋಡದ ಹನಿ ಸೇರಿದೆ, ಗುಹೆಯಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಹೋಗಿರೋಣ ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಮೋಡದ ಗೆಳೆಯರಾದ ನವಿಲುಗಳ ಕೇಕೆಯ ಸದ್ದು ತಪ್ಪದು. ಹೇಗೂ, ದುಸ್ಸಹವಾದ ಈ ಮೋಡಗಳ ದೇಸೆಯಿಂದ, ಮತ್ತೂ ದುಸ್ಸಹವಾದ ಪ್ರೇಯಸೀವಿರಹಸ್ಮರಣೆ ತಪ್ಪುವಂತಿಲ್ಲ.” ಎನ್ನುವಾಗ ಈ ಉದ್ವಿಗ್ನವನ ವಿಭಾವದಿಂದ ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರವು ಉದ್ಭವವಾಗುತ್ತದೆ “ಕರೋರ ಹೃದಯ” ಎಂಬ ಪದ ‘ರಾಮ’ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಸಹಾಯಮಾಡುತ್ತದೆ ಸ್ವಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಳಾಗಿರುವ ಪ್ರೇಯಸಿ ಸೀತೆಯು ಮೋಡದ ನೋಟವನ್ನು ತಾಳಲಾರದೆ ಹೃದಯಸ್ಫೋಟದಿಂದ ಜೀವ ಬಿಡುವ ದೃಶ್ಯ ರಾಮನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಟ್ಟಿ, ನೇರವಾಗಿ ಆಕೆಯನ್ನೇ ಸಂಜೋಧಿಸುತ್ತಾನೆ- “ಹಾ ದೇವಿ”, ಎಂದು—ಲೋ.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ರಾಮ' ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬರುವ ಅರ್ಥವು ಕೇವಲ ಒಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ಹೆಸರು (= Proper name) ಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಅನೇಕ ಸ್ವಭಾವ-ವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ವ್ಯಕ್ತಿ ಎಂಬರ್ಥವೇ ಪ್ರತಿಪತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.⁷

ಇದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ನನ್ನ⁸ ಕೃತಿಯಾದ 'ವಿಷಮಂ ಬಾಣಲೀಲೆ'ಯಿಂದಲೇ ಕೊಡಬಹುದು :—

೧೭ "ತಾಲಾ ಜಾಲಿ ಗುಣಾ ಜಾಲಾ ದೇ ಸಹಿಲಹಿ ಘೇಪ್ಪನಿ |
ರಣಕಿರಣಾನುಗ್ಗಹಿ ಅಣಂ ಹೋನಿ ಕಮಲಾಣಂ ಕಮಲಾಣಂ ||"
ಗುಣವು ಗುಣವೆನಿಸುವುದು ಸಹೃದಯರು ಕೊಂಡಾಗ |
ರವಿಕಿರಣದಿಂದಹವು ಕಮಲಗಳು ಕಮಲಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ 'ಕಮಲ' ಶಬ್ದವು ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯ.⁹

'ಅತ್ಯಂತ-ತಿರಸ್ಕೃತ-ವಾಚ್ಯ'ಕ್ಕೆ ಆದಿಕವಿಯಾದ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯಲ್ಲೇ ಉದಾಹರಣೆ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ:¹⁰

೧೮ "ರವಿಸಂಕ್ರಾಂತಸೌಭಾಗ್ಯಸ್ತುಷಾರಾವೃತಮಂಡಲಃ |
ನಿಶ್ಶಾಸಾಂಧ ಇವಾದರ್ಶಶ್ಚಂದ್ರಮಾ ನ ಪ್ರಕಾಶತೇ ||"¹¹

7 ರಾಜ್ಯಭ್ರಂಶ ಮುಂತಾದ ಅಸಂಖ್ಯ ಕ್ಲೇಶಗಳನ್ನು ಸಹಿಸುವ ರಾಮನ ಸ್ವಭಾವ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಅಸಂಖ್ಯವಾದುವನ್ನು ಅಭಿಧಾನ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಹೇಳುವುದೆಂದಿಗೂ ಅಗದ ಮಾತು. ಪಟ್ಟಿಮಾಡಿ ಒಂದು ವೇಳೆ ಕ್ಲೇಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಹೇಳಿದರೂ ಚಾರುತ್ವಾತಿಯವೇನೂ ಬಾರದು ಅದೇ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದಾಗ, ವಿಶೇಷದ ಗಮನವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ, ಪಾನಕರಸ, ಅಥವಾ ಸಿಹಿ ಕಡುಬಿನ ಹಾಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ರೂಪದಿಂದಲೇ ಅಸ್ವಾದ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ "ಉಕ್ತೃಂತರೇಣಾಶಕ್ಯಂ...." ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಉಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಜನವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದಾಗಲೇ ಉತ್ಕರ್ಷ ಕಾರಿಯಾಗುವುದೆಂಬ ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅರಿಯುವುದು—ರೋ.

8 ನನ್ನ=ಅನಂದವರ್ಧನನ.

9 'ಕಮಲ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪಾತ್ರತ್ವ ಮುಂತಾದ ನೂರಾರು ಧರ್ಮಾಂತರಗಳ ಮೈಚಿತ್ರ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ರೋ.

10 ಇದರಿಂದ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂಬುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

11 ಪಂಚವಟಿಯಲ್ಲಿರುವ ರಾಮನು ಹೇಮಂತವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಹೇಳುವ ಶ್ಲೋಕ ಇದು.

ಇಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡಿಯನ್ನು ಕುರುಡನ್ನುವ ಲಕ್ಷಣಾ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜನ—ಅಸಾಮಾನ್ಯ

ಸೌಭಾಗ್ಯವೆಲ್ಲವನು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ತಾ ಕೊಟ್ಟು,
ಹಿಮಕಣದ ಹೊದಿಕೆಯಲಿ ಮಂಡಲವ ಮುಚ್ಚಿ |
ಉಸಿರಿಂದ ಕುರುಡಾದ ದರ್ಪಣದ ರೀತಿಯಲಿ
ಚಂದಿರನು ಬೆಳಕನ್ನು ಬೀರದಿಹನು ||

ಇಲ್ಲಿ 'ಕುರುಡು' ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯ.
ಹಾಗೆಯೇ—

೧೯ ಗಲಿಂ ಚ ಮತ್ತಮೇಹಂ ಧಾರಾಲುಲಿಚಿಜ್ಜುಣಾಇ ಆ ವಣಾಇಂ |
ಚಿರಹಂಕಾರಮಿಲಂಕಾ ಹರನ್ನಿ ನೀಲಾಟ ವಿಣಿಸಾಟ || "

ಮತ್ತ ಮೇಘದ ಗಗನ ; ಮಳೆಯಲಿ
ತೊಯ್ದ ಮತ್ತಿಯ ಮರಗಳ
ಕಾಡ ಗಡಣವು, ಗರ್ವವಿಲ್ಲದ
ಚಂದ್ರರಿರುವಾ ನಿಶಿಗಳು—
ನೀಲವೆನಿಸಿಯು ಜನರ ಮನಗಳ
ಬಿಡದೆ ತಾವೇ ಸೆಳೆವುವು ||)

ಇಲ್ಲಿ 'ಮತ್ತ', 'ಗರ್ವವಿಲ್ಲದ' ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು.¹²

ವಾದ ಕಾಂತಿಹೀನತೆ, ನಿರುಪಯೋಗಿತ್ವ ಮುಂತಾದ ಅಸಂಖ್ಯ ಧರ್ಮಗಳು. "ಪದಾರ್ಥಗಳ ಸ್ಫುಟೀಕರಣಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ತ" ಎಂಬುದು ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥ.

ಭಟ್ಟನಾಯಕನು ಇಲ್ಲಿ "ಇವ" ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಲಕ್ಷಣೆಗೇ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂದಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಅದು ಶ್ಲೋಕಾರ್ಥವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸದೆ ಹೇಳಿರುವ ಮಾತು. "ಇವ" ಎಂಬ ಉಪಮಾ ವಾಚಕವು ಚಂದ್ರ-ಕನ್ನಡಿಗಳಿಗೆ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಹೊರತು ಚಂದ್ರ-ಕುರುಡರ ಸಾದೃಶ್ಯವನ್ನಲ್ಲ. "ಕುರುಡ" ಎಂಬುದು ಕನ್ನಡಿಗ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷಣ. "ಇವ" ಶಬ್ದವನ್ನು ಪುನರುಚ್ಚರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಕಾವ್ಯವಾಖ್ಯಾನದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲ, ಪೂರ್ವ ಮೀಮಾಂಸಾವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಶೈಲಿಯಾಗಬಹುದಷ್ಟೆ ! —ಲೋ.

12 "ಮತ್ತ" ಎನ್ನುವಾಗ "ಮತ್ತರಂತೆ ಅಸಮಂಜಸಕಾರಿಗಳು, ದುರ್ನಿವಾರಗಳು" ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಪರಂಪರೆ. "ನಿರಹಂಕಾರ" ಎನ್ನುವಾಗ "ಪಾರತಂತ್ರ್ಯ, ಕಾಂತಿ ಹೀನತೆ, ಉತ್ಸಾಹಶೂನ್ಯತೆ, ಪರಾನುಸರಣೆ" ಮುಂತಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಪರಂಪರೆ—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮೋದ್ವಿಜಿತಃ 13 ಕ್ರಮೇಣ ದ್ವ್ಯಾತಿತಃ ಪರಃ |

ವಿಸಕ್ಷಿತಾಭಿಧೇಯಸ್ಯ ಧ್ವನೇರಾತ್ಮಾ ದ್ವಿಧಾ ಮತಃ || ೨ ||

‘ವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ’ವೆಂಬ ಧ್ವನಿಯು¹⁴ ಆತ್ಮವು ಕೂಡ ‘ಕ್ರಮವು ಅರಿವಾಗ ದಂತೆ ಭಾಸವಾದುದು’ (=‘ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ’) ಮತ್ತು ‘ಕ್ರಮವು ಕಾಣುವಂತೆ ಭಾಸವಾದುದು’ (=‘ಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ’) ಎಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುವುದು.

ವೃತ್ತಿ

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೊಳೆಯುವ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೇ ಧ್ವನಿಯು ಆತ್ಮ. ಅದು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಕ್ರಮಭೇದವು ತಿಳಿಯದಂತೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ¹⁵ ಭಾಸವಾಗು ತ್ತದೆ; ಕೆಲವು ವೇಳೆ ಕ್ರಮ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಅನಂತರ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ—

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಭಾವತದಾಭಾಸತತ್ತ್ವಶಾನ್ತ್ಯಾದಿರಕ್ರಮಃ |

ಧ್ವನೇರಾತ್ಮಾಬ್ಜ ಭಾವೇನ ಭಾಸಮಾನೋ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ || ೩ ||

ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ, ಭಾವಾಭಾಸ, ರಸಪ್ರಶಮನ, ಭಾವಪ್ರಶಮನ—ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು ‘ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ’ಗಳು. ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇವುಗಳು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೇ ‘ಧ್ವನಿ’ಯ ಆತ್ಮವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದೆ.¹⁶

13 ಬಹುವ್ರೀಹಿಗರ್ಭವಾದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಿದು—ಲೋ

14 ಧ್ವನಿಯು=ವ್ಯಂಗ್ಯದ. ಹಿಂದೆ ವಾಚ್ಯಮುಖೇನ ವ್ಯಂಗ್ಯಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪಾರಮುಖೇನ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳಿದೆ—ಲೋ

15 ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಗಳೆಂದರೆ ವಿಭಾವಾದಿಗಳೇ—ಲೋ

16 ಅಂಗಿ ಅಥವಾ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಧ್ವನಿ

“ರಸಾದಿಧ್ವನಿ” ಹಾಗೂ “ರಸವದಾದಿ ಅಲಂಕಾರ”ಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶ ತಪ್ಪದಂತೆ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಈ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ; ರಸಾದಿಧ್ವನಿಯಂತೂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದುದು. ಅದರಿಂದ ಶೂನ್ಯವಾದ ಕಾವ್ಯವೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ. ಯದ್ಯಪಿ, “ರಸ” ದಿಂದಲೇ ಕಾವ್ಯ ಸರ್ಜನವಾಗುವುದು; ರಸವು ಏಕಭೇದವಾದ ಚಮತ್ಕಾರ; ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವಾದ ಅಂಶಗಳು ವಿಭಿನ್ನವಾದಾಗ ಚಮತ್ಕಾರವೂ ಬೇರೆಯೆನಿಸುವುದು ಅಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಉದ್ರಿಕ್ತಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತಳೆದ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವವು ಚಮತ್ಕಾರಕಾರಿಯಾದಾಗ ‘ಭಾವಧ್ವನಿ’. ಉದಾಹರಣೆ — “ತಿಷ್ಠೇತಾ

ಕೋಪವಶಾತ್...." ಎಂಬ ಪುರೂರವನ ವಾಕ್ಯ (ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ.) ಇಲ್ಲಿ "ವಿತರ್ಕ" ವೆಂಬ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವ ಚಮತ್ಕಾರಪೂರ್ಣವೆನಿಸಿ ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳಿಗೆ "ಉದಯ", "ಸ್ಥಿತಿ", "ಪ್ರಶಮ" ಎಂಬ ಮೂರು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಂಟು ಈಗ ಉದಾಹೃತವಾದುದು "ಭಾವಸ್ಥಿತಿ" ; "ಯಾತೇ ಗೋತ್ರವಿಪರ್ಯಯೇ...." (ಅನುರು ಶತಕ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದಯೋನ್ಮುಖವಾದ, ಅದರೆ ಹೊರಸೂಸದ, ಪ್ರಣಯಕೋಪವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ 'ಭಾವೋದಯ'. "ಏಕಸ್ಥಿನ್ ಶಯನೇ . ." (ಅಮರುಶತಕ) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಣಯಕೋಪದ ಪ್ರಶಮಾವಸ್ಥೆ. ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ 'ಭಾವಪ್ರಶಮ' (ಅಥವಾ ಇಲ್ಲಿ ಈರ್ಷ್ಯಾವಿಪ್ರಲಂಭ ರಸಕ್ಕೂ ಪ್ರಶಮವೆಂದು ನಯನಮಾಡಬಹುದು) ಎರಡು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳ ಸಂಧಿ ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾದಾಗ 'ಭಾವಸಂಧಿ' — "ಈಸು . ." ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಯಿಕೆಯ ಕೋಪ-ಪ್ರಸಾದಗಳ ಸಂಧಿ ಹೃದ್ಯ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳ ಶಬಲತೆಯೇ ಹೃದಯ ವಿಶ್ರಾಂತಿಸ್ಥಾನವಾಗಬಹುದು. ಉದಾ— "ಕ್ವಾಕಾರ್ಯಂ . ." (ಮೂರನೆಯ "ಉದ್ದೋತ"ವನ್ನು ನೋಡಿ). ಇಲ್ಲಿ ವಿತರ್ಕ-ಚಿತ್ತಕ್ಕೆ, ಮತಿ-ಸ್ವರಣ, ಶಂಕೆ-ದ್ವೇಷ, ಸ್ತುತಿ-ಚಿಂತೆ, ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ ಭಾವದ್ವಂದ್ವಗಳು ಬಂದು ಕಟ್ಟಕಡೆಗೆ ಚಿಂತೆಗೆ ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವನ್ನಿತ್ತು ಪರಮಾಸ್ವಾದವನ್ನು ತರುತ್ತವೆ. ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ " . . ಪ್ರಶಾಂತ್ಯಾದಿ" ಎಂದರೆ ಭಾವೋದಯ, ಭಾವಸಂಧಿ, ಭಾವಶಬಲತೆಗಳೆಂದರ್ಥ.

ಹಾಗಾದರೆ ವಿಭಾವಮುಖೇನ ಚಮತ್ಕಾರಾತಿಯ ಬಂದಾಗ "ವಿಭಾವಧ್ವನಿ"ಯೆಂದೂ ಅನುಭಾವಮುಖೇನ ಬಂದಾಗ "ಅನುಭಾವಧ್ವನಿ"ಯೆಂದೂ ಹೇಳಬಾರದೇಕೆ? ಎನ್ನಬಹುದು. ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವಗಳು ಸ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯಗಳು, ಅವುಗಳ ಆಸ್ವಾದವಾದರೂ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಗಳಲ್ಲೇ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆಯಾಗಿ 'ರಸ', 'ಭಾವ'ಗಳಿಗಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ ಮತ್ತೇನೂ ಆಸ್ವಾದ್ಯವಿಲ್ಲ. ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವಗಳು ಕೂಡ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದಾಗ 'ವಸ್ತುಧ್ವನಿಗೆ' ಅವಕಾಶವಿದ್ದೇ ಇದೆ.

ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವಗಳ ಆಭಾಸದಿಂದ ರತ್ನಾಭಾಸದ ಉದಯವಾದರೆ ಆಗ ಒದಗುವ ಚರ್ವಣಾಭಾಸವು 'ರಸಾಭಾಸ'ವೆನಿಸುವುದು. ಉದಾ—ರಾವಣನು ಸೀತೆಯನ್ನು ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ನುಡಿಸುವಾಗ ಶೃಂಗಾರಾಭಾಸ. ಶೃಂಗಾರದ ಅನುಕರಣೆ 'ಹಾಸ್ಯ'ವೆಂಬ ಭರತನ ವಿಧಿಯಿರುವುದು ನಿಜ, ಅದು ಆಸ್ವಾದೋತ್ತರ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. 'ದೂರಾರ್ಕರ್ಷಣ ಮೋಹ ಮಂತ್ರ ಇವ ಮೇ . .' ಎಂಬ ರಾವಣನ ಪ್ರಣಯೋಕ್ತಿಯ ಆಸ್ವಾದಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಹಾಸ್ಯರಸವಿಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿರುವುದು ರತಿಯಲ್ಲ, ರತ್ನಾಭಾಸ. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ರತಿಯಿದ್ದು ಇನ್ನೊಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದಾಗ ಶೃಂಗಾರಾಭಾಸವನ್ನೇ ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು. ಶೃಂಗಾರದಂತೆ ಇತರ ರಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಆಭಾಸ'ಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವುಂಟು. ವಸ್ತುತಃ 'ರಸಧ್ವನಿ' ಒಂದೇ. 'ಭಾವಧ್ವನಿ' ಮುಂತಾದುವೆಲ್ಲ ಅದರ ರೂಪಾಂತರಗಳು. ಪ್ರಯೋಜನವೊಂದೇ ಅದರೂ ಪ್ರಯೋಜಕದ ಭೇದಗಳ ಮೂಲಕ

ವೃತ್ತಿ

ರಸವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಾರಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಈಗ ಮುಂದೆ 'ರಸವದಲಂಕಾರ'ಕ್ಕೂ 'ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ' ಧ್ವನಿಗೂ ವಿಷಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೋ ವ್ಯತ್ಯಾಸವುಂಟೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ :-

ಕಾರಿಕೆ

ವಾಚ್ಯವಾಚಕಚಾರುತ್ವಹೇತೂನಾಂ ವಿಧಿಭಾತ್ಮನಾಮ್ |

ರಸಾದಿಪರತಾ ಯತ್ರ ಸ ಧ್ವನೇರ್ವಿಷಯೋ ಮತಃ

|| ೪ ||

ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗುವ ಬಗೆಬಗೆಯ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಎಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರಕಾಶನದಲ್ಲಿಯೇ ತತ್ಪರವಾಗಿರುವವೋ¹⁸ ಅದನ್ನು (ಮಾತ್ರ) 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಲಕ್ಷ್ಯವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ.¹⁹

ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸುಗಂಧವ ಅಖಂಡ ಅನುಭವವನ್ನು ಗಂಧ ವಿಮರ್ಶಕರು ಇದು 'ಪುನುಗು', 'ಕಸ್ತೂರಿ' ಎಂದು ವಿಭಾಗಿಸುವಂತೆ

ಎಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ವ್ಯಭಿಚಾರಗಳ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಉದಿಸುವ ಸ್ಥಾಯಿಯ ಪ್ರತಿಷ್ಠೆಯಾದಗುವ ಸಹೃದಯನ ಸ್ಥಾಯ್ಯಂಶದ ಚರ್ವಣೆಯಿಂದ ಆಸ್ವಾದಾಶಿತಯ ಸ್ಪಷ್ಟವೋ, ಅದು 'ರಸಧ್ವನಿ.' ಉದಾ - 'ಕೃಚ್ಛ್ರೇಣೋರುಯುಗಂ ವೃತ್ತೀತ್ಯ...' (ರತ್ನಾವಳಿ ನಾಟಕ). ಇಲ್ಲಿ ನಾಯಿಕಾಲಿಖಿತವಾದ ಸ್ವಚಿತ್ರವನ್ನೂ, ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿಯೇ ಅನುರಕ್ತಿಯಾದ ನಾಯಿಕೆಯ ಚಿತ್ರವನ್ನೂ ಚಿತ್ರಫಲಕದಲ್ಲಿ ವತ್ಸರಾಜನು ಕಾಣುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ರತಿಸ್ಥಾಯಿ ಭಾವವು ವಿಭಾವಾನುಭಾವ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ಆಸ್ವಾದ್ಯವೆನಿಸುತ್ತದೆ.—ಲೋ.

17 ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದಂತೆ, ಅನ್ಯತ್ರ ಅಂಗತ್ವವೂ ಸಾಧ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, 'ರಸವತಾ', 'ಪ್ರೇಯ', 'ಊರ್ಜಸ್ವಿ', 'ಸಮಾಹಿತ'—ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಂಗತ್ವವುಂಟು. 'ರಸಾದಿಧ್ವನಿ'ಗೆ 'ರಸವದಾದಿ' ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ೪ನೆ ಕಾರಿಕೆ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

18 ಹಿಂದೆ ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಯೇ ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ವಸ್ತುಧ್ವನಿ' ಅಂತರ್ಗತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. 'ವಾಚ್ಯವಾಚಕಚಾರುತ್ವಹೇತೂನಾಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಗಳು ಮತ್ತು ವಾಚಕಗಳು ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರಗಳು ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಬೇಕು—ಲೋ.

19 ಇಲ್ಲಿ ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ 'ರಸ'ದ ಬಗೆಗೆ ಭಟ್ಟಿನಾಯಕನ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿ, ಅದಕ್ಕಿಂತ ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತವು ಹೇಗೆ ಗ್ರಾಹ್ಯತರವೆಂಬುದನ್ನು ಅಭಿನವ

ವೃತ್ತಿ

ರಸ, ಭಾವ, ಇವುಗಳ ಆಭಾಸ ಮತ್ತು ಪ್ರಶಮನಗಳು—ಈ ಪ್ರಕಾರವಾದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹಿಂಬಾಲಿಸುತ್ತಾ ಎಲ್ಲಿ ‘ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರ’ಗಳು, ‘ಆರ್ಥಾಲಂಕಾರ’ಗಳು ಮತ್ತು ‘ಗುಣ’ಗಳು, ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಧ್ವನಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನವಾಗಿರುವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಬಹುದೋ, ಅಂತಹ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ‘ಧ್ವನಿ’ಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಧಾನೇಽನ್ಯತ್ರ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥೇ ಯತ್ರಾಭಿಂ ತು ರಸಾದಯಃ |

ಕಾವ್ಯೇ ತಸ್ಮಿನ್ನಲಂಕಾರೋ ರಸಾದಿರಿತಿ ಮೇ ಮತಿಃ

|| ೫ ||

ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಬೇರೊಂದರಲ್ಲಿ^{೨೦} ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಾಗ, ರಸಾದಿಗಳು ಅಂಗಭೂತವಾಗಿ ಎಲ್ಲಿ ಬರುವುವೋ ಆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳು ಅಲಂಕಾರವೆಂದೇ ನನ್ನ ಭಾವನೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಇತರರು ರಸವದಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ವಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿರುವ ರಾದರೂ, ‘ಯಾವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದು, ರಸಾದಿಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಬರುವುವೋ, ಅಂತಹ ರಸಾದಿಗಳೇ ‘ರಸವದಲಂಕಾರ’ಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳು’—ಎಂಬುದೇ ನನ್ನ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ‘ಚಾಟು’ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲ ‘ಪ್ರೇಯೋಽಲಂಕಾರ’ವೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೂ ರಸಾದಿಗಳು ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗಭೂತವಾಗಿ ಬರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು.^{೨೧}

ಗುಪ್ತರು ಮಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ ಇವೆರಡೂ ಮತಗಳ ನಮ್ಮ ವಿವರಣೆಗೆ ನೋಡಿ—ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾಶ, ಸಾಲ್ಕನೆಯ ಉಲ್ಲಾಸ, ಅಡಿ ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳು.

ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತದಂತೆ ರಸಗಳು ಅಭಿವ್ಯಂಗ್ಯ, ಮತ್ತು ಪ್ರತಿತಿ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಆಸ್ವಾದ್ಯ. ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರಬಹುದು, ಇಲ್ಲವೆ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿರಬಹುದು. ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೆ ‘ರಸಧ್ವನಿ’, ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೆ ‘ರಸಾದ್ಯಲಂಕಾರ’—ಲೋ.

೨೦ = ವ್ಯಂಗ್ಯರಸ, ವ್ಯಂಗ್ಯ ಅಲಂಕಾರ ಅಥವಾ ವ್ಯಂಗ್ಯ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ —ಲೋ.

೨೧ ಭಾಮಹನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಂತೆ ಚಾಟುಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಯೋಽಲಂಕಾರವು ಮುಖ್ಯ; ರಸಾದಿಗಳು ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಅಂಗ. ಗುರು, ದೇವ, ನೃಪತಿ, ಪುತ್ರ—ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರೀತಿಯ ವರ್ಣನೆ ಪ್ರೇಯೋಽಲಂಕಾರವೆಂದು ಭಾಮಹನ ಲಕ್ಷಣ. (ನೋಡಿ—ಕನ್ನಡ

ಹೀಗೆ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆನಿಸುವ ರಸಾದಿಗಳು 'ಶುದ್ಧ'ವಾಗಿರಬಹುದು^{೨೨} ಇಲ್ಲವೆ 'ಸಂಕೀರ್ಣ'(=ಮಿಶ್ರ)ವಾಗಿರಬಹುದು. ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೨೦ "ಕಂ ಹಾಸ್ಯೇನ ನ ಮೇ ಪ್ರಯಾಸ್ಯಸಿ ಪುನಃ ಪ್ರಾಪ್ತಶ್ಚಿರಾದ್ವರ್ತನಂ
ಕೇಯಂ ನಿಷ್ಕರುಣ! ಪ್ರವಾಸರುಚಿತಾ, ಕೇನಾಸಿ ದೂರೀಕೃತಃ |
ಸ್ವಪ್ನಾನ್ನೇಚ್ಛತಿ ತೇ ವದನ್ ಪ್ರಿಯತಮವ್ಯಾಸಕ್ತಕಂಠಗೃಹೋ
ಬುದ್ಧಾಸ್ವ ರೋದಿತಿ ರಿಕ್ತಬಾಹುವಲಯಸ್ತಾರಂ ರಿಪುಸ್ತ್ರೀಜನಃ" ||

ಪರಿಹಾಸದಿಂದೇನು ಮತ್ತೆ ಹೋಗಲು ಬಿಡೆನು
ಚಿರಕಾಲ ಕಳೆದಿರಲು ಮೊರೆತಿರುವ ನೀನು !
ಅಲಿತದಲಿ ಈ ಹುಚ್ಚು ನಿನಗೆ ಬಂದುದದೆಂತು ?
ನಿಷ್ಕರುಣ ! ಹೇಳೇಕೆ ಬಹುದೂರನಾದೆ ?
ಕನಸಿನೊಳಗಿಂತು ಕನವರಿಸಿ ಪತಿಕಂಠವನು
ತಬ್ಬುತ್ತಿರೆ, ಕನಸಿನಿಂದೆಚ್ಚರಾಗುತ್ತಲಿ
ಎದ್ದು ನೋಡಲು ತೋಳ ತೆಕ್ಕೆ ಬರಿದಾಗಿರಲು,
ಆರ್ತರೋದನ ಗೈವುದರಿಯುವತಿಜನವು^{೨೩} ||

ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ) 'ಪ್ರೇಯಾಸಾ' ಎಂದರೆ ಪ್ರಿಯತರಾಖ್ಯಾನವೇ ಎಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರವೋ ಆ ಅಲಂಕಾರ್ಯವಾದ ಕಾವ್ಯವು "ಪ್ರೇಯಸಾ". ಹೀಗೆ ಭಾಮಹನೆನ್ನುವಾಗ ಅಲಂಕಾರವೇ 'ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ'ವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿದಂತಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಆದ್ದರಿಂದ 'ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ'ವೆಂದರೆ 'ಪ್ರಧಾನ'ವೆಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವುದು ಇನ್ನೊಂದು ವಿವರಣೆ. ಈ ಎರಡನೇ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನತ್ವವೇ ಚಮತ್ಕಾರಕಾರಿತ್ವ. ಉದ್ಭಟನ ಅನುಯಾಯಿಗಳು ಈ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಒಡೆದು ಮತ್ತೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ:— 'ಚಾಟುಷ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥತ್ವೇ'=(i) ಚಾಟು ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದಾಗ ಮತ್ತು (ii) ಚಾಟು ಗಳೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಾದಾಗ. ಈ ಎರಡೂ ಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರೇಯೋಽಲಂಕಾರ. ಈ ಉದ್ಭಟ ಮತದಲ್ಲಿ ಭಾವಾಲಂಕಾರಕ್ಕೇ 'ಪ್ರೇಮ'ವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರೀತಿ ಅಥವಾ ಪ್ರೇಮವು ಇತರ ಭಾವಗಳಿಗೂ ಉಪಲಕ್ಷಣ.

'ರಸಾದಿಗಳು' = ರಸವದಲಂಕಾರದಂತೆ 'ಪ್ರೇಯಸಾ' ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ವಿಷಯವೆಂಬಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

೨೨ 'ಶುದ್ಧ' = ಅಂಗಭೂತವಾದ ರಸಾಂತರದಿಂದ ಇಲ್ಲವೆ ಅಲಂಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗದೆ.

೨೩ ರಮಣಿಯು ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ನಗುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಿಯತಮನೆನ್ನು ಸಂದರ್ಶಿಸಿದಾಳಿ. 'ನಿನ್ನ

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಶುದ್ಧವಾದ ಕರುಣರಸವು²⁴ (ರಾಜಸ್ತುತಿಗೆ) ಅಂಗವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು 'ರಸವದಲಂಕಾರ'ವೆನಿಸುವುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಬೇರೆ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉಳಿದ ರಸಗಳು ಅಂಗಭಾವವನ್ನು ಪಡೆಯುವುವು.²⁵

ಇನ್ನು 'ಸಂಕೀರ್ಣ'ವಾದ ರಸಾದಿಗಳು ಅಂಗಭೂತವಾಗುವುದಕ್ಕೆ²⁶ ಉದಾಹರಣೆ—

ಧೂರ್ತತನವನ್ನರಿತುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳದಂತೆ ಬಾಹುಪಾಶದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಿಹಾಕುವೆನು, ಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ', ಎಂಬುದು ಅವಳ ಮಾತು 'ನಿಷ್ಕರುಣ'....ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಅವನ ದೋಷಗಳನ್ನು ಕುರಿತ ಪ್ರಣಯನಿಂದ. ತನ್ನ ತಪ್ಪು ಏನೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ಸೂಚನೆಯಿದೆ. ಎಲ್ಲವೂ ನಿಜವಾದ ಕನವರಿಕೆಯಾದ್ದರಿಂದ, ಎದ್ದೊಡನೆ ಮಾಯವಾಗುತ್ತದೆ

²⁴ ಸ್ವಪ್ನಸಮಾಗಮದಿಂದ ಉದ್ಭವಿತವಾಗುವ ಶೋಕಸ್ಥಾಯಿಭಾವವು ಅಸ್ವಾಭಾವಿಕ 'ಕರುಣರಸ'ವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ರಾಜನ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯದ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೆ ಅದು ಅಂಗವೆನಿಸುತ್ತದೆಯಾಗಿ ಶುದ್ಧ 'ರಸವದಲಂಕಾರ' 'ನಿನ್ನಿಂದ ಶತ್ರುಗಳು ಹತರಾಗಿರುವರು' ಎಂಬ ನಿರಲಂಕೃತ ವಾಕ್ಯದಂತೆ ಈ ವಾಕ್ಯವಿಲ್ಲ, ಅತ್ಯಂತ ಸುಂದರವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಅರ್ಧಸೌಂದರ್ಯವು ಕರುಣ ರಸದಿಂದಲೇ ಉಂಟಾದುದು. ಚಂದ್ರ ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ 'ಮುಖ' ಮುಂತಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಸಾಧ್ಯಶ್ಯದ ಮೂಲಕ ಅಲಂಕೃತವಾಗುತ್ತವೆ, ಎಂದರೆ ಪ್ರಕೃತ ವಸ್ತುಗಳ ಸೌಂದರ್ಯ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಉಪಮಾದಿಗಳು ಕಾರಕವಾಗುತ್ತವೆ, ಹಾಗೆಯೇ ರಸದಿಂದ ಕೂಡ ಮತ್ತೊಂದು ವಸ್ತು ಅಥವಾ ಮತ್ತೊಂದು ರಸ ಉಪಕೃತವಾದಾಗ ಸುಂದರವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ವಸ್ತು' ಅಲಂಕಾರವಾಗುವಂತೆ 'ರಸ'ವೂ ಅಲಂಕಾರವಾಗುವುದರಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ರಸವು ಪ್ರಕೃತ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಏನು ಮಾಡಿ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ, ಉಪಮೆಯೇ ಆಗಲಿ, ಏನು ಮಾಡಿ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ?, ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನಿಸಬಹುದು. 'ಉಪಮೆಯು ಹೋಲಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂದುತ್ತರಿಸುವುದಾದರೆ 'ರಸವು ಪ್ರಕೃತಾರ್ಥವನ್ನು ಸರಸಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ' ಎಂಬುದಾದರೂ ಅಷ್ಟೇ ನಿಜ, ಸ್ವಸಂವೇದ್ಯ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಇಲ್ಲಿ ರಸವು ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ನಡುವೆ ಯಾವುದನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸುತ್ತದೆ?' ಎಂದು ಕೆಲವರು ಮಾಡಿರುವ ಅಶಂಕೆಗೆ ಎಡೆಯಿಲ್ಲ, ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತುತಾರ್ಥವನ್ನೇ "ಅಲಂಕಾರ್ಯ"ವೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ್ದೇವೆ; ವಿಭಾವಾದಿಗಳನ್ನಲ್ಲ—ಲೋ.

²⁵ ಇಂತಹ ದೇವನ್ಯಪಾದಿ ಪ್ರಭಾವವರ್ಣನೆಯ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆಯೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

²⁶ ಎಂದರೆ 'ರಸವದಲಂಕಾರ'ವೆನಿಸುವುದಕ್ಕೆ—ಲೋ.

೨೧ ಕ್ಷಿಪ್ರೋ ಹಸ್ತಾ ನಲಗ್ನಃ ಪ್ರಸಭಮುಭುಹತೋಽಪ್ಯಾದದಾನೋಽಂಶುಕಾನ್ತಂ
ಗೃಹ್ಣನ್ ಕೇಶೇಷೈವಾಸ್ತಶ್ಚ ರಣನಿಪತೀನೋ ನೇಕ್ಷಿತಃ ಸಂಭ್ರಮೇಣ |
ಅಲಿಂಗನ್ ಯೋಽವಧೂತಸ್ತು ಪುರಯುವತಿಭಿಃ ಸಾಶುನೇತ್ಯೋತ್ಪಲಾಭಿಃ
ಕಾಮೀವಾದ್ಯಾ ಪರಾಧಃ ಸ ದಹತು ದುರಿತಂ ಶಾಂಭವೋ ವಃ ಶರಾಗ್ನಿಃ ||

ಕೈವಿಡಿಯೆ ನೂಂಕಿದೊಡೆ, ಪೊಯ್ದರೂ ರೋಷದಲಿ
ಸೆರಗ ತುದಿಯನೆ ಮತ್ತೆ ಸಾರಿ ಪಿಡಿಯುತಲಿ,
ತಳ್ಳಿದೊಡೆ, ಕೂದಲನೆ ಸನರತೊಡಗುತ ಮತ್ತೆ,
ಕಾಲ್ವಿಡಿದರೂ ದುಗುಡದಿಂದದನು ಮರೆತು,
ಅಪ್ಪಲೆಳಸಲು ಮೊದಲೆ ತಪ್ಪಿಸುತ ನೇಗದಲಿ,
ನೇತ್ರಪದ್ಮಗಳಿಂದ ಕಣ್ಣೀರ ಮಿಡಿನ,
ತ್ರಿಪುರಯುವತಿಯರಿಂತು ಧೂರ್ತಕಾಮಿಯ ವೋಲು
ಕಂಡ ಶ್ರೀಶಂಭುವಿನ ಬಾಣಾಗ್ನಿಯು
ನಮ್ಮ ಪಾಪವನ್ನೆಲ್ಲ ಸುಟ್ಟುರುಹಲಿ. 27

ಮೇಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿಪುರಾರಿಯ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವೇ ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಶ್ಲೇಷದಿಂದ²⁸ ಪೋಷಿತವಾದ ಈಷ್ಯಾ-ವಿಪ್ರಲಂಭ-ಶೃಂಗಾರ-ರಸವು²⁹ ಅದಕ್ಕೇ ಅಂಗಭೂತವಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಮಾತ್ರ

27 ಕಾಮಿಯ ಪರವಾಗಿ ಒಂದು ಅರ್ಥ, ಬಾಣಾಗ್ನಿಯ ಪರವಾಗಿ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥ-ಹೀಗೆ ಎರಡರ್ಥಗಳು ಕ್ರಿಯಾಪದಗಳಿಗಲ್ಲ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತವೆಯಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ಲೇಷಯಿದೆ. ಕಣ್ಣೀರಿಗೆ ಈಷ್ಯ ಒಂದು ಕಡೆ ಕಾರಣ; ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಪುನಸ್ಸಮಾಗಮದ ಆಶೆಯ ವಿನಾಶ ಕಾರಣ—ಲೋ.

28 ಎಂದರೆ ಶ್ಲೇಷೋಪಮೆಯಿಂದ.

29 ಹೀಗೆ ಅಲಂಕಾರಸಹಿತವಾದ ರಸ ಇಲ್ಲಿ ಅಂಗ, ಶುದ್ಧ ರಸವಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಕರುಣರಸ ಎದ್ದರೂ ಅದು ಸೌಂದರ್ಯಪ್ರಯೋಜಕವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವಿಪ್ರಲಂಭದೊಡನೆ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿಲ್ಲ. ಈಷ್ಯಾ-ವಿಪ್ರಲಂಭವೊಂದೇ ಸೌಂದರ್ಯ ಪ್ರಯೋಜಕ, 'ಅಲಂಕಾರ,' ಅದು ಮುಖ್ಯವಲ್ಲ, 'ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ'ವಲ್ಲ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಇದೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ವಿರುದ್ಧರಸವಾದ ಕರುಣದ ಪ್ರೀತಿಯ ಛಾಯೆ ಕೂಡ ಇಲ್ಲಿ ಸುಳಿಯುವಂತಿರಲಿಲ್ಲ. ವಿಪ್ರಲಂಭವು ರತಿಯ ಪ್ರಕಾರವಾದ್ದರಿಂದ 'ಸಾಪೇಕ್ಷ'ಭಾವ, ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಾಶಾ-ಮೂಲ ಕರುಣವು ಶೋಕದ ಪ್ರಕಾರವಾದ್ದರಿಂದ 'ನಿರಪೇಕ್ಷ'ಭಾವ ಅಥವಾ ನಿರಾಶಾಮೂಲ ಹೀಗೆ ಎರಡೂ ಅತ್ಯಂತ ವಿರುದ್ಧ.—ಲೋ.

ರಸವದಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ನ್ಯಾಯವಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈಷ್ವಾರ್ಯ-ವಿಪ್ರಲಂಭ-ಶೃಂಗಾರ-ರಸವೂ ಕರುಣರಸವೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದರೂ ಕೂಡ, ಇಲ್ಲಿ ಎರಡೂ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಿದ ಕಾರಣ, ಅವುಗಳನ್ನು ಒಂದೇ ಎಡೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾವೇಶಗೊಳಿಸಿದುದೂ ದೋಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ ರಸಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಲಂಕಾರತ್ವ ಬರುವುದೆಂತು? ಅಲಂಕಾರವೆಂದರೆ ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣವೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ತಾನೇ ತನ್ನ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂಭವ.

ಈ ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳ ಸಂಗ್ರಹವೇ ಮುಂದಿನ ಶ್ಲೋಕ:—

‘ರಸಭಾವಾದಿತಾತ್ಪರ್ಯಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ವಿನಿವೇಶನಮ್ |

ಅಲಂಕೃತೀನಾಂ ಸರ್ವಾಸಾಮಾನ್ಯಕಾರತ್ವಸಾಧನಮ್ ||

‘ರಸಭಾವಾದಿಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಮಾಡುವಂತಹ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯೇ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ^{೩೦} ಅಲಂಕಾರತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ.’

ಆದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳು ವಾಕ್ಯದ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿರುವುದೋ, ಅವೊಂದೂ ರಸವದಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ‘ಧ್ವನಿ’ಯ ಪ್ರಭೇದವೆಂದೇ ಎನಿಸುತ್ತವೆ. ಉಪಮೆಯೇ ಮೊದಲಾದುವೆಲ್ಲವೂ ಆ ರಸ-ಧ್ವನಿಗೇ ಅಲಂಕಾರಗಳು. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ಪ್ರಧಾನವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಿರುವುದೋ ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ರಸಾದಿಗಳಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯವು ಉಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದೋ ಅದು ಮಾತ್ರ ರಸಾದಿಗಳ ‘ಅಲಂಕಾರ’ತ್ವಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ^{೩೧}

೩೦ ಎಂದರೆ ಉಪಮಾದಿಗಳಿಗೂ, ಎಂದರ್ಥ ಉಪಮಾದಿಗಳು ‘ಅಲಂಕಾರ’ವೆನಿಸುವುದು ಯಾವ ತತ್ತ್ವದಿಂದಲೋ ಆ ತತ್ತ್ವದಿಂದಲೇ ರಸಾದಿಗಳು ಕೂಡ ‘ಅಲಂಕಾರ’ವೆನಿಸಬಹುದು. ತತ್ತ್ವವೆಂದರೆ ‘ಅಲಂಕಾರ್ಯ’ವಾದ ಮತ್ತೊಂದರ ಸನ್ನಿಧಾನ. ಯದ್ಯಪಿ ‘ಅಲಂಕಾರ್ಯ’ವು ವಸ್ತು ಮಾತ್ರವೇ ಬೇಕಾದರೂ ಆಗಿರಬಹುದು, ಆದರೂ ಆ ವಸ್ತುವು ಮತ್ತೆ ರಸವೊಂದಕ್ಕೆ ವಿಭಾವಾಧಿಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿಬಿಡುವುದರಿಂದ, ರಸಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನ ಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ ಹೀಗೆ ಪರ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲೆಡೆಗೂ ರಸಧ್ವನಿಯೇ ‘ಅತ್ಮ’ವೆನಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

೩೧ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷ್ಣು —(ಆಪಾತತಃ ನೋಡಿದರೆ) ಉಪಮೆಯೆಂಬ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವೇ ‘ಅಲಂಕಾರ್ಯ’ವೆಂಬುದು ನಿಜ, ಆದರೂ ವಸ್ತುತಃ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೇ ‘ಅಲಂಕಾರ’ತ್ವ. ಎಂದರೆ ವಸ್ತುತಃ ‘ಅಲಂಕಾರ್ಯ’ವು ಧ್ವನಿಯೇ ಕಡಗ, ಹಾರ, ಮುಂತಾದ ಆಭರಣಗಳು ಶರೀರ ಸಂಯೋಗದಿಂದ ‘ಅಲಂಕಾರ’ಗಳೆನಿಸುವುದು ನಿಜ, ಆದರೆ ಅವು

ಹೀಗೆ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ 'ಧ್ವನಿ', 'ಉಪಮೆ'ಯೇ ಮೊದಲಾದುವು, ಮತ್ತು ರಸವದಲಂಕಾರ—ಇವುಗಳಿಗಿರುವ ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತವೆ.³² ಒಂದು ಪಕ್ಷ ಯಾರಾದರೂ ಸಚೇತನರ ಮನೋಭಾವಗಳನ್ನು ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದೇ ರಸವದಲಂಕಾರದ ಲಕ್ಷ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ,³³ ಆಗ ಉಪಮೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಸಂಕುಚಿತವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ; ಅಥವಾ ಯಾವ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕ್ಷೇತ್ರವೂ ಉಳಿಯುವುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂದೂ ತಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಅಚೇತನ-ವಸ್ತುವೃತ್ತಾಂತವೇ ಮುಖ್ಯವಾಕ್ಯಾರ್ಥವಾಗಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕವಿ ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ³⁴ ಚೇತನವಸ್ತುವೃತ್ತಾಂತವನ್ನು ಯೋಜಿಸಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಮತ್ತು ಚೇತನವಸ್ತುವೃತ್ತಾಂತವು ಇರುವಾಗಲೂ ಕೂಡ, ಅಲ್ಲಿ ಅಚೇತನ ವೃತ್ತಾಂತವೇ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅದು ರಸವದಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಲ್ಲವೆನ್ನಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ನಾವು

ಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗತಕ್ಕದ್ದು ಕೇವಲ ಅಚೇತನ ಶರೀರವಲ್ಲ, ಧರಿಸುವಾತನ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ ವಿಶೇಷ, ಅದರ ಪ್ರಕಟನಾಚಿತ್ಯ, ಇವುಗಳ ಸೂಚನೆಗೆ ಅಲಂಬನವಾದ ಚೇತನ ಅಥವಾ ಆತ್ಮವೇ ಅವಕ್ಕೂ ಅಲಂಕಾರ್ಯ ಅಚೇತನವಾದ ಹಣದ ಶರೀರವು ಕುಂಡಲಾದಿಗಳಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿದ್ದರೂ ಶೋಭಿಸದು, ಅಲಂಕಾರ್ಯವಾದ ಚೇತನವೇ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಕಡಗ ಮುಂತಾದ ಆಭರಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಯತಿಯ ಶರೀರವು ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವಾಗುತ್ತದೆ, ಅಲಂಕಾರ್ಯವಾದ ಚೇತನದ ಅನಾಚಿತ್ಯದ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ದೇಹದ ಅನಾಚಿತ್ಯವೇನೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಹೀಗೆ ಆತ್ಮವೇ ವಸ್ತುತಃ 'ಅಲಂಕಾರ್ಯ'ವೆಂಬುದು ತತ್ತ್ವ 'ನಾನು ಅಲಂಕೃತನಾಗಿ ದ್ದೇನೆ' ಎಂಬ ಚೇತನಾತ್ಮನ ಅಭಿಮಾನವಾದರೂ ಇದನ್ನೇ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

ರಸಾದಿಗಳ ಅಲಂಕಾರತ್ವ = ರಸಾದಿಕರ್ತೃಕವಾದ ಅಲಂಕರಣಕ್ರಿಯೆಯೇನುಂಟೋ ಅದು—ಲೋ.

32 ಎಲ್ಲಿ ರಸವು ಅಲಂಕಾರ್ಯವಾಗಿ, ಅಂಗಭೂತವಾದ ರಸಾಂತರಗಳು ಕೂಡ ಇಲ್ಲವೋ, ಅಲ್ಲಿ "ಶುದ್ಧ"ವಾದ 'ಉಪಮಾ' ಇತ್ಯಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಹೀಗೆ ಭಾವಿಸುವುದರಿಂದ ಉಪಮೆಯ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಚ್ಯುತಿಯೇನೂ ಬಾರದು. 'ರಸವದಲಂಕಾರ' ಎಂಬ ಶಬ್ದವೇ 'ಪ್ರೇಯಸ್' 'ಊರ್ಜಸ್ವಿ,' 'ಸಮಾಹಿತ' ಮುಂತಾದ ಭಾವಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಉಪಲಕ್ಷಣ.

33 ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಗ್ರಂಥಕಾರನು "ಮೇ ಮತಿಃ" (= ನನ್ನ ಭಾವನೆ) ಯೆಂದು ಒತ್ತಿ ಹೇಳಿರುವನೆಂಬುದು ಲೋಚನಕಾರರ ವಿವರಣೆ. ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿರೂಪವಾದ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ, ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಪಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾನವೆಂಬುದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ.

34 = ವಿಭಾವಾದಿರೂಪದಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವಾಗ—ಲೋ.

ಒಪ್ಪುವುದೇ ಆದರೆ ರಸಕ್ಕೆ ಆಗರವಾಗಿರುವ ಮಹಾಕಾವ್ಯ-ರಾಶಿಯನ್ನೇ ನೀರಸ ಎಂದು ಕರೆದಂತಾಗುತ್ತದೆ.^{೩೫} ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

೨೨ “ತರಂಗಭೂಭಂಗಾ ಕ್ಷುಭಿತವಿಹಗಶ್ರೀಣಿರಶನಾ
ವಿಕರ್ಷನ್ವೀ ಫೇನಂ ವಸನಮಿವ ಸಂರಂಭಶಿಥಿಲಮ್ |
ಯಥಾವಿದ್ಧಂ ಯಾತಿ ಸ್ವಲಿತಮಭಿಸಂಧಾಯ ಬಹುಶೋ
ನದೀರೂಪೇಣೇಯಂ ಧ್ರುವಮಸಹನಾ ಸಾ ಪರಿಣತಾ* ||”

ಅಲೆಗಳ್ ಪುರ್ವಿಗನ ಗಂಟು ಸಂಕ್ಷುಭಿತಪಕ್ಷಿ ಶ್ರೀಣಿಯೇ ಡಾಬು ಮೇಣ್
ಬಲವದ್ದೋಷವಿಚಾಲಿತಾತ್ಮವಸನಂಬೋಲಿರ್ಪ ಫೇನಾಳಿಯಂ |
ಸೆಳೆಯುತ್ತಂ, ಬಗೆಗಾಣದಂತೆಡಹುತುಂ ತಾನೆತ್ತಲುಂ ಪೋಷ ಪೆ-
ದೋರಿಯಾ ರೂಪಮನಪ್ಪುಕಯ್ದಳವಳಕ್ಕುಂ ಮತ್ತೋಪದಿಂ ಕಾಂತೆಯೇ ||

ಅಥವಾ—

೨೩ “ತನ್ವೀ ಮೇಘಜಲಾರ್ದ್ರಪಲ್ಲವತಯಾ ಧೌತಾಧರೇವಾಶ್ರುಭಿಃ
ಶೂನ್ಯೇವಾಭರಣೈಃ ಸ್ವಕಾಲವಿರಹಾದ್ವಿಶ್ರಾಂತಪುಷ್ಪೋದ್ಗಮಾ |
ಚಿಂತಾಮಾನಮಿವಾಶ್ರಿತಾ ಮಧುಕೃತಾಂ ಶಬ್ದೈರ್ವಿನಾ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ
ಚಂಡೀ ಮಾಮವಧೂಯ ಪಾದಪತಿಸಂ ಜಾತಾನುತಾವೇಪ ಸಾ^{೩೬} ||”*

ಕೃಶಕಾಯೆ ; ಮೇಘಜಲ ತೋಯ್ಯಿಸಿರೆ ತಳಿರುಗಳ
ಕಣ್ಣೀರಿನಿಂ ತುಟಿಯ ತೋಳಿಯುವಂತಿಹಳು ;
ಪುಷ್ಪಮಾಸವು ಕಳೆಯೆ ಪುಷ್ಪವಿರಹಿತೆಯೀಗ
ಭೂಷಣವ ಕಳೆದಿಟ್ಟ ಕಾಂತೆಯಂತಿಹಳು ;

೩೫ ಎಲ್ಲಿ ರಸವುಂಟೋ ಅಲ್ಲಿ ರಸವದಲಂಕಾರವೆಂಬುದು ಪ್ರತಿವಾದಿಯ ಪಕ್ಷ. ‘ರಸವದಲಂಕಾರ’ವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ರಸವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದಾಗುತ್ತದೆಯೆಂದು ಪ್ರತಿವಾದಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ‘ನೀರಸ’ತ್ವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಕಾರ ರಸವದಲಂಕಾರವಿಲ್ಲದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ನೀರಸತ್ವವೇನೂ ಇಲ್ಲ, ಮುಖ್ಯ ರಸ-ಧ್ವನಿಯಿಲ್ಲದಾಗ ಮಾತ್ರ ನೀರಸತ್ವ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ರಸ-ಧ್ವನಿಯುಂಟೇ ಉಂಟು—ಲೋ.

* ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ ನಾಟಕದಿಂದ ಉದಾಹೃತವಾಗಿವೆ.

೩೬ ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳೂ ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ ನಾಟಕದಿಂದ ಉದಾಹೃತವಾಗಿವೆ. ನದಿ ಮತ್ತು ಲತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಈ ಪದ್ಯಗಳು ಪ್ರಿಯಾವಿರಹದಿಂದ ಉನ್ಮತ್ತನಾದ ರಾಜನ ಮಾತುಗಳು.

ಮಧುಸುಗಂಧ ರೋಮಂಚಿತಿಯು ಇಲ್ಲದಿಹುದದರಿಂದ
ಚಿಂತೆಯಲಿ ಮೌನವನು ತಾಳಿದಂತಿಹಳು,
ಚರಣತಲದಲಿ ಮತ್ತೆ ಬಿದ್ದಿರುವ ನನ್ನನ್ನು
ಕಡಿಗಣಿಸಿ ಕೋಪದಲಿ ಕೊರಗುವಂತಿಹಳು.

ಅಥವಾ—

೨೪ ತೇಷಾಂ ಗೋಪವಧೂವಿಲಾಸಸುಹೃದಾಂ ರಾಧಾರಹಃ ಸಾಕ್ಷಿಣಾಂ
ಕ್ಷೇಮಂ ಭದ್ರ ಕಲಿಂದತ್ಯಲತನಯಾತೀರೇ ಲತಾವೇಶ್ಮನಾಮಾ |
ವಿಚ್ಛಿನ್ನೇ ಸ್ಮರತಲ್ಪಕಲ್ಪನಮೃದುಚ್ಛೇದೋಪಯೋಗೇಽಧುನಾ
ತೇ ಜಾನೇ ಜರಣಿಭವಂತಿ ವಿಗಲನ್ನೀಲತಿಷಃ ಪಲ್ಲವಾಃ || ೩ 7
ಕ್ಷೇಮವೇ ಸಜ್ಜನನೇ, ಯಮುನೆಯಾ ದಡದಲ್ಲಿ
ಗೋಪಿಯರ ನೆಚ್ಚಿನಾ ಸಖಿಯರೆನಿಸಿ,
ರಾಧಾರಹಃಕ್ರೀಡೆಗೆಲ್ಲ ಸಾಕ್ಷಿಗಳಾದ,
ಅಂತೆನಿವ ಬಳ್ಳಿವನೆಗಡಣಕ್ಕೆಲ್ಲ ?
ಸ್ಮರತಲ್ಪಕಲ್ಪನಕೆ ಮೃದುವಾಗಿ ಕೊಯ್ಯುವಾ
ಉಪಯೋಗ ತಪ್ಪಿರಲು ಪಂದಳಿಗಿ,
ಮುದಿಯಾಗಿ, ಹಸಿರೆಲ್ಲ ಹಾಳಾಗಿ ಮುರುಟಿಹುದು
ಎಂದು ನಾ ನಂಬುವೆನು ಮನಸಿನಲ್ಲೆ.

ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಚೇತನಗಳೇ ವರ್ಣನಾ ವಿಷಯವಾಗಿ
ದ್ದರೂ, ಚೇತನವಸ್ತು ವೃತ್ತಾಂತದ ಯೋಜನೆಯಿದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಹೀಗೆ ಚೇತನ
ವಸ್ತುವೃತ್ತಾಂತದ ಯೋಜನೆಯಿದ್ದಡೆಯಲ್ಲಿ 'ರಸವದಲಂಕಾರ'ವು ಉಂಟೆಂದೇ
ಒಪ್ಪುತ್ತೇನೆಂದು ಒಂದು ವೇಳೆ ವಾದಿಸಬಹುದು. ಹಾಗೆಂದರೆ ಉಪಮಾದಿಗಳಿಗೆ
ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರವೇ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ ಅಥವಾ ಉಳಿದರೂ ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣದಾದ
ಕ್ಷೇತ್ರ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದಿಂದ,

37 ಬೃಂದಾವನದಿಂದ ಬಂದ ಗೋಪನನ್ನು ಕಂಡು, ದೂರದ ದ್ವಾರಕೆಯಲ್ಲಿರುವ ಕೃಷ್ಣನು
ಹೇಳುವ ಮಾತಿದು. ಗೋಪನನ್ನು ಕಂಡೊಡನೆ ಯಮುನಾ ತೀರದ ಸ್ನೇಹಿಯುಳ್ಳ, ತನ್ನ ರಾಧಾ
ವಿರಹದ ಔತ್ಸುಕ್ಯ ತುಂಬಿಬರುತ್ತದೆ ಏಕೆಂದರೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ರತಿಭಾವಕ್ಕೆ ಯಮುನಾತೀರದ
ಲತಾಗೃಹಗಳು ಉದ್ದೀಪಕ ವಿಭಾವಗಳಾಗಿಯೂ, ಗೋಪಿಯರು ಮತ್ತು ರಾಧೆ ಆಲಂಬನ
ವಿಭಾವಗಳಾಗಿಯೂ ಇದ್ದರು. ಅವುಗಳ ಸ್ಮರಣೆ ಕೂಡ ಈಗ ಅವನನ್ನು ಮತ್ತೆ ಪರ್ಯುತ್ಸುಕ
ನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತದೆ— ಲೋ.

ಕೊನೆಗೆ 'ವಿಭಾವ'ದ ರೂಪದಿಂದಲಾದರೂ, ಚೇತನವಸ್ತುವೃತ್ತಾಂತದ ಯೋಜನೆಯು ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಹೋಗುವಂತಹ ಅಚೇತನವಸ್ತು — ವೃತ್ತಾಂತವು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ.³⁸ ಆದುದರಿಂದ ಅಂಗಭೂತವಾದ ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅಲಂಕಾರತ್ವವನ್ನೊಪ್ಪಬೇಕು. ಆದರೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವ ರಸವೇ ಆಗಲಿ, ಭಾವವೇ ಆಗಲಿ, ಸರ್ವಧಾ 'ಅಲಂಕಾರ್ಯ' (=ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಭೂಷಿಸಲ್ಪಡತಕ್ಕದು)ವೇ ಹೊರತು ಎಂದಿಗೂ ಅಲಂಕಾರವಲ್ಲ.³⁹ ಆದೇ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಆತ್ಮ.

ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ—40

ಕಾರಿಕೆ

ತಮರ್ಥಮವಲಮ್ಬನೇ ಯಃಜ್ಞಾನಂ ತೇ ಗುಣಾಃ ಸ್ವತಃ |

ಅಜ್ಞಾಶ್ಚಿತಾಸ್ತುಲಂಕಾರಾ ಮನ್ವನ್ಯಾಃ ಕಟಿಕಾದಿವತ್

|| ೬ ||

ಆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾರಾರ್ಥವನ್ನು ಯಾವುವು ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುವೋ ಅವೇ 'ಗುಣ'ಗಳೆಂದು ನಾವು ಭಾವಿಸುತ್ತೇವೆ. ಮಿಕ್ಕ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವವನ್ನು ಕಡಗವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಭರಣಗಳಂತೆ, 'ಅಲಂಕಾರ'ಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.⁴¹

ವೃತ್ತಿ

ಯಾವುವು ರಸವೇ ಮೊದಲಾದ ಮುಖ್ಯ ಸಾರಾರ್ಥವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರು

38 ಮರವಟ್ಟಿರುವುದು, ರೋಮಾಂಚ, ಮುಂತಾದ ಸಾತ್ವಿಕಭಾವಗಳು ಅಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮೂಡುತ್ತಿರುವವೆಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗುವಾಗ ಕೂಡ, ಅವು ಅನುಭಾವಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಚೇತನವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತವೆ. ಅತ್ಯಂತ ಜಡವಸ್ತುಗಳಾದ ಚಂದ್ರ, ಉದ್ಯಾನ, ಮುಂತಾದವು ವರ್ಣಿತವಾದಾಗಲೂ, ಅವು ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿಗಳಿಗೆ ವಿಭಾವವೆನಿಸುವುದೇ ಅವುಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸ ಅದನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಅವಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರಾವ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಇದೇ 'ಕಾವ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಶಾಸ್ತ್ರ' 'ಇತಿಹಾಸ'ಗಳಿಗಿರುವ ಮೂಲಭೂತ ಅಂತರ—ಲೋ.

39 ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ತತ್ತ್ವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಗುಣಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾದುದು ಗುಣ, ಅಲಂಕಾರ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದುದು ಅಲಂಕಾರ, ಮೊದಲು 'ಗುಣ', 'ಅಲಂಕಾರ್ಯ'ಗಳು ಸಿದ್ಧವಾದರೆ ಮಾತ್ರ "ಗುಣ", "ಅಲಂಕಾರ"ಗಳ ವ್ಯವಹಾರ ಶಕ್ತ—ಲೋ.

40 ರಸವು "ಅಲಂಕಾರ್ಯ" ಅಥವಾ "ಅಂಗ" ಎನ್ನಲು ಮತ್ತೂ ಒಂದು ಕಾರಣವಿದೆ ಯೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

41 "ಮಾಧುರ್ಯ" ಮುಂತಾದುವು ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಗುಣಗಳು; ರಸಾದಿಗಳ ಗುಣಗಳೆಂದು ಅವನ್ನೇಕೆ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಪರಿಹಾರ ಹೇಳಿದೆ—ಲೋ.

ವುವೋ ಅವು, ಶೌರ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಂತೆ, ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಗುಣ'ವೆನಿಸುವುವು. ಅರ್ಥ, ಶಬ್ದ ಮೊದಲಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವವನನ್ನು ಕಡಗವೇ ಮೊದಲಾದ ಆಭರಣಗಳಂತೆಯೇ ಕಾವ್ಯದ 'ಅಲಂಕಾರ'ಗಳೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆಲ್ಲದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಶೃಂಗಾರ ಏವ ಮಧುರಃ ಪರಃ ಪ್ರಹ್ಲಾದನೋ ರಸಃ |

ತನ್ಮಯಂ ಕಾವ್ಯಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ಮಾಧುರ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಂ || ೭ ||

ರಸಗಳೆಲ್ಲ ಶೃಂಗಾರವೇ ಅತ್ಯಂತ ಮಧುರವೂ ಆಹ್ಲಾದಕಾರಿಯೂ ಆದುದು. ಶೃಂಗಾರಪೂರ್ಣವಾದ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡೇ 'ಮಾಧುರ್ಯ' ಗುಣವು ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಮಿಕ್ಕ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶೃಂಗಾರವೇ ಮಧುರವಾದುದು ಮತ್ತು ಆಹ್ಲಾದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದು. ಕಾವ್ಯದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಸವಾಗುವ ಈ ಗುಣವನ್ನೇ 'ಮಾಧುರ್ಯ'ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯಬೇಕು; 'ಶ್ರವ್ಯತ್ವ' (= ಕಿವಿಗೆ ಇಂಪಾಗಿರುವಿಕೆ)ವನ್ನಲ್ಲ,⁴³ ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರವ್ಯತ್ವವು 'ಓಜಸ್ವಿ'ಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಅಂಶ, (ಮಾಧುರ್ಯದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನೂ ಅಲ್ಲ.)⁴⁴

ಕಾರಿಕೆ

ಶೃಂಗಾರೇ ವಿಪ್ರಲಂಭಾಖ್ಯೇ ಕರುಣೇ ಚ ಪ್ರಕರ್ಷವತ್ |

ಮಾಧುರ್ಯಮಾದ್ರೂಪತಾಂ ಯಾತಿ ಯತಸ್ತತ್ರಾಧಿಕಂ ಮನಃ || ೮ ||

42 ರತಿಯೂ ವಾಸನಾರೂಪವಾಗಿ ದೇವ, ತಿರ್ಯಕ್, ಮನುಷ್ಯಾದಿ ಸಮಸ್ತ ಜಾತಿಗಳಲ್ಲೂ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಹೃದಯಸಂವಾದ ಪಡೆಯದವರೇ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ರತಿಯೇ "ಮಧುರ" ವೆಂದರೆ ಚಮತ್ಕಾರಮಯ. ವಸ್ತುತಃ ಮಾಧುರ್ಯವು ಶೃಂಗಾರಾದಿ ರಸದ ಗುಣ. ಮಾಧುರ್ಯವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಲಕ್ಷಣಾವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಗುಣ ವನ್ನಾರೋಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಮಾಧುರ್ಯವೆಂದರೆ ಮಧುರವಾದ ಶೃಂಗಾರರಸದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

43 ಶ್ರವ್ಯವೂ ಅತಿಸಮಾಸಗಳಿಲ್ಲದಿರುವುದೂ ಅದ ಕಾವ್ಯ ಮಧುರವೆಂಬುದು ಭಾಮಹನ ಲಕ್ಷಣ, (ನೋಡಿ-ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ) ಅದನ್ನಿಲ್ಲಿ ಕಟಾಕ್ಷಿಸಲಾಗಿದೆ.

44 "ಯೋ ಯಃ ಶಸ್ತ್ರಂ...." ಎಂಬ ಓಜೋಗುಣದ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರವ್ಯತ್ವವೂ ಇದೆ; ಸಮಾಸಗಳ ಅಭಾವವೂ ಇದೆ—ಲೋ

ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಕರುಣರಸದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಧುರ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಕರ್ಷ ವಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚುಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕರಗುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.⁴⁵

ವೃತ್ತಿ

ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಗಳನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕರಗಿಸುವ ಕಾರಣ,⁴⁶ ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿಯೂ 'ಕರುಣ'ದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಧುರ್ಯಗುಣದ ಪ್ರಭಾವವು ಹೆಚ್ಚು.⁴⁷

ಕಾರಿಕೆ

ರೌದ್ರಾದಯೋ ರಸಾ ದೀಪ್ತಾ ಲಕ್ಷ್ಯನೇ ಕಾವ್ಯವರ್ತಿನಃ |

ತದ್ವ್ಯಕ್ತಿಹೇತೂ ಶಬ್ದಾರ್ಥವಾಶ್ರಿತೋಜೋ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಮ್

|| ೯ ||

ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ 'ರೌದ್ರ' ಮೊದಲಾದ⁴⁸ ರಸಗಳು ದೀಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಅವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸಲು ಸಾಧಕವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ 'ಓಜಸ್ಸು' ಎಂಬ ಗುಣವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

'ರೌದ್ರ'ನೇ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳು ಅತಿಶಯವಾದ ದೀಪ್ತಿ ಅಥವಾ ಉಜ್ವಲತೆ⁴⁹ ಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಆದಕಾರಣ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನೇ 'ದೀಪ್ತಿ'

⁴⁵ ಸಂಭೋಗಶೃಂಗಾರ ಮಧುರ; ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಮಧುರ, ಕರುಣ ಅದಕ್ಕೂ ಮಧುರ. ಹೀಗೆ ಮಾಧುರ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯಗಳುಂಟು. ರಸಾಭಿವ್ಯಂಜಕ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳು ಕೂಡ ಹೀಗೆ "ಮಧುರ", "ಮಧುರತರ", "ಮಧುರತಮ" ವಾಗಿರಬಹುದು—ಲೋ.

⁴⁶ ಸಹೃದಯನ ಮನಸ್ಸು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಕಾಂಕ್ಷೆ, ಕ್ರೋಧಾದಿಗಳಲ್ಲಿನ ದೀಪ್ತಿ, ವಿಸ್ಮಯ ಹಾಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿನ ರಾಗಿತ್ವವನ್ನು ಬಿಡುತ್ತದೆಂದರ್ಥ—ಲೋ.

⁴⁷ ಕರುಣದಲ್ಲಿಯೂ ಮಾಧುರ್ಯವುಂಟೆಂದಮೇಲೆ ಹಿಂದಿನ ಕಾರಿಕೆ (೭) ಯಲ್ಲಿ "ಶೃಂಗಾರ ಏವ" ಎಂಬ ಅವಧಾರಣೆ ನಿರರ್ಥಕವಲ್ಲವೆ? ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರ : —'ಏವ' ಎಂಬುದರಿಂದ ರಸಾಂತರದಲ್ಲಿ ಮಾಧುರ್ಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವುದು ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ. ಆತ್ಮವಾದ ರಸದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮಾಧುರ್ಯಾದಿಗುಣಗಳು ವಸ್ತುತಃ ಇರುತ್ತವೆ, ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಎಂಬಂಶವು 'ಏವ' ಎಂಬ ಅವಧಾರಣೆಗೆ ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

⁴⁸ ಮೊದಲಾದ = ಎೀರ, ಅದ್ಭುತಗಳು.

⁴⁹ ಸಹೃದಯನ ಮನಸ್ಸಿನ ವಿಕಾಸ, ವಿಸ್ತಾರ, ಉಜ್ವಲತೆಗಳು ದೀಪ್ತಿಯೆನಿಸುತ್ತವೆ.

ಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು—(‘ಓಜಸ್ಸು’ ಎಂಬುದೂ ‘ದೀಪ್ತಿ’ಗೇ ಪರ್ಯಾಯವಾದ ಪದ). ಅದನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಗೊಳಿಸುವ ‘ಶಬ್ದ’ವೆಂದರೆ ದೀರ್ಘ-ಸಮಾಸರಚನೆಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ವಾಕ್ಯವೆಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ:—

೨೫ “ಚಂಚದ್ವುಜಭ್ರಮಿತಚಣ್ಡಗದಾಭಿಘಾತ-
ಸಂಚೂರ್ಣತೋರುಯುಗಲಸ್ಯ ಸುಯೋಧನಸ್ಯ |
ಸ್ತ್ರಾನಾವನದ್ಭಾನಶೋಣಿತಶೋಣಪಾಣಿ-
ಉತ್ತಂಸಯಿಷ್ಯತಿ ಕಚಾಂಸ್ತವ ದೇವಿ ಭೀಮಃ ||”

ಚಲಭುಜದಿಂ ತಿರುಂಗಿಸಿದ ಚಂಡಗದಾಯುಧದುಗ್ರಘಾತದಿಂ
ದಲಘುಸುಯೋಧನೋರುಯುಗವಂ ಸದೆದಾತನ ಸಾಂದ್ರರಕ್ತಸಂ- |
ಕುಲದೆ ಮುಳುಂಗಿಸಲ್ಕೆ ಕಿಸುವಣ್ಣವ ತಾಳ್ವಿದ ನೀಳ್ವ ಪಾಣಿಯಿಂ
ಕಲಿಯಹ ಭೀಮನೇನನಿನೇ ನಿನತೀ ಮುಡಿಕಟ್ಟಿ ಭೂಷಿಪಂ ||

ಓಜೋಗುಣವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಗೊಳಿಸುವ ‘ಅರ್ಥ’ಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಸಮಾಸ ರಚನೆಯ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರಸನ್ನ (=ವೃದು)ವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಈ ಅರ್ಥದ ಓಜಸ್ಸನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ. — 50

೫೬ ಯೋ ಯಶ್ಚಸ್ತಂ ಬಿಭರ್ತಿ ಸ್ವಭುಜಗುರುಮದಃ ಪಾಣ್ಡಾವೀನಾಂ ಚಮೂನಾಂ
ಯೋ ಯಃ ಪಾಂಚಾಲಗೋತ್ರೇ ಶಿಶುರಧಿಕವಯಾ ಗರ್ಭಶಯ್ಯಾಂ ಗತೋ ವಾ |
ಯೋ ಯಸ್ಯ ತ್ವರ್ಮಸಾಕ್ಷೀ ಚರತಿ ಮಯಿ ರಣೇ ಯಶ್ಚ ಯಶ್ಚ ಪ್ರತೀಪಃ
ಕ್ರೋಧಾಂಧಸ್ತಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಸ್ವಯಮುಪ ಜಗತಾಮಂತಕಸ್ಯಾಂತಕೋಽಹಮ್ ||”

ಆರಾರಾಪಾಂಡುಸೇನಾಂತದೊಳೆ ಭುಜದ ಬಲ್ಪಿಂದೆ ಕೈದಾಂತರೋ ಮೇ
ಣಾರಾ ಪಾಂಚಾಲವಂಶಂಗಳೊಳೆ ಮಗುವವಂ ಗರ್ಭಗಂ ಮುಪ್ಪನಾಂತಂ
ಆರಾರಾ ಕಜ್ಜ ಮಂ ನೋಡಿದರೆನೆಗೆಮರಾರಾಜಿಯೊಳ್ ವರ್ಪರಾರಾರ್
ಕ್ರೂರಗೆಲ್ಲರ್ಗವರ್ಗಂ ಜಗತಿಗೆ ನಿಜನಾದಂತಕಂಗಳಂತಕಂ ತಾಮ್ ||

ಹೀಗೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆರಡೂ ಓಜೋಗುಣಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಗಳು.

50 ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರೋಧವು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಚಿಮ್ಮಿ ಪರಾಕಾಷ್ಠೆಯನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಮಾಧುರ್ಯ-ದೀಪ್ತಿ ಇವು ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರತಿದ್ವಂದ್ವಿಗಳು ಇವೆರಡರ ವಿಭಿನ್ನ ಮಿಶ್ರಣಗಳೇ ಹಾಸ್ಯ, ಭಯಾನಕ, ಬೀಭತ್ಸ, ಶಾಂತಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ ಹಾಸ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಧುರ್ಯ-ಓಜಸ್ಸುಗಳೆರಡೂ ಸಮಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುತ್ತವೆ ಭಯಾನಕದಲ್ಲಿ ಓಜಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚು, ಮಾಧುರ್ಯ ಕಡಿಮೆ, ಬೀಭತ್ಸದಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಶಾಂತದಲ್ಲಿ ಒಮ್ಮೆ ಓಜಸ್ಸು ಹೆಚ್ಚಾಗಬಹುದು, ಒಮ್ಮೆ ಮಾಧುರ್ಯ ಹೆಚ್ಚಾಗಬಹುದು, ಹೀಗೆ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳು ನವರಸಗಳಿಗೂ ಈ ರೀತಿ ಗುಣತತ್ತ್ವವು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ಸಮರ್ಪಕತ್ವಂ⁵¹ ಕಾವ್ಯಸ್ಯ ಯತ್ತು ಸರ್ವರಸಾಢ್ ಪ್ರತಿ |

ಸ ಪ್ರಸಾದೋ ಗುಣೋ ಜ್ಞೇಯಃ ಸರ್ವಸಾಧಾರಣಕ್ರಿಯಃ || ೧೦ ||

ಸಕಲ ರಸಗಳಿಗೂ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಹಜ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ಗುಣವೇ 'ಪ್ರಸಾದ'ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಗುಣದ ಪ್ರಭಾವವು ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.

ವೃತ್ತಿ

'ಪ್ರಸಾದ'ವೆಂದರೆ 'ಶಬ್ದ' ಮತ್ತು 'ಅರ್ಥ'ಗಳು ತಿಳಿಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ಗುಣವು "ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ" ಎಂದರೆ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಎಲ್ಲ ರಚನೆಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.⁵² ಅದುದರಿಂದ ಈ ಗುಣವಾದರೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದೆಂದೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ಶ್ರುತಿದುಷ್ಟಾದಯೋ ದೋಷಾ ಅನಿತ್ಯಾ ಯೇ ಚ ದರ್ಶಿತಾಃ |

ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮನೈವ ಶೃಂಗಾರೇ ತೇ ಹೇಯಾ ಇತ್ಯುದಾಹೃತಾಃ || ೧೧ ||

'ಶ್ರುತಿದುಷ್ಟ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು⁵³ 'ಅನಿತ್ಯ'ಗಳೆಂದು ಹಿಂದಿನವರು

⁵¹ ಎಂದರೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರ್ಪಿತಕ್ಕೆ ಗುಣ, ಹೃದಯಸಂವಾದದ ಮೂಲಕ ಸಹೃದಯರನ್ನು ತನ್ಮಯಗೊಳಿಸುವ ವ್ಯಾಪಕತ್ವ ತಟ್ಟನೆ ಒಣಕಟ್ಟಿಗೆಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವ ಬೆಂಕಿಯಂತೆ, ಇಲ್ಲವೆ ತಾನಾಗಿ ತಿಳಿಯಾಗುವ ಕದಡುನೀರಿನಂತೆ, ಸಹಜವಾಗಿ ಸರ್ವರಸಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಗುಣವೇ ಪ್ರಸಾದ. ಲಕ್ಷಣಿಯಿಂದ ಆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಪ್ರಸನ್ನತೆಯನ್ನೂ ಇದು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

⁵² ಸಕಲರಸಗಳ ಸಾಧಾರಣ್ಯವೇ ಪ್ರಸಾದಗುಣ—ಲೋ.

ಹೀಗೆ ಮಾಧುರ್ಯ, ಓಜಸ್ಸು, ಪ್ರಸಾದ-ಈ ಮೂರೇ ಗುಣಗಳು ಉಪಪನ್ನ. ಭಾಮಹನೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ಇವು ಮೂರೇ ಗುಣಗಳು. ಆಸ್ವಾದ್ಯ ರಸದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳ ಅನ್ವಯ ನೇರವಾದುದು; ಅನಂತರ ರಸವ್ಯಂಜಕ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಅವು ಬೋಧಿಸುವುದು ಲಾಕ್ಷಣಿಕವೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿಯ ವಿವರಣೆ.

⁵³ 'ಅರ್ಥದುಷ್ಟ' (ಅಶ್ಲೀಲಾದಿ), 'ಕಲ್ಪನಾದುಷ್ಟ', 'ಶ್ರುತಿಕಟು', ಮುಂತಾದ ದೋಷಗಳನ್ನು 'ಆದಿ' ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ. ಎವರಣೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರವನ್ನು ಹಿರಿದಿ.

ತೋರಿಸಿರುವುದು ಸರಿಯಷ್ಟೆ, ಅವು ಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮವಾದ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ⁵⁴ ಹೇಯಗಳೆಂದು ಉದಾಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಅನಿತ್ಯಗಳೆಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಸೂಚಿಸಿರುವ 'ಶ್ರುತಿದುಷ್ಟ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳು ಕೇವಲ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮವಲ್ಲದ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಮಿಕ್ಕ ರಸಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ, ಎಂದಿಗೂ ಹೇಯವಾದ ದೋಷಗಳಾಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅವು ನಿತ್ಯ ದೋಷಗಳಾಗುವುದು, ಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮಭೂತವಾದ ಶೃಂಗಾರವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುತ್ತಿರುವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ. ಹೀಗಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗಿದ್ದರೆ ಆ ದೋಷಗಳ ಅನಿತ್ಯತೆಯೇ ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ.

ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪ ವನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದಂತಾಯಿತು.

ಕಾರಿಕೆ

ತಸ್ಯಾಬ್ಜಾನಾಂ ಪ್ರಭೇದಾ ಯೇ ಪ್ರಭೇದಾಃ ಸ್ವಗತಾಶ್ಚ ಯೇ |

ತೇಷಾಮಾನನ್ತ್ಯಮನೋನೈಸವ್ವನ್ನಪರಿಕಲ್ಪನೇ

|| ೧೨ ||

ಅದರ ಅಂಗಗಳೆಲ್ಲವುಗಳ⁵⁵ ಪ್ರಭೇದಗಳಿಗೂ ಮತ್ತು ಸ್ವಗತವಾದ ಪ್ರಭೇದಗಳಿಗೂ ಅವುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಹಾಕುತ್ತಾ ಹೊರಟರೆ-ಅನಂತ್ಯವೇ ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಸಾದಿಗಳು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುತ್ತಿರುವ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ ಧ್ವನಿಗೆ ಯಾವುದನ್ನು ಆತ್ಮವೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಿದೆವೋ ಅದರ ಅಂಗಗಳಾದ ಅರ್ಥ, ಮತ್ತು ಶಬ್ದಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಅನಂತ ಪ್ರಭೇದಗಳು, ಮತ್ತು ಆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಸಾರಾರ್ಥಕ್ಕೇ ಸ್ವತಃ ಇರತಕ್ಕ ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ, ಭಾವಾಭಾಸ, ರಸಪ್ರಶಮ, ಭಾವಪ್ರಶಮ ಮೊದಲಾದ ಅನಂತ ಪ್ರಭೇದವಿಶೇಷಗಳು-ಇವು

⁵⁴ ಇಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರದ ಜತೆಗೆ ವೀರ, ಶಾಂತ, ಅದ್ಭುತಗಳೂ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ರಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಉಕ್ತದೋಷಗಳ ವರ್ಜನೆ ಕಂಡುಬರುತ್ತದೆ. ಬೀಭತ್ಸ, ಹಾಸ್ಯ, ರೌದ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅವು ಬಂದರೂ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ-ಲೋ

⁵⁵ ಅಂಗಗಳ ಎಂದರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳ-ಲೋ

ಕೂಡ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನದಿಂದ ವಿವಿಧ ವಾಗುತ್ಪನ್ನವೆ—ಇವೆಲ್ಲವುಗಳ ಅನ್ಯೋನ್ಯಸಂಬಂಧವನ್ನು ಲೆಕ್ಕಮಾಡಿದ್ದೇ ಆದರೆ, ಯಾವುದೋ ಒಂದೇ ಒಂದು ರಸದ ಸಕಲ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಎಣಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಶಕ್ತನಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಎಂದಮೇಲೆ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಲೆಕ್ಕಮಾಡಿ ಮುಗಿಸುವ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಹೇಳುವುದೇನಿದೆ? ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶೃಂಗಾರರಸವನ್ನೇ ನೋಡೋಣ. ಅದು ಮೊತ್ತಮೊದಲು 'ಸಂಭೋಗ,' 'ವಿಪ್ರಲಂಭ' ಎಂಬ ಎರಡು ಬಗೆಗಳಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಭೋಗ ಶೃಂಗಾರವೊಂದೇ ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರೇಮದರ್ಶನ,⁵⁶ ಸುರತ,⁵⁷ ವಿಹಾರ—⁵⁸ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ⁵⁹ ಅನೇಕ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರವೂ ಅಭಿಲಾಷೆ,⁶⁰ ಈರ್ಷ್ಯ,⁶¹ ವಿರಹ,⁶² ಪ್ರವಾಸ⁶³ ಮೊದಲಾದ⁶⁴ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನ ವಿಪ್ರಲಂಭಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದಕ್ಕೂ ಭಿನ್ನ ಭಿನ್ನವಾದ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳ ಯೋಗವಿರುತ್ತದೆ. ಅವುಗಳಿಗೂ ಸಹ ದೇಶ, ಕಾಲ, ಮೊದಲಾದುವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಅವಸ್ಥಾಭೇದವುಂಟು. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ರಸಾದಿಗಳ ಕೇವಲ ಸ್ವಗತ ಭೇದಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕಹಾಕಿದರೇ ಗಣನಾತೀತವು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ,

⁵⁶ ಪ್ರೇಮದರ್ಶನ ಎಂಬುದು ಪ್ರೇಮಸಂಭಾಷಣೆ ಮುಂತಾದುವಕ್ಕೂ ಉಪಲಕ್ಷಣ—ಲೋ.

⁵⁷ ಸುರತವು ಅಲಿಂಗನಾದಿ ಅರುವತ್ತುನಾಲ್ಕು ಕಾಮೋಪಚಾರ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

⁵⁸ ವನವಿಹಾರವೆಂದರ್ಥ.

⁵⁹ ಎಂದರೆ ಜಲಕ್ರೀಡೆ, ಪಾನಗೋಷ್ಠಿ, ಚಂದ್ರೋದಯಕ್ರೀಡೆ, ಇತ್ಯಾದಿ

⁶⁰ ಪರಸ್ಪರ ಪ್ರೇಮ ಅಂಕುರಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಯಾವುದೋ ಕಾರಣದಿಂದ ಸಮಾಗಮ ಅಸಾಧ್ಯವಾದಾಗ, ಪ್ರಣಯಿಗಳಲ್ಲಿ 'ಅಭಿಲಾಷ-ವಿಪ್ರಲಂಭ'ವೆಂಬ ಶೃಂಗಾರ ರತ್ನಾವಳಿನಾಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಿದೆ—ಲೋ.

⁶¹ ಪ್ರಣಯಖಂಡನಾದಿಗಳಿಂದ 'ಖಂಡಿತ'ೆಯನಿಸುವ ನಾಯಕಿಯಿದ್ದಾಗ ಅವಳ ಶೃಂಗಾರ 'ಈರ್ಷ್ಯಾವಿಪ್ರಲಂಭ'

⁶² ನಾಯಕನ ಅನನಯವೊಂದಕ್ಕೂ ಒಲಿಯದೆ, ಕಡೆಗೆ ತಾನೇ ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪದಿಂದ ಕೊರಗುವ 'ವಿರಹೋತ್ಕಂಠ' ನಾಯಕಿಯಾದಾಗ 'ವಿರಹವಿಪ್ರಲಂಭ'

⁶³ 'ಪ್ರೋಷಿತಭರ್ತ್ಯಕೆ' ನಾಯಕಿಯಾಗಿರುವಾಗ ಪ್ರವಾಸವಿಪ್ರಲಂಭ—ಲೋ.

⁶⁴ ಮೊದಲಾದ ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಾಪಕಾರಣದಿಂದೊದಗುವ 'ವಿಪ್ರಲಂಭ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು—ಲೋ.

ಇನ್ನು ಎಲ್ಲ ಅಂಗಗಳ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಕೇಳಬೇಕೆ? ಮತ್ತೆ ಆ ಅಂಗದ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ 'ಅಂಗ' (=ಮುಖ್ಯ ರಸಾದಿಗಳು) ಪ್ರಭೇದಗಳೊಡನೆ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಾ ಹೊರಟಿರಂತೂ ತೀರಿಯೇ ಹೋಯಿತು—ಅನಂತ್ಯವೇ ಬಂದೊದಗುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

ಕಾರಿಕೆ

ದಿಜ್ಞಮಾತ್ರಂ ಸೂಚ್ಯತೇ ಯೇನ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನಾನಾಂ ಸಚೇತಸಾಮ್ |

ಬುದ್ಧಿರಾಸಾದಿತಾಲೋಕಾ ಸರ್ವತ್ರೈವ ಭವಿಷ್ಯತಿ

|| ೧೩ ||

ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ದಿಕ್ಪ್ರದರ್ಶನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಇಷ್ಟರಿಂದಲೇ ವ್ಯುತ್ಪನ್ನರಾದ ಸಹೃದಯರ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶವು ದೊರೆತು ಉಳಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತಾನೇ ಸರಿಯಾಗಿ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ವೃತ್ತಿ

ದಿಗ್ದರ್ಶನಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ರಸ-ಭೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಯೋಚಿಸುವ ಸಂದರ್ಭವೊದಗಿದಾಗ 'ಅಂಗ'ವಾವುದು, ಪ್ರಧಾನವಾವುದು ಎಂಬ ಪರಿಜ್ಞಾನವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿಕೊಡುವುದರಿಂದಲೇ, ವ್ಯುತ್ಪನ್ನರಾದ ಸಹೃದಯರ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶ ಸಿಕ್ಕದಂತಾಗಿ, ಮಿಕ್ಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವರಿಗೆ ಸಂದೇಹಕ್ಕೆಡೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅದೇನೆಂದರೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಶೃಂಗಾರಸ್ಯಾಜ್ಞಾನೋ ಯತ್ನಾದೇಕರೂಪಾನುಬಂಧನಾತ್ |

ಸರ್ವೇಷ್ಟೇವ ಪ್ರಭೇದೇಷು ನಾನುಪ್ರಾಸಃ ಪ್ರಕಾಶಕಃ

|| ೧೪ ||

ಪ್ರಧಾನವಾದ ಶೃಂಗಾರರಸದ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಪ್ರಾಸವು ರಸಪ್ರಕಾಶಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಒಂದೇ ಜಾತಿಯ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಪ್ರಯತ್ನವು ಅವಶ್ಯಕವಾಗುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.

ವೃತ್ತಿ

ಪ್ರಧಾನವಾದ ಶೃಂಗಾರರಸಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ ಎಲ್ಲ ಭೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ಒಂದೇ ಪ್ರಕಾರದ ವರ್ಣಸಂಯೋಜನೆಯ ನಿರ್ಬಂಧದಿಂದ ಹೊರಟಿ^{೬೫} ಅನುಪ್ರಾಸವು

೬೫ ಅದೇ ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲದೆ ಬಳಸುವ ವಿಚಿತ್ರಾನುಪ್ರಾಸಗಳಿಗೆ ದೋಷವಿಲ್ಲ—ಲೋ.

ರಸಪೋಷಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, 'ಪ್ರಧಾನವಾದ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗಭೂತವಾದ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ (ಏಕರೂಪಾನುಬಂಧಿಯಾದ) ಅನುಪ್ರಾಸವು ಬಂದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

ಕಾರಿಕೆ

ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಭೂತೇ ಶೃಂಗಾರೇ ಯಮಕಾದಿನಿಬಂಧನಮ್ |

ಶಕ್ತಾವಪಿ ಪ್ರಮಾದಿತ್ಯಂ ವಿಪ್ರಲಂಘ್ಯೇ ವಿಶೇಷತಃ

|| ೧೫ ||

ಕವಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಕೂಡ 'ಧ್ವನಿ'ಗೆ ಆತ್ಮಪ್ರಾಯವಾದ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ, ವಿಶೇಷತಃ ವಿಪ್ರಲಂಘ್ಯಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ, 'ಯಮಕ ವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಜೋಡಣೆ ಅವನ ಪ್ರಮಾದವನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಧ್ವನಿಗೆ ಆತ್ಮಪ್ರಾಯವಾದ ಶೃಂಗಾರ ರಸವು ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದ, ಅರ್ಥಗಳೆರಡರಿಂದಲೂ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿ ಶೋಭಿಸುತ್ತಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ "ಯಮಕವೇ ಮೊದಲಾದ" ಎಂದರೆ ವಿಧವಿಧವಾದ ಯಮಕಪ್ರಕಾರಗಳ, ಮತ್ತು ದುಷ್ಟರ^{೬೬} ಸಭಂಗ ಶಬ್ದಶ್ಲೇಷಗಳ^{೬೭} ಪ್ರಯೋಗವು, ಕವಿಗೆ ಪ್ರತಿಭೆಯಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಅವನ ಪ್ರಮಾದವನ್ನೇ ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. "ಪ್ರಮಾದವನ್ನೇ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ" ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯ — ಕಾಕತಾಲೀಯನ್ಯಾಯದಿಂದ ಎಲ್ಲೋ ಒಂದೊಂದು ಕಡೆ ಯಮಕಾದಿಗಳು ಬಂದು ಕೊಳ್ಳಬಹುದು; ಆದರೆ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಹೆಚ್ಚು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಅಭಿಮತರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಂತೆ ಯಮಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು — ಎಂದು. "ವಿಶೇಷತಃ ವಿಪ್ರಲಂಘ್ಯಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ" ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸೌಕುಮಾರ್ಯಾತಿಶಯ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗ ಬೇಕಾಗಿರುವಾಗ ಯಮಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಸರ್ವಧಾ ಉಪಯೋಗಿಸಲೇ ಬಾರದೆಂಬ ನಿಯಮವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು.

ಇದಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು^{೬೮} ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ:—

೬೬ ಎಂದರೆ 'ಚಕ್ರಬಂಧ' 'ಮುರಜಬಂಧ' ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಬಂಧಗಳು—ಲೋ.

೬೭ 'ರಕ್ತಸ್ತಂ...' ಮುಂತಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ಅರ್ಥಶ್ಲೇಷ ದುಷ್ಟವಲ್ಲ. ಶಬ್ದ ಶ್ಲೇಷವೂ ಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ದೋಷ, ಅಕ್ಲಿಷ್ಟವಾದಾಗ (ಅಶೋಕ, ಸಶೋಕ ಎಂಬಂತೆ) ದೋಷವಲ್ಲ—ಲೋ

೬೮ ಯುಕ್ತಿ = ಸರ್ವವ್ಯಾಪಕವಾದ ವಸ್ತು—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತಯಾ ಯಸ್ಯ ಬಂಧಃ ಶಕ್ಯಕ್ರಿಯೋ ಭವೇತ್ |

ಅಪೃಥಗ್ಯತ್ವನಿರ್ವತ್ಯಃ ಸೋಲಂಕಾರೋ ಧ್ವನೌ ಮತಃ

|| ೧೬ ||

ರಸಾವೇಶದ ಪ್ರಭಾವ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ, ಬೇರೆ ಅದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡದೆ ಇದ್ದರೂ ಕೂಡ, ಯಾವುದರ ಜೋಡಣೆ ಶಕ್ಯವೋ ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ 'ಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲಿ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ.^{೬೯}

ವೃತ್ತಿ

ಪರಿಣಾಮದಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾಗಿದ್ದರೂ, ಯಾವ ಅಲಂಕಾರದ ಸಂಯೋಜನೆ ಕವಿಯ ರಸಾವೇಶದ ಪ್ರಭಾವ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದೋ, ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಈ 'ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯ' ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಮುಖ್ಯವಾದ ರಸಾಂಗತ್ವವಿರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

ಉದಾಹರಣೆ:—

೨೭. "ಕಪೋಲೇ ಪತ್ರಾಲೀ ಕರತಲನಿರೋಧೇನ ಮೃದಿತಾ

ನಿಪೀತೋ ನಿಶ್ಶಾಸ್ತೃರಯಮಮೃತಹೃದ್ಯೋಽಧರರಸಃ |

ಮಹುಃ ಕಂಠೇ ಲಗ್ನಸ್ತರಲಯತಿ ಬಾಷ್ಪಃ ಸ್ತನತಟಂ

ಪ್ರಯೋ ಮನ್ಯುರ್ಜಾತಸ್ತವ ನಿರನುರೋಧೇ ನ ತು ವಯಮ್ ||"

ಕೆನ್ನೆ ಮೇಲಿನ ಪತ್ರರಚನೆಯು ಕೈಯ ಹಿಡಿತದಲೂತ್ತಿತು,

ನಿನ್ನ ನಿಟ್ಟುಸಿರಮೃತಮಧುರವನಧರರಸವನೆ ಹೀರಿತು |

ಕೊರಳಿನೆಡೆಯಲಿ ನಿಂದ ಬಾಷ್ಪವು ಕುಚತಟವ ತಾ ಕುಣಿಸಿತು,

ಕೋಪವಾಗಿರೆ ನಿನ್ನ ಕಾಂತನು, ನಾನು ಕರಿಣಳೆ! ಅಲ್ಲವು || ೭೦

೬೯ ವಸ್ತುತಃ ದುಷ್ಕರ ಯಮಕಾದಿಗಳು ಎಲ್ಲ ರಸಗಳಲ್ಲೂ ವಿಘ್ನಕಾರಿಗಳೇ. ಆದರೆ ಅಭಿರುಚಿ ಕೆಟ್ಟು ಅಂಧಪರಂಪರೆಯಲ್ಲಿ ಬಿದ್ದ ಪರೀಕ್ಷಕರು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅವರನ್ನೂ ಒಲಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 'ಶೃಂಗಾರ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಪ್ರಲಂಭದಲ್ಲಿ' ಎಂದು ದೋಷದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಇಳಿಸಿ ಬರೆದಿದೆ—ಲೋ.

೭೦ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಮುಖವನ್ನಿಟ್ಟು, ನಿಟ್ಟುಸಿರುಬಿಡುತ್ತಾ, ಕಣ್ಣೀರು ಸುರಿಸುತ್ತಿರುವ ನಾಯಿಕೆ ಎಷ್ಟು ಒಲಿಸಿದರೂ ಮುನಿಸನ್ನು ಬಿಡದೆ ಹೋಗಲು, ನಾಯಕನು ಅನುಸಯದಿಂದ ಒಲಿಸಲು ಹೊರಡುತ್ತಾನೆ. ಆಗ ನಾಯಿಕೆಯ ಈರ್ವ್ಯಾವಿಪ್ರಲಂಭರಸದ ಅನುಭಾವಗಳು ಆಸ್ವಾದ್ಯವಾಗಿ, ಆ ಚರ್ವಣಾಮಗ್ನನಾಗಿರುವಾಗ, ಅದರ ವರ್ಣನಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷ, ರೂಪಕ, ವ್ಯತಿರೇಕ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಪ್ರಯತ್ನವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಮೂಡಿಬರುತ್ತವೆ ಆದುದರಿಂದ ಸಹೃದಯರಿಗೂ ಕೂಡ ಇಲ್ಲಿ ರಸಾಸ್ವಾದಕ್ಕೆ ವಿಘ್ನವುಂಟಾಗದು—ಲೋ.

ರಸಕ್ಕೆ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅಂಗವಾಗುವಂತಹ ಅಲಂಕಾರವು ರಸವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಪ್ರಯತ್ನದ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಹೊಚ್ಚಹೊಸದಾಗಿ ಮತ್ತು ಸರ್ವಲಕ್ಷಣಸಂಪನ್ನವಾಗಿ ಹೊರಹೊಮ್ಮುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ರಸವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಹೊರಟ ಕವಿಯ ರಸಾಭಿನವೇಶಕ್ಕೆಂತ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬೇರೆ ಪ್ರಯತ್ನವೇ ಎದ್ದು ಕಾಣುವಂತೆ ಅಲಂಕಾರವಿರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅದು ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆನಿಸಲಾರದು. ಉದ್ದೇಶ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಮತ್ತು ನಿರ್ಬಂಧದಿಂದ, ಯಮಕವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಶಿಷ್ಟ ಶಬ್ದಗಳ ಅನ್ವೇಷಣವೆಂಬ ಪ್ರಯತ್ನಾಂತರವು ಕವಿಯಲ್ಲಿ ಕಂಡೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಮಿಕ್ಕ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಯೋಜನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ಪ್ರಯತ್ನಾತಿಶಯವಿರುವುದು ಸಮಾನವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ವಸ್ತುತಃ ಮಿಕ್ಕ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಮೇಲ್ನೋಟಕ್ಕೆ ದುಸ್ಸಾಧ್ಯಗಳಾಗಿ⁷¹ ಕಂಡರೂ, ರಸಸಮಾಧಿಯಲ್ಲಿ ತನ್ಮಯಚಿತ್ತನಾದ ಪ್ರತಿಭಾಶಾಲಿಯಾದ ಕವಿಗೆ 'ನಾನು ಮುಂದು, ತಾನು ಮುಂದು' ಎಂಬಂತೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕಾದಂಬರಿಯಲ್ಲಿ ಕಾದಂಬರಿದರ್ಶನ-ಪ್ರಸಂಗವನ್ನೂ, ಸೇತುಬಂಧ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಯಾರಾಮನ ತಲೆಯನ್ನು ಕಂಡು ವಿಹ್ವಲಳಾಗುವ ಸೀತಾದೇವಿಯ ವರ್ಣನೆಯನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗಿರುವುದು ನ್ಯಾಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ರಸಗಳು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ವಿಶೇಷಗಳಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಬೇಕು. ಸ್ವಬೋಧಕ-ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿತವಾಗುತ್ತಾ ರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಗಳೇ 'ರೂಪಕ' ಮುಂತಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು. ಅದುದರಿಂದ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅವುಗಳಿಗೆ ಬಾಹ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ. ಯಮಕವೇ ಮುಂತಾದ ದುಷ್ಟರ ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಬಾಹ್ಯತ್ವವುಂಟೇ ಉಂಟು. ರಸವತ್ತಾದ ಯಮಕಗಳೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ⁷² ಇರುವವಲ್ಲಾ ಎಂದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದೇ ಹೊರತು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ; ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ಯಮಕಾದಿಗಳಿಗೆಯೇ. ರಸಾಭಾಸದಲ್ಲಿ ಯಮಕಾದಿಗಳು ಅಂಗವಾದರೂ ತಪ್ಪಿಲ್ಲ. ರಸವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ ಯಮಕಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಬರುವುದೇ ಹೊರತು ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಯತ್ನವು ಅನಿವಾರ್ಯವೇ ಆಗುತ್ತದೆ:—

71 ಎಂದರೆ ವಿಸ್ಮಯಾವಹವಾಗಿ--ಲೋ.

72 ಕಾಲಿದಾಸಾದಿಗಳ ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿ--ಲೋ.

ಈ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳುವ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವು :—

ರಸವನ್ನಿ ಹಿ ವಸ್ತುನಿ ಸಾಲಂಕಾರಾಣಿ ಕಾನಿಚಿತ್ |
 ಏಕೇನ್ದ್ರೇವ ಪ್ರಯತ್ನೇನ ನಿರ್ವರ್ತ್ಯನೇ ಮಹಾಕವೇಃ ||
 ಯಮಕಾದಿನಿಬಂಧೇ ತು ಪೃಥಗ್ಯತ್ನೋಽಸ್ಯ ಜಾಯತೇ |
 ಶಕ್ತಸ್ಯಾಪಿ ರಸೇಽಜ್ಞತ್ವಂ ತಸ್ಮಾದೇಷಾಂ ನ ವಿದ್ಯತೇ ||
 ರಸಾಭಾಸಾಜ್ಞಭಾವಸ್ತು ಯಮಕಾದೇರ್ನ ವಾಯತೇ |
 ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಭೂತೇ ಶೃಂಗಾರೇ ತ್ವಜ್ಞತಾ ನೋಪಪದ್ಯತೇ ||

ಕೆಲವು ರಸವತ್ತಾದ ವಸ್ತುಗಳು ಮಹಾಕವಿಯಾದವನ ಒಂದೇ ಪ್ರಯತ್ನ ದಿಂದಲೇ ಅಲಂಕಾರಸಹಿತಗಳಾಗಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸುತ್ತವೆ.

ಯಮಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ, ತಾನು ಎಷ್ಟೇ ಪ್ರತಿಭಾಶಾಲಿಯಾಗಿರಲಿ, ಕವಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪ್ರಯತ್ನವು ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ರಸಾಂಗತ್ವವಿರುವುದಿಲ್ಲ.

ಯಮಕಾದಿಗಳು ರಸಾಭಾಸಕ್ಕೆ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಅಂಗವಾಗಬಹುದು ; ಆದರೆ ಧ್ವನಿಗೆ ಆತ್ಮಪ್ರಾಯವಾದ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಅವಕ್ಕೆ ಅಂಗತ್ವವು ಅಸಾಧ್ಯ.

ಈಗ 7 ಧ್ವನಿಗೆ ಆತ್ಮವಾದ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗುವ ಅಲಂಕಾರವರ್ಗ ವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಭೂತೇ ಶೃಂಗಾರೇ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯ ವಿನಿವೇಶಿತಃ |

ರೂಪಕಾದಿರಲಂಕಾರವರ್ಗ ಏತಿ ಯಥಾರ್ಥತಾಮ್

|| ೧೭ ||

ಸರಿಯಾದ ವಿವೇಚನೆಯಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಂತಹ 'ರೂಪಕ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರವರ್ಗವು ಧ್ವನಿಗೆ ಆತ್ಮಭೂತವಾದ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಸಾರ್ಥಕವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಮನುಷ್ಯನ ಬಾಹ್ಯಭೂಷಣಗಳ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆಂದರೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ರಸಾದಿಗಳ ಸೌಂದರ್ಯಕಾರಣಗಳೆನ್ನ ಬಹುದು. ಈಗಾಗಲೇ ಕೆಲವರು ಹೇಳಿರುವ, ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರಗಳು ಅನಂತವಾದುದ

73 ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಯವರ್ಗವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾಯಿತು, ಉಪಾದೇಯ ವರ್ಗವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ

ರಿಂದ⁷⁴ ಮುಂದಿನವರು ಇನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದಾದ, 'ರೂಪಕ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕವಿಯು ವಿವೇಕದಿಂದ ಉಪಯೋಗಿಸಿದುದೇ ಆದರೆ 'ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯ' ಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಧಾನಾಂಶದ ರಮಣೀಯತೆಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಲು ಸಹಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತವೆ.

ಈ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೆನಪಿರಬೇಕಾದ ವಿವೇಕ ವೆಂದರೆ ಇದು :—

ಕಾರಿಕೆ

ವಿವಕ್ಷಾ ತತ್ಪರತ್ವೇನ ನಾಬ್ಜ್ರತ್ವೇನ ಕದಾಚನ |

ಕಾಲೇ ಚ ಗೃಹಣತ್ಯಾಗೌ ನಾತಿರ್ನಿರ್ವಹಣೈಷಿತಾ

|| ೧೮ ||

ನಿವೃರ್ಥಧಾವಸಿ ಚಾಬ್ಜ್ರತ್ವೇ ಯತ್ವೇನ ಪ್ರತ್ಯವೇಕ್ಷಣಮ್ |

ರೂಪಕಾದಿರಲಂಕಾರವರ್ಗಸ್ಯಾಬ್ಜ್ರತ್ವಸಾಧನಮ್

|| ೧೯ ||

ಸರ್ವದಾ ರಸಪರವಾದ ವಿವಕ್ಷೆಯೇ ಹೊರತು ತಾನೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ಭಾವನೆಯು ಸರ್ವಧಾ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು ; ಕಾಲೋಚಿತವಾಗಿ ಅದರ ಸ್ವೀಕಾರ, ಪರಿತ್ಯಾಗಗಳಿರಡಕ್ಕೂ ಸಿದ್ಧನಾಗಿರುವುದು ; ಅತಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆಸುವ ಆಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದು ; ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ಮೇಲೂ ಅದು ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದೆಂದು ಮತ್ತೆ ಪ್ರಯತ್ನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು—ಇವೆಲ್ಲವೂ 'ರೂಪಕ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರ ವರ್ಗವನ್ನು ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿಸುವ ಸಾಧನಗಳು.

ವೃತ್ತಿ

ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳ ಕವಿಯು ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗುವಂತಹ ಅಲಂಕಾರವನ್ನೇ ಬಳಸುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೨೮ "ಚಲಾಪಾಂಗಾಂ ದೃಷ್ಟಿಂ ಸ್ಪೃಶಸಿ ಬಹುಶೋ ವೇಪಥುಮತಿಂ

ರಹಸ್ಯಾಖ್ಯಾಯೀವ ಸ್ಯನಸಿ ಮೃದು ಕರ್ಣಾಂತಿಕಚರಃ |

ಕರಂ ವ್ಯಾಧುನ್ಮತ್ಯಾಃ ಪಿಬಸಿ ರತಿಸರ್ವಸ್ತಮಧರಂ

ವಯಂ ತತ್ವಾನ್ವೇಷಾನ್ಮಧುಕರ ಹತಾಸ್ತ್ವಂ ಖಲು ಕೃತಿ ||"

'ನಡುಕೆಂಬೆತ್ತಿರ್ಪಳಂ ನೋಂಕುವೆಯಡಿಗಡಿಗಂ ಚೆಲ್ಲವೆತ್ತೋರೆನೋಟಿ-

ಕೈಡೆಯಾಗೇಂಕಾಂತಮಂ ಪೇಳ್ವವೊಲೆ ಜಿನುಗುತಿದರ್ಪೆ ಕರ್ಣಾಂತದೊಳ್ ಕೈ- |

74 ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವೆಂದರೆ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಅನಂತ--ಲೋ.

ಗೊಡಹುತ್ತಿ ಪರ್ಬ ಪತ್ರಾಕ್ಷಿಯ ನವರತಿಸರ್ವಸ್ವಬಿಂಬೋಷ್ಠಮಂ ಮು-

ದ್ವಿಡುವೈ ರೋಲಂಬ ನೀನೇ ಕೃತಿ ನಿಜವರಸುತ್ತಾವಣಂ ಕೆಟ್ಟಿವಲ್ಲೇ' ||*

ಇಲ್ಲಿ ಭ್ರಮರದ ಸ್ವಭಾವವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿರುವ 'ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಿ' ಅಲಂಕಾರವು 75 ರಸಾನುಗುಣವಾಗಿದೆ. "ತಾನೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ಭಾವನೆಯು ಸರ್ವಧಾ ಇಲ್ಲದಿರುವುದು" ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ಒಂದುವೇಳೆ ರಸಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ನುಲಿಕ್ಕಿಸಿ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದರೂ ಅಲಂಕಾರವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಜತೆಯಲ್ಲಿರಬಾರದೆಂದಾಯಿತು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ—

೨೯ "ಚಕ್ರಾಭಿಘಾತಪ್ರಸಭಾಜ್ಞಯ್ಯವ
ಚಕಾರ ಯೋ ರಾಹುವಧೂಜನಸ್ಯ |
ಆಲಿಂಗನೋದ್ಧಾಮವಿಲಾಸವಂಧ್ಯಂ
ರತೋತ್ಸವಂ ಚುಂಬನಮಾತ್ರಶೇಷಮ್ ||"

ಹರಿಯ ಚಕ್ರಾಯುಧದ ಹತಿಯೆಂಬ ವೀರಾಜ್ಞೆ
ಕಿಡಿಸಿದುದು ಸುರತವನು ರಾಹುವನಿತೆಯರ |
ಆಲಿಂಗನೋದ್ಧಾಮಲೀಲೆ ತಾನಿಲ್ಲದೊಲು
ಚುಂಬನವು ತಾನೊಂದೆ ಬರಿದೆ ನಿಲ್ಲುವೊಲು ||

ಇಲ್ಲಿ ರಸತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದರೂ 'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಿ'ವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಇದೆ. 76

* ಅಭಿಜ್ಞಾನಶಾಕುಂತಲ I, ೨೪ (ಬಸವಪುಶ್ಪಾಸ್ತ್ರಗಳ ಭಾಷಾಂತರ).

75 ಕೆಲವರು ಭ್ರಮರಸ್ವಭಾವದ ಈ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ರೂಪಕ, ವ್ಯತಿರೇಕ, ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿದ್ದಾರೆ—ಲೋ.

76 ಒಬ್ಬರು ಹೀಗೆ ಅಶಂಕೆ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ—"ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಕವಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವುದು ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತವೇ ಹೊರತು, ರಸಾದಿಯಲ್ಲ ಎಂದಮೇಲೆ 'ರಸತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದರೂ' ಎನ್ನುವುದೆಂತು?" ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಿಷ್ಟು--ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಮುಖ್ಯ ಅಂಶ ವಾಸುದೇವನ ಪ್ರತಾಪ. ಆದರೆ ಅದು ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಕವಾಗಿ ಸ್ಫುರಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತವೇ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಕವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ದೋಷದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇನೂ ಇಲ್ಲವೆಂಬುದು ನಿಜ. ಆದರೂ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾದ ಸಂಗತಿಯೊಂದಿದೆ—ಪೋಷಣೀಯವಾದ ಪ್ರಕೃತದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮರೆಯಾಗಿಸುವಂಥದೇನಿದ್ದರೂ ಅದು ಅಂಗಭೂತವಾಗಿ 'ಅಲಂಕಾರ'ವಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ, ಅದರ ಫಲವಾಗಿ, ಕೆಲಮಟ್ಟಿಗೆ ಅನೌಚಿತ್ಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆಯೆಂಬುದು ಗ್ರಂಥಕಾರನ ಅಶಯ--ಲೋ.

ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸಹ ಕಾಲೋಚಿತವಾಗಿ ಮಾತ್ರ—
ಅಕಾಲದಲ್ಲಲ್ಲ—ಪ್ರಯೋಗಿಸಿರುವ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೩೦ “ಉದ್ವಾದ ಮೋಕ್ಷಲಿಪಿಂ ವಿಪಾಂಡುರರುಚಿಂ ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಜ್ಯಂಭಾಂ ಕ್ಷಣಾ-
ದಾಯಾಸಂ ಶ್ವಸನೋದ್ಗಮೈರವಿರಲೈರಾತಸ್ತತಿಮಾತ್ಮನಃ |
ಅದ್ಯೋದ್ಯಾನಲತಾಮಿಮಾಂ ಸಮದನಾಂ ನಾರೀಮಿವಾನ್ಯಾಂ ಧ್ರುವಂ
ಪಶ್ಯನ್ ಕೋಪವಿವಾಟಲದ್ಯುತಿ ಮುಖಂ ದೇವ್ಯಾಃ ಕರಿಷ್ಯಾಮ್ಯಹಂ ||” 7 7

‘ತಳೆದುತ್ಥಲಿಕೆಯನಾದಂ
ಬೆಳರ್ತು ಕಡುಬೇಟೆಗೊಂಡಳಂತೆಸೆವುದ್ಯಾ- |
ನಲತೆಯನೀಕ್ಷಿಸಿ ನಾಂ ಪಾ.
ಟಲವರ್ಣಂಗೆಯೆನಿಂದು ದೇವಿಯ ಮೊಗಮಂ’ ||*

ಇಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರವು ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. 7 8

ಪ್ರಾರಂಭಿಸಿರುವ ಅಲಂಕಾರವನ್ನಾದರೂ ಕಾಲೋಚಿತವಾಗಿ ರಸಾನುಗುಣ
ವಾದ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಬರಲೆಂದು ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾ
ಹರಣೆ :—

೩೧ “ರಕ್ತಸ್ತ್ವಂ ನವಪಲ್ಲವೈರಹಮಪಿ ಶ್ಲಾಘ್ಯೈಃ ಪ್ರಿಯಾಯಾ ಗುಣೈ-
ಸ್ತಾಮಾಯಾನ್ತಿ ಶಿಲೀಮುಖಾಃ ಸ್ಮರಧನುರ್ಮುಕ್ತಾಸ್ತಥಾ ಮಾಮಪಿ |
ಕಾಂತಾಪಾದತಲಾಹತಿಸ್ತವ ಮುದೇ ತದ್ವನ್ಮಮಾಪ್ಯಾವಯೋಃ
ಸರ್ವಂ ತುಲ್ಯಮಶೋಕ ಕೇವಲಮಹಂ ಧಾತಾ ಸಶೋಕಃ ಕೃತಃ ||” 7 9

7 7 ಉತ್ಥಲಿಕೆ—ಚಿಗುರುತ್ತಿರುವ ಕುಡಿಗಳು ಮತ್ತು ವಿರಹಾತ್ಸುಕೈ; ಜ್ಯಂಭಾ—
ವಿಕಾಸ ಮತ್ತು ಆಕಳಿಕೆ, ಶ್ವಸನೋದ್ಗಮ—ಗಾಳಿಯ ಬೀಸುವಿಕೆ ಮತ್ತು ನಿಟ್ಟುಸಿರು, ಆಯಾಸ
—ಅಳ್ಳಾಡುವಿಕೆ ಮತ್ತು ನೋವು; ಸಮದನಾ—ಮದನವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಬಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಮನ್ನಧ
—ರೋಗ.

* ಬಸವಪ್ರಶಾಸ್ತಿಗಳ ಭಾಷಾಂತರ (ರತ್ನಾವಳಿ ನಾಟಕ, II, ೩)

7 8 ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಶ್ಲೇಷವು ಬರಲಿರುವ ಈರ್ಷ್ಯಾವಿಪ್ರಲಂಭಕ್ಕೆ ದಾರಿಯನ್ನು ಸರಿಮಾಡಿ
ಕೊಡುತ್ತಿದೆ. ಮುಂದೆ ನಾಯಕನಿಗೆ ಒದಗಲಿರುವ ರಸಾನುಭವವನ್ನು ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಸೂಚಿಸು
ತ್ತದೆ—ರೋಗ.

7 9 ರಕ್ತ = ರೋಗಿತ ಮತ್ತು ಅನುರಕ್ತ, ನಾಯಕನ ಅನುರಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ ಉದ್ದೀಪಕ
ವಾದ ಅಶೋಕಲತೆಯ ಕೆಂಪುಬಣ್ಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಹೇತುಶ್ಲೇಷ. ಸಹೋಕ್ತಿ, ಉಪಮಾ,
ಹೇತು, ಈ ಮೂರೂ ಶ್ಲೇಷಗೆ ಅನುಗ್ರಾಹಕಗಳು.

ರಕ್ತನಾಗಿಹೆ ನೀನು ಹೊಸತಳರ ತೊಂಗಲಲಿ,
 ಅಂತೆ ನಾನೂ ಪ್ರಿಯೆಯ ಸುಗುಣಗಳಲಿ ;
 ವರಶಿಲೀಮುಖ ನಿನ್ನ ಮುತ್ತುವು, ನನಗಂತೆ
 ಮದನಕೋದಂಡದಿಂ ಪೊರಮಟ್ಟವು ;
 ಪ್ರಿಯೆಯ ಚರಣಾಹತಿಯು ನಿನಗೆ ಮೋದನ ತಹುದು,
 ನನಗು ಅಂತೆಯೆ ನೋಡು, ಎಲೆ ಮಿತ್ರನೆ !
 ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಾ ಸಾಮ್ಯವಿಹುದೆಲ್ಲ ವಿಷಯದೊಳು
 ನೋಡಶೋಕನೆ ವಿಧಿಯ—ನಾ ಸಶೋಕ !

ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪ್ರಾರಂಭವಾದ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ವಿಸ್ತರಿಸದೆ, ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಡೆಮಾಡಿಕೊಡುವ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲೇ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದು ರಸವಿಶೇಷಕ್ಕೆ ಒಂ ಪೋಷಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸಂಕರವಾಗಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಇತರರು ಹೀಗೆ ಕಾರಣ ಹೇಳಬಹುದು—ಎರಡು ಶರೀರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗಿರುವ ನರಸಿಂಹನಂತೆ ಶ್ಲೇಷ-ವ್ಯತಿರೇಕವೆಂಬ ಸ್ವತಂತ್ರಾಲಂಕಾರವೇ ಈ ಸಂಕರವೆಂಬುದು ಎಂದು. ಆದರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅದರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ವಿಷಯವೋ ಆ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರದ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಆಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆಗ ಮಾತ್ರ ಅದು ಸಂಕರಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. “ಸ ಹರಿರ್ನಾಮ್ನಾ ದೇವಃ, ಸಹರಿರ್ವರತುರಗ ನಿವಹೇನ” —[ಆ ವಿಷ್ಣುವು ಹೆಸರಿನಿಂದ ಮಾತ್ರ ‘ಹರಿ’; ಈ ರಾಜನು (‘ಸಹರಿ’ = ಹರಿಸದೃಶ = ವಿಷ್ಣು ಸದೃಶ, ಮತ್ತು ‘ಸಹರಿ’ = ಹರಿಯುಕ್ತ = ಅಶ್ವಯುಕ್ತ) ವಿಷ್ಣು ಸದೃಶನೂ ವರತುರಗಸಹಿತನೂ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ‘ಸಹರಿ’ಯೆಂಬ ಹೆಸರಿಗೆ ಸಾರ್ಥಕ್ಯವನ್ನು ವಿಷ್ಣು ವಿಗಿಂತಲೂ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿರುವನು.] ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಶ್ಲೇಷದ ವಿಷಯವೇ ಬೇರೆ; ವ್ಯತಿರೇಕದ ವಿಷಯವೇ ಬೇರೆ. ಇಂತಹ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ‘ಸಂಕರ’ವೆಂಬ ಅಲಂಕಾರವನ್ನೇ ಹೇಳಬಿಡುವುದಾದರೆ ಇನ್ನು ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಬೇರೆ ವಿಷಯವೇ ಉಳಿಯದೆ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಅದರ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನೆಲ್ಲ ಅಪಹರಿಸಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಶ್ಲೇಷಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತಿರೇಕದ ಸ್ಪಷ್ಟರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದೆಂದೂ, ಆದಕಾರಣ ಇದು ಸಂಸ್ಕೃತಿಯ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗ

ಲಾರದೆಂದೂ ಹೇಳಿದರೆ, ಅದು ಮೊದಲೇ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿಯೂ (= ಶ್ಲೇಷವಿಲ್ಲದೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ) ವ್ಯತಿರೇಕವು ಬರಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೩೨ ನೋ ಕಲ್ಪಾಪಾಯವಾಯೋರದಯರಯದಲತಾಕ್ಷ್ಮಧರಸ್ಯಾಶ ಶಮ್ಯಾ
ಗಾಢೋದ್ಗೋರ್ಜ್ಜ್ವಲಶ್ರೀರಹನಿ ನ ರಹಿತಾ ನೋ ತಮಃಕಜ್ಜಲೇನ |
ಪ್ರಾಪ್ತೋತ್ಪತ್ತಿಃ ಪತಂಗಾನ್ಯ ಪುನರುಪಗತಾ ಮೋಷಮುಷ್ಣ ತ್ವಿಷೋ ಮೋ
ವರ್ತಿಃ ಸ್ಯವಾನ್ಯರೂಪಾ ಸುಖಯತು ನಿಖಿಲದ್ವೀಪದೀಪಸ್ಯ ದೀಪ್ತಿಃ ||

ಚಂಡರಭಸದೆ ದೊಡ್ಡ ಬೆಟ್ಟಗಳನ್ನೆ ಭೇದಿಸ ಕಲ್ಪದ—
ವಿಲಯಕಾಲದ ಗಾಳಿಯಿಂದಲು ಸ್ವಲ್ಪವಾದರು ಸಗ್ಗದ,
ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೆ ಗಾಢದೀಪ್ತಿಯ ಸೊಬಗನೆಲ್ಲೆಡೆ ಹರಡುವ,
ಎಣ್ಣೆಗಪ್ಪಿನ ಸೋಂಕು ಕೊಂಚವು ಎಂದಿಗೂ ತಾನಿಲ್ಲದ,
ತವೆ ಪತಂಗದ ಕಾರ್ಯರೂಪದೆ ಪುಟ್ಟ ಬೆಳಕನು ಬೀರುವ,
ಬೇರೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಾಂತಿಯಿಂದಲಿ ಎಂದಿಗೂ ಕಳೆಗುಂದದ,
ನಿಖಿಲಭೂಮಿಯು ಖಂಡನೆಲ್ಲಕು ಒಂದೆ ದೀಪವದಾಗಿಹ,
ಬೇರೆ ರೂಪದ ರವಿಯ ದೀವಿಗೆಯೆಮಗೆ ಸುಖವನು ತೋರಲಿ.

ಇಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯಗಳ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡದೆಯೇ ‘ವ್ಯತಿರೇಕ’ ವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಿದೆ.

‘ಮೊದಲಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ (‘ರಕ್ತನಾಗಿಹೆ’....ಇತ್ಯಾದಿ) ಶ್ಲೇಷಮಾತ್ರ ದಿಂದಲೇ ಸಾಂದರ್ಭ ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಕಾರಣ, ಶ್ಲೇಷವು ವ್ಯತಿರೇಕಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂಬ ವಿನಕ್ಷೆಯುಂಟೇ ಹೊರತು, ಅದಕ್ಕೆ ಸ್ವತಃ ಮುಖ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರತ್ವವಿಲ್ಲ’ ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಕೂಡ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರದ ರಮಣೀಯತೆಗೆ ಶ್ಲೇಷಮೂಲಕವಾಗಿ ತೋರುವ ಸಾಮ್ಯವೇ ಕಾರಣವಾಗಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನೂ ಇಲ್ಲ, ಶ್ಲೇಷವಿಲ್ಲದೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದ ಸಾಮ್ಯವೂ ಕಾರಣವಾಗಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೩೩ "ಅಕ್ರನ್ದಾಃ ಸ್ತನಿತ್ಯೈರ್ವಿಲೋಚನಜಲಾನ್ಯಶ್ಚಾನ್ತಧಾರಾಮ್ನುಭಿ-
ಸ್ತದ್ವಿಚ್ಛೇದಭುವಶ್ಚ ಶೋಕಶಿಖಿನಸ್ತಲ್ಯಾಸ್ತಡಿದ್ವಿಭ್ರಮ್ಯಃ |
ಅನ್ತರ್ಮೇ ದಯಿತಾಮುಖಂ ತವ ಶಶೀ ವೃತ್ತಿಃ ಸಮೈವಾವಯೋ-
ಸ್ತತ್ವಿಂ ಮಾಮನಿಶಂ ಸಖೇ ಜಲಧರ ತ್ವಂ ದಗ್ಧಮೇವೋದ್ಯತಃ ||"

ಗೋಳಾಟ ಗುಡುಗಿಗೆ, ಕಣ್ಣೀರು ಸಂತತವು
ಧಾರೆಯಲಿ ಸುರಿಯುತಿಹ ಮಳೆಯ ಜಲಕೆ,

ವಿರಹಕಾರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿರುವ ಶೋಕಶಿಖಿ
ಮಿಂಚುಗಳ ವಿಭ್ರಮಕೆ ತಾನೆ ಸಮವು ;
ಪ್ರಿಯೆಯ ಮುಖವೆನ್ನೊಳಗೆ, ನಿನೊಳಗೆ ಚಂದಿರನು,
ನಮ್ಮಿಬ್ಬರಾ ಮೋಡಿಯಿನಿತು ಸಮವು.
ಮತ್ತೇಕೆ ಜಲಧರನೆ! ನನ್ನನ್ನು ಸಂತತವು
ಸುಡಲೆಂದೆ ಹೊರಟಿರುವೆ ನೀನು ಬಿಡದೆ?

ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳು.

ರಸಪ್ರತಿವಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಏಕತಾನಹೃದಯನಾದ ಕವಿಗೆ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಅತಿ
ಯಾಗಿ ವಿಸ್ತರಿಸಲಿಷ್ಟವಿಲ್ಲದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೩೪ “ಕೋಪಾತ್ಮೋಮಲಲೋಲಬಾಹುಲತಿಕಾಪಾಶೇನ ಬದ್ಧಾ ದೃಢಂ
ನೀತ್ಯಾ ವಾಸನಿಕೇತನಂ ದಯಿತಯಾ ಸಾಯಂ ಸಖೀನಾಂ ಪುರಃ |
ಭೂಯೋ ನೈವಮಿತಿ ಸ್ವಲತ್ಕಲಗಿರಾ ಸಂಸೂಚ್ಯ ದುಶ್ಚೇಷ್ಟಿತಂ
ಧನ್ಯೋ ಹನ್ಯತ ಏವ ನಿಹ್ನುತಿಪರಃ ಪ್ರೀಯಾನ್ ರುದತ್ಯಾ ಹಸನ್ ||”

ಮುಳಿದು ಕೋಮಲಲೋಲಮಾಗಿಹ ಬಾಹುಲತಿಕೆಯ ಪಾಶದಿ
ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿಯೆ ಕಟ್ಟಿ ಕಾಂತನ ವಾಸಸದನಕೆ ಭರದಲಿ,
ಸಖಿಯರೆಲ್ಲರ ಮುಂದೆ ಮಾನಿನಿ ಸಂಜೆ ಸಮಯದೊಳೊಯ್ಯತ—
‘ಮತ್ತೆ ಹೀಗೆಯೆ ಮಾಡಲಾಗದು’ ಎಂಬ ಗದ್ಗದ ನುಡಿಯಲಿ
ಅವನ ದುಶ್ಚೇಷ್ಟಿತವ ಸೂಚಿಸಿ, ನಗುತ ತಪ್ಪನು ಮರೆಸಲು
ಹೆಣೆಸುತ್ತಿಹ ಧನ್ಯ ಕಾಂತನ ಹೊಡೆವಳಳುವಾ ಕಾಂತೆಯು.

ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಂಭದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವ ರೂಪಕವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಸಾಲುಗಳಲ್ಲಿ
ವಿಸ್ತರಿಸಿಲ್ಲ. ೮೧

ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಅಭಿಲಾಷೆಯಿರುವಾಗಲೂ
ರಸಪುಷ್ಟಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗತ್ವವು ತಪ್ಪದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದಕ್ಕೆ
ಉದಾಹರಣೆ :—

೮೧ ಬಾಹುಲತೆಯನ್ನು ಪಾಶವೆಂದಂತೆ, ದಯಿತೆಯನ್ನು ಬೇಡರ ಹೆಣ್ಣೆಂದೂ ವಾಸಗೃಹ
ವನ್ನು ಕಾರಾಗಾರದ ಪಂಚರವೆಂದೂ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸಿದ್ದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಅನುಚಿತ್ಯ
ವೂದಗುತ್ತಿದ್ದಿತು.

೩೫ “ಶ್ಯಾಮಾಸ್ತು ಜ್ಞಂ ಚಕಿತಹರಿಣೀಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ದೃಷ್ಟಿಪಾತಂ
ವಕ್ತ್ರಚ್ಛಾಯಾಂ ಶಶಿನಿ ಶಿಖಿನಾಂ ಬರ್ಹಭಾರೇಷು ಕೇಶಾನ್ |
ಉತ್ಪಶ್ಯಾಮಿ ಪ್ರತನುಷು ನದೀವೀಚಿಷು ಭೂವಿಲಾಸಾನ್
ಹಸ್ತೈಕಸ್ಥಂ ಕ್ವಚಿದಪಿ ನ ತೇ ಚಂಡಿ ಸಾದೃಶ್ಯಮಸ್ತಿ ||”
‘ಎಳಲತೆಯೊಳಂಗಮಂ, ಪೊಳೆವ ಶಶಿಯೊಳು ಮೊಗವ
ಸೆಳೆವೀಚಿಯೊಳು ಪುರ್ವಿನೊಲೆದಾಟಮಂ |
ಅಳಿಗಳೊಳು ಸುಳಿಗುರುಳನೆಳಚಿಗರಿಯೊಳು ಕಣ್ಣು -
ನೆಳಸಿದರು ನಿನ್ನಂಗಸಾಮ್ಯವಿರದು’ ||*

ಇದೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿಯಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದ ಅಲಂಕಾರವು^೨ ೨
ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ^೩ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಿದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಲ್ಲಂಘಿಸಿ
ದರೆ ಖಂಡಿತವಾಗಿಯೂ ಅದು ರಸಭಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ರಸಭಂಗ
ಹೇತುಗಳಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲೇ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ
ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಸೂಕ್ತಿಸಹಸ್ರಗಳಿಂದ ದ್ಯೋತಿಸಾತ್ಮರಾದ ಮಹಾತ್ಮರ
ದೋಷಗಳನ್ನು ಉದ್ಘೋಷಿಸುವುದು ವಿಮರ್ಶಕನ ದೋಷವೇ ಆಗುವುದೆಂದು ಭಾವಿಸಿ
ಅವುಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಬಿಡಿಸಿ ತೋರಿಸಲಿಲ್ಲ. ಹೇಗಾದರೂ ರೂಪಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರ
ವರ್ಗವು ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕವಾಗುವಂತೆ ಮಾತ್ರ ಇರಬೇಕಾದರೆ ಯಾವ ವಿವೇಕವು
ಆವಶ್ಯಕವೆಂದು ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ದಿಕ್ಪದರ್ಶನ ಮಾಡಲಾಯಿತೋ, ಅದನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ
ಅನುಸರಿಸಿದರೆ, ಮತ್ತು ನಾವು ಬಿಟ್ಟಿರುವ ಇತರ ಅಂಶಗಳನ್ನೂ ತಾನೇ ಊಹಿಸಿ
ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ರಸಸಮಾಹಿತಚಿತ್ತನಾದ ಸುಕವಿಯು ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮ
ವನ್ನು ತನ್ನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಯೋಜಿಸಿಕೊಂಡರೆ, ಆಗ ಅವನ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಅಪಾರವಾದ
ಸಾರ್ಥಕ್ಯ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರತಿಭಾತ್ಯಾತ್ಮಾ ಯೋಽಸ್ಯಾನುಸ್ಥಾನನನ್ನಿಭಃ |

ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಕ್ತಿಯೂಲತ್ಯಾತ್ಮೋಽಪಿ ದ್ವೇಧಾ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಃ

|| ೨೦ ||

ಈ ಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮವು, ನಾದದ ಅನುರಣನದಂತೆ, ಕ್ರಮವು ಗೋಚರವಾಗುವ

* ಮೇಘದೂತ, II, ೫೪ (ಪಂಡಿತ ಕುಕ್ಕೆ ಸುಬ್ರಹ್ಮಣ್ಯಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಭಾಷಾಂತರ).

೨೨ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿತವಾದ ಕಾಮಿನಿ ತದ್ಭಾವದ ಅಧ್ಯಾರೋಪಕ್ಕೆ ಮೂಲ ಸಾದೃಶ್ಯ.

೨೩ ವಿಪ್ರಲಂಭರಸದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ.

ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಆರಿವಿಗೆ ಬರುವುದು. ಮತ್ತೆ ಅದನ್ನು 'ಶಬ್ದ ಶಕ್ತಿಮೂಲ' ಮತ್ತು 'ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲ' ಎಂದು ಎರಡು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಈ 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ'ವೆಂಬ ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವು ಸಂಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಕ್ರಮವುಳ್ಳ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದುದರಿಂದ, ಅದು (ನಾದದಿಂದ ಬರುವ) ಅನುರಣನವನ್ನು ಹೋಲುತ್ತದೆ. ಅದು ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿದೆ: 'ಶಬ್ದ'ದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಂಟಾದುದು, 'ಅರ್ಥ'ದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಂಟಾದುದು, ಎಂದು.

ಹೀಗೆ 'ಶಬ್ದ'ದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವು ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತಿರುವುದೋ, ಅದನ್ನು 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಪ್ರಕಾರವೆಂದು ಹೇಳುವುದಾದರೆ, ಆಗ 'ಶ್ಲೇಷ'ವೆಂಬ ಅಲಂಕಾರದ ಕ್ಷೇತ್ರವನ್ನೆಲ್ಲ ಅಪಹರಿಸಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆ ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಬಹುದು. 'ಅಗುವುದಿಲ್ಲ'ವೆಂದು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ:

ಕಾರಿಕೆ

ಆಕ್ಷಿಪ್ತ ಏವಾಲಂಕಾರಃ ಶಬ್ದ ಶಕ್ತ್ಯಾ ಪ್ರಕಾಶತೇ |

ಯಸ್ಮಿನ್ನನುಕ್ತಃ ಶಬ್ದೇನ ಶಬ್ದ ಶಕ್ತ್ಯುತ್ಪನ್ನೋ ಹಿ ಸಃ

|| ೨೧ ||

ಯಾವ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾಗಿರದ ಮತ್ತು ಕೇವಲ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ, ಅಲಂಕಾರವಿರುವುದೋ, ಅದು ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲಧ್ವನಿ.

ವೃತ್ತಿ

ಏಕೆಂದರೆ, ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ಫುರಿಸುವ 'ಅಲಂಕಾರ'ವೆಲ್ಲವೂ ಅದು ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲಧ್ವನಿಯೆಂದು ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಹೊರತು, ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ಫುರಿಸುವ 'ವಸ್ತು'ಗಳಿರುವೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಧ್ವನಿಯಿದೆಯೆಂದಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಎರಡು 'ವಸ್ತು'ಗಳು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತಿರುವ ಸ್ಥಳವು ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವೆಂದು ನಾವೂ ಒಪ್ಪುತ್ತೇವೆ. ಉದಾಹರಣೆ:

೩೬ ಯೇನ ಧ್ವಸ್ತಮನೋಭವೇನ ಬಲಿಷತ್ಕಾಯಃ ಪುರಾಸ್ತ್ರೀಕೃತೋ

ಯಶ್ಚೋದ್ಯುತಭುಜಂಗಹಾರವಲಯೋ ಗಂಗಾಂ ಚ ಯೋಽಧಾರಯತ್ |

ಯಸ್ಯಾಹುಃ ಶಶಿಮಚ್ಛರೋ ಹರ ಇತಿ ಸ್ತುತ್ಯಂ ಚ ನಾಮಾಮರಾಃ

ಪಾಯಾತ್ಮಃ ಸ್ವಯಮನ್ಧಕಕ್ಷಯಕರಸ್ತ್ವಾಂ ಸರ್ವದೋಮಾಧವಃ ||

[ಹರನ ಪರವಾದ ಅರ್ಥ: ಯಾರಿಂದ ಮನ್ಮಥನ ವಿಧ್ವಂಸವಾಯಿತೋ

ಯಾರಿಂದ ಬಲಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ದೇಹವೇ ಹಿಂದೆ ಬಾಣವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ, ದೊಡ್ಡ ಹಾವುಗಳೇ ಯಾರ ಹಾರ ಮತ್ತು ಬಳೆಗಳಾಗಿವೆಯೋ, ಮಂದಾಕಿನಿಯನ್ನು ಯಾರು (ತಲೆಯಲ್ಲಿ) ಧರಿಸಿದನೋ, ಯಾರನ್ನು ಚಂದ್ರಮೌಳಿಯೆಂದೂ ಹರನೆಂದೂ ಅಮರರು ಸ್ತುತಿಸಿರುವರೋ, ಆ ಅಂಧಕಾಸುರ ಸಂಹಾರಕನೂ ಪಾರ್ವತೀವಲ್ಲಭನೂ ಆದ ಭಗವಂತನು ನಿನ್ನನ್ನು ಸರ್ವದಾ ರಕ್ಷಿಸಲಿ!

ಹರಿಯ ಪರವಾದ ಅರ್ಥ: ಸ್ವಯಂ ಅಜಾತನೆನಿಸಿದ ಯಾರಿಂದ ಶಕಟಾಸುರನು ಹತನಾದನೋ, ಬಲಿಯನ್ನು ಗೆದ್ದಂತಹ ಯಾರ ಶರೀರವು ಹಿಂದೆ ಸ್ತ್ರೀರೂಪವನ್ನು ತಾಳಿತೋ, ಯಾರು ಕೊಬ್ಬಿದ ಕಾಳಿಂಗನನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿದನೋ, ಯಾರು ಪರ್ವತವನ್ನೂ ಭೂಮಿಯನ್ನೂ ಉದ್ಧರಿಸಿದನೋ, ರಾಹುಶಿರಚ್ಛೇದಕನೆಂಬ ಯಾರ ಪವಿತ್ರನಾಮವನ್ನು ದೇವತೆಗಳೂ ಕೊಂಡಾಡುವರೋ, ಅಂಧಕರೆಂಬ ಯಾದವರಿಗೆ ಯಾರು ಸ್ವಂತವಾಗಿ ವಿನಾಶವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದನೋ, ಆ ಸಕಲೇಷ್ಟಾರ್ಥಪ್ರದಾಯಕನಾದ ಮಾಧವನು ನಿನ್ನನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಿ!] ೪

ಒಂದು ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಅಲಂಕಾರದ ಪ್ರತಿತಿ ಬರುತ್ತಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಉದ್ಭಟಭಟ್ಟನು ಶ್ಲೇಷವೆಂಬ ಹೆಸರೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದು ತೋರಿಸಿರುವನು. ಎಂದವೇಲೆ ತಿರುಗಿಯೂ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲಧ್ವನಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲವೆಂಬ ಆಶಂಕೆಯು ಬಂದೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ಅಕ್ಷಿಪ್ತಃ' (= ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ) ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ನೇರಿಸಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷ್ಟು:—ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವೇ ಆದ ಬೇರೊಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಭಾಸವಾಗುವುದೋ ಅದೆಲ್ಲ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರಕ್ಕೇ ಲಕ್ಷ್ಯ; ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ (ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ) ಕೇವಲ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ (ಎಂದರೆ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾದ) ಬೇರೊಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಭಾಸವಾಗುವುದೋ, ಅದು ಈ ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೇರವಾಗಿಯೇ ವಾಚ್ಯವಾದ ಬೇರೊಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಭಾಸವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೫೭ ತಸ್ಯಾ ವಿನಾಙಿ ಹಾರೇಣ ನಿಸರ್ಗಾದೇವ ಹಾರಿಣೌ |

ಜನಯಾಮಾಸತುಃ ಕಸ್ಯ ವಿಸ್ಮಯಂ ನ ಪಯೋಧರೌ ||

೫೪ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ 'ವಸು' ಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿತವಾಗುವುದೇ ಹೊರತು, ಅಲಂಕಾರವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇದು ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರ

ಹಾರವೆ ಇಲ್ಲದೆ ಹುಟ್ಟಿನ ಗುಣದಿಂ

ಹಾರಿಗಳೆನಿಸುವುವು |

ಆಕೆಯ ಕುಚಗಳು ಎಂದೊಡದಾರಿಗೆ

ವಿಸ್ಮಯವುಕ್ಕಿಸುವು ||

ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವ ವಿಸ್ಮಯವು ಶೃಂಗಾರರಸದ ಸಂಚಾರಿಭಾವ. ಇದರೊಂದಿಗೆ ನೇರವಾಗಿ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರವೂ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಕೊಡುವ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರದ ಲಕ್ಷ್ಯವೆನ್ನು ಬೇಕೇ ಹೊರತು ಅನುರಣನರೂಪವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯವುಳ್ಳ ಧ್ವನಿಗೆ, ಎಂದರೆ ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ ಧ್ವನಿಗೆ, ಲಕ್ಷ್ಯವೆನ್ನು ಬಾರದು. ಅದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವಾದ ಶ್ಲೇಷ ಅಥವಾ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರ ದಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವ ಶೃಂಗಾರರಸವು ಮಾತ್ರ ಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾ ಹರಣೆಯಾಗಲು ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೇ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ:— ೩೫

೩೪ ಶ್ಲಾಘ್ಯತೇಷತನುಂ ಸುದರ್ಶನಕರಃ ಸರ್ವಾಂಗಲೀಲಾಜತ-

ತ್ಯೈಲೋಕ್ಯಾಂ ಚರಣಾರವಿಂದಲಲಿತೇನಾಕ್ರಾಂತೈಲೋಕೋ ಹರಿಃ |

ಬಿಭ್ರಾಣಾಂ ಮುಖಮಿನ್ದುರೂಪಮಖಿಲಂ ಚನ್ಮಾತ್ರಚಕ್ಷುರ್ಧೃತಾ

ಸಾನ್ಯೇ ಯಾಂ ಸ್ವತನೋರಪಶ್ಯದಧಿಕಾಂ ಸಾ ರುಕ್ಮಿಣೀ ಪೋಷವತಾತ್ ||

ನಿಶ್ಲೇಷ ತನುಕಾಂತಿಭರಿತಳಾ ರುಕ್ಮಿಣಿಯು

ತಾ ಸುದರ್ಶನಕರನು^{೩೫} ಹರಿಯು ನೋಡೆ |

ಸರ್ವಾಂಗಲೀಲೆಯಿಂ ತ್ರೈಲೋಕ್ಯವಿಜಯವನು

ಸಾಧಿಸಿರುತಿರಲಾಕೆ ತಾನು ಮಾತ್ರ |

ಪಾದಾರವಿಂದದಾ ವಿಭ್ರಮದೆ ಲೋಕಗಳ-

ನಳೆದು ಜಗಕದ್ಭವ ತೋರಿರುವನು |

ಚಂದ್ರರೂಪವನವಳೆ ಮೊಗವೆಲ್ಲ ತಳೆದಿರಲು

ಚಂದ್ರನಾಗಿದೆ ತನ್ನ ಕಣ್ಣು ಮಾತ್ರ |

ಇಂತಾರ ಹರಿ ನೋಡಿ ಯುಕ್ತೆಯೋಚನೆ ಮಾಡಿ

ತನ್ನೊಡಲಿಗಿಂತಧಿಕವೆಂದರಿತನೋ |

ಆ ದೇವಿ ರುಕ್ಮಿಣಿಯೆ ನಮ್ಮನಿಮ್ಮೆಲ್ಲರನು

ವೊರೆಯುತಿರಲನವರತ ದಯೆಗೈಯುತ ||

೩೫ ಈ ಉದಾಹರಣೆ ಶ್ಲೋಕವು ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬರೆದುದು.

೩೬ ಸುದರ್ಶನ ಚಕ್ರವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ರಮಣೀಯವಾದ ಕೈಗಳುಳ್ಳವನು.

ಇಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿರೇಕಾಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಗೆ ಪುಷ್ಟಿಕೊಡುವ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರವು ವಾಚ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—

೩೯ ಭ್ರಮಿಮರತಿಮಲಸಹೃದಯತಾಂ
ಪ್ರಲಯಂ ಮೂರ್ಛಾಂ ತಮಃ ಶರೀರಸಾದಮ್ |
ಮರಣಂ ಚ ಜಲದಭುಜಗಜಂ
ಪ್ರಸಕ್ತ ಕುರುತೇ ವಿಷಂ ವಿಯೋಗಿನೀನಾಮ್ ||
ಜಲದಭುಜಗಜವಿಷವು^{೮೭} ವಿರಹಿಣಿಗೆ ತಲೆಸುತ್ತ,
ಹೃದಯದಲಿ ಅರತಿ ಆಲಸ್ಯಗಳನ್ನು |
ಪ್ರಲಯಮೂರ್ಛೆಗಳನ್ನು ತಮವನ್ನು ಕೃಶತೆಯನ್ನು
ಮರಣವನ್ನು ತಾ ಕಡೆಗೆ ಬಿಡದೆ ತಹುದು ||

ಅಥವಾ ಮತ್ತೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ—

೪೦ ಚಮುಹಿಲ ಮಾಣಸ ಕಷ್ಟಾಣ ಪಚ್ಛಲ ಚಿಮ್ಮುಹಿಲ ಪರಿಮಲಾ ಜಸ್ಸ |
ಅಮಿಡಿಲ ದಾಣ ಪಸಾರಾ ಬಾಹುಪ್ಪಲಿಹಾ ವ್ವಿಲ ಗಣ್ಡಾ ||
ಮಾನಸದ^{೮೮} ಹೊಂದಾವರೆಯ ಸೆಳೆದು ಭಂಗಿಸುತದನು,
ಪೊರಮಟ್ಟ ಪರಿಮಳ^{೮೯}ವನೆಲ್ಲ ಪೊತ್ತು |
ದಾನರಾಜಿ^{೯೦}ಯನಂತೆ ಸಂತತವು ಮೆರೆಯುತಿಹ
ಬಾಹುದಂಡಗಳವನ ಗಜಪತಿಗಳು ||

ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಗೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರವು ವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

‘ಆಕ್ಷಿಪ್ತ’ ಅಥವಾ ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಗಮ್ಯವಾಗುತ್ತಿರುವ ಅಲಂಕಾರವೂ ಸಹ ಮತ್ತೆ ಬೇರೆ ಪದಗಳಿಂದ ಅದು ವಾಚ್ಯವೂ ಆಗಿಹೋಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉದ್ಭವಿಸುವ ಅನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ‘ವಕ್ರೋಕ್ತಿ’ಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳೇ ಇರುವುವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ : —

೮೭ ಮೇಘದಂತೆ ಕಪ್ಪಾಗಿರುವ ಸರ್ಪದ ವಿಷ ಅಥವಾ ಸರ್ಪಾಕೃತಿಯಾದ ಮೇಘದ ಜಲ

೮೮ ಮಾನಸಸರೋವರ ಅಥವಾ ತಾವರೆಯಂತಿರುವ ಮನಸ್ಸು.

೮೯ ಸುಗಂಧ ಅಥವಾ ಪ್ರತಾಪದ ಯಶಸ್ಸು.

೯೦ ಮದೋದಕ ಅಥವಾ ಇಷ್ಟಾರ್ಥ ಪ್ರದಾನ

೪೧ ದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಕೇಶವ ಗೋಪರಾಗಹೃತಯಾ ಕಿಂಚಿನ್ನ ದೃಷ್ಟಂ ಮಯಾ
 ತೇನೈವ ಸ್ವಲಿತಾಸ್ತು ನಾಥ ಪತಿತಾಂ ಕಿಂ ನಾಮ ನಾಲಂಬಸೇ |
 ಏಕಸ್ತ್ವಂ ವಿಷಮೇಷುಖಿನ್ನ ಮನಸಾಂ ಸರ್ವಾಬಲಾನಾಂ ಗತಿ-
 ಗೋರ್ವೈವಂ ಗದಿತಃ ಸಲೇಶಮವತಾದ್ ಗೋಷ್ಠೇ ಹರಿರ್ವಶ್ಚಿರಮ್ ||
 ಗೋಪರಾಗ^೧ದಿ ಕಣ್ಣು ಕುರುಡಾಗಲೇನೊಂದು
 ಕಾಣಿಸದೆ ಹೋದುದರಿಂದಲೆ |
 ಜಾರಿಹೆನು ನಾಥ | ಪತಿತೆಯನು^೨ ನೀನೇಕೆ
 ಕೈಗೊಳೆಯೊ ? ತಿಳಿಯಲಾರೆನದನು |
 ವಿಷಮೇಷುಖಿನ್ನೆಯರ^೩ ಚೆನ್ನೆಯರ ರಕ್ಷಣೆಗೆ
 ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಗತಿಯಲ್ಲವೆ ? |
 ಇಂತೆಂದು ಸೂಕ್ಷ್ಮಾರ್ಥಸೂಚನೆಯು ತುಂಬಿದಾ
 ಮಾತುಗಳ ಗೋಪಿ ಪೇಳುತ್ತಿರಲು |
 ಗೊಟ್ಟಿಯೊಳು ರಾಜಿಸಿದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ನಮ್ಮನ್ನು
 ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಿ ಸರ್ವಕಾಲ ||

ಈ ಬಗೆಯ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾದ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ
 ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗಲಿ ; (ಅದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಯೇನೂ ಇಲ್ಲ). ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ
 ಅಲಂಕಾರಾಂತರವು ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾಗುವ ಬದಲು, ಕೇವಲ
 ಅದರ ಒಂದು ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತಿರುವುದೋ, ಅದೆಲ್ಲವೂ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿ
 ಮೂಲಧ್ವನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆ :

೪೨ “ಅತ್ರಾನ್ತರೇ ಕುಸುಮಸಮಯಯುಗಮುಪಸಂಹರನ್ನಜ್ಯಂಭತ ಗ್ರೀಷ್ಮಾಭಿಧಾನಃ
 ಫಲ್ಗಮುಲ್ಲಿಕಾಧವಲಾಟ್ಟಹಾಸೋ ಮಹಾಕಾಲಃ”^{೨೪}

[ಇಲ್ಲಿ ಋತುವರ್ಣನೆಯು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾದ
 ಅರ್ಥವೊಂದೇ — ‘ಇಷ್ಟರಲ್ಲಿಯೇ ವಸಂತಋತುವಿನ ಮೌಸದ್ವಯಗಳನ್ನು ಕೊನೆ
 ಗಾಣಿಸುತ್ತ, ಅರಳಿದ ಮಲ್ಲಿಗೆಗಳಿಂದ ತುಂಬಿದ ಉಪ್ಪರಿಗೆಗಳೇ ತನ್ನ ನಗೆಯಾಗಿರಲು,

೨೧ ಗೋವುಗಳ ಕಾಲಿಂದೆದ್ದ ಧೂಳು ಅಥವಾ ಗೋಪನಲ್ಲಿ ಅನುರಾಗ.

೨೨ ಬಿದ್ದಿರುವ ನನ್ನನ್ನು ಅಥವಾ ಪತಿ ಎಂದರೆ ಗಂಡನ ಭಾವನನ್ನು.

೨೩ ಏರು ತಗ್ಗುಗಳಿರುವ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ತಲ್ಲಣಿಸುವ ಅಥವಾ ಮನ್ನಣೆನ ಬಾಣಗಳಿಂದ
 ಬೀಡಿತರಾದ.

೨೪ ಬಾಣಭಟ್ಟನ ‘ಹರ್ಷಚರಿತೆ’, II.

ಗ್ರೀಷ್ಮನೆಂಬ ಮಹಾ ದೀರ್ಘವೂ ದಾರುಣವೂ ಆದ ಕಾಲವು ವಿಜೃಂಭಿಸಿತು,' ಎಂದು.

ಆದರೆ ಶಬ್ದಗಳ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ಅಲಂಕಾರವು ಬೇರೊಂದು :—
'ಯುಗಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸಂಹರಿಸುವ ಮತ್ತು ಅಟ್ಟಿಹಾಸಗೈಯುವ ಪ್ರಲಯಕಾಲದ ಕಾಲ-
ಭೈರವನಂತೆ' ಎಂದು.]

ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—

೪೩ ಉನ್ನತಃ ಪ್ರೋಲ್ಲಸದ್ಧಾರಃ ಕಾಲಾಗುರುಮಲೀಮಸಃ |
ಪಯೋಧರಭರಸ್ತನ್ವಾಃ ಕಂ ನ ಚಕ್ರೇಭಿಲಾಷಣಮ್ ||
ಉನ್ನತಃ^{೯೫} ಮಂತೆಯೆ ವಿಲಸದ್ಧಾರಂ^{೯೬}
ಕಾಲಾಗುರುವಿನವೋಲ್ ಪರಿನೀಲಂ |
ತಾನೆನಲವಳ ಪಯೋಧರಂ^{೯೭} ಭಾರಂ
ಮಾಡದದಾವನ ಕಾಮಾನ್ವಿತನಂ ||

ಅಥವಾ—

೪೪ ದತ್ತಾನನ್ದಾಃ ಪ್ರಜಾಢಾಂ ಸಮುಚಿತಸಮಯಾಕೃಷ್ಣಸೃಷ್ಟ್ಯಃ ಪಯೋಭಿಃ
ಪೂರ್ವಾಹ್ಲೇ ವಿಪ್ರಕೀರ್ಣಾ ದಿಶಿ ದಿಶಿ ವಿರಮತ್ಯಹ್ನಿ ಸಂಹಾರಭಾಜಃ |
ದೀಪ್ತಾಂತೋದೀರ್ಘದುಃಖಪ್ರಭವಭಯೋದನ್ವದುತ್ತಾರನಾಪೋ
ಗಾವೋ ವಃ ಪಾವನಾನಾಂ ಪರಮಪರಿಮಿತಾಂ ಪ್ರೀತಿಮುಕ್ತಾದಯಸ್ತು ||

ಉಚಿತವಹ ಸಮಯದಲನಾಯಾಸದಿಂ ಪಯವಂ^{೯೮}

~ ಸೃಜಿಸಿ ಜನರೆಲ್ಲರಿಗೆ ಹಂಚಿಕೊಟ್ಟು |
ಪೂರ್ವಾಹ್ಲದಲಿ ಪರಿದು ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕಿಗೆ ಮತ್ತೆ
ದಿವಸಾವಸಾನದಲಿ ಪಿಂತಿರುಗುವ |
ದೀರ್ಘದುಃಖಪ್ರಭವಭಯಸಾಗರಕೆ ನೌಕೆ.
ಯೆನೆ ಪಾವನಗಳಾದ ಚಂಡ ರವಿಯ |
ಗೋವುಗಳು^{೯೯} ನಮಗೆಲ್ಲ ನಿರವಧಿಯ ಹರುಷವನು
ಸಂತತವು ಕರುಣಿಸಲಿ ದಯೆದೋರುತ ||

೯೫ ಬಟ್ಟು ಮತ್ತು ಮೇಲೇರಿದ

೯೬ ಹಾರದಿಂದ ಭೂಷಿತವಾದ ಮತ್ತು ಧಾರಾವರ್ಷವನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಿರುವ.

೯೭ ಮೇಘ ಮತ್ತು ಸ್ತನ

೯೮ ನೀರು ಮತ್ತು ಹಾಲು

೯೯ ಕಿರಣಗಳು ಮತ್ತು ಹಸುಗಳು.

ಈ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಅರ್ಥವೊಂದನ್ನು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುವುದರ ಜೊತೆಗೆ ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಬೇರೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ಭಿನ್ನವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅಸಂಬದ್ಧತೆಯು ತಪ್ಪಬೇಕಾದರೆ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಎಂದರೆ ಆ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ಅರ್ಥಗಳಿಗೆ ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಭಾವವಿರುವುದೆಂದು ನಾವು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶ್ಲೇಷವು ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರದಂತೆ ಕೇವಲ ಶಬ್ದಾರೂಢವಲ್ಲ; ಆದರೆ ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ಅಲಂಕಾರ. 100 ಅದುದರಿಂದ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೂ ಅನುರಣನ ಪ್ರಾಯವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನುಳ್ಳ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯೇ.

ಉಪಮಾಲಂಕಾರದಂತೆಯೇ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಕೂಡ ಈ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿ ಮೂಲ ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವೆನಿಸುವ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳ್ಳಬಹುದು. ಈ ಬಗೆಯ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಬಾಣಭಟ್ಟನ ಸ್ಥಾಣ್ವೀಶ್ವರವೆಂಬ ದೇಶದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನೋಡಿ:—

೪೫ "ಯತ್ರ ಚ ಮಾತಂಗಗಾಮಿನ್ಯಃ ಶೀಲವತ್ಯಶ್ಚ, ಗೌರ್ಯೋ ವಿಭವರತಾಶ್ಚ, ಶ್ಯಾಮಾಃ ಪದ್ಮರಾಗಿಣ್ಯಶ್ಚ, ಧವಲದ್ವಿಜಶುಚಿವದನಾ ಮದಿರಾಮೋದಿಶ್ಯಸನಾಶ್ಚ ಪ್ರಮದಾಃ "

[ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಮದೆಯರು ಮಾತಂಗ 101 ಗಾಮಿನಿಯರು ಮತ್ತು ಶೀಲವತಿಯರು; ಗೌರಿ 102 ಯರು ಮತ್ತು ವಿಭವಾ 103 ನುರಕ್ತಿಯರು; ಶ್ಯಾಮೆ 104 ಯರು ಮತ್ತು

100 ವಾಚ್ಯವಾದ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳೂ ವಾಚ್ಯವೇ ಆಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅವುಗಳ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವೂ ಕೂಡ ವಾಚ್ಯವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಎಂದರೆ ಎರಡರ್ಥಗಳೂ ಪ್ರಸ್ತುತಗಳೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸುಸಂಬದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಅದುದರಿಂದ ಆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಗಿಂತ ಮುಂದೆ ಹೋಗಬೇಕಾದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿ ಮೂಲವಾದ ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಹಾಗಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಎರಡರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪ್ರಸ್ತುತ, ಇನ್ನೊಂದು ಅಪ್ರಸ್ತುತ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಅಸಂಬದ್ಧತೆಯು ತಪ್ಪಬೇಕಾದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ಅಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಯನ್ನು ಕಾಣಬೇಕು. ಈ ಅಲಂಕಾರವು ಯಾವ ಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ನೇರವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಅದನ್ನು ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಆಕ್ಷಿಪ್ತ ಅಥವಾ ಧ್ವನಿತವಾದುದೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

101 ಚಂಡಾಲ ಮತ್ತು ಮದ್ದಾನೆ.

102 ಪಾರ್ವತಿ ಮತ್ತು ಬಿಳಿಯ ಬಣ್ಣದವರು.

103 ಶಿವನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆಡೆ ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯದಲ್ಲಿ.

104 ಕರಿಯ ಬಣ್ಣದವರು ಮತ್ತು ಸುಂದರಿಯರು.

ಪದ್ಮರಾಗಿಣಿ¹⁰⁵ಯರು ; ಧವಲದ್ವಿಜ¹⁰⁶ಶುಚಿವದನೆಯರು ಮತ್ತು ಮದಿರಾ ಮೋದನಿಶ್ವಾಸೆಯರು.]

ಇಲ್ಲಿರುವ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರವನ್ನಾಗಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನೀಯುವ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರವನ್ನೇ ಆಗಲಿ ವಾಚ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರವು ವಾಚ್ಯವಾಗದೆ ಹೋಗಿರುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಎಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದತಃ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರವು ಭಾಸವಾಗುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ, ಶ್ಲೇಷವೂ ಇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ವಾಚ್ಯವಾದ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರವೋ ಅಥವಾ ವಾಚ್ಯವಾದ ಶ್ಲೇಷಾಲಂಕಾರವೋ (ಎಂದರೆ ಅವೆರಡರ ಸಂಕರವು) ಸ್ಫುಟವಾಗಿರುವುದೆಂದೊಪ್ಪಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೂ ಬಾಣಭಟ್ಟನ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನೇ ಕೊಡಬಹುದು :—

೪೬ “ಸಮವಾಯ ಇವ ವಿರೋಧಿನಾಂ ಪದಾರ್ಥಾನಾಮ್ ; ತಥಾಹಿ-

ಸನ್ನಿಹಿತಬಾಲಾನ್ತಕಾರಾಪಿ ಭಾಸ್ವನ್ಮೂರ್ತಿಃ . . .”

[‘ಅದು ವಿರುದ್ಧ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಒಂದು ಸಮೂಹದಂತೆಯೇ ಇತ್ತು; ಹೇಗೆಂದರೆ— ಬಾಲಾಂಧಕಾರ¹⁰⁷ವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಭಾಸ್ವನ್ಮೂರ್ತಿ¹⁰⁸ಯಾಗಿಯೂ....]

(ಇದು ವಾಚ್ಯವಾದ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಯಿತು). ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯೆನಿಸುವ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ¹⁰⁹ :—

೪೭ ಸರ್ವೈಕಶರಣಮುಕ್ಷಯಮಧೀಶಮೀಶಂ ಧಿಯಾಂ ಹರಿಂ ಕೃಷ್ಣಮ್ |

ಚತುರಾತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯಮರಿಮಧನಂ ನಮತ ಚಕ್ರಧರಮ್ ||

ಸರ್ವರಿಗೊಬ್ಬನೆ ಶರಣನು¹¹⁰ ಅಕ್ಷಯ, ¹¹¹

ಅಧೀಶ¹¹²ನಂತೆಯೇ ಧೀಪತಿ¹¹³ಯು |

105 ಕೆಂಪುಬಣ್ಣದ ರತ್ನವುಳ್ಳವರು ಮತ್ತು ಪದ್ಮಸದೃಶವಾದ ಕೆಂಪುಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವರು.

106 ಶ್ರೇಷ್ಠವಿಪ್ರ, ಮತ್ತು ಬಿಳಿಯ ಹಲ್ಲು.

107 ಕತ್ತಲೆಯ ಆರಂಭ ಅಥವಾ ಕೂದಲಿನ ಕೆಪ್ಪು.

108 ಸೂರ್ಯನ ಶರೀರ ಅಥವಾ ಹೊಳೆಯುವ ಆಕೃತಿ.

109 ಇದು ಅನಂದವರ್ಧನನೇ ಬರೆದಿರುವ ಶ್ಲೋಕ.

111 ಮನೆ ಅಥವಾ ರಕ್ಷಕ.

111 ಮನೆಯಿಲ್ಲದವನು ಅಥವಾ ನಾಶರಹಿತ.

112 ಜಗತ್ಪತಿ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಒಡೆಯನಲ್ಲದವನು.

113 ಬುದ್ಧಿಗೆ ಒಡೆಯ.

ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ ಮತ್ತು ಲೋಚನಸಾರ

ಹರಿ¹¹⁴ಯೆಂಬಂತೆಯೆ ಕೃಷ್ಣ¹¹⁵ನದಾವನೋ

ಚತುರಾತ್ಮ¹¹⁶ನು ಸಲೆ ನಿಷ್ಕ್ರಿಯನು |

ಆ ಅರಿಮಥ¹¹⁷ನನ ಚಕ್ರವ ಪಿಡಿದನ

ನಮಿಸಿರಿ ಸರ್ವರು ಸಂಪದಕೆ ||

ಈ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಂತೂ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪವಾದ ವಿರೋಧಾ-
ಲಂಕಾರವು ಬಹಳ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪವಾದ ವ್ಯತಿರೇಕಾ
ಲಂಕಾರಕ್ಕೂ ಎಷ್ಟೋ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಿವೆ. ಉದಾಹರಣೆ¹¹⁸ :-

೪೮ ಖಂ ಯೇತೃತ್ವಜ್ಜಲಯಂತಿ ಲೂನತಮಸೋ ಯೇ ವಾ ನಖೋದ್ಭಾಸಿನೋ

ಯೇ ಪುಷ್ಪಂತಿ ಸರೋರುಹಶ್ರಿಯಮಪಿ ಕ್ಷಿಪ್ತಾಬ್ಜಭಾಸಶ್ಚ ಯೇ |

ಯೇ ಮೂರ್ಧಸ್ತವಭಾಸಿನಃ ಕ್ಷಿತಿಭೃತಾಂ ಯೇ ಚಾಮರಾಣಾಂ ಶಿರಾಂ-

ಸ್ಯಾಕ್ರಾಮನ್ತುಭಯೇಽಪಿ ತೇ ದಿನಪತೇಃ ಪಾದಾಃ ಶ್ರಿಯೇ ಸಂತು ವಃ ||

ಆವುವು ಕತ್ತಲೆ¹¹⁹ಮೊತ್ತವನೋಡಿಸಿ

ಖಭಾಗ¹²⁰ಶೋಭೆಯ ಪಸರಿಸುತ |

ನಖಭಾಗ¹²¹ದಿ ಮೇಣೆತ್ತಲು ತೋರುತ

ಪದುಮದ ಸಿರಿಯನು ದೊರೆಕೊಳುತ |

ಮತ್ತದೆ ಸಿರಿಯನೆ ಸೋಲಿಸುತ |

ಭೂಭೃದ್ವರ¹²²ರಾ ತಲೆಯಲಿ ಮೆರೆಯುತ

ಮೇಣಮರರ¹²³ ಶಿರಭಾಗದಲಿ |

114 ಹಸಿರು ಬಣ್ಣ ಅಥವಾ ವಿಷ್ಣು.

115 ಕರಿಯ ಬಣ್ಣ ಅಥವಾ ಪಾಪವಿಮೋಚಕ.

116 ಕ್ರಿಯಾಕಾಶಲವುಳ್ಳವನು ಅಥವಾ ಸಂಕರ್ಷಣ — ಅನಿರುದ್ಧ — ಪ್ರದ್ಯುಮ್ನ
— ವಾಸುದೇವ ರೂಪ.

117 ಚಕ್ರಭಂಜಕ ಅಥವಾ ರಿಪುನಾಶಕ.

118 ಇದು ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬರೆದುದು.

119 ಅಂಧಕಾರ ಅಥವಾ ಪಾಪ

120 ಆಕಾಶ.

121 ಉಗುರು ಅಥವಾ ಆಕಾಶವಲ್ಲದುದು

122 ಬೆಟ್ಟ ಅಥವಾ ರಾಜ.

123 ಮೂಲಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳ ಎಂಬರ್ಥದ ಜತೆಗೆ ಚಾಮರಗಳ ಎಂಬರ್ಥವೂ

ಆ ಎರಡೂ ದಿನಪನ ಪಾದ¹²⁴ಗಳು
ಸೌಖ್ಯವ ತರಲೆಮಗನವರತ ||

ಹೀಗೆ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಹಲವಿವೆ. ಅವುಗಳನ್ನು ಸಹೃದಯರು ತಾವೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಗ್ರಂಥವು ಅತಿಯಾಗಿ ಬೆಳೆದುಹೋಗುವುದೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಎಲ್ಲ ವಿವರಗಳನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಲಿಲ್ಲ.

ಕಾರಿಕೆ

ಅರ್ಥಶಕ್ತ್ಯುತ್ಪನ್ನವಸ್ತುನೋ ಯತ್ರಾರ್ಥಃ ಸಂಪ್ರಕಾಶತೇ |

ಯಸ್ಮಾತ್ಪರ್ಯೇಣ ವಸ್ತುನೈವ್ಯುತ್ಪನ್ನಶಕ್ತ್ಯಂತಿಂ ವಿನಾ ಸ್ವತಃ || ೨೨ ||

ಎಲ್ಲಿ ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳದೆ ಒಂದು ಅರ್ಥವು ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ತಾತ್ಪರ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಧ್ವನಿಸುತ್ತಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಶಕ್ತಿ-ಮೂಲಧ್ವನಿಯಿರುವುದು.

ವೃತ್ತಿ

ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರದ ಸಹಾಯವಿಲ್ಲದೆ, ಕೇವಲ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ, ಒಂದರ್ಥವು ಬೇರೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲವಾದ ಅನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನುಳ್ಳ ಧ್ವನಿಯಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆ:—

೪೯ ಏವಂವಾದಿನಿ ದೇವರ್ಷಾ ಪಾಶ್ವೇ ಪಿತುರಧೋಮುಖೇ |

ಲೀಲಾಕಮಲಪತ್ರಾಣಿ ಗಣಯಾಮಾಸ ಪಾರ್ವತೀ¹²⁵ ||

ದೇವರ್ಷಿಯಂತು ಪೇಳುತ್ತಲಿರಲು

ತಂದೆಯಾ ಪಕ್ಕದಲಿ ತಲೆ ತಗ್ಗಿಸಿ |

ಕೈಲಿದ್ದ ತಾವರೆಯ ದಳಗಳನ್ನು

ಎಣಿಕೆಮಾಡಿದಳಾಗ ಪಾರ್ವತಿಯು ತಾನು ||

ಇಲ್ಲಿ ಲೀಲಾಕಮಲಪತ್ರಗಳ ಗಣನೆಯು ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿಸಿಕೊಂಡು, ಬೇರೆ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರದ ಸಹಾಯವೇ ಇಲ್ಲದೆ, ಸಂಚಾರಿಭಾವವಾದ ಲಜ್ಜೆಯೆಂಬ ಬೇರೊಂದರ್ಥವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯಧ್ವನಿಗೆ

¹²⁴ ಕಾಲು ಅಥವಾ ಕಿರಣ.

¹²⁵ ಕಾಳಿದಾಸನ 'ಕುಮಾರಸಂಭವ', vi, ೮೪

ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನೆಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಎಲ್ಲಿ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ಸಂಚಾರಿ ಭಾವಗಳು ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತಿದ್ದು, ತನ್ಮೂಲಕವಾಗಿ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತಿರುವುದೋ, ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಅಲಕ್ಷ್ಯ-ಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯದ ಬಗೆಗಳು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, 'ಕುಮಾರಸಂಭವ'ದ ವಸಂತ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ವಸಂತಪುಷ್ಪಾಲಂಕೃತೆಯಾದ ದೇವಿಯ ಆಗಮನದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಮನ್ಮಥನ ಶರಸಂಧಾನದವರೆಗಿನ ಭಾಗವೂ, ಧೈರ್ಯಗುಂದಿದ ಶಂಭುವಿನ ವಿಶಿಷ್ಟ ಕಾರ್ಯಗಳ ವರ್ಣನಾಭಾಗವೂ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹಾಗಿಲ್ಲ; ರಸವ್ರತೀತಿಯು (ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರೂಪಿತವಾದ ಸಂಚಾರಿ ಭಾವಗಳ ಮೂಲಕ ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ) ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾದ ಸಂಚಾರಿಭಾವಗಳ ಮೂಲಕ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಧ್ವನಿಯ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರವೇ. ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರದ ಸಹಾಯವನ್ನು ಪಡೆದು ಅರ್ಥವು ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದೋ, ಅದು ಈ ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ:—

ಖಂ ಸಂಕೇತಕಾಲಮನಸಂ ವಿಟಂ ಜ್ಞಾತ್ವಾ ವಿದಗ್ಧಯಾ |
ಹಸನ್ನೇತ್ರಾರ್ಪಿತಾಕೂತಂ ಲೀಲಾಪದ್ಯಂ ನಿಮೀಲಿತಮ್ ||
ಸಂಕೇತಕಾಲವನು ತಿಳಿಯುವಾಸೆಯ ವಿಟನ-
ನರಿತ ಚದುರೆಯು ತನ್ನ ಕೈಯಲಿದ್ದ |
ಲೀಲೆಯಾ ಕಮಲವನು ಮುಚ್ಚಿದಳು ನಗುನಗುವ
ಕಣ್ಣಿನಿಂದಲೆ ತನ್ನ ಭಾವವನು ತಿಳಿಸಿ ||

ಇಲ್ಲಿ ಲೀಲಾಕಮಲ ನಿಮೀಲನವು ಯಾವ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಸೂಚಕವೋ ಅದನ್ನು ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟಿದೆ.

ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಕ್ತ್ಯಾಸ್ಸಕ್ಷಿಪ್ತೋಽಪಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಃ ಕವಿನಾ ಪುನಃ |
ಯತ್ರಾವಿಷ್ಟಿ-ಯತೇ ಸ್ತೋತ್ರಾ ಸಾನ್ಯವಾಲಂಕೃತಿರ್ಭವತೀ || ೨೩ ||

ಎಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಧ್ವನಿತವೇ ಆಗಿದ್ದರೂ ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕವಿಯು ಮತ್ತೆ ಮಾತುಗಳಿಂದಲೂ ನೇರವಾಗಿ ಹೇಳಿಬಿಡುವನೋ, ಅಲ್ಲಿ ಅದು ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರವಾಗುವುದು.

ವೃತ್ತಿ

ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ, ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಯಿಂದ, ಇಲ್ಲವೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆರಡರ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ

ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಎಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಕವಿಯು ನೇರವಾದ ಮಾತುಗಳಿಂದಲೂ ಹೇಳಿಬಿಡುವನೋ ಆಗ ಅದು ಈ ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಬೇರೆಯಾದ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರವೆನಿಸುವುದು. ಅಥವಾ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯಿರುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಅದು ಧ್ವನಿಗೆ ಒಂದು ಹೊಸಬಗೆಯ ಅಲಂಕಾರವಾಗುವುದೆಂದು ಜೇಕಾದರೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದುದೇ ವಾಚ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೫೦ ವತ್ಸೇ ಮಾ ಗಾ ವಿಷಾದಂ ಶ್ವಸನಮುರುಜವಂ ಸಂತ್ಯಜೋರ್ಧ್ವಪ್ರವೃತ್ತಂ
ಕಂಪಃ ಕೋ ವಾ ಗುರುಸ್ತೇ ಭವತು ಬಲಭಿದಾ ಜೃಂಭಿತೇನಾತ್ರ ಯಾಹಿ |
ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನಂ ಸುರಾಣಾಮಿತಿ ಭಯಶಮನಚ್ಛದ್ವನಾ ಕಾರಯಿತ್ವಾ
ಯಸ್ಮೈ ಲಕ್ಷ್ಮೀಮದಾದ್ವಾಃ ಸ ದಹತು ದುರಿತಂ ಮನ್ಥಮೂಢಾಂ ಪಯೋಧಿಃ ||

‘ಉಳಿ ಮಗಳೆ ವಿಷಾದ¹²⁶ವನುಸಿರ¹²⁷ವೇಗವನಂತೆ,
ಮೇಲೆ ಮುಂಬರಿವುದು¹²⁸ ಬೇಡವಿನ್ನು |

ಗುರು¹²⁹ಕಂಪ¹³⁰ ನಿನಗೇಕೆ; ಬಲಭೇದಿ¹³¹ ಜೃಂಭಿತ¹³²ವು ?

ಇಲ್ಲಿ ಬಾರಾ ವತ್ಸೆ ! ನನ್ನ ಜತೆಗೆ’ |

ಎಂದು ಭಯಶಮನವನು ಮಾಳ್ವ ಸೋಗಿನಲಂದು

ದೂರಮಾಡಿಸಿ ಸುರರ, ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು |

ಆರಿಗಾ ಸಾಗರನು ಮಂಥಮೂಢೆಯನಂತು

ಒಲಿದಿತ್ತನೋ ಅವನೆ ಪೊರೆಗೆಮ್ಮನು ||

ಇನ್ನು ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದುದೇ ವಾಚ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೫೧ ಅಂಬಾ ಶೇತೇತ್ರ ವೃದ್ಧಾ ಪರಿಣತವಯಸಾಮಗ್ರಣೀರತ್ರ ತಾತೋ
ನೀಶೇಷಾಗಾರಕರ್ಮಶ್ರಮಶಿಥಿಲತನುಃ ಕುಂಭದಾಸೀ ತಥಾತ್ರ |

126 ದುಃಖ ಅಥವಾ ಶಿವ.

127 ಉಸಿರು ಅಥವಾ ವಾಯುದೇವ.

128 ಹೆಚ್ಚಾಗುವ ಅಥವಾ ಅಗ್ನಿದೇವ.

129 ಆತಿಯಾದ ಅಥವಾ ತಂದೆ.

130 ನಡುಕ ಅಥವಾ ವರುಣ.

131 ನಿಶ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣ ಅಥವಾ ಇಂದ್ರ.

132 ಆಕಳಿಕೆ ಅಥವಾ ಐಶ್ವರ್ಯವುಳ್ಳ ಕುಬೇರ.

ಅಸ್ಮಿನ್ ಪಾಪಾಹಮೇಕಾ ಕತಿಪಯದಿವಸಪ್ರೋಷಿತಪ್ರಾಣನಾಥಾ
ಪಾನ್ಥಾಯೇತ್ಥಂ ತರುಣ್ಯಾ ಕಥಿತಮವಸರವ್ಯಾಹೃತಿವ್ಯಾಜಪೂರ್ವಮ್ ||

ಅಬ್ಬೆ ಮಲಗುವಳಿಲ್ಲಿ ಬಹುಮುದುಕಿ, ಮುದುಕರಲಿ
ಅಗ್ರಗಣ್ಯನೆ ಆದ ಆಪ್ತನಿಲ್ಲಿ |
ಎಲ್ಲ ಮನೆಗೆಲಸದಲಿ ಬಳಲಿ ಬೆಂಡಾಗಿರುವ
ಮನೆಯಾಳು ಮಲಗುವುದು ಇಲ್ಲಿ ನೋಡು |
ಪಾಪಿ ನಾನೊಬ್ಬಳೇ ಇಹೆನ್ನಿಲ್ಲಿ, ನಾಥನವ-
ನೂರ ಬಿಟ್ಟು ಕೆಲವು ದಿನದ ಕೆಳಗೆ |
ತರುಣಿಯೇ ರೀತಿಯಲಿ ವೇಳಿದಳು ಪಾಂಥನಿಗೆ
ಮನೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುವ ಸೋಗಿನಿಂದ ||

ಉಭಯಶಕ್ತಿಯಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವಾಚ್ಯಗಳೆರಡೂ ಆದ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು
ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಡಲಾಗಿದೆ—‘ದೃಷ್ಟಾಂ ಕೇಶವ....’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ. 133

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಾಥೋಕ್ತಿ ಮಾತ್ರನಿಷ್ಪನ್ನ ಶರೀರಃ ಸಮ್ಯಗ್ನಿ ಸ್ತುತಃ |

ಅರ್ಥೋಪಿ ದ್ವಿವಿಧೋ ಜ್ಞೇಯೋ ವಸ್ತುನೋಽನ್ಯಸ್ಯ ದೀಪಕಃ || ೨೪ ||

ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವ ಅರ್ಥವು ಕೂಡ ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿದೆ: ‘ಮಾತಿನ
ಚಮತ್ಕಾರದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧವಾದುದು’ ಮತ್ತು ‘ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧ’ವಾದುದು, ಎಂದು.

ವೃತ್ತಿ

ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಇದುವರೆಗೂ
ಯಾವ ವ್ಯಂಜಕವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಯಿತೋ, ಅದು ಎರಡು ಬಗೆ
ಯಾಗಿದೆ—ಕವಿಯ ಅಥವಾ ಕವಿಸೃಷ್ಟಿಯಾದ ಪಾತ್ರದ ಮಾತಿನ ಚಮತ್ಕಾರದಿಂದ
ಮಾತ್ರ ಹುಟ್ಟಿತಕ್ಕುದು ಮೊದಲನೆಯದು ; ಸ್ವತಸ್ಸಿದ್ಧವಾದುದು ಎರಡನೆಯದು.

ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ (ಕವಿಪ್ರಾಥೋಕ್ತಿ ಸಿದ್ಧಕ್ಕೆ) ಉದಾಹರಣೆ:—

೫೩ ಸಜ್ಜೇಹಿ ಸುರಹಿಮಾಸೋ ಣ ದಾವ ಅಪ್ಪೇಇ ಜುಅಇ ಜಣಲಕ್ಕುಮುಹೇ |

ಅಹಿಣವ ಸಹಆರಮುಹೇ ಣವಪಲ್ಲವಪತ್ತಲೇ ಅಣಂಗಸ್ಸ ಶರೇ ||

ನವಸಹಕಾರದ ಮುಖಗಳನಾಂತು
ಪೊಸ ತಳಿರೆಲೆಗಳ ಚಿಗುರಿಸುವ |
ಯುವತಿಸಮೂಹವೆ ಗುರಿಯಾಗಿರುವ
ಮನ್ಮಥದೇವನ ಬಾಣಗಳ |
ಸಜ್ಜಾ ಗಿರಿಸಿದೆ ವಸಂತಮಾಸವು
ಆದರೆ ಬಿಡಲೊಲ್ಲದು ಇನ್ನೂ ||

ಕವಿ-ನಿಬದ್ಧ-ಪ್ರಾಥೋಕ್ತಿಗೆ ಈಗಾಗಲೇ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ತಿಖರಿಣಿ....'¹³⁴
ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಅಥವಾ—

೫೪ ಸಾಲರವಿಇಣ್ಣ ಜೊವ್ವಣಹತ್ಥಾಲವ್ವಂ ಸಮುಣ್ಣ ಮನ್ನೇಹಿಮ್ |
ಅಬ್ಬುಟ್ಟಾಣಂ ಎಲ ಮಮ್ಮಹಸ್ಸ ದಿಣ್ಣಂ ತುಹ ಧಣೇಹಿಮ್ ||
ಸಾದರದೆ ಯೌವನವು ಕೈವಿಡಿದು ಸೇವಿಸಲು
ಮೇಲೇಳುತಹ ನಿನ್ನ ಕುಚಗಳಿಂದ |
ಅತಿಥಿಯಂದದಿ ಬಂದ ಮನ್ಮಥನ ಸ್ವಾಗತಿಸಿ
ಇದಿಗೊಳ್ಳಲೆದ್ದಂತೆ ತೋರುತಿಹುದು ||

'ಸ್ವತಃಸಂಭವಿ' ಎಂಬುದು ಬೇರೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಇರಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಬಹುದಾದಂತಹ ಅರ್ಥ ; ಅದು ಕೇವಲ ಕವಿಯ ಮಾತಿನ ಚಮತ್ಕಾರದಿಂದಲೇ ಸಾಧ್ಯವಾಗಿರುವುದಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೂ ಈಗಾಗಲೇ ಕೊಡಲಾದ 'ಎವಂ ವಾದಿನಿ....'¹³⁵ ನೊದಲಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಥವಾ—

೫೫ ಸಿಹಿಪಿಂಛಕಣ್ಣಪೂರಾ ಜಾಲ ವಾಹಸ್ಸ ಗವ್ವಿರೀ ಭಮಇ |
ಮುತ್ತಾಫಲರಇಲಪಸಾಹಣಾಣ್ಣ ಮಷ್ಟೇ ಸವತ್ತೀಣಂ ||
ನವಿಲಿನ ಗರಿಯನು ಕಿವಿಯಲಿ ಧರಿಸಿ
ಬೇಡನ ಮಡದಿಯು ಗರ್ವದಲಿ |
ನಡೆವಳು ಮುಕ್ತಾಭರಣವ ಧರಿಸಿದ
ಸವತಿಯರೆಲ್ಲರ ಮಧ್ಯದಲಿ ||

134 ಪುಟ ೪೦ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪದ್ಯ ೧೦) ಕೆಂಪು ತೊಂಡೆಯ ಹಣ್ಣನ್ನು ಗಿಳಿ ಕಚ್ಚುವುದನ್ನು ವಪ್ಪರಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೇನೂ ಇಲ್ಲ, ಕವಿನಿರ್ಮಿತಪಾತ್ರ-ಕಾಮೀ ತರುಣನ ಉಕ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ—ಲೋ.

135 ಹಿಂದೆ ಪುಟ ೯೭ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪದ್ಯ ೪೯)

ಕಾರಿಕೆ

ಅರ್ಧಶಕ್ತೀರಲಂಕಾರೋ ಯತ್ರಾವ್ಯನ್ಯಃ ಪ್ರತೀಯತೇ |

ಅನುಸ್ವಾನೋಪಮವ್ಯಂಗ್ಯಃ ಸ ಪ್ರಕಾರೋಽಪರೋ ಧ್ವನೀಃ

|| ೨೫ ||

ಕೇವಲ ಅರ್ಧದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ತೋರುವ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಎಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅಲಂಕಾರವು ತೋರುತ್ತಿರುವುದೋ, ಅದು ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಧ್ವನಿಯ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕಾರವೇ.

ವೃತ್ತಿ

ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಧಾಲಂಕಾರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಮತ್ತೊಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಆ ಅರ್ಧದ ವಿಶೇಷಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಕಂಡರೆ, ಆಗ ಅದು ಅರ್ಧಶಕ್ತಿಮೂಲವಾದ ಅನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಧ್ವನಿಭೇದವೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ.

ಈ ಬಗೆಯ ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿಯ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬಹಳ ಸಣ್ಣದಲ್ಲವೇ? ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ರೂಪಕಾದಿರಲಂಕಾರವರ್ಗೋ ಯೋ ವಾಚ್ಯತಾಂ ಶ್ರೀತಃ |

ಸ ಸರ್ವೋ ಗಮ್ಯಮಾನತ್ವಂ ಬಿಭ್ರದ್ ಭೂವನ್ನಾ ಪ್ರದರ್ಶಿತಃ

|| ೨೬ ||

ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ರೂಪಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರವರ್ಗವೆಲ್ಲವೂ ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಹ ಎಷ್ಟೋ ವೇಳೆ ಪಡೆಯುವುದೆಂಬುದು (ಹಿಂದಿನವರಿಂದಲೇ). ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾಗಿದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಅನ್ಯತ್ರ ವಾಚ್ಯವೆಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ರೂಪಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರವರ್ಗವು, ಇತರತ್ರ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದೆಂಬುದು ಪೂಜ್ಯರಾದ ಉದ್ಯುಟಭಟ್ಟನೇ ಮೊದಲಾದವರಿಂದ ಆಗಲೇ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಸಸಂದೇಹ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಉಪಮೆ', 'ರೂಪಕ', 'ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ'¹³⁶—ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಗಮ್ಯವಾಗುವುದನ್ನು ಅವರೇ ವಿವರಿಸಿ

136 'ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ'ಯು ಪ್ರಾಯಶಃ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಮ್ಯ—ಲೋ

ದ್ದಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಒಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಮತ್ತೊಂದು ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವ ವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲು ವಿಶೇಷಪ್ರಯತ್ನದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ:

ಕಾರಿಕೆ

ಅಲಂಕಾರಾನ್ತರಸ್ಯಾಪಿ ಪ್ರತೀತೌ ಯತ್ರ ಭಾಸತೇ |

ತತ್ಪರತ್ವಂ ನ ವಾಚ್ಯಸ್ಯ ನಾಸೌ ಮಾರ್ಗೋ ಧ್ವನೇರ್ನುತಃ || ೨೭ ||

ಬೇರೊಂದು ಅಲಂಕಾರವು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ, ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯವೊಂದರಲ್ಲೇ ವಾಚ್ಯವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಮಗ್ನವಾಗಿಲ್ಲದಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಅದು ಧ್ವನಿಯ ಮಾರ್ಗವಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ವಾಚ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅನುರಣನರೂಪವಾದ ಅಲಂಕಾರಾಂತರದ ಧ್ವನಿಯು ಬರುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಅಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವು ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದೊಂದರಲ್ಲೇ ನಿರತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ಸೊಗಸು ಬರುವುದೋ ಅದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಆಗ ಅದು ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, 'ದೀಪಕ'ವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ 'ಉಪಮೆ'ಯು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತಿರುವುದಾದರೂ, ಅದನ್ನೇ ಕುರಿತ ಸೊಗಸಿಲ್ಲದುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

೫೬ ಚಂದ್ರಮುಖಾಏಹಿ ಜಿಸಾ ಇರಿನೀ ಕಮರೇಹಿ ಕುಸುಮಗುಚ್ಛೇಹಿ ಲಲ |

ಹಂಸೇಹಿ ಸರಸಸೋಹಾ ಕವ್ವಕಹಾ ಸಜ್ಜನೇಹಿ ಕೀರವ ಗುರುತು ||

ಚಂದ್ರಕಿರಣಗಳಿಂದ ರಜನಿಯು

ಚಾರುಕಮಲಗಳಿಂದ ನಳಿನಿಯು

ಕುಸುಮಗುಚ್ಛಗಳಿಂದ ಲತೆಗಳು ಮತ್ತೆ ಭಾವಿವೊಡೆ |

ಶಾರದದ ಶೋಭೆಯದು ಹಂಸಗ-

ಳಿಂದ ಕಾವ್ಯದ ಕಥೆಗಳೆಲ್ಲವು

ಸಜ್ಜನರ ಕೈಯಿಂದ ಪೆರ್ಚುಗೇವಡೆದು ಸೊಗಯಿವುವು ||

ಇಂತಹ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವು ಗಮ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ವಾಚ್ಯವಾದ ದೀಪಕಾಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಸೊಗಸಿರುವುದೇ ಹೊರತು, ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರ (=ಉಪಮಾ)ದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ವಾಚ್ಯವಾದ ದೀಪಕಾದಿಗಳನ್ನೇ ಅಲಂಕಾರವೆನ್ನುವುದು ನ್ಯಾಯ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವು ಕೇವಲ

ವ್ಯಂಗ್ಯಪರವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದೋ, ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನನುಲಕ್ಷಿಸಿಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಸೊಗಸಿಗೆ ಹೆಸರು ಕೊಡುವುದು ಯುಕ್ತ (ಎಂದರೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯನ್ನೇ ಬೇಕು).

ಉದಾಹರಣೆ :—

೫೭ ಪ್ರಾಪ್ತಶ್ರೀರೇವ ಕಸ್ಮಾತ್ ಪುನರಪಿ ಮಯಿ ತಂ ಮನ್ಮಥೇದಂ ವಿದಧ್ಯಾತ್
ನಿದ್ರಾಮಪ್ಯಸ್ಯ ಪೂರ್ವಾಮನಲಸಮನಸೋ ನೈವ ಸಂಭಾವಯಾಮಿ |
ಸೇತುಂ ಬಧ್ನಾತಿ ಭೂಯಃ ಕಿಮಿತಿ ಚ ಸಕಲದ್ವೀಪನಾಥಾನುಯಾತ-
ಸ್ತವ್ಯಾಯಾತೇ ವಿತರ್ಕಾನಿತಿ ದಧತ ಇವಾಭಾತಿ ಕಂಪಃ ಪಯೋಧೀಃ ||

ಲಕ್ಷ್ಮಿಯನು ಪಡೆದಿಹನು ಈತನಾಗಲೆ, ಬರಿದೆ
ಮಂಧನದ ಪೀಡೆಯನು ಏಕೆ ಕೊಡುವ ? |
ಮನಕೆ ಅಲಸ್ಯವನು ಇವ ಕಾಣನದರಿಂದ
ಮೊದಲ ನಿದ್ರೆಯ ಕಾಂಕ್ಷೆಯಿವಗೆನ್ನಲಾರೆ |
ದ್ವೀಪವೆಲ್ಲಕು ಇವನೆ ನಾಥನಾಗಿರುತಿಹನು
ಮತ್ತಿನಗೆ ಸೇತುವೆಯ ಕಟ್ಟುವುದದೆಂತು ? |
ಬಳಿಗೆ ನೀ ಬರಲಿಂತು ಯೋಚನೆಯ ಮಾಡುವೊಲು
ಅಂಬುಧಿಯ ಕಂಪವದು ಕಂಗೊಳಿಸುತಿಹುದು || 137

ಅಥವಾ—

೫೮ ಲಾವಣ್ಯಕಾಂತಿ ಪರಿಪೂರಿತದಿಷ್ಟುಖ್ಯೇಷಿಸ್ವಿನ್
ಸ್ವೇರೇಷಧುನಾ ತವ ಮುಖೇ ತರಲಾಯತಾಕ್ಷಿ |
ಕ್ಷೋಭಂ ಯದೇತಿ ನ ಮನಾಗತಿ ತೇನ ಮನ್ಯೇ
ಸುವ್ಯಕ್ತಮೇವ ಜಲರಾಶಿರಯಂ ಪಯೋಧೀಃ || 138 ||

ಲಾವಣ್ಯಕಾಂತಿಯಿಂದಿಕ್ಷುಟವ ಬೆಳಗುತ್ತ
ನಿನ್ನ ನಗೆಮುಖವಿರಲು ತರಲಾಯತಾಕ್ಷಿ |

137 ರಾಜನು ಪ್ರಚಂಡ ಸೈನ್ಯದೊಂದಿಗೆ ಸಮುದ್ರ ತೀರದಲ್ಲಿ ಬೀಡುಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ; ಪೂರ್ಣಮೆಯ ಚಂದ್ರನೂ ಉದಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಸೈನ್ಯದವರ ನೀರಾಟ, ಚಂದ್ರಕಿರಣ-ಎರಡೂ ಕಾರಣಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಸಮುದ್ರ ಅಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಸಂದೇಹದ ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷೆ ವಾಚ್ಯ, ರಾಜನು ವಾಸುದೇವ ರೂಪಿಯೆಂಬುದು ವ್ಯಂಗ್ಯ. - ವ್ಯತಿರೇಕವಿದ್ದರೂ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರ ಧ್ವನಿಯೇ ಪ್ರಧಾನ—ಲೋ.

138 ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬರೆದುದು.

ಕ್ಷೋಭವನೆ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ತಾಳದಿದೆ ಸಾಗರವು

ಸುವ್ಯಕ್ತವೆಂಬೆನದು ಜಲರಾಶಿ¹³⁹ಯೆಂದು || 140

ಮೇಲೆ ಕೊಡಲಾದ ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರದಿಂದಲೇ ಕಾವ್ಯದ ಸೊಗಸು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಕಾಣುವುದರಿಂದ, ಅಲ್ಲಿ 'ರೂಪಕ-ಧ್ವನಿ'ಯಿದೆಯೆಂದೇ ಹೇಳುವುದು ನ್ಯಾಯ.

‘ಉಪಮಾ-ಧ್ವನಿ’ಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೫೯ ವೀರಾಣ ರಮಣ ಭುಸಿಣರುಣಮ್ಮಿಣ ತಹಾ ಪಿಠಧಣುಚ್ಛಂಗೆ |

ದ್ವಿರಿ ಲಿಲುಗಲಕುವೃತ್ತಲಮ್ಮಿಜಹ ಬಹಲಸಿನ್ನೂರೇ ||

ವೀರರ ಕಂಗಳು ರಮಿಸವು ಆ ಪರಿ

ಲೇಪಾರುಣವಹ ಕಾಂತಾಕುಚದಿ |

ಬಹುಸಿಂದೂರವಿರಾಜಿತ ರಿವುಗಜ-

ಕುಂಭಸ್ಥಲದಲಿ ರಮಿಸುವ ತೆರದಿ¹⁴¹

ಅಥವಾ ನಾನೇ (ಆನಂದವರ್ಧನನೇ) ರಚಿಸಿರುವ ‘ವಿಷಮಬಾಣಲೀಲೆ’ಯಲ್ಲಿ ಕಾಮದೇವನ ಅಸುರಪರಾಜಯದ ವರ್ಣನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಬರುವ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿ :—

೬೦ ತಂ ತಾಣ ಸಿರಿಸಹೋರ ರಲಣಾಹರಣಮ್ಮಿ ಹಿಲಲಮೆಕ್ಕರಸಮಾ |

ಬಿಂಬಾಹರೇ ಪಿಠಣಂ ಜಿವೇಸಿಲಂ ಕುಸುಮಬಾಣೇನ ||

ಶ್ರೀಸಹೋದರರತ್ನ ಹರಣದಲಿ ತಾನಾರ

ಮನಕೊಂದೆ ಹಿರಿಯಾಸೆ ಮೊದಲಿದ್ದಿ ತೋ |

ಇಂದದುವೆ ಮನವನ್ನೆ ನಲ್ಲೆ ಯರ ಚೆಂದುಟೆಯೊ-

ಳಿಸಿಹನು ಕುಸುಮಗಳ ಬಾಣದಿಂದ¹⁴² ||

ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೬೧ ಸ ವಕ್ತು ಮವಿಲಾನ್ ಶಕ್ತೋ ಹಯಗ್ರಿವಾಶ್ರಿತಾನ್ ಗುಣಾನ್ |

ಯೋಽಮೃತಮೈಃ ಪರಿಚ್ಛೇದಂ ಜ್ಞಾತುಂ ಶಕ್ತೋ ಮಹೋದಧೇಃ ||

139 ಜಲ=ಜಡ.

140 ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರ ‘ಶ್ಲೇಷ’.

141 ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವಾದುದು ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರ

142 ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯು ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವ ಅಲಂಕಾರ.

ಕನ್ನಡ ಧ್ವನ್ಯಾರೋಹ ಮತ್ತು ಲೋಚನಸಾರ

ಹಯಕಂಠನಲಿ ನಿಂದ ಸದ್ಗುಣಗಳೆಲ್ಲವನು

ಪೇಳಲಾಪನದಾರು ಸಾಗರವನೆ |

ಒಂದೊಂದು ಕೊಡವಾಗಿ ನೀರೆಲ್ಲ ಬಿಡದಳೆಂದು

ಅದರಳತೆಯಿನಿತೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸನೋ ||

ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಿಂದ, ಹಯಗ್ರೀವನ ಗುಣಗಳು ಅವರ್ಣನೀಯವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ, ಮತ್ತು ಅವನ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ, ಆಕ್ಷೇಪಾಲಂಕಾರವು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸ - ಧ್ವನಿಯು ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ - ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಈ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೬೨ ದೆವ್ವಾವತ್ತಮ್ಮಿ ಫರೇ ಕಿಂ ಕೀರಣ ಎತ್ತಿಲಂ ಪುಣಾ ಭಜೆಮೋ |

ಕಂಕಿಲ್ಲಪಲ್ಲವಾಃ ಪಲ್ಲವಾಣಿ ಅಶ್ಲಾಙ್ಗಾಣಿ ಸರಿಚ್ಛಾ ||

ಫಲವು ದೈವಾಯತ್ತ ! ನಾವು ಮಾಡುವುದೇನು ? |

ಆದರೂ ಪೇಳುವೆವು ಇನಿತೊಂದನು |

ಕೆಂಪಸುಗೆ ತಳಿರುಗಳು ಮಿಕ್ಕೈಲ್ಲ ತಳಿರ್ಗಳಿಗೆ

ತಾವೆಂದಿಗೂ ಸದೃಶವೆಂದೆನಿಸುವು ||

ಇಲ್ಲಿ 'ಫಲ' 143 ವೆಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಂತರನ್ಯಾಸಾಲಂಕಾರದ ಧ್ವನಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಒಟ್ಟು ವಾಕ್ಯವು ಬೇರೊಂದನ್ನು (= ಅಪ್ರಸ್ತುತಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು) ಬೋಧಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವೇನೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೬೩ ಹಿಲಲಿಟ್ಟಾ ವಿಲಮಿಟ್ಟುಂ ಓರುಣ್ಣಮುಹಂ ಹಿ ಮಂ ಪಸಾಲನ್ತ |

ಅವರದ್ಧಸ್ಸು ವಿ ಣ ಹು ದೇ ವಹುಜಾಣಲ ರೋಸಿಲುಂ ಸಕ್ಕಮ್ ||

ಮುಳಸನೆಲ್ಲವು ನುಂಗಿ ಮನದಲೆ ಮುಖದಿ ರೋಷವ ತೋರದೆ

ನಾನು ಸುಮ್ಮನೆ ಇರುತ್ತಲಿದ್ದರು ; ಅನುನಯವ ನೀನೊರೆಯುತೆ |

ನಿಜದೊಳಪರಾಧವನೆ ಗೈದಿಹೆಯಾದರೂ ಕಡುಜಾಣನೆ,

ನಿನ್ನ ಕೋಪಿಸಲೆನಗೆ ಹೇಗೂ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲವು ತಾನಹಾ ! ||

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವ 'ದೋಷಿಯಾದರೂ ಜಾಣನ ಮೇಲೆ ಕೋಪಿಸುವುದು ಅಶಕ್ಯ' ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಕ್ಯವು ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ವಿಶೇಷವಾಕ್ಯವನ್ನು ಧ್ವನಿಯ ಮೂಲಕ ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆಯೇ ವ್ಯತಿರೇಕಾಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿಯೂ ಎರಡು ವಿಧ. ಮೊದಲನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದೆ.¹⁴⁴ ಎರಡನೆಯದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೬೪ ಜಾಹಜ್ಜ ವಜುದ್ಧೇಸೇ ಖುಜ್ಜ ವ್ವಿಲ ಪಾಲವೋ ಗಡಿಲವತ್ತೋ |

ಮಾ ಮಾಜುಸಮ್ಮಿ ಲೋಖ ತಾವಿಕ್ಕರಸೋ ದರಿದೋ ಅ ||

ಕಾಡಿನಲಿ ಬೋಳಾದ ಕೀಳಾದ ಮರವಾಗಿ

ಪುಟ್ಟಿದರು ಪುಟ್ಟುವೆನು ವ್ಯಥೆಯಿಲ್ಲದೆ !

ತ್ಯಾಗಬುದ್ಧಿಯ ಜತೆಗೆ ದಾರಿದ್ರ್ಯ ನೇರಿರುವ

ಮನುಜನೃವದೆನಗೆ ಬೇಡವೆಂದೂ ||

ಇಲ್ಲಿ ತ್ಯಾಗಶೀಲನೂ ದರಿದ್ರನೂ ಅದವನ ಜನ್ಮವನ್ನು ತೆಗೆಕೊಳ್ಳದೂ, ಎಲೆ ಯಿರದೆ ಬೋಳಾದ ಕುರುಚಲುಗಿಡದ ಜನ್ಮವನ್ನು ಹೊಗಳುವುದೂ, ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಾಗುವ ಅರ್ಥ. ಆ ಗಿಡಕ್ಕೂ ಮನುಷ್ಯನಿಗೂ ಒಂದು ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯ ಭಾವವು ತೋರುವುದರ ಮೂಲಕ ಉಪಮಾನವು ಉಪ ಮೇಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಉತ್ತಮ ಎಂಬ 'ವ್ಯತಿರೇಕ'ವು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಮನುಷ್ಯನು ಅತ್ಯಂತ ಶೋಚ್ಯನು ಎಂಬುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ.

ಉತ್ತೇಕಪಾಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೬೫ ಚಂದನಾಸಕ್ತ ಭುಜಗನಿಶ್ವಾಸಾನಿಲಮೂರ್ಛಿತಃ |

ಮೂರ್ಛಯತ್ಯೇಷ ಪಥಿಕಾನ್ ಮಥೌ ಮಲಯಮಾರುತಃ ||

ಚಂದನದ ತರುಗಳೊಳಗಾಶ್ರಯವ ಪಡೆದಿರುವ

ಸರ್ಪಗಳ ನಿಶ್ವಾಸದಿಂದ ಮೂರ್ಛಿತನಾದ |

ಮಲಯಮಾರುತನಿನನು ಪಥಿಕರೆಲ್ಲರನಿಂದು

ಮೂರ್ಛವೋಗಿಸುತಿಹನು ಮಥುಮಾಸ ಬಂದಿರಲು ||

ಇದು ವಸಂತಕಾಲದ ವರ್ಣನೆಯಾದುದರಿಂದ ಪಥಿಕರು ಮೂರ್ಛಿಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಅವರ ಕಾಮವು ಉದ್ದೀಪಿತವಾಗುವುದೇ ನಿಜವಾದ ಕಾರಣ. ಅದನ್ನೇ

ಕವಿಯು ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಮಾಡಿ ಚಂದನಾಸಕ್ತವಾದ ಹಾವುಗಳ ವಿಷವಾತವು ಮಲಯ ಮಾರುತದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಕೊಂಡುದು ಕಾರಣವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ. ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ('ಇವ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ) ಹೇಳಿದಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಗಮ್ಯವಾಗುವ ಅನುರಣನದೂಪಧ್ವನಿಯೆಂದೇ ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಅಲ್ಲದೆ, ಇಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ 'ಇವ' ಮೊದಲಾದ ಉತ್ತೇಕ್ಷಾವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯ ಸಂಬಂಧವೇ ಬರುವಂತಿಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಗೆ ಸರಿಯಾದ 'ಗಮಕ'ಗಳಿವೆ. ಹೀಗೆಯೇ ವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಯ ತಿಳಿವಳಿಕೆಯು ನಮಗೆ ಬರುವಂತಹ ಎಷ್ಟೋ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

೬೬ ಈಸಾಕಲುಸಸ್ಸ ವಿ ತುಹ ಮುಹಸ್ಸ ಇಂ ಏಸ ಪುಣ್ಣಿ ಮಾಚನ್ನೋ |

ಅಜ್ಜ ಸರಿಪತ್ತಣಂ ಪಾವಿಲಾಣ ಅಜ್ಜೇ ವಿಲಿ ಇ ಮಾಇ ||

ಕೋಪಕಲುಷಿತವಾದ ನಿನ್ನ ಮುಖಸಾಮ್ಯವದು

ದೊರೆತಿರಲು ಕೊನೆಗೊಮ್ಮೆ ಹುಣ್ಣಿಮೆಯಲಿ |

ಅನಿತರಿಂದಲೆ ನೋಡು ತನ್ನಂಗಳತೆಯನು

ಮೀರಿಹನು ಹಿಡಿಸದೆಯೆ ಚಂದ್ರನಿಂದು ||

ಅಥವಾ—

೬೭ ತ್ರಾಸಾಕುಲಃ ಪರಿಪತನ್ ಪರಿತೋ ನಿಕೇತಾನ್

ಪುಂಭರ್ನ ಕೈಶ್ಚಿದಪಿ ಧನ್ವಿಭರನ್ವಬಂಧಿ |

ತಸ್ಮಾ ತಥಾಪಿ ನ ಮೃಗಃ ಕ್ವಚಿದಂಗನಾಭಿ-

ರಾಕರ್ಣಪೂರ್ಣನಯನೇಷು ಹತೇಕ್ಷಣಶ್ರೀಃ || 145

ಮನೆಗಳೆಡೆಯೊಳಗೆ ಭಯದಿಂದ ಪರಿಯುತಿಕ ಹರಿ-

ಣನಂ ಬೆಂಬಳಿವಿಡಿದು ಬಿಲ್ಲುಗಳ ಕೈಕೊಂಡ

ಜನರು ಯಾರೂ ಅಲ್ಲಿ ಬರದಿದ್ದರೂ ತಾನು ಪರಿವುದನು ನಿಲಿಸಲಿಲ್ಲ |

ತನಗಿದ್ದ ಕಣ್ಣು ಚೆಲುವನ್ನೆಲ್ಲ ಸುಂದರಾಂ-

ಗನೆಯೆರಂತು ತಮ್ಮಯ ಕಿವಿವರೆಗೆ ತಾಗಿ ನೀ-

ಳ್ಳ ನಯನಂಗಳ ಬಾಣಘಾತದಿಂ ತಳುವದೆಯೆ ಗಾಸಿಗೊಳಿಸುತ್ತಲಿರಲು ||

ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಉತ್ತೇಕ್ಷೆಗೆ ಪೋಷಕವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಧ್ವನಿತವಾಗಿದೆಯೆಂದು ನಾವು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕವಿಸಂಪ್ರದಾಯವೇ ಪ್ರಮಾಣ.

ಶ್ರೇಷಾಳಂಕಾರ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೬೮ ರಮ್ಯಾ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವತೀಃ ಪತಾಕಾಃ
ರಾಗಂ ವಿವಿಕ್ತಾ ಇತಿ ವರ್ಧಯನ್ತೀಃ |
ಯಸ್ಯಾಮಸೇವಂತ ನಮದ್ವಲೀಕಾಃ
ಸಮಂ ವಧೂಭಿರ್ವಲಭೀರ್ಯುರ್ವಾಸಃ ||

ರಮಣೀಯತಾಗುಣಪತಾಕೆ¹⁴⁶ಯನೆ ಪಡೆಯುತ್ತ,
ವಿವಿಕ್ತತಾ¹⁴⁷ಕಾರಣದೆ ರಾಗ¹⁴⁸ವನು ಪೆರ್ಚಿಸುತ |
ಪರಿನಮ್ರವಲಿ¹⁴⁹ಗಳಿಂ ಸೊಗಯಿಸುವ ವಲಭಿಗಳ
ವಧುಗಳೊಂದಿಗೆ ಸೇವಿಸಿದರಲ್ಲಿ ಯುವಜನರು ||

ಇಲ್ಲಿ 'ವಧುಗಳೊಂದಿಗೆ ವಲಭಿಗಳನ್ನು ಸೇವಿಸಿದರು' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯ ಅನಂತರ 'ವಧುಗಳಂತೆಯೇ ವಲಭಿಗಳಿವೆ' ಎಂಬ ಶ್ರಿಷ್ಟಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಶಬ್ದತಃ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ತೋರದಿದ್ದರೂ, ಅರ್ಥ-ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿಯೇ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಥಾಸಂಖ್ಯಾಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೬೯ ಅಂಕುರಿತಃ ಪಲ್ಲವಿತಃ ಕೋರಕಿತಃ ಪುಷ್ಪತಶ್ಚ ಸಹಕಾರಃ ||
ಅಂಕುರಿತಃ ಪಲ್ಲವಿತಃ ಕೋರಕಿತಃ ಪುಷ್ಪತಶ್ಚ ಹೃದಿ ಮದನಃ ||
ಅಂಕುರಿಸಿ ಪಲ್ಲವಿಸಿ ಕೋರಕಿಸಿ ಕುಸುಮಿಸಲು
ಸಹಕಾರತರುನಿವಹವಲ್ಲಿ ಕ್ರಮದಿ |
ಅಂಕುರಿಸಿ ಪಲ್ಲವಿಸಿ ಕೋರಕಿಸಿ ಕುಸುಮಿಸಿದ.
ನೆಲ್ಲ ಹೃದಯದಲಂದು ರತಿಕಾಂತನು ||

ಇಲ್ಲಿ 'ಮನ್ಮಥ' ಮತ್ತು 'ಸಹಕಾರತರು'—ಎರಡೂ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದುದರಿಂದ 'ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ' ಮತ್ತು 'ಸಮುಚ್ಚಯ' ಎಂಬಲಂಕಾರಗಳು ವಾಚ್ಯವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸೊಗಸಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ, ವಿಶೇಷಣಗಳನ್ನು ಸಹಕಾರ ತರುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟ ಕ್ರಮದಲ್ಲೇ ಮನ್ಮಥನಿಗೂ ಕೊಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅನುರಣನರೂಪ

146 ಧ್ವಜ ಅಥವಾ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ.

147 ನಿರ್ಜನತೆ ಅಥವಾ ಅಂಗಸಾಷ್ಟವ.

148 ಕೆಂಪು ಅಥವಾ ಪ್ರೀತಿ.

149 ಸೂರುಕಟ್ಟು ಅಥವಾ ಸ್ತ್ರೀಯರ ತ್ರಿವಲಿಗಳು.

ವಾಗಿ ಬರುವ ಸೊಗಸು ಮೇಲಾದುದು. ಹೀಗೆಯೇ ಉಳಿದ ಅಲಂಕಾರಧ್ವನಿಗಳಿಗೂ ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ವಾಚಕರೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು 150

ಹೀಗೆ 'ಅಲಂಕಾರ-ಧ್ವನಿ'ಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಯಾದಮೇಲೆ, ಈಗ ಅವರ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಲು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಶರೀರೀಕರಣಂ ಯೇಷಾಂ ವಾಚ್ಯತ್ವೇ ನ ವ್ಯವಸ್ಥಿತಮ್ |

ಚೈಲಂಕಾರಾಃ ಹರಾಂ ಛಾಯಾಂ ಯಾನ್ತಿ ಧ್ವನ್ಯಂಗತಾಂ ಗತಾಃ || ೨೨ ||

ಯಾವ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ಅವು ವಾಚ್ಯವೆನಿಸಿದಾಗ (ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ) ಸುಂದರವಾದ ಶರೀರಾಂಶತ್ವವು ಕೂಡ ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಲ್ಲವೋ, ಅವೇ ಅಲಂಕಾರಗಳೇ ಧ್ವನಿಯ ಅಂಗಗಳಾದಾಗ ನೂತನವಾದ ಒಂದು ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನು 151 ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಧ್ವನಿಗೆ ಅಂಗತ್ವವು ಎರಡು ವಿಧಗಳಿಂದಾಗಬಹುದು:—(೧) ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಿಂದ, ಇಲ್ಲವೆ (೨) ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವದಿಂದ. ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭೋಚಿತವಾಗಿ 'ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವದಿಂದ' ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವವಿರುವುದರ ಜತೆಗೆ ಅದರಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಇರುವಾಗ ಮಾತ್ರ 'ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಅವು ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತವೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅವು 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುವೆಂದು

150 'ದೇವದತ್ತನು ದಪ್ಪವಾಗಿದ್ದಾನೆ, ಹಗಲು ಉಣ್ಣುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನುರಂಜನಧ್ವನಿಯುಂಟೆ? ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಭಿಧೇಯ ಸ್ವಾರ್ಥವಿಶ್ರಾಂತವಲ್ಲ; ಅಭಿಧೇಯ ಉಪಪನ್ನವಾಗಿದ್ದರೂ, ಮುಂದೆ ಅರ್ಥಾಂತರ ಪ್ರತಿತವಾದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅನುರಂಜನಧ್ವನಿ—ರೋ.

151 ಎಂದರೆ ಅತ್ಯರೂಪತ್ವವನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಸುಂದರಿಯು ಹಣೆಗಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುವ ಕುಂಕುಮದ ಬೊಟ್ಟು ಅವಳ ಶರೀರವೇ ಎನಿಸುವಂತಿದ್ದರೂ, ಶರೀರಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ತೋರುತ್ತದೆ. ಸುಕವಿಯು ಬಹಳ ಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಒಪ್ಪುವಂತಹ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನೇ ಉಪಯೋಗಿಸಿದರೂ ಅದು ಕಾವ್ಯದ ಶರೀರದ ಒಂದು ಭಾಗವೆನಿಸುವುದೇ ದುಷ್ಕರ. ಎಂದಮೇಲೆ ಇನ್ನು ಅತ್ಯವೆನಿಸುವದೆಂತು? ಆದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ವಾಚ್ಯದೇಶೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನೇಯುವುದು. ಹುಡುಗರ ಆಟದಲ್ಲಿಯಾದರೂ 'ರಾಜ'ನೆನಿಸುವವನಿಗೆ ಗೌರವ ಹೇಗೆ ಹೆಚ್ಚೋ ಹಾಗೆ—ರೋ

ಮುಂದೆ ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವವಿದ್ದರೂ ಸಹ ಅಲಂಕಾರಗಳೇ ಪ್ರಧಾನ ವೆನಿಸುವೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅಷ್ಟೆ (= 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೇ).

ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ (ಧ್ವನಿಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ) ಇರುವ ನೆಲೆಗಳು ಎರಡು:—(೧) 'ವಸ್ತು'ಮಾತ್ರದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವೆಡೆಗಳು ಮತ್ತು (೨) 'ಅಲಂಕಾರ'ದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯ ವಾಗುವೆಡೆಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ—

ಕಾರಿಕೆ

ವ್ಯಜ್ರಸ್ತೇ ವಸ್ತು ಮಾತ್ರೇಣ ಯದಾಲಂಕೃತಯಸ್ತದಾ |

ಧ್ರುವಂ ಧ್ವನ್ಯಂಗತಾ ತಾಸಾಂ

ಯಾವಾಗ ಅಲಂಕಾರಗಳು ವಸ್ತುಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವುವೋ ಆಗ ಅವು ಸರ್ವಧಾ ಧ್ವನಿಯ ಅಂಗಗಳೇ.

ವೃತ್ತಿ

ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನೆಂದರೆ—

ಕಾರಿಕೆಯ ಕೊನೆಯ ಪಾದ

ಕಾವ್ಯವೃತ್ತಿ ಸ್ತದಾಶ್ರಯಾ

|| ೨೯ ||

ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಅದನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಇಂತಹ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಅಳವಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದೇ ಕಾವ್ಯವು ಹೊರಡುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದು ಸುಮ್ಮನೆ ವಾಕ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಅಲಂಕಾರ ಗಳಿಂದಲೇ—

ಕಾರಿಕೆ

ಅಲಂಕಾರಾನ್ತರವ್ಯಂಗ್ಯಭಾವೇ

ಬೇರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ

ವೃತ್ತಿ

ತಿರುಗಿಯೂ

ಕಾರಿಕೆ

ಧ್ವನ್ಯಂಗತಾ ಭವೇತ್ |

ಚಾರುತ್ವೋತ್ಕರ್ಷತೋ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ ಯದಿ ಲಕ್ಷ್ಯತೇ

|| ೩೦ ||

ರಮಣೀಯತಾಶ್ರಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಧ್ವನಿಯ ಅಂಗತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ವಾಚ್ಯ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಎಂಬ ವಿಷಯವು ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನೇ ಅವಲಂಬಿಸಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ವಸ್ತುಮಾತ್ರದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಈಗಾಗಲೇ ಕೊಟ್ಟ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಂದಲೇ ವಿಷಯವನ್ನಾರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ವಸ್ತುಮಾತ್ರದಿಂದಾಗಲಿ, ಇಲ್ಲವೇ ವಿಶಿಷ್ಟಾಲಂಕಾರ ಸಹಿತವಾದ ವಸ್ತುವಿನಿಂದಾಗಲಿ, ಬೇರೊಂದು ವಸ್ತುವೋ ಇಲ್ಲವೇ ಅಲಂಕಾರವೋ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿದ್ದು, ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದಾದರೆ ಆಗ ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಧ್ವನಿಗೆ ಅದು ಉದಾಹರಣೆಯೆಂದು ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಹೀಗೆ ಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿ, ಈಗ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ಭ್ರಮೆಗೆ ಎಲ್ಲಿ ಅನಕಾಶವುಂಟೋ ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ದಾರಿತಪ್ಪದಂತೆ ಮಾಡಲು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಯತ್ರ ಪ್ರತೀಯಮಾನೋಽರ್ಥಃ ಪ್ರಕ್ಲಿಷ್ಟತ್ವೇನ ಭಾಸತೇ |

ವಾಚ್ಯಸ್ಯಾಂಗತಯಾ ವಾಪಿ ನಾಸ್ಯಾಸೌ ಗೋಚರೋ ಧ್ವನೇಃ || ೩೧ ||

ಎಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಕ್ಲಿಷ್ಟಕಲ್ಪನೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಕಾಣುವುದೋ, ಅಥವಾ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಬರುವುದೋ, ಅದು ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಎರಡು ವಿಧ—ಸ್ಪಷ್ಟ ಮತ್ತು ಅಸ್ಪಷ್ಟ, ಎಂದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಯಿಂದಾಗಲಿ, ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಯಾವುದು ಭಾಸವಾಗುವುದೋ, ಅದು ಮಾತ್ರ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದು; ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದುದು ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದ್ದರೂ ಸಹ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗುವುದಾದರೆ, ಆಗ ಅದೂ ಈ ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ : —

೭೦ ಕಮಲಾಅರಾಣಿ ಮಲಿತ ಹಂಸಾ ಉಡ್ಡಾವಿತ ಣ ಅ ಒಲುಚ್ಚಾ |

ಕೇಣ ವಿ ಗಾಮತಡಾಏ ಅಬ್ಬಂ ಉತ್ತಾಣಲಂ ಫಲಿತಮ್ ||

ಕಮಲರಾಜಿಯ ಕಾಂತಿ ಕಂದಿಲ್ಲವೊಂದಿನ್ನಿತು,
ಹಂಸಗಳು ಹಾರಿಹೋಗಿಲ್ಲವತ್ತೆ !
ಅವನಾರೊ ನಾ ಕಾಣೆ ನಮ್ಮೂರ ಕೆರೆಯಲ್ಲಿ
ಮೋಡವನೆ ಬಿಸುಡಿಹನು ತಲೆಕೆಳಗಿನೆ ||

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವ ಅಂಶ—‘ಮುಗ್ಧವಧುವು ಮೋಡದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವನ್ನು ನೋಡಿದಳು’, ಎಂದು. ಇದು ವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಇತರ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವು ಪ್ರತಿಪತ್ತವಾಗುತ್ತಿದ್ದು, ಅದೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂದು ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಅಂಗವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದು ಧ್ವನಿಗೆ ವಿಷಯವಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೭೧ ವಾಣೀರಕುಡಂಗೊಡ್ಡಿಣ ಸಲುಣಿ ಕೋಲಾಹಲಂ ಸುಜನ್ಮಿಣಿ |
ಫರಕವ್ಯವಾವಡಾಹ ಬಹುವ ಸೀಲನಿ ಅಂಗಾಣಂ ||

ಒತ್ತಾಗಿ ತಾ ಬೆಳೆದ ಬೆತ್ತಗಳ ಹತ್ತಿರವೆ
ಹಕ್ಕಿಗಳ ಕೂಗಾಟ ಕೇಳಿಬರಲು |
ಮನೆಗೆಲಸದಲಿ ನಿರತಳಾಗಿದ್ದ ಹೆಂಗಸಿಗೆ
ತನ್ನಂಗಗಳ ಸತ್ವವುಡುಗುತಿಹುದು || 152

ಇಂತಹ ಸ್ಥಲಗಳೆಲ್ಲ ‘ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ’ಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಂದು ಮುಂದೆ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಿ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಿಯಾದಮೇಲೆ, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಮತ್ತೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುವುದೋ, ಅದು ಮಾತ್ರ ಈ ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೭೨ ಉಚ್ಚಿಣಸು ಪಡಿಲ ಕುಸುಮಂ ಮಾ ಧುಣ ಸೇಹಾಲಿಲಂ ಹರಿಲಸುಹ್ಲೇ |
ಅಹ ದೇ ವಸಮವಿರಾಘೋ ಸಸುರೇಣ ಸುಹ ವಲಲಸದ್ವೋ ||

ಬಿದ್ದಿರುವ ಹೂಗಳನೆ ಆರಿಸಿಕೊ ಗೌಡಸೊಸೆ
ಶೇಫಾಲಿಕೆಯ ನೀನಳ್ಳಾಡಿಸದೆಯೆ |
ಬಲವಾಗಿ ಬರುತಿರುವ ನಿನ್ನ ಬಳಿಯುಲಿಯನ್ನು
ಕೇಳುತ್ತಿರುವನು ನೋಡು ನಿನ್ನ ಮಾವ ||

152 ಸಂಕೇತವನ್ನು ಗೊತ್ತುಮಾಡಿದ್ದ ನಲ್ಲನು ಸಂಕೇತಸ್ಥಾನಕ್ಕೆ ಬಂದಾಯಿತೆಂಬುದು ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಅದು ವಾಚ್ಯವನ್ನೆಲ್ಲಾ ಪೋಷಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

ಇಲ್ಲಿ ವಿನಯರಹಿತನಾದ ಪತಿಯೊಡನೆ ರಮಿಸುತ್ತಿರುವ ಸಖಿಯೊಬ್ಬಳು ಹೊರಗೆ ಬಳಿಯ ಕಲಕಲವನ್ನು ಕೇಳಿದ ತನ್ನ ಸಖಿಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾಳೆ. ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಇಷ್ಟನ್ನು ನಾವು ಗ್ರಹಿಸಲೇಬೇಕು. ಹೀಗೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ನಾವು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದಮೇಲೆ, ಅವನ ಅವಿನಯವನ್ನು ಮರೆಸಬೇಕೆಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯವೂ ಇಲ್ಲದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಮತ್ತೆ ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇದು ಅನುರೂಪರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಯ ಆಭಾಸ-ವಿವೇಕವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟಮೇಲೆ ಈಗ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಗೂ ಅದನ್ನೇ ಮಾಡಿಕೊಡಲು ಹೇಳುತ್ತಾನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತೇರಶಕ್ತೇರ್ವಾ ನಿಬಂಧೋ ಯಃ ಸ್ವಲದ್ಗತೇಃ |

ಶಬ್ದಸ್ಯ ಸ ಚ ನ ಜ್ಞೇಯಃ ಸೂರಿಭರ್ವಿಷಯೋ ಧ್ವನೇಃ

|| ೩೨ ||

ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ¹⁵³ ಅಥವಾ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಲ್ಲದೆ ಇರುವುದರಿಂದಾಗಲಿ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಬಾಧಿತವಾಗಿರುವಂತಹ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು (ಕವಿಯು) ಮಾಡಿದರೆ, ಅದನ್ನು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ವಿಮರ್ಶಕರು ತಿಳಿಯಲಾಗದು.

ವೃತ್ತಿ

ಲಾಕ್ಷಣಿಕವಾದ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಅಥವಾ ಅಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದು ಧ್ವನಿಗೆ ವಿಷಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಸರ್ವೇಷ್ಟೇವ ಪ್ರಭೇದೇಷು ಸ್ಫುಟಿತ್ತೇನಾವಭಾಸನಮ್ |

ಯದ್ವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯಾಂಗಿಭೂತಸ್ಯ ತತ್ಪೂರ್ಣಂ ಧ್ವನಿಲಕ್ಷಣಮ್

|| ೩೩ ||

ಎಲ್ಲ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ, ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಸ್ಫುಟಿವಾಗಿರುವಂತೆ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಿರುವುದೇ ಧ್ವನಿಯ ಪೂರ್ಣವಾದ ಲಕ್ಷಣ¹⁵⁴

153 ಅನುಪ್ರಾಸಾದಿಗಳನ್ನು ತರಲೇಬೇಕೆಂಬ ಹಟವೇ ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ—ಲೋ

154 ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಧ್ವನಿಯಿರುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣ

ವೃತ್ತಿ

ಇದುವರಿಗೆ ಕೊಡಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಲಕ್ಷಣವೇ ಇದು.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ರಾಜಾನಕ-ಆನಂದವರ್ಧನಾಚಾರ್ಯ-ವಿರಚಿತವಾದ
ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಉದ್ಘೋಷದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು ಮುಗಿದುದು.

ಆದಿಯಖಂಡೋಲ್ಲಾಸಂ

ಭೇದಂಗಳನಾಂತು ಭಾಸಿಪಂತಾಗಿಸುತೀ |

ಮೇದಿನಿಯಂ ತೋರಿಸ ವಾಗ್-

ವಾದಿನಿಗಾಂ ವಂದಿಸಿರ್ಪೆನಭಿನವಗುಪ್ತಂ ||

ಮೂರನೆಯ ಉದ್ದೋತ

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಸ್ವರೂಪ ಮತ್ತು ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತೋರಿಸಲಾಯಿತು ; ಈಗ ಅದನ್ನೇ 'ವ್ಯಂಜಕ'ದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ತೋರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—1

ಕಾರಿಕೆ

ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಸ್ಯ ಪದವಾಕ್ಯಪ್ರಕಾಶತಾ |

ತದನ್ಯಸ್ಯಾನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯ ಚ ಧ್ವನೇಃ

|| ೧ ||

'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಅನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯ'—ಇವೆರಡು ಧ್ವನಿ ಪ್ರಕಾರಗಳೂ 'ಪದ' ಮತ್ತು 'ವಾಕ್ಯ'ಗಳಿಂದ ಧ್ವನಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ.

1

ಸ್ಮರಸಂಹಾರದ ಲೀಲಾ

ಪರಿಪಾಟವಶಾಲಿಯಪ್ಪ ಪರಮೇಶ್ವರಾ |

ವರದೇಹಾರ್ಥಮನೋಯ್ಯನೇ

ಧರಿಸುವಳಂ ನೆನೆವೆನ್ನಿ ಪರಮೇಶ್ವರಿಯಂ ||

ಎರಡನೆಯ ಉದ್ದೋತಕ್ಕೂ ಈ ಉದ್ದೋತಕ್ಕೂ "ಸಂಗತಿ" ಅಥವಾ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ ವೃತ್ತಿಗ್ರಂಥ "ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ" ಮುಂತಾದ ಧ್ವನಿಭೇದಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಉದ್ದೋತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆಯಷ್ಟೆ ಆ ಹೆಸರುಗಳಲ್ಲಿಯೇ "ವಾಚ್ಯ" ಅಡಕವಾಗಿದ್ದು, ಅದರ ಭೇದಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಇವೆ ಈ ಸ್ಥೂಲದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ "ವಾಚ್ಯಭೇದಗಳನ್ನೇ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದೆಯೆನ್ನಬಹುದು. ಸ್ವಲ್ಪ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದರೆ, ವಾಚ್ಯವು ಅಲ್ಲೆಲ್ಲೂ ಸ್ವವಿಶ್ರಾಂತವಲ್ಲ; ವ್ಯಂಗ್ಯಪರ, ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕ ಮಾತ್ರ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಉಕ್ತಭೇದಗಳನ್ನು "ವ್ಯಂಜಕ-ಮುಖೇನ ಭೇದಗಳು" ಎನ್ನುವುದೂ ಶಕ್ಯವೇ. ಆದರೆ ಮತ್ತೂ ವಿಮರ್ಶೆ ಮಾಡಿದಾಗ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿರಲು "ವ್ಯಂಗ್ಯಮುಖೇನ" ಭೇದವೇ ಕಾರಣವೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ "ಅವಿವಕ್ಷಿತ-ವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿ" ಯೆಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ "ಧ್ವನಿ" ಯೆಂದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೇ, ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅದೇ ಉತ್ತರ ಪದವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಮಾಣ, ಉಳಿದವು ವಿಶೇಷಣ, ಹೀಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಭೇದಗಳೇ ಅವಿವಕ್ಷಿತ ವಾಚ್ಯದಿಗಳು. ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥ ಅಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ, ವ್ಯಂಜಕವಾದ ಅರ್ಥವೂ ಉಂಟಲ್ಲವೇ, ಎನ್ನಬಹುದು, ನಿಜ, ಆದರೆ ಧ್ವನಿವಿಭಾಗಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಜಕ ಎಂದು ಅಲ್ಲಿ ತಿಳಿಯಲಾಗಿದೆ; ಅರ್ಥವ್ಯಂಜಕತ್ವ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಬ್ದವು ವ್ಯಂಜಕವಾಗಬಲ್ಲದೇ ಹೊರತು ಎಂದೆಂದೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವೆನಿಸಲೇ ಆರದು ಈ ವ್ಯಂಜಕತೆ

ವೃತ್ತಿ

‘ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ’ದ ಪ್ರಭೇದವಾದ ಅತ್ಯಂತತೀರಸ್ಥತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಪದ-ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳು—(೧) ವ್ಯಾಸಮಹರ್ಷಿಗಳ ಪ್ರಯೋಗ—‘ಸಪ್ತೈತಾಃ ಸಮಿಧಃ ಶ್ರಿಯಃ’ (=ಇವೇಳೂ ಸಂಪತ್ತಿಗೆ ಸಮಿತ್ತುಗಳು).^೨ (೨) ಕಾಳಿದಾಸನ ಪ್ರಯೋಗ—‘ಕಃ ಸನ್ನದ್ಧೇ ವಿರಹವಿಧುರಾಂ ತ್ವಯ್ಯುಪೇಕ್ಷೇತ ಜಾಯಾಂ’^೩ (=ನೀನು ಸನ್ನದ್ಧನಾಗಿರಲು, ವಿರಹವಿಹ್ವಲಿಯಾದ ಕಾಂತೆಯನ್ನು ಯಾರು ತಾನೆ ಉಪೇಕ್ಷಿಸಿಯಾರು!). (೩) ಕಾಳಿದಾಸನದೇ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಯೋಗ—‘ಕಿಮಿವ ಹಿ ಮಧುರಾಣಾಂ ಮಂಡನಂ ನಾಕೃತೀನಾಂ’^೪ (=ಮಧುರವಾದ

ವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಾಡುವ ಧ್ವನಿವಿಜಾಗಗಳು ಈ ಉದ್ದೋಕ್ತದಲ್ಲಿ ಬಂದಿವೆ. ಇಲ್ಲಿರುವುವು ಶುದ್ಧ ವ್ಯಂಜಕ ಭೇದಗಳು ಮಾತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪದ, ವಾಕ್ಯ, ವರ್ಣ, ಪದಭಾಗ, ಸಂಘಟನೆ, ಮಹಾವಾಕ್ಯ—ಈ ಭೇದಗಳೆಲ್ಲ ವ್ಯಂಜಕಶಬ್ದದ ಸ್ವಗತ ಭೇದಗಳು, ವ್ಯಂಗ್ಯಕೃತವಾದ ಭೇದಗಳಲ್ಲ. ಇವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಈ ಉದ್ದೋಕ್ತದ ವಿಭಾಗ ನಿರೂಪಣೆಯಲ್ಲಿ ಆಶ್ರಯಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಆದರೆ ಚಂದ್ರಿಕಾಕಾರನು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನರಿಯದೆ, “ವ್ಯಂಗ್ಯದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ”= ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ‘ವಸ್ತು’, ‘ಅಲಂಕಾರ’, ‘ರಸ’ ಗಳ ಮೂಲಕ” ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಹೀಗೆ ಕೇಳಬೇಕಾಗಿದೆ—ಈ ತ್ರಿಭೇದವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿದವರಾರು? ಕಾರಿಕಾಕಾರನಲ್ಲ; ವೃತ್ತಿಕಾರನೇ. ಈಗ ಮೂಲಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ವಿಭಾಗ ಮಾಡುತ್ತಿರುವವನು ವೃತ್ತಿಕಾರನಲ್ಲ, ಕಾರಿಕಾಕಾರ. ಎಂದ ಮೇಲೆ ‘ಹಿಂದೆ ಮಾಡಲಾಯಿತು’, ‘ಈಗ ಮಾಡಲಾಗುತ್ತದೆ’ ಎಂಬೆರಡು ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಗೆ ಭಿನ್ನಕರ್ತೃ ಪದಗಳೊಡನೆ ಅನ್ವಯವಾಗುವಂತಾದರೆ, “ಸಂಗತಿ” ಅಥವಾ ಸಮನ್ವಯ ಹೇಗೆ ತಾನೆ ಸಾಧ್ಯ? ‘ಸಕಲ ಪ್ರಾಕ್ತನ ಗ್ರಂಥದೊಡನೆ ಸಮನ್ವಯ ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದೇವೆ; ಕೇವಲ ಹಿಂದಿನ ಉದ್ದೋಕ್ತದೊಡನೆ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ’ ಎಂದು ಕೂಡ ಅವನು ಹೇಳಲವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಾದಿ ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾಕ್ತನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದನ್ನು ಅಲ್ಲಗಳೆಯುವುದು ಶಕ್ಯವೆ—ಲೋಚನ.

^೨ “ದ್ವೈತೀ ಕ್ಷಮಾ ದಯಾ ಶಾಚಂ ಕಾರುಣ್ಯಂ ವಾಗನಿಷ್ಠರಾ |

ಮಿತ್ರಾಣಾಂ ಚಾನಭಿದೋಹಃ ಸಪ್ತೈತಾಃ ಸಮಿಧಃ ಶ್ರಿಯಃ ||”—ಮಹಾಭಾರತ. ಅಸಾಧಾರಣ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ಪ್ರಾಪಕತ್ವವು ‘ಸಮಿಧಃ’ ಎನ್ನುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

^೩ ಮೇಘದೂತ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಸನ್ನದ್ಧ’ ಪದವಿಂದ ನಿಷ್ಕಾರುಣಿಕತ್ವ, ಅಪ್ರೀತಿಕಾರ್ಯತ್ವ, ಇತ್ಯಾದಿ ವಕ್ತೃಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

^೪ ಅಭಿಜ್ಞಾನ ಶಾಕುಂತಲ. ಇಲ್ಲಿ ‘ಮಧುರ’ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸರ್ವವಿಷಯರಂಜಕತ್ವ ಮುಂತಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುವ ಸಾತಿಶಯ ಅಭಿಲಾಷವಿಷಯತ್ವವೆಂಬ ವಕ್ತೃಭಿಪ್ರಾಯ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

ಆಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಯಾವುದು ತಾನೆ ಭೂಷಣವಲ್ಲ?). ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ 'ಸಮಿತ್ತು', 'ಸನ್ನದ್ಧ', 'ಮಧುರ' ಎಂಬ ಪದಗಳು ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದಲೇ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿವೆ.

ಇದಕ್ಕೇ ಅರ್ಥಾಂತರ-ಸಂಕ್ರಮಿತ-ವಾಚ್ಯಧ್ವನಿ-ಯಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆ—
'ರಾಮೇಣ ಪ್ರಿಯಜೀವಿತೇನ ತು ಕೃತಂ ಪ್ರೇಮ್ನಃ ಪ್ರಿಯೇ ನೋಚಿತಮ್' (=ಪ್ರಿಯೆ, ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನಿಟ್ಟ ರಾಮನು ಪ್ರೇಮಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದುದನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ).⁵ ಇಲ್ಲಿ ಸಾಹಸೈಕಪ್ರಿಯತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ 'ರಾಮನು' ಎಂಬ ಪದವು ವ್ಯಂಜಕ. ಅಥವಾ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ:-

೭೩ ಏಮೇಽ ಜಣೋ ತಿಸ್ಸಾ ದೇಉ ಕಫೋಲೋಪಮಾ ಇ ಸಸಿಬಿಂಬಮ್ |

ಪರಮತ್ಥವಿಠೇ ಉಣ ಚನ್ನೋ ಚನ್ನೋ ವಿಠ ವರಾಹ ||೧

5 ಇಡೀಯ ತ್ಸೋಕದ ಪಾರ ಹೀಗಿದೆ:-

ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನರುಷಃ ಕೃತಂ ಸಮುಚಿತಂ ಕ್ರೂರೇಣ ತೇ ರಕ್ಷಸಾ
ಸೋಧಂ ತಚ್ಚ ತಥಾ ತ್ವಯಾ ಕುಲಜನೋ ಧತ್ತೇ ಯಥೋಚ್ಛ್ರೇಶಿರಃ |

ವೃರ್ಧಂ ಸಂಪ್ರತಿ ಬಭ್ರತಾ ಧನುರಿದಂ ತ್ವದ್ವ್ಯಾಪದಃ ಸಾಕ್ಷಣಾ

ರಾಮೇಣ ಪ್ರಿಯಜೀವಿತೇನ ತು ಕೃತಂ ಪ್ರೇಮ್ನಃ ಪ್ರಿಯೇ ನೋಚಿತಮ್ ||

'ನಿರಾಕರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ತನ್ನ ಅಸದಳ ಕೋಪಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ದುರುಳ ರಾಕ್ಷಸನು ಗೃಧನು; ಕುಲಸ್ತ್ರೀಯರು ತಲೆಯತ್ತಿ ತಿರುಗುವಂತೆ ನಿನಾದರೂ ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಸಹಿಸದೆ; ಅದರ ನಿನ್ನ ಆಪತ್ತನ್ನೆಲ್ಲ ನೋಡಿ ನೋಡಿಕೊಂಡು ವೃರ್ಧವಾಗಿ ಬಿಲ್ಲನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಈ ಜೀವಗಳ ರಾಮ ಮಾತ್ರ ಪ್ರೇಮಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪತಕ್ಕದ್ದನ್ನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ'

ಇಲ್ಲಿ 'ರಾಮ' ಶಬ್ದ ಅಸಮಸಾಹಸತ್ವ, ಸತ್ಯಸಂಧತ್ವ, ಮುಂತಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಧರ್ಮಾಂತರಗಳನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಂಜಿಸುತ್ತದೆ; ಕೆಲವರು ಹೇಳುವಂತೆ 'ಕಾಪುರುಷತ್ವ' ಮುಂತಾದುವನ್ನಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾಪುರುಷನಾದವನಿಗೆ ಕರ್ತವ್ಯ ವಿಸ್ತೃತಿ ಉಚಿತವಾಗಿ, ಸಹಜ ಸ್ವಭಾವವಾಗುತ್ತದೆ; ಇಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಅನುಚಿತತ್ವಕೃತ ವಿಷಾದಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿರದು

'ಪ್ರಿಯ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೂಲಭೂತವಾದ ಪ್ರೇಮಕ್ಕೆ ಈಗ ಅನಾಚಿತ್ಯ ಕಲಂಕ ಅಂಟಿದೆಯಲ್ಲ; ಎಂಬ ಉದ್ದೇಶಕ ಸಾಮಗ್ರಿಯಿಂದ ರಾಮನ ಕರುಣರಸ ಸ್ಫುಟವಾಗಿದೆ.

6 'ಏವಮೇವ' (< ಏಮೇಽ) ಎಂಬುದು ಜನರು ಅವಿವೇಕದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿರುವುದನ್ನೂ, 'ಜನ' (< ಜಣೋ) ಎಂಬುದು ಲೋಕವಿಧಿತವಾದ ಅವರ ಗತಾನುಗತಿಕ ಸ್ವಭಾವವನ್ನೂ, 'ತಸ್ಯಾಃ' (< ತಿಸ್ಸಾ) ಎಂಬುದು ನಾಯಕಿಯ ಅಸಾಧಾರಣ ಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ಧ್ವನಿಸುತ್ತವೆ 'ಕಫೋಲೋಪಮಾಯಾಂ' (< ಕಫೋಲೋಪಮಾ ಇ) ಎಂಬುದು 'ನಿರ್ವ್ಯಾಜ ಲಾವಣ್ಯ ಸರ್ವಸ್ವ'ವೆನಿಸುವ ಮುಖದ ನಡುವೆ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಆ

ಆಕೆಯ ಕವೋಲದುಪಮೆಗೆ
ರಾಕಾಪತಿಬಿಂಬವೊಂದೆಯೆಂಬೀ ನುಡಿಯಂ |
ಲೋಕವೆ ಪೇಳೊ ಡಮದನಾ-
ಲೋಕಿಸೆ ಮೇಣ್ ಶಶಿಯೆ ಶಶಿಸಮಾನವರಾಕಂ ||

ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ 'ಶಶಿ' ಎಂಬ ಪದವು ಅರ್ಧಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯ
ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮಂತರಿತ್ಯತವಾಚ್ಯವೆಂಬ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯ
ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೭೪ ಯಾ ನಿಶಾ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ ತಸ್ಯಾಂ ಜಾಗರ್ತಿ ಸಂಯಮಿ |
ಯಸ್ಯಾಂ ಜಾಗ್ರತಿ ಭೂತಾನಿ ಸಾ ನಿಶಾ ಪಶ್ಯತೋ ಮುನೀಃ || 7
ಇರುಳೆಂದು ಸರ್ವಭೂತಗ-
ಳಿರುವದೆಳ್ಳರದಿನಿರುವನಾ ಸಂಯಮಿ ತಾಂ |
ಪೆರರೆಲ್ಲರ್ ಜಾಗರದಿಂ-
ದಿರುವಾಗಳ್ ರಾತ್ರಿಯದುವೆ ಕಾಣುವ ಮುನಿಗೇ ||

ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಇರುಳೆಂಬರ್ಥವಾಗಲಿ ಜಾಗರಣವೆಂಬರ್ಥವಾಗಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತ
ವಲ್ಲ. 8 ಹಾಗಾದರೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ಅರ್ಥವೇನು? ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಅವಧಾನವಿರುವಿಕೆ
ಮತ್ತು ತತ್ತ್ವವಿಮುಖತೆ-ಇವು ಮುನಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಇರುವುವೆಂಬುದು. 9 ಆದುದರಿಂದ
ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯವು ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕ.

ಕವೋಲಕ್ಕೆ ಉಪಮಾನ ಕೊಡುವುದಾದರೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ವಸ್ತುವನ್ನು ಅಲ್ಲವೆ ಹೇಳಬೇಕು? ಆದರೆ ಅದಕ್ಕಿಂತ ಎಷ್ಟೋ ಹೀನವಾದ, ಕಲಂಕದಿಂದ ದೂಷಿತವಾದ ಚಂದ್ರಬಿಂಬವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಸರಿಯೆ? ಇದು ಜನರ ಕುರಿಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಯೋಗ್ಯ ವಿಮರ್ಶಕರು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಆ ಶೋಚನೀಯವಾದ ಚಂದ್ರನು ಚಂದ್ರನೇ ಸರಿ, ಎಂದರೆ ಕ್ಷಯಿತ್ಯ, ವಿಲಾಸಶೂನ್ಯತ್ವ, ಮಲಿನತ್ವ ಮುಂತಾದ ಅವಗುಣಗಳಿಂದ ನಿಕ್ಕೃಷ್ಟನೇ ಸರಿಯೆಂಬ ವ್ಯಂಗ್ಯಧರ್ಮ ಸಂಕ್ರಾಂತವಾದ ಅರ್ಥ ಹೊರಡುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಮುಂದೆಯೂ ಸಹೃದಯರು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು—ಲೋ.

7 ಭಗವದ್ಗೀತೆ, II 69. ಇದು ವಾಕ್ಯಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ.

8 ಹಾಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಶಿಷ್ಯನಿಗೆ ಮಾಡಹೊರಟ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿದಂತೆಯೇ ಆಗುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. 'ರಾತ್ರಿ ಎಚ್ಚರವಾಗಿರಬೇಕು, ಹಗಲು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿರುವಂತಿರಬೇಕು' ಎಂದರೆ ಏನು ತಾನೆ ಸಾಫಲ್ಯ? ಆದುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯದ ನೇರವಾದ ಅರ್ಥ ಬಾಧಿತವಾಗಿದೆ.

9 ಸಂಯಮಿಯ ವರ್ತನೆ ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದು, ಅವನು ತತ್ತ್ವದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸದಾ

ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೨೫ ವಿಸಮಂಜಿತ ಚ್ಚುಲ ಕಾಣ ವಿ ಕಾಣ ವಿ ವಾಲೇಇ ಅಮಿಲಣಿಮಾಟ |
ಕಾಣ ವಿ ವಿಸಾಮಿಲಮಟ ಕಾಣ ವಿ ಅವಿಸಾಮಟ ಕಾಲೋ ||

ವಿಷಮಯವು ತಾನೆನಿಸಿ ಕೆಲವರಿಗೆ ಕಳೆಯುವುದು

ಅಮೃತಮಯದಂತೆ ಕೆಲವರಿಗೆ ಕಾಲ |

ಉಳಿದರಿಗೆ ವಿಷವಮೃತವೆರಡರಾ ಮಿಶ್ರವೆನೆ

ಅಮೃತವಿಷವೇನಿರದು ಕೆಲಜನರಿಗೆ ||

ಇಲ್ಲಿ 'ದುಃಖ', 'ಸುಖ', ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ 'ವಿಷ', 'ಅಮೃತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯಗಳಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿದಂತಾಯಿತು. 10

ಜಾಗರೂಕನಾಗಿಯೂ ಮಿಥ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ವಿಮುಖನಾಗಿಯೂ ಇರುವನೆಂಬುದನ್ನು ವಾಕ್ಯಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಸರ್ವ' ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಈ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ವಂತಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತಾರ್ಥ ಕಷ್ಟವಲ್ಲ; ಅದು ಸರ್ವಥಾ ಅನುಪಪನ್ನವೆಂಬಂತಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಹಿಡಿದು ಜಡವಸ್ತುಗಳವರೆಗೆ ಇರುವ ಹದಿನಾಲ್ಕು ಬಗೆಯ ಭೂತಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಯಾವುದು ರಾತ್ರಿಯೋ, ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಮೋಹ ಜನನಿಯಾದ ಪರಾತ್ಪರತತ್ತ್ವದೃಷ್ಟಿಯೋ, ಅದರಲ್ಲಿ ಸಂಯಮಿಯು ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ, ಹೇಗೆ ಸಾಧಿಸಿಯೇನು ಎಂದು ವಿಷಯಗಳ ವರ್ಜನ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಂಯಮಿಯಾಗಲಾರನು, ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಅಥವಾ ಸರ್ವ ಭೂತಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾಮೋಹವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಮಾಯೆಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಹೇಗೆ ತೊರೆಯಲಿ, ಎಂದು ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಯಾವ ಮಿಥ್ಯಾದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಜೀವಜಾತಗಳೂ ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುತ್ತವೋ ಅದು ಸಂಯಮಿಗೆ ರಾತ್ರಿ, ಅಥವಾ ಗಮನದ ವಿಷಯವಲ್ಲ. ಲೋಕವು ಎಚ್ಚಿತ್ತಿರುವಾಗ ಇವನು ಎಚ್ಚರವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಲೋಕೋತ್ತರವಾದ ವರ್ತನೆಯಲ್ಲಿ ನೆಲೆಗೊಂಡ ಯೋಗಿ ನೋಡುವುದೂ ಅರಿಯುವುದೂ ಹೀಗೆ. ಅವನ ಅಂತಃಕರಣ ಬಾಹ್ಯೇಂದ್ರಿಯಗಳು ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಫಲ. ಮಿಕ್ಕವರು ನೋಡುವುದೂ ಇಲ್ಲ, ಅರಿಯುವುದೂ ಇಲ್ಲ. ಒಟ್ಟಿನಮೇಲೆ, ಎಲ್ಲರೂ ತತ್ತ್ವದೃಷ್ಟಿಪರರಾಗಿ ಇರಬೇಕು ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಹೀಗೆ 'ಪಶ್ಯತಃ' (=ಕಾಣುವ), 'ಮುನೀಃ' (=ಮುನಿಗೆ) ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಕೂಡ ಇಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿಲ್ಲ; ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲೇ ವಿಶ್ರಾಂತಿ. ಇಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ಪದಸಮೂಹವಾದ ವಾಕ್ಯವೇ ವ್ಯಂಜಕ—ಲೋ.

10 'ಕೇಷಾಂಚಿತ' (=ಕೆಲವರಿಗೆ) ಎಂದರೆ ಕೆಟ್ಟವರಿಗೆ ಅಥವಾ ಅವಿವೇಕಿಗಳಿಗೆ ಕಾಲವಿಷಮಯ. ಮತ್ತೆ 'ಕೆಲವರಿಗೆ' ಎಂದರೆ ಸುಕೃತಿಗಳಿಗೆ ಅಥವಾ ವಿವೇಕಿಗಳಿಗೆ ಅದೇ ಕಾಲ ಅಮೃತಮಯ. ಉಳಿದ ಮಿಶ್ರಜನರಿಗೆ ಎಂದರೆ ವಿವೇಕಾವಿವೇಕವೆರಡೂ ಕೂಡಿದವರಿಗೆ ವಿಷ ಮತ್ತು ಅಮೃತ. ಎಲ್ಲೋ ಕೆಲಮಂದಿ ಪರಮ ಮೂರ್ಖರಿಗೆ ಅಥವಾ ಪರಮಯೋಗಿಗಳಿಗೆ

ಇನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶಬ್ದ ಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-
ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ಪದ-ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

೭೬ ಪ್ರಾತುಂ ಧನೈರರ್ಥಿಜನಸ್ಯ ವಾಂಛಾಂ
ದೈವೇನ ಸೃಷ್ಟೋ ಯದಿ ನಾಮ ನಾಸ್ತಿ |
ಪಥಿ ಪ್ರಸನ್ನಾಂಬುಧರಸ್ತಡಾಗಃ
ಕೂಪೋಽಥವಾ ಕಿಂ ನ ಜಡಃ ಕೃತೋಽಹಮ್ ||

ಬೇಡುವರ ಮನದಾಸೆಯನು ನಾ
ನೀಡಿ ಸಲಿಸಲು ದೈವವೆನ್ನನು
ನಾಡೊಳಗೆ ಪುಟ್ಟಿಸದೆ ಪೋದುದದೆಂದು ನಂಬಿದರೂ |
ನೋಡುವೊಡೆ ವಿಧಿಯೇತಕೆನ್ನನು
ನಾಡೆ ನಿರ್ಮಲಸಲಿಲದಿಂದಲಿ
ಕೂಡಿರುವ ಕೆರೆಬಾವಿಯಾಗಿಯೆ ಜಡನ ನಿರ್ಮಿಸನು ||

ಇಲ್ಲಿ 'ಜಡ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ನಿರ್ವಿಣ್ಣನಾದ ಕವಿಯು ತನಗೆ ಅನ್ವಯಿಸು
ವಂತೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಅನುರಣನರೂಪವಾಗಿ ಅದು ಬಾವಿಗೂ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿ
ಯಿಂದಲೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. 11

ವಿಷವೂ ಅಲ್ಲ, ಅಮೃತವೂ ಅಲ್ಲ. 'ವಿಷ', 'ಅಮೃತ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಇಲ್ಲಿ 'ಲಾವಣ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿ
ಶಬ್ದಗಳಂತೆ 'ದುಃಖಸಾಧನ', 'ಸುಖಸಾಧನ' ಎಂಬರ್ಥಗಳನ್ನು ರೂಢಿ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಬೋಧಿಸು
ತ್ತವೆ. 'ಬೇವು ವಿಷ'. 'ಬೇಲ ಅಮೃತ' ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ನೋಡುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ
'ದುಃಖಸಾಧನ', 'ಸುಖಸಾಧನ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷ್ಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಪರ್ಯವ
ಸನ್ನವಾದ ದುಃಖ, ಸುಖಗಳಲ್ಲಿಯೇ 'ವಿಷಾಮೃತ' ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿರುವುದು.
ಸಾಧನಾರ್ಥವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಲ್ಲವೆಂದು ಕೂಡ ಹೇಳುವಂತಿಲ್ಲ, ಸಾಧನವಿಲ್ಲದೆ
ಫಲೋದಯವಾಗದ ಕಾರಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವು 'ಸಂಕ್ರಮಿತ-ವಾಚ್ಯ'ಗಳು.

11 ಜಡ=ಕಿಂಕರ್ತವ್ಯತಾ-ಮೂಢ ಬಾವಿಯು ಜಡ, ಯಾವ ಯಾಚಕನಿಗೆ ಏನು
ಬೇಕೆಂಬ ಪರಿಚ್ಛಾನ ಅದಕ್ಕಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಜಡ ಅಥವಾ ತಣ್ಣಗಿರುವುದೂ, ನಿರ್ವೇದಾದಿ
ಸಂತಾಪಗಳಿಂದೂ ಇಲ್ಲದೆ. ತಣ್ಣಗಿರುವ ಕೂಡಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ ಪರೋಪಕಾರ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು
ಉಳ್ಳದೆಂದೂ ಅರ್ಥ. ಈ ಮೂರನೆಯ ಅರ್ಥವು ಕೆರೆಗೂ ಸಮಾನವಾದರೆ ಪುನರುಕ್ತವಾಗುವು
ದೆಂದು—ಕೆರೆಗೂ 'ಪ್ರಸನ್ನಾಂಬುಧರ' ಎಂದು ಶಬ್ದಾಂತರದಿಂದ ತಣ್ಣಗಿರುವುದನ್ನು ಆಗಲೇ
ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ—ಗ್ರಂಥಕಾರನು 'ಜಡ' ಶಬ್ದವನ್ನು ಬಾವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸಿದ್ದಾನೆ
ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ—ಲೋ.

ಇದೇ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲೇ ವಾಕ್ಯಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆಯು (ಬಾಣಭಟ್ಟನ) ಹರ್ಷ ಚರಿತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸಿಂಹನಾದನ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಿಕ್ಕುತ್ತದೆ—

೭೭ 'ವೃತ್ತೇತಿಹಾಪ್ರಲಯೇ ಧರಣೀಧಾರಣಾಯಾಧುನಾ ತ್ವಂ ಶೇಷಃ'

(= 'ಈ ಹರ್ಷವಿನಾಶ ಪ್ರಸಂಗವು ಒದಗಿರುವಾಗ ರಾಜ್ಯಭಾರವನ್ನು ವಹಿಸಿ ಕೊಳ್ಳಲು ಈಗ ಉಳಿದಿರುವವನು ನೀನೇ'— 'ಪ್ರಲಯಕಾಲವು ಬಂದೊದಗಿದಾಗ ಭೂಮಿಯ ಭಾರವನ್ನು ಹೊರಲು ಆದಿಶೇಷನೊಬ್ಬನೇ ಹೇಗೆ ಸಮರ್ಥನೋ ಹಾಗೆ'.)

ಈ ವಾಕ್ಯವು ಅನುರಣನರೂಪವಾದ ಅರ್ಧಾಂತರವನ್ನು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಶಬ್ದ ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ.^{1೨}

ಇನ್ನು ಕವಿಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ಪ್ರಭೇದ ಪದ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :

೭೮ ಚೂಲಂಕುರಾವಲಂಕಂ ಭಜಪಸರಮಹಘ್ನಜಮಣಹರಸುರಾಮೋಲಮ್ |

ಅಸಮಪ್ಪಲಂ ಓಗಿಲಂ ಕುಸುಮಸರೇಣ ಮಹುಮಾಸಲಕ್ಷ್ಮಿಮಹಮ್ ||

— ಹರಿವಿಜಯಕಾವ್ಯ.

ಅಸಮರ್ಪಿತಮಾದೊಡಮಾ

ರಸಾಲಂಕುರಾವತಂಸಮಂ ಬಂಧುರಗಂ- |

ಧಸುರಭಿಯಂ ಕೈಕೊಂಡಂ

ಕುಸುಮಶರಂ (ಸು)ಮಧುಮಾಸಲಕ್ಷ್ಮೀಮುಖಮಂ ||

'ಮಧುಮಾಸಲಕ್ಷ್ಮಿಯ ಮುಖವನ್ನು ಕುಸುಮಶರನು ಸಮರ್ಪಿತವಾಗದಿದ್ದರೂ ಕೈಕೊಂಡನು' ಎನ್ನುವಾಗ, 'ಅಸಮರ್ಪಿತಂ' ಎಂಬ ಸ್ಥಿತಿಮಾತ್ರ-ವಾಚಕವಾದ ಪದವು ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕುಸುಮಶರನ ಬಲಾತ್ಕಾರವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ.^{1೩}

1೨ 'ಮಹಾಪ್ರಲಯ'=(೧) 'ಮಹ' = ಉತ್ಸವದ 'ಅಪ್ರಲಯ' = ಸರ್ವನಾಶ.

(೨) ಯುಗಾಂತದ ಪ್ರಳಯಕಾಲ.

ಕಲ್ಪಾಂತಕಾಲದಲ್ಲಿ ದಿಗ್ಗಜಗಳಿಲ್ಲಾ ನಿರ್ನಾಮವಾದಾಗ ಭೂಭಾರವನ್ನು ಹೊರಲು ಪಾಗರಾಜನೊಬ್ಬನೇ ಹೇಗೆ ಸಮರ್ಥನೋ ಹಾಗೆ ಎಂಬುದು ಅರ್ಧಾಂತರ—ಲೋ

1೩ ಮುಖ=ಪ್ರಾರಂಭ ಮತ್ತು ವದನ. ಸುರಾಮೋಲ=ದಿವ್ಯಗಂಧ ಮತ್ತು ಅಸವಗಂಧ. ಪಸಂತೋದಯದಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥನು ಚಿತ್ರವಿಹಾರವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವನೆಂಬ ವಿಷಯವು ಇಲ್ಲಿ ಕವಿಯ ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಯಿಂದ ಅರ್ಧಾಂತರಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕವಾಗಿದೆ.

ಇಲ್ಲಿ ಕವಿನಿಬದ್ಧ-ವಕ್ತ್ಯ-ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿ-ಸಿದ್ಧ ಧ್ವನಿಗೆ ಪದ-ವ್ಯಂಗ್ಯ, ವಾಕ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ

ಈ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯ-ಧ್ವನಿಗೆ ಈಗಾಗಲೇ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ಸಂಕ್ಷೇಪ ಸುರಹಿ ಮಾಸೋ'¹⁴ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಆ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ವಸಂತಮಾಸವು ಬಾಣಗಳನ್ನು ಸಜ್ಜುಗೊಳಿಸುವುದೇ ಹೊರತು ಮನ್ಮಥನ ಕೈಗನ್ನೂ ಕೊಡುವುದಿಲ್ಲ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಕವಿಯ ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧವಾದುದು. ಅದು ವಸಂತಸಮಯದ ಕಾಮೋದ್ವೀಕಪ್ರಕೃತಿಯನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ.

ಸ್ವತಃ-ಸಂಭವಿಯೆಂಬ ಅರ್ಥಶಕ್ತಿ-ಮೂಲಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ಪದ-ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :

೭೯ ವಾಣಿಲಿ ಹತ್ತಿದಂತೆ ಕುತೋ ಅಮೃತ ವಾಘಕಿತ್ತಿ ಅ |

ಜಾವ ಉಲಿಲಿಲಿಮುಹೀ ಘರಮ್ಮ ಪರಿಸಕ್ಕವಿ ಸುಣ್ಣಾ ||

ಸೆಟ್ಟಿ, ನಮಗಿನ್ನೆಲ್ಲಿ ಆನೆದಂತಗಲಿರವು,

ಅಂತೆಯೇ ಹುಲಿಯ ತೊಗಲುಗಳ ಮಾತು |

ಮುಂಗುರುಳು ಕೆದರಿಕೊಂಡಿರುತ್ತಿರುವ ಸೊಸೆಯಿವಳು

ಮನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಸುಳಿವನರೆಗು ಇಂತು ||

ಇಲ್ಲಿ 'ಮುಂಗುರುಳು ಕೆದರಿಕೊಂಡಿರುವ ಮುಖವುಳ್ಳ' ಎನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮೂಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ 'ಉಲಿಲಿಲಿಮುಹೀ' ಎಂಬ ಪದವು ಸ್ವತಃ ಸಂಭವಿಯಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ¹⁵ ಅರ್ಥಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಆಕೆಯ ಸುರತಕ್ರೀಡಾಸಕ್ತಿಯನ್ನೂ ರಮಣನ ಸತತ ಸಂಭೋಗಜನಿತ ತನುಕ್ಷಯವನ್ನೂ ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ.

ಇದೇ ಪ್ರಭೇದದ ವಾಕ್ಯಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ: "ಸಿಹಿಪಿಂಞ...." ಎಂಬ

ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಉದಾಹರಿಸಿಲ್ಲ 'ಸತ್ಯಂ ಮನೋರಮಾಃ ಕಾಮಾಃ...' ಎಂಬುದು ಪದ-ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. (ಮುಂದೆ ಇದೇ ಉದ್ದೋಲಿತದಲ್ಲಿ ೩೦ನೆಯ ಕಾರಿಕೆಯ ಕೆಳಗೆ ನೋಡಿ) 'ಬಡ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಬೈದಾಗುವುದೇನು ; ನಶ್ವರವಾದ ಜೀವನದ್ದೇ ದೋಷ'ವೆಂದು ಜೀವನದಲ್ಲಿ ಪೈರಾಗ್ಯ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ಶಿಖರಿಣಿ....' (ಉದಾಹರಣ ಪದ್ಯ ೧೦, ಪುಟ-೪೦) ಎಂಬುದು ವಾಕ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—ಲೋ.

14 ಉದಾಹರಣ ಪದ್ಯ ೫೩, ಪುಟ-೧೦೦

15 ಇಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದರೆ ವಿಶೇಷಣವನ್ನು ಆಕೆಯ ಸ್ವಭಾವಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ನಿರ್ದೇಶಕವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು, ಹಸ್ತಿದಂತವನ್ನು ಬೇಡನು ತರಲು ಆತನ ಗರ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಹೇಳಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಪಪತ್ತಿಯಿದೆಯೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೇ ಈ ಧ್ವನಿ 'ಸ್ವತಃಸಂಭವಿ'—ಲೋ

ಈಗಾಗಲೇ ಉದಾಹರಣೆವಾಗಿರುವ ಶ್ಲೋಕ. 16 ಈ ವಾಕ್ಯದಿಂದಲೂ, ನವಿಲುಗರಿಯ ಕರ್ಣಪೂರದಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ಮತ್ತು ನವೋದಯಾದ ಬೇಡರ ಯುವತಿಯೊಬ್ಬಳ ಸೌಭಾಗ್ಯಾತಿಶಯವು ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಆಕೆಯ ಸಂಭೋಗನಿರತನಾದ ರಮಣನಿಗೆ ಈಗ ನವಿಲನ್ನು ಹೊಡೆಯುವಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ತ್ರಾಣವುಳಿದಿದೆಯೆಂದೂ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದರಿಂದ, ಹಿಂದೆ ಮದುವೆಯಾದವರಿಗೆ ಮುತ್ತಿನ ಅಲಂಕಾರಗಳಿದ್ದರೂ — ಇದೇ ವ್ಯಾಧನೇ ಹಿಂದೆ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಆನೆಗಳನ್ನು ಹೊಡೆದು ಮತ್ತು ಗಳನ್ನು ತರುವಷ್ಟು ವಿರಾಮವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದನು— ಇಂದು ಅವರ ದೌರ್ಭಾಗ್ಯಾತಿಶಯವು ಎಷ್ಟೆಂದು ಬಣ್ಣಿಸಿದಂತೆಯೂ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಯಾರಾದರೂ ಹೀಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು: 'ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳುವಾಗ, ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷವೇ ಧ್ವನಿಯೆನ್ನಲಾಯಿತು. ಅದುದರಿಂದ ಅದು ಪದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಗೊಳ್ಳುವುದಂತು? ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷವೆನ್ನುವುದು ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಬಲ್ಲ ಪದಸಮೂಹವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಲ್ಲವೆ? ಒಂದು ಪದದ ಮೂಲಕ ಅದು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದೆನ್ನುವಾಗ ಈ ಅರ್ಥವು ಸಮಂಜಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪದಗಳು ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸ್ಮಾರಕಗಳೇ ಹೊರತು ವಾಚಕಗಳಲ್ಲ,'

ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವಿಷ್ಟೆ: ಧ್ವನಿಯ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ವಾಚಕತ್ವವು ನಿಯಾಮಕವಾಗಿದ್ದರೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ದೋಷ ಬರಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಹೀಗಿಲ್ಲ; 17 ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಮಾತ್ರ ಧ್ವನಿವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕವೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲಾಗಿದೆ.

16 ಉದಾಹರಣೆ ಪದ್ಯ ೫೫, ಪುಟ-೧೦೧

17 ಪದವು ಪ್ರತಿಯಮಾನಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಾಚಕವಲ್ಲವೆಂಬ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ವಾದವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ 'ಛಲ' ಎಂದರೆ ಅನುದ್ವಿಷ್ಟಾರ್ಥದ ಕಲ್ಪನೆಯ ಮೂಲಕ ನಿರಾಕರಿಸಲಾಗಿದೆ " 'ವಾಚಕ'ವೆಂದು ಯಾರೊಂದರು? ವ್ಯಂಜಕವೆಂದಲ್ಲವೆ ನಾವು ಹೇಳಿದ್ದು?" ಎಂಬುದು ಈ ತರ್ಕದ ಪ್ರಕಾರ

ವಸ್ತುವೈಷ್ಣಯಿಂದ ನಿರಾಕರಣೆ ಮುಂದೆ ಬಂದಿದೆ ಪ್ರತಿವಾದಿ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಬಹುದು 'ನಾನಿಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯ ನಿರಾಕರಣೆಗೆ ಅವಾಚಕತ್ವವೆಂಬ ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿಲ್ಲ. ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದೆಂಬರೆ ಕಾವ್ಯ ಮಾತ್ರವೇ ಧ್ವನಿ, ಪದಾದಿಗಳಲ್ಲ ಅರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಸಾಕಾಂಕ್ಷ ಪದಗಳ ಸಮೂಹವೇ ವಾಕ್ಯ, ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಮುದಾಯವೇ ಕಾವ್ಯ ಹೀಗೆ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯಿರಬಹುದೇ ಹೊರತು, ಬಿಡಿ ಪದಗಳಲ್ಲಲ್ಲ' ಈ ವಾದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಿಷ್ಟು: 'ನಾವು ಕೂಡ ಪದವೇ ಧ್ವನಿಯೆನ್ನುವುದಿಲ್ಲ ನಿಜವಾಗಿ ಧ್ವನಿಯಿರುವುದು ಸಮುದಾಯದಲ್ಲೇ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪದ 'ಪ್ರಕಾಶ'ವಾದ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಪದಕ್ಕೆ ಗೌಣತ್ವವನ್ನು ಆರೋಪಿಸಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾಗಿದೆ ಪದಕ್ಕೆ ಕಾವ್ಯಧ್ವನಿ(ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯಧ್ವನಿ)ಯನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಂಟೆಂದು ಮಾತ್ರ ಇದರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ'—ಲೋ.

ಅದೂ ಎಲ್ಲದೆ, ರಮಣೀಯತೆಯಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಅವಯವಗಳೆಲ್ಲವುಗಳ ಸಮುದಾಯವೇ ಶರೀರಸೌಷ್ಠವಕ್ಕೆ ನಿಜವಾದ ಕಾರಣವಾದರೂ, ಆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಯವಗಳಲ್ಲಿ ರಮಣೀಯತೆಯುಂಟೆಂದು ನಾವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಇದೇ ಅನ್ವಯ-ವ್ಯತಿರೇಕ ನಿಯಮವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು, ಪದಸಮುದಾಯದಿಂದ ಬರುವ ರಮಣೀಯತೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕಪದಗಳೂ ವ್ಯಂಜಕಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು, ಧ್ವನಿ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸುವೆವಾದುದರಿಂದ ಯಾವ ವಿರೋಧಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ.

ಇದನ್ನೇ ಕೆಳಗಿನ ಪರಿಕರಶ್ಲೋಕಗಳು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತವೆ ;

ಅನಿಷ್ಟಸ್ಯ ಶ್ರುತಿಯೃದ್ವದಾವಾದಯತಿ ದುಷ್ಟತಾಮ್ |

ಶ್ರುತಿದುಷ್ಟಾಧಿಷ್ಠು ವ್ಯಕ್ತಂ ತದ್ವದಿಷ್ಟಸ್ಯ ತಿರ್ಗುಣಮ್ ||

ಪದಾನಾಂ ಸ್ಮಾರಕತ್ವೇಽಪಿ ಪದಮಾತ್ರಾವಭಾಸಿನಃ |

ತೇನ ಧ್ವನೇಃ ಪ್ರಭೇದೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ಟೇವಾಸ್ತಿ ರಮ್ಯತಾ ||

ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಶೋಭಿನ್ಯಕೇನ ಭೂಷಣೇನೇವ ಕಾಮಿನೀ |

ಪದದೋಷತೇನ ಸುಕವೇರ್ಧ್ವನಿನಾ ಭಾತಿ ಭಾರತೀ ||

‘ಶ್ರುತಿದುಷ್ಟ’ವೇ ಮೊದಲಾದ ದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಉದ್ದೇಶವಿರದಿದ್ದರೂ ಬರುವ ಅಸುಂದ ರಾರ್ಥದ ಸ್ಮಾರಕತ್ವವು ಹೇಗೆ ದೋಷವೆನಿಸುವುದು ವ್ಯಕ್ತವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಉದ್ದೇಶ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸುಂದರಾರ್ಥದ ಸ್ಮಾರಕತ್ವವಿರುವುದಾದರೆ ಅದನ್ನು ಗುಣವೆನ್ನಬೇಕು. ಪದಗಳು ಕೇವಲ ಸ್ಮಾರಕಗಳೇ ಆದರೂ, ಪದದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುವ ಧ್ವನಿಯು ಎಲ್ಲ ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಮಣೀಯತೆಯಿದ್ದೇ ಇರುವುದು. ರಮಣೀಯವಾದ ಕಾಂತಿ ಯಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದೇ ಒಂದು ಅಭರಣದಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ಕಾಮಿನಿಯಂತೆ, ಸುಕವಿಯ ನಾಣಿಯು ಪದಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಯಸ್ತೃಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವನ್ಯಂಗೋ ಧ್ವನಿವರ್ಣಪದಾದಿಷು |

ವಾಕ್ಯೇ ಸಂಘಟನಾಯಾಂ ಚ ಸ ಪ್ರಬಂಧೇಽಪಿ ದೀಪ್ಯತೇ

||೨||

ಆದರೆ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವೆನಿಸುವ ಧ್ವನಿಯು ಅಕ್ಷರ, ಪದವೇ ಮೊದಲಾದುವು, ವಾಕ್ಯ, ಸಂಘಟನೆ, ಪ್ರಬಂಧ¹⁸—ಈ ಎಲ್ಲವುಗಳಲ್ಲೂ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

18 ವರ್ಣಸಮುದಾಯವೇ ಪದ, ಪದಗಳ ಸಮುದಾಯವೇ ವಾಕ್ಯ, ಸಂಘಟನೆಯು ಪದಗತ ಹಾಗೂ ವಾಕ್ಯಗತವೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಸಂಘಟಿತ ವಾಕ್ಯಗಳ ಸಮು

ವೃತ್ತಿ

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಅವು ವ್ಯಂಜಕಗಳಾಗುವುದು ಅಸಂಭವವೆಂಬ ಆರಂಕೆಗೆ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಶಷೌ ಸರೇಫಸಂಯೋಗೋ ಢಕಾರಶ್ಚಾಪಿ ಭೂಯಸಾ |

ವಿರೋಧಿನಃ ಸ್ತುಃ ಶೃಂಗಾರೇ ತೇನ ವರ್ಣಾ ರಸಚ್ಯುತಃ

||೩||

ತ ಏವ ತು ನಿವೇಶ್ಯಂತೇ ಬೀಭತ್ಸಾದೌ ರಸೇ ಯದಾ |

ತದಾ ತಂ ದೀಪಯಂತೀವ ತೇನ ವರ್ಣಾ ರಸಚ್ಯುತಃ

||೪||

ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಶಕಾರ ಷಕಾರಗಳು, ರೇಫದೊಡನೆ ಸಂಯುಕ್ತವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳು, ಢಕಾರ—ಇವೆಲ್ಲವೂ ಶೃಂಗಾರರಸದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಿಗಳಾಗುವುವು.¹⁹ ಆದುದರಿಂದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ರಸವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯುಂಟು.

ಇವೇ ಅಕ್ಷರಗಳೇ ಬೀಭತ್ಸವೇ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದಾಗ ರಸಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ತರುತ್ತವೆ. ಆದುದರಿಂದಲೂ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ರಸವ್ಯಂಜಕತ್ವವುಂಟು.

ವೃತ್ತಿ

ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯ ವ್ಯತಿರೇಕಗಳಿಂದ ಅಕ್ಷರಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ ವಿರುವುದನ್ನು ತೋರಿಸಿದಂತಾಯಿತು.²⁰

ದಾಯವೇ ಪ್ರಬಂಧ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟು ಇವನ್ನು ಈ ಅನುಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲಾಗಿದೆ—ರೋ

19 ರೇಫಸಂಯೋಗ ಎಂದರೆ—ರ್ಕ, ಹ್ರ, ದ್ರ, ಮುಂತಾದುವು ಪರುಷಾವೃತ್ತಿಯ ಶೃಂಗಾರರಸಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ಕಾರಣ, ಈ ವರ್ಣಗಳು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದಾಗ ರಸಗಳನ್ನು ಸುರಿಸಲಾರವು. ಅಥವಾ ವರ್ಣಗಳು ಶೃಂಗಾರಾವಿರಸಗಳಿಂದ ದೂರವಾಗುವವೆಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು. ಇದು ವ್ಯತಿರೇಕ ದೃಷ್ಟಾಂತ (negative example).

20 ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯದೃಷ್ಟಾಂತ (positive example) ವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಶೃಂಗಾರರಸವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸುವಾಗ ಯಶಸ್ವಾಮನಾದ ಕವಿ ಶಷಾದಿ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆನ್ನುವುದು ಉಪದೇಶದ ಮುಖ್ಯಾಂಶವಾದ್ದರಿಂದ, ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ವ್ಯತಿರೇಕವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬಿಡಬೇಕೆಂದಲ್ಲ; ಬೀಭತ್ಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಬಹುದೆಂದು ಅನಂತರ ಅನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಆದರೆ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಅನ್ವಯ, ಆಮೇಲೆ ವ್ಯತಿರೇಕ, ಎಂಬ ತರ್ಕಶೈಲಿಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯಧ್ವನಿಯ ಪದದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ²¹ ಉದಾಹರಣೆ :—

ಉಂ ಉತ್ಕಂಠಿನೀ ಭಯಪರಿಸ್ಪೃಶಿತಾಂಶುಕಾಂತಾ
ತೇ ಲೋಚನೇ ಪ್ರತಿವಿಶಂ ವಿಧುರೇ ಕ್ಷಿಪನ್ನೀ |
ಕ್ರೂರೇಣ ದಾರುಣತಯಾ ಸಹಸೈವ ದಗ್ಧಾ
ಧೂಮಾನಿ ತೇನ ದಹನೇನ ನ ವೀಕ್ಷಿತಾಃ ||²²

ಒಟ್ಟು ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷ್ಣು :—ನಿಜವಾಗಿ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ವೈಭಿಚಾರಿಗಳ ಪ್ರತಿತಿ ಸಂಪತ್ತೇ ರಸಾಸ್ವಾದಕ್ಕೆ ನಿಯಮಕ ಆದರೂ ವಿಭಾವಾದಿಗಳು ರಸಪೋಷಕವಾಗಲು ವಿಶಿಷ್ಟ ಶ್ರುತಿಯ ವರ್ಣಾದಿಗಳೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತವೆಂಬುದು ಸ್ವಾನುಭವವೇದ್ಯ ಆದ್ದರಿಂದ ಕಿವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯುವ ವರ್ಣಗುಣಗಳು—ಮೃದುತ್ವ, ಪುರುಷತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ—ಅರ್ಥನಿರಪೇಕ್ಷವಾಗಿಯೇ ರಸಾಸ್ವಾದಕ್ಕೆ ಸಹಕಾರಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಈ ಸಹಕಾರಿತ್ವವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ (೨ನೆಯ) ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ವರ್ಣಪದಾದಿಷು' ಎನ್ನುವಾಗ ನಿಮಿತ್ತ ಸಪ್ತಮಿಯನ್ನು ಬಳಸಲಾಗಿದೆ. ವರ್ಣ ಗಳಿಂದಲೇ ನೇರವಾಗಿ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ, ವಿಭಾವಾದಿಸಂಯೋಗದಿಂದ ಮಾತ್ರ ರಸನಿಷ್ಪತ್ತಿ. ಇದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ಎಷ್ಟೋ ಬಾರಿ ಹೇಳಿಯಾಯಿತು ಶ್ರೋತ್ರಮಾತ್ರವೇದ್ಯವಾದ ಅಂಶ ಕೂಡ ರಸಪುಷ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜಕವೆಂಬುದನ್ನು ಪದರೂಪವಲ್ಲದ ಸಂಗೀತ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ನೋಡ ಬಹುದು ತಲಬದ ತಾಳಕ್ಕೆ ಕೂಡುವ ನಾವು, ಅಥವಾ ಬಾಯಿ ಮುಚ್ಚಿ ಮೂಗಿನಿಂದಲೇ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಹಾಡುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು—ಲೋ.

²¹ ಪದದ ಸಹಕಾರಿತ್ವವಿದ್ದರೆ ಎಂದರ್ಥ ವಸ್ತುತಃ ವಿಭಾವಾದಿಯಿಂದಲೇ ರಸಪ್ರತಿತಿ ಆದರೆ ಆ ವಿಭಾವಾದಿಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟಪದಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿತವಾದಾಗ ರಸಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ತರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಆಗ ಪದಕ್ಕೆ ಆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

²² ವಾಸವದತ್ತ ಸುಟ್ಟು ಸತ್ತಳೆಂಬ ಸುದ್ದಿಯನ್ನು ಕೇಳಿ, ತೀವ್ರ ಶೋಕದಿಂದ ಗೋಳಾಡು ತ್ತಿರುವ ವತ್ಸರಾಜನ ವಾಕ್ಯವಿದು ಇಷ್ಟಜನರ ವಿನಾಶದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದೇ ಶೋಕ ಆ ವಿನಷ್ಟ ಪ್ರೇಯಸಿಯ ಹುಬ್ಬು, ಕಡೆಗಣ್ಣು ಮುಂತಾದ ಒಂದೊಂದೂ ಹಿಂದೆ ರತಿಗೆ ವಿಭಾವವಾಗಿದ್ದುದು, ಈಗ ಸತ್ತಮೇಲೆ ಸ್ಫುಟಿ ಪದದಲ್ಲಿ ತೇಲಿ ಬಂದು ನಿರಪೇಕ್ಷಭಾವವನ್ನೇ ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ, ಕರುಣ ರಸವನ್ನು ಉದ್ವಿಗ್ನಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ

'ತೇ ಲೋಚನೇ' ಎನ್ನುವಾಗ ಆಕೆಯ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ನಾಯಕನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಮೂಡುವ, ಪರ್ಣನೆಗೆ ಅಶಕ್ತವಾದ, ಅನಂತ ಗುಣಗುಣಗಳ ಧ್ವನಿಯಿರುವುದರಿಂದ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ನಿಮಿತ್ತತ್ವವನ್ನು ಆ ಪದ ಪಡೆದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಏನೇನೋ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಮಾಧಾನಗಳನ್ನು ಇತರರು ಮಾಡಿರುವುದೆಲ್ಲ ತಪ್ಪು. ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ—'ಪೂರ್ವ ನಿರ್ದೇಶಕ ಸರ್ವನಾಮವಾದ 'ತತ್' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟೆಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂತು?' ಉತ್ತರ—'ಇಲ್ಲಿ ಪರಾ ಮರ್ಶಕನು ರಸಾವೇಶದಲ್ಲಿರುವವನು' ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹೇಳಿದ್ದನ್ನೇ ಕುರಿತು ಮತ್ತೆ ಅನ್ವಯಿಸಿ ಹೇಳುವಾಗ ಯತ್-ತತ್ ಶಬ್ದಗಳು ಬರುತ್ತವೋ ಅಲ್ಲಿ

ನಡುಗುತೆ ನೀನಿರಲೈ ಭಯದಿಂದೆ ಪರಿಸ್ವಲಿತಾಂಶುಕಾಂತೆಯಾ-
ಗಡೆಗಳನೆಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳ ತೀವಿರೆ ದೈನ್ಯದೊಳಾ ವಿಲೋಕನಂ |
ಬಿಡದೆಯೆ ಸುಟ್ಟನ್ನಿ ದಯೆಯಿಲ್ಲದೆ ದಾರುಣಮಾಗಿ ಧೂಮಮಂ-
ದೆಡೆವಿಡದಂತೆ ಬಂದು ಕುರುಡಾಗಿಸೆ ಕಾಣದೆವೋಗುತೇನುಮಂ ||

ಇಲ್ಲಿ 'ಆ' ಎಂಬ ಪದವು ರಸಮಯವಾಗಿರುವುದು ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಸ್ಫುಟವಾಗಿಯೇ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ.

ಪದದ ಅವಯವದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೮೧ ವ್ರೀಡಾಯೋಗಾನ್ನತವದನಯಾ ಸನ್ನಿಧಾನೇ ಗುರುಣಾಂ
ಬದ್ಧೋತ್ಕಂಪಂ ಕುಚಕಲತಯೋರ್ಮುನ್ಯಮನ್ತರ್ನಿಗೃಹ್ಯ |
ತಿಷ್ಠೇತ್ಯುಕ್ತಂ ಕಿಮಿವ ನ ತಯಾ ಯತ್ಸಮುತ್ಸೃಜ್ಯ ಬಾಷ್ಪಂ
ಮಯ್ಯಾಸಕ್ತಶ್ಚಕಿತಹರಿಣೀಹಾರಿನೇತ್ರತ್ರಿಭಾಗಃ ||

ಗುರುಸಾನ್ನಿಧ್ಯದೊಳಾಕೆ ನಾಣ ಕತದಿಂ ತನ್ನಾನನಂ ತಗ್ಗಿರಲೊ
ಭರದಿಂ ಕುಂಭಕುಚಂಗಳಂ ನಡುಗಿವಾ ದುಃಖಾಳಿಯಂ ನುಂಗುತಾ- |
ದರದಿಂದೆನ್ನೊಳೆ ಕಣ್ಣು ನೀರ ಮಿಡಿಯುತ್ತಂ ನೆಟ್ಟ ವ್ರತಸ್ತಮಾ
ಹರಿಣೀನೇತ್ರೆಯಪಾಂಗದೋರಿಕುಡಿಯೇ ನಿಲ್ಲೆಂದು ಪೇಳಿಲ್ಲಮೇಂ ||

ಮೇಲೆ ಮೂಲಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ (ಕಡೆಗೆ ಬರುವ ದೀರ್ಘಸಮಾಸವು ಒಂದೇ ಪದ.
ಆ ಸಮಾಸಪದದ ಅವಯವವಾದ) 'ತ್ರಿಭಾಗಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿದೆ.^{೨೩}
(ಹಾಗೆಯೇ ಕನ್ನಡದ ಭಾಷಾಂತರದಲ್ಲಿ 'ಓರಿಕುಡಿ' ಎಂಬ ಪದಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ
ವಿದೆ.)

ಮಾತ್ರ ಅವು ಪೂರ್ವಪರಾಮರ್ಶಕವಾದ ಸರ್ವನಾಮಗಳು ಆದರೆ ನಿಮಿತ್ತ ವಿಶೇಷದಿಂದ
ಸ್ಮರಣವಿಶೇಷವನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಬಂದಾಗ ತತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪರಾಮರ್ಶಕತ್ವವೇ ಇಲ್ಲ,
ಉದಾಹರಣೆ 'ಆ ಭಟ'. ರಸಿಕತೆ ಸಾಲದ ಪಂಡಿತಂಮನೈರೊಡನೆ ವಿವಾದ ಅನಗತ್ಯ.

ಸಕಲ ವಿಲಾಸಗಳಿಗೂ ನೆಲೆಯಾದ ಆ ಕಣ್ಣುಗಳನ್ನು ನಿಸ್ಸಹಾಯಳಾಗಿ 'ಕಾಪಾಡುವವರು
ಯಾರು? ಪ್ರಿಯತಮನೆಲ್ಲಿ?' ಎಂದು ದಿಕ್ಕುದಿಕ್ಕಿಗೂ ತಿರುಗಿಸುವ ಅವಸ್ಥೆ ತೋಕಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ
ಉದ್ದೇಶಕವಾಗಿದೆ—ಲೋ.

^{೨೩} 'ಗುರುಜನರೆದ್ದರೂ ಲೆಕ್ಕಿಸದೆ ಆಕೆಯು ಹಾಗೂ ಹೀಗೂ ನನ್ನ ಕಡೆಗೆ ಅಭಿಲಾಷೆ,
ಪ್ರಣಯಕೋಪ, ದೈನ್ಯ, ಗರ್ವಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ನೋಟವನ್ನು ಬೀರಿದಳು' ಎಂಬುದರ
ಸ್ಮರಣೆಯಿರುವುದರಿಂದ, ಇಬ್ಬರೂ ಜೀವಿಸಿರುವಾಗ ಒದಗುವ ಪ್ರವಾಸವಿಪ್ರಲಂಭಕ್ಕೆ 'ತ್ರಿಭಾಗ'
ಶಬ್ದವು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಉದ್ದೇಶಕವಾಗಿದೆ—ಲೋ.

ನಾಕೃರೂಪವಾದ²⁴ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯು 'ಶುದ್ಧ'²⁵ ಮತ್ತು 'ಅಲಂಕಾರ ಸಂಕೀರ್ಣ'ವೆಂದು ಎರಡು ಬಗೆ. 'ಶುದ್ಧ'ವೆನಿಸುವ ಧ್ವನಿಗೆ ರಾನಾ ಭೃದಯ*ದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಈ ಶ್ಲೋಕವೇ ಉದಾಹರಣೆ:—

೮೨ ಕೃತಕಕುಟಿತೃರ್ಬಾಷ್ಪಾಂಭೋಭಃ ಸದೈನ್ಯವಿಲೋಕಿತೈ-
ರ್ವನಮುಪಿ ಗತಾ ಯಸ್ಯ ಪ್ರೀತ್ಯಾ ಧೃತಾಪಿ ತಥಾಂಬಯಾ |
ನವಜಲಧರಶ್ಯಾಮಾಃ ಪಶ್ಯನ್ ದಿಶೋ ಭವತೀಂ ವಿನಾ
ಕಂನಹೃದಯೋ ಜೀವತ್ಯೇವ ಪ್ರಿಯೇ ಸ ತವ ಪ್ರಿಯಃ ||

ತಡೆಯುತ್ತಿದ್ದೊಡಮುಬ್ಬಿ, ನೀನು ವನಮಂ ಪ್ರೇಮಾಸ್ಥೆಯಿಂದಾನನಾ
ನಡೆದೈತಂದೆಯೊ ದೈನ್ಯದಿಂ ಪ್ರಣಯಕೋಪೋನ್ಮೇಷದಿಂ ಕಣ್ಣು ನೀ- |
ಮಿಡಿಯುತ್ತಿದ್ದ ವಿಲೋಕನಂಜೆರಸು, ತಾನಾತಂ ಪ್ರಿಯಂ ನಿರ್ದಯಂ
ನಡೆನೋಡುತ್ತೆ ಪಯೋದನೀಲದಿಶೆಯಂ ನೀಂ ಬಿಟ್ಟೊಡಂ ಜೀವಿಪಂ ||

ಈ ಇಡಿಯ ವಾಕ್ಯವೇ ಪರಸ್ಪರಾನುರಾಗದ ಪರಿಪೋಷವನ್ನು ತೋರಿಸುವುದರ
ಮೂಲಕ ರಸ-ಧ್ವನಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾಗಿದೆ.²⁶

24 ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ನಿರ್ದೇಶಕ್ಕೆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿಷ್ಟು:—ವರ್ಣ, ಪದ, ಪದ
ಭಾಗಗಳೆಲ್ಲ ಇದ್ದಾಗಲೇ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆಯಾದರೂ, ಅದು ಸಮಸ
ಕಾವ್ಯವ್ಯಾಪಕವಾಗಿಯೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ, ವಿಭಾವಾದಿ ಸಂಯೋಗವೇ ಅದರ ಪ್ರಾಣವಾದ್ದರಿಂದ.
ಆದ್ದರಿಂದ ವರ್ಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಕೇವಲ ನಿಮಿತ್ತತ್ವ ಮಾತ್ರ, ಅದರೆ ಇವುಗಳಂತೆ ವಾಕ್ಯವು ಅಲಕ್ಷ್ಯ
ಕ್ರಮ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ನಿಮಿತ್ತವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಸಮಗ್ರ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯಲ್ಲೇ ಅದು
ಪರ್ಯವಸನ್ನವಾಗಿರುತ್ತದೆಯಾಗಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾಕ್ಯವು ರಸಮಯವಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ,
ಬರಿಯ ರಸನಿಮಿತ್ತವೆಂದಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯದ ವಿಷಯ ಹೇಳುವಾಗ ನಿಮಿತ್ತ
ಸಪ್ರಮಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ

25 ಶುದ್ಧವೆಂದರೆ ಯಾವ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳೊಡನೆಯೂ ಮಿಶ್ರಿತವಾಗದೆ ಇರುವು
ದೆಂದರ್ಥ.

* ಈ ಹೆಸರಿನ ನಾಟಕವನ್ನು ಬರೆದವನು ಯಶೋವರ್ಮನೆಂಬ ರಾಜ. (ಇವನು ಭವ
ಭೂತಿಯ ಸಮಕಾಲೀನ)

26 ಅಷ್ಟಷ್ಟು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ತಾಯಿ ತಡೆದರೂ, ನನ್ನ ಮೇಲಿನ ಅನುರಾಗದ ಭರದಲ್ಲಿ
ಹಿರಿಯರ ಮಾತನ್ನು ಕೂಡ ನೀನು ಮೀರಿದೆ. 'ಪ್ರಿಯೇ', 'ಪ್ರಿಯ' ಎನ್ನುವಾಗ ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು
ಜೀವವಾಗಿರುವಂತಹ ಅತಿಶಯ ರತಿಯು (ಸ್ಥಾಯಿಭಾವ) ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದೆಂದೂ
ಸಹಿಸಿ ಕಾಣದ ಹೊಸ ಮಳೆ ಮೋಡದ ಉಲ್ಲೇಖವು ವಿಪ್ರಲಂಭಕ್ಕೆ ಉದ್ದೇಶವಾದ ವಿಭಾವ.

‘ಅಲಂಕಾರಾಂತರ-ಸಂಕೀರ್ಣ’ವೆಂಬ ಬಗೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೮೩ ಸ್ಮರನವನದೀಪೂರೇಣೋಧಾಃ ಪುನರ್ಗುರುಸೇತುಭಿ-
ರ್ಯದಪಿ ವಿಧೃತಾಃ ತಿಷ್ಠನ್ತ್ಯಾರಾದಪೂರ್ಣಮನೋರಥಾಃ |
ತದಪಿ ಲಿಖಿತಪ್ರಖ್ಯೇರಂಗಳೈಃ ಪರಸ್ಪರಮುನ್ಮುಖಾ
ನಯನನಿಲಿನಾಲಾನೀತಂ ಪಿಬನ್ತಿ ರಸಂ ಪ್ರಿಯಾಃ ||

ಮದನನದೀಪ್ರವಾಹದೊಳು ತೇಲುತೆ ಮೇಣ್ಣುರುಸೇತುವಿಂದೆ ತ-
ಮ್ಮಿದ್ಗೆ ತಡೆದಂತಿರಾಗೆ ಮುರಿದಾಸೆಯಿನಂತೆಯೆ ನಿಲ್ಲರಾದೊಡಂ |
ಬಿದಿಯವರಂಗಮಂ ಬರೆದವೋಲಿರೆ ಮತ್ತೆ ಪರಸ್ಪರೋನ್ಮುಖಾ-
ಸ್ವದರೆನೆ ನೇತ್ರಪಂಕಜದ ನಾಳಗಳಿಂ ರಸಮಂ ಕುಡಿವರ್ ಸುರಾಗಿಗಳ್ ||

ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನೊಳಕೊಂಡ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರದ^{೨೭} ಮೂಲಕ ರಸವು ಅಲಂಕೃತವಾಗಿ^{೨೮} ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ.

ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯು ‘ಸಂಘಟನೆ’ಯಲ್ಲಿಯೂ^{೨೯} ಪ್ರಕಾಶಿ

‘ಜೀವತ್ಯೇವ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕ್ಷಭಾವ (=ಸಮಾಗಮದ ಪ್ರತ್ಯಾಶೆ) ಸ್ಪಷ್ಟವಿರುವುದು ಕರುಣಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ

೨೭ ಸ್ಮರನೇ ಹೊಸ ನದೀಪ್ರವಾಹ, ರಭಸವಾಗಿ ಹೊರಟಿರುವುದರಿಂದ, ಅವನಿಂದ ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಕೊಚ್ಚಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ ಕಾಮಿಗಳು. ಅತ್ತೆ, ಮಾವ, ಮುಂತಾದ ಹಿರಿಯರೇ (‘ಗುರು’) ಅಡ್ಡಬರುವ ಸೇತುವೆಗಳು, ದಾಟಲಾರದ ಅಡ್ಡಗೋಡೆಗಳು. ಅವರ ದೆಸೆಯಿಂದ ಕಾಮಿಗಳು ಭಗ್ನ ಮನೋರಥರಾಗುತ್ತಾರೆ. ಅದರೂ ಪರಸ್ಪರ ಅಭಿಮುಖ್ಯ ಅಥವಾ ಅನ್ಯೋನ್ಯ ತಾದಾತ್ಮ್ಯದಿಂದ ಚಿತ್ರದಲ್ಲಿ ಬರೆದಂತೆ ನಿಶ್ಚೇಷ್ಟವಾದ ತಮ್ಮ ಮೈಯಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣುಗಳೇ ಕಮಲನಾಳಗಳೆಂದೂ, ಅವುಗಳ ಮೂಲಕ ಪರಸ್ಪರ ಅನುರಾಗವೆಂಬ ರಸವನ್ನು ಕುಡಿಯುವರೆಂದೂ (ಎಂದರೆ ಪರಸ್ಪರ ನೋಟದ ಆಸಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಹೊತ್ತುಗಳೆಯುವರೆಂದು) ವರ್ಣಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಕವು ಪೂರ್ಣಾಕಾರವನ್ನು ತಳೆಯಲಿಲ್ಲವಲ್ಲಾ ; ಹಂಸ, ಚಕ್ರವಾಕ, ಎಂದು ನಾಯಕ ನಾಯಕಿಯರನ್ನು ಹೇಳಲಿಲ್ಲವಲ್ಲಾ ಒಂದೇ ಕಮಲನಾಳದಿಂದ ಜಲಪಾನಮಾಡತಕ್ಕವೆಂದರೆ ಅವೇ ಸರಿ, ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಮೊದಲೇ ಉತ್ತರ ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ—‘ಅತಿಯಾಗಿ ಅಲಂಕಾರದ ಆಸಕ್ತಿ ತರವಲ್ಲ’ವೆಂದು—ಲೋ.

೨೮ ವಿಭಾವಾದಿಗಳು ಅಲಂಕೃತವಾಗುವುದರಿಂದ ರಸವೂ ಅಲಂಕೃತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

೨೯ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನೆಯ ಬಗೆಗೂ ನಿಮಿತ್ತಸಪ್ತಮಿ ಬಂದಿರುವುದು ಗಮನಾರ್ಹ. ಸಂಘಟನೆಯೂ ವರ್ಣಾದಿಗಳಂತೆ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನುಳ್ಳದು, ವಾಕ್ಯದಂತಲ್ಲ—ಲೋ.

ಸುವುದೆಂದು ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಈಗ ಸಂಘಟನೆಯ ಸ್ವರೂಪವೇನೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಅಸಮಾಸಾ ಸಮಾಸೇನ ಮಧ್ಯಮೇನ ಚ ಭೂಷಿತಾ |

ತಥಾ ದೀರ್ಘಸಮಾಸೇತಿ ತ್ರಿಧಾ ಸಂಘಟನೋದಿತಾ

||೫||

‘ಅಸಮಾಸಾ,’ ‘ಮಧ್ಯಮಸಮಾಸಾ,’ ‘ದೀರ್ಘಸಮಾಸಾ’—ಎಂದು ಮೂರು ಬಗೆಯಾಗಿ ಸಂಘಟನೆಯು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ.

ವೃತ್ತಿ

‘ಬೇರೆ ಕೆಲವರಿಂದ’ ಎಂದು ಅಧ್ಯಾಹಾರ. ಅದನ್ನಿಲ್ಲಿ ಸುಮ್ಮನೆ ಅನುವಾದ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇದನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಗುಣಾನಾತ್ರಿತ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತೀ ಮಾಧುರ್ಯಾದೀನ್ ವ್ಯನಕ್ತಿ ಸಾ |

ರಸಾಂಸ್ತನ್ನಿಯಮೇ ಹೇತುರಾಚಿತ್ಯಂ ವಕ್ತೃವಾಚ್ಯಯೋ :

||೬||

ಆ ಸಂಘಟನೆಯು ಮಾಧುರ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ನಿಂತು ರಸಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಳುವ ಮನುಷ್ಯನ ಮತ್ತು ಹೇಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯದ ಔಚಿತ್ಯವು ಅದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯನಿಯಮಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.

ವೃತ್ತಿ

ಆ ಸಂಘಟನೆಗೆ ರಸಗಳೇ ವ್ಯಂಗ್ಯ, ಗುಣಗಳೇ ಆಶ್ರಯ, ಎಂದಂತಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಹೀಗೂ ವಿಷಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು—‘ಗುಣ’ ಮತ್ತು ‘ಸಂಘಟನೆ’ ಇವುಗಳಿಗೆ ಅಭೇದವಿದೆಯೋ ಇಲ್ಲವೆ ಭೇದವೋ? ಭೇದವಿದೆಯೆಂದರೆ ಮತ್ತೆ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಗೆ ಅವಕಾಶವುಂಟು—ಗುಣಾತ್ರಿತವಾದುದು ಸಂಘಟನೆಯೇ ಅಥವಾ ಸಂಘಟನಾತ್ರಿತವಾದುದು ಗುಣವೆ? ಎಂದು. ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಅಭೇದವೇ ಉಂಟೆನ್ನುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಸಂಘಟನಾತ್ರಿತವಾದುದೇ ಗುಣವೆಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ,³¹ (ಅನುಕ್ರಮ

30 ಗುಣಗಳಿಗಿಂತ ಹೇಗೆ ಬೇರೆಯೆಂದು ವಿಚಾರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ ಎಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

31 ಸಂಘಟನೆಯ ಧರ್ಮಗಳೇ ಗುಣಗಳು ಎಂಬುದು ಭಟ್ಟ ಉದ್ಭಟ ಮುಂತಾದವರ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಧರ್ಮಗಳು ಧರ್ಮಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದಂಥವು ಎಂಬುದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸರಣಿ—ಲೋ.

ವಾಗಿ) ಆತ್ಮಾಭಿನ್ನವಾದ ಅಧವಾ ಆಧೇಯವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ, ಸಂಘಟನೆಯು ರಸಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದೆಂದರ್ಥ. ಹಾಗೆಯೇ, ಅವೆರಡೂ ಭಿನ್ನ ವೆಂಬುದರ ಜತೆಗೆ ಗುಣಾಶ್ರಿತವಾದುದೇ ಸಂಘಟನೆಯೆಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ “ಗುಣಗಳ ನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ನಿಂತು” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ‘ಗುಣಪರತಂತ್ರವಾದ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದಾಗಿ’ ಎಂದರ್ಥ; ೩೨ ‘ಗುಣಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ ತಳೆದು’ ಎಂದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ನಾನಾ ವಿಕಲ್ಪಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಬರುವ ಲಾಭವೇನು ?

ಇದೇ ಉತ್ತರ—

ಗುಣಗಳೂ ಸಂಘಟನೆಯೂ ಒಂದೇ ಎಂದರೂ, ಅಧವಾ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಸಂಘಟನೆಯೇ ಆಶ್ರಯವೆಂದರೂ, ಸಂಘಟನೆಯಂತೆ ಗುಣಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಅನಿಯತ ವಾದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಬಂದೊದಗುತ್ತದೆ. (ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಗುಣಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ನಿಯತವೇ ಹೊರತು ಅನಿಯತವಲ್ಲ). ಉದಾಹರಣೆಗೆ ‘ಕರುಣ’ ಮತ್ತು ‘ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರ,’ ಈ ಎರಡು ರಸಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ‘ಮಾಧುರ್ಯ’ ಮತ್ತು ‘ಪ್ರಸಾದ’ಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಮಹತ್ತ್ವವುಂಟು. ಹಾಗೆಯೇ ‘ಓಜಸ್ಸು’, ‘ರೌದ್ರ’ ಮತ್ತು ‘ಆದ್ಭುತ’ ರಸಗಳನ್ನು ಕುರಿತು. ಅಲ್ಲದೆ, ‘ಮಾಧುರ್ಯ’ ಮತ್ತು ‘ಪ್ರಸಾದ’ಗಳು ರಸ, ಭಾವ, ಮತ್ತು ಇವುಗಳ ಆಭಾಸಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸು ವುವೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ಈ ನಿಯಮ ಗಳು ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆಂದರೆ. ಶೃಂಗಾರರಸದಲ್ಲಿಯೂ ‘ದೀರ್ಘಸಮಾಸ’ದ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಕಾಣಬಹುದು, ರೌದ್ರವೇ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳಲ್ಲಿ ‘ಅಸಮಾಸ’ದ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನೂ ನೋಡಬಹುದು.

ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ‘ದೀರ್ಘಸಮಾಸ’-ಸಂಘಟನೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

ಅಥ “ಮುಂದಾರಕುಸುಮರೇಣುಪಿಂಜರಿತಾಲಕಾ”

ಅಧವಾ— ೩೩

೩೨ ಇಲ್ಲಿ ‘ಆಶ್ರಯ’ವೆಂದರೆ ಆಧಾರಾಧೇಯಭಾವ ಅಲ್ಲ, ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನೆ ನಿಲ್ಲ ಲಾರದ ಕಾರಣ ಆದ್ದರಿಂದ ‘ಅಮಾತ್ಯವರ್ಗವು ರಾಜಾಶ್ರಯ’ ಎಂದರೆ ಹೇಗೆ ಅಮಾತ್ಯರು ರಾಜನ ಆಜ್ಞಾಧೀನ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೋ ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಪರತಂತ್ರವಾಗಿರತಕ್ಕದ್ದೇ ಸಂಘಟನೆಯೆಂಬ ಅರ್ಥ ಬರುತ್ತದೆ—ಲೋ.

೩೩ ಇಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರರಸವೇ ಇಲ್ಲವಲ್ಲಾ ಎಂದುಕೊಂಡು, ಮತ್ತೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ ಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ—ಲೋ

೮೫ ಅವನರತನಯನಜಲಲವನಿಪತನಪರಿಮುಷಿತಪತ್ರಲೇಖಾನ್ತಮ್ |
ಕರತಲನಿಷಣ್ಣಮಬಲೇ ವದನಮಿದಂ ಕಂ ನ ತಾಪಯತಿ || ೩೪

ಅನವರತನಯನಜಲಲವ.

ವಿನಿಸ್ಸರಣನಷ್ಟಪತ್ರಲೇಖಾಂತಂ ತಾ- |

ನೆನೆ ನಿನ್ನೀ ಕರನಿಹಿತವ.

ದನಮಾವನ ಮಾನಸಾಂತಮಂ ಸುಡದಿರ್ಕುಂ ||

ಹಾಗೆಯೇ ರೌದ್ರವೇ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಸಮಾಸ-ಸಂಘಟನೆಗೆ “ಯೋ ಯಃ ಶಸ್ತ್ರಂ....”³⁵ ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಅದುದರಿಂದ ಗುಣಗಳಿಗೂ ಸಂಘಟನೆಗೂ ಅಭೇದವಿಲ್ಲ; ಗುಣಗಳಿಗೆ ಸಂಘಟನೆಯು ಆಶ್ರಯವೂ ಅಲ್ಲ.

‘ಸಂಘಟನೆಯು ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಲ್ಲವೆಂದು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಇನ್ನು ಬೇರಾವುದನ್ನು ಅವುಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವೆನ್ನೋಣ?’ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದವರು ಕೇಳಬಹುದು.³⁶ ಅದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಉತ್ತರವಿಷ್ಟೆ: ಹಿಂದೆಯೇ ಗುಣಗಳ ಆಶ್ರಯವೇನೆಂಬುದನ್ನು ನಾವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ, ಎಂದು.³⁷

ಅಥವಾ ಗುಣಗಳಿಗೆ ‘ಶಬ್ದ’ವೇ ಆಶ್ರಯವೆಂದರೂ ಸರಿಯೆ. ಹಾಗೆಂದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಗುಣಗಳು ಅನುಪ್ರಾಸವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೇನೂ ಸಮವಾಗಿಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ ಏಕೆಂದರೆ, ಅನುಪ್ರಾಸವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಅರ್ಥದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಕೇವಲ ಶಬ್ದದ ಧರ್ಮಗಳೆಂದು ಹಿಂದಿನವರೇ ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಶೇಷವನ್ನು (= ರಸಾದಿಗಳನ್ನು) ಧ್ವನಿಸುವಂತಹ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಬಲ್ಲ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿಗುಂಟೋ, ಆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗುಣಗಳು ಧರ್ಮವೆನಿಸುತ್ತವೆ. ವಸ್ತುತಃ ಅತ್ಯಧರ್ಮಗಳಾದರೂ ಶಾರ್ಯಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ಶರೀರಧರ್ಮಗಳೆನ್ನುವಂತೆಯೇ, ರಸಧರ್ಮಗಳಾದ ಕಾವ್ಯಗುಣಗಳನ್ನೂ

34 ಇದು ಪ್ರಣಯಕುಟಿತೆಯಾದ ನಾಯಿಕೆಯನ್ನು ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ನಾಯಕನಾದುವ ಮಾತು—ಲೋ.

35 ಉದಾಹರಣ ಪದ್ಯ ೨೬, ಪುಟ-೭೨.

36 ಶಬ್ದ, ಅರ್ಥ, ಇವುಗಳೇ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಅಲಂಬನವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಅಲಂಕಾರ ಗಳಿಗೂ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸ? ಎಂದು ಪ್ರಾಚೀನರು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

37 ಮೂಲಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದರ್ಥ—ಲೋ.

ಶಬ್ದಧರ್ಮಗಳೆಂದು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುತ್ತೇವೆ.^{೩೮}

ಮತ್ತೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರರು ಹೀಗೆ ವಾದಿಸಬಹುದು—‘ಗುಣಗಳನ್ನು ಶಬ್ದಧರ್ಮಗಳೆಂದೊಡನೆಯೇ ಗುಣಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಸಂಘಟನೆಯ ಸ್ವರೂಪಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಲ್ಲವೆಂದು, ಅಥವಾ ಸಂಘಟನೆಯೇ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವೆಂದು, ತಾನೇ ಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಹೋಗುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ‘ಸಂಘಟಿತ’ವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳು, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತಹ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಗಳಿಂದ ಗಮ್ಯವಾದ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವ ಗುಣಗಳಿಗೆ, ಆಶ್ರಯವೆನಿಸುವುದೇ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸಂಘಟಿತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಗುಣಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಕಾರಣ.’^{೩೯}

ಈ ವಾದವು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ರಸಾದಿಗಳು ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದಲೂ (ಅಸಂಘಟಿತ)

೩೮ ಏಕಾಶ್ರಯದಿಂದಲೇ ಐಕ್ಯ ಬಾರದು. ಒಂದೇ ವಸ್ತುವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡು ರೂಪಾದಿಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ; ಸಂಯೋಗವೆಂಬ ಸಂಬಂಧವೂ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ರೂಪವೇ ಸಂಯೋಗವೆನಿಸಲಾರದು. ಎರಡೂ ಇಲ್ಲದಾಗ ಸಂಯೋಗಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯದಾವುದು? ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ—ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಕವಾದ ವಾಚ್ಯವೇ ಎರಡನೆಯದೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಇದು ಉತ್ತರವೇ ಹೊರತು ನಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತವೇನೂ ಅಲ್ಲ. ವಿವೇಚನೆಗೆ ಹೋಗದೆ ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ‘ಶಾರ್ಯ’ ಮುಂತಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಶರೀರದ ಧರ್ಮ (=ಗುಣ) ಗಳೆನ್ನುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯ ಗುಣಗಳಾದ ‘ಮಾಧುರ್ಯ’ ಮುಂತಾದುವು ಸ್ಥೂಲವಾಗಿ ಶಬ್ದದ ಗುಣಗಳೆನ್ನಬಹುದು. ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಿವೇಚನೆಯಿಲ್ಲದವರು ಇದು ಔಪಚಾರಿಕ ವ್ಯವಹಾರವೆಂಬುದನ್ನು ಮನಗಾಣರು. ಆದರೂ ನಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೇನೂ ತೊಂದರೆಯಿಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

೩೯ ಹೇಗೆಂದರೆ—ಶಬ್ದದ ‘ಮಾಧುರ್ಯ’ವು ಶೃಂಗಾರಾದಿ ರಸಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸಬಲ್ಲ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರತಿಪಾದನ ಶಕ್ತಿಯೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಶಬ್ದಗತವಾದ ಆ ಮಾಧುರ್ಯವು ವಿಶಿಷ್ಟ ‘ಘಟನೆ’ (=ರಚನೆ) ಯಿಂದಲೇ ಲಭ್ಯ ಸಂಘಟನೆಯೆಂಬ ಹೊಸ ವಸ್ತುವೇ ಇಲ್ಲ. ಸಂಘಟಿತ ಶಬ್ದಗಳೇ ಸಂಘಟನೆ. ಆದಕಾರಣ ಸಂಘಟನಾಶ್ರಿತವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಪರ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಾಶ್ರಿತವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ ಹೀಗೆ ಗುಣಗಳು ಶಬ್ದಧರ್ಮಗಳಾಗಬಹುದು ಇಲ್ಲವೇ ಶಬ್ದಾತ್ಮಕವಾಗಬಹುದು. ನಡುವೆ ಸಂಘಟನೆಗಿಲ್ಲ ಸ್ಥಾನ? ರಸಗಳು ಗಮ್ಯವಾಗಲು ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಭಾವಾದಿಗಳೇ ಬೇಕು; ನಿರಪೇಕ್ಷ ಪದಗಳಿಂದ ಅರಿವಿಗೆ ಬರುವ ಅರ್ಥ ಸಾಮಾನ್ಯ ಸಾಲದು. ಹೇಗೆ ತಾನೇ ರಸನಿಷ್ಠವಾದ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಅಸಂಘಟಿತ (=ಪದಾಂತರ-ನಿರಪೇಕ್ಷ) ಶಬ್ದಗಳು ಆಶ್ರಯವಾದಾವು? ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿಯೂ ಇದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಸಂಘಟಿತ ಶಬ್ದಗಳು ನಿರಾಕಾಂಕ್ಷವಾದ ಹಾಗು ವ್ಯಂಗ್ಯೋಪಯೋಗಿಯಾದ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೆಂತು? ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ವಾದ—ಲೋ.

ಪದಗಳಿಂದಲೂ ಕೂಡ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವವೆಂಬುದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ.⁴

ಆದು ಹಾಗಿರಲಿ; ವಾಕ್ಯದಿಂದ ರಸವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವ ಕಡೆಯನ್ನೇ ಬೇಕಾದರೂ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳೋಣ.⁴¹ ಅಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವೆನಿಸುವಂತಹ ಯಾವ ನಿಯತವಾದ ಸಂಘಟನೆಯೂ ಇಲ್ಲವಲ್ಲ!⁴² ಅದುದರಿಂದ ಯಾವ ಸಂಘಟನಾ ನಿಯಮಕ್ಕೂ ಒಳಗಾಗದ, ಆದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಪೋಷಕಗಳಾದ, ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವೆನ್ನಬೇಕು.⁴³

ಇದಕ್ಕೆ ಇತರರು ಹೀಗೆ ವಾದಿಸಬಹುದು: 'ಮಾಧುರ್ಯಗುಣದಲ್ಲೇನೋ ಹೀಗೆ ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಿ.⁴⁴ ಆದರೆ ಓಪೋಗುಣದಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನಾ

40 ಇದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಯ ಉತ್ತರ. ರಸವು ವರ್ಣದಿಂದ ಕೂಡ ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂದು ಒಪ್ಪಿದ್ದೇವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಾಚಕತ್ವ ಶೂನ್ಯವಾದ ಪದದಿಂದಲೂ ಶ್ರವಣ ಮಾತ್ರ ಮನೋಹರವಾದ ಸೌಭಾಗ್ಯದ ಮೂಲಕ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಸಾಧ್ಯ, ಅದೇ ಮಾಧುರ್ಯ. ಮತ್ತೆ ಸಂಘಟನೆಯೇಕೆ? ಇತರ ಪದಗಳ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇನೂ ಅನಿವಾರ್ಯವೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿ ಪದ ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಅನ್ಯನಿರಪೇಕ್ಷವಾದ ಪದವೇ ಸ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ನೆನಪಿಗೆ ತರುವ ಮೂಲಕ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಭಾಸಕವೆನಿಸಬಹುದು ಈ ಬಗೆಯ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಭಾಸಕತ್ವವೇ ಅಲ್ಲಿಯ 'ಮಾಧುರ್ಯ'. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿಯೂ 'ಸಂಘಟನೆ' ಯನ್ನೊಪ್ಪಬೇಕಾದ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ—ಲೋ.

41 'ಹಾಗಾದರೆ ವಾಕ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ರಸಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನೆ ಅನಿವಾರ್ಯವೆಂದೊಪ್ಪಲೇ ಬೇಕೆಂದಂತಾಯಿತು. ವಾಕ್ಯಸೌಂದರ್ಯ ಅಥವಾ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತಾವ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ವಿವರಿಸುವಂತೆಯೇ ಇಲ್ಲ' ಎನ್ನುವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಈಗ ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

42 ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷ್ಣು—ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನೆಯ ಅನುಪ್ರವೇಶವನ್ನು ನಾವೂ ಅಲ್ಲಗಳೆಯಲಾರೆವು, ನಿಜ; ಸಂಘಟನೆ ಇದ್ದುಕೊಳ್ಳಲಿ. ಆದರೆ ಮಾಧುರ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಯತವಾದ ಇಂಥದೇ ಸಂಘಟನೆಯೆಂಬುದೊಂದು ಉಂಟೆ? ವರ್ಣ-ವ್ಯಂಗ್ಯ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಹೇಗೂ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಮರೆತರೂ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ರಸವ್ಯಂಜಕತ್ವವೇನೂ ತಪ್ಪಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಘಟನೆ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅಪ್ರಯೋಜಕ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಕಾರಣವಲ್ಲ—ಲೋ.

43 ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿ, ಗುಣಗಳಿಗೆ ಶಬ್ದಗಳೇ ಆಶ್ರಯವೆನ್ನುವುದು ಸಿದ್ಧಾಂತ—ಲೋ.

44 ಈ ಮಾತು ವಾಕ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕುರಿತುದೆಂದು ಕೆಲವರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ವರ್ಣ-ವ್ಯಂಗ್ಯ, ಪದ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಗೂ ಇದು ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದೆಂದು ನಮಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ ಏಕೆಂದರೆ ವರ್ಣ, ಪದಗಳ ಓಪ್ಪಿನ ಸೌಂದರ್ಯ ಕೂಡ ಸಂಘಟನಾ ಏಕದದಲ್ಲಿ ಎದ್ದು ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದವರು ಹೇಳಬಹುದು—ಲೋ.

ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಒಳಪಡದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಹೇಗೆ? ಎಲ್ಲಿ ಯಾದರೂ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಶಬ್ದಸಂಘಟನೆಯಿಂದ ಓಜೋಗುಣವು ಹುಟ್ಟುವುದೆ? ಎಂದು.

ನಮ್ಮ ಉತ್ತರವಿದು: 'ಪೂರ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೆಂಬ ಗ್ರಹವು ನಿಮಗೆ ಹಿಡಿದಿದ್ದರೆ ನಾವು ಏನೂ ಹೇಳುವ ಹಾಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಏಕಾಗಬಾರದೆಂದೇ ಕೇಳುತ್ತೇವೆ. ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಶಬ್ದಸಂಘಟನೆಯು ಓಜಸ್ಸಿಗೆ ಆಶ್ರಯವೇಕಾಗ ಬಾರದು? ನಾವು ಮೊದಲೇ ಹೇಳಲಿಲ್ಲವೆ—ಓಜಸ್ಸೆಂದರೆ ಬೇರೇನೂ ಅಲ್ಲ; ರೌದ್ರವೇ ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸಬಲ್ಲ ಕಾವ್ಯದ ದೀಪ್ತಿಯೇ ಅದು, ಎಂದು? ಆ ಓಜಸ್ಸು ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದರೆ ತಪ್ಪೇನು? ಅದರಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯಲೋಪವಾವುದೂ ಸಹೃದಯರಾದವರ ಹೃದಯಕ್ಕೆ ಭಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.⁴⁵ ಅದುದರಿಂದ ನಿಯತ ಸಂಘಟನೆಗೊಳಪಡದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನೇ ಗುಣಗಳಿಗಾಶ್ರಯವೆನ್ನು ವುದರಿಂದ ಯಾವ ಹಾನಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಕಣ್ಣೇ ಮೊದಲಾದ ಇಂದ್ರಿಯ ಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಿಷಯವು ಹೇಗೆ ನಿಯತವಾಗಿರುವುದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಗುಣಗಳಿಗೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ರಸವಿಷಯವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ಈ ವಿಷಯ ನಿಯಮಕ್ಕೆ⁴⁶ ಯಾವಾಗಲೂ ಭಂಗ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಸಂಘಟನೆಯೇ ಬೇರೆ, ಗುಣಗಳೇ ಬೇರೆ. ಸಂಘಟನೆಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡೇ ಗುಣ ಗಳಿರುತ್ತವೆಂದರೆ ಇದನ್ನೇ ಹೇಳಿದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ರಸಾನುಗುಣವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳು ಸಂಘಟನೆಗಳನ್ನು ತಳೆಯುವುದನ್ನೇ 'ಗುಣ'ವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಹೇಳ ಬಹುದು.'⁴⁷

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರರು ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ: 'ಸಂಘಟನೆಯು ಅನಿಯತ ವಿಷಯವಾಗುವುದಾದರೆ, ಗುಣಗಳೂ ಅನಿಯತ ವಿಷಯಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ—ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಂಕರ್ಯ ಬರುವುದರಿಂದ', ಎಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ನಾವು ಹೇಳುವುದಿಷ್ಟೆ: 'ನಿಮ್ಮ ಪೂರ್ವಗ್ರಹದೋಷದಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ವೈರೂಪ್ಯ ಕಂಡರೆ, ಕಂಡುಕೊಳ್ಳಲಿ!'

⁴⁵ 'ಯೋ ಯಃ ಶಸ್ತ್ರಂ.....' ಇತ್ಯಾದಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಚಾರುತ್ವವು ಸ್ಪಷ್ಟವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ —ಲೋ.

⁴⁶ 'ಶೃಂಗಾರ ಏವ ಮಧುರಃ....' ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ರಸ—ಗುಣಗಳ ನಿಯಮವೇ ವಿಷಯನಿಯಮ—ಲೋ.

⁴⁷ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೆಂದರೆ ಉಚಿತವಾಗಿ ಸಂಘಟಿತ ವಾಗುವುದೇ ಎಂದು ಭಾವ—ಲೋ.

ಎಂದು. 'ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಆ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯಹಾನಿಯು ಕಾಣದೆ ಹೋಗುವುದು ಹೇಗೆ?' ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಕೇಳಿದರೆ, 'ಕವಿಪ್ರತಿಭೆಯ ಪ್ರಭಾವದಿಂದ'⁴⁸ ಎಂದು ನಾವು ಉತ್ತರಕೊಡುತ್ತೇವೆ. ದೋಷಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆ—ಕವಿಯ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯ ಕೊರತೆಯಿಂದಾದುದು ಮತ್ತು ಕವಿಯ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಕೊರತೆಯಿಂದಾದುದು, ಎಂಬುದಾಗಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದಾದ ದೋಷವು ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬಾರದಿರುವುದೂ ಉಂಟು. ಆದರೆ ಪ್ರತಿಭಾದಾರಿದ್ರ್ಯದಿಂದಾದ ದೋಷವು ಧಟ್ಟನೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಕೆಳಗಿನ ವರಿಕರಶ್ಲೋಕವು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ:

ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಕೃತೋ ದೋಷಃ ಶಕ್ತ್ಯಾ ಸಂವಿಯತೇ ಕವೇಃ |

ಯಸ್ತಶಕ್ತಿ ಕೃತಸ್ತಸ್ಯ⁴⁹ ಸ ರುಚಿತ್ಯವಭಾಸತೇ ||

ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೋಡೋಣ: ಮಹಾಕವಿಗಳೂ ಕೂಡ ಉತ್ತಮರಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಂಭೋಗಶೃಂಗಾರವನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಿ ಅನೌಚಿತ್ಯದೋಷಕ್ಕೆ⁵⁰ ಪಕ್ಕಾಗಿದ್ದರೂ, ಅವರ ಪ್ರತಿಭೆಯು ಆ ದೋಷವನ್ನು ಮರೆಸುವುದರಿಂದ⁵¹ ಅದು ಗ್ರಾಮ್ಯವೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ. 'ಕುಮಾರಸಂಭವ'ದಲ್ಲಿರುವ ದೇವೀಸಂಭೋಗವರ್ಣನೆಯೇ ಇದಕ್ಕೆ ನಿದರ್ಶನ. ಇಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಔಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಹೇಗೆ ಹಾನಿ ಬಂದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದೆ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ.⁵²

⁴⁸ ಪ್ರತಿಭೆ=ಶಕ್ತಿ=ವರ್ಣನೆಯ ವಸ್ತುವಿನ ಬಗೆಗೆ ಹೊಸ ಹೊಸ ಉಲ್ಲೇಖ ಮಾಡುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ; 'ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ'ಯೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುಗಳ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯ-ಪರಾಮರ್ಶದ ಕೌಶಲ—ಲೋ.

⁴⁹ 'ತಸ್ಯ'=ಕವಿಯ.

⁵⁰ ಸಹೃದಯರ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಯಾವ ವಿಘಾತವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದೇ ರಸದ ಜೀವಜೀವಾಳ, ಅಸ್ವಾದವೊಂದೇ ರಸಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷಣವಾದ್ದರಿಂದ. ಉತ್ತಮ ಪಾತ್ರಗಳಾದ ದೇವಾದಿಗಳ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ಸವಿಯುವಾಗ ತಂದೆತಾಯಿಗಳ ಶೃಂಗಾರ ದರ್ಶನದಿಂದ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ಲಕ್ಷ, ಆತಂಕಗಳು ಒದಗುವುದರಿಂದ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕಿಲ್ಲದಿರುವ ಅವಕಾಶವೆಂದರ್ಥ—ಲೋ.

⁵¹ ಅತ್ಯಂತ ಪರಾಕ್ರಮಿಯಾದವನೊಬ್ಬನ ಯುದ್ಧವನ್ನು ನೋಡುವಾಗ ಅವನ ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನು ಮೆಚ್ಚುತ್ತೇವೆಯೇ ಹೊರತು, ಅವನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯುದ್ಧ ಯುಕ್ತವೇ ಅಲ್ಲವೇ ಎಂದು ಪೂರ್ವಾಪರ ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರತಿಭಾವಂತನಾದ ಕವಿಯ ಶೃಂಗಾರ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನೂ ನಾವು ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯ ವಿವೇಚನೆಗೆ ಹೋಗದಿದ್ದಾಗ ಮೆಚ್ಚುತ್ತೇವೆ—ಲೋ.

⁵² 'ಅನೌಚಿತ್ಯಾದೃತೇ....' ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ.

ಪ್ರತಿಭೆಯು ದೋಷವನ್ನು ಮರೆಸಿದೆಯೇ ಇಲ್ಲವೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನೇಕ ಸಮಾನ ಮತ್ತು ವಿಭಿನ್ನ ದೃಷ್ಟಾಂತಗಳ ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರತಿಭೆಯ ಕೊರೆತೆಯುಳ್ಳ ಕವಿಯೊಬ್ಬನು ಇಂತಹ ದೇವತೆಗಳ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಅದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ದೋಷವೆಂದೇ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದಿತು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ 'ಸಂಘಟನಾರೂಪವೇ ಗುಣಗಳು' ಎಂಬ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರಕಾರ 'ಯೋ ಯಃ ಶಸ್ತ್ರಂ ಬಿಭರ್ತಿ—' ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಿರುವ ಸೌಂದರ್ಯ ಹಾನಿಯೇನು? 'ಯಾರೂ⁵³ ಅರಿಯಲಾಗದಂತಹುದು' ಎಂದೇ ನಾವು ಅರೋಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಘಟನೆಯು ಗುಣಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯೇ ಆಗಿರಲಿ, ಗುಣಗಳ ರೂಪವೇ ಆಗಿರಲಿ, ಸಂಘಟನೆಯ ನಿಯಮಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳಲೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತದಾದ ಕಾರಣ⁵⁴ ಅದನ್ನೇಗ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ.

'ಹೇಳುವ ಮನುಷ್ಯ'⁵⁵ನೆಂದರೆ ಕವಿಯಾಗಬಹುದು; ಅಥವಾ ಕವಿಕೃತವಾದ ಪಾತ್ರವಾಗಬಹುದು. ಕವಿಕೃತವಾದ ಪಾತ್ರವು ಸಹ ರಸಭಾವರಹಿತನಾಗಿರಬಹುದು ಅಥವಾ ರಸಭಾವಸಮನ್ವಿತನಾಗಿರಬಹುದು. ಹಾಗೆಯೇ ರಸವು ಕಥಾನಾಯಕನಲ್ಲಿ⁵⁶ ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು ಅಥವಾ ಪ್ರತಿನಾಯಕನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಬಹುದು. ಕಥಾ ನಾಯಕರಲ್ಲಿಯೂ 'ಧೀರೋದಾತ್ತ'⁵⁷ನೇ ಮೊದಲಾದ ಭೇದಗಳಂತೆ 'ಮುಖ್ಯ ನಾಯಕ' ಅಥವಾ 'ಉಪನಾಯಕ' ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವೈವಿಧ್ಯಗಳೂ ಇರುತ್ತವೆ.

53 ಪೂರ್ವಾಪರ ವಿವೇಚನೆ ಮಾಡತಕ್ಕವರು ಕೂಡ—ಲೋಕ

54 ಗುಣ—ಸಂಘಟನೆಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೆಂದರೆ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಯಾವದೇ ನಿಯಾಮಕವೂ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ, ಒಂದೇಯೆಂದರೆ ರಸವೂ ನಿಯಾಮಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಬೇರೆ ನಿಯಾಮಕವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವ ಪ್ರಸಕ್ತಿ—ಲೋಕ.

55 ಹಿಂದೆ ಒನೆಯ ಕಾರಿಕೆಯ ಉತ್ತರಾರ್ಥವನ್ನು ನೋಡಿ.

56 ಕಥೆಯ ಪರ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ಫಲ ಯಾರಿಗೆ ದೊರೆಯುವುದೋ ಅವನೇ ಕಥಾ ನಾಯಕ—ಲೋಕ.

57 ಧರ್ಮವೀರ ಯುದ್ಧವೀರಗಳಲ್ಲಿ ನಾಯಕನು 'ಧೀರೋದಾತ್ತ', ವೀರರೌದ್ರದ ಪ್ರಧಾನ ನಾಯಕ 'ಧೀರೋದ್ಧತ', ವೀರಶೃಂಗಾರದ ಪ್ರಧಾನ ನಾಯಕ 'ಧೀರಲಲಿತ', ದಾನವೀರ-ಧರ್ಮವೀರ-ಶಾಂತರಸಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನ ನಾಯಕ 'ಧೀರ ಪ್ರಶಾಂತ'. ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಇವರ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳು 'ಸಾತ್ವತೀ', 'ರಜಃತೀ', 'ಕೈಶಿಕೀ' ಮತ್ತು 'ಭಾರತೀ'. ಮುಖ್ಯನಾದವನು ಕಥಾ ನಾಯಕ; ಅನಂತರ ಬರತಕ್ಕವನು ಉಪನಾಯಕ (ಪಾರಾಂತರ - 'ಪ್ರತಿನಾಯಕ')—ಲೋಕ.

ಹಾಗೆಯೇ 'ಹೇಳಬೇಕಾದ ವಿಷಯ' ಎಂಬುದು ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಕವಾದ⁵⁸ ರಸಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲವೆ ರಸಾಭಾಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಬಹುದು; ರಂಗಸ್ಥಳದ ಮೇಲೆ ಅಭಿನಯಯೋಗ್ಯವಾಗಿರಬಹುದು⁵⁹ ಅಥವಾ ಇಲ್ಲದಿರಬಹುದು; ಉತ್ತಮ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಕುರಿತಿರಬಹುದು ಇಲ್ಲವೆ ಮಧ್ಯಮಾಧಮ ಪಾತ್ರಗಳನ್ನು ಕುರಿತಿರಬಹುದು; ಹೀಗೆ ಇದೂ ಕೂಡ ಬಹು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಇವುಗಳ ಪೈಕಿ, ರಸಭಾವಶೂನ್ಯನಾದ ಕವಿಯು ಯಾವಾಗ 'ಹೇಳುವವ'ನಾಗುತ್ತಾನೋ ಆಗ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಯಾವ ನಿಯಮವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ; ರಸಭಾವರಹಿತನಾದ ಕವಿಕೃತ ಪಾತ್ರವು 'ಹೇಳುವವ'ನಾದಾಗಲೂ ಅಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಯಾವಾಗ 'ಹೇಳುವವ'ನು ರಸಭಾವಸಮನ್ವಿತನಾದ ಕವಿ⁶⁰ ಇಲ್ಲವೆ ಕವಿನಿರ್ಮಿತ ಪಾತ್ರನಾಗಿ, ರಸವು ಕೂಡ ಪ್ರಧಾನವೆನಿಸುವಂತೆ ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಕವಾಗಿರುವುದೋ,⁶¹ ಆಗ ನಿಯತವಾಗಿ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಅಲ್ಪ ಸಮಾಸವಿರುವ ಸಂಘಟನೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಬರುವುವು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಕರುಣರಸ ಮತ್ತು ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರರಸಗಳಿರುವೆಡೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಸಂಘಟನೆಯೊಂದೇ ಬರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ,⁶² ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಿಷ್ಟೆ: ರಸವನ್ನೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಬೇಕಾದರೆ, ರಸಪ್ರೀತಿಗೆ ವಿಘ್ನಕಾರಿಗಳಾದ ಮತ್ತು ವಿರೋಧಿಗಳಾದ ಅಂಶಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಸರ್ವಥಾ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯು ಬಂದರೆ, ಸಮಾಸಗಳನ್ನು ಅನೇಕಪ್ರಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಅರ್ಧಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಸಂಭವ

⁵⁸ ಎಂದರೆ ಧ್ವನಿಯೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿರುವ, ಎಂದರ್ಥ. ರಸಕ್ಕೆ 'ಅಂಗ' ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಜಕವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ

⁵⁹ ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅರ್ಥ. ಆದರೆ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು 'ಅಭಿನೇಯಾರ್ಥ' ಎಂಬ ಮೂಲದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಅಭಿನೇಯ=ವ್ಯಂಗ್ಯಧ್ವನಿ; ಅದರ ವ್ಯಂಜಕ=ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ=ಕಾವ್ಯಾರ್ಥ' ಎಂದು ನೆಯನ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಆಧಾರವಾಗಿ 'ವಾಗಂಗಸತ್ತ್ವೋಪೇತಾತ್ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಾನ್ ಭಾವಯಂತಿ' ಎಂಬ ಭರತನ ವಚನವನ್ನೂ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ

⁶⁰ ಯದ್ಯಪಿ, ಕವಿಯು ರಸಾವೇಶದಿಂದಲೇ ಹೇಳುವವನೆಂಬುದು ನಿಜ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಸ ಏವ ವಿತರಾಗಶ್ಚೇತ್....' ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಂತೆ ಕಾವ್ಯವೆಲ್ಲ ನೀರಸವಾದೀತು. ಆದರೂ ಯಮಕಾದ ಚಿತ್ರಪ್ರದರ್ಶನಕ್ಕೇದೇ ಅವನು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೊರಟಾಗ ರಸಾದಿಹೀನನೆನಿಸುತ್ತಾನೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕವಿ ರಸಾದಿಹೀನ ಇಲ್ಲವೇ ಉದಾಹರಿಸಲಾಗಿದ್ದಾಗ ಸಂಘಟನೆಯ ನಿಯಮಗಳು ಅನ್ವಯಿಸವು—ಲೋ.

⁶¹ ಎಂದರೆ 'ರಸವದಲಂಕಾರ'ದಂತೆ ಆದರೆ ಸಾಲದು—ಲೋ.

⁶² ನಿಮ್ಮ ನಿಯಮಗಳು ಧರ್ಮಸೂತ್ರಕಾರರ ನಿಯಮಗಳಂತೆ ಕಡ್ಡಾಯವಾಗುವುದೆಂತು? ಎಂದು ಕೇಳುವವರಿಗೆ ಉತ್ತರ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ವಿರುವುದರಿಂದ, ಅದು ರಸಪ್ರತೀತಿಗೆ ಅಡ್ಡವಾಗಿಯೇ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಕವಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಆಸಕ್ತಿಯಿದ್ದರೆ ಶೋಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಬರೆದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಖಂಡಿತ ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ; ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಬರೆಯದ ಎಂದರೆ ಶ್ರವ್ಯಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಕರುಣ ಮತ್ತು ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಾಗ ಇದು ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಅವೆರಡು ರಸಗಳು ಉಳಿದೆಲ್ಲ ರಸಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಸುಕುಮಾರಗಳಾದ ಕಾರಣ, ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಎಳ್ಳಷ್ಟು ಅಸ್ವಚ್ಛತೆಯುಂಟಾದರೂ ರಸಪ್ರತೀತಿಯು ಕುಂಟುತ್ತದೆ. ರೌದ್ರವೇ ಮೊದಲಾದ ಇತರ ರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಾಗ ಮಧ್ಯಮಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಸರ್ವಧಾ ಬಿಡುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ; ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಧೀರೋದ್ಧತನಾಯುಕ್ತನ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನೂ ಕೂಡ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ, ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸಂಘಟನೆಗಳು ಕೂಡ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ರಸವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ ವಾಚ್ಯಾಂಶಕ್ಕಿಂತ ಯಾವ ಗುಣದಲ್ಲೂ ಕಡಮೆಯಿರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಎಲ್ಲ ಬಗೆಯ ಸಂಘಟನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಪ್ರಸಾದ'ಗುಣವು ಮಾತ್ರ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು ಎಲ್ಲ ರಸಗಳಂತೆ ಎಲ್ಲ ಸಂಘಟನೆಗಳಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಪ್ರಸಾದಗುಣವಿಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಸಂಘಟನೆಯು ಕೂಡ ಕರುಣ ಮತ್ತು ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸಲಾರದು. ಪ್ರಸಾದಗುಣವು ತುಂಬಿದ್ದರೆ ಮಧ್ಯಮಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯೇ ಅದರೂ ಆ ರಸಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸದೆ ಇರಲಾರದು. ಅದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಾದಗುಣವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಲೇಬೇಕು ಅದುದರಿಂದ "ಯೋ ಯಃ ಶಸ್ತ್ರಂ ಬಭರ್ತಿ—" ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ಓಜೋಗುಣವಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಿಷ್ಟು ವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಪ್ರಸಾದಗುಣವಿದೆಯೆಂದಾದರೂ ಹೇಳಬೇಕೇ ಹೊರತು, ಮಾಧುರ್ಯಗುಣವುಂಟೆನ್ನಲಾಗದು. ಹೀಗೆಂದರೂ ಸೌಂದರ್ಯಲೋಪಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲ—ಅಭಿಪ್ರೇತವಾದ ರಸವು ಧ್ವನಿತವಾಗುವುದೆಂದು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕಾದುದರಿಂದ. ಆದ ಕಾರಣ, ಸಂಘಟನೆಯು ಗುಣಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಲ್ಲವೆನ್ನಲಿ, ಬೇರೆಯೇ ಎನ್ನಲಿ, ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ 'ಟಿಚಿತ್ಯ'ದಿಂದ ಅದರ ವಿಷಯವು ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೂ ರಸಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಂಟು.^{೬೩} ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ

^{೬೩} ಗುಣ-ಸಂಘಟನೆಗಳು ಒಂದೇ ಎಂದರೆ ಗುಣ ನಿಯಮವೇ ಸಂಘಟನೆಗೂ ನಿಯಮ. ಗುಣದ ಅಧೀನವಾದುದು ಸಂಘಟನೆಯೆಂದರೂ ಅಷ್ಟೆ, ಸಂಘಟನೆಗೆ ಅಧೀನವಾದುದು ಗುಣವೆಂದರೂ ಸಂಘಟನೆಗೆ ನಿಯಾಮಕಗಳಾದ ವಕ್ತ್ರ-ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯ-ಟಿಚಿತ್ಯಗಳೇ ಗುಣ

ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಸಂಘಟನೆಗೆ ಯಾವ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಯಿತೋ, ಅದೇ ಗುಣಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕವಾದುದರಿಂದ, ಗುಣಗಳನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡೇ ಸಂಘಟನೆಯಿರುವುದೆಂದರೂ ನಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಇಲ್ಲ.

ಕಾರಿಕೆ

ವಿಷಯಾಶ್ರಯಸುಷ್ಯನ್ಯದೌಚಿತ್ಯಂ ತಾಂ ನಿಯಚ್ಛತಿ |

ಕಾವ್ಯಪ್ರಭೇದಾಶ್ರಯತಃ ಸ್ಥಿತಾ ಭೇದವತೀ ಹಿ ಸಾ

|| ೭ ||

ಅಲ್ಲದೆ ವಿಷಯದ ಔಚಿತ್ಯವೂ^{೬೪} ಕೂಡ ಸಂಘಟನೆಗೆ ನಿಯಾಮಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಗೆಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ತಿ

‘ಹೇಳುವವ’ನ ಮತ್ತು ‘ಹೇಳುವುದ’ರ ಔಚಿತ್ಯದ ಜತೆಗೆ^{೬೫} ‘ವಿಷಯ’ದ ಔಚಿತ್ಯವೂ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ನಿಯಮಿಸುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ಪ್ರಭೇದಗಳುಂಟು:—ಸಂಸ್ಕೃತ, ಪ್ರಾಕೃತ ಮತ್ತು ಅಪಭ್ರಂಶ ಭಾಷೆಗಳಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾದ ‘ಮುಕ್ತಕ’, ‘ಸಂದಾನಿತಕ’, ‘ವಿಶೇಷಕ’, ‘ಕಲಾಪಕ’, ‘ಕುಲಕ’ಗಳು; ‘ಪರ್ಯಾಯಬಂಧ’, ‘ಪರಿಕಥಾ’, ‘ಖಂಡಕಥಾ’, ‘ಸಕಲಕಥಾ’, ‘ಸರ್ಗಬಂಧ’, ‘ಅಭಿನೇಯಾರ್ಥ’, ‘ಆಖ್ಯಾಯಿಕಾ’, ‘ಕಥಾ’, ಇತ್ಯಾದಿಗಳು^{೬೬} ಈ ಕಾವ್ಯ

ಗಳಿಗೂ ನಿಯಾಮಕಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಹೀಗೆ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ—ಲೋ

^{೬೪} ವಿಷಯವೆಂದರೆ ಸಮುದಾಯವೆಂದಿಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ. ಒಬ್ಬ ಹೇಡಿಯು ಸೈನ್ಯ ಸಮುದಾಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದ್ದರೂ, ಸಮುದಾಯದ ಅನುಗುಣ್ಯದಿಂದ ಶೂರನಂತೆ ಕಾಣುವ ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯವಾಕ್ಯವಾದರೂ ಸಮುದಾಯ ವಿಶೇಷಗಳಾದ ‘ಸಂದಾನಿತಕ’ ಮುಂತಾದುವುಗಳ ನಡುವೆ ಬಂದಾಗ ಅವುಗಳ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ತಳೆದಿರುತ್ತದೆ. ‘ಮುಕ್ತಕ’ದಲ್ಲಿ ಈ ಸಮುದಾಯದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾಗಿ ಅದು ಆಕಾಶದಂತೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿಯೂ ಸ್ವಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುತ್ತದೆ—ಲೋ.

^{೬೫} ಹಿಂದಿನ ಔಚಿತ್ಯಗಳನ್ನು ಇದೇನೂ ತಳ್ಳಿಹಾಕುವುದಿಲ್ಲ; ಇದರಿಂದ (=ವಿಷಯಾಚಿತ್ಯ) ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯಗಳು ಮಾತ್ರ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ.

^{೬೬} ‘ಮುಕ್ತಕ’ವೆಂದರೆ ಮತ್ತೊಂದರ ಸಂಪರ್ಕವಿಲ್ಲದುದು. ಒಂದು ಪ್ರಬಂಧದ ಮಧ್ಯವರ್ತಿ ಪದ್ಯವು ಸ್ವಯಂಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಮುಕ್ತಕವೆನಿಸಲಾರದು, ಎರಡು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯೆ ಮುಗಿಯುವುದಾದರೆ ‘ಸಂದಾನಿತಕ’; ಮೂರು ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಾದರೆ ‘ವಿಶೇಷಕ’, ನಾಲ್ಕರಲ್ಲಾದರೆ ‘ಕಲಾಪಕ’, ಐದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪದ್ಯಗಳಲ್ಲಾದರೆ ‘ಕುಲಕ’. ಒಂದೊಂದೇ ಪದ್ಯದಲ್ಲೇ ಕ್ರಿಯೆ

ಪ್ರಭೇದಗಳ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೂ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ:—ಮುಕ್ತಕಗಳಲ್ಲಿ ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆಂದೇ ಹೊರಟ ಕವಿಯು ರಸಾಶ್ರಿತವಾದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸುತ್ತಾನೆ. ಇದೇನೆಂಬುದನ್ನು ಆಗಲೇ ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. ರಸದೃಷ್ಟಿಯಿಲ್ಲದೆ ಗಳಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಯಾವ ನಿಯಮವನ್ನೂ ಪಾಲಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ.

ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೋ ಮುಕ್ತಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಹಾಗೆಯೇ ಕವಿಗಳು ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯೊಂದನ್ನೇ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಅಮರುಕ ಕವಿಯು ಮುಕ್ತಕಗಳು ಶೃಂಗಾರರಸವನ್ನು ಶ್ರವಿಸುತ್ತಾ ಪ್ರಬಂಧಗಳಂತಿರುವುದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. 'ಸಂದಾನಿತಕ'ವೇ ಮೊದಲಾದುವಲ್ಲಿ ವಿಕಟಬಂಧವೇ ಉಚಿತವಾಗುವುದರಿಂದ ಮಧ್ಯಮ ಸಮಾಸ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘ ಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಗಳೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ಅವೇ ಒಂದು 'ಪ್ರಬಂಧ'ದ ಭಾಗಗಳಾಗಿ ಬಂದರೆ ಆಗ ಪ್ರಬಂಧಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವ ಔಚಿತ್ಯವೇ ಅವಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. 'ಪರ್ಯಾಯ ಬಂಧ'ದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ಮಧ್ಯಮ ಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಗಳು ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತವೆ. ಒಂದು ವೇಳೆ ಅರ್ಥದ ಔಚಿತ್ಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ದೀರ್ಘ ಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯು ಬಂದರೂ, ಅಲ್ಲಿ ಸಹ 'ಪರುಷಾ' ಮತ್ತು 'ಗ್ರಾಮ್ಯಾ' ಎಂಬ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳನ್ನು ಪರಿತ್ಯಜಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪರಿಕಥೆ'ಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಯಾವ ನಿರ್ಬಂಧವೂ ಇಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಕಥೆಯ ಘಟನೆಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯಿರುವುದೇ ಹೊರತು ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯು ಮುಖ್ಯ ದ್ಯೇಯವಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಕೃತ ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ 'ಖಂಡಕಥೆ' ಮತ್ತು 'ಸಕಲಕಥೆ'ಗಳಲ್ಲಿ 'ಕುಲಕ'ವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ, ದೀರ್ಘ ಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆ ಯಾದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. 'ವೃತ್ತಿ'ಯ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ರಸಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ತೀರ್ಮಾ

ಮಗಿದರೂ, ವಸಂತವೇ ಮೊದಲಾದ ಒಂದೇ ವಿಷಯದ ವರ್ಣನೆಗೆ ಮೀಸಲಾದ ಅನೇಕ ಪದ್ಯಗಳು 'ಪರ್ಯಾಯ ಬಂಧ'. ಒಂದೇ ಪುರುಷಾರ್ಥದ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಅನೇಕ ವರ್ಣನೆಗಳು ಬರುವುದು 'ಪರಿಕಥೆ'. ಕೆಲವೇ ಅಂಶಗಳ ವರ್ಣನೆ 'ಖಂಡಕಥೆ'. ಸಮಸ್ತ ಇತಿವೃತ್ತದ ವರ್ಣನೆ (ಆದಿಯಿಂದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೆ) 'ಸಕಲಕಥೆ' ಇವೆರಡೂ ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚು ಮೊದಲನೆಯವಕ್ಕೆ ಭಾಷಾ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಪುರುಷಾರ್ಥ-ಫಲಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ವಸ್ತುವರ್ಣನೆಯನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುವ 'ಸರ್ಗಬಂಧ'ವೇ ಮಹಾಕಾವ್ಯ ನಾಟಕವೇ ಮೊದಲಾದ ದಶರೂಪಕಾದಿಗಳೇ 'ಅಭಿನಯಾರ್ಥ'. ಉಚ್ಚಾಸಾದಿಗಳಿರುವ ಗದ್ಯಬಂಧ ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆ; ಅವಿಲ್ಲದ ಗದ್ಯಬಂಧ ಕಥೆ. 'ಆದಿ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ 'ಚಂಪು' ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಬೇಕು, ದಂಡಿ 'ಗದ್ಯ ಪದ್ಯ ಮಯಿ' ಎಂದು ಚಂಪು ಲಕ್ಷಣ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ—ಲೋ.

ನಿಸಬೇಕು. 'ಸರ್ಗಬಂಧ'ವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಹೊರಟಿದ್ದರೆ ರಸಾನುಗುಣವಾದ ಔಚಿತ್ಯವೇ ಅದರ ಸಂಘಟನೆಗೆ ನಿಯಾಮಕವಾಗುತ್ತದೆ; ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ನಿಯಮವೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಎರಡು ಮಾರ್ಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಸರ್ಗಬಂಧ'ವನ್ನು ಬರೆದಿರುವವರನ್ನೇನೋ ನೋಡಬಹುದಾದರೂ ರಸತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದೇ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮಾರ್ಗ. 'ಅಭಿನೇಯಾರ್ಥ' (ಅಥವಾ ನಾಟ್ಯ) ದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸರ್ವಥಾ ರಸವೊಂದರಲ್ಲಿಯೇ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿರಬೇಕು. 'ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆ' ಮತ್ತು 'ಕಥೆ'ಗಳು ಗದ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರಚಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ಛಂದೋಬಂಧಗಳಲ್ಲಿನ ನಿಯಮವು ಅನ್ವಯಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ಗದ್ಯದ ಸಂಘಟನೆಯ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನವರು ಯಾರೂ ಹೇಳದೆ ಇದ್ದರೂ ಸಹ, ಈಗ ನಾವು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ತೋರಿಸುತ್ತೇವೆ :

ಕಾರಿಕೆ

ಏತದ್ಯಥೋಕ್ತಮೌಚಿತ್ಯಮೇವ ತಸ್ಯಾ ನಿಯಾಮಕಮ್ |

ಸರ್ವತ್ರ ಗದ್ಯಬಂಧೇಽಪಿ ಭನ್ನೋನಿಯಮವರ್ಜಿತೇ

|| ೮ ||

ಛಂದೋನಿಯಮಗಳಿಲ್ಲದ ಗದ್ಯಬಂಧದಲ್ಲಿಯೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ ಔಚಿತ್ಯವೇ ಸಂಘಟನೆಗೆ ನಿಯಾಮಕ.

ವೃತ್ತಿ

ಗದ್ಯವು ಛಂದೋನಿಯಮಗಳಿಗೊಳಗಾಗದಿದ್ದರೂ, ಗದ್ಯದ ಸಂಘಟನೆಗೂ ಕೂಡ ಮೇಲೆ ಹೇಳಲಾದ ಔಚಿತ್ಯವೇ—ಎಂದರೆ 'ಹೇಳುವವನ' ಔಚಿತ್ಯ, 'ಹೇಳುವುದರ' ಔಚಿತ್ಯ ಮತ್ತು 'ವಿಷಯ'ದ ಔಚಿತ್ಯ—ನಿಯಾಮಕ. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕವಿಯಾಗಲಿ, ಕವಿನಿರ್ಮಿತನಾದ ನಾಯಕನಾಗಲಿ ರಸಭಾವರಹಿತನಾಗಿ 'ಹೇಳುವವ'ನಾದರೆ ಸಂಘಟನೆಗೆ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ 'ಹೇಳುವವನು' ರಸಭರಿತನಾದರೆ, ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಂಘಟನೆಯಲ್ಲಿ ನಿಯಮಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ವಿಷಯದ ಔಚಿತ್ಯವು ಹೆಚ್ಚಿನದು. 'ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆ'ಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಮಧ್ಯಮಸಮಾಸದ ಮತ್ತು ದೀರ್ಘಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಗಳೇ ಇರುತ್ತವೆ. ಗದ್ಯವು ವಿಕಟಬಂಧದ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ತಳೆಯುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಮೇಲಾಗಿ, ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿಕಟಬಂಧದ ಪ್ರಕರ್ಷವೂ ಉಂಟು. 'ಕಥೆ'ಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಕಟಬಂಧದ ಪ್ರಾಚುರ್ಯವಿದ್ದರೂ ಗದ್ಯದಲ್ಲಿ ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನೇ ಅನುಸರಿಸಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಬಂಧೋಕ್ತಮೌಚಿತ್ಯಂ ಭಾತಿ ಸರ್ವತ್ರ ಸಂಕ್ರಿತಾ |

ರಚನಾ ವಿಷಯಾಪೇಕ್ಷಂ ತತ್ತ್ವ ಕಿಂಚಿದ್ವಿಭೇದವತ್

|| ೯ ||

ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೇಳಿದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವ ಸಂಘಟನೆಯು ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಅದು ವಿಷಯದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ಭೇದವನ್ನು ತಳೆಯುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಅಥವಾ ಪದ್ಯಬಂಧದಂತೆ ಗದ್ಯಬಂಧದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಘಟನೆಯು ರಸದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನೇ ಸರ್ವತ್ರ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ವಿಷಯದ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ; ಸಂಪೂರ್ಣವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಗದ್ಯಬಂಧದಲ್ಲಿ ಕೂಡ, ಅದು ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯೇ ಆಗಿದ್ದರೂ, ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರ ಮತ್ತು ಕರುಣರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಾಗ ಅತಿದೀರ್ಘಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯು ಶೋಭಿಸುವುದಿಲ್ಲ. 'ರೌದ್ರ', 'ವೀರ' ಮೊದಲಾದ ರಸಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗಲೂ ಕೂಡ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಸಮಾಸವಿಲ್ಲದ ಸಂಘಟನೆಯೇ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಷಯದ ಔಚಿತ್ಯವು ರಸದ ಔಚಿತ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೆರಿಯಲ್ಲಿ ಕಿರಿಯದೂ ಹೌದು, ಹಿರಿಯದೂ ಹೌದು. ಆಖ್ಯಾಯಿಕೆಯಲ್ಲಿ, ಶೃಂಗಾರಕರುಣಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗಲೂ ಸಮಾಸವೇ ಇಲ್ಲದ ಸಂಘಟನೆಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಹಾಗೆಯೇ ರೌದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗಲೂ ನಾಟಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿದೀರ್ಘಸಮಾಸದ ಸಂಘಟನೆಯು ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂಘಟನೆಯ ಪರಿಯನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಸಂಗ್ರಹಶ್ಲೋಕ*

ಇತಿ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವಿವೇಕೋ ಯೋಽಯಂ ಚೇತಶ್ಚಮತ್ಕೃತಿವಿಧಾಯೀ |

ಸೂರಿಭಿರನುಸೃತಸಾರೈರಸ್ಮದುಪಜ್ಞೋ ನ ವಿಸ್ಮಯಃ ||

ಬುದ್ಧಿಗೆ ವಿಕಾಸವನ್ನು ಮಾಡುವಂತಹ ಈ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥ ವಿವೇಕವನ್ನು ನಾವು ಹೀಗೆ ವಿಶದವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಸಾರಗ್ರಾಹಿಗಳಾದ ಪಂಡಿತರು ಇದನ್ನೆಂದೂ ಮರೆಯಬಾರದು.

ಪ್ರಬಂಧಗತವಾದ ಅಲಕ್ಷ್ಯ-ಕ್ರಮ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯು ರಾಮಾಯಣ,

* ಇದು ಕೆಲವು ಪ್ರತಿಗಳಲ್ಲ.

ಮಹಾಭಾರತ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆಯಷ್ಟೆ !
ಅದು ಹೇಗೆ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆಂಬುದನ್ನು ಈಗ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ವಿಭಾವಭಾವಾನುಭಾವಸಂಚಾರ್ಯಚಿತ್ಕಾರುಣಃ |
ವಿಧಿಃ ಕಥಾಶರೀರಸ್ಯ ವೃತ್ತಸ್ಯೋತ್ಪ್ರೇಕ್ಷಿತಸ್ಯ ವಾ || ೧೦ ||
ಇತಿವೃತ್ತವಶಾಯಾತಾಂ ತ್ಯಕ್ತ್ವಾನನುಗುಣಾಂ ಸ್ಥಿತೀಮ್ |
ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷ್ಯಾಪ್ಯಂತರಾಭೀಷ್ಟರಸೋಚಿತಕಥೋನ್ಮಯಃ || ೧೧ ||
ಸಂಧಿಸಂಧ್ಯಂಗಘಟನಂ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ |
ನ ತು ಕೇವಲಯಾ ಶಾಸ್ತ್ರಸ್ಥಿಸಿಂಹಪಾದನೇಚ್ಛಯಾ || ೧೨ ||
ಉದ್ದೀಪನಪ್ರಕಮನೇ ಯಥಾವಸರಮನ್ತರಾ |
ರಸಸ್ಯಾರಬ್ಧವಿಶ್ರಾಂತೇರನುಸಂಧಾನಮಂಗಿನಃ || ೧೩ ||
ಅಲಂಕೃತೀನಾಂ ಶಕ್ತಾವಪ್ಯಾನುರೂಪ್ಯೇಣ ಯೋಜನಮ್ |
ಪ್ರಬಂಧಸ್ಯ ರಸಾದೀನಾಂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವೇ ನಿಬಂಧನಮ್ || ೧೪ ||

ಹಿಂದೆ ನಡೆದ ಸಂಗತಿಯನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಅಥವಾ ಕವಿಯು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡ ಸಂಗತಿಯನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಕಥಾಶರೀರವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವಾಗ ವಿಭಾವ, ಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ಸಂಚಾರಿಭಾವ, ಇವುಗಳೆಲ್ಲವುಗಳ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನೂ ಗಮನಿಸಿ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ತರುವುದು—ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಕಥೆಯನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವಾಗ, ಅದರಲ್ಲಿ ಉದ್ದಿಷ್ಟ ರಸಕ್ಕೆ ಅನನುಗುಣವಾದ ಘಟನೆಗಳು ಇದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಅಭೀಷ್ಟ ರಸಕ್ಕೆ ಪೋಷಕಗಳಾಗುವಂತಹ ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಾದರೂ ಕಥೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದು—‘ಸಂಧಿ’ ‘ಸಂಧ್ಯಂಗ’ಗಳನ್ನು ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರಚಿಸುವುದೇ ಹೊರತು ಸುಮ್ಮನೆ ಶಾಸ್ತ್ರನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ರಚಿಸದೆ ಇರುವುದು—ರಸದ ದೀಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಶಾಂತಿಗಳನ್ನು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಕಾವ್ಯದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ತರುವುದು—ಪ್ರಧಾನರಸವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಆರಂಭದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಅಂತ್ಯದ ವರೆಗೂ ಅನುಸಂಧಾನಮಾಡುವುದು—ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದ್ದರೂ ಮಿತಿಮೀರದೆ ಅನುರೂಪವಾಗುವಂತಹವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು—ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಬಂಧವು ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕಗಳು.

ವೃತ್ತಿ

ಪ್ರಬಂಧವೂ ಕೂಡ ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕವಾಗುವುದೆಂದು ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಅದರ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ನಿಯಮಗಳನ್ನಿಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ: (೧) ಉದ್ದಿಷ್ಟವಾದ ರಸ-ಭಾವ

ಗಳನ್ನನುಲಕ್ಷಿಸಿ ಅದಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ವಿಭಾವ, ಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ಸಂಚಾರಿ ಭಾವಗಳ ಯೋಜನೆಯಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯವು ಬರುವಂತೆ ಕಥಾಶರೀರವನ್ನು ರಚಿಸುವುದು—ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಾವದ ಔಚಿತ್ಯವು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಭಾವದ ಔಚಿತ್ಯವು 'ಪ್ರಕೃತಿ' ಅಥವಾ ಪಾತ್ರರಚನೆಯ ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಯಲ್ಲಿ 'ಉತ್ತಮ', 'ಮಧ್ಯಮ', 'ಅಧಮ' ಮತ್ತು 'ದಿವ್ಯ', 'ಮಾನುಷ' ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಭೇದಗಳಿವೆ. ಈ 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಯನ್ನು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಸಾಂಕರ್ಯ ಬರದಂತೆ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರೆ ಔಚಿತ್ಯವುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅದಿಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಮಾನುಷನಾದ 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಗೆ ದಿವ್ಯವಾದ ಉತ್ಸಾಹಾದಿಗಳನ್ನೂ, ಕೇವಲ ದಿವ್ಯನಾದ 'ಪ್ರಕೃತಿ'ಗೆ ಸಾಮಾನ್ಯ ಮನುಷ್ಯನ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಅನೌಚಿತ್ಯವೊದಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಕೇವಲ ಮನುಷ್ಯರೇ ಆದ ರಾಜಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ಸಪ್ತಸಾಗರೋಲ್ಲಂಘನವೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿದರೆ, ಅವು ವಸ್ತುತಃ ಸೊಗಸಾಗಿದ್ದರೂ, ಸರ್ವಥಾ ನೀರಸಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನೌಚಿತ್ಯವೇ ಕಾರಣ.

ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಬಹುದು:—'ಸಾತವಾಹನನೇ ಮೊದಲಾದ ರಾಜರು ನಾಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಬಂದರೆಂದು ಮುಂತಾಗಿ ಕೇಳಿದ್ದೇವೆ. ನಿಖಿಲಭೂಮಂಡಲಾಧಿಪರಾದ ಭೂಪರ ಅಸಾಧಾರಣ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅನೌಚಿತ್ಯವಿಲ್ಲ ಬರುವುದು?' ಎಂದು. ಇದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ರಾಜರ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದೇ ತಪ್ಪೆಂದು ನಾವೇನೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಕೇವಲ ಮನುಷ್ಯನೊಬ್ಬನನ್ನು ಕುರಿತು ಕವಿಯು ಕಥೆಯನ್ನು ಹೊಸದಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ, ಅದರಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯಚರಿತೆಯನ್ನು ತರಬಾರದು. ಪೂರ್ವದ ಕಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ದಿವ್ಯಮನುಷ್ಯ ಚರಿತೆಗಳೆರಡೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡರ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನೂ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ತರಬಹುದು. ಪಾಂಡವಾದಿಗಳ ಕಥೆಯೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಸಾತವಾಹನನೇ ಮೊದಲಾದವರ ಚರಿತ್ರೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಅವರ ದಿವ್ಯಕಾರ್ಯಗಳು ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆಯೋ ಅಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅನುಸರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ನಮಗೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಅನುಚಿತವೇ.⁶⁷ ಅದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಮರಹಸ್ಯವಿಷ್ಟೆ:—

⁶⁷ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಷ್ಟು: ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಪ್ರತಿತಿ ಕೆಡದಂತೆ ಅಷ್ಟನ್ನು ಹೇಳಬಹುದೋ ಅಷ್ಟನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸಬೇಕು. ಕೇವಲ ಮನುಷ್ಯನೊಬ್ಬನು ಹಠಾತ್ತಾಗಿ ಸಪ್ತಸಮುದ್ರಗಳನ್ನೂ ಹಾರಿದನೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂಭವವಾದ ಕಾರಣ ಸುಳ್ಳೆನಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಕಾವ್ಯವು ಉಪ

ಪರಿಕರಶ್ಲೋಕ

ಅನೌಚಿತ್ಯಾದೃತೇ ನಾನ್ಯದ್ರಸಭಂಗಸ್ಯ ಕಾರಣಮ್ |

ಪ್ರಸಿದ್ಧೌಚಿತ್ಯಬಂಧಸ್ತು ರಸಸ್ಯೋಪನಿಷತ್ಪರಾ ||

ರಸಭಂಗಕ್ಕೆ ಅನೌಚಿತ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರಾವುದೂ ಕಾರಣವಲ್ಲ. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಔಚಿತ್ಯದ ಪಾಲನೆಯೇ ರಸದ ಪರಮ ರಹಸ್ಯ.

ಆದುದರಿಂದಲೇ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರಖ್ಯಾತವಾದ ವಸ್ತುವೂ ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾದ ಉದಾತ್ತನಾಯಕನೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಇರಬೇಕೆಂದು ಭರತನು ವಿಧಿಸಿರುವುದು. ಈ ವಿಧಿಯನ್ನು ವಾಲಿಸಿದರೆ ಕವಿಯು ನಾಯಕನ ಔಚಿತ್ಯ ಮತ್ತು ಅನೌಚಿತ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪು ಮಾಡಲಾರನು. ಆದರೆ ಸ್ವಬುದ್ಧಿಕಲ್ಪಿತವಾದ ಕಥೆಯುಳ್ಳ ನಾಟಕಾದಿಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವಾಗ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಅನುಚಿತವೂ ಆದ ನಾಯಕ-ಸ್ವಭಾವವರ್ಣನೆಯಿಂದ ಬಹಳ ದೊಡ್ಡ ತಪ್ಪಾಗುವುದು.

ಯಾರಾದರೂ ಮತ್ತೆ ಹೀಗೆನ್ನಬಹುದು: “ಉತ್ಸಾಹವೇ ಮೊದಲಾದ ಭಾವಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಬೇಕಾದಾಗೇನೋ ದಿವ್ಯ, ಮಾನುಷ್ಯ, ಎಂಬ ಔಚಿತ್ಯಪರೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಾದರೆ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಿ. ಆದರೆ ‘ರತಿ’ಯೇ ಮೊದಲಾದ ಭಾವಗಳಿಗೆ ಈ ಔಚಿತ್ಯಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದಾಗುವ ಪ್ರಯೋಜನವೇನು? ದೇವತೆಗಳ ‘ರತಿ’ಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸಬೇಕಾದರೂ ಭಾರತವರ್ಷದ ಮನುಷ್ಯರ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೇ ನಾವು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕಲ್ಲವೇ?” ಎಂದು. ಇದು ತಪ್ಪು. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಮೀರುವುದು ದೊಡ್ಡ ಪ್ರಮಾದವೇ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಅಥವಾ ‘ಪ್ರಕೃತಿ’ಯ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನನುಸರಿಸಿ ಉತ್ತಮ ‘ಪ್ರಕೃತಿ’ಯ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೇ? ಭಾರತ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಶೃಂಗಾರದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಮೂರು ಬಗೆಯ ‘ಪ್ರಕೃತಿ’ಗಳ ಔಚಿತ್ಯವುಂಟು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ದಿವ್ಯ ‘ಪ್ರಕೃತಿ’ಯ ಔಚಿತ್ಯವು ನಮಗೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಶೃಂಗಾರದ ವಿಷಯವಾಗಿ ಬೇರೊಂದು ದಿವ್ಯವಾದ ಔಚಿತ್ಯವುಂಟೆಂದೇ ನಾವು ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಭಾರತವರ್ಷದ

ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳೂ ಸುಳ್ಳೇ ಎಂಬ ಭಾವನೆ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ತಲೆದೋರುತ್ತದೆ. ಅದೇ ರಾಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದು ಸುಳ್ಳೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ; ಪೂರ್ವದಿಂದಲೂ ಪರಂಪರಾಗತವಾಗಿ ಬಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವುದರಿಂದ ಆದರೆ ಅವರಲ್ಲಿಯೂ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಇತರ ಅದ್ಭುತಗಳನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಿದರೆ ಸುಳ್ಳೆಂದೇ ಎನಿಸಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸಂಭವವೆನ್ನುವಂತಹುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲಾಗದು—ಲೋ.

ಉತ್ತಮ ನಾಯಕರಾದ ರಾಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವೆವೋ ಅದೇ ರೀತಿ ದೇವತೆಗಳ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ಶೋಭಿಸುವುದೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ರಾಜಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ನಾಟಕಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಯೂ ಕಾಣೆವು. ಹಾಗೆಯೇ ದೇವತೆಗಳ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಅದನ್ನು ತೃಪ್ತಿಸಬೇಕು. ಒಂದು ವೇಳೆ—‘ನಾಟಕಗಳು ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿ ಇರತಕ್ಕವು; ಸಂಭೋಗ ಶೃಂಗಾರದ ಅಭಿನಯವು ಅಸಭ್ಯವಾದುದರಿಂದ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ಬಿಡುತ್ತೇವೆ’ ಎಂದರೂ ನಾವು ಒಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ವಿಧವಾದ ಅಭಿನಯದಲ್ಲಿ ಅಸಭ್ಯತೆಯು ಬರುವುದಾದಮೇಲೆ, ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವ ಅಸಭ್ಯತೆಯನ್ನು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ? ಆದುದರಿಂದ ಅಭಿನಯಕ್ಕಾಗಿರುವ ನಾಟಕದಲ್ಲಾಗಲಿ, ಅಭಿನಯಕ್ಕಲ್ಲದಿರುವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ, ಉತ್ತಮ ಪ್ರಕೃತಿಗಳಾದ ರಾಜಾದಿಗಳು ಉತ್ತಮ ಪ್ರಕೃತಿಗಳೇ ಆದ ನಾಯಕೆಯರೊಡನೆ ಗ್ರಾಮ್ಯ ಸಂಭೋಗನಿರತರಾಗಿರುವುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಅದು ತಂದೆತಾಯಿಗಳ ಸಂಭೋಗವರ್ಣನೆಯಷ್ಟೇ ಅಸಭ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ಅಷ್ಟೆ.

ಸಂಭೋಗ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆಲ್ಲ ಸುರತವೊಂದೇ ಪ್ರಕಾರವೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಪರಸ್ಪರವಾದ ಪ್ರೇಮ, ದರ್ಶನ, ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಪ್ರಭೇದಗಳೂ ಇವೆ. ಇವುಗಳನ್ನು ಕೂಡ ಉತ್ತಮ ಪ್ರಕೃತಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏಕೆ ವರ್ಣಿಸಬಾರದು? ಆದುದರಿಂದ ಉತ್ಸಾಹದಂತೆ ರತಿಯ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ‘ಪ್ರಕೃತಿ’ಯ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸಲೇಬೇಕು. ವಿಸ್ಮಯಾದಿ ಭಾವಗಳಿಗೂ ಹೀಗೆಯೇ.^{೬೬} ‘ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಹಾಕವಿಗಳೂ ಕೂಡ ವಿಚಾರಶೂನ್ಯರಾಗಿರುವುದು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುವುದಲ್ಲ!’ ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದೂ ತಪ್ಪೇ. ಅವರ ಪ್ರತಿಭಾತಿಶಯದಿಂದ ಅದು ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೇಲೆದ್ದು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಅನುಭಾವದ ಔಚಿತ್ಯವು ಭರತನೇ ಮುಂತಾದವರ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

ಆದರೂ ಇಷ್ಟನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ:—ಭರತನೇ ಮುಂತಾದವರು ಬರೆದಿರುವ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದರ ಜತೆಗೆ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಪ್ರಬಂಧಗಳನ್ನೂ ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸುವ, ತನ್ನ ಪ್ರತಿಭೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದಲ್ಲದೆ ಜಾಗರೂಕನೂ

^{೬೬} ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಭರತಮುನಿಗಳು ವಿಭಾವಾನುಭಾವಾದಿಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಪ್ರಕೃತಾಚಿತ್ಯವನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ವಿಧಿಸಿರುವುದು; ಉದಾ—‘ಸ್ಥೈರ್ಯೋತ್ತಮಮದ್ಯಮಾಧಮಾನಾಂ, ನೀಚಾನಾಂ ಸಂಭ್ರಮೇಣ’ (ನಾಟ್ಯಶಾಸ್ತ್ರ, VII, 63)—ಲೋ

ಆಗಿರುವ, ಕವಿಯು ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಅನೌಚಿತ್ಯವನ್ನು ತ್ಯಜಿಸಲು ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. 'ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರಲಿ, ಕಲ್ಪಿತವೇ ಆಗಿರಲಿ, ಔಚಿತ್ಯವುಳ್ಳ ಕಥಾಶರೀರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸಂಗ್ರಹಿಸಬೇಕು' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಹೀಗೆಂದಂತಾಗುತ್ತದೆ : ಇತಿಹಾಸವೇ ಮುಂತಾದುವಲ್ಲಿ ರಸವತ್ತಾದ⁶⁹ ಅನೇಕ ಕಥೆಗಳಿದ್ದರೂ, ಯಾವುದರಲ್ಲಿ ವಿಭಾವಾದ್ಯೌಚಿತ್ಯಸಂವನ್ನವಾದ ಕಥಾಶರೀರವಿರುವುದೋ, ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕವಿಯು ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಉಳಿದವನ್ನಲ್ಲ, ಎಂದು. ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಕಲ್ಪಿತವಾದ ಕಥಾಶರೀರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ವಿಶೇಷ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಅಜಾಗರೂಕತೆಯಿಂದ ಕವಿಯು ಎಡವಿದರೆ ಅವನ ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯು ಅಪಾರವಾದುದೆಂಬ ಊಹೆಗೆ ಆಸ್ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಸಂಗ್ರಹಿಸುವ ವರಿಕರ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವು :—

ಕಥಾಶರೀರಮುತ್ಪಾದ್ಯವಸ್ತು ಕಾರ್ಯಂ ತಥಾ ತಥಾ |

ಯಥಾ ರಸಮಯಂ ಸರ್ವಮೇವ ತತ್ಪ್ರತಿಭಾಸತೇ ||

ಕಲ್ಪಿತವಾದ ಕಥಾಶರೀರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವಾಗ ಎಲ್ಲವೂ ರಸಮಯವಾಗಿ ಹೊಳೆಯುವಂತೆಯೇ ನಿರ್ಮಿಸಬೇಕು.

ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವುದೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಾಯ. ಅದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ :—

ಸನ್ನಿ ಸಿದ್ಧರಸಪ್ರಖ್ಯಾಯೇ ಚ ರಾಮಾಯಣಾದಯಃ |

ಕಥಾಶ್ರಯಾ ನ ತೈರ್ಯೋಜ್ಯಾ ಸ್ವೇಚ್ಛಾ ರಸವಿರೋಧಿನೀ ||

ರಾಮಾಯಣವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ರಸಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.⁷⁰ ಅವುಗಳನ್ನಲಂಬಿಸಿ ಕಥೆಯನ್ನು ರಚಿಸುವಾಗ ರಸವಿರೋಧ ಬರುವಂತೆ ಮನಸ್ಸಿ ಯಾಗಿ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಾರದು.⁷¹

ಅಂತಹ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಬರೆದ ಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಹರಿಯ

⁶⁹ ರಸವತ್ತವು ಅವಿವೇಕಜನರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿಂದಿರುವೇಕು, ಏಕೆಂದರೆ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಔಚಿತ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಹೇಗೆ ತಾನೆ ನಿಜವಾದ ರಸವತ್ತವಿದ್ದೀತು ?—ಲೋ.

⁷⁰ ಸಿದ್ಧ = ಆಸ್ವಾದಮಾತ್ರ ಶೇಷ, ಭಾವನೀಯವಲ್ಲ ಎಂದರೆ ರಸಿಕರು ಸ್ವಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಭಾಗವೇನೂ ಇಲ್ಲ, ಇದ್ದಂತೆ ಸವಿಯುವುದು ಮಾತ್ರ ಅವರ ಕೆಲಸ, ಎನ್ನುವಂತಹ ರಸ ಸ್ಥಾನಗಳು—ಲೋ.

⁷¹ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ರಾಮನನ್ನು ಧೀರಲಲಿತನೆಂದು ಕಲ್ಪಿಸಿ ನಾಟಕಕ್ಕೆ ನಾಯಕನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಮಂಜಸ—ಲೋ.

ಬಿಡಲೇ ಆಗದು. “ಕಥೆಯ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪವೂ ಅತಿಕ್ರಮವಿರಲಾಗದು” ಎಂದು ಹಿಂದಿನವರೇ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ.⁷² ಒಂದು ವೇಳೆ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಗೆ ಆಸ್ಪದವಿತ್ತರೂ ಅದು ರಸಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವನ್ನು ತರಗೊಡಬಾರದು.

(೨) ರಸದ ಅಭಿವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ನಿಯಮಕವೆಂದರೆ ಇದು: ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ‘ಇತಿವೃತ್ತ’ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಂಗವಶಾತ್ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರಬಹುದಾದ ರಸಾನುಗುಣವಲ್ಲದ ವೃತ್ತಾಂತಗಳನ್ನು ಹೇಗಾದರೂ ಬಿಡುವುದಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಘಟನೆಗಳನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಾದರೂ ಅಭಿಷ್ಠರಸಕ್ಕೆ ಉಚಿತವಾದ ಕಥೆಯನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದು. ಕಾಳಿದಾಸನ ಪ್ರಬಂಧಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆ.⁷³ ಹಾಗೆಯೇ ಸರ್ವಸೇನನ ಹರಿವಿಜಯವಾದರೂ,⁷⁴ ನಾನೇ ಬರೆದಿರುವ ಅರ್ಜುನಚರಿತವೆಂಬ ಮಹಾಕಾವ್ಯವೂ ಇದನ್ನೇ ನಿದರ್ಶಿಸುತ್ತದೆ.⁷⁵ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ರಚಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ಎಲ್ಲ ರೀತಿಯಲ್ಲೂ ರಸಪರತಂತ್ರನಾಗಿಯೇ ಇರಬೇಕು. ಪೂರ್ವದ ಇತಿವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ರಸಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಲ್ಲದ ಕಥಾಭಾಗವು ಕಂಡುಬಂದರೆ ಅದನ್ನು ಮುರಿದಾದರೂ ರಸಾನುಗುಣವಾಗುವಂತಹ ಕಥಾಂತರವನ್ನು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಕೇವಲ ಇತಿವೃತ್ತವನ್ನು ಇದ್ದಂತೆ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟರೆ ಕವಿಗೆ ಯಾವ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಇಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ಇತಿಹಾಸಾದಿಗಳೇ ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಿಬಿಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ.

(೩) ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಮುಖ್ಯವಾದ ನಿಯಮವೆಂದರೆ—‘ಮುಖ’, ‘ಪ್ರತಿಮುಖ’, ‘ಗರ್ಭ’, ‘ಅವಮರ್ಶ’, ‘ನಿರ್ವಹಣ’ ಎಂಬ ಪಂಚಸಂಧಿಗಳನ್ನೂ⁷⁶

72 ‘ರಾಮಾಭ್ಯುದಯ’ದಲ್ಲಿ ಯಶೋವರ್ಮನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

73 ‘ರಘುವಂಶ’ದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅಜವಿವಾಹಾದಿ ವರ್ಣನೆಗಳು ಹಿಂದಿನ ಇತಿಹಾಸಗಳಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿಲ್ಲ—ಲೋ.

74 ‘ಹರಿವಿಜಯ’ದಲ್ಲಿ ಮೂಲ ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲದ ಪಾರಿಜಾತಹರಣವೇ ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಪ್ರಯಾನುಸಾರಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿದೆ—ಲೋ.

75 ಇತಿಹಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಲ್ಲದ ಪಾತಾಲವಿಜಯವನ್ನು ‘ಅರ್ಜುನ ಚರಿತ’ದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ—ಲೋ.

76 ರಾಜಪುತ್ರಾದಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರೀತಿದ್ವಾರಾ ಪುರುಷಾರ್ಥವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೇ ನಾಟಕದ ಕಾರ್ಯ. ಹೃದಯಾನುಪ್ರವೇಶವೇ ರಸಾಸ್ವಾದ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿ ಕಥಾಭಾಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಫಲವನ್ನೀಯುವ ವಿಭಾವಾದಿಗಳಿರುತ್ತವೆ. ಹೀಗೆ ರಸಾಸ್ವಾದ, ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ, ಎರಡೂ ಜತೆ ಜತೆಗೆ ಉಂಟಾಗುತ್ತವೆ. ಇವೆರಡೂ ವಸ್ತುತಃ ಬೇರೆಯಲ್ಲ; ಎರಡಕ್ಕೂ ವಿಷಯ ಒಂದೇ ಆದ್ದರಿಂದ. ಅದು ಏನೆಂದರೆ—ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಔಚಿತ್ಯ ರಸೋಚಿತವಾದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ ಫಲಪರ್ಯಂತ ಪರಿಜ್ಞಾನವೇ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ಅದೃಷ್ಟವಶದಿಂದಲೋ, ದೇವತಾಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೋ ಅಕಸ್ಮಾತ್ ಕಡೆಗೆ ಉಂಟಾಗುವ ಫಲವು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಕಾರಕವಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸುವ

‘ಉಪಕ್ಷೇಪ’ವೇ ಮೊದಲಾದ ಸಂಧ್ಯಂಗಗಳನ್ನೂ ರತ್ನಾವಳಿ ನಾಟಕಿಯಲ್ಲಿರುವಂತೆ⁷⁷ ಕೇವಲ ರನಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ ರಚಿಸುವುದು ಮತ್ತು ಶಾಸ್ತ್ರದ ನಿಯಮವನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ ದೃಷ್ಟಿಯೊಂದರಿಂದಲೇ ಕಲ್ಪಿಸದೆ ಇರುವುದು⁷⁸ ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವೇಣೀಸಂಹಾರ ನಾಟಕದ ಎರಡನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಮುಖಸಂಧಿಯ ‘ವಿಲಾಸ’ವೆಂಬ⁷⁹ ಅಂಗವು ಅಭೀಷ್ಟರಸಕ್ಕೆ ಅನನುಗುಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೇವಲ ಶಾಸ್ತ್ರನಿಯಮಪಾಲನೆಯ ನಿರ್ಬಂಧದಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ.

ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಯಾವ ಉಪಾಯದಿಂದ ಆ ಫಲ ದೊರೆಯುತ್ತದೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಉಪಾಯಗಳ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ಕಡೆಗೆ ನಾಯಕನಿಗೆ ಸಿದ್ಧಿ ಬಂತೆಂಬುದನ್ನೂ, ಉಪಾಯಹಾನಿಯಿಂದ ಪ್ರತಿನಾಯಕನಿಗೆ ನಾಶವೊದಗಿತೆಂಬುದನ್ನೂ ನಾಟಕವು ತೋರಿಸಿ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ನಾಯಕನು ಕೈಗೊಳ್ಳುವ ಉಪಾಯದಲ್ಲಿ ಐದು ಅವಸ್ಥೆಗಳಿರುತ್ತವೆ - 1 ಆರಂಭ, 2 ಪ್ರಯತ್ನ, 3. ಪ್ರಾಪ್ತಿಸಂಭವ, 4. ನಿರುತ್ತಾಪ್ತಿ ಮತ್ತು 5 ಪಲಯೋಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇವು ನಾಯಕನ ಉಪಾಯಸ್ವರೂಪ. ಕಾರ್ಯಾನ್ವಯ, ಕಾರ್ಯಸಂಪಾದನಾ ಯೋಗ್ಯತೆ, ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳ ಪರಿಣಾಮವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಿಯ ಬಗೆಗೆ ಶಂಕೆ, ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳು ತೊಲಗಿ ಅವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಕ್ರಿಯೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಫಲ ಸಿದ್ಧಿಯ ನಿಶ್ಚಯಗಳನ್ನು ಒಳಗೊಳ್ಳುತ್ತವೆ ಇದನ್ನು ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ನಾಯಕನ ಕಾರ್ಯನಿರೂಪಣೆಯೇ ಇತಿವೃತ್ತ ಅದ್ದರಿಂದ ಇತಿವೃತ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವರ್ಥಕಗಳಾದ ‘ಮುಖ’, ‘ಪ್ರತಿಮುಖ’, ‘ಗರ್ಭ’, ‘ಅವಮರ್ಶ’, ‘ನಿರ್ವಹಣ’ ಎಂಬ ಐದು ಸಂಧಿಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ‘ಸಂಧಿ’ಗಳೆಂದರೆ ಇತಿವೃತ್ತದ ಖಂಡಗಳು—ಲೋ

77 ರತ್ನಾವಳಿ ನಾಟಕಿಯಲ್ಲಿ ನಾಯಕ ಧೀರಲಲಿತ ಅವನು ಧರ್ಮಕ್ಕೆ ಆವಿರುದ್ದವಾದ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ಸೇವಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅನೌಚಿತ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರತಿಯಾಗಿ, ‘ಸುಖವಿಲ್ಲದೆ ಇರಬಾರದು’ ಎಂಬ ಮೇರೆಗೆ ಶ್ಲಾಘ್ಯವೇ ಆಗಿದೆ. ಸಮಸ್ತಪ್ರಧೀನಾರ್ವಭಾಮತ್ವವೆಂಬ ಮಹಾಪಲಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿಕೊಂಡ ಕನ್ಯಾಲಾಭವು ನಾಟಕದ ಗುರಿ ಅದಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಐದು ಸಂಧಿಗಳೂ ಬಂದಿವೆ

78 ಭರತಮುನಿಗಳು ಸಂಧ್ಯಂಗಗಳನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದು ರಸಾಂಗವಾದ ಇತಿವೃತ್ತದ ಸ್ವಾರಸ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕೇ ಹೊರತು, ಅದೃಷ್ಟಿ ಲಾಭ, ವಿಘ್ನ ನಿವಾರಣೆ, ಇತ್ಯಾದಿ ಇತರ ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ ಅಲ್ಲ—ಲೋ.

79 ರತಿಭೋಗವನ್ನು ಕುರಿತ ಇಚ್ಛೆಯೇ ‘ವಿಲಾಸ’ ಎಂದು ಆ ಸಂಧ್ಯಂಗದ ಲಕ್ಷಣ. ರತಿಭೋಗವೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಶೃಂಗಾರವೆಂದು ಸಂಕುಚಿತಾರ್ಥವಲ್ಲ; ಅಧಿಕಾರಿಕ (=ಮುಖ) ರಸದ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವಿಭಾವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರೇಯದೇ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ‘ವೇಣೀಸಂಹಾರ’ದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾದುದು ವೀರರಸ. ಅದರಲ್ಲಿ ಅಭಿಪ್ರೇಯವನ್ನು ತೋರಿಸುವ ವರ್ಣನೆ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಸರಿಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತು—ಲೋ.

(೪) ರಸವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಕಾರಣವೆಂದರೆ—ಸಂದರ್ಭಾನುಸಾರವಾಗಿ ಮಧ್ಯೆ ಮಧ್ಯೆ ರಸದ ದೀಪ್ತಿ ಪ್ರಶಮನಗಳನ್ನು ತರುವುದು;—ಇದಕ್ಕೂ ರತ್ನಾವಳಿ ನಾಟಕವೇ ಉದಾಹರಣೆ—ಅಲ್ಲದೆ ಆರಂಭದಿಂದ ಅಂತ್ಯದವರೆಗೂ ಪ್ರಧಾನ ರಸಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ತರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ತಾಪಸವತ್ಸರಾಜನಾಟಕವು ಉದಾಹರಣೆ.

(೫) ನಾಟಕವೇ ಮುಂತಾದ ವಿಶಿಷ್ಟಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ನಿಮಿತ್ತವಿದೆ: ಅದೇನೆಂದರೆ, ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಹೇರಳವಾಗಿ ಬಳಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದರೂ, ಅನುಗುಣವಾದವುಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಆರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಅನೇಕ ವೇಳೆ ಅಲಂಕಾರನಿರ್ಮಾಣದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನಾದ ಕವಿಯು ಅದೊಂದೇ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ರಸವನ್ನು ಮರೆತು ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಬರೆಯತೊಡಗುತ್ತಾನೆ. ಅಂತಹವನ ಉಪದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಮಾತನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ತಮ್ಮ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಒಂದೇ ಆಸೆಯಿಂದ ರಸಗಳನ್ನು ನಿರ್ಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡುವ ಕವಿಗಳನ್ನು ಬೇಕಾದ ಹಾಗೆ ನೋಡಬಹುದು! ೩೦ ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ—

೩೦ ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಸ್ವಪ್ನವಾಸವದತ್ತವೆಂಬ ನಾಟಕದ ಈ ಪದ್ಯ—

ಸ್ತಂಜಿತ ಪಕ್ಷ್ಮಕವಾಟಂ ನಯನದ್ವಾರಂ ಸ್ವರೂಪತಾಡೇನ |

ಉದ್ಭಾಟ್ಯ ಸಾ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾ ಹೃದಯಗೃಹಂ ಮೇ ನೃಪತನೂಜಾ || —ಲೋ.

ಇಲ್ಲಿ ಕಾಂತೆ ನಾಯಕನ ಹೃದಯಗೃಹವನ್ನು ನಯನದ ದ್ವಾರಾ ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಳನ್ನುವ ರೂಪಕವನ್ನು ಅಷ್ಟಕ್ಕೇ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ್ದರೆ ರಸಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯುಂಟುತಿದ್ದಿತು. ಆದರೆ ಕವಿ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರದ ವ್ಯಾಮೋಹದಿಂದ ರಸ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಮರೆತು ಅಗುಳಿ, ಬೀಗದ ಕೈ ಮುಂತಾದುವನ್ನೆಲ್ಲ ತಂದಿರುವುದು ಸರಿಯಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ರೂಪಕಾಲಂಕಾರದಿಂದಲೇ ರಸಕ್ಕೆ ಹಾನಿ ಬಂದಿತೆನ್ನುವುದಾಗಲಿ, ಪದ್ಯವು ಸುತರಾಂ ನೀರಸವೆಂದಾಗಲಿ, ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ, ಆ ಅಲಂಕಾರದ ಅನುಚಿತ ವಿಸ್ತರಣೆಯಿಂದ ಕವಿಯ ರಸದೃಷ್ಟಿ ಕಡಿಮೆಯಾದಂತಾಗಿದೆಯೆನ್ನುವುದನ್ನು ಮಾತ್ರ ಅವರು ತೋರಿಸುತ್ತಿದ್ದಾರೆ. ಇದನ್ನೇ 'ಬಾಲಪ್ರಿಯಾ'ಕಾರರು — 'ಅತ್ರ ನಯನದ್ವಾರಮಿತ್ಯೇತಾವದೇವ ರೂಪಜಂ ಶೃಂಗಾರಾನುಗುಣತಯಾ ಸುಂದರಂ, ನತ್ಯನ್ಯದರ್ಶಿತ ಭಾವಃ' ಎಂದು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ ಆದುದರಿಂದ ಉಚಿತಾಲಂಕಾರವಿದ್ದಾಗಲೂ ರಸವಿಲ್ಲದಿರಬಹುದೆಂಬ ತತ್ವಕ್ಕೆ ಇದು ಸಮರ್ಥಕವೆಂದು ತಿಳಿಯುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಉಪಮೆಯಲ್ಲಿ 'ಹೀನೋಪಮೆ'ಯೆಂಬ ದೋಷವನ್ನು ಒಪ್ಪುವಂತೆ ರೂಪಕದಲ್ಲಿಯೂ ಹೀನವಾದ ಹೋಲಿಕೆ ದೋಷವೆಂದೇ ಪ್ರಾಚೀನರೆಲ್ಲರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಇಲ್ಲಿ ಕವಾಟ, ಬೀಗದಕೈಗಳು, ರೆಪ್ಪೆ, ತರುಣೀರೂಪಗಳಿಗೆ ಹೀನೋಪಮಾನಗಳಾದ್ದರಿಂದ ರೂಪಕವು ಉಚಿತಾಲಂಕಾರವಲ್ಲ; ಅಲಂಕಾರ ದೋಷ. ಅಲಂಕಾರ ದೋಷದಿಂದ ರಸಹಾನಿಯಾಗುವುದು ಸಹಜವೇ ಆಗಿದೆ. ಆದರೆ ಸಮುಚಿತಾಲಂಕಾರ

ಕಾರಿಕೆ

ಅನುಸ್ಥಾನೋಷಮಾತ್ಮಾಪಿ ಪ್ರಭೇದೋ ಯ ಉದಾಹೃತಃ |

ಧ್ವನೇರಸ್ಯ ಪ್ರಬಂಧೇಷು ಭಾಸತೇ ಸೋಽಪಿ ಕೇಷುಚಿತ್

|| ೧೫ ||

ಅನುರಣನ ರೂಪವಾದ ಈ ಧ್ವನಿಯ ಯಾವ ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಉದಾಹರಿಸಲಾಯಿತೋ, ಅದು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮಿಡುಗುತ್ತದೆ. ೧

ವೃತ್ತಿ

ಈ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಅನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯವೆನಿಸುವ ಎರಡು ಬಗೆಯಾದ ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಯಿತಷ್ಟೆ! ಅದು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಂಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ೨ ಇದಕ್ಕೆ ಮಧುಮಥನವಿಜಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪಾಂಚಜನ್ಯನ ಮಾತುಗಳು ೩ ಉದಾಹರಣೆ. ನನ್ನ ಕಾವ್ಯವೇ ಆದ ವಿಷಮ ಜಾಣಲೀಲೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಾಮದೇವನ ಸಹಚರಸಮಾಗಮದ ೪ ಸನ್ನಿವೇಶವು

ದಿಂದಲೂ ಹೀಗೆ ಆಗುವದೆನ್ನುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಅಲಂಕಾರಗಳ ಅಂತರಂಗ ಅನೌಚಿತ್ಯಾ ವಿವೇಕಕ್ಕೆ ರಸದೃಷ್ಟಿಯಂತೆ ಬಾಹ್ಯ ಅನೌಚಿತ್ಯದ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ದೋಷಸ್ವರೂಪ ಪರಿಣ್ವಾನವೂ ಪ್ರಯೋಜಕ. ಮುಂದೆ 201ನೆಯ ಅಡಿತಿಪ್ಪಣಿಯನ್ನು ನೋಡಿ. ಮಹಿಮಭಟ್ಟನು ಇದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ ವೃತ್ತಿವಿವೇಕದಲ್ಲಿ.

೧ ಪ್ರಬಂಧದಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ಪರಂಪರೆಯಿಂದಲೂ ರಸವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲು ಈಗ ಉಪಕ್ರಮಿಸಿದೆ—ಲೋ.

೨ ಪ್ರಬಂಧಗಳೇ ಈ ಅನುರಣನರೂಪ ಧ್ವನಿಗೂ ವ್ಯಂಜಕಗಳೆಂಬವ್ರಾಯ. ಆದರೆ ಅನುರಣನಧ್ವನಿಯು ಮತ್ತೆ ಇಸಾದಿಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಪರ್ಯವಸನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆಲ್ಲ ಬಳಸಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡದೆ ಹೋದರೆ, ನೇರವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹಿಡಿದರೆ, ಪಾಂಚಜನ್ಯೋಕ್ತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹೃತ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಅನುರಣನಧ್ವನಿಯೊಂದೇ ಉಂಟು, ರಸವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವ ಪ್ರಸಂಗ ಬರುತ್ತದೆ—ಲೋ

೩ ಇದರ ಒಂದು ಪದ್ಯದ ಭಾವವಿದು.-(ವರಾಹಾವತಾರದಲ್ಲಿ) 'ಲೀಲಾಜಾಲವಾಗಿ ಸಕಲ ಮಹೀಮಂಡಲವನ್ನೇ ಕೋರಿದಾಡೆಯ ಮೇಲೆ ಹೊತ್ತಂಥ ನಿನಗೆ ಇಂದು ಶರೀರದ ಮೇಲೆ ತಾವರೆದೆಂಟುಗಳ ಆಧರಣ ಕೂಡ ಭಾರವಾಗುತ್ತಿರುವುದು ಹೇಗೆ?'

ರುಕ್ಮಿಣೀ ವಿರಹದಿಂದ ಕಾತರನಾದ ವಾಸುದೇವನ ಹೃದಯರಹಸ್ಯವನ್ನು ಇದು ಅನುರಣನ ರೂಪವಾಗಿ ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ಅನಂತರ ಅದು ಪ್ರಕೃತರಸವಾದ ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ—ಲೋ.

೪ ವಸಂತ, ಯೌವನ, ಮಲಯಾನಿಲ—ಇವರೇ ಕಾಮದೇವನ ಸಹಚರರು ಯೌವನವು ಹೇಳುವ ಒಂದು ಪದ್ಯದ ಭಾವವಿದು:—

ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಗೃಧ್ರ-
ಗೋಮಾಯು-ಸಂವಾದವೇ^{೮೫} ಮೊದಲಾದುವುಗಳೂ

ಕಾರಿಕೆ

ಸುಪ್ತಿಜ್ವಚನಸಂಬಂಧೈಸ್ತಥಾ ಕಾರಕಶಕ್ತಿಭಿಃ |

ಕೃತ್ವದ್ಧಿತಸಮಾಸೈಶ್ಚ ದ್ವ್ಯೋತ್ಕ್ರೋಶಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಃ ಕ್ವಚಿತ್

|| ೧೬ ||

ವಿಭಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು, ಆಖ್ಯಾತಪ್ರತ್ಯಯಗಳು, ವಚನ, ಸಂಬಂಧ, ಕಾರಕ
ಶಕ್ತಿ, ಕೃತ್ವತ್ವಯ, ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯ, ಸಮಾಸ—ಎಲ್ಲವೂ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ
ವಾದ ಧ್ವನಿಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ.^{೮೬}

ವೃತ್ತಿ

ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಧ್ವನಿಯ ಆತ್ಮವಾದ ರಸವೇ ಮುಂತಾದುದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ
ನಾಮ, ಆಖ್ಯಾತ, ವಚನ, ಕಾರಕ, ಕೃತ್, ತದ್ಧಿತ, ಸಮಾಸಗಳೆಲ್ಲವುಗಳಿಂದಲೂ
ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ 'ಚ' ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉಪಸರ್ಗ, ಕಾಲ
ಮೊದಲಾದುವುಗಳೂ ವ್ಯಂಜಕಗಳಾಗಬಹುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ.^{೮೭} ಉದಾಹರಣೆ:

‘ನಾನು ಎಲ್ಲೆ ಮೀರುವವನು, ನಿರಂಕುಶ, ವಿವೇಕಹೀನ,
ಕನಸಿನಲ್ಲಿ ಕೂಡ ನಿನ್ನ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನೆನೆದವನಲ್ಲ’

ಈ ಉಕ್ತಿಯಿಂದ ಯಾವನದ ಸ್ವಭಾವ ಅನುರಣನರೂಪವಾಗಿ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ ಆ
ಸ್ವಭಾವವು ಮುಂದೆ ಪ್ರಕೃತರಸಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನೊದಗಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

^{೮೫} ಇದರ ವಿಸ್ತೃತವಿವರಣೆಗೆ ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಸಂಪುಟ-೧, ಪು. ೧೨೦-೧೨೧ನ್ನು
ನೋಡಿ

^{೮೬} ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಮುಂತಾದುವು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ವಿಶೇಷ
ವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೇರವಾಗಿ ಅಭಿವ್ಯಂಜಿಸುತ್ತವೆ. ಅನಂತರ ಧ್ವನಿತವಾದ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವಿಭಾ
ವಾದಿಸ್ವರೂಪವನ್ನೊದ್ದಿ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

^{೮೭} ವರ್ಣಧ್ವನಿಯಿಂದ ಹಿಡಿದು ಪ್ರಬಂಧಧ್ವನಿಯವರೆಗೆ ಎಲ್ಲವುಗಳಿಂದಲೂ ವಿಭಾವಾದಿ
ಗಳ ಪ್ರತಿಪಾದನದ್ವಾರಾ ನೇರವಾಗಿ ರಸವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಬಹುದು; ಇಲ್ಲವೆ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ
ವ್ಯಂಜನದ್ವಾರಾ ಪರಂಪರೆಯಿಂದ ರಸವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಬಹುದು. ಆದರೆ ಪ್ರಬಂಧಕ್ಕೆ ಇರುವ
ಪರಂಪರೆಯಾ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಈ ಮೊದಲೇ ಪ್ರಸಂಗವಶಾತ್ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಅದನ್ನು ವರ್ಣ
ಪದಾದಿಗಳಿಗೆ ಈಗ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ 'ವ್ಯಂಜಕ'ಗಳೆಂದರೆ ನೇರವಾಗಿ ವ್ಯಂಜಕ
ಗಳೆಂದರ್ಥವಲ್ಲ; ಪರಂಪರೆಯಾ ವ್ಯಂಜಕಗಳೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

೮೬ ನೈಷ್ಕಾರೋ ಹ್ಯಯಮೇವ ಮೇ ಯದರಯಸ್ತತ್ರಾಪ್ಯಸೌ ತಾಪಸಃ
ಸೋಽಪ್ಯತ್ಯೈವ ನಿಹನ್ತಿ ರಾಕ್ಷಸಕುಲಂ ಜೀವತ್ಯಹೋ ರಾವಣಃ |
ಧಿಕ್ ಧಿಕ್ ಶಕ್ರಜಿತಂ ಪ್ರಚೋದಿತವತಾ ಕಿಂ ಕುಂಭಕರ್ಣೇನ ವಾ
ಸ್ವರ್ಗಗ್ರಾಮಟಿಕಾವಿಲುಂರನವ್ಯಥೋಚ್ಛಾಸೈಃ ಕಿಮೇಭಿರ್ಭುಜೈಃ ||

ಅವಮಾನಂ ಗಡ ಶತ್ರುಗಳ್ ತನಗೆನಲ್ ಕೀಳ್ತಾಪಸಂ ತಾನಿವಂ
ತವೆ ಕೊಲ್ವಂ ದನುಜಾಳಿಯಂ ಸ್ವಪುರದೊಳ್ ಮೇಣ್ಣೀವಿಪಂ ರಾವಣಂ |
ದಿವಿಜೇಂದ್ರಾರಿಗಮಂತೆ ಧಿಕ್ ! ನಿರುಪಯುಕ್ತಂ ಕುಂಭಕರ್ಣಂ ವಲಂ
ದಿವಕುಗ್ರಾಮವಿನಾಶದಿಂ ಬರಿದೆ ನೀಳ್ವೀ ತೋಳ್ಗಳಿಂದೀಗಳೇಂ ||

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸ್ಫುಟವಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆ. 'ಮೇ ಯದರಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಖ, ಸಂಬಂಧ, ವಚನಗಳು ವ್ಯಂಜಕವಾಗಿವೆ. ೮೮ 'ತತ್ರಾಪ್ಯಸೌ ತಾಪಸಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ತದ್ಧಿತನಿವಾತಗಳು. ೮೯ 'ಸೋಽಪ್ಯತ್ಯೈವ ನಿಹನ್ತಿ ರಾಕ್ಷಸಕುಲಂ ಜೀವತ್ಯಹೋ ರಾವಣಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಶ್ಚರ್ಯ ಮತ್ತು ಕಾರಕಶಕ್ತಿಗಳು. ೯೦ 'ಧಿಕ್ ಧಿಕ್ ಶಕ್ರಜಿತಂ' ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಶ್ಲೋಕಾರ್ಧದಲ್ಲಿ ಕೃತ್, ತದ್ಧಿತ, ಸಮಾಸ, ಉಪಸರ್ಗಗಳು. ೯೧ ಈ ವಿಧವಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಬಾಹುಲ್ಯವು ಸೇರಿ ಕೊಂಡರೆ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ನಿರತಿಶಯವಾದ ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಂಜಕತ್ವಯುಕ್ತವಾದ ಒಂದೇ ಪದವು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭವಿಸಿದರೂ ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆಯು ಸುಂದರವಾಗುವುದೆನ್ನುವಾಗ ಅಂತಹ ಹಲವಾರು ಸೇರಿಕೊಂಡರೆ ಹೇಳುವುದೇನಿದೆ?

೮೮ 'ನನಗೆ' ಎನ್ನುವಾಗ ಸುಖಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ರಾವಣನ ಗರ್ವಾತಿರೇಕ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ನನಗೆ ಶತ್ರುಗಳು!' ಎನ್ನುವಾಗ ಸಂಬಂಧದ ಅನಾಚಿತ್ಯದಿಂದ ಕ್ರೋಧ ವಿಭಾವ ವ್ಯಂಗ್ಯ; ಬಹುವಚನದಿಂದ ಇದು ಮತ್ತಷ್ಟು ಪುಟವೇರುತ್ತದೆ.

೮೯ 'ತತ್ರಾಪಿ' ಎಂಬ ನಿವಾತಗಳು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂಭವತ್ವವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತವೆ. 'ತಾಪಸ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ತದ್ಧಿತ ಪ್ರತ್ಯಯವು ರಾಮನ ಪೌರುಷಹೀನತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

೯೦ 'ಮನುಷ್ಯಮಾತ್ರನೊಬ್ಬನು ನಾನಿನ್ನೂ ಬದುಕಿರುವಾಗ ನನ್ನ ಮುಂದೆಯೇ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವನು' ಎನ್ನುವಾಗ ಅಂತಹ ಅಸಂಭಾವ್ಯ ಘಟನೆಯೆಂಬುದೂ, ನನ್ನ ಪೌರುಷ ವ್ಯರ್ಥವೆಂಬ ಉದ್ದೇಗವೂ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ರಾವಣ'ನೆನ್ನುವಾಗ ಅರ್ಥಾಂತರ-ಸಂಕ್ರಮಿತ-ವಾಚ್ಯ ಧ್ವನಿ.

೯೧ ಇಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಪೂರ್ವಪೌರುಷದ ಅನುಸ್ತರಣೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ಗ್ರಾಮಟಿಕಾ' ಎಂಬಾಗ ಸ್ವರ್ಗದ ಬಗೆಗೆ ಅನಾದರ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ಭೃಥಾ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಆತ್ಮಪೌರುಷನೆಂದೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ. 'ಭುಜಗಳು' ಎಂಬ ಬಹುವಚನದಿಂದ ಇವು ಬರಿಯ ಹೊರಗೆಂಬುದು ವ್ಯಂಗ್ಯ ಹೀಗೆ ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾಗಿ ಬಿಡಿಸಿ ವಿವೇಚಿಸಿದಷ್ಟೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಎಲ್ಲ ಅಂಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿರುವುದು ಕಾಣುತ್ತದೆ—ಲೋ

ಇದೇ ತಾನೇ ಉದಾಹರಿಸಿದ ಶ್ಲೋಕವೇ ಅದಕ್ಕೆ ಸಾಕ್ಷಿ. ಇಲ್ಲಿ 'ರಾವಣ' ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥಾಂತರ-ಸಂಕ್ರಮಿತ-ವಾಚ್ಯವೆಂಬ ಧ್ವನಿಪ್ರಭೇದದ ನೋಗಿಸಿರುವುದರ ಜತೆಗೆ ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಲಾದ ಇತರ ಪ್ರಯೋಗಗಳ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೂ ತುಂಬಿಕೊಂಡಿದೆ. ಪ್ರತಿಭಾ-ವಿಶೇಷಸಂಪನ್ನರಾದ ಮಹಾತ್ಮರ ಕೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿಯಾದ ಬಂಧ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸಿಕ್ಕುತ್ತವೆ: ಮಹರ್ಷಿ ವ್ಯಾಸರಿಂದ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—

೮೭ ಅತಿಕ್ರಾಂತಸುಖಾಃ ಕಾಲಾಃ ಪ್ರತ್ಯವಸ್ತಿ ತವಾರುಣಾಃ |

ಶ್ವಃ ಶ್ವಃ ವಾಹೀಯದಿವಸಾ ಪೃಥಿವೀ ಗತಯಾವನಾ ||

ವಿಗತಸುಖಂಗಳ್ ಬಹುಲೋ-

ಪಗತಮಹಾದುಃಖಸಂಘಗಳ್ ಕಾಲಂಗಳ್ |

ಮಿಗಿಲೆನೆ ದಿನದಿನಕುಂ ಪಾ-

ಪಗಣಂ, ಗತಯಾವನಾಂಗಿ ಧಾರಿಣಿಯಿರ್ಪಳ್ ||

ಇಲ್ಲಿ ಕೃತ್, ತದ್ಧಿತ, ವಚನಗಳಿಂದ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯವೂ^{೯೨} 'ಪೃಥಿವೀ ಗತಯಾವನಾ' ಎಂಬಾಗ ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ.

ನಾನುಪದಗಳೇ ಮುಂತಾದುವಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಒಟ್ಟಾರೆಯೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿರುವುದನ್ನು ಮಹಾಕವಿಗಳ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ನೋಡಬಹುದು. ನಾನುಪದದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೮೮ತಾಲ್ಯಃ^{೯೩} ಶಿಂಜದ್ವಲಯಸುಭಗೈಃ ಕಾಂತಯಾ ನರ್ತತೋ ಮೇ
ಯಾಮಧ್ಯಾಸ್ತೇ ದಿವಸವಿಗಮೇ ನಿಲಕಂಠಃ ಸುಹೃದ್ವಃ || (—ಮೇಘದೂತ)

ಬಳೆಯಿಂಚರದಿಂ ಬಂಧುರ-

ವಿಳಾಸಮಂ ಮೆರೆವಿನಿಯಳ ತಾಳಗಳಿಂ ತಾಂ |

ಘಳಿಲನೆ ಕುಣಿವಾ ನವಿಲದು

ಕಳೆಯೆ ದಿನಂ ಕಾಂಬುದಲ್ಲಿ ಕಾಂಚನತಟ್ಟದೊಳ್ ||

^{೯೨} ಇಲ್ಲಿ ಕಾಲದೇಶಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿರ್ವೇದಸ್ಥಾಯಿಭಾವವನ್ನು ಧ್ವನಿಸಿ ಶಾಂತರಸಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗಿವೆ—ಲೋ.

^{೯೩} 'ತಾಲ್ಯಃ,' ಎಂಬ ಬಹುವಚನದಿಂದ ಕಾಂತೆಯ ವಿವಿಧ ಕಲಾಪ್ರಾಧಿಮೆ ಧ್ವನಿತವಾಗಿ ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಪೋಷಕವಾಗಿದೆ—ಲೋ.

ಕ್ರಿಯಾಪದದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೮೯ ಅವಸರ ರೋಉಂ ಚಿಲಿ ಚಿಮ್ಮಿ ಅಞಂ ಮಾ ಪುಂಸ ಮೇ ಹಲಚ್ಚೀಞಂ |
ದಂಸಂಜಮೆತ್ತು ಮುತ್ತೇಹಿಂ ಜೇಹಿಂ ಹಿಲಿಲಂ ತುಹ ಣಿ ಜಾಲಮ್ ||

ಪೊರಮಡು ಗೋಳಿಡಲೆಂದೇ
ನೆರೆದೆನ್ನೇ ಕೆಟ್ಟ ಕಣ್ಣಳಂ ಗೋಳಿಸದಿರ್ |
ಬರಲುನ್ನಾದಂ ನಿನ್ನಯ
ದರುಶನದಲೆ, ಕಾಂಬವೆಂತು ನಿನ್ನಯ ಬಗೆಯಂ || ೯೪

ಅಥವಾ—

೯೦ ಮಾ ಪಂಥಂ ರುಂಧೀಟ ಅವೇಹಿ ಬಾಲಲಿ ಅಹೋಸಿ ಅಹಿರಿಟಿ |
ಅಮ್ಮೇಲಿ ಚಿರಿಚ್ಚಾಟ ಸುಣ್ಣುಫರಂ ರಕ್ಕಿದವ್ವಂ ಜೋ ||
ದಾರಿಗಡ್ಡ ನಿಲ್ಲಬೇಡ ದೂರ ಸರಿಯೊ ಬಾಲಕ !
ಅಬ್ಬ ! ನಿನಗೆ ಲಜ್ಜೆಯಿತ್ತು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವಂತಿದೆ |
ಅಸ್ವತಂತ್ರ ರೀಗ ನಾವದೇಕೆಯೆಂದು ಕೇಳಿದೆಯೊ
ಶೂನ್ಯಗೃಹವು ನಮ್ಮದುಂಟು ಕಾಯಬೇಕು ತಪ್ಪದೆ || ೯೫

ಸಂಬಂಧದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೯೧ ಅಣ್ಣತ್ತ ವಚ್ಚಿ ಬಾಲಲಿ ಹ್ಲಾ ಅನ್ನಿ ಕಿಂ ಮಂ ಪುಲೊವಿಸಿ ಎಲಮ್ |
ಭೋ ಜಾಲಭೀರುಲಿಣಂ ತಡಂ ಎಲಿಣ ಹೋಇ ||

ಬೇರೆಡೆ ಬಾಲಕ ಹೋಗಲೊ ನೀನು
ಸ್ನಾನವ ಮಾಡುವ ನನ್ನನ್ನು |
ನೋಡುತ್ತಲೇಸರಿ ನಿಲ್ಲುವೆಯೇಕೆ ?
ಮಡದಿಗೆ ನಡುಗುವ ಪೊರರಿಗೆ
ದಡವೇ ನಿಲ್ಲುವ ಎಡೆಯಲ್ಲ ||

ಪ್ರಾಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಕ'—ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಬರುವ ತದ್ಧಿತ ರೂಪಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ತಿಳಿದೇ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ (ಉದಾ: ಲಘು > ಲಘುಕ > ಹಲುಕ > ಹಲ್ಕು). ತಿರಸ್ಕಾರಾತಿಶಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗಲೇ ಈ 'ಕ' ಪ್ರತ್ಯಯವು

೯೪ ಇಲ್ಲಿ 'ಈಷ್ಟೆ' ಮುಂತಾದ ಭಾವಗಳು ವ್ಯಂಗ್ಯ.

೯೫ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಈಷ್ಟಾತಿಶಯ ವ್ಯಂಗ್ಯ

ಬರುವುದು. ೯೬ 'ವೃತ್ತಿ'ಯ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನರಿತು ಸೇರಿಸಿದಾಗ ಸಮಾಸಗಳಿಗೂ ೯೭ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಪಾತಗಳ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದ ಚಕಾರ ೯೮ ಉದಾಹರಣೆ:—

೯೯ ಅಯಮೇಕಪದೇ ತಯಾ ವಿಯೋಗಃ ಪ್ರಿಯಯಾ ಚೋಪನತಃ ಸುದುಃಸಹೋ ಮೇ |
ನವವಾರಿಧರೋ ದಯಾದಹೋಭಿರ್ಭವಿತವ್ಯಂ ಚ ನಿರಾತಪಾರ್ಥಮೈಃ ||
(—ವಿಕ್ರಮೋರ್ವಶೀಯ)

ದಾರುಣಕಾಂತಾವಿರಹ-

ಪ್ರಾರಂಭಂ ಸಾದುರ್ದಂತೆ ಕಾಮುಗಿಲುಂ ತಾಂ |
ತೋರಿತ್ತೀಗಳ್ ದಿನಗಳ್
ದೂರಾತಪಗಳ್ ವಿಲಾಸದರೆಯಂ ಮೆರೆಗುಂ ||

ಅಥವಾ ಕೆಳಗಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ತು' ೯೯ ಎಂಬ ನಿಪಾತವನ್ನು ನೋಡಿ—

೯೯ ಮುಹುರಂಗುಲಿಸಂವೃತಾಧರೋಷ್ಯಂ ಪ್ರತಿಷೇಧಾಕ್ಷರವಿಕ್ಲವಾಭಿರಾಮಮ್ |
ಮುಖಮಂಸವಿವರ್ತಿ ಪಕ್ಷ್ಮಲಾಕ್ಷ್ಮಾಃ ಕಥಮಪ್ಯನ್ನಮಿತಂ ನ ಚುಂಬಿತಂ ತು ||

ಅಡಿಗಡಿಗಂಗುಳೀದಳಗಳಿಂದಧರೋಷ್ಯಗಳಂ ಮುಸುಂಕುತುಂ
ಬಿಡು ಬಿಡು ಬೇಡ ಬೇಡೆನಿಸ ನಲ್ಲುಡಿಗಳ್ ಕಿವಿಗಳ್ಗೆ ಸೌಖ್ಯಮಂ |
ಕೂಡೆ ಹರಿಣಾಕ್ಷಿ ತನ್ನ ವೆಗಲತ್ತು ತಿರುಂಗಿಸಿದಾಸ್ಯಪದ್ಮಮಂ
ಪಿಡಿಡತಿಕಷ್ಟದಿಂ ನೆಗಪಿಯುಂ ನೆರೆ ಚುಂಬಿಸದಾದೆನಾನದಂ || ೧೦೦

೯೬ 'ಭೀರುಕ' ಎಂಬ ತದ್ವಿತರೂಪ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯ. ಕೇವಲ ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯ ಪ್ರೇಮದಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟುಬಿದ್ದ ಅರಸಿಕರಿಗಿಂತ ಹೆಚ್ಚಿನ ಕುತ್ಸಿತರು ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅವಜ್ಞಾತಿಶಯ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

೯೭ ಸಮಾಸಗಳಿಗೆ ನೇರವಾಗಿಯೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವುಂಟೆಂಬುವುದು—ಲೋ.

೯೮ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಚಕಾರಗಳಿವೆ. ಎರಡಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಜಾತ್ಯೇಕ ವಚನವನ್ನು ಬಳಸಿದೆ. 'ಮೊದಲೇ ಗಾಯ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಬರೆ' ಎಂದಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಾಕತಾಲೀಯ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅವಳ ಎರಹ ಮತ್ತು ಮಳೆಗಾಲ, ಎರಡೂ ಬಂದವೆಂದಮೇಲೆ ಪ್ರಾಣವನ್ನು ತೆಗೆಯಲು ಇಷ್ಟು ಸಾಕು, ಎಂದು ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

೯೯ ಇದು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪಸೂಚಕ. ಅಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಚುಂಬನೆ ಲಾಭವಾಗಿದ್ದರೂ ಕೃತಕೃತ್ಯತೆಯುಂಟಾಗುತ್ತಿದ್ದಿತೆಂಬುದು ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

೧೦೦ ಶಾಕುಂತಲ, ಬಸವಪ್ಪ ಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳ ಭಾಷಾಂತರ.

ಬೇರೆ ವಿಧವಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ನಿಪಾತಗಳಿಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದೇನೋ ಸರಿಯೆ.¹⁰¹ ಆದರೆ ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಿರುವುದು ರಸಾನುಗುಣವಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ ವನ್ನು ಮಾತ್ರ. ಉಪಸರ್ಗಗಳ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :—

೯೪ ನೀವಾರಾ ಶುಕಗರ್ಭಕೋಟಿರಮುಖಭ್ರಷ್ಟಾಸ್ತರೂಪಾಃ
ಪ್ರಸ್ಮಿಗ್ಧಾಃ ಕ್ವಚಿದಿಂಗುದೀಫಲಭಿಃ ಸೂಚ್ಯಂತ ಏವೋಪಲಾಃ |
ವಿಶ್ವಾಸೋಪಗಮಾದಭಿನ್ನಗತಯಃ ಶಬ್ದಂ ಸಹಂತೇ ಮೃಗಾ-
ಸ್ತೀಯಾಧಾರಪಥಾಶ್ಚ ವಲ್ಕಲಶಿಖಾನಿಷ್ಯಂದ ಲೇಖಾಂಕಿತಾಃ ||

ಆರಯೆ ಸೂಚಿಕುಂ ಗಿಳಿಗಳರ್ಪಗಕೋಟಿರದಿಂ ಜಗುಳ್ಳ ನೀ-
ವಾರಮುಮಿಂಗುದೀಫಲವಿಭೇದದೆ ನುಣ್ಣಿಡಿಡಿರ್ಪ ಕಲ್ಮಳುಂ |
ತೇರಿನ ಶಬ್ದಮಂ ಸಹಿಸಿ ನಂಬುಗೆಯಿಂ ಸುಳಿವೇಣಬೃಂದಮುಂ
ನಾರುಡೆಯಂಚಿನಿಂದಿಳಿದ ನೀರೆ ರೆಯಾಂತ ತಟಾಕಮಾರ್ಗಮುಂ ||¹⁰²

ಎರಡು ಮೂರು ಉಪಸರ್ಗಗಳನ್ನು¹⁰³ ಒಂದೇ ಪದಕ್ಕೆ ಜೋಡಿಸುವುದೂ ಸಹ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೋಷ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೯೫ ಪ್ರಭೃತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿರೀಯತ್ಪಿಷ್ಠ ತಮಸಿ ಸಮುದ್ವೀಕ್ಷ್ಯ ವಿತಾವೃತೀನ್ ಪ್ರಾಕ್
ಜಂತೂನ್ . . .

ಅಥವಾ — ಮನುಷ್ಯವೃತ್ತಾ ಸಮುಪಾಚರಂತಮ್ . . .¹⁰⁴ ಇವೇ

¹⁰¹ (ಕಾವ್ಯಜ್ಞರಲ್ಲದ) ವೈಯಾಕರಣರ ಮನೆಮನೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ನಿಪಾತಗಳು 'ವಾಚಕ' ಗಳಲ್ಲ, 'ದ್ಯೋತಕ'ಗಳು ಮಾತ್ರವೆಂಬುದನ್ನು ಘೋಷಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅವರ ಕಾರಣಗಳೆಂದರೆ— (೧) ಧಾತುಗಳ ಮೊದಲಿಗೆ ಮಾತ್ರ ನಿಪಾತಗಳ ಪ್ರಯೋಗ, (೨) ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗದ ಅಭಾವ ಮತ್ತು (೩) ಪಷ್ಠೀ ಮುಂತಾದ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಅಪ್ರಯೋಗ ('ಚಂದ್ರನ ಹಾಗೆ' ಎನ್ನ ಬೇಕಾದರೆ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿ 'ಚಂದ್ರ ಇವ' ಎಂದರೆ ಸಾಕು; 'ಚಂದ್ರಸ್ಯ ಇವ' ಎಂದೇ ಹೇಳುವ ಕಾರಣವಿಲ್ಲ), ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿಯ ದ್ಯೋತಕತ್ವವೇ ಬೇರೆ ರೀತಿಯದು—ಲೋ.

¹⁰² ಶಾಕುಂತಲ, ಬಸವಪ್ರಶಸ್ತಿಗಳ ಭಾಷಾಂತರ. 'ಪ್ರಸ್ಮಿಗ್ಧಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕರ್ಷ ವನ್ನು ತೋರಿಸುವ 'ಪ್ರ' ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವು ಇಂಗುದೀಫಲಗಳ ಸರಸತ್ವವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಆಶ್ರಮದ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

¹⁰³ ಎರಡು ಮೂರಕ್ಕಿಂತ ಹೆಚ್ಚಾದರಲ್ಲವೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ. ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಮ್, ಉದ್, ವಿ, ಈ ಉಪಸರ್ಗಗಳಿಂದ ಭಗವಂತನ ಕೃಪಾತಿಶಯ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ—ಲೋ.

¹⁰⁴ ಶ್ಲೋಕದ ಪೂರ್ಣ ಪಾರವಿದು—

ಮನುಷ್ಯವೃತ್ತಾ ಸಮುಪಾಚರಂತಂ
ಸ್ವಬುದ್ಧಿಸಾಮಾನ್ಯಕೃತಾನುಮಾನಾಃ |

ಮುಂತಾದುವು. ನಿಪಾತಗಳಿಗೂ ಸಹ ಇದೇ ನಿಯಮವೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅಹೋ
ಬತಾಸಿ ಸ್ವೈಹಣೀಯವೀರ್ಯಃ . . . 105 ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಉದಾಹರಣೆಗಳು.
ಹಾಗೆಯೇ—

೯೬ ಯೇ ಜೀವಂತಿ ನ ಮಾನ್ತಿ ಯೇ ಸ್ವವಪುಷಿ ಪ್ರೀತ್ಯಾ ಪ್ರಸೃತ್ಯಂತಿ ಚ
ಪ್ರಸೃಂತಿ ಪ್ರಮದಾಶ್ರಮಃ ಪುಲಕಿತಾ ದೃಷ್ಟೇ ಗುಣನ್ಯೂರ್ಜಿತೇ |
ಹಾಧಿಕ್ಯಷ್ಟಮಹೋ ಕ್ಷಯಾಮಿ ಶರಣಂ ತೇಷಾಂ ಜನಾನಾಂ ಕೃತೇ
ನೀತಾನಾಂ ಪ್ರಲಯಂ ಶರೇನ ವಿಧಿನಾ ಸಾಧುದ್ವಿಷಃ ಪುಷ್ಯತಾ ||

ಜೀವಿಸುವೆಂಬರಾರೊ ಮುದದಿಂ ಬಿರಿಯುತ್ತೆ, ಸಮಂತು ವೃತ್ಯಮಂ
ಗೈವರದಾರೊ ಬಾಪ್ತ ಪುಲಕಂಗಳೆ ಪೊಣ್ಣೆ, ಗುಣೋರ್ಜಿತೇಕ್ಷಣಂ |
ತೀವಿದುದೆಂದು ; ಮೇಣವರೆ ಚಿಃ ಶರನಿಂ ವಿಧಿಯಿಂ ಗುಣಾರಿಯಿಂ-
ದೇವಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿ, ಪೊರೆಯಲ್ಪವರಂ ಮಗುಳ್ಳಿತ್ತ ಪೋದಸೆಂ ||

ಇವೇ ಮುಂತಾದುವೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಪದಪೌನರುಕ್ತ್ಯವೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಾಗಿದ್ದರೆ ಶೋಭಾವಹವೇ
ಆಗುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ—

೯೭ ಯದ್ವಂಚನಾಹಿತಮತಿರ್ಬಹುಚಾಟುಗರ್ಭಂ
ಕಾರ್ಯೋನ್ಮುಖಃ ಬಲಜನಃ ಕೃತಕಂ ಬ್ರವೀತಿ |
ತತ್ ಸಾಧಮೋ ನ ನ ವಿದಂತಿ ವಿದಂತಿ 106 ಕಿಂತು
ಕರ್ತುಂ ವೃಥಾಪ್ರಣಯಮಸ್ಯ ನ ಪಾರಯಂತಿ ||

ವಂಚನೆಯೊಂದರೊಳ್ ಕೃತವಿನಿಶ್ಚಯರಾಗಿರುತುಂ ಸ್ವಕಾರ್ಯಮಾ-
ತ್ರೋಚಿತಮಪ್ಪ ಜೇನ್ನುಡಿಗಳಂ ತವೆ ಕೃತವದಿಂದೆ ದುರ್ಜನರ್ |

ಯೋಗೀಶ್ವರೈರಪ್ಯಸುಖೋಧಮೀಶ
ತ್ವಾಂ ಬೋದ್ಧುಮಿಚ್ಛಂತ್ಯಬುಧಾಃ ಸ್ವತಕ್ಕೈಃ ||

ಭಗವಂತನಲ್ಲಿರುವ ಲೋಕಾನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿಯ ಅತಿಶಯ ಸಮ್, ಉಪ, ಆ, ಎಂಬ ಉಪ
ಸರ್ಗಗಳ ಬಲದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

105 ಶ್ಲಾಘಾತಿಶಯ, ನಿರ್ವೇದಾತಿಶಯಗಳು 'ಅಹೋ' (=ಹಾ) 'ಬತ' (=ಧಿಕಾ)
ಎಂಬ ನಿಪಾತಗಳಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

106 ಇಲ್ಲಿ 'ವಿದಂತಿ' ಎಂದರೆ 'ಅವರೇ ಸರ್ವವನ್ನೂ ಸುತರಾಂ ತಿಳಿವವರು' ಎಂದು
ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

ಸೂಚಿಪರೆಂಬುದಂ ನಿಜದೆ ಕಾಣರೆ? ಕಾಂಬರು ಸಜ್ಜ ನರ್ಕಳಾ-

ಲೋಚನೆಯಾದೊಡ್ಡಿ ಸಟಿಯಿಂ ಪ್ರಣಯೋತ್ಕರಮಂ ಪ್ರಕಾಶಿಸಲ್ ||

ಇವೇ ಮುಂತಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಕಾಲದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೯೮ ಸಮವಿಸಮಜಿವಿಸಸಾ ಸಮಂತಃ ಮಂದಮಂದಸಂಚರಾ |

ಅಇರಾ ಹೋಹಿನ್ತಿ ಪಹಾ ಮಣೋರಹಾಣಂ ಪಿ ದುಲ್ಲಂಘಾ ||

ಸಮವಿಸಮಸಮಾನಂಗಳ್

ಸುಮಂದಸಂಚಾರಕಾರಣಂಗಳ್ ಬೇಗಂ |

ಗಮನಾತೀತಂ ನೋಡ-

ಲ್ಯಮನು ಮನೋರಥಕಮೆನಿಪುವೀ ಪಂಥಾನಂ ||

ಇಲ್ಲಿ 'ಅಇರಾ ಹೋಹಿನ್ತಿ ಪಹಾ' ಎನ್ನುವಾಗ ಹೋಹಿನ್ತಿ ಎಂಬ ಕಾಲವಿಶೇಷ-
ವಾಚಕಪ್ರತ್ಯಯವು ರಸಪರಿಪೋಷಕ್ಕೆ¹⁰⁷ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಗಾಥೆಯ
ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಪ್ರವಾಸವಿಪ್ರಲಂಭ-ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ವಿಭಾವವೆಂದು ಭಾವಿಸಿದರೆ ಸ್ವಾರಸ್ಯವು
ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂಶವು ವ್ಯಂಜಕವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ
ಪ್ರಕೃತಿಯ ಅಂಶವೂ ವ್ಯಂಜಕವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ:—

೯೯ ತದ್ಗೃಹಂ ನತಭಿತ್ತಿ ಮಂದಿರಮಿದಂ ಲಬ್ಧಾವಗಾಹಂ ದಿವಃ

ಸಾ ಧೇನುರ್ಜರತೀ ಚರನ್ತಿ ಕರಿಣಾಮೇತಾ ಘನಾಭಾ ಘಟಾಃ |

ಸ ಕ್ಷುದ್ರೋ ಮುಸಲಧ್ವನಿಃ ಕಲಮಿದಂ ಸಂಗೀತಕಂ ಯೋಷಿತಾ-

ಮಾಶ್ಚರ್ಯಂ ದಿವಸ್ಯೈರ್ವಿಜೋಯಮಯತೀಂ ಭೂಮಿಂ ಸಮಾರೋಪಿತಃ ||

ಮುರಿದ ಗೋಡೆಗಳಂದಿನಾ ಮನೆಯೆಲ್ಲಿಯೆಲ್ಲಿಯದಿಂದಿನ

ಸ್ವರ್ಗಸೀಮೆಯನಡರುತಿರುವೀ ಕಲಶರಂಜಿತ ಮಂದಿರ !

ಮುತ್ತಮುದಿಯಾಗಿದ್ ಧೇನುವದೆಲ್ಲಿಯೆಲ್ಲಿಯದಿಂದಿನ

ಗರ್ಜಿಸುತ್ತಿಹ ಮೇಘವರ್ಣದ ಮದಗಜಗಳೇ ಮೋಹರ !

ಒನಕೆನೆಟ್ಟಿನ ಗಡುಸು ಶಬ್ದವದೆಲ್ಲಿಯೆಲ್ಲಿಯದಿಂದಿನ

ನಾಡೆ ಚೆಲುವೆಯರೊಸೆದು ಪಾಡುವ ಮಧುರವಾದೀ ಗಾನವು !

ಏನಿದಚ್ಚುರಿಯಿನಿತೆ ದಿನಗಳಲಿಂತು ಪಾರ್ವಗೆ ಬಡವಗೆ

ಬಂದಿತೀಪರಿಯೆಲ್ಲ ಭಾಗ್ಯವು ಭೋಗವಂತೆಯೆ ಮಾನವು ||

107 ಊಹಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಸಾಕು, ಮಳೆಗಾಲವು ನಡುಗಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದಮೇಲೆ ಬಂದೇ
ಬಿಟ್ಟಿರುವಾಗ ಇನ್ನು ಹೇಳುವುದೇನೆಂದು ವ್ಯಂಗ್ಯ—ಲೋ.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ದಿವಸ್ಯಃ ಎಂಬ ಪದದ ಪ್ರಕೃತಿಭಾಗವು ವ್ಯಂಜಕವಾಗಿದೆ. ಸರ್ವನಾಮಗಳ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಕೂಡ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೇ ನೋಡಬಹುದು. 108 ಈ ಸರ್ವನಾಮಗಳ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟುಕೊಂಡೇ, ಕವಿಯು ಮೂಲ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಎಲ್ಲಿ' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಿಕ್ಕ ವ್ಯಂಜಕವಿಶೇಷಗಳನ್ನೂ ಸಹೃದಯರು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಪದ, ವಾಕ್ಯ, ರಚನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವುಂಟೆಂದು ಹೇಳಿದುದರಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಅಂಶಗಳೆಲ್ಲವೂ ಗತಾರ್ಥವಾಗಿದ್ದರೂ, ಮತ್ತೆ ಅವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ವಿಶಾಲ ವಾದ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯುಂಟಾಗಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶವೇ ಕಾರಣ.

ಇದಕ್ಕೆ ಯಾರಾದರೂ ಹೀಗೆ ಅಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು—'ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದಿಂದ ಮಾತ್ರ ರಸಾದಿಗಳು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುವವೆಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಿರಿ ; ಈಗ ನಾನುವಿಭಕ್ತಿಪ್ರತ್ಯಯಗಳೇ ಮೊದಲಾದ (ನಿರರ್ಥಕ) ಅಂಶಗಳಿಗೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಗತವೇ ಅಲ್ಲವೆ?' ಎಂದು, ಇದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವನ್ನು ಪದಗಳಿಗೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವುಂಟೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸುವಾಗಲೇ ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. 109 ಒಂದು ವೇಳೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳು ಮಾತ್ರವೇ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವವೆಂದರೂ, ಆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷ ಗಳು ವ್ಯಂಜಕಶಬ್ದಗಳೊಡನೆ ಅತ್ಯಂತ ನಿಕಟವಾದ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದ ರಿಂದ, ಮೇಲೆ ಸೂಚಿಸಿದ ವ್ಯಂಜಕಶಬ್ದಸ್ವರೂಪನಿರೂಪಣೆಯು ಪ್ರಕಾರಾಂತರ ದಿಂದಾದರೂ ಉಪಯುಕ್ತವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಶಬ್ದವಿಶೇಷಗಳು ಇಂತಿಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಶೋಭಿಸುವವೆಂದು ಬೇರೆ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ¹¹⁰ ಹೇಳಿರುವ ವಿಭಾಗವೂ ಕೂಡ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಅವಲಂಬಿಸಿಯೇ ಹೊರಟಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಎಷ್ಟೋ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ರಸವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ

108 'ತದ್ ಗೇಹಂ' (=ಆ ಮನೆ) ಎಂಬಾಗ 'ನತಭಿತ್ತಿ' ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತ್ಯಂತರದೊಡನೆ ಕೂಡಿದ 'ತದ್' ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮವು ಆ ಮನೆ ಸಮಸ್ತ ಅಶುಭಕ್ಕೂ ನೆರೆಯಾಗಿ ಇಲಿಹೆಗ್ಗಣ ಗಳಿಂದ ತುಂಬಿರುವುದನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ಸುಮ್ಮನೆ 'ಆ ಮನೆ' ಎಂದಿದ್ದರೆ ಉತ್ಕರ್ಷಾರ್ಥವೂ ಆಗಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗೆಯೇ 'ಸಾ ಧೇನುಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ—ಲೋ.

109 ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಅರ್ಥ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದವೇ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ವ್ಯಾಪಾರವು ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ಪದಗಳಿಗೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಾತಿರಿಕ್ತವಾದ ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರವುಂಟು ಇದನ್ನು ನಾವು ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ಯೋತ ದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಣಯಿಸಲಾಗಿದೆ—ಲೋ.

110 ಉದ್ಭಟನ 'ಭಾಮಹವಿವರಣ'ದಲ್ಲಿ—ಲೋ.

ವಲ್ಲಾ? ಎನ್ನಬಹುದು. ಅಂತಹ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಸೌಷ್ಠವವು ಅವುಗಳಿಗೆ ಇರುವುದೆಂದು ಹೇಳಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ನಾವು ರಸವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಅಧಿಕವಾಗಿರುವ ಬೇರೆ ಕವಿಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿಶೇಷವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತೇವೆ. ಆ ಅನುಪೂರ್ವಿಯು ಈಗ ತಪ್ಪಿದ್ದರೂ, ಎಂದರೆ ಅವು ಈಗ ಬಿಡಿಬಿಡಿಯಾಗಿ ಉಳಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಹಕಾರವಿಲ್ಲದೆ ಬಂದರೂ ಸಹ, ಅವುಗಳಿಗೆ ನಾವು ಅಭ್ಯಾಸಬಲದಿಂದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿಶೇಷವನ್ನು ತಂದುಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ.¹¹¹ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ಸಮಾನವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸೌಂದರ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವೈಷಮ್ಯವನ್ನು ತರಬಲ್ಲ ಬೇರಾವ ಕಾರಣವನ್ನು ತಾನೆ ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯ? ಆ ಕಾರಣವು ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವೇದ್ಯವೆನ್ನುವುದಾದರೆ ನಾವು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಕೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ:—ಸಹೃದಯತ್ವವೆಂದರೇನು?

111 ಸ್ತೃಕ್, ಚಂದನ, ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಸ್ಥಲದಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರ ವ್ಯಂಜಕಗಳಾಗದೆ ಇದ್ದರೂ, ಆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಶಕ್ತಿಯು ಅನೇಕ ಕಡೆ ನಮಗೆ ಪರಿಚಿತವಾದ ಕಾರಣ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಅದರಿಂದಾವೃತವಾದ ಸೊಬಗನ್ನು ಅದು ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ತಂದುಕೊಡುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—‘ತಟೀ ತಾರಂ ತಾಮೃತಿ’ ಎಂಬಾಗ ತಟೀ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪುಲ್ಲಿಂಗ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗ ರೂಪಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟುಕೊಟ್ಟು, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗರೂಪವನ್ನೇ ಸಹೃದಯರು ಆದರಿಸಿದ್ದಾರೆ, ‘ನಾಮಪದವೂ ಹೆಣ್ಣಾದರೆ ಮಧುರ’ ಎಂಬ ಹೇಳಿಕೆಯಂತೆ—ಲೋ

ಕುಂತಕನ ವಕ್ರೋಕ್ತಿಜೀವಿತದಲ್ಲಿ ಈ ಶ್ಲೋಕದ ಪೂರ್ಣ ಪಾರ ಬರುವುದಿಲ್ಲದೆ ‘ನಾಮೈವ ಸ್ತ್ರೀತಿ ಪೇಶಲಂ’ (II. ೨೨) ಎಂಬ ಕಾರಿಕಾ ಭಾಗವೂ ಬರುತ್ತದೆ ಇದನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಕುಂತಕನ ಗ್ರಂಥದ ಪರಿಚಯ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರಿಗೆ ಇತ್ತೆನಿಸುತ್ತದೆ ಇದೇ ಬಗೆಯ ಮಾತು ಕಾಮಂದಕನ ನಿತಿಸಾರದಲ್ಲೂ ಹೀಗೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ:—

ನಾಮಾಪಿ ಸ್ತ್ರೀತಿ ಸಂಹ್ಲಾದಿ ವಿಕರೋತ್ಕೇವ ಮಾನಸಮ್ |

ಕಿಂ ಪುನರ್ಧರ್ಶನಂ ತಸ್ಯಾ ವಿಲಾಸೋಲ್ಲಾಸಿತಭುವಾ || (I ೫೨)

ಆದರೆ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ಕಾಮಂದಕನಿಂದಲೇ ‘ಸ್ತ್ರೀತಿ ನಾಮಾಪಿ ಮಧುರಂ’ ಎಂಬ ಮಾತನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡರೆನ್ನಲು ಶಕ್ಯತೆ ಕಡಿಮೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾಮಂದಕನ ಸಂದರ್ಭ ಸ್ತ್ರೀಪ್ರಶಂಸೆ, ಹೆಣ್ಣಿನ ದರ್ಶನವಿರಲಿ, ಹೆಸರೇ ಉಲ್ಲಾಸವನ್ನು ತರುತ್ತದೆಂದು ಅವನ ಉಕ್ತಿ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗರೂಪವೂ ಮಧುರವೆಂಬುದು ಸಂದರ್ಭ. ಈ ಸಂದರ್ಭ ಕುಂತಕನಿಗೂ ಅಭಿನವಗುಪ್ತನಿಗೂ ಸಮಾನವಾಗಿದೆ. ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಬರೆದ ಮತ್ತು ಇದೇ ಲಕ್ಷ್ಯಪದದ (....ತಟೀ ತಾರಂ ತಾಮೃತಿ) ಪೂರ್ಣಪಾರವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸುವ ಕುಂತಕನು (ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ಉದಾಹರಿಸಿಲ್ಲ) ಲೋಚನವನ್ನೋದಿ ಆಮೇಲೆ ಬರೆದನೆನ್ನುವ ಊಹೆ ಅಷ್ಟೊಂದು ಸರಿಯಾಗದು.

ಎಂದು. ರಸಭಾವಗಳ ಪರಿವೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಕುರಿತು ಕೆಲವೊಂದು ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕನಿಯಮಗಳನ್ನು ಬಲ್ಲವರು ಸಹೃದಯರೇ? ಅಥವಾ ರಸಭಾವಾದಿ ಮಯನಾದ ಕಾವ್ಯದ ಸ್ವರೂಪಪರಿಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣರಾದವರು ಸಹೃದಯರೇ? ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷವು ನಿಜವಾದರೆ ಅಂತಹ ಸಹೃದಯರು 'ಸುಂದರ'ವೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿದ ಶಬ್ದ ವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಸೌಂದರ್ಯನಿಯಮವೇನೂ ಇರಲಾರದು, ಏಕೆಂದರೆ ಹೊಸದೊಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿಕೊಂಡು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿ ನಿಯಮಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದೇನೂ ಅಸಂಭವವಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರಕಾರ ರಸಜ್ಞತೆಯೇ ಸಹೃದಯತ್ವ. ಹಾಗೆ ರಸಜ್ಞರಾದ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ವೇದ್ಯವಾಗುವ ಶಬ್ದಗಳ ನೈಸರ್ಗಿಕ ವಿಶೇಷವೆಂದರೆ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಗೊಳಿಸಬಲ್ಲ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೇ. ಅದನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಅವುಗಳಿಗೆ ಸೌಂದರ್ಯವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಬದಲು ವಾಚಕತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಅವುಗಳ ವಿಶೇಷವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದಾದರೆ, ಅರ್ಥದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 'ಪ್ರಸಾದ' ಗುಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೋಡಬಹುದು; ಅರ್ಥದೃಷ್ಟಿಯೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ 'ಅನುಪ್ರಾಸ'ವೇ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು¹¹² ಮಾತ್ರ ಗುರುತಿಸಬಹುದು; ಅಷ್ಟೆ.

ಹೀಗೆ ರಸಾದಿಗಳ ವ್ಯಂಜಕಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿಸಿ ಈಗ ರಸಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿವರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಬಂಧೇ ಮುಕ್ತಕೇ ವಾಪಿ ರಸಾದೀನ್ ಬಂಧುಮಿಚ್ಛತಾ |

ಯತ್ನಃ ಕಾರ್ಯಃ ಸುಮತಿನಾ ಪರಿಹಾರೇ ವಿರೋಧಿನಾಮ್ || ೧೭ ||

ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ, ಮುಕ್ತಕದಲ್ಲಿಯೇ ಆಗಲಿ, ರಸಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಷ್ಟವಿರುವ ಕವಿಯು ಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಾಗಲಿ ಮುಕ್ತಕದಲ್ಲಾಗಲಿ ರಸಭಾವಗಳನ್ನು ಸಮಾವಿಷ್ಟವಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸುವ ಕವಿಯು ರಸಪ್ರತಿಬಂಧಕಗಳನ್ನು ದೂರೀಕರಿಸಲು ಸರ್ವ

¹¹² 'ಮೊದಲಾದುವನ್ನು' ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಗುಣಗಳನ್ನು ಮತ್ತು ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ರಚನೆಯ 'ಪ್ರಸಾದ'ದ ಸೌಂದರ್ಯದಿಂದ ತುಂಬಿದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬಳಸಬೇಕೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನೂ ಮಾಡಬೇಕು. ಇಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ಒಂದೇ ಒಂದು ರಸಮಯವಾದ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ಕೂಡ ಅವನು ರಚಿಸಲಾರದೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಯತ್ನ ಪಟ್ಟು¹¹³ ಕವಿಯು ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ವಿರೋಧಿಗಳಾವುವೆಂದರೆ ಇವು :—

ಕಾರಿಕೆ

ವಿರೋಧಿರಸಸಂಬಂಧಿವಿಭಾವಾದಿಪರಿಗ್ರಹಃ |

ವಿಸ್ತರೇಣಾನ್ವಿತಸ್ಯಾಪಿ ವಸ್ತುನೋಽನ್ಯಸ್ಯ ವರ್ಣನಮ್ || ೧೮ ||

ಅಕಾಂಡ ಏವ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿರಕಾಂಡೇ ಚ ಪ್ರಕಾಶನಮ್ |

ಪರಿಪೋಷಂ ಗತಸ್ಯಾಪಿ ಪಾನೇಪುನ್ಯೇನ ದೀಪನಂ |

ರಸಸ್ಯ ಸ್ಯಾದ್ವಿರೋಧಾಯ ವೃತ್ತ್ಯನೌಚಿತ್ಯಮೇವ ಚ || ೧೯ ||

ವಿರುದ್ಧ ರಸದ ವಿಭಾವಾದಿಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು, ದೂರಾನ್ವಿತವಾದ ವಸ್ತುವಾವುದೋ ಒಂದನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದು, ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ಮೊಟಕುಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು, ಪರಿಪೋಷವನ್ನು ಆಗಲೇ ಪಡೆದಾಗಿದ್ದರೂ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅತಿಯಾಗಿ ಅದನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದು, ಮತ್ತು 'ವೃತ್ತಿ'ಯ ಅನೌಚಿತ್ಯ—ಇವೆಲ್ಲವೂ ರಸದ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ಸೃತ್ತಿ

(೧) ಪ್ರಸ್ತುತರಸಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ರಸವಾವುದುಂಟೋ ಅದರ ವಿಭಾವ, ಭಾವ, ಅನುಭಾವಗಳನ್ನೇ ಚಿತ್ರಿಸುವುದು ರಸಭಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ವಿರುದ್ಧರಸದ ವಿಭಾವಪರಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ: ಶಾಂತರಸದ ವಿಭಾವಗಳನ್ನು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿಯಾದಮೇಲೆ, ಒಡನೆಯೇ ಅದೇ ವಿಭಾವಗಳನ್ನೇ ಶೃಂಗಾರರಸಕ್ಕೂ ವಿಭಾವಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು.¹¹⁴ ವಿರುದ್ಧರಸದ ಭಾವ¹¹⁵

¹¹³ ಔಚಿತ್ಯದ ನಿಯಮವನ್ನರಿತವನಿಗೆ ಸಹಜವಾಗಿಯೇ ಪರಿಹರಿಸಬೇಕಾದ್ದೇನೆಂಬುದು ತಿಳಿಯುವಾಗ ಮತ್ತೇಕೆ ಈ ಕಾರಿಕೆಗಳನ್ನಬಹುದು. ಹಾಗಲ್ಲ. ಪಠ್ಯವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವ ಅಂಶ ಔಚಿತ್ಯದ ಅಭಾವವೇ ಹೊರತು ಔಚಿತ್ಯದ ವಿರೋಧಿ ಯಾವುದೆಂಬುದಲ್ಲ. ಅಪಥ್ಯದ ಸೇವನೆಯಿಂದ ವ್ಯಾಧಿ ಹುಟ್ಟುವಂತೆ ಪಥ್ಯದ ಅಸೇವನೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ—ರೋ.

¹¹⁴ ಹಾಸ್ಯ-ಶೃಂಗಾರಗಳಿಗೆ, ವೀರ-ಅದ್ಭುತಗಳಿಗೆ, ರೌದ್ರ-ಕರುಣಗಳಿಗೆ, ಭಯಾನಕ-ಬೀಭತ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿಭಾವಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ಶಾಂತ-ಶೃಂಗಾರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿದೆ. ಪ್ರಶಮಕೂ ರಾಗಕ್ಕೂ ವಿರೋಧ ಸ್ಪಷ್ಟ.

¹¹⁵ ಇಲ್ಲಿ ಭಾವವೆಂದರೆ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವ; ಸ್ಥಾಯಿಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ—ರೋ.

ಪರಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ: ಪ್ರಿಯನೊಡನೆ ಪ್ರಣಯಕಲಹದಿಂದ ಕುಪಿತೆಯರಾದ ಕಾಮಿನಿಯರನ್ನು ವೈರಾಗ್ಯದ¹¹⁶ ಕಥೆಗಳ¹¹⁷ ಮೂಲಕ ಒಲಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಯತ್ನಿಸುವುದು. ವಿರುದ್ಧರಸದ ಅನುಭಾವಪರಿಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ: ಪ್ರಣಯಕುಪಿತೆಯಾದ ಕಾಂತೆಯು ಪ್ರಸನ್ನಳಾಗದೆ ಹೋದಾಗ ಕೋಪಾವೇಶವಿವಶನಾದ ನಾಯಕನ ರೌದ್ರಾಟೋಪದ ವರ್ಣನೆ.

(೨) ಪ್ರಸ್ತುತರಸಕ್ಕೆ ಬಹಳ ದೂರದ ಸಂಬಂಧವಿರುವ ಯಾವುದೋ ವಸ್ತುವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು ಎರಡನೆಯ ರಸಭಂಗಕಾರಣ. ಉದಾಹರಣೆ: ವಿಪ್ರಲಂಭ ಶೃಂಗಾರದ ನಾಯಕನೊಬ್ಬನನ್ನು ವರ್ಣಿಸಲು ಹೊರಟು, ಯಮಕವೇ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳ ವ್ಯಾಮೋಹದಿಂದ ಕವಿಯು ಪರ್ವತಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುವುದು.

(೩) ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸವನ್ನು ಮೊಟಕುಮಾಡುವುದು ಮತ್ತು ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು ಮೂರನೆಯ ರಸಭಂಗಕಾರಣ. ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸವಿರಾಮಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ: ನಾಯಕನಿಗೂ ಸಮಾಗಮಯೋಗ್ಯಳಾದ ನಾಯಿಕೆಗೂ ಅಂಕುರಿತವಾದ ಅನುರಾಗವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಅವರ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಪರಿಪೋಷವನ್ನೂ ತಂದು, ಪರಸ್ಪರ ಅನುರಾಗವನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ ಮೇಲೆ, ಅವರ ಸಮಾಗಮೋಚಿತವಾದ ಉಪಾಯಚಿಂತೆಯನ್ನಾಗಲಿ ಕಾರ್ಯವನ್ನಾಗಲಿ ವರ್ಣಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ, ಕಾರ್ಯಾಂತರಗಳನ್ನು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ವರ್ಣಿಸುವುದು.¹¹⁸ ಅಕಾಲದಲ್ಲಿ ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆ: ಸರ್ವವೀರವಿಲಯಕಾರಿಯಾದ ಪ್ರಲಯಘೋರ ಸಂಗ್ರಾಮವು ಸಂಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಿರುವಾಗ, ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ (ರಾಮ)ದೇವನಂತಹ ನಾಯಕನೂ

116 ಎಂದರೆ ಶಾಂತರಸದ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವವಾದ ನಿರ್ವೇದ ವ್ಯಂಜಕವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಒಂದಿಷ್ಟು ನಿರ್ವೇದ ಸುಳಿದರೂ ರತಿಯು ವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ. ಪರಮಾರ್ಥದ ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವಾದ ವಸ್ತುವ್ಯಾಹಾರಿಕ ಜೀವನದ ಸರ್ವಸ್ವವೆನಿಸುವ ಅಭಿಮಾನವನ್ನು ತಳೆವುದೆಂತು? ಶುಕ್ತಿ-ರಜತಗಳ ಭ್ರಾಂತಿ ತೊಲಗಿ, ನಿಜ ತಿಳಿದ ಮೇಲೆಯೂ ಅದು ಉಪಾದೇಯವೆನ್ನುವುದು ಶಕ್ಯವೇ?—ಲೋ.

117 'ಕಥೆಗಳ' ಎಂಬ ಬಹುವಚನ ಶಾಂತರಸದ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳಾದ ಧೃತಿ, ಸ್ತೂತಿ, ಮುಂತಾದುವನ್ನು ಒಳಗೊಳ್ಳುತ್ತದೆ—ಲೋ.

118 ವತ್ಸರಾಜಚರಿತೆಯ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕದಲ್ಲಿ ರತ್ನಾವಳಿಯ ಹೆಸರನ್ನು ಕೂಡ ಎತ್ತದೆ ಎಜಯವರ್ಮನ ವ್ಯತ್ಯಾಂತದ ವರ್ಣನೆ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ—ಲೋ.

ಸಹ¹¹⁹ ಅಕಾರಣವಾಗಿ ಶೃಂಗಾರಕಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತನಾದನೆಂದು ವರ್ಣಿಸುವುದು. ಇಂತಹ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ವಿಧಿಯು ಕಥಾನಾಯಕನ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಮಂಕುಗೊಳಿಸಿ ತೆಂದು ಸಮಾಧಾನ ಹೇಳುವುದೇನೂ ಸರಿಯಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯ ದೃಷ್ಟಿಯೊಂದನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕವಿಯು ಬರೆಯುವುದು ಯುಕ್ತ. ಇತಿವೃತ್ತವು ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಉಪಾಯ ಮಾತ್ರ ವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು— 'ಆಲೋಕಾರ್ಥೀ ಯಥಾ ದೀಪಶಿಖಾಯಾಂ ಯತ್ಸವಾನ್ ಜನಃ,'¹²⁰ ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಕಾರಿಕೆಗಳಲ್ಲಿ.

ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದಲೇ, ಕೇವಲ ಇತಿವೃತ್ತವನ್ನು ಮಾತ್ರ ವರ್ಣಿಸಲು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಹೊರಟಾಗ ಅಂಗಾಂಗಿಭಾವವಿಲ್ಲದ ರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಬೇಕಾಗುವುದರಿಂದ, ಕವಿಗಳು ಈ ವಿಧವಾದ ತಪ್ಪುಗಳಿಗೆ ಗುರಿಯಾಗುತ್ತಾರೆ. ಆದುದರಿಂದ ಅವರಿಗೆ ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವಿರುವುದು ಯುಕ್ತ ವೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಬೇಕೆಂದು ನಾವು ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಬರೆಯತೊಡಗಿದವೇ ಹೊರತು, ಕೇವಲ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಒಂದು ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಚಾರಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಉತ್ಕಟೇಚ್ಛೆಯಿಂದೇನೂ ಅಲ್ಲ.¹²¹

(೪) ರಸವು ಪರಿಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದರೂ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ವಿಸ್ತರಿಸುವುದು ನಾಲ್ಕನೆಯ ರಸಭಂಗ ಕಾರಣ. ಸಕಲ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೂ ಸಾಕಷ್ಟು ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅಸ್ವಾದನನ್ನು ಕೊಟ್ಟ ರಸವು, ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅತಿಯಾಗಿ ಒತ್ತಿದರೆ ಹಿಸುಕಿದ ಹೂವಿನಂತಾಗುತ್ತದೆ.

(೫) ಹಾಗೆಯೇ 'ವೃತ್ತಿ'ಯ ಅನೌಚಿತ್ಯವೂ ರಸಭಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ: ನಾಯಕನನ್ನು ಕುರಿತು ನಾಯಿಕೆಯೊಬ್ಬಳು ಉಚಿತ ರೀತಿಯನ್ನು

119 ಎಂದಮೇಲೆ ಇನ್ನು ವೇಣೀಸಂಹಾರದ ದ್ವಿತೀಯಾಂಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ದುರ್ಯೋಧನಾದಿಗಳ ಶೃಂಗಾರ ವರ್ಣನೆ ಎಷ್ಟು ಅನುಚಿತವೆಂದು ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ ಇದನ್ನು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿಟ್ಟೇ ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಧಿ ತರುವ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಗ್ರಂಥಕಾರನು ಅಸಮಂಜಸವೆನ್ನುವುದು; ಮೊದಲು ಈ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದು ಸಂಧ್ಯಂಗದ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ—ಲೋ.

120 ಕಾರಿಕೆ, I ೯

121 ತಾತ್ತ್ವಿಕವಾಗಿ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ವಾದ ಅರ್ಥವಿರಲಿ, ಇಲ್ಲದೆ ಇರಲಿ, ನಮಗೆ ಯಾವ ಅಭಿನವೇಶವೂ ಇಲ್ಲ. ಅಂಥ ಅತಿ ಶ್ರದ್ಧೆಯಿಂದ ಹೊರಡುವುದು ಕಾಗೆಯ ಹಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಲೆಕ್ಕ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟಂತೆಯೇ ಸರಿ—ಲೋ.

ತೃಜಿಸಿ ತಾನೇ ಸಂಭೋಗಾಭಿಲಾಷೆಯನ್ನು ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ಹೇಳುವುದು. ಅಥವಾ 'ವೃತ್ತಿ'ಯೆಂದರೆ ಭರತನ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಕೈಶಿಕಿಯೇ ಮೊದಲಾದುವು ಇಲ್ಲವೆ ಇತರ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರಕಾರರು ಹೇಳುವ ಉಪನಾಗರಿಕಾ ಮುಂತಾದುವು— ಇವುಗಳನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವ ಅನಾಚಿತ್ಯವೂ ರಸಭಂಗಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಈ ಎಲ್ಲ ರಸಭಂಗಕಾರಣಗಳನ್ನೂ ಮತ್ತು ಹೀಗೆಯೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಾದ ಇತರ ಕಾರಣಗಳನ್ನೂ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಸತ್ಕವಿಗಳು ಬಹಳ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿರಬೇಕು. ಇದನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪದಲ್ಲಿ ಹೇಳುವ ಪರಿಕರ ಶ್ಲೋಕಗಳಿವು :

ಮುಖ್ಯಾ ವ್ಯಾವಾರವಿಷಯಾಃ ಸುಕವೀನಾಂ ರಸಾದಯಃ |

ತೇಷಾಂ ನಿಬಂಧನೇ ಭಾವ್ಯಂ ತೈಃ ಸದೈವಾಪ್ರಮಾದಿಭಿಃ ||

ನೀರಸಸ್ತು ಪ್ರಬಂಧೋ ಯಃ ಸೋಽವಶದ್ವೋ ಮಹಾನ್ ಕವೀಃ |

ಸ ತೇನಾಕವಿರೇವ ಸ್ಯಾದನ್ಯೇನಾಸ್ಮೃತಲಕ್ಷಣಃ ||

ಪೂರ್ವೇ ವಿಶೃಂಖಲಗಿರಃ ಕವಯಃ ಪ್ರಾಪ್ತಕೀರ್ತಯಃ |

ತಾನ್ಯಮಾಶ್ರಿತ್ಯ ನ ತ್ಯಾಜ್ಯಾ ನೀತಿರೇಷಾ ಮನೀಷಿಣಾ ||

ವಾಲ್ಮೀಕಿವ್ಯಾಸಮುಖ್ಯಾಶ್ಚ ಯೇ ಪ್ರಖ್ಯಾತಾಃ ಕವೀಶ್ವರಾಃ |

ತದಭಿಪ್ರಾಯಬಾಹ್ಯೋಽಯಂ ನಾಸ್ಮಾಭಿರ್ದರ್ಶಿತೋ ನಯಃ ||

ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದೇ ಸುಕವಿಗಳ ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸ. ಅವುಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಾಗ ಅವರು ಒಂದು ತಪ್ಪೂ ಆಗದಂತೆ ಸದಾ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿರಬೇಕು. ನೀರಸವಾದ ಪ್ರಬಂಧವೇ ಕವಿಗೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ದೊಡ್ಡ 'ಅಪಶಬ್ದ.' ಈ ದೋಷದಿಂದ ಅವನು 'ಅಕವಿ'ಯೆನಿಸುತ್ತಾನೆ. ಒಬ್ಬನೂ ಅವನ ಹೆಸರನ್ನು ಮುಂದೆ ಸ್ಮರಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹಿಂದೇನೋ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಬರೆದ ಕವಿಗಳೂ ಕೂಡ ಕೀರ್ತಿಯನ್ನು ಗಳಿಸಿಬಿಟ್ಟರು.¹²² ಆದರೆ ಅವರನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಈಗ ಹೇಳಿದ ನೀತಿಯನ್ನು ಮತಿವಂತರಾರೂ ಬಿಡಬಾರದು. ವಾಲ್ಮೀಕಿ, ವ್ಯಾಸ, ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಖ್ಯಾತ ಕವೀಶ್ವರರ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ನೀತಿಯನ್ನೇನೂ ನಾವು ತೋರಿಸಿಲ್ಲ.

122 ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಬಹುದು—'ಪರಿವೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪಡೆದಾದ ಕರುಣರಸವನ್ನೇ ಕಾವಿದಾಸನು ರತಿವಿಲಾಪದ ವರ್ಣನೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬಳಸಿರುವನಷ್ಟೆ. ರಸವಿರೋಧಿಗಳನ್ನು ಬಿಡಬೇಕೆಂಬ ಈ ನಿರ್ಬಂಧವೇಕೆ?' ಎಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ಗ್ರಂಥಕಾರನ ಉತ್ತರವಿದು. ವಸಿಷ್ಠರೇ ಮೊದಲಾದ ಮಹರ್ಷಿಗಳು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಸ್ತೂತಿವಿಹಿತ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರಬಹುದು ; ಅದರಂತೆ ನಾವೂ ಬಿಡಲು ತೊಡಗುತ್ತೇವೆಯೆ ? ಮಹಾತ್ಮರ ವರ್ತನೆ ಅಚಿಂತ್ಯವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ವಿವಕ್ಷಿತೇ ರಸೇ ಲಬ್ಧಪ್ರತಿಷ್ಠೇ ತು ವಿರೋಧಿನಾಮ್ |

ಬಾಧ್ಯಾನಾಮುಂಗಭಾವಂ ವಾ ಪ್ರಾಪ್ತಾನಾಮುಕ್ತಿರಚ್ಛಲಾ

|| ೨೦ ||

ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ರಸವು ಸ್ಥಿರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾದಮೇಲೆ ಆ ರಸದಿಂದ ಬಾಧ್ಯವಾಗುವಂತೆ, ಅಥವಾ ಆ ರಸಕ್ಕೆ ಗೌಣವಾಗಿ ವಿರೋಧಿಗಳು ಬರುವಂತೆ, ಬರೆದರೂ ತಪ್ಪಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸೇರಿ ವಿವಕ್ಷಿತ ರಸವು ಪರಿಪುಷ್ಟವಾಗಿರುವಾಗ, ವಿರೋಧಿ ರಸದ ಅಂಗಗಳು ಬಾಧ್ಯವಾಗಿಯೋ ಇಲ್ಲವೇ ಅಂಗವಾಗಿಯೋ ಬರುವಂತೆ ಬರೆದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಬಾಧ್ಯತ್ವವೆಂದರೆ ತಮ್ಮ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳುವಿಕೆ, ಅಷ್ಟೆ. ಆದ ಕಾರಣ ಅಂತಹ ವಿರೋಧಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ರಸಕ್ಕೆ ಪರಿಪೋಷನೇ ದೊರೆಯುತ್ತದೆ. ಅಂಗತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದುಬಿಟ್ಟಾಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧಿತ್ವವೇ ಉಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಂಗತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿರಬಹುದು ಇಲ್ಲವೆ ಆರೋಪಿತವಾಗಿರಬಹುದು. ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಅಂಗತ್ವವುಳ್ಳವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗಗಳಾದ¹²³ ವ್ಯಾಧಿಯೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಂಗಗಳಲ್ಲದವನ್ನು (= ಮರಣಾದಿಗಳನ್ನು) ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ದೋಷವೇ. ಒಂದುವೇಳೆ ಮರಣಕ್ಕೂ ಅದರ ಅಂಗತ್ವವುಂಟೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರೂ, ಅದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಆಶ್ರಯದ ವಿಚ್ಛೇದದಿಂದ ರಸಕ್ಕೂ ಅತ್ಯಂತ ವಿಚ್ಛೇದವು ಬರುವುದೇ ಕಾರಣ. 'ಕರುಣ ರಸಕ್ಕೆ ಇಂತಹ ವಿಷಯಗಳು ಪರಿಪೋಷನನ್ನೇ ತರುತ್ತವಲ್ಲಾ?' ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಕರುಣರಸವು ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಸಕ್ತವಾದುದರಿಂದಲೂ ಪ್ರಕೃತರಸಕ್ಕೆ ವಿಚ್ಛೇದವೇ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಇದು ತಪ್ಪು. ಕರುಣರಸವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಮರಣಾನಂತರ ಬಹಳ ಬೇಗವೇ ಪುನರ್ಮಿಲನದ ಸಂಭವವಿದ್ದರೆ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಮರಣವನ್ನು ವರ್ಣಿಸು

123 ಕರುಣದಲ್ಲಿ ನಿರಪೇಕ್ಷಭಾವ, ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಾದರೆ ಸಾಪೇಕ್ಷಭಾವ. ಹೀಗೆ ಎರಡೂ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿವೆ, ನಿಜ. ಆದರೆ 'ವ್ಯಾಧಿ' ಮುಂತಾದುವು ಕರುಣದ ಅಂಗಗಳೆಂಬುದು ಪರಿಚಿತ; ಏಕೆಂದರೆ ಅವು ಕರುಣದಲ್ಲಿ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತವೆ, ಅವೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ಯಾದರೆ ಅವು ಬರಬಹುದು, ಅವೇ ಬರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ—ಲೋ.

ವುದೂ ಅತ್ಯಂತ ವಿರೋಧಿಯೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ 124 ಹೆಚ್ಚು ಕಾಲ ಕಳೆದಮೇಲೆ ಪುನರ್ಮಿಲನದ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಸಹ, ಪ್ರವಾಹರೂಪವಾದ ಪ್ರಣಯಕ್ಕೆ ಇದರಿಂದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಚ್ಛೇದವುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ, ರಸಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಕವಿಯು ಇವುಗಳನ್ನು ಬಿಡಬೇಕು.

ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ರಸವು ಪರಿಪುಷ್ಟವಾಗಿರುವಾಗ ವಿರೋಧಿರಸಾಂಗಗಳು ಬಾಧ್ಯವಾಗುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದು ದೋಷವೆನಿಸದಿರುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—125

೧೦೦ ಕ್ವಾಕಾಯಂ ಶಶಲಕ್ಷ್ಮಣಃ ಕೃಚ ಕುಲಂ ಭೂಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಸಾ

ದೋಷಾಣಾಂ ಪ್ರಶಮಾಯ ಮೇ ಶ್ರುತಮಹೋ ಕೋಪೇಽಪಿ ಕಾಂತಂ ಮುಖಮ್ |

೧೦ ವಕ್ಷ್ಯಂತ್ಯಪಕಲ್ಮಷಾಃ ಕೃತಧಿಯಃ ಸ್ವಪ್ನೇಽಪಿ ಸಾ ದುರ್ಲಭಾ

ಚೇತಃ ಸ್ವಾಸ್ತ್ಯಮುಪೈಹಿ ಕಃ ಬಲು ಯುವಾ ಧನ್ಯೋಽಧರಂ ಪಾಸ್ಯತಿ ||

ಎಲ್ಲಿಯಕಾರ್ಯಮೆಲ್ಲಿ ಶತಿಯಾ ಸುಕುಲಂ! ಪ್ರಿಯ ಮತ್ತೆ ಕಾಂಬಳೇ

ಪೊಲ್ಲದನೊತ್ತಲಿಲ್ಲಿ ತಿಳಿವೀ ಮೊಗಮೇಂ ಮುನಿದುಂ ಮನೋಹರಂ |

ಬಲ್ಲರಕಲ್ಮಷರ್ ನುಡಿವರೇಂ ಕನಸಲ್ಲಿಯುಮೀಕೆ ಕಾಣಳ-

ನ್ನಿಲ್ಲಿ ಸುಧೀರನಾಗು ಮನವೇ!—ಮಿಗೆ ಚುಂಬಿವ ಧನ್ಯನಾವನೋ ||

ಹಾಗೆಯೇ ಮಹಾಶ್ವೇತೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ಭರಾನುರಕ್ತನಾದ ಪುಂಡರೀಕನಿಗೆ ದ್ವಿತೀಯ ಮುನಿಕುಮಾರನು ಮಾಡುವ ಉಪದೇಶವು ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ. 126

ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ಅಂಗಭಾವವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ರಸವಿರೋಧಿಗಳ ನಿರ್ದುಷ್ಟ ಪ್ರಯೋಗಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

“ಭ್ರಮಮರತಿಮಲಸಹೃದಯತಾಂ ” ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ. 127 ವಿರೋಧಿ ರಸಗಳು

124 ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕಾಳಿದಾಸನು ಹೀಗೆ ಯಶಸ್ವಿಯಾಗಿಯೇ ಗಂಗಾಸರಯೂ ಸಂಗಮದಲ್ಲಿ ಅಜಮಹಾರಾಜನ ಶರೀರತ್ಯಾಗವನ್ನು ಬಣ್ಣಿಸಿದ್ದಾನೆ ಇಲ್ಲಿ ಮರಣವೂ ರತಿಗೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಬಂದಿದೆ. ಕುಶಲನಾದ ಕವಿ ‘ಮರಣ’ವೆಂಬ ಪದವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬಳಸಲಿಲ್ಲ—ಲೋ.

125 ಇಲ್ಲಿ ವಿತರ್ಕ-ಔತ್ಸುಕ್ಯ, ಮತಿ-ಸ್ಪೃತಿ, ಶಂಕೆ-ದೈನ್ಯ, ಧೃತಿ-ಚಿಂತೆ ಇವುಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬಂದು, ಎರಡನೆಯದು ಮೊದಲನೆಯದನ್ನು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ ಹೋಲಿಸಿ—ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಸಂಪುಟ ೧-ಪು. ೯೯; ಸಂಪುಟ ೨-ಪು. ೧೦೫.

126 ಬಾಣನ ಕಾದಂಬರಿ ಕಥೆಯಲ್ಲಿದೆ ಈ ವರ್ತನೆ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ವೈರಾಗ್ಯದ ವಿಭಾವಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ, ವಿಚ್ಛೇದಗೊಳ್ಳಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ ಅನುರಾಗದ ದಾಡ್ಯವನ್ನು ಅವು ಎತ್ತಿ ತೋರಿಸುತ್ತವೆ—ಲೋ.

127 ಹಿಂದೆ ಬಂದಿರುವ ಉದಾಹರಣೆ ೩೯ ನ್ನು ನೋಡಿ. ಇಲ್ಲಿ ಕರುಣೋಚಿತವಾದ ವ್ಯಾಧಿ ಶ್ಲೇಚೆಯಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ—ಲೋ.

ಆರೋಪಿತವಾದ ಅಂಗಭಾವವನ್ನು ಪಡೆದು ನಿರ್ದುಷ್ಟವೆನಿಸುವ ಪ್ರಯೋಗಗಳು :

೧೦೧ ಪಾಂಡುಕ್ಯಮಂ ವದನಂ ಹೃದಯಂ ಸರಸಂ ತವಾಲಸಂ ಚ ವಪುಃ |

ಆವೇದಯತಿ ನಿತಾಂತಂ ಕ್ಷೇತ್ರಿಯರೋಗಂ ಸಖಿ ಹೃದನ್ತಃ ||

ವದನಂ ಬಿಳಿದುಂ ಕೃಶಮುಂ

ಹೃದಯಂ ಸರಸಂ ಶರೀರಮಲಸಂ ನಿನ್ನಾ |

ಸುದತಿಯ ಬಿಡದೆಲ್ಲವ ಪೇ-

ಳ್ವುದು ಹೃದಯೋಮೊಳವ ಯಕ್ಷ್ಮರೋಗದ ಪರಿಯಂ ||

೨. ಕೋಪಾತ್ಮೋಮಲರೋಲ....128

ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳು.

ಈ ಅಂಗತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಯು ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆಯಿಂದಲೂ ಆಗಬಹುದು. ಯಾವುದೋ ಒಂದು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು 'ಆಧಿಕಾರಿಕ' ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯವಾಗಿರುವಾಗ, ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧಗಳಾದ ಎರಡು ರಸಗಳೋ ಇಲ್ಲವೆ ಎರಡು ಭಾವಗಳೋ ಆ ಮುಖ್ಯವಾದ ರಸಾಂತರಕ್ಕೆ ಮತ್ತೆ ಅಂಗಭಾವವನ್ನು ಪಡೆಯಬಹುದು. ಹೀಗಾದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ಈಗಾಗಲೇ ಹೇಳಲಾದ 'ಪ್ರಶ್ನೋ ಹಸ್ತಾವ ಲಗ್ನಃ....'129 ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. 'ಅಲ್ಲಿ ಅವಿರೋಧ ಹೇಗೆ?' ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಎರಡನ್ನೂ ಅನ್ಯಪರವೆಂದು ನಾವು ತೀರ್ಮಾನಮಾಡುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಉತ್ತರ. 'ಅನ್ಯಪರಗಳೇ ಆದರೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧಿಗಳಿಗೆ130 ವಿರೋಧನಿವೃತ್ತಿ ಯಾಗುವುದೆಂತು?' ಎಂದು ಮತ್ತೆ ಕೇಳಿದರೆ ಅದಕ್ಕೂ ಈ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ:—ಹೊಸದಾಗಿ ವಿಧಿಯನ್ನು ವಿಧಿಸುವಾಗ131 ಎರಡು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ

128 ಉದಾಹರಣೆ ೩೪ನ್ನು ನೋಡಿ

129 ಉದಾಹರಣೆ ೨೧ನ್ನು ನೋಡಿ.

130 ಎರಡು ವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾದ ವಿರೋಧ ಒಂದು ಬಗೆ; ಸಾಮಗ್ರಿಕೃತವಾದ ವಿರೋಧ ಇನ್ನೊಂದು ಬಗೆ. ಶೀತ-ಉಷ್ಣಗಳಿಗೆ ಮೊದಲನೆಯ ಬಗೆಯ ವಿರೋಧವೇ ಹೊರತು. ಎರಡನೆಯ ಬಗೆಯ ವಿರೋಧ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಇಲ್ಲದಿರಬಹುದು—ಲೋ.

131 ಒಂದೇ ಕಾರ್ಯದ ಬಗೆಗೆ 'ಇದನ್ನು ಮಾಡು,' 'ಇದನ್ನು ಮಾಡಬೇಡ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದರೆ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮೀಮಾಂಸಕರು ಇಂತಹ ವಿರುದ್ಧ ವಿಧಿಪ್ರಸಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಎಕಲ್ಪವೇ ಪರ್ಯವಸನ್ನಾರ್ಥವೆಂದು ತೀರ್ಮಾನಿಸುತ್ತಾರೆ. —ಲೋ.

ವಾದ ಉಕ್ತಿಗಳಿದ್ದರೆ ದೋಷವಾಗುವುದೇ ಹೊರತು ಹಿಂದೆ ಆದುದರ ಅನುವಾದ ಮಾಡುವಾಗ¹³² ದೋಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೦೨ ಏಹಿ ಗಚ್ಛ ಪತೋತ್ತಿಷ್ಠ ವದ ಮಾನಂ ಸಮಾಚರ |
 ಏವಮಾಶಾಗ್ರಹಗ್ರಸ್ತ್ಯಃ ಕ್ರೀಡಂತಿ ಧನಿನೋಽರ್ಥಿಭಃ ||
 ಬಾ ಪೋ ಸಾರ್ ನಿಲ್ ನುಡಿ ಸ-
 ಲ್ಲಾ ಪವನುಳಿಯೆಂದು ಮೇಣ್ಣುರಾಶಾಗ್ರಹಸಂ- |
 ಘೋಪಹತರ್ ಧನಿಗಳ್ ಕ್ರೀ-
 ಡಾಪರತೆಯನಾಳ್ವರಶ್ಚಿ ಯಾಚಕಜನದೊಳ್ ||¹³³

ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ವಿಧಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಗಳೆರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬಂದರೂ ಕೇವಲ ಅನುವಾದರೂಪವಾದುದರಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಕ್ಷಪ್ತೋ ಹಸ್ತಾ ವ ಲಗ್ನಃ (ಪದ್ಯ ೨೧) ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಈರ್ಷ್ಯಾ-ವಿಪ್ರಲಂಬಶೃಂಗಾರ ಮತ್ತು ಕರುಣರಸಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ತ್ರಿಪು ರಾರಿಯ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾದ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ. ಅದಕ್ಕೆ ಇವು ಗಳನ್ನು ಅಂಗವೆಂದೇ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ರಸಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಧಿ-ಅನುವಾದ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯವಹಾರವೇ ಅಸಂಭವ ವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ.¹³⁴ ಏಕೆಂದರೆ ಅವೂ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳೆಂದು ಎಲ್ಲರೂ

132 'ಎಂದರೆ ಮತ್ತೊಂದಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದಾಗ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ.

133 'ಬಾ, ಹೋಗು' ಮುಂತಾದುವೆಲ್ಲ ಧನಿಕರ ಕ್ರೀಡೆಗೆ ಅಂಗವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಕವೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ರಾಜನ ಸಮ್ಮುಖದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮೈರವನ್ನು ನುಂಗಿಕೊಂಡು ನಿಂತಿ ರುವ ಬದ್ಧದೈವಿಗಳಿಬ್ಬರಂತೆ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಗಳು ಕೂಡ ಅನ್ವಪರತಂತ್ರವಾಗಿರುವಾಗ ತಂತಮ್ಮ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿನ್ನೈದುವುದಿಲ್ಲ; ಇನ್ನು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧದ ಚಿಂತೆಗೇ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವೆಂದಮೇಲೆ ವಿರೋಧವೆಂತು ಅರಿವಿಗೆ ಬರಬೇಕು?—ಲೋ.

134 'ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಿದ್ದಾಗ 'ವಿಧಿ'; ಅಪ್ರಧಾನವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ವಿರುವಾಗ 'ಅನುವಾದ'; ನೀವೆಂದೂ ರಸವಾಚ್ಯವೆಂದರೆ ಸಹಿಸುವವರಲ್ಲ' ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಯನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಲು ಈಗ ಉಪಕ್ರಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ವಿಧಿ-ಅನುವಾದಗಳು ಕೇವಲ ಪ್ರಧಾನತ್ವ-ಅಪ್ರಧಾನತ್ವಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸತಕ್ಕವು; ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲೂ ಅವು ಬರುವುದು ಅಸಂಭವವಲ್ಲ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ರಸವೇ ಕಾವ್ಯದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಬರುವಾಗ ಅಲ್ಲಿ ರಸಕ್ಕೂ ಅನುವಾದಪ್ರಾಯತ್ವವು ಉಂಟೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಅಥವಾ ಅನುವಾದ

ಒಪ್ಪುತ್ತಾರೆ. ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ ವಾಚ್ಯಕ್ಕೂ ಇರುವ ವಿಧಿ-ಅನುವಾದಗಳು ಆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ರಸಗಳಿಗೂ ಬರುವುದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಲು ಯಾರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ರಸಗಳೇ ಸಾಕ್ಷಾತ್ವಾಗಿ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥ¹³⁵ಗಳೆಂದು ಕೆಲವರು ಒಪ್ಪದೆ ಇರಬಹುದು ಅವರಾದರೂ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವು¹³⁶ ರಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಹಾಗೆಂದರೂ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಅಭೀಷ್ಟವಾದ ರಸಕ್ಕೆ ಕಾರಣಗಳಾದ ಎರಡು ಅಂಗಗಳನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತಿರುವೆವೆಂದರೂ, ಮುಖ್ಯವಾದ ಶಿವಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲದೆ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಒಂದೇ ಕಾರಣವು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ವಿರುದ್ಧಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆಂದರೆ ವಿರೋಧ ಬರುವುದೇ ಹೊರತು ವಿರುದ್ಧವಾದ ಎರಡು ಅಂಶಗಳು ಸಹಕಾರಿಗಳಾಗಿ ಒಂದೇ ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆಂದರೆ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ.¹³⁷ ಹಾಗಾದರೆ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಧ್ವನಿಯು ಬಂದರೆ ಅಭಿನಯಿಸುವುದು ಹೇಗೆಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಉತ್ತರವಿಷ್ಟೆ : ಈ ವಿಧವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ಅಭಿನಯಿಸುವರೋ ಹಾಗೆಯೇ ಇದನ್ನೂ ಅಭಿನಯಿಸಬಹುದು, ಎಂದು. ಹೀಗೆ 'ವಿಧಿ'—'ಅನುವಾದ'ಗಳ ನ್ಯಾಯವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವುದರಿಂದ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವು ಪರಿಹೃತವಾದಂತಾಯಿತು.

ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಅಭಿನಂದನೀಯನೂ ಅಭ್ಯುದಯಸಂಪನ್ನನೂ ಆದ ನಾಯಕನೊಬ್ಬನ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಿರುವಾಗ ಅವನ ಪ್ರತಿಪಕ್ಷದವರ ಕರುಣರಸವು ಸಹೃದಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಆತಂಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ; ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ

ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ವಿಭಾವಾದಿಗಳಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುವ ರಸವೂ ಅನುವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥವೆಂದು ಮುಂದಿನ ವಾಕ್ಯ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

135 ಪಾಠಾಂತರ—'ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ.'

136 ಕಾವ್ಯಾರ್ಥ=ವಿಭಾವಾದಿ—ಲೋ.

137 ಅನ್ನ ಮಾಡುವ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿ :—ನೀರಲ್ಲಿ ಶೈತ್ಯವಿದೆ ; ಬೆಂಕಿಯಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣತೆಯಿದೆ. ಎರಡೂ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳು. ಆದರೆ ಇವೆರಡೂ ಭಿನ್ನಕಾರಣ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳಲ್ಲಿದ್ದು, ಅಕ್ಕಿಯೊಡನೆ ಸಹಕರಿಸುತ್ತಾ ಕಾರ್ಯವಾದ ಮೆತ್ತನ್ನವನ್ನು ಒದಗಿಸುತ್ತವೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯಾದರೂ : ಅನುವಾದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಹಸ್ತಕ್ಷೇಪಾದಿಗಳೇ ರಸನಿಮಿತ್ತಕ ವಿಭಾವಾದಿಗಳು. ಕರುಣ-ವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರ ಈ ಎರಡೂ ರಸವಸ್ತುಗಳು. ವಿಧೀಯಮಾನವಾದ ಶಂಭುಶರಾಗ್ನಿಯ ದುರಿತದಾಹಕತ್ವವು ಅವುಗಳೊಡನೆ ಸಹಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಪರ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ಭಾವರೂಪವಾದ ಪ್ರೇಯೋಽಲಂಕಾರವು ಎಂದರೆ ಪರಮೇಶ್ವರನ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ

ಸಂತೋಷಾತಿಶಯವನ್ನೇ ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ. 138 ಹೀಗೆ ಕರುಣರಸದ ಶಕ್ತಿಯು ಕುಂದಿಬಿಡುವುದರಿಂದ ಅದರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಶೃಂಗಾರವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಮುಖ್ಯತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ರಸ ಅಥವಾ ಭಾವಕ್ಕೆ ಯಾವುದು ವಿರೋಧಿಯೋ ಅದನ್ನು ಮಾತ್ರ ರಸವಿರೋಧಿಯೆನ್ನುವುದು ನ್ಯಾಯವೇ ಹೊರತು, ಗೌಣವಾದುದಾವುದನ್ನೂ ಹಾಗೆನ್ನಬಾರದು.

ಅಥವಾ ಹೀಗೂ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬಹುದು:—139 ಶ್ಲೋಕದ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಉತ್ತೇಕ್ಷಿತವಾದ ಕರುಣರಸವೇ. ಶೃಂಗಾರವರ್ಣನೆಯು ಭಂಗಿ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವುದು ಸರಿಯಷ್ಟೆ! ಅದನ್ನು ಆ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕರುಣ ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂದು ಯೋಜನೆಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಕರುಣರಸಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪರಿಪೋಷವೇ ಸಿಕ್ಕಿದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಸ್ವಭಾವಮಧುರವಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳು ಶೋಚನೀಯವಾದ ಸ್ಥಿತಿಗೆ ಬಂದಾಗ ಅವುಗಳ ಹಿಂದಿನ ವಿಲಾಸಗಳೆಲ್ಲ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ನೆನಪಿಗೆ ಬಂದು ಮತ್ತೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಶೋಕಾವೇಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುತ್ತವೆ. ಉದಾ ಹರಣೆ:—

೧೦೩ ಆಯಂ ಸ ರಶನೋತ್ಕರ್ಷೇ ಪೀನಸ್ತನವಿಮರ್ದನಃ |

ನಾಭ್ಯುರುಜಘನಸ್ಪರ್ಶೀ ನೀವೀವಿಸ್ರಂಸನಃ ಕಠಃ || 140

ಇದೆ ರಶನೋತ್ಕರ್ಷಣಪಟು-

ವಿದೆ ಪೀನಕುಚಾವಮರ್ದನಾಧಿಕರಸಿಕಂ |

ಚದುರಂ ನಾಭ್ಯುರುಜಘನ-

ಪದದೋಳ್ ನೀವೀವಿಚಾಲಕಂ ವರಹಸ್ತಂ ||

138 ಕರುಣಾಸ್ವಾದದಲ್ಲಿ ವಿಶ್ರಾಂತಿಯಿಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಚಿತ್ತದ್ರುತಿಯುಂಟಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಸ್ತುತಃ ವೀರಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯಾದ ಕ್ರೋಧದ ಫಲವೇ ಈ ಕರುಣವಾದ್ದರಿಂದ, ಕಾರ್ಯವಾದ ಕರುಣವು ತನ್ನ ಕಾರಣವಾದ ವೀರವನ್ನೇ ಅಭಿವ್ಯಂಜಿಸಿ, ವೀರರಸಾಸ್ವಾದದಲ್ಲಿ ಪರ್ಯವಸಾನ ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಭರತಮುನಿಗಳು 'ರಾದ್ರಸ್ಯ ಚೈವ ಯತ್ಕರ್ಮ ಸ ಜ್ಞೇಯಃ ಕರುಣೋ ರಸಃ' ಎಂದಿದ್ದಾರೆ—ಲೋ.

139 ಹಿಂದೆ ಈ ಪದ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಪ್ರಲಂಭ, ಕರುಣ, ಎರಡೂ ಇನ್ನೊಂದಕ್ಕೆ (=ಭಗವಂತನ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯಕ್ಕೆ) ಅಂಗತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿವೆಯೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ ಅವಿರುದ್ಧ ವೆನ್ನಲಾಯಿತು. ಈಗ ವಿಪ್ರಲಂಭವು ಕರುಣಕ್ಕೆ ಅಂಗತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ಕಾರಣ ಅವಿರುದ್ಧವೆಂದು ಸಾಧಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

140 ರಣಾಂಗಣದಲ್ಲಿ ತುಂಡಾಗಿ ಬಿದ್ದಿರುವ ಭೂರಿಶ್ರವಸ್ಸಿನ ತೋಳನ್ನು ನೋಡಿ ಅವನ ರಾಣಿಯರು ಮಾಡುವ ಪ್ರಲಾಪವಿದು—ಲೋ.

ಇದೇ ಮುಂತಾದುವು. ಹಾಗೆಯೇ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಶಂಭುವಿನ ಶರಾಗ್ನಿಯು ಆದ್ರಾಪರಾಧನಾದ ಕಾಮಿಯಂತೆಯೇ ವ್ಯವಹರಿಸಿದನೆಂದು ಹೇಳುವಾಗ ಕರುಣರಸ ಪುಷ್ಟಿಯೇ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ವಿರೋಧವು ತಪ್ಪುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ನಾವು ಯಾವ ಯಾವ ರೀತಿಗಳಿಂದ ನೋಡುವೆವೋ ಆಯಾ ರೀತಿಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿಯೇ ದೋಷ ವಿಲ್ಲವೆಂಬುದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಎಂದ ಮೇಲೆ—

೧೦೪ ಕ್ರಾಮಸ್ತೈಃ ಕ್ಷತಕೋಮಲಾಂಗುಲಿಗಲದ್ರಕ್ಶೈಃ ಸದರ್ಭಾಃ ಸ್ಥಲಿಃ

ಪಾದ್ಯಃ ಪಾತಿತಯಾವಕೈರಿವ ಪತದ್ಭಾಷ್ಪಾಂಬುಧಾತಾನನಾಃ |

ಭೀತಾ ಭರ್ತ್ಯ ಕರಾವಲಂಬಿತಕರಾಸ್ತ್ವದ್ವೈರಿನಾರ್ಯೋಽಧುನಾ

ದಾವಾಗ್ನಿಂ ಪರಿತೋ ಬ್ರಮಂತಿ ಪುನರಪ್ಯದ್ಯದ್ವಿವಾಹಾ ಇವ ||

ಭರದಿಂದುಳ್ಳವ ರಕ್ತಮೇ ಕುಶಗಳೊಳ್ ಪಾದಾಬ್ಜದಾ ಗಾಯದಿಂ

ವರಲಾಕ್ಷಾರಸಮಾಗೆ ಬಾಷ್ಪನಿವಹಂ ತಾಂ ತೊಯ್ಯೆ ವಕ್ತ್ರಾಂತಮಂ |

ಕರಮಂ ಭೀತಿಯಿನಿಟ್ಟು ಕಾಂತಕರದೊಳ್ ದಾವಾಗ್ನಿಯಂ ಸುತ್ತುವರ್

ಮೆರೆವರ್ ಮತ್ತೆ ವಿವಾಹಲೀಲೆಯನೆನಲ್ ತ್ವದ್ವೈರಿನಾರೀಜನಂ ||

ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ನಿರ್ದುಷ್ಟವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ರಸಾದಿಗಳು ವಿರೋಧಿರಸಾದಿಗಳೊಡನೆ ಎಲ್ಲಿ ಸೇರಬಹುದು, ಎಲ್ಲಿ ಸೇರಬಾರದು, ಎಂಬ ವಿಷಯವಿಭಾಗವನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. ಇನ್ನು ಒಂದೇ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಅವುಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸುವುದಾದರೆ ಯಾವುದು ಸರಿಯಾದ ಕ್ರಮವೋ ಅದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಽಪಿ ಪ್ರಬನ್ಧಾನಾಂ ನಾನಾರಸನಿಬನ್ಧನೇ |

ಏಕೋ ರಸೋಽಜ್ಞೇ ಕರ್ತವ್ಯಸ್ತೇಷಾಮುತ್ಕರ್ಷಮಿಚ್ಛತಾ

|| ೨೧ ||

ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರಸಗಳಿರಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿದ್ದರೂ¹⁴¹ ಆ ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವವನು ಒಂದೇ ರಸವನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಮಹಾ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ನಾಟಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿವಿಧವಾಗಿ¹⁴² ಇಲ್ಲವೆ

141 ಭರತಮುನಿಗಳೇ ಮುಂತಾದವರು ವಿಧಿಸಿದ್ದರೂ ಎಂದರ್ಥ—ಲೋ.

142 ಎಂದರೆ ನಾಯಕ, ಪ್ರತಿನಾಯಕ, ಪಕಾತಾನಾಯಕ, ಪ್ರಕರೀನಾಯಕ, ಹೀಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ರಸಗಳಿರುವಂತೆ—ಲೋ.

ಅಂಗಾಂಗಭಾವದಿಂದ¹⁴³ ಅನೇಕರಸಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೇನೋ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದಾದರೂ, ಪ್ರಬಂಧಗಳ ಚಮತ್ಕಾರಾತಿಶಯಲಾಭವನ್ನು ಬಯಸುವವನು ಯಾವುದಾದರೊಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ರಸವನ್ನು ಅವುಗಳ ನಡುವೆ ಪ್ರಧಾನವನ್ನಾಗಿ ಇಡಬೇಕೆಂಬುದು ಇನ್ನೂ ಯುಕ್ತವಾದ ಮಾರ್ಗ.

ಅನೇಕರಸಗಳು ಪರಿಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಪಡೆದಿರುವಾಗ ಅವುಗಳಲ್ಲೊಂದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಹೇಗೆ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಕೆಳಗಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ :

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಾಂತರಸಮಾವೇಶಃ ಪ್ರಸ್ತುತಸ್ಯ ರಸಸ್ಯ ಯಃ |

ನೋಪಹಂತ್ಯಜ್ಞಾತಾಂ ಸೋಽಸ್ಯ ಸ್ಥಾಯಿತ್ವೇನಾವಭಾಸಿನಃ

|| ೨೨ ||

ಸ್ಥಾಯಿಯಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಪ್ರಸ್ತುತ ರಸದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಕ್ಕೆ ರಸಾಂತರಗಳ ಸಮಾವೇಶದಿಂದ ಯಾವ ಹಾನಿಯೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲು ಪ್ರಸ್ತುತವಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅನುಸಂಧಾನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾಗುವ, ಮತ್ತು ಸ್ಥಾಯಿಯೂ ಸಕಲ ಪ್ರಬಂಧವ್ಯಾಪಿಯೂ ಆದ ರಸದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯಕ್ಕೆ ನಡುವೆ ಬರುವ ರಸಾಂತರಗಳ ಘಟನೆಯಿಂದ ಯಾವ ಅಡ್ಡಿಯೂ ಇಲ್ಲ.¹⁴⁴ ಇದನ್ನೇ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಕಾರಣವಾಗಿ ವಿವರಿಸಿದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಕಾರ್ಯಮೇಕಂ ಯಥಾ ವ್ಯಾಪಿ ಪ್ರಬಂಧಸ್ಯ ವಿಧೀಯತೇ |

ತಥಾ ರಸಸ್ಯಾಪಿ ವಿಧೌ ವಿರೋಧೋ ನೈವ ವಿದ್ಯತೇ

|| ೨೩ ||

ಒಂದೇ ಕಥಾರೀರವು ಪ್ರಬಂಧವನ್ನೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಹೇಗೆ ನಿರ್ಮಿತ

143 ಎಂದರೆ ಒಬ್ಬನೇ ನಾಯಕನಲ್ಲಿರುವಂತೆ—ಲೋ

144 ಅಂಗರಸಗಳಿಗೆ ತಂತಮ್ಮ ವಿಭಾವಾದಿಗಳಿಂದ ಎಷ್ಟೇ ಚಮತ್ಕಾರ ಬಂದರೂ, ಆ ಚಮತ್ಕಾರ ಅಷ್ಟರಲ್ಲೇ ಪರ್ಯವಸಾನವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂಗರಸದ ಚಮತ್ಕಾರವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ಮಾನ್ಯರೊಬ್ಬರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ—

ಗೌಣವಾದುದಕ್ಕೆ ದೊರೆತ ಪುಷ್ಟಿಯೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಧಾನವನ್ನೇ ಸೇರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಅದು ಸಹಾಯ ಮಾಡುವುದರಿಂದಲೇ ವಿಶೇಷ ಕೃತಕೃತ್ಯತೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ವಾಗುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಒಂದೇ ರಸವು ಪ್ರಬಂಧವ್ಯಾಪಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತ ವಾದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

‘ಸಂಧಿ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಒಂದೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಥಾಶರೀರವು (=ಇತಿವೃತ್ತವು) ¹⁴⁵ ಪ್ರಬಂಧದುದ್ದಕ್ಕೂ ಅನುಸೂತವಾಗಿಯೂ ವ್ಯಾಪಕ ವಾಗಿಯೂ ಬರುವಾಗ, ಬೇರೆ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕ ವೃತ್ತಾಂತಗಳಿಂದ¹⁴⁶ ಅದು ಹೇಗೆ ಕಲಸಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಮತ್ತು ಒಂದು ನೇಳೆ ಕಲಸಿಕೊಂಡರೂ ಅದರ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಹೇಗೆ ಕಡಮೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆ ಒಂದೇ ರಸವನ್ನು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರತಿ ಪಾದಿಸುವಾಗಲೂ ಯಾವ ತೊಂದರೆಯೂ ಇಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಸೂಕ್ಷ್ಮ ವಿವೇಚಕರೂ ಅನುಸಂಧಾನಶೀಲರೂ ಆದ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಆದರಿಂದ ಅನಂದಾತಿ ಶಯನೇ ಉಕ್ಕುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವರು ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನೆತ್ತಬಹುದು :—‘ವೀರ-ಶೃಂಗಾರ, ಶೃಂಗಾರ-ಹಾಸ್ಯ, ರೌದ್ರ-ಶೃಂಗಾರ, ವೀರ-ಅದ್ಭುತ, ವೀರ-ರೌದ್ರ, ರೌದ್ರ-ಕರುಣ, ಶೃಂಗಾರ-ಅದ್ಭುತ, ಇಂತಹ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದ ರಸಗಳನ್ನು¹⁴⁷ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವಾಗ

¹⁴⁵ ಮೂಲದಲ್ಲಿರುವ ಪದ ‘ಕಾರ್ಯ,’ ಇದು ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದ. ಇಂಗ್ಲಿಷಿನ Action ಅಥವಾ Plot ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾನ, ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ಪ್ರಬಂಧವ್ಯಾಪಿಯಾದ (=ಫಲಪಯುಕ್ತವಾದ) ಈ ಕಾರ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಲು ‘ಬೀಜ,’ ‘ಬಿಂದು’ ಎಂಬ ಎರಡು ಮುಖ್ಯ ‘ಅರ್ಥಪ್ರಕೃತಿ’ಗಳನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಇದರೊಡನೆ ಅರಿಸ್ಟಾಟಲನ unity of-Action ಎಂಬ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ಹೋಲಿಸಬಹುದು.

¹⁴⁶ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕ ಕಥಾಭಾಗಗಳೆಂದರೆ ‘ಪತಾಕಾ’ ಮತ್ತು ‘ಪ್ರಕರೀ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥ ಪ್ರಕೃತಿಗಳು—ಲೋ.

¹⁴⁷ ಯುದ್ಧ, ನಯ, ಪರಾಕ್ರಮಗಳಿಂದ ಕನ್ನಾರತ್ನದ ಲಾಭವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ವೀರ-ಶೃಂಗಾರಗಳಿಗೆ ಅವಿರೋಧ; ಹಾಸ್ಯವು ಸ್ವಯಂ ಫುರುಷಾರ್ಥಪ್ರಯೋಜಕವೇ ಅಲ್ಲವಾದ್ದ ರಿಂದ ಅದು ಕೇವಲ ರಂಜಕವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದು ಸುವಿದಿತ. ಆದ ಕಾರಣ ಶೃಂಗಾರ-ಹಾಸ್ಯಗಳಿಗೆ ಅವಿರೋಧವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ರಾಕ್ಷಸರೇ ಮೊದಲಾದ ಉದ್ದತ ಜನರ ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿ ರೌದ್ರ-ಶೃಂಗಾರಗಳಿಗೂ ಕಥಂಚಿತ ಅವಿರೋಧ ಬರಬಹುದು—ಅವರು ನಾಯಿಕೆಯ ಬಗೆಗೆ ಸೌಮ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ ಸಾಕು—; ಅಸಂಭಾವ್ಯವಾದ ಪೃಥಿವೀಲಾಭಾದಿಗಳ ಮೂಲಕ ವೀರ-ಅದ್ಭುತಗಳಿಗೆ ಅವಿರೋಧ ಒದಗಬಹುದು ಧೀರೋದ್ದತ ರಾದ ಭೀಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವೀರ-ರೌದ್ರಗಳಿಗೆ ಅವಿರೋಧ. ರೌದ್ರದ ಕಾರ್ಯವೇ ಕರುಣವಾದ್ದ

ಅವುಗಳ ಅಂಗಾಂಗಭಾವವು ಬಂದರೆ ಬರಲಿ. ಆದರೆ ಪರಸ್ಪರ ಬಾಧ್ಯ-ಬಾಧಕಗಳಾದ ರಸಗಳನ್ನು — ಶೃಂಗಾರ-ಬೀಭತ್ಯ, ವೀರ-ಭಯಾನಕ, ಶಾಂತ-ರೌದ್ರ, ಶಾಂತ-ಶೃಂಗಾರ—¹⁴⁸ ಪ್ರತಿವಾದಿಸುವಾಗ ಅದು ಹೇಗೆ ಸರಿಯಾದೀತು?’ ಎಂದು. ಇದಕ್ಕೆ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಸಮಾಧಾನವಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಅವಿರೋಧೀ ವಿರೋಧೀ ನಾ ರಸೋಽಬ್ಧಾನಿ ರಸಾಂತರೇ |

ಪರಿಪೋಷಂ ನ ನೇತವ್ಯಸ್ತಥಾ ಸ್ಯಾದವಿರೋಧಿತಾ || ೨೪ ||

ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಒಂದು ರಸವು ಬಂದಿರುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ಅವಿರುದ್ಧವಾಗಿರಲಿ, ವಿರುದ್ಧವಾಗಿರಲಿ, ಬೇರಾವ ರಸಕ್ಕೂ ಪರಿಪೋಷವನ್ನು ತರಲಾಗದು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದರೆ ದೋಷವು ತಪ್ಪುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಶೃಂಗಾರವೇ ಮೊದಲಾದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಪ್ರಧಾನರಸವು ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗುತ್ತಿರುವಾಗ. ಅವಿರುದ್ಧವೋ ವಿರುದ್ಧವೋ, ಬೇರೆ ಯಾವ ರಸಕ್ಕೂ ಪರಿಪೋಷ ಕೊಡಬಾರದು. (೧) ಈ ಪರಿಪೋಷಪರಿಹಾರದಲ್ಲಿ ಅವಿರುದ್ಧರಸಕ್ಕೆ ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕಿಂತ ಮಿಗಿಲಾದ ಅಧಿಕ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಬಾರದೆಂಬುದು ಮೊದಲನೆಯ ಬಗೆ. ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾನವಾದ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೂ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ:

೧೦೫ ಏಕಸ್ತ್ರೋ ರುಲಿಖ ಪಿಠ ಅಣ್ಣಸ್ತ್ರೋ ಸಮರತೂರಣಿಗ್ನ್ಯೋಸೋ |

ಚೇಹೇಣ ರಣರಸೇಣ ಅ ಭಡಸ್ಸ ದೋಲಾಳಂ ಹಿಠಮ್ || 149

ರಿಂದ ರೌದ್ರ-ಕರುಣಗಳಿಗೆ ಅವಿರೋಧ, ರತ್ನಾವಳಿನಾಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಐಂದ್ರಜಾಲಿಕನ ದೃಶ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವಂತೆ ಶೃಂಗಾರ-ಅದ್ಭುತಗಳಿಗೂ ಅವಿರೋಧ ಸಾಧ್ಯ—ಲೋ.

¹⁴⁸ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ನಾಶಮಾಡಿದ ಮೇಲೆಯೇ ಒಂದು ರಸ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿರುವುದಾದರೆ ಅಂಥ ಎರಡು ರಸಗಳಿಗೆ ಅಂಗಾಂಗಭಾವವೆಂತು? ಅಲಂಬನದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ರತಿ ಹುಟ್ಟಿದರೆ ಅದರಿಂದ ದೂರ ಓಡುವಂತಾಗಿ ಜುಗುಪ್ಸೆ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ ಒಂದರ ಸಂಸ್ಕಾರ ಇನ್ನೊಂದರ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಅಳಿಸಿಹಾಕುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಭಯ-ಉತ್ಸಾಹಗಳು ಕೂಡ ವಿರುದ್ಧ. ಶಾಂತದ ಜೀವಾಳವೆಂದರೆ ತತ್ವಜ್ಞಾನದಿಂದ ಉಂಟಾದ ವಿಷಯ ವೈರಾಗ್ಯ; ವಿಷಯಾಸಕ್ತನ ಜೀವಾಳವೆಂದರೆ ರತಿಕ್ರೋಧಗಳು. ಹೀಗೆ ಶಾಂತಕ್ಕೂ ರತಿಕ್ರೋಧಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧ—ಲೋ.

¹⁴⁹ 'ಪ್ರಿಯಾ ರೋದಿತಿ' ಎಂಬಾಗ ರತ್ನುತ್ಕರ್ಷ; ಸಮರತೂರ್ಯೋ ರೋದಿತಿ ಎಂಬಾಗ ಭಟನ ಉತ್ಸಾಹೋತ್ಕರ್ಷ 'ದೋಲಾಯಿತಂ' ಎಂದರೆ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯ. ಈ

ಒಂದೆಡೆ ವಲ್ಲಭೆಯುಂ ಮು.

ತೊಂದೆಡೆ ರಣತೂರ್ಯಘೋಷಮುಂ ಚೀರುತಿರಲಾ |

ಕುಂದದ ರಸದಿಂ ರಣರಸ.

ದಿಂದಂ ತೂಗುಯ್ಯಲಾದುದಾ ಭಟಹೃದಯಂ ||

(೨) ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಸಂಚಾರಿಭಾವಗಳನ್ನು ಅತಿಯಾಗಿ ಹೇಳಿದಿರುವುದೂ, ಹೇಳಿದರೂ ಒಡನೆಯೇ ಮುಖ್ಯರಸದ ಸಂಚಾರಿಭಾವಗಳನ್ನೇ ವರ್ಣಿಸುವುದೂ, ಎರಡನೆಯ ಬಗೆ.

(೩) ಅಂಗರಸದ ಪರಿಪೋಷವನ್ನೇ ತೋರಿಸಬೇಕಾಗಿ ಬಂದರೂ ಸಹ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅದರ ಅಂಗತ್ವಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯೊದಗದಂತೆ ನೋಡಿಕೊಳ್ಳುವುದು ಮೂರನೆಯ ಬಗೆ. ಇದೇ ರೀತಿ ಇತರ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೂ ವಾಚಕರೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ವಿರುದ್ಧರಸವು ಅಂಗರಸವಾದರೆ ಆಗ ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕಿಂತ ಅದಕ್ಕೆ ನ್ಯೂನತೆಯುಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ, ಶಾಂತವು ಪ್ರಧಾನವಾದರೆ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೂ ಶೃಂಗಾರವು ಪ್ರಧಾನವಾದರೆ ಶಾಂತಕ್ಕೂ ಕಡಮೆಯ ಸ್ಥಾನವಿರಬೇಕು. ಪರಿಪೋಷವನ್ನು ಪಡೆಯದ ರಸವು ರಸವೆನಿಸುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂದು ಕೇಳದಿರಲೆಂದೇ 'ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕಿಂತ' ಎಂಬ ಮಾತನ್ನು ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿರುವುದು. ಪ್ರಧಾನವಾದ ರಸಕ್ಕೆ ಎಷ್ಟು ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊಡಲಾಗಿದೆಯೋ ಅಷ್ಟೇ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ಅಂಗರಸಕ್ಕೆ ಕೊಡಬಾರದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಅಂಗರಸಕ್ಕೆ ಸ್ವಭಾವಸಿದ್ಧವಾಗಿ ಬರುವ ಪರಿಪೋಷವನ್ನು ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವವರಾರು? ಹೀಗೆ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ಬಹುರಸಗಳಿದ್ದರೂ ಒಂದು ರಸಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಕರ್ಷಾತಿಶಯವುಂಟೆಂಬುದನ್ನು ಯಾರೂ—ರಸಗಳಿಗೆ ಪ್ರಧಾನಗೌಣವೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪದವರೂ ಸಹ¹⁵⁰ — ನಿರಾಕರಿಸುವಂತಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ, ಅವಿರುದ್ಧ

ನಿಯಮವು ಮುಕ್ತಕಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ, ಪ್ರಬಂಧಗಳಿಗಲ್ಲವೆಂದು ಕೆಲವರೆನ್ನುತ್ತಾರೆ. ಅದು ತಪ್ಪು. ಒಟ್ಟು ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಪುರುಷಾರ್ಥತ್ರಯಗಳ ಸಮಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಶಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ರತ್ನಾವಳಿಯಲ್ಲಿ ವಂತ್ರಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ರಾಜನಿಗೆ ಪ್ರಧಾನಫಲ—ಪೃಥಿವೀರಾಜ್ಯಲಾಭ; ಪ್ರಾಸಂಗಿಕ ಫಲ-ಕನ್ಯಾರತ್ನಲಾಭ; ಆದರೆ ನಾಯಕನ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಕನ್ಯಾರತ್ನಲಾಭವೇ ಪ್ರಧಾನಫಲ, ಪೃಥಿವೀಲಾಭ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕಫಲ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಪರ್ಯವಸಾನದಲ್ಲಿ ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮ್ಯವೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ—ರೋ.

150 'ರಸಗಳಿಗೆ ಉಪಕಾರ್ಯ-ಉಪಕಾರಕಭಾವ ಅಸಂಭವ; ಏಕೆಂದರೆ ಚಮತ್ಕಾರ ವಿಶ್ರಾಂತವಾದುದೇ ರಸ; ಹಾಗಲ್ಲದ್ದು ರಸವೇ ಅಲ್ಲ. ರಸವೇ ಅಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಅಂಗಾಂಗಿಭಾವವೆಂತು?' ಎಂದು ವಾದಿಸುವವರು ಕೂಡ ಒಂದು ರಸವು ಪ್ರಬಂಧವ್ಯಾಪಿಯಾದ ಕಾರಣ

ಅಥವಾ ವಿರುದ್ಧರಸಗಳನ್ನು ಪ್ರಧಾನಗೌಣಭಾವ ಉಳಿಯುವಂತೆ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರೆ ದೋಷವೇನೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದುದೆಲ್ಲವೂ ರಸವು ರಸಾಂತರಕ್ಕೆ ಸಂಚಾರಿ ಭಾವವೆನಿಸಬಹುದೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನೊಪ್ಪುವವರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ 151 ಬರೆದುದು. ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಒಪ್ಪದವರು ರಸಗಳ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವಗಳನ್ನೇ ಲಕ್ಷಣಿಯಿಂದ ರಸಗಳೆನ್ನುವುದರಿಂದ, ಅವರ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಸಗಳಿಗೆ ಅಂಗತ್ವವು ಲಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆಯೇ ಇಲ್ಲ.

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೆ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿರುವ ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕೂ, ಅವಿರುದ್ಧವೋ ವಿರುದ್ಧವೋ ಆದ ಮಿಕ್ಕ ರಸಗಳಿಗೂ ವಿರೋಧ ಬರದಂತಾಗಲು ಉಪಾಯಗಳೇನೆಂದು ವಿವರಿಸಲಾಯಿತು. ಈಗ ಕೇವಲ ವಿರುದ್ಧರಸಗಳ ವಿರೋಧಪರಿಹಾರೋಪಾಯವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ:—

ಪ್ರಕೃಷ್ಟವೆಂದೂ, ನಡುವೆ ಎಲ್ಲೋ ಬಂದು ಅಡಗುವ ರಸಗಳು ಅಲ್ಪವೆಂದೂ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇತಿವೃತ್ತದ ಸಂಘಟನೆಯನ್ನು ಇನ್ನು ಹೇಗೂ ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಆಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ವ್ಯಾಪಕರಸಕ್ಕೆ ಇತರ ರಸಗಳೊಡನೆ ಸಮನ್ವಯವಿಲ್ಲವಾದರೆ ಇತಿವೃತ್ತಕ್ಕೂ ಸಾಂಗತ್ಯವಿಲ್ಲವಾಗುವುದು ಇದೇ ಉಪಕಾರ್ಯ-ಉಪಕಾರಕಭಾವ—ಲೋ.

151 ಭರತನ ಭಾವಾಧ್ಯಾಯದ ಸಮಾಪ್ತಿಶ್ಲೋಕವಿದು—

ಬಹುನಾಂ ಸಮವೇತಾನಾಂ ರೂಪಂ ಯಸ್ಯ ಭವೇದ್ವಹು |

ಸ ಮತಃಕ್ಯೋ ರಸಃಸ್ಥಾಯೀ ಶೇಷಾಃ ಸಂಚಾರಿಣೋ ಮತಾಃ ||

ಇದರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳಿಂಟು. 'ಪ್ರಧಾನ ಇತಿವೃತ್ತದ ವ್ಯಾಪಕ ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿಯೇ ಸ್ಥಾಯಿ, ಪ್ರಾಸಂಗಿಕ ಇತಿವೃತ್ತದ ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿ ವ್ಯಭಿಚಾರಿ. ಆಸ್ವಾದಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಯಿ-ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳಿಗೇನೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ' ಎಂಬುದು ಕೆಲವರ ಮತ. ಭಾಗುರಿ ಕೂಡ ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಿಂದ ರಸಗಳಿಗೆ ಸ್ಥಾಯಿತ್ವ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿತ್ವಗಳೆರಡೂ ಉಂಟೆಂದಿದ್ದಾನೆ.

ಇತರರು-ಸ್ಥಾಯಿಯೆಂದು ಹೆಸರಿಸಿದ ರಸ ಕೂಡ ರಸಾಂತರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯಾಗಬಹುದು—ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವೀರರಸದ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯೆಂದು ಉಕ್ತವಾದ ಕ್ರೋಧ ರಸಾಂತರದಲ್ಲಿ (=ರೌದ್ರದಲ್ಲಿ) ಸ್ಥಾಯಿಯೇ ಆಗಬಹುದು; ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವೆಂಬ ವಿಭಾವದಿಂದ ಉದಿಸುವ ನಿರ್ವೇದವು (ವ್ಯಭಿಚಾರಿಯೆಂದು ಪರಿತಪಾಗಿದ್ದರೂ) ಶಾಂತಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾಯಿಯೇ ಸರಿ; ವ್ಯಭಿಚಾರಿ ಭಾವ ಕೂಡ ಮತ್ತೊಂದು ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವದೊಡನೆ ಹೋಲಿಸಿದಾಗ ಸ್ಥಾಯಿಯೆನಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಎಕ್ರಮೋರ್ವಶಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಂಕ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಉನ್ನಾದವು ಸ್ಥಾಯಿಯೇ ಸರಿ ಆದ್ದರಿಂದ ಭರತನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ಆವಾಹ ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿ ಅಧಿಕ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದವಾಗುತ್ತದೋ ಅದೆಲ್ಲ ಸ್ಥಾಯಿ, ಅದೇ ರಸ ಎಂದರೆ ಆಸ್ವಾದಯೋಗ್ಯ; ಉಳಿದವು ಸಂಚಾರಿಗಳು' ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವವರೂ ಇದ್ದಾರೆ. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಭರತನು ಸ್ಥಾಯಿ-ಸಂಚಾರಿ ಭಾವಗಳಿಗೆ ಅಂಗಾಂಗಿತ್ವವನ್ನು ವಿಧಿಸಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಆಗುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ವಿರುದ್ಧೈಕಾಶ್ರಯೋ ಯಸ್ತು ವಿರೋಧೀ ಸ್ಥಾಯಿನೋ ಭವೇತ್ |

ಸ ವಿಭಿನ್ನಾಶ್ರಯಃ ಕಾರ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರೋಕ್ಷೇಷ್ಯದೋಷತಾ

||೨೫||

ಮುಖ್ಯರಸಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾದ ರಸವು ಒಂದೇ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೇ ಬಂದುಬಿಡು ವಂತಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಆ ವಿರೋಧಿರಸಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ ಅದನ್ನು ಬೆಳೆಸಿದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ವಿರೋಧಿಗಳು ಎರಡು ಬಗೆ: ಒಂದೇ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಿರುದ್ಧವಾಗ ತಕ್ಕವು ಮತ್ತು ಆಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬಂದಾಗ ವಿರುದ್ಧವಾಗತಕ್ಕವು, ಎಂದು. ಪ್ರಬಂಧ ದಲ್ಲಿರುವ ಮುಖ್ಯರಸದ ಔಚಿತ್ಯವನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟರೆ, ಆ ರಸದ ಆಶ್ರಯದಲ್ಲಿಯೇ ಬೇರೊಂದು ವಿರುದ್ಧರಸವು ಬರುವುದನ್ನು—ಉದಾಹರಣೆಗೆ ವೀರವು ಮುಖ್ಯರಸ ವಾದಾಗ ಭಯಾನಕ—ತಪ್ಪಿಸಿ ಆ ವಿರುದ್ಧರಸಕ್ಕೆ ಬೇರೊಂದು ಆಶ್ರಯವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸ ಬೇಕು. ಎಂದರೆ ವೀರಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯನಾದ ಕಥಾನಾಯಕನನ್ನೇ ಭಯಾನಕಕ್ಕೂ ಆಶ್ರಯನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡದೆ, ಅವನ ಪ್ರತಿನಾಯಕನನ್ನು ಭಯಾನಕಕ್ಕೆ ಆಲಂಬನ ನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಮಾಡಿದಮೇಲೆ ಆ ವಿರೋಧಿರಸಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನು ತಂದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಶತ್ರುಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಭಯಾತಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದರಿಂದ ನಾಯಕನ ನೀತಿಸಂಪತ್ತೂ ಪರಾಕ್ರಮಾತಿಶಯವೂ ಮತ್ತೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸು ತ್ತವೆ. ಇದು ನನ್ನ ಅರ್ಜುನಚರಿತವೆಂಬ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅರ್ಜುನನ ಪಾತಾಲಾವತ ರಣವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ವಿಶದವಾಗಿ ನಿದರ್ಶಿತವಾಗಿದೆ. 152

ಪ್ರಬಂಧದ ಮುಖ್ಯರಸಕ್ಕೆ ಏಕಾಶ್ರಯಗತವಾದ ವಿರುದ್ಧರಸಗಳಿಂದ ಬರುವ ವಿರೋಧವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿ ಅಭೀಷ್ಟರಸಕ್ಕೆ ಸಾಧಕವೇ ಆಗುವಂತೆ ಹೇಗೆ ಮಾಡಬಹು ದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. ಎರಡನೆಯ ಬಗೆಯ ವಿರೋಧಿರಸಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಇದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಕೆಳಗಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಏಕಾಶ್ರಯತ್ವೇ ನಿರ್ದೋಷೋ ನೈರನ್ತರ್ಯೇ ವಿರೋಧವಾನ್ |

ರಸಾನ್ತರವ್ಯವಧಿನಾ ರಸೋ ವ್ಯಂಗ್ಯಃ ಸುಮೇಧಸಾ

||೨೬||

152 'ಅರ್ಜುನನ ಭಯಗೊಳಿಸುವ ಧನುಷ್ಯಂಕಾರವು ಕೇಳಿದುದೇ ತಡ, ಅಸುರರ ಪುರದಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡ ಕಲಕಲವಾಯಿತು' ಇತ್ಯಾದಿ ಪದ್ಯಗಳಿಂದ—ಲೋ.

ಏಕಾತ್ರಯದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲದೆ ಅಕ್ಕಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬರುವಾಗ ವಿರೋಧ ತೋರುವಂತಹ ರಸವನ್ನು ಎರಡರ ನಡುವೆ ಮತ್ತೊಂದು ರಸವನ್ನು ತರುವುದರ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಟಿಸಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಒಬ್ಬನೇ ನಾಯಕನಲ್ಲಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಒಂದಾದಮೇಲೊಂದು ಬರುವುದರಲ್ಲಿಯೇ ವಿರೋಧ ಕಾಣುವಂತಹ ರಸವಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಅವೆರಡರ ನಡುವೆ ಮತ್ತೊಂದು ರಸವು ಬಂದು ಅವುಗಳ ನೈರಂತರ್ಯವನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ರಚಿಸಬೇಕು. ನಾಗಾನಂದ ನಾಟಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶಾಂತಶೃಂಗಾರಗಳ ಯೋಜನೆಯೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—¹⁵³

ತೃಷ್ಣಾಕ್ಷಯದಿಂದ ಬರುವ ಸುಖದ ಪರಿಪೋಷಣೆ ಶಾಂತ. ಆ ಹೆಸರಿನ ರಸ ಮೊಂದು ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ.¹⁵⁴ ಅದಕ್ಕೇ ಹಿಂದಿನವರು ಹೇಳಿರುವುದು:—

೧೦೬ ಯಚ್ಚ ಕಾಮಸುಖಂ ಲೋಕೇ ಯಚ್ಚ ದಿವ್ಯಂ ಮಹತ್ಸುಖಮ್ |

ತೃಷ್ಣಾಕ್ಷಯಸುಖಸ್ಯತೇ ನಾರ್ಹತಃ ಷೋಡಶೀಂ ಕಲಾಂ ||¹⁵⁵

ಲೋಕಗತ ಕಾಮಸುಖಮುಂ

ನಾಕೋಚಿತಮಾದವಾರಸೌಖ್ಯಮುಮೇಲ್ಲಂ |

¹⁵³ ಅಲ್ಲಿ ಕಥೆಯ 'ಉಪಕ್ಷೇಪ' (=ಅದಿ)ದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಪರಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಶರೀರವನ್ನೆ ಒಳಸುವ ನಿರ್ವಹಣದವರೆಗೂ ಶಾಂತವೇ ರಸ. ಅದಕ್ಕೆ ಮಲಯವತೀ ವಿಷಯಕವಾದ ಶೃಂಗಾರ ವಿರುದ್ಧ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಅವಿರುದ್ಧವಾದ ಅದ್ಭುತ ರಸವನ್ನು (ಉದಾ—ನಾಯಕಿಯ ಸಂಗೀತ ವೃತ್ತಾಂತದಲ್ಲಿ) ನಡುನಡುವೆ ತಂದು ವಿರೋಧವನ್ನು ಕವಿ ಪರಿಹರಿಸಿಕೊಂಡಿದ್ದಾನೆ. ಶೃಂಗಾರ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೀರಸಪ್ರಾಯವಾದ ಪದ್ಯಗಳೂ—ಉದಾ: 'ವೃತ್ತಿ ವ್ಯಂಜನಧಾತುನಾ'—ಇಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತರಸಕ್ಕೆ ಪೋಷಕಗಳೇ ಆಗಿವೆ. ಅನಂತರ ಪ್ರಾಸಂಗಿಕವಾದ ಶೇಖರಕನ ವೃತ್ತಾಂತದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹಾಸ್ಯವು ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಕ. ಮತ್ತೆ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೂ ಶಾಂತಪೋಷಕವಾದ ನಾಗಗಳ ಅಸ್ಥಿದರ್ಶನ ವೃತ್ತಾಂತಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಮಿತ್ರಾವಸುಖಿನ ಕ್ರೋಧ, ವೀರರಸಗಳನ್ನು ತಂದಿದ್ದಾನೆ—ಲೋ.

¹⁵⁴ (೧) ಊಟವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಾಭಿಲಾಷೆಯಿಲ್ಲದಾಗ ಸ್ವಾನುಭವದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಮಾಣಿತ (೨) ಭರತಮುನಿಗಳಿಂದಲೂ ಉಕ್ತವೇ—ಹೀಗೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳು—ಲೋ.

¹⁵⁵ ಸರ್ವಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಗಳ ಪ್ರಾಗಭಾವ ಶಾಂತವೆನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಸ್ವಧ್ವಂಸಾ ಭಾವವೇ ಶಾಂತವೆನ್ನುವುದುಚಿತವೆಂದು ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು 'ತೃಷ್ಣಾಕ್ಷಯ'ವೆಂಬ ಮೂಲದ ಉಕ್ತಿಯನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತಾರೆ.

ಲೋಕದಿ ತೃಷ್ಣಾಕ್ಷಯಸುಖ.

ದಾ ಕೆಲಕೆಂದುಮಿರಲಮ್ಮವಂಶಾಂಶದೊಳಂ ||

ಒಂದುಪಕ್ಷ ಸರ್ವಜನರ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಅದು ಗೋಚರವಲ್ಲವೆನ್ನೋಣ. ಅಷ್ಟ ರಿಂದಲೇ ಅಸಾಧಾರಣವುರುಷರಾದ ಮಹಾನುಭಾವರ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯು ಇದಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ವೀರರಸದಲ್ಲಿಯೇ ಅದು ಅಂತರ್ಗತವಾದುದೆಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವೀರವು ಅಭಿನಾನಮಯವಾದುದೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾಗಿದೆ ; ಇದಾದರೋ ಅಹಂಕಾರದ ಪ್ರಶಮನೆಂಬ ಒಂದೇ ಸ್ವರೂಪವನ್ನುಳ್ಳದು. ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಇಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದ್ದರೂ ಐಕ್ಯವನ್ನೇ ಕಲ್ಪಿಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ವೀರರಾದ್ಯಗಳಿಗೂ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದಯಾವೀರವೇ ಮೊದಲಾದ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿ ವಿಶೇಷಗಳು¹⁵⁶ ಸರ್ವಾತ್ಮನ ಅಹಂಕಾರಶೂನ್ಯವಾಗಿರುವಾಗ ಶಾಂತರಸದ ಪ್ರಭೇದ ಗಳೆಂದೂ, ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವೀರರಸದ ಪ್ರಭೇದಗಳೆಂದೂ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಂಡರೆ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶಾಂತನೆಂಬ ರಸವುಂಟೇ ಉಂಟು.¹⁵⁷ ಅದಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ ರಸವೂ ಕೂಡ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅವೆರಡರ ನಡುವೆ ಒಂದು ಅವಿರುದ್ಧವಾದ ರಸವು ಬಂದುಬಿಟ್ಟರೆ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನಾ ಗಲೇ ಕೊಟ್ಟಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಇನ್ನೂ ಸ್ಥಿರೀಕರಿಸಲು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ :—

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಾನ್ತರಾನ್ತರಿತಯೋರೇಕವಾಕ್ಯಸ್ಯ ಯೋರಪಿ |

ನಿವರ್ತತೇ ಹಿ ರಸಯೋಃ ಸಮಾವೇಶೇ ವಿರೋಧಿತಾ ||೨೭||

ಬೇರೊಂದು ರಸವು ನಡುವೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ವಿರುದ್ಧ ರಸಗಳ ವಿರೋಧವೂ ಸಹ ಹೊರಟುಹೋಗುತ್ತದೆ.

¹⁵⁶ ಭರತನು ವೀರದ ಬಗೆಗಳನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ, ದಾನವೀರ, ಧರ್ಮವೀರ, ಯುದ್ಧ ವೀರ, ಈ ಮೂರನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೆಸರಿಸಿ ದಯಾವೀರವನ್ನು ಕೈಬಿಟ್ಟಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅದು ಶಾಂತದಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯಗೊಳ್ಳುವುದೇ ಕಾರಣ—ಲೋ.

¹⁵⁷ ಶಾಂತವನ್ನು ಪ್ರಧಾನರಸವನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗದೆಂದು ಚಂದ್ರಿಕಾಕಾರನು ಬರೆದಿದ್ದಾನೆ ಇಲ್ಲಿ ಅದರ ವಿವೇಚನೆ ಅಪ್ರಸಕ್ತವೆಂದು ಕೈಬಿಟ್ಟಿದೆ ಆ ರಸವು ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥ ಪ್ರಯೋಜಕವಾದ್ದರಿಂದ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಧಾನತಮ ರಸವೆಂದು ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ವಿಷಯವು ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳಾದ ಭಟ್ಟತಾತರ ಕಾವ್ಯಾಕಾಶುಕದಲ್ಲಿಯೂ, ಅದರ ಮೇಲೆ ನಾವು ಬರೆದ ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತೃತವಾಗಿ ಚರ್ಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—ಲೋ

ವೃತ್ತಿ

ರಸಾಂತರವು ನಡುವೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಒಂದು ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ವಿರುದ್ಧ ರಸಗಳ ವಿರೋಧವು ತಪ್ಪುವುದೆನ್ನುವುದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಭ್ರಾಂತಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಒಂದೇ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ರಸವಿರೋಧವು ಕೂಡ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ನ್ಯಾಯದಿಂದಲೇ ತಪ್ಪಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೦೭ ಭೂರೇಣುದಿಗ್ಧಾನ್ವವಪಾರಿಜಾತಮಾಲಾರಜೋವಾಸಿತಬಾಹುಮಧ್ಯಾಃ |

ಗಾಥಂ ಶಿವಾಭಿಃ ಪರಿರಚ್ಯಮಾಣಾನ್ ಸುರಾಂಗನಾಶ್ಚಿಷ್ಟಭುಜಾಂತರಾಲಾಃ ||

೧೦೮ ಸಶೋಚಿತೈಃ ಕ್ರಮ್ಯಭುಜಾಂ ಸ್ಪುರದ್ಭಿಃ ಪಕ್ಷೈಃ ಖಗಾನಾಮಪವೀಜ್ಯಮಾನಾನ್ |

ಸಂವೀಜತಾಶ್ಚಂದನವಾರಿಸೇಕ್ಯೈಃ ಸುಗಂಧಿಭಿಃ ಕಲ್ಪಲತಾದುಕೂಲ್ಯೈಃ ||

೧೦೯ ವಿಮಾನಪರ್ಯುಷ್ಮತಲೇ ನಿಷಣ್ಣಾಃ ಕುತೂಹಲಾವಿಷ್ಟತಯಾ ತದಾನೀಮ್ |

ನಿರ್ದಿಶ್ಯಮಾನಾನ್ ಲಲನಾಬ್ಜಲೀಭಿರ್ವೀರಾಃ ಸ್ವದೇಹಾನ್ ಪತಿಸ್ತಾನಪಶ್ಯನ್ || 158

ಭೂರೇಣುದೂಷಿತ ನಿಜಶ-

ರೀರಗಳಂ ವಾರಿಜಾತಸುರಭಿತಹೃದಯರ್ |

ಘೋರಶಿವಾಶ್ಚಿಷ್ಟಗಳಂ

ವೀರೋಚಿತದಿವ್ಯಸುಂದರೀಪರಿರಬ್ಧರ್ ||

ಅರುಣಜಲಸೇಕದಿಂದಂ

ಪಿರಿತಿನಿ ಖಗಪಕ್ಷವೀಜಿತಂಗಳನಾಗಳ್ |

ವರಚಂದನವಾರಿಗಳಂ

ಸುರುಚಿರಸುರವೃಕ್ಷವಲ್ಕವೀಜಿತದೇಹರ್ ||

ಅಂದು ವಿಮಾನಾಂತರದೊಳ್

ನಿಂದಿರೆ ವೀರರ್ ಕುತೂಹಲಾವಿಷ್ಟಮನರ್ |

ಸುಂದರಿಯರ್ ತೋರಿಸೆ ಬೆರ-

ಳೆಂದಂ, ಕಂಡರ್ ಸ್ವದೇಹಮಂ ಕೊಳುಗುಳದೊಳ್ ||

ಇವೇ ಮುಂತಾದುವು. ಇಲ್ಲಿ ಶೃಂಗಾರ ಮತ್ತು ಬೀಭತ್ಸಗಳ ಆಧವಾ ಅವುಗಳ ಅಂಗಗಳ¹⁵⁹ ನಡುವೆ ವಿರರಸವು ಬರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧವು ದೂರವಾಗುತ್ತದೆ.

158 ಹೋಲಿಸಿ—ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾಶ, ಸಂಪುಟ ೨, ಪು ೧೦೭.

159 'ಇಲ್ಲಿ ವೀರವೇ ರಸ; ಶೃಂಗಾರ ಬೀಭತ್ಸಗಳಲ್ಲೊಂದೂ ಅಲ್ಲ; ರತಿ ಜುಗುಪ್ಸೆಗಳು ವೀರರಸಕ್ಕೆ ವ್ಯಭಿಚಾರಿಗಳು ಮಾತ್ರ' ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗ್ರಂಥಕಾರನು 'ಅವುಗಳ ಅಂಗಗಳ' ಎಂದಿದ್ದಾನೆ. ಅಂಗಗಳೆಂದರೆ ಸ್ಥಾಯಿಭಾವಗಳು—ಲೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ವಿರೋಧನುವಿರೋಧಂ ಚ ಸರ್ವತ್ರೇತ್ಯಂ ನಿರೂಪಯೇತ್ |

ವಿಶೇಷತಸ್ತು ಶೃಂಗಾರೇ ಸುಕುಮಾರತಮೋ ಹ್ಯಸೌ

||೨೮||

ರಸಗಳ ವಿರೋಧಾವಿರೋಧಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಮನಿಸಬೇಕು ; ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಶೃಂಗಾರರಸದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ರಸಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಸುಕುಮಾರವಾದುದು.

ವೃತ್ತಿ

ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಾಗಲಿ ಉಳಿದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಾಗಲಿ ಎಲ್ಲ ರಸಗಳ ವಿರೋಧಾವಿರೋಧಗಳನ್ನು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸಹೃದಯನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಶೃಂಗಾರದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ಗಮನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಶೃಂಗಾರವು ರತಿಯ ಪರಿಪೋಷದಿಂದಾಗತಕ್ಕದ್ದು. ಒಂದಿಷ್ಟು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದರೂ ರತಿಯು ಭಂಗವಾಗುವ ಸಂಭವ ಹೆಚ್ಚು. ರಸಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಶೃಂಗಾರವು ಸುಕುಮಾರತಮವಾದುದರಿಂದ ಎಳ್ಳಷ್ಟು ವಿರೋಧಿಸಂಪರ್ಕವನ್ನೂ ಸಹಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಕಾರಿಕೆ

ಅನಧಾನಾತಿಶಯವಾನ್ ರಸೇ ತತ್ತ್ವವ ಸತ್ಯವಿಃ |

ಭವೇತ್ಸ್ಯನ್ ಪ್ರಮಾದೋ ಹಿ ಝಟತ್ಯೇವೋಪಲಕ್ಷ್ಯತೇ

|| ೨೯ ||

ಆ ರಸದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಿಯು ವಿಶೇಷ ಜಾಗರೂಕತೆಯನ್ನು ವಹಿಸಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪ್ರಮಾದವು ತಟ್ಟನೆ ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ರಸಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅತ್ಯಂತ ಸೌಕುಮಾರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನು ಪಡೆದಿರುವ ಆ ರಸದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕವಿಯು ವಿಶೇಷಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ತೋರಿಸಬೇಕು. ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಪ್ರಮಾದವಾದರೂ ಕವಿಗೆ ಸಹೃದಯರ ಗುಂಪಿನಲ್ಲಿ ಅನಾದರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶೃಂಗಾರರಸವು ಸಂಸಾರಿಗಳೆಲ್ಲರ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ ರಸಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ಅದೇ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯವೂ, ಅತ ಏವ, ಪ್ರಧಾನವೂ ಆದುದು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ—

ಕಾರಿಕೆ

ವಿನೇಯಾನುನ್ಮುಖೀಕರ್ತುಂ ಕಾವ್ಯಶೋಭಾರ್ಥಮೇವ ವಾ |

ತದ್ಧಿರುದ್ಧರಸಸ್ಪರ್ಶದಜ್ಞಾನಂ ನ ದುಷ್ಯತಿ

|| ೩೦ ||

ಜನರಿಗೆ ಹಿತೋಪದೇಶವು ರುಚಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಕಾವ್ಯದ ಸೌಂದರ್ಯವು ಹೆಚ್ಚುವುದಕ್ಕೂ ಶೃಂಗಾರರಸದ ಅಂಗಗಳು ವಿರುದ್ಧರಸಗಳ ಸ್ಪರ್ಶವನ್ನು ಪಡೆದರೂ ದೋಷವಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ರಸದ ಅವಿರೋಧ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವಾಗ ಮಾತ್ರವೇ ಅಲ್ಲ, ಹಿತೋಪದೇಶವು ರುಚಿಕರವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವ ಉದ್ದೇಶವಿರುವಾಗಲೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಇಚ್ಛೆಯಿರುವಾಗಲೂ ಕೂಡ, ಶೃಂಗಾರದ ಅಂಗಗಳಿಗೆ ಶೃಂಗಾರವಿರುದ್ಧವಾದ ರಸಗಳ ಸಂಸ್ಪರ್ಶವು ಬರುವುದು ದೋಷವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಶೃಂಗಾರರಸದ ಅಂಗಗಳ ಮೂಲಕ ಜನರನ್ನು ಮೊದಲು ಉನ್ಮುಖರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡರೆ ಅಮೇಲೆ ಅವರಿಗೆ ಹಿತೋಪದೇಶವೂ ಹಿಡಿಸುತ್ತದೆ. ನಾಟಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಗೋಷ್ಠಿಗಳನ್ನು ಮುನಿಗಳು¹⁶⁰ ಪ್ರಚಾರ ಮಾಡಿರುವುದು ವಿದ್ಯಾಭ್ಯಾಸವು ಅವಶ್ಯವಾದವರಿಗೆ ಸದಾಚಾರದ ಉಪದೇಶವು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ. ಅಲ್ಲದೆ, ಸಕಲಜನರ ಮನಸ್ಸನ್ನೂ ಸೆಳೆಯುವ ಸೌಂದರ್ಯವು ಶೃಂಗಾರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಅಂಗಗಳ ಸಮಾವೇಶವು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಶೋಭಾಶತಯವನ್ನು¹⁶¹ ತರುತ್ತದೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ, ವಿರುದ್ಧರಸದ ಸಂಸ್ಪರ್ಶವು ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಬಂದರೂ ಅಡ್ಡಿಯಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದಲೇ—

೧೦೦ ಸತ್ಯಂ ಮನೋರಮಾ ರಾಮಾಃ ಸತ್ಯಂ ರಮ್ಯಾ ವಿಭೂತಯಃ |
ಕಿಂತು ಮತ್ತಾಂಗನಾಪಾಂಗಭಂಗಲೋಲಂ ಹಿ ಜೀವಿತಮ್ ||

ನಿರುತಂ ರಮಣೀಯರಿನಿಯರ್
ನಿರುತಂ ಕಮನೀಯಮಪ್ಪುದೈಸಿರಿ ತಾನೆಂ- |
ದರುಮೀ ಜೀವಿತಮೆಂದುಂ
ಪರಿಕೆಸೆ ಮತ್ತಾಂಗನಾಕಟಾಕ್ಷವಿಲೋಲಂ ||

ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ರಸವಿರೋಧದ ದೋಷವಿಲ್ಲ.¹⁶²

160 ಭರತಾದಿಗಳು—ಲೋ.

161 ಉಪಮಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಸೊಬಗೇರಿಸುತ್ತದೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯ—ಲೋ.

162 ಸರ್ವವೂ ಅನಿತ್ಯವೆಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣ್ಯಮಾನ ವಿಷಯ ಅದು ಶಾಂತಕ್ಕೆ ವಿಭಾವ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ವಿಭಾವವಾಗಿ ಏನನ್ನೂ ಹೇಳಿಯೇ ಇಲ್ಲ, ಆದರೆ ಪ್ರಸಂಗಾತ್ ಪ್ರಿಯತಮಾ ಕಟಾಕ್ಷವನ್ನು ತರಲಾಗಿದೆ. ಕಹಿ ಔಷಧಿಯನ್ನು ಸಿರಿಯ ಹೊದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಕೊಡು

ಕಾರಿಕೆ

ವಿಜ್ಞಾಯೇತ್ಥಂ ರಸಾದಿನಾನುವಿರೋಧವಿರೋಧಯೋಃ |

ವಿಷಯಂ ಸುಕವಿಃ ಕಾವ್ಯಂ ಕುರ್ವನ್ಮಹ್ಯತಿ ನ ಕ್ವಚಿತ್

|| ೩೧ ||

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ರಸಾದಿಗಳ ಅವಿರೋಧ-ವಿರೋಧಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಸುಕವಿಯು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ತಪ್ಪುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ, ಭಾವಾಭಾಸಗಳ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ-ಅವಿರೋಧಗಳ ವಿಷಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು, ಪ್ರತಿಭಾತಿಶಯ ಸಂಪನ್ನನಾದ ಕವಿಯು ಕಾವ್ಯವನ್ನು ಬರೆದರೆ ಎಲ್ಲಿಯೂ ತಪ್ಪು ಮಾಡಲಾರನು.

ಹೀಗೆ ರಸಾದಿಗಳ ವಿರೋಧ-ಅವಿರೋಧಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ವಿವರಿಸಿ, ಈಗ ರಸವ್ಯಂಜಕಗಳಾಗುವ ವಾಚ್ಯವಾಚಕಗಳ ನಿರೂಪಣೆಯ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ವಿವರಿಸಲಾಗುತ್ತದೆ:—

ಕಾರಿಕೆ

ವಾಚ್ಯಾನಾಂ ವಾಚಕಾನಾಂ ಚ ಯದೌಚಿತ್ಯೇನ ಯೋಜನಮ್ |

ರಸಾದಿವಿಷಯೇಶ್ವೇತತ್ ಕರ್ಮ ಮುಖ್ಯಂ ಮಹಾಕವೇಃ

|| ೩೨ ||

ರಸಾದಿಗಳಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾಗುವಂತೆ ವಾಚ್ಯ ವಾಚಕಗಳನ್ನು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ಸಂಯೋಜಿಸುವುದೇ ಮಹಾಕವಿಯಾದವನ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯ.

ವೃತ್ತಿ

ವಾಚ್ಯಗಳ (ಎಂದರೆ ಕಥಾವಸ್ತುಗಳ) ಮತ್ತು (ಅವುಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ) ವಾಚಕಗಳ ಸಂಯೋಜನೆಯು ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ರಸಾದಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗುವಂತೆ ಗಮನಿಸುವುದೇ ಮಹಾಕವಿಯ ಮುಖ್ಯ ಕೆಲಸ. ರಸಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಧ್ವನಿಸಬಲ್ಲ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಮಹಾಕವಿಯೆನಿಸುವವನ ಮುಖ್ಯ ಕಾರ್ಯವೆಂದಭಿಪ್ರಾಯ. ಹೀಗೆ ರಸಾದಿಗಳನ್ನೇ ಮುಖ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಕಾವ್ಯರಚನೆ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದು ಭರತನ ಗ್ರಂಥವೇ ಮುಂತಾದವುಗಳಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ:—

ವಂತೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶೃಂಗಾರ ವಿಭಾವವಾದ ಅಂಗನಾಕಟಾಕ್ಷದ ಉಲ್ಲೇಖದಿಂದ ಮೊದಲು ಉನ್ನುಖನಾದವನು ಕಡೆಗೆ ಮೈರಾಗ್ಯಕ್ಕೆ ಒಲಿಯುವಂತೆ ಇಲ್ಲಿ ಕವಿ ಯೋಚಿಸಿದ್ದಾನೆ—ರೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಾದ್ಯನುಗುಣತ್ವೇನ ವ್ಯವಹಾರೋಽರ್ಥಶಬ್ದಯೋಃ |

ಔಚಿತ್ಯವಾನ್ಯಸ್ಯಾ ಏತಾ ವೃತ್ತಯೋ ದ್ವಿವಿಧಾಃ ಸ್ಥಿತಾಃ

|| ೩೩ ||

ರಸಾದಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದನ್ನನುಸರಿಸಿಯೇ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳು ಎರಡು ವಿಧಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ತಿ

(ಅರ್ಥಶಬ್ದಗಳ) ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೇ 'ವೃತ್ತಿ'ಯೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ರಸಾನುಗುಣವೂ ಔಚಿತ್ಯಯುಕ್ತವೂ ಆದ ವಾಚ್ಯಗಳ ವ್ಯವಹಾರವೇ 'ಕೈಶಿಕಿ' ಮುಂತಾದ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳೆನಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಚಕಗಳ ವ್ಯವಹಾರವು 'ಉಪನಾಗರಿಕಾ' ಮೊದಲಾದ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ರಸಾದಿಗಳಿಗನುಗುಣವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ ವೃತ್ತಿಗಳು ನಾಟ್ಯಕ್ಕೂ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೂ ಶೋಭಾತಿಶಯವನ್ನು ತರುತ್ತವೆ. ಈ ಎರಡು ಬಗೆಯ ವೃತ್ತಿಗಳಿಗೂ¹⁶³ ರಸಾದಿಗಳೇ ಪ್ರಾಣಗಳು. ಕಥಾವಸ್ತುವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಶರೀರಗಳು ಮಾತ್ರ.¹⁶⁴

ಇದಕ್ಕೆ ಕೆಲವರು ಹೀಗೆ ಅಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು :—'ರಸಾದಿಗಳಿಗೂ ಕಥಾವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ಗುಣ-ಗುಣಿಗಳ ಸಂಬಂಧವೆನ್ನುವುದು ಯುಕ್ತವೇ ಹೊರತು ಜೀವ-ಶರೀರಗಳ ಸಂಬಂಧವೆನ್ನುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ರಸಾದಿಮಯವಾದ ವಾಚ್ಯವು ಅನುಭವವೇದ್ಯವೇ ಹೊರತು, ರಸ ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣುವುದೇ ಇಲ್ಲ', ಎಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ಉತ್ತರವಿದು :—ಶರೀರವು ಹೇಗೆ ಗೌರತ್ವಮಯವೆನಿಸಬಹುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಾಚ್ಯವು ರಸಾದಿಮಯವೆನಿಸುವುದೇ? ಹಾಗೆ ನಿಸುವುದಾದರೆ ಶರೀರವನ್ನು ಕಂಡೊಡನೆಯೇ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಗೌರತ್ವವು ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವಂತೆ ವಾಚ್ಯದ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ರಸಾದಿಗಳೂ ಕೂಡ ಸಹೃದಯ-ಅಸ

163 'ವೃತ್ತಯಃ ಕಾವ್ಯಮಾತ್ಮಕಾಃ' ಎನ್ನುವ ಭರತಮುನಿ ರಸೋಚಿತವಾದ ಇತಿವೃತ್ತದ ಅನಯವಗಳನ್ನು ವೃತ್ತಿಗಳೆಂದು ಸೂಚಿಸಿ ರಸವೇ ಅವುಗಳ ಪ್ರಾಣವೆಂದಿದ್ದಾನೆ. ಭಾಮಹಾದಿಗಳಾದರೂ 'ಸ್ವಾದುಕಾವ್ಯರಸೋನ್ಮಿಶ್ರಂ . . .' (ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ ಪು. ೯೦) ಎಂದು ಹೇಳುವಾಗ ರಸೋಪಯೋಗನಿರತವಾದ ಶಬ್ದವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ. 'ವೃತ್ತಿ'ಯೆಂದರೆ 'ವ್ಯವಹಾರ' ಅಥವಾ ಪ್ರಯೋಗ—ಲೋ.

164 ಇದನ್ನೇ ಭರತಮುನಿ 'ಇತಿವೃತ್ತಂ ಹಿ ನಾಟ್ಯಸ್ಯ ಶರೀರಂ . . .' ಎಂದಿದ್ದಾನೆ—ಲೋ.

ಹೃದಯರೈಲರಿಗೂ ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಕಾಣಿಸಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದೋಲಿತದಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ.¹⁶⁵

ಹೀಗೂ ಇತರರು ಹೇಳಬಹುದು :—‘ರತ್ನಗಳ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯು ಹೇಗೆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪರೀಕ್ಷಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ತಿಳಿಯುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಾಚ್ಯಗಳ ರಸಾದಿಮಯತ್ವವೂ ಕೂಡ ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವೇದ್ಯವಾಗುವುದು’, ಎಂದು. ಇದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ರತ್ನದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯು ಹೇಗೆ ರತ್ನದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಬೇರೆ ಯಾಗಿರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ರಸಾದಿಗಳಾದರೂ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ಮುಂತಾದ ವಾಚ್ಯಗಳ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಬೇರೆಯಲ್ಲದೆಯೇ ಕಾಣಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.¹⁶⁶ ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಹೀಗೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ಸಂಚಾರಿಭಾವಗಳೇ ರಸಗಳೆಂದು ಯಾರಿಗೂ ಎನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ವಿಭಾವಾದಿಗಳ. ಪ್ರತೀತಿಯು ಪ್ರಧಾನಕಾರಣವೆನ್ನಬೇಕು. ಆ ಎರಡು ಪ್ರತೀತಿಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯ—ಕಾರಣಭಾವವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕಾದಮೇಲೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ಕಾಲ ಭೇದವನ್ನೂ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಆ ಕಾಲದ ಅಂತರವು ಅತ್ಯಂತ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದರಿಂದ ಗಮನಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರಿಂದಲೇ ‘ರಸಾದಿಗಳು ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮಗಳಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳು’ ಎಂದು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದುದು.

ಮತ್ತೆ ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಬರಬಹುದು :—‘ಪ್ರಕರಣವೇ ಮೊದಲಾಚುವು ಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಶಬ್ದವೇ ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ತರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಾಲಕ್ರಮವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದೇತಕ್ಕೆ? ಶಬ್ದವು ವ್ಯಂಜಕವಾಗಿ ಬೇಕಾದರೆ ಅರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯ ಪರಾಮರ್ಶವು ಇರಲೇಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯು ಬರುವುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡಿದ್ದೇವೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ರಸಕ್ಕೂ ನಡುವೆ ಅರ್ಥಪರಾಮರ್ಶವೇ ಇಲ್ಲ’, ಎಂದು.

165 ‘ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಾಸನಜ್ಞಾನ’ ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ (ಪುಟ ೨೧)

166 ರತ್ನಗಳ ಕಾಂತಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆ ರತ್ನಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಲೀನವಾಗಿರುವಂತೆ ರಸಾದಿಗಳೂ ವಿಭಾವಾದಿ ವಾಚ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಲೀನವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತವೆಂದು ಕೆಲವರು ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಗುರುಗಳ-ವಿವರಣೆ ಹೀಗೆ. —ರಸಾದಿಗಳು ವಾಚ್ಯಧರ್ಮಗಳಾಗುವುದಾದರೆ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು, (೧) ರೂಪಗಳಂತೆ ಇಲ್ಲವೆ (೨) ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಂತೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ಸರಿಯಲ್ಲ—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಭಾಸವಾಗದ ಕಾರಣ ಎರಡನೆಯದೂ ಸರಿಯಲ್ಲ—ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯಂತೆ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿ ಕಾಣದ ಕಾರಣ ಈ ಕಾರಣವು ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ಇದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಉತ್ತರವಿಷ್ಟು :—ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವುಂಟೆಂಬ ಮಾತು ನಮಗೂ ಸಮ್ಮತವೇ. 167 ಆದರೆ ಆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳ ಸ್ವರೂಪ ವಿಶೇಷದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ ; ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಚಕತ್ವ ಶಕ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ವಾಚಕತ್ವಶಕ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿರುವೆಡೆಯಲ್ಲಿ, ಕೇವಲ ಅವುಗಳ ಸ್ವರೂಪಜ್ಞಾನದಿಂದಲೇ ರಸಗಳು ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಬಿಡುವುದಾದರೆ, ಆಗ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಾಚಕತ್ವಶಕ್ತಿಯ ಪ್ರಭಾವವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. 168 ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದೇ ವಾಚಕತ್ವಶಕ್ತಿಯಿಂದ. ಎಂದಮೇಲೆ, ವಾಚ್ಯವಾಚಕ-ಭಾವ-ಪ್ರತೀತಿ ಬಂದನಂತರವೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿಯು ಬರಬೇಕೆಂದು ಒಪ್ಪಲೇ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಆ ಕ್ರಮವು ಅತಿಸೂಕ್ಷ್ಮವಾದುದರಿಂದ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬರದಿದ್ದರೆ ನಾವೇನು ಮಾಡೋಣ! ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನದ ಅಗತ್ಯವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯು ಸಾಧ್ಯವಾಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಪ್ರಕರಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ತಿಳಿದವರಿಗೆಲ್ಲ—ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಪಾಠಕರಿಗೂ ಸಹ—ಕಾವ್ಯದ ಶ್ರವಣಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ರಸಾನುಭವವು ಬರಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ವಾಚ್ಯ-ರಸಗಳೆರಡರ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ವಾಚ್ಯಪ್ರತೀತಿಗೆ ಉಪಯೋಗವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವುಂಟೆನ್ನುವುದಾದರೆ, ಅವೆರಡೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಸಂಗೀತದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ವರೂಪವಿಶೇಷಪ್ರತೀತಿಯಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿರುವುದು ಸರಿಯೆ ; ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಆ ಸ್ವರೂಪಪ್ರತೀತಿಗೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ರಸಪ್ರತೀತಿಗೂ ನಡುವೆ ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಕಾಲಕ್ರಮವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವ ಈ ಕ್ರಿಯೆಗಳ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವು ರಸಗಳು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದಾಗ ಲಕ್ಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ರಸಾದಿಗಳು ವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಗಳೂ ಆಲ್ಲ, ಶಬ್ದದ ಆರ್ಥಾಂತರದಂತೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣುವವೂ ಅಲ್ಲ ; ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯು ಅನ್ಯಸಾಧ್ಯವೂ ಅಲ್ಲ ; ಅದನ್ನು ಕುರಿತ ಘಟನೆ

167 'ಯತ್ರಾರ್ಥಃ ಶಬ್ದೋ ವಾ . . .' ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೋಲಿಸಿ. (ಪುಟ ೨೫)

168 ಆಗ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೆಯೇ ಸಂಗೀತದ ಶಬ್ದದಿಂದ ರಸ ಪ್ರತೀತವಾಗುವಂತೆ ಕಾವ್ಯಶಬ್ದದಿಂದಲೂ ಪ್ರತೀತವಾಗಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಪ್ರತೀತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಚಕಶಕ್ತಿಯು (=ಅರ್ಥ ಬೋಧಕತ್ವವು) ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯ. ಅದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕುರಿತದ್ದು. ಆದ್ದರಿಂದ ರಸಪ್ರತೀತಿಗೆ ಮೊದಲು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವುಂಟಾಗುವುದೆಂದು ಅರಿಯಬೇಕು—ಲೋ.

ಗಳ್ಳೆಲ್ಲವೂ ಅತ್ಯಂತ ವೇಗದಿಂದ ಒಟ್ಟು ಗೂಡಿಕೊಂಡು ಕೆಲಸ ಮಾಡುತ್ತವೆ. 169

ಆದರೆ ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 170 ಲಕ್ಷಕ್ಕೆ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅನುರಣನರೂಪವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿಯಿರುವ ಕಡೆಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಅದು ಹೇಗೆಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಅರ್ಧಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಧಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಒಂದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ; ಇನ್ನೊಂದು ವಾಚ್ಯಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ, ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯವೇ ಆದ ಅರ್ಥಾಂತರಕ್ರಿಯೆ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದ, ಅರ್ಧ. ಇವೆರಡು ಅರ್ಧಪ್ರತೀತಿಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯಕಾರಣಭಾವವನ್ನು ಯಾರೂ ಮುಚ್ಚಿಡುವಂತಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ 171 ಇದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದೋತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಲೆಂದು ಕೊಟ್ಟ ಪ್ರಾಕೃತ

169 ಗುಣಪೂರ್ಣವಾದ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಸಂಕೀರ್ಣವಾದ ಸಂಘಟನೆಗಳಿರುವುದೇ ರಸದ ಕಾಲಕ್ರಮವನ್ನು ಮರೆಸಲು ಕಾರಣ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಪರಿಜ್ಞಾನಕ್ಕಾಗಿ ಹಾದಿಯನ್ನು ಕಾಯದೆ, ತಟ್ಟನೆ ಸಂಘಟನೆಗಳೇ ರಸವನ್ನು ದೃವಿಸಬಿಡುತ್ತವೆ. ಅರ್ಥಜ್ಞಾನಕ್ಕೂ ಮೊದಲೇ, ಸಂಘಟನೆಯ ಶ್ರವಣ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ರಸಾನ್ವಾದವುಂಟಾಗಿ ಬಿಡುತ್ತದೆ ಆಮೇಲೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಪರಿಜ್ಞಾನದ ನಂತರ ಆ ಅನ್ವಾದವು ಸ್ಪಷ್ಟಿತರವಾಗುವುದೇನೋ ನಿಜವಾದರೂ, ಅನ್ವಾದವು ಅನಂತರ ಹುಟ್ಟಿದಂತೆ ಭಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ತುಂಬಾ ಅಭ್ಯಾಸವಾಗಿರುವ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೀಗೆಯೇ ಕಾಲಕ್ರಮವು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಗೋಚರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಬೇರೆಯೊಳನೆ ಮಾಡದೆ ಇದ್ದಾಗ ಕೂಡ, ಸಂಸ್ಕಾರಬಲದಿಂದಲೇ ಬರುವ ಪ್ರತೀತಿ ಅಭ್ಯಾಸ. ಹೇಗೆಂದರೆ ಹೊಗೆಯಿದ್ದಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯಿರುತ್ತದೆಂಬುದು ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿವಾಗ 'ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಹೊಗೆಯದೆ'ಯೆಂಬಷ್ಟರಿಂದಲೇ (= 'ಪರಾಮರ್ಶ'ದಿಂದಲೇ) ಬೇರಾವ ಆಲೋಚನೆಯ ಅಗತ್ಯವೂ ಇಲ್ಲದೆ, ತಟ್ಟನೆ 'ಬೆಟ್ಟದಲ್ಲಿ ಬೆಂಕಿಯಿದೆ'ಯೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ ಹೊಗೆಯ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ಬೆಂಕಿಯ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ನಡುವೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರಣಾದಿಗಳಿಗಾಗಿ ಕಾಲ ಹೋದುದೇ ಅರಿವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಹಾಗೆಯೇ ಇಲ್ಲಿಯೂ. ಒಂದು ವೇಳೆ ರಸವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದ್ದಿದ್ದರೆ, ಅಥವಾ ಉಚಿತವಾದ ಸಂಘಟನೆ ಇಲ್ಲವಾಗಿದ್ದರೆ, ಆಗ ರಸವು ಉತ್ತರಕಾಲಿನವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕ್ರಮದ ಕಲ್ಪನೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದಿತು.

ಅನೆಯಂತೆ ಕಣ್ಣುಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಚಂದ್ರಿಕಾಕಾರನು ಇಲ್ಲಿ ಶಬ್ದದ ಫಲ=ವಾಚ್ಯವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರತೀತಿ, ಅದರ ಘಟನೆ=ಯೋಜನೆ, ಇದು ಅನನ್ಯಸಾಧ್ಯ=ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರ್ಯಕಜನ್ಯ ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ಅರ್ಥಸ್ವಾರಸ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ—ಲೋ.

170 ಎಲ್ಲಿ ಸಂಘಟನಾವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಎಂದರ್ಥ—ಲೋ.

171 ಈ ಅನುರಣನಧ್ವನಿಗೆ ವರ್ಣ, ಸಂಘಟನೆಗಳನ್ನು ವ್ಯಂಜಕಗಳೆಂದು ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಕೇವಲ ಪದ, ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ವ್ಯಂಜಕಗಳೆಂದಿದೆ—'ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಸ್ಯ...' ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಲೋ.

ಗಾಥೆಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.¹⁷² ಅಂತಹ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯಕ್ಕೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೂ ಅತಿಯಾದ ಅಂತರವಿರುವುದರಿಂದ ಒಂದರ ಪ್ರತೀತಿಯೆ ಇನ್ನೊಂದರ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಆಗುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ—ಗಾಘೋ ವಃ ಪಾವನಾನಾಂ¹⁷³ ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು—ಶಬ್ದಜನ್ಯವೇ ಆದ ಅರ್ಥದ್ವಯದ ಪ್ರತೀತಿಯಾಗುವಾಗ, ಆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಉಪಮಾನೋಪಮೇಯಭಾವವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಉಪಮಾನಾಚಕವಾದ ಪದವು ಇಲ್ಲದಿರುವ ಪ್ರಯುಕ್ತ, ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಬಲದಿಂದಲೇ ಇದು ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅಲ್ಲಿ ಕೂಡ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರದ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ಕಾಲದ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವುಂಟೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ.

ಪದದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಮೂಲ-ಅನುರಣನರೂಪವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಕೂಡ, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ಅದರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರ ಪ್ರತೀತಿಗೂ ಇರುವ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವು ಸುವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣಪದಕ್ಕೆ¹⁷⁴ ಉಭಯಾರ್ಥಗಳು ಬರುವಂತಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ಪದವನ್ನು ಅಭ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡದೆಯೇ, ಒಂದೇ ಪದದಿಂದ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನೂ ಗ್ರಹಿಸುತ್ತೇವೆ.¹⁷⁵ ಆ ಅರ್ಥವು ಪ್ರತ್ಯೇಕಶಬ್ದಜನ್ಯವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಅರ್ಥಜನ್ಯವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಅರ್ಥಜನ್ಯವೇ ಆದರೂ ಅದು ಉಭಯಾರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಶಬ್ದದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಸಾಧಿತವಾದುದೆಂಬುದನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಿಟ್ಟು ಅದನ್ನು ಶಬ್ದಶಕ್ತಿ ಮೂಲವೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ.

ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥವು ನಿರೂಪಯುಕ್ತ¹⁷⁶ ವೆಂಬ ಪ್ರತೀತಿ ಬಂದನಂತರವೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟಾಗುವುದರಿಂದ

172 'ಧಮ ಧಮ್ಮಿ ಅ . . .' ಇತ್ಯಾದಿಗಳು (ಪುಟ ೧೪)—ಲೋ.

173 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೪೪ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೯೩)

174 ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಜಡ' ಎಂಬ ಪದ—ಲೋ.

175 'ಕೂಪ' ಮತ್ತು 'ಅಹಂ' ಇಬ್ಬರಿಗೂ ಅದು ಸಮಾನವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

176 ಉಕ್ತ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ 'ಅಂಧ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕಣ್ಣಿಲ್ಲದವನೆಂಬುದು ನೇರವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ; ಅದನ್ನು ಕಡಗಣಿಸುತ್ತೇವೆ—ಲೋ.

ಎರಡು ಪ್ರತೀತಿಗಳಿಗೂ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯವು ನಿಸ್ಸಂಶಯವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವು ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾದುದರಿಂದಲೇ, ವಾಚ್ಯದ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯಾಗಬಹುದೇ ಇಲ್ಲವೆಂಬ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ಹೋಗಲಿಲ್ಲ.¹⁷⁷ ಅದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಪ್ರತೀತಿಗಳಿಗೆ ಹೇಗೆ ಕಾರ್ಯ-ಕಾರಣಭಾವವಿರುವ ಮೂಲಕ ನಿಯತವಾದ ಪೌರ್ವಾಪರ್ಯ-ಕ್ರಮವಿರುವುದೋ¹⁷⁸ ಹಾಗೆಯೇ ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರತೀತಿಗಳಿಗೂ ಕಾರ್ಯ-ಕಾರಣ ಭಾವವೂ ಕ್ರಮವೂ ಇದ್ದೇ ಇರುವುದು. ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅದು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುತ್ತದೆ; ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬೀಳುವುದಿಲ್ಲ!

ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಧ್ವನಿಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ನಾವು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಯಾರಾದರೂ¹⁷⁹ ಈ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಯನ್ನು ತರಬಹುದು:—‘ಈ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆನ್ನುವುದು ಯಾವುದು? ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಕ್ತಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆಂಬ ಹೊಸ ಹೆಸರು ಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಬರಬೇಕಾದರೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಸಿದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕು, ವ್ಯಂಜಕತ್ವಸಿದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಮೊದಲಿರಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಅನ್ಯೋನ್ಯಾಶ್ರಯವೆಂಬ ದೋಷವು ಬರುವುದರಿಂದ ಯಾವುದೂ ನಿಶ್ಚಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ’, ಎಂದು. ಅದಕ್ಕೆ ನಾವು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಕೇಳುತ್ತೇವೆ—ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯವೊಂದಿರುವುದನ್ನು ಮೊದಲೇ¹⁸⁰ ಸಾಧಿಸಿಯಾಗಿದೆಯಲ್ಲ ನಾವು! ಅದು ಸಿದ್ಧಿಸಿದ ಮೇಲೆ ವ್ಯಂಜಕವೂ ಸಿದ್ಧಿಸಿಯೇ ಸಿದ್ಧಿಸುತ್ತದೆ. ಎಂದ ಮೇಲೆ ನಿಮ್ಮ ಆಕ್ಷೇಪಣೆಗೆ ಇನ್ನು ಅವಕಾಶವೆಲ್ಲಿ?

ಮತ್ತೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರನು ಹೀಗೆ ವಾದಿಸಬಹುದು:—‘ನೀವು ಹೇಳುವುದು ನಿಜ, ಮೊದಲು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ

177 ಈ ವಿಚಾರಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯಿರಲಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈಗ ಕೈಶಿಕಿಯೇ ಮುಂತಾದ ‘ವೃತ್ತಿ’ ಅಥವಾ ಇತಿವೃತ್ತ ಭಾಗಗಳಿಗೂ, ‘ಉಪನಾಗರಿಕಾ’ ಮುಂತಾದ ‘ವೃತ್ತಿ’ ಅಥವಾ ಶಬ್ದ ವ್ಯವಹಾರಗಳಿಗೂ ರಸವೇ ನಿಯಾಮಕವಾದ ಪ್ರಾಣವೆಂಬುದು ಪ್ರಸ್ತುತ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ ಈ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳು ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಕ್ರಮವಿಚಾರ ಬರಬೇಕಾಯಿತು—ಲೋ.

178 ಮೊದಲು ಶಬ್ದರೂಪದ ಪ್ರತೀತಿ, ಅಮೇಲೆ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನ, ಇದು ಶಾಸ್ತ್ರಕಾರರು ಒಪ್ಪಿರುವ ಕ್ರಮ—ಲೋ.

179 ಮೀಮಾಂಸಕರೇ ಮುಂತಾದವರು—ಲೋ.

180 ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದೋತದಲ್ಲಿಯೇ, ಅಭಾವವಾದವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸುವಾಗ—ಲೋ

ಮೊಂದುಂಟೆಂದು ಸಾಧಿತವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಏಕೆ ಕರೆಯಬೇಕು? ಎಲ್ಲಿ ಅದು ಪ್ರಾಧಾನವಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು 'ವಾಚ್ಯ'ವೆಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಕರೆಯುವುದೇ ಯುಕ್ತ; ಏಕೆಂದರೆ ಅದನ್ನು ಬೋಧಿಸಬೇಕೆಂಬುದೇ ವಾಕ್ಯದ ಉದ್ದೇಶ. ಹೀಗೆ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ವಾಚಕತ್ವವೆಂಬ ವ್ಯಾಪಾರವೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಇನ್ನೊಂದು ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುವುದರಿಂದಾಗುವುದೇನು? ಅದುದರಿಂದ ಯಾವ ಅರ್ಥವು ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿರುವುದೋ ಅದು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ 'ವಾಚ್ಯ'ವೇ. ತಾತ್ಪರ್ಯವು ತಿಳಿಯುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ನಡುವಡುವೆ ಬರುವ ಅರ್ಥಾಂತರಪ್ರತೀತಿಯು ಆ ತಾತ್ಪರ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಸಾಧಕ.¹⁸¹ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥಗ್ರಹಣೆಗೆ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯು ಹೇಗೆ ಸಾಧಕವೋ ಹಾಗೆ, ಎಂದು.

ಇದಕ್ಕೆ ಈಗ ಉತ್ತರಕೊಡುತ್ತೇವೆ: ಒಂದು ಶಬ್ದವು ತನ್ನ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸಿದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸ್ಥಳವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳೋಣ. ಅಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಕ್ಕಿರುವ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥಬೋಧಕತ್ವ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಾಂತರಸೂಚಕತ್ವಗಳಿಗೆ ಏನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇ ಇಲ್ಲವೆ ಅಥವಾ ಏನಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವುಂಟೆ? ಏನೇನೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಎರಡು ವ್ಯಾಪಾರಗಳ ವಿಷಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ, ಸ್ವರೂಪಗಳೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯೇ. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಶಬ್ದದ ವಾಚಕತ್ವವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ತನ್ನ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ವಿಷಯ; ಗಮಕತ್ವವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥಾಂತರವು ವಿಷಯ. ಹೀಗೆ ವಾಚ್ಯವು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಸ್ವಕೀಯ'ವಾದ ಅರ್ಥವೆಂದೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವು 'ಪರಕೀಯವಾದ ಅರ್ಥವೆಂದೂ ಹೇಳುವುದನ್ನು ಅಲ್ಲಿವೆನ್ನಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

181 ಈ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವು ಭಾಟ್ಟಮೀಮಾಂಸಕ, ಪ್ರಾಭಾಕರ, ಮತ್ತು ವೈಯಾಕರಣ—ಈ ಮೂರು ದಾಶನಿಕರಿಗೂ ಸಮಾನ. ಭಾಟ್ಟರ ಪ್ರಕಾರ—ಕಟ್ಟಿಗೆಯ ಉರಿ ಅನ್ನ ಬೇಯುವವರಿಗೂ ಹೇಗೆ ಸಕ್ರಿಯವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಪದಗಳು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಜ್ಞಾನವಾಗುವವರಿಗೂ ಸಕ್ರಿಯವಾಗಿರುತ್ತವೆ. ಪದಗಳು, ಪದಗಳಿಂದ ವಾಕ್ಯ, ವಾಕ್ಯದಿಂದ ತಾತ್ಪರ್ಯ (=ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ) ಹೀಗೆ ಇರುವ ವ್ಯಾಪಾರದಲ್ಲಿ ಪದಗಳಿಂದ ಅರ್ಥಪ್ರತೀತವಾಗುವುದು ನಡುವೆ ಅನಿವಾರ್ಯವಾದ ಒಂದು ಅಂಶ ಮಾತ್ರ. ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವೆಂದರೆ ಪದಾರ್ಥವಲ್ಲ; ವಾಕ್ಯ ತಾತ್ಪರ್ಯವೇ.

ಪ್ರಾಭಾಕರರ ಪ್ರಕಾರವೂ ಕೂಡ ಗುರಿಯೇನೋ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ, ಪದಗಳ ವ್ಯಾಪಾರ ದೂರದೂರ ಮುಂದುವರೆಯಬಲ್ಲದು. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಉಪಾಯವಾದ ಪದಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಕಾರಣತ್ವವುಂಟು; ವೈಯಾಕರಣರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಕಾರಣತ್ವ ಅಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ, ಇಷ್ಟೇ ವ್ಯತ್ಯಾಸ.

ಒಂದರ ಪ್ರತೀತಿಯು ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ; ಇನ್ನೊಂದರ ಪ್ರತೀತಿಯು ವರಂಪರೆಯಿಂದ ಶಬ್ದಸಂಬಂಧಿಗೆ (= ಅರ್ಥಕ್ಕೆ) ಸಂಬಂಧಿಸಿರುತ್ತದೆ. ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ನೇರವಾಗಿ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧ ಹೊಂದಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುವ ಕಾರಣ ಶಬ್ದಸಂಬಂಧಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ತಾದ ಸಂಬಂಧವೇ ಇದ್ದು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆಗ ಅದನ್ನು ಅರ್ಥಾಂತರವೆಂದು ಕರೆಯುವ ಕಾರಣವೇ ಇರುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ವಿಷಯಭೇದವಿರುವುದು ಸ್ಥಿರವಾದಂತಾಯಿತು ಹಾಗೆಯೇ ಅವೆರಡರ ಸ್ವರೂಪಭೇದವೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿದೆ: ಯಾವುದು ವಾಚಕಶಕ್ತಿಯೋ ಅದೇ ಎಂದಿಗೂ ವ್ಯಂಜಕಶಕ್ತಿಯಾಗಲಾರದು. ವಾಚಕವೇ ಅಲ್ಲದ ಸಂಗೀತಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಸಾದಿಗಳ ವ್ಯಂಜಕಶಕ್ತಿಯಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ನೋಡುವುದೇ ಕಾರಣ. ಕೊನೆಗೆ ಶಬ್ದವೇ ಅಲ್ಲದ ಅಭಿನಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಪ್ರೀಡಾಯೋಗಾಸ್ತತವನಯಾ.' 182 ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಕಟಾಕ್ಷವೀಕ್ಷಣವು ಅರ್ಥವಿಶೇಷ ಸೂಚಕವಾಗುವಂತೆ ಕವಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ವಿಷಯವು ಬೇರೆಯಾಗಿ, ಸ್ವರೂಪವೂ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಶಬ್ದದ ಸ್ವಾರ್ಥಬೋಧಕತ್ವಶಕ್ತಿಗೂ ಅರ್ಥಾಂತರವಾಗುವನಶಕ್ತಿಗೂ ಭೇದವಿರುವುದು ಸುಸ್ಪಷ್ಟ. ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದೆಂದೊಪ್ಪುವುದಾದರೆ ವಾಚ್ಯದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ಆ ಅರ್ಥಾಂತರಕ್ಕೆ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಕೂಡ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಗೋಚರವೇ ಹೌದೆಂಬ ಅಂಶವು ನಮಗೂ ಸಮ್ಮತವೇ. ಆದರೆ ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ತೋರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವೆವೇ ಹೊರತು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ತೋರುವುದೆಂದಲ್ಲ. ನಿಘಂಟುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಶಬ್ದವು ಆ ಅರ್ಥಾಂತರಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚು ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ವಾಚಕವೆನ್ನಬಹುದಾದಂತಹ ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು, ತನ್ನ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನೇರವಾಗಿ ಬೋಧಿಸಬಲ್ಲ ಶಬ್ದವೇ ಸೂಚಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ವ್ಯಂಜಕತ್ವ'ವೆಂಬ ಹೆಸರೇ ಯುಕ್ತವಾದುದು.

ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಗೆ ಪದಾರ್ಥ-ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದ ದೃಷ್ಟಾಂತವೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕೆಲವು ವಿದ್ವಾಂಸರ 183 ಮತದಲ್ಲಿ ಪದದಿಂದ ಬರುವ ಅರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯೇ

182 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ಆಗಿದ್ದು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೧೨೮)

183 ವೈಯಾಕರಣರ—ಲೋ.

ಅಸತ್ಯ. ಹೀಗೆ ಅಸತ್ಯತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪದವರೂ¹⁸⁴ ಕೂಡ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ-ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಗಡಿಗೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಉಪಾದಾನಕಾರಣವಾದ¹⁸⁵ ಹೋಳುಗಳಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಗಡಿಗೆಯು ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಲೆ ಅದರ ಉಪಾದಾನಕಾರಣಗಳಾದ ಹೋಳುಗಳು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಹೇಗೆ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ ವಾಕ್ಯದ ಅಥವಾ ಅದರ ತಾತ್ಪರ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯಾದ ಮೇಲೆ ಪದ ಮತ್ತು ಅದರ ಅರ್ಥಗಳು ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ; ಹಾಗೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಾದರೆ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ದೂರವಾಗಿಬಿಡಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ನ್ಯಾಯವು ವಾಚ್ಯ-ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರತೀತವಾಗುವಾಗ ವಾಚ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯು ದೂರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಾಚ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯ ಜತೆಯಲ್ಲಿಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಉಂಟಾಗುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಆದುದರಿಂದ ಅವುಗಳಿಗೆ ಗಡಿಗೆ ಮತ್ತು ದೀಪದ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.¹⁸⁶ ದೀಪದ ಮೂಲಕ ಗಡಿಗೆಯು ಪ್ರತೀತಿಯು ಬಂದೊಡನೆಯೇ ಹೇಗೆ ದೀಪದ ಬೆಳಕು ಮರೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವೂ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಲೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದೋತದಲ್ಲಿ “ಯಥಾ ಪದಾರ್ಥ ದ್ವಾರೇಣ .” ಎಂದು (ಪುಟ ೨೩) ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಎರಡರ ಸಾಧನತ್ವದ ಸಾಮ್ಯವು ಮಾತ್ರ ವಿವಕ್ಷಿತವೇ ಹೊರತು ಉಳಿದ ಅಂಶಗಳಿಲ್ಲ.

‘ಹೀಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ಒಂದು ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳ ಯೋಗವಿದೆಯೆಂದಂತಾಗುವುದಿಲ್ಲ! ಅದು ನಿಜವಾದರೆ ಅದರ ವಾಕ್ಯತ್ವಕ್ಕೆ ಹಾನಿಯಾಗಬಿಡುತ್ತದೆ. ಒಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಬೋಧಿಸಬಲ್ಲದನ್ನಲ್ಲವೇ ವಾಕ್ಯವೆನ್ನುವುದು.” ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಕೇಳಬಹುದು ಅದರ ವಸ್ತುತಃ ಇದು ದೋಷವಲ್ಲ.

184 ಬಟ್ಟೆ, ಮುಂತಾದವರ—ಲೋ.

185 ಎಂದರೆ ‘ಸಮವಾಯಿಕಾರಣ’ಗಳಾದ ಎಂದರ್ಥ ಬಾಧ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾಂಖ್ಯದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಘಟದಿವ್ಯಾಗ ಅದರ ಉಪಾದಾನಕ್ಕೆ (=ಹೋಳುಗಳಿಗೆ) ಸತ್ತೆಯಿಲ್ಲ, ಬಾಧ್ಯರ ಪ್ರಕಾರ ಸರ್ವವೂ ಕ್ಷಣಿಕವಾದ್ದರಿಂದ, ಸಾಂಖ್ಯರ ಪ್ರಕಾರ ರೂಪಾಂತರ ಹೊಂದಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಅದರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆಯಾಗಿ ಅವಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣೆಯಿಲ್ಲವೆಂಬಿವು; ಅಂಶ ಇಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಾಂತಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತ—ಲೋ.

186 ಹೀಗೆ ಪದಾರ್ಥ-ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ನಿರಾಕರಿಸಿ—ಏಕೆಂದರೆ ಇದು ಮೀಮಾಂಸಕರ ತಾತ್ಪರ್ಯಶಕ್ತಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಂಧಿಕ—ಈಗ ಸ್ವಾಭಿಮತವಾದ ಪ್ರಕಾಶಶಕ್ತಿಯ ಸಾಧನೆಗೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಪ್ರವೀಣ-ಘಟ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಪ್ರಕೃತಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತಾನೆ—ಲೋ.

ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನು ಗೌಣವೆಂದೂ ಇನ್ನೊಂದನ್ನು ಪ್ರಧಾನವೆಂದೂ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ವಾಚ್ಯವು ಗೌಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಮಿಕ್ಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದು ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಗೌಣವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಾಗ 'ಧ್ವನಿ'ಕಾವ್ಯವೆನ್ನಬೇಕೆಂದು ಆಗಲೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ವಾಚ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಾಗ ಅದು ಮುಂದೆ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತವಾದಂತಾಯಿತು :—ಕಾವ್ಯವು ವ್ಯಂಗ್ಯಪರವಾಗಿರುವಾಗ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಎಂದಿಗೂ ವಾಚ್ಯವೆನಿಸಲಾರದು ; ಅದು ಸರ್ವಥಾ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ.

ಮತ್ತೊಂದು ವಿಷಯ : ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ನೀವು ವಾಚ್ಯವೆನ್ನುವುದಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ ; ಏಕೆಂದರೆ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅದನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಉದ್ದೇಶವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿಯೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಒಂದು ವಿಷಯವಿರುವುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಷ್ಟಾದ ಮೇಲೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದೋ ಅಲ್ಲಿಯೂ ಅದುಂಟೆಂದು ಹೇಳುವ ಬದಲು ಅದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಮರೆಮಾಚುವುದೇಕೆ ? ಹೀಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯೇ. ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು :—ವಾಚಕತ್ವವು ಕೇವಲ ಶಬ್ದಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಅವಲಂಬಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದು, ಆದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಶಬ್ದ ಅರ್ಥಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಇರುವುದೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಯನಾಗುವಂತೆಯೇ ಅರ್ಥಾರ್ಥಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು.

ಗುಣವೃತ್ತಿಯು ಕೂಡ 'ಉಪಚಾರ' ಮತ್ತು ಲಕ್ಷಣಗಳ ಮೂಲಕ ಉಭಯಾರ್ಥಯವಾಗುವುದು ಸರಿಯೆ. ಆದರೆ ಗುಣವೃತ್ತಿಗೂ, ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೂ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿ ಭೇದವಿದೆ ; ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಭೇದವಿದೆ. ಸ್ವರೂಪಭೇದವಾವುದೆಂದರೆ ಇದು—ಗುಣವೃತ್ತಿಯೆನ್ನುವುದು ಅಮುಖ್ಯವಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರದ ಹೆಸರೆಂಬುದು ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧ ; ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಾದರೋ ಮುಖ್ಯವೇ ಆದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರ. ಅರ್ಥದಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ಮೂರು ಬಗೆಯು^{೫೭} ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಎಂದಿಗೂ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಲಿ ಅಮುಖ್ಯವೆಂದು ತೋರಲಾರದು.

ಇದು ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವ ಇನ್ನೊಂದು ಭೇದ :—ಅಮುಖ್ಯವೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥಿತವಾದ ಗುಣವೃತ್ತಿಯನ್ನು ವಾಚಕತ್ವವೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಬಹುದು. ಆದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಬಹಳ ಭಿನ್ನವಾದುದೆಂಬುದನ್ನು ಈಗಾಗಲೇ ವಿವರಿಸಿದೆ.

ಮತ್ತೊಂದು ಭೇದವಿದು :—ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ಮೂಲಕ ಒಂದರ್ಥವು ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ, ಆ ಸೂಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ತಾನೂ ಸೇರಿಕೊಂಡು ಅದೇ ಆಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ. 'ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಹೆಳ್ಳ', ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಆದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಮೂಲಕ ಒಂದರ್ಥವು ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವಾಗ ಅರ್ಥವು ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಉಳಿಸಿಕೊಂಡೇ ಮತ್ತೊಂದನ್ನೂ ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ—ದೀಪವು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ. 'ಲೀಲಾಕಮಲಪತ್ರಾಣಿ ಗಜಯಾಮಾಸ ಪಾರ್ವತಿಃ 188 ಮುಂತಾದುವೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಒಂದು ಪಕ್ಷ, ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಕಳೆದು ಕೊಳ್ಳದೆ ಅರ್ಥವು ಅರ್ಥಾಂತರವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸಂದರ್ಭಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣೆಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನೇ ಕೊಡುವುದಾದರೆ ಆಗ ಲಕ್ಷಣೆಯೇ ಮುಖ್ಯವಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಪ್ರಸಂಗ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಯಿಕವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಲ್ಲದೆ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯೂ ಉಂಟೇ ಉಂಟು.

'ಆಗಲಿ; ನಿಮ್ಮ ಪಕ್ಷದ ಪ್ರಕಾರ ಅರ್ಥವು ತ್ರಿವಿಧವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವಾಗ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೀರಿ?' ಎಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಇದೇ ಉತ್ತರ!—ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಭಾವ ದಿಂದಲೇ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಆ ಬಗೆಯಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವುಂಟಾಗುವುದು; ಅನ್ಯಥಾ ಅಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಕ್ಕಿರುವ ಉಪಯೋಗವನ್ನು ಒಪ್ಪದಿರುವುದು ಹೇಗೆ?

ಗುಣವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಂಜಕತ್ವಗಳಿಗೆ ವಿಷಯಭೇದವೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ವಿಷಯವು ಮೂರನ್ನೊಳಗೊಂಡಿದೆ: ರಸಾದಿಗಳು, ಅಲಂಕಾರ ವಿಶೇಷಗಳು ಮತ್ತು ವ್ಯಂಗ್ಯರೂಪವನ್ನು ಪಡೆದ ವಸ್ತುಗಳು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯನ್ನು ಗುಣವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಯಾರೂ ಹೇಳುವುದಿಲ್ಲ; ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವೂ ಇಲ್ಲ. ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಪ್ರತೀತಿಯಾದರೂ ಆಪ್ತೆ. ಒಂದು ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಲಾಗದ ಸೌಂದರ್ಯಪ್ರತೀತಿಯು ಬರಲೆಂಬ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ ಕವಿಯು ಯಾವುದನ್ನು ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾನೋ ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಅದೆಲ್ಲವೂ ಗುಣವೃತ್ತಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಮತ್ತು ರೂಢಿಗಳ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೂ ಇರುವ ಎಷ್ಟೋ ಗೌಣಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವನ್ನು ನಾವೇ ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಇದನ್ನು ಮೊದಲೇ ವಿವರಿಸಿದೆ. 189 ಅಲ್ಲದೆ ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಏನಾದರೂ ಅಷ್ಟಿಷ್ಟು ಸೌಂದರ್ಯವು

188 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೪೯, ಪುಟ ೯೭ನ್ನು ನೋಡಿ

189 ಮೊದಲನೆಯ ಉದ್ದೋಷಿತದ 'ರೂಢಾ ಯೇ ವಿಷಯೇನೈತ್ಯತ್ರ.' ಎಂಬ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಲೋ.

ಬರುವುದಕ್ಕೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಸಂಪರ್ಕವೇ ಕಾರಣ. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣವೃತ್ತಿಗೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೂ ಬಹಳವಾದ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿದೆ. ಹೀಗೆ ವಾಚಕತ್ವ ಮತ್ತು ಗುಣವೃತ್ತಿಗಳೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಅದು ಅವೆರಡನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡೇ ಇರುವುದೆಂದೂ ನಿಶ್ಚಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ವಾಚಕತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ; ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಯೇ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗುಣವೃತ್ತಿಯನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಉಭಯಾಶ್ರಯತ್ವವನ್ನು ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದಲೇ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲು ಧ್ವನಿಗೆ ಈ ಎರಡು ಭೇದಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಆ ಎರಡನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸುವ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಅವುಗಳಲ್ಲೊಂದರೊಡನೆ ಐಕ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕೆಲವುಸಾರಿ ಲಕ್ಷಣೆಯನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ವಾಚಕತ್ವವೊಂದರೊಡನೆ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕೆಲವುಸಾರಿ ವಾಚಕತ್ವವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಲಕ್ಷಣೆಯೊಂದರೊಡನೆ ಐಕ್ಯಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ಎರಡರ ಧರ್ಮವೂ ತನ್ನಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅವುಗಳಾವುದೊಂದರಲ್ಲೂ ಐಕ್ಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆಂದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ. ವಾಚಕತ್ವ ಲಕ್ಷಣೆಗಳ ಸ್ಪರ್ಶವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದದ ಧರ್ಮವು ಕೂಡ ಅದರಲ್ಲಿರುವುದಿನ್ನುವುದು ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಕಾರಣ. ಸಂಗೀತದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ರಸಾದಿಗಳ ವಿಷಯವಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿರುವುದೇ ನಿದರ್ಶನ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಲಿ ವಾಚಕತ್ವವೂ ಲಕ್ಷಣೆಯೂ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ಶಬ್ದವೇ ಅಲ್ಲದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಕಾಣುವುದರಿಂದ ಅದು ವಾಚಕತ್ವವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಧರ್ಮಗಳ ಪ್ರಕಾರವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಲ್ಲ. ಒಂದುವೇಳೆ ವಾಚಕತ್ವ, ಲಕ್ಷಣೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವುದಾದರೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಅವುಗಳ ಪ್ರಕಾರಾಂತರವೆಂದೇ ಭಾವಿಸುವೆವೆನ್ನುವುದಾದರೆ, ಅದನ್ನು ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರದ ಪ್ರಕಾರವೆನ್ನುವುದಕ್ಕಿಂತ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಕಾರವೆಂದೇ ಏಕೆ ಹೇಳಬಿಡಬಾರದು? ಆದಕಾರಣ ಶಬ್ದ - ವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನೊಪ್ಪಲೇಬೇಕು:— ವಾಚಕತ್ವ, ಗುಣವೃತ್ತಿ ಮತ್ತು ವ್ಯಂಜಕತ್ವ. ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಾಗ 'ಧ್ವನಿ' ಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಸಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಆ ಧ್ವನಿಗೆ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ ಮತ್ತು ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯವೆಂಬ ಮುಖ್ಯವಾದ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೊದಲೇ ಇವುಗಳನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರನು ಹೀಗೆ ಹೇಳಬಹುದು:— 'ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ಸ್ವರೂಪವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿದಿರಿ; ಅದು ಸರಿ. ಏಕೆಂದರೆ

ಒಂದು ಶಬ್ದದಿಂದ ಒಂದು ಅರ್ಥವು ಪ್ರತೀತವಾದಮೇಲೆಯೂ ಇನ್ನೊಂದರ್ಥವು ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ ಅದನ್ನು ಗುಣವೃತ್ತಿಯೆಂದು ಕರೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ. ಗುಣವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಬಗೆಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು: (೧) ಏನಾದರೂ ಕಾರಣದಿಂದ ಶಬ್ದವನ್ನು ಅರ್ಥಾಂತರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸುವುದು—ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವು ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಗಿರುತ್ತದೆ.—ಉದಾ:—‘ಈ ವಟುವು ಅಗ್ನಿಯೇ.’ (೨) ಶಬ್ದವು ತನ್ನ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಅಂತತಃ ಉಳಿಸಿಕೊಂಡೇ ಅದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಇನ್ನೊಂದು ಅರ್ಥಕ್ಕೂ ಬೋಧಕವಾಗುವುದು. ಉದಾ:—‘ಗಂಗೆಯಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿ.’ ಇವೆರಡು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪೂರ್ಣವಿವಕ್ಷೆಯೂ ಇದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದಲೇ ಬೇರೊಂದರ್ಥದ ಧ್ವನಿಯೂ ಇರುವ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಬೇಕೆಂಬುದು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ತನ್ನ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಲೇ ಮತ್ತೊಂದನ್ನು ಯಾವುದು ಬೆಳಗಬಲ್ಲದೋ ಅದನ್ನು ವ್ಯಂಜಕವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುಣವೃತ್ತಿಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಕೊಡುವುದು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಗೂ ಗುಣ-ವೃತ್ತಿಗೂ ಇರುವ ಭೇದವೇನು? ಗುಣವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಯಾವ ಎರಡು ಬಗೆಗಳಿವೆಯೋ ಅವೇ ಎರಡು ಬಗೆಗಳು ಆ ಧ್ವನಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಇವೆ ಎಂದು.

ಇದರಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ತಪ್ಪೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯು ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಆಶ್ರಯಿಸಿದರೂ ಸಹ ಗುಣವೃತ್ತಿಯೇ ಆಗಿಬಿಡುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಸರ್ವಥಾ ಇಲ್ಲದಿರುವ ಗುಣವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ನೋಡಬಹುದು. ಆದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯಕಾರಣವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿರಲೇ ಆರದು. ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ಮೊದಲನೆಯ ಬಗೆಯಾದ ಅಭೇದೋಪಚಾರವು ಕೇವಲ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಧರ್ಮವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುತ್ತದೆ; ಇಲ್ಲವೆ ಯಾವುದೋ ಒಂದು—ಎಂದರೆ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವಿಲ್ಲದ—ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾ:—ತೀಕ್ಷ್ಣತೆಯ ಕಾರಣದಿಂದ ವಟುವು ‘ಅಗ್ನಿ’ಯಾಗುತ್ತಾನೆ; ಆಹ್ಲಾದಕತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ ನಾಯಿಕೆಯ ಮುಖವು ‘ಚಂದ್ರ’ನಾಗುತ್ತದೆ. “....ಪ್ರಿಯ ಜನಕೆ ಪುನರುಕ್ತೆ ಮಾತ್ರ ತಾನಿಲ್ಲ.”¹⁹⁰ ಮೊದಲಾದುವೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಗುಣವೃತ್ತಿಯ ಎರಡನೆಯ ಬಗೆಯಾದ ಲಕ್ಷಣೆಯು ಕೂಡ ಲಕ್ಷಣೀಯವಾದ ಅರ್ಥದ

ಸಂಬಂಧವೊಂದಿದ್ದು ಬಿಟ್ಟರೆ, ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯದ್ಯೋತಕವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. “ಮಂಚಗಳು ಕಿರಲುತ್ತುವೆ,” ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಆದರೆ ಗುಣವೃತ್ತಿಯು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯಸೂಚಕವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದಲ್ಲ! ಎಂದರೆ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕೆ ಸೌಂದರ್ಯದ್ಯೋತಕತ್ವವು ಬರುವಾಗ ಹೇಗೋ ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುವುದೇ ಕಾರಣ. ಅಸಂಭವವಾದ ಅರ್ಥಗಳ ವರ್ಣನೆಯಿರುವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ—“ಕಾಂಚನವ ಕುಸುಮಿಸುವ ಧರೆಯನ್ನೆ....”¹⁹¹ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು ಉದಾಹರಣೆಗಳು—ಈ ವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆಯ ಔಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯಸೂಚಕವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಮುಖ್ಯಕಾರಣವಾದುದರಿಂದ, ಅಲ್ಲಿ ಗುಣವೃತ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಕರೆಯುವುದೇ ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತ. ಅದುದರಿಂದ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿಶೇಷದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಗುಣವೃತ್ತಿಯಿರುತ್ತದೆ. ಗುಣವೃತ್ತಿಯೂ ಇದೂ ಒಂದೇ ಎನಿಸದೆ ಬೇರೆಯಾಗಿಯೇ ಭಾಸವಾಗುತ್ತಾ ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯಾಹ್ಲಾದವನ್ನು ತರುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ: ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿಲ್ಲದ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗುಣವೃತ್ತಿಯು ಮಾತ್ರ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಹಿಂದೆಯೇ ಸೂಚಿಸಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯಲೆಂದು ಮತ್ತೆ ಹೇಳಲಾಯಿತು.

ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ—ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆಂಬ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ವ್ಯಾಪಾರವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಂಕೇತವನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿಯೇ ಬರುತ್ತದೆಂಬುದು ನಿರ್ವಿವಾದ. (ಕೋಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ) ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದಾರ್ಥಸಂಬಂಧವನ್ನು ವಾಚ್ಯವಾಚಕ ಭಾವವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಇದನ್ನು ಹಿಂಬಾಲಿಸಿಕೊಂಡೇ, ವ್ಯಂಜಕತ್ವವ್ಯಾಪಾರವು ಬರುವುದು. ಆಮೇಲೆ ಬೇರೆ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಅದು ‘ಔಪಾಧಿಕ’ ಅಥವಾ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯಯುತವಾಗಿ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದಲೇ ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದು. ಒಂದೊಂದು ಶಬ್ದದ ವಾಚಕತ್ವವೂ ನಿಯತವಾದುದು. ಭಾಷೆಯ ಪ್ರಥಮಾಭ್ಯಾಸದ ಕಾಲದಿಂದ ಹಿಡಿದು ಎಲ್ಲ ಸಮಯದಲ್ಲೂ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ಅರ್ಥವೇ ಎಂದು ಸುನಿಶ್ಚಿತವಾಗಿರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಶಬ್ದದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಹೀಗೆ ನಿಯತವಲ್ಲ; ಅದು ಔಪಾಧಿಕವಾಗಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಪ್ರಕರಣಾದಿಗಳೆಲ್ಲವೂ ಸಹಕರಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅದರ ಪ್ರತೀತಿಯಾಗುತ್ತದೆ; ಅನ್ಯಥಾ ಆಗುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಅನಿಯತವಾದ ಅಂಶದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದು ತಾನೆ ಏಕೆ? ಎನ್ನಬಹುದು. ಪರೀಕ್ಷಿಸುವುದು

ದೋಷವೇನೂ ಅಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶಬ್ದದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಿಯತತ್ವವಿರುವುದೇ ಹೊರತು ತನ್ನ ಮುಖ್ಯವಿಷಯವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲ್ಲ. 'ಅನುಮಾನ' ದಲ್ಲಿ ಸಾಧಕವಾದ 'ಲಿಂಗ'ಕ್ಕಿರುವ ವರ್ತನೆಯನ್ನೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದಲ್ಲಿಯೂ ನೋಡಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ 'ಅನುಮಾನ'ವು ಒಬ್ಬನ ಇಚ್ಛೆಯನ್ನು ಅನುಸರಿಸುವುದರಿಂದ, ಅನುಮಾನಮಾಡುವ ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗ 'ಲಿಂಗತ್ವ'ವು 'ಲಿಂಗ'ದಲ್ಲಿ ಅನಿಯತವೇ ಆದರೂ ತನ್ನ ಮುಖ್ಯವಿಷಯವಾದ ಸಾಧ್ಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಅದು ಸರ್ವದಾ ನಿಯತವೇ. ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿರುವುದಾದರೂ ಹೀಗೆಯೇ. ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಅನಿಯತತ್ವವಿರುವ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಅದನ್ನು ವಾಚಕತ್ವದ ಪ್ರಕಾರವೆಂದುಬಿಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅದು ನಿಜವಾಗಿಯೂ ವಾಚಕತ್ವದ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಾಚಕತ್ವದಂತೆ ಅದಕ್ಕೂ ಶಬ್ದದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಯತತ್ವವೇ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆಂಬ ಔಪಾಧಿಕಧರ್ಮವೊಂದಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮೀಮಾಂಸಕನು ಖಂಡಿತ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಇವನ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಪ್ರಕಾರ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳಿಗಿರುವ ಸಂಬಂಧವು ನಿತ್ಯವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಅಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಬೇರೆ ಇದೆ. ಅವನು ಶಬ್ದಗಳ ಔಪಾಧಿಕಧರ್ಮವನ್ನು ಒಪ್ಪದೆ ಹೋದರೆ, ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿತ್ಯವೆಂದು ಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ, ಪೌರುಷೇಯವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಅಪೌರುಷೇಯವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೇ ಇಲ್ಲದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಮಾತ್ರ ಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣವನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ತಮ್ಮ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥದೊಡನೆ ಇರುವ ಸಂಬಂಧವು ನಿತ್ಯವೆಂದರೂ, ಪುರುಷನ ಇಚ್ಛಾನುಗುಣವಾದ ಭ್ರಾಂತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ ಔಪಾಧಿಕ ಧರ್ಮಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಅವಕಾಶವಿರುತ್ತದೆ.

ತಮ್ಮ ಹುಟ್ಟು ಗುಣಗಳನ್ನು ಕಳೆದುಕೊಳ್ಳದಿದ್ದರೂ ಎಷ್ಟೋ ವಸ್ತುಗಳು ಬೇರೆ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳೊಡನೆ ಉಂಟಾದ ಸಂಪರ್ಕದ ಫಲವಾಗಿ ಔಪಾಧಿಕವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ತಳೆದು ವಿರುದ್ಧವಾದ ಕ್ರಿಯೆಗಳನ್ನೇ ಕೊಡುವ ಉದಾಹರಣೆಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ. ಹಿಮಾಂಶುವಾದ ಚಂದ್ರನು ಸಕಲ ಜೀವಲೋಕಕ್ಕೂ ತಾಪನಿವಾರಣೆಮಾಡುವಂತಹ ಶೀತಲತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದು ಸರಿಯಷ್ಟೆ! ಆದರೆ ಅದೇ ತಣ್ಣದಿರನನ್ನು ಪ್ರಿಯಾ ವಿರಹವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಬೇಗುದಿಗೊಳುತ್ತಿರುವ ವಿರಹಿಗಳು ನೋಡಿದರೆ ಅವರಿಗೆ ಸಂತಾಪವೇ ಹೆಚ್ಚುವುದೆಂಬುದೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಸಂಬಂಧವು ನೈಸರ್ಗಿಕ ಅಥವಾ ನಿತ್ಯವೆನ್ನುವವನು ಪೌರುಷೇಯ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ

ಅಸತ್ಯತೆ ಬರುವುದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಬೇಕಾದರೆ, ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದ ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಔಪಾಧಿಕ ಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಲೇಬೇಕು. ಅದು ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಲ್ಲದೆ ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ. ಪೌರುಷೇಯವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲವೂ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪುರುಷನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ. ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ ಹೊರತು ವಾಚ್ಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೂ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ವಾಚ್ಯವಾಚಕಸಂಬಂಧವು ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. 'ಈ ನ್ಯಾಯದ ಪ್ರಕಾರ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೆ ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಬೇಕಾಗುವುದಲ್ಲ! ಏಕೆಂದರೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ವಾಕ್ಯಗಳೆಲ್ಲ ಈ ರೀತಿಯ (ಎಂದರೆ ಪುರುಷನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ) ವ್ಯಂಜಕಗಳೇ!' ಎನ್ನಬಹುದು. ಇದು ನಿಜವೇ. ವಕ್ತಾರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಎಲ್ಲ ಲಾಕಿಕ ವಾಕ್ಯಗಳಿಗೂ ಒಂದೇ ಸಮವೆನ್ನಲ್ಪಡಬೇಕು. ಆದರೆ ಈ ಬಗೆಯ ವ್ಯಂಜಕತ್ವಕ್ಕೂ ವಾಚಕತ್ವಕ್ಕೂ ಯಾವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವೂ ಇಲ್ಲ, ಅಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯವೂ ವಾಚ್ಯವೂ ಒಂದನ್ನೊಂದು ಬಿಟ್ಟಿರಲಾರದಂತಹ ಸಮವಾಯು ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಸೇರಿಕೊಂಡಿರುತ್ತವೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯಿರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿರುವುದೋ ಅಂತಹ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಮಾತ್ರ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಡಲು ಕಾರಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಮೂಲಕ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿಶೇಷವೆಂಬ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ವಿವಕ್ಷಿತವೆನಿಸಬೇಕಾದರೆ ಅದೊಂದನ್ನೇ ಗುರಿಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳೆರಡೂ ಹೊರಟಿರಬೇಕು. ಇಷ್ಟಾದರೂ, ನಾವು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ಹೇಳುವ ಕಡೆಗಳೆಲ್ಲ ಈ ರೀತಿಯ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೊಂದೇ ಸಾಕಷ್ಟು ಕಾರಣವಾಗಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯು ಕ್ಷೇತ್ರವು ಅಪರಿಮಿತವಾದುದು, ಈ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಪರಿಮಿತವಾದುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ರೂಪವಾಗಿರಲಿ, ಅಭಿಪ್ರಾಯ ರೂಪವಲ್ಲದೆ ಇರಲಿ, ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಮೂರು ಬಗೆಯ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅದೇ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸಮರ್ಪಕವಾದ ಆಧಾರ. ಇಂತಹ ವಿಶಿಷ್ಟವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಧ್ವನಿಲಕ್ಷಣದಲ್ಲಿ ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ ಅಥವಾ ಅನ್ಯಾಪ್ತಿ ದೋಷಗಳು ಬರಲಾರವು. ಅದುದರಿಂದ ಮೀಮಾಂಸಕರ ಸಿದ್ಧಾಂತದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ಶಬ್ದ ವ್ಯಾಪಾರವು ಬಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲು ಅತ್ಯಂತ ಸಾಧಕವೇ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಈ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ನಮ್ಮ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವೂ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪವೂ ಆದ ಶಬ್ದ ಬ್ರಹ್ಮವಾದವನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿದ್ವಾಂಸರ (=ವೈಯಾಕರಣರ) ಮತವೇ ಆಧಾರವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ, ಅವರೊಡನೆ ಇದು ವಿರುದ್ಧವೆ, ಅವಿರುದ್ಧವೆ ಎಂಬ ಚರ್ಚೆಯೇಕೆ?

ಹಾಗೆಯೇ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಕೃತ್ರಿಮವೆನ್ನುವ ತಾರ್ಕಿಕರಿಗೂ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳಿಗಿರುವ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಅನುಭವಸಿದ್ಧವೇ ಆದುದರಿಂದ ಅವರ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೂ ಇದಕ್ಕೂ ವಿರೋಧವೇ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅವರನ್ನು ಖಂಡಿಸಬೇಕಾದ ಪ್ರಮೇಯವೂ ಇಲ್ಲ.

ತಾರ್ಕಿಕರು ವಾಚಕತ್ವದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಹಾಗೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಕೊಡಬಹುದು : ಇದು ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆ ? ಅಥವಾ ಸಾಂಕೇತಿಕವೆ ? ಎಂದು ಮುಂತಾಗಿ. ಆದರೆ ವಾಚಕತ್ವದ ಹಿಂದುಗಡೆ ಇರುವ ಮತ್ತು ವಾಚಕತ್ವವಿಲ್ಲದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೂ ಬರುವ, ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಬಗೆಗೆ ಅವರಿಗೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವಿರುವುದಕ್ಕೇ ಆಸ್ಪದವಿಲ್ಲ. ತಾರ್ಕಿಕರ ಸಕಲ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಬರುವುದೂ ಅಲೌಕಿಕವಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಹೊರತು ಲೌಕಿಕವಾದ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಲ್ಲ. 'ಇದು ಕಪ್ಪು', 'ಇದು ಸಿಹಿ', ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ, ಯಾವ ಸಂದೇಹವೂ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ, ತಾರ್ಕಿಕರು ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೆಂದಿಗೂ ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಾ ಹೊರಡುವುದಿಲ್ಲ. ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲದ ಕರಿಯ ವಸ್ತುವೊಂದನ್ನು ನೋಡಿ 'ಇದು ಕಪ್ಪು' ಎಂದು ಒಬ್ಬನು ಹೇಳಿದರೆ, ಇನ್ನೊಬ್ಬ ತಾರ್ಕಿಕನು 'ಇದು ಕಪ್ಪಲ್ಲ; ಹಳದಿ' ಎಂದು ಎಂದಿಗೂ ವಾದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಕೊಡ ವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ವಾಚಕಗಳಲ್ಲದ ಸಂಗೀತಶಬ್ದಗಳಿಗೂ, ಕೊನೆಗೆ ಶಬ್ದವೇ ಅಲ್ಲದ ಅಭಿನಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಇರುವುದು ಎಲ್ಲರ ಅನುಭವಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವಾಗ ಅದನ್ನು ಯಾರು ತಾನೆ ಇಲ್ಲವೆಂದಾರು ? ವಾಚ್ಯವಲ್ಲದ ರಮಣೀಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಂತಹ ಎಷ್ಟೋ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಹಾಗೂ ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ಮಾತುಗಾರಿಕೆಗಳನ್ನೂ ಮಾತಿನ ಭಂಗಿಗಳನ್ನೂ ವಿವರಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ನೋಡಿಲ್ಲವೆ ? ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳದ ಸಹೃದಯನು ನಗೆಗೀಡಾಗದೆ ಇರುವನೆ ?

'ಅವನ್ನು ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುವುದೇನೋ ನಿಜ, ಏಕೆಂದರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ. ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿದೆ. ಆದರೆ ಈ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಮತ್ತೇನೂ ಅಲ್ಲ, 'ಗಮಕತ್ವ'ವೇ. 'ಗಮಕತ್ವ'ವೆಂದರೆ 'ಲಿಂಗತ್ವ.' ಅದುದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯೆಂದರೆ 'ಲಿಂಗ' (=ಸಾಧ್ಯ) ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ವ್ಯಂಗ್ಯವ್ಯಂಜಕಗಳ ಸಂಬಂಧವೆಂದರೂ ಲಿಂಗ-ಲಿಂಗಭಾವವೆಂದಂತೆಯೇ ಆಯಿತು. ಇದನ್ನು ನೀವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕೆನ್ನಲು ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಕಾರಣವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಈಗತಾನೇ ವಕ್ತಾರನ ಅಭಿಪ್ರಾಯದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವಿರುವುದೆಂದು ನೀವೇ ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ವಿವರಿಸಿರುವಿರಿ. ಮಾತಾಡುವವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಎಂದಿಗೂ ಅನುಮೇಯವೆಂಬುದೇ ನಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತ'—ಹೀಗೆ ತಾರ್ಕಿಕರು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಆವರಿಗೆ ಈಗ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ:—ಒಂದು ವೇಳೆ ನೀವು ಹೇಳುವಂತೆಯೇ ಆದರೂ ನಮಗಾದ ನಷ್ಟವೇನು? ನಾವು ಸ್ಥಾಪಿಸಬೇಕಾದುದಿಷ್ಟೆ: 'ವಾಚಕತ್ವ' ಗುಣವೃತ್ತಿಗಳೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆಂಬ ಶಬ್ದ ವ್ಯಾಪಾರವೊಂದುಂಟು, ಎಂದು ನೀವು ಹೇಳುವುದನ್ನೊಪ್ಪಿದರೂ ನಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಯಾವ ಹಾನಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಆ ವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆನ್ನಲಿ, ಲಿಂಗತ್ವವೆನ್ನಲಿ, ಅಥವಾ ಮತ್ತಾವುದೋ ಹೆಸರಿನಿಂದಲಿ ಕರೆಯಲಿ, ಸರ್ವಥಾ ಮೂರನೆಯ ಶಬ್ದ ವ್ಯಾಪಾರವೊಂದಿರುವುದೂ, ಅದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಗಿಂತ ವಿಲಕ್ಷಣ ವಾಗಿರುವುದೂ ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ನಮ್ಮ ನಡುವೆ ವಿನಾದವೇ ಇರಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೇ ಲಿಂಗತ್ವವಲ್ಲ; ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿಯಿಲ್ಲವೂ ಲಿಂಗ ಪ್ರತೀತಿಯೂ ಅಲ್ಲ.¹⁹²

ಯದೃಪಿ ನಮ್ಮ ಮಾತನ್ನೇ ಅನುವಾದಮಾಡಿ, ನಿಮ್ಮ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಅದನ್ನು ಅನುಗುಣವಾಗುವಂತೆ ಯೋಜಿಸಿಕೊಂಡಿರುವಿರಿ, ಹೇಳುವವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂದೊಪ್ಪಿದ ಮೇಲೆ, ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗತ್ವವೇ ಉಂಟೆಂದುಬಿಟ್ಟಿರಿ. ಆದರೆ ನಾವು ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ನಮ್ಮ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದನ್ನು ಈಗ ಇನ್ನೂ ಬಿಡಿಸಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ, ಕೇಳಬಹುದು.—ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎರಡು ವಿಷಯ ಗಳಿವೆ; ಒಂದು 'ಅನುಮೇಯ', ಎರಡನೆಯದು 'ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ'. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷೆಯ ರೂಪವಾಗಿರುವುದೇ 'ಅನುಮೇಯ'. ವಿವಕ್ಷೆಯು ಕೂಡ ಎರಡು ಬಗೆ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ: (೧) ಶಬ್ದದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಇಚ್ಛೆ, ಮತ್ತು (೨) ಶಬ್ದದಿಂದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಇಚ್ಛೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು ಮನುಷ್ಯರ ಶಬ್ದವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಾಣಿಮಾತ್ರ ವೆಂಬ ಜ್ಞಾನವಷ್ಟೇ ಆದರಿಂದಾಗುವ ಫಲ. ಆದರೆ ಎರಡನೆಯದು (ನೇರವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸದೆ) ಶಬ್ದವಿಶೇಷಗಳ ಅರ್ಥಜ್ಞಾನದವರೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ವಿಷಯಗಳಿಂದ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ, ಶಬ್ದಜನ್ಯವಾದ ಅರ್ಥಮಯ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಜಕ. ಹೀಗೆ ಈ ಎರಡೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಅನುಮೇಯ'ವೆನಿಸುವ ವಿಷಯ. 'ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ' ವಾದರೂ ಹೇಳುವವನ ಅರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದನೇಚ್ಛೆಗೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಅರ್ಥ; (ಶಬ್ದವಲ್ಲ). ಆ ಅರ್ಥವೂ ಎರಡು ವಿಧ: (೧) 'ವಾಚ್ಯ' ಮತ್ತು (೨) 'ವ್ಯಂಗ್ಯ'. ಹೇಳು

192 ಪ್ರದೀಪ-ಚಿಳು ಇವುಗಳಿಗೆ ಲಿಂಗ-ಲಿಂಗ ಭಾವವಿಲ್ಲ; ಆದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕ ಭಾವವಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕಭಾವವಿದ್ದಲ್ಲಿ ಲಿಂಗ-ಲಿಂಗಭಾವವುಂಟೆಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ, ಅವೆರಡೂ ಒಂದಾಗುವುದು ಅಸಂಭವ—ಲೀಲೆ.

ವವನು ಕೆಲವು ವೇಳೆ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ನೇರವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ತಿಳಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ; ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ನೇರವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ತಿಳಿಸಲಾರದಂತಹ ತನ್ನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೇರಾವುದೋ ಪ್ರಯೋಜನದ¹⁹³ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ, ಸೂಚಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಶಬ್ದಗಳ ಈ ಎರಡು 'ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ' ವಿಷಯಗಳೂ 'ಲಿಂಗಿ'ಯ ಸ್ವರೂಪದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. (ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಅನುಮಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ); ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲು ಅನಿತ್ಯವೋ, ನಿತ್ಯವೋ ಅದ ಬೇರೊಂದು ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿರುವುದೇ ಕಾಣುತ್ತದೆ (ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಗಳ ಅಭಿಧಿ ಅಥವಾ ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ). ಆ ಅರ್ಥದ ವಿವಕ್ಷೆಯ ಅಂಶವು ಮಾತ್ರ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಲಿಂಗಿ' ಯಾಗುವುದೇ ಹೊರತು, ಅರ್ಥಸ್ವರೂಪವೇ ಲಿಂಗಿಯೆನಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಶಬ್ದಗಳು ಅಲ್ಲಿ ಅರ್ಥದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೇ 'ಲಿಂಗಿ'ಯಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಯಾವ ಶಬ್ದಾರ್ಥದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ 'ಸರಿ', 'ತಪ್ಪು', ಇವೇ ಮುಂತಾದ ವಿವಾದಗಳೇ ಹುಟ್ಟಬಾರದಾಗಿದ್ದಿತು; ಹೊಗೆಯೆಂಬ 'ಲಿಂಗ'ದಿಂದ ಬೆಂಕಿಯೆಂಬ 'ಲಿಂಗಿ'ಯನ್ನು ಅನುಮಾನಮಾಡಿದಾಗ ಬೆಂಕಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿವಾದಕ್ಕೂ ಹೇಗೆ ಅವಕಾಶವೇ ಇಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆ. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಧ್ವನಿತವಾಗುವುದರಿಂದ, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಹೇಗೆ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದೋ ಹಾಗೆಯೇ, ತಾನೂ ಶಬ್ದದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು. ನೇರವಾಗಿರುವುದು ಇಲ್ಲವೆ ದೂರವಾಗಿರುವುದು ಸಂಬಂಧದ ಅಸ್ತಿತ್ವವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಸಾಧಕವಲ್ಲ. ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕ-ಭಾವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮೊದಲೇ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಹೇಳುವವನ ಅಭಿಪ್ರಾಯರೂಪವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಸೂಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಲಿಂಗತ್ವ' ವ್ಯಾಪಾರವುಂಟು. ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾದ ಅರ್ಥರೂಪ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಲ್ಲಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ 'ಪ್ರಕಾಶಕತ್ವ'ವೆಂಬ ವ್ಯಾಪಾರವುಂಟು, (ಲಿಂಗತ್ವವಲ್ಲ). ಇಂತಹ ಪ್ರತೀಯಮಾನವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಅಭಿಪ್ರಾಯರೂಪವಾಗಿರಬಹುದು, ಅಭಿಪ್ರಾಯರೂಪವಲ್ಲದೆ ಇರಬಹುದು. ಇಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲೆಲ್ಲ ವಾಚಕತ್ವವೊಂದೇ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರವೆನ್ನಬಹುದೆ? ಅಥವಾ ಸಂಬಂಧಾಂತರವನ್ನೂ ಒಪ್ಪಬೇಕೆ? ವಾಚಕತ್ವವೊಂದೇ ವ್ಯಾಪಾರವಾಗಲಾರದೆಂದು ಮೊದಲೇ ತೋರಿಸಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಬಂಧಾಂತರವನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದೆಂದರೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನೇ ಒಪ್ಪಬೇಕು. ಈ ವ್ಯಂಜಕತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವೂ ಲಿಂಗತ್ವದ ಸ್ವರೂಪವೂ

¹⁹³ ಮುಚ್ಚುವುದರಿಂದಲೇ ಬರುವ ವಿಶಿಷ್ಟ ಸೌಂದರ್ಯದ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ—ಲೋ.

ಒಂದೇ ಅಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಬೆಳಕೇ ಮೊದಲಾದ ನಿದರ್ಶನಗಳಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಬೇರೆಯೆಂಬುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಶಬ್ದಗಳ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಹೇಗೆ 'ಲಿಂಗಿತ್ವ'ದೊಡನೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೂ ಕೂಡ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. 'ಲಿಂಗಿತ್ವ'ದೊಡನೆ ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಿದಂತೆ ಯಾವ ಶಬ್ದದ ಅಂಶಗಳು ಸಂಬಂಧಿಸುವವೋ, ಅವು ವಾಚ್ಯವಾದ ಅಂಶವಾಗಿ ತೋರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೆ ಔಪಾಧಿಕವಾದ ಅಂಶಗಳಾಗಿ ತೋರುತ್ತವೆ. ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವೂ 'ಲಿಂಗಿ'ಯಾಗಿಬಿಟ್ಟರೆ ಅದರ ಬಗೆಗೆ ಈಗ ಲೋಕದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳೊಂದೂ ಸಹ ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಇರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೂ ಆಗಲೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು.

ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಸತ್ಯತ್ವವನ್ನೇ ಆಗಲಿ, ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೊರಟಾಗ: (ಅನುಮಾನವೇ ಮೊದಲಾದ) ಇತರ ಪ್ರಮಾಣಗಳನ್ನೂ ಆಶ್ರಯಿಸುತ್ತೇವೆ; ಹೀಗೆ ಅದು ಪ್ರಮಾಣಾಂತರಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವಾಗಿಬಿಟ್ಟ ಮಾರ್ತದಿಂದಲೇ ಅದು ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿಷಯವೆಂಬುದು ಎಂದಾದರೂ ಕುಂದುತ್ತದೆಯೇ? ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವಾದರೂ. ಆದರೆ ವಸ್ತುತಃ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಗಳು ಸತ್ಯವೇ, ಅಸತ್ಯವೇ ಎಂಬ ಚರ್ಚೆಯೇ ಅಪ್ರಯೋಜಕ. ಹೀಗಿರುವಾಗ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಚರ್ಚಿಸುವುದು ಹಾಸ್ಯಾಸ್ಪದವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಅಂತೂ 'ಲಿಂಗಿ' - ಪ್ರತೀತಿಯೇ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಪ್ರತೀತಿಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ.

ಅದಲ್ಲದೆ, ಅನುಮೇಯರೂಪವಾಗಿಯೂ ಇರತಕ್ಕ ಒಂದು ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶವು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿರುವುದೆಂದೂ ಅದನ್ನೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆನ್ನಬಹುದೆಂದೂ ನಾವು ಹೇಳಿದುದೇನೋ ಉಂಟು. ಆದರೆ ನಮ್ಮ ಧ್ವನಿಸಿದ್ಧಾಂತಕ್ಕೆ ಈ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಸಾಧಕವೆಂದು ನಾವೇ ಭಾವಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ನಾವು ಹೇಳಿದುದಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣವಿದೆ. ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಸಂಬಂಧವನ್ನು ನಿತ್ಯವೆನ್ನುವ ಮೀಮಾಂಸಕರೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವೆಂಬೊಂದು ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕೆಂದು ವಾದಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅದನ್ನು ಹೇಳಿದೆವು, ಅಷ್ಟೆ. ಆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಶಬ್ದಗಳ ಲಿಂಗತ್ವದಿಂದಲೂ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ರೂಪಾಂತರಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ವಾಚಕಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮೂಲಕ ಬಂದರೆ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ವಾಚಕಗಳೇ ಅಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳ ಮೂಲಕವೂ ಪ್ರತೀತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾವ ವಾದಿಗಳೂ ಅದನ್ನು ವಿರೋಧಿಸಬಾರದೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ನಾವು ಇಷ್ಟು ಪ್ರಯತ್ನಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಗುಣವೃತ್ತಿ, ವಾಚಕತ್ವ, ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರಗಳೆಲ್ಲವುಗಳಿಂದಲೂ ವಿಲಕ್ಷಣವಾದುದೇ ವ್ಯಂಜಕತ್ವ. ಇಷ್ಟಾದರೂ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವು ಅವುಗಳಲ್ಲಿಯೇ

ಅಂತರ್ಗತವಾಗುವುದೆಂದು ವಾದಿಗಳು ಹಟೆ ಹಿಡಿಯಬಹುದು ; ಆದರೂ ಆ ವ್ಯಂಜ ಕತ್ವದ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ನಮ್ಮ ಧ್ವನಿತತ್ವವು ಅನೇಕ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯ ಗಳನ್ನು ದೂರಮಾಡುವುದೆಂದೂ ಸಹೃದಯರ ವೃತ್ತೃತ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾಗುವುದೆಂದೂ, ನಮ್ಮ ಪ್ರಯತ್ನವನ್ನು ಅವರು ಆದರಿಸಿಯೇ ಆದರಿಸುವರೆಂದೂ ನಂಬುತ್ತೇನೆ. ಆಗಲೇ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷಣಗಳಿರುವುದೆಂದು ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ನಿಂದಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಹೀಗೆ ನಿಂದಿಸುವುದಾದರೆ ಅಸ್ತಿತ್ವದ ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣ ವನ್ನು ಹೇಳಿದ ದಾರ್ಶನಿಕರು ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸಕಲ ಸದ್ವಸ್ತುಗಳ ಲಕ್ಷಣವೂ ಪುನರುಕ್ತವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ—

ವಿಮತಿವಿಷಯೋ ಯ ಅಸೀನ್ನನೀಷಿಕಾಂ ಸತತಮವಿದಿತಸತತ್ತ್ವಃ |

ಧ್ವನಿಸಂಜ್ಞತಃ ಪ್ರಕಾರಃ ಕಾವ್ಯಸ್ಯ ವ್ಯಂಜಿತಃ ಸೋಽಯಮ್ ||

ಮತಿವಂತರಿಗುಂ ತಾಂ ಸಂ-

ತತಮವಿದಿತತತ್ತ್ವಮಾಗಿ ವಿಮತಿಯನಾಂತಾ |

ನುತಕಾವ್ಯದ ಧ್ವನಿಯೆಂಬೊಂ-

ದುತೆರಂ ಸಲೆ ವಿವೃತಮಾಯ್ದಿದಂತೀ ಪರಿಯಿಂ ||

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಕಾರೋನ್ಮೋ ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಃ ಕಾವ್ಯಸ್ಯ ದೃಶ್ಯತೇ |

ಯತ್ರ ವ್ಯಂಗ್ಯಾನ್ತಯೇ ವಾಚ್ಯಚಾರುತ್ವಂ ಸ್ವಾತ್ ಪ್ರಕರ್ಷವತ್ || ೩೪ ||

ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ನೋಡ ಬಹುದು. ಅದರಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಂಶವು ಇರುವುದಾದರೂ ವಾಚ್ಯಾಂಶದ ಸೊಗಸೇ ಮಿಗಿಲಾಗಿರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಲಲನೆಯರ ಲಾವಣ್ಯದಂತಿರುವುದೆಂದು ವಿವರಿಸಲಾಯಿತಷ್ಟೆ ; ಅದು ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವಾಗ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ ಅದು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಹೋಗಿ, ವಾಚ್ಯದ ಸೊಗಸೇ ಮಿಗಿಲಾಗಿರುವುದಾದರೆ 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾವ್ಯದ ಪ್ರಕಾರ ವನ್ನು ಆಗ ಪರಿಗಣಿಸಬೇಕೆಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತೇನೆ. ಕೆಳಗಿನ ಉದಾಹರಣೆಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವಾದ ವಸ್ತುವು ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗಿ ದ್ದರೂ, ವಾಚ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ 'ಗುಣೇ ಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವ'ವು ಬಂದಿದೆ :

೧೧೧ ಲಾವಣ್ಯಸಿಂಧುರಪರೈವ ಹಿ ಕೇಯಮತ್ರ,
ಯತ್ಪ್ರೋತ್ಪಲಾನಿ ಶಶಿನಾ ಸಹ ಸಂಪ್ಲವಂತೇ |
ಉನ್ನಜ್ಜತಿ ದ್ವಿರದಕುಂಭತಟೇ ಚ ಯತ್ರ,
ಯತ್ರಾಪರೇ ಕದಲಿಕಾಂಡಮೃಣಾಲದಂಡಾಃ || ೧೨೪

ಅವುದರೋಳ್ ವರೋತ್ಪಲಗಳುಂ ಶಶಿಯೊಂದಿಗೆ ತೇಲುತಿಪ್ಪುವಂ-
ತಾವುದರೋಳ್ ಮುಳುಂಗಿರುವುವಾನೆಯ ಕುಂಭತಟೇಪ್ರದೇಶಗಳ್ |
ತಾವರೆದಂಟುಮಂತೆ ಮಿಗೆ ಬಾಳೆಯ ಕಂಬುಮುಮೆಲ್ಲಿ ಕಾಂಬವೋ,
ಭಾವಿಸಲಿಂತು ಬೇರೆಯೆನಿಪಿ ಚೆಲುವಂಬುಧಿಯೀಕೆಯೆಲ್ಲಿದಳ್ ||

ತೀರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯವಲ್ಲದ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಧ್ವನಿತವಾಗುವ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೂ
ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ವಾಚ್ಯದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯದ, ಎಂದರೆ ಅದರ ಚಮತ್ಕಾರಾತಿಶಯದ, ದೃಷ್ಟಿ
ಯಿಂದ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಬಹುದು; ಆಗಲೂ ಕಾವ್ಯವನ್ನು 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'

194 'ಸಿಂಧು' ಶಬ್ದದಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ಣತೆ, 'ಉತ್ಪಲ'ದಿಂದ ಕಬ್ಬಾಕ್ಷಗಳು, 'ಶಶಿ'ಯಿಂದ
ವದನ, 'ದ್ವಿರದಕುಂಭತಟೇ' ಶಬ್ದದಿಂದ ಸ್ತನದ್ವಂದ್ಯ, 'ಕದಲಿಕಾಂಡ'ದಿಂದ ತೊಡೆಗಳು,
'ಮೃಣಾಲದಂಡ'ದಿಂದ ತೋಳಗಳು ಧ್ವನಿತವಾಗಿವೆ ಇಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಸುತರಾಂ
ಅನುಪಪನ್ನ; ಆದ್ದರಿಂದ ಅತ್ಯಂತ ತೀರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಗೆ ಇವೆಲ್ಲ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳು. ಹೀಗೆ ಬಂದ
ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು 'ಅಪರೈವ ಹಿ ಕೇಯಂ' ಎಂಬ ಅಲಂಕೃತ ವಾಚ್ಯಾಂಶಕ್ಕೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೊಬಗನ್ನು
ತರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಹಿಂದೆ ನಿಂತು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥದ ಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೇ
ಮುಂದೆ ಮಾಡಿದೆ. ಈ ಸೌಂದರ್ಯದ ವಿವರಣೆ ಹೀಗೆ:—'ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೂ ಸೌಂದರ್ಯ
ಸಾರವೆನಿಸುವ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳು—ಕುವಲಯ, ಶಶಿ, ಕುಂಭತಟೆ, ಇತ್ಯಾದಿ—ಎಲ್ಲವೂ
ಒಂದೆಡೆ ಕೂಡುವುದು ಅತ್ಯಂತ ಅಸಂಭವ; ಇಲ್ಲಿ ಆ ಅಸಂಭವ ಸಮುಚ್ಚಯವು ಒದಗಿದೆ;
ಏನಾಶ್ಚರ್ಯ!' ಎಂಬಂತೆ ವಿಸ್ಮಯಕಾರಕವಾಗಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಿಂದ ಉಪಕೃತವಾದ ವಾಚ್ಯಾ
ರ್ಥವು ಉದಿಸುತ್ತದೆ, ನಾಯಕನ ಅಭಿಲಾಷೆಗೆ ವಿಭಾವವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ಪರ್ಯವಸಾನದ ರಸ
ಧ್ವನಿಯ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನೋಡಿದಾಗ ಮೇಲೆ ವಿವರಿಸಿದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಕೂಡ ಇಲ್ಲವಾಗಿ.
ರಸಕ್ಕೆ ಅದು ಗೌಣವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯದ ಉದಾಹರಣೆಗಳೆಲ್ಲ ಹೀಗೆಯೇ,
ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಧ್ವನಿ ಕಾವ್ಯದ ಅತ್ಯಮೆಂದು ನಾವು ಪದೇ ಪದೇ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಕೆಲವರು ಸಹೃದಯರು ಪದ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಸಂದರ್ಭವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿದ್ದಾರೆ—ಜಲಕ್ರೀಡೆಗೆ
ಇಳಿದ ತರುಣಿಯರ ಲಾವಣ್ಯರಸದಿಂದ ಸುಂದರತರವಾದ ನದಿಯ ವರ್ಣನೆಯೇ ಇದು, ಎಂದು.
ಅಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಯೋಜನೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆಯೇ ಸು. ಅಥವಾ ನದಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ನಾನಕ್ಕಂದಿಳಿದ
ಯುವತಿವರ್ಣನೆಯೂ ಇರಬಹುದು. ಹೇಗೂ ವಿಸ್ಮಯಕಾರಕವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಕ್ಕೆ ಗುಣತ್ವವೇ
ಹೊರತು ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವಿಲ್ಲ—ಲೋ.

ವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಅನುರಾಗವತೀ ಸಂಧ್ಯಾ....'¹⁹⁵ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನೂ ಹಿಂದೆಯೇ ಕೊಟ್ಟಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಕವಿಯು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೇ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟರೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಧಾನತೆಯು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೂ 'ಸಂಕೇತಕಾಲಮನಸಮ....' ಇವೇ ಮುಂತಾದ ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿದೆ.¹⁹⁶ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ರಸಾದಿಗಳು ಅಪ್ರಧಾನವಾದಾಗ ರಸವದಲಂಕಾರ ಬರುವುದೆಂದೂ ತೋರಿಸಲಾಯಿತು.¹⁹⁷ ಹೀಗೆ ರಸಾದಿಗಳು ಮುಖ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥದ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಪಡೆಯುವ ಅಪ್ರಧಾನತೆಯನ್ನು ಮದುವಣಿಗನಾದ ಸೇವಕನ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತಿರುವ ರಾಜನ ಅಪ್ರಧಾನತೆಗೆ ಹೋಲಿಸಬಹುದು. ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ದೀಪಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.

ಹಾಗೆಯೇ—

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಸನ್ನಗಂಭೀರಪದಾಃ ಕಾವ್ಯಬಂಧಾಃ ಸುಖಾವಹಾಃ |

ಯೇ ಚ ತೇಷು ಪ್ರಕಾರೋಽಯಮೇವಂ ಯೋಜ್ಯಃ ಸುಮೇಧಸಾ || ೩೫ ||

ತಿಳಿಯಾಗಿದ್ದರೂ ಆಳವಾದ (ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ) ಪದಗಳಿಂದ ತುಂಬಿ ಆನಂದವನ್ನು ತರುವ ಕಾವ್ಯರಚನೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪ್ರಕಾರವನ್ನೇ ಬುದ್ಧಿವಂತರು ನಾವು ಹೇಳುವಂತೆ ಯೋಜಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಎಷ್ಟೋ ಕಾವ್ಯಬಂಧಗಳು ಅಪರಿಮಿತವಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾ ರಮಣೀಯವೆನಿಸುವಂತೆಯೇ ಆನಂದವನ್ನೂ ಉಂಟುಮಾಡುವವಲ್ಲವೆ? ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಈ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವನ್ನೇ ಬುದ್ಧಿವಂತರು ಹೊಂದಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೧೨ ಲಚ್ಚೀ ದುಹಿದಾ ಜಾಮಾಲುಹಿ ಹರೀ ತಂಸ ಘರಿಣಿಯಾ ಗಂಗಾ|

ಅಮಲಮಿಲಂಕಾ ಆ ಸುಲ ಅಹೋ ಕುಡುಂಬಂ ಮಹೋಲಹಿಣೋ ||

195 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೭ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೩೦)

196 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೫ನ್ನು ನೋಡಿ (ಪುಟ ೯೮)

197 ಎರಡನೆಯ ಉದ್ದೋತದ ೫ನೆಯ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನೂ ವೃತ್ತಿಯನ್ನೂ ನೋಡಿ.

ಲಕುಮಿಯ ಮಗಳೆನಲಳಿಯನು ಹರಿಯು ;
ಮಡದಿಯ ನೋಡಲು ತಾ ಗಂಗೆ |
ಅಮೃತವೃಗಾಂಕರೆ ಮಕ್ಕಳು ಇಬ್ಬರು ;
ಏನು ಕುಟುಂಬವೊ ಸಾಗರಗೆ || 198

ಕಾರಿಕೆ

ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರವರ್ಗೋದಯಂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶಾನುಗಮೇ ಸತಿ |

ಪ್ರಾಯೇಣೈವ ಪರಾಂ ಛಾಯಾಂ ಬಿಭ್ರಲ್ಲಕ್ಷ್ಯೇ ನಿರೀಕ್ಷ್ಯತೇ

|| ೩೬ ||

ವೃತ್ತಿ

ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರವರ್ಗಕ್ಕೆಲ್ಲ ವಿಶೇಷವಾದ ಸೊಗಸು ಬರುವುದನ್ನು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಬಹುದು.

ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶವಾದ ಅಲಂಕಾರದ ಅಥವಾ ವಸ್ತುವಾತ್ರದ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ವಿಶೇಷವಾದ ಸೊಗಸು ಬರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಲಕ್ಷಣ ಕಾರರು ಒಂದೊಂದುಕಡೆ¹⁹⁸ ಮಾತ್ರ ತೋರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಳಿದ ಎಲ್ಲ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಈ ಸೊಗಸು ಇದ್ದೇ ಇರುವುದೆಂಬುದು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳನ್ನು ಪರೀಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಗೆಂದರೆ—ದೀಪಕ, ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ, ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವು ಗಳಂತೆಯೇ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಅಲಂಕಾರಾಂಶದ ಇಲ್ಲವೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವಿನ ಅಂಶದ ಸಂಪರ್ಕವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ, ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ

198 ಲಕ್ಷ್ಯ=ಎಲ್ಲರೂ ಬಯಸುವ ಸಂಪತ್ತು. ಹರಿ=ಸಮಸ್ತ ಭೋಗಮೋಕ್ಷಗಳನ್ನೂ ಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ನಿರತನಾದ ಭಗವಂತ. ಗಂಗೆ=ಸಕಲಪಾಪನಾಶಿನಿ. ಅಮೃತ=ಇಲ್ಲಿ ಮದ್ಯ ವೆಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಂಗಾಸ್ನಾನ, ಹರಿಚರಣಾರಾಧನೆ, ಮುಂತಾದ ಉಪಾಯಗಳಿಂದ ಲಭಿಸಿದ ಲಕ್ಷ್ಯಗೆ ಚಂದ್ರೋದಯದಲ್ಲಿ ಪಾನಗೋಷ್ಠಿಯ ಉಪಭೋಗವೇ ಮುಖ್ಯ ಫಲವೆಂಬುದು ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ. 'ಅಹೋ ಕುಟುಂಬಂ !' ಎಂಬ ವಿಸ್ಮಯಕಾರಿ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಇದು ಗುಣೀಭೂತ ವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಅಲಂಕಾರವಿಲ್ಲದೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶವು ಸೊಬಗಿರುವುದನ್ನು ಈ ಪದ್ಯ ತೋರಿಸುತ್ತದೆ—ರೋ

199 'ಏಕದೇಶ'ವೆಂಬುದು ಮೂಲದ ಶಬ್ದ. ಇದು 'ಏಕದೇಶವಿವರ್ತಿರೂಪಕ'ವನ್ನು ಕುರಿತದ್ದೆಂದು ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯ. ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಇತರರ ಮತವೆಂದು ಅವರು ಉಲ್ಲೇಖಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮೊದಲಾಗಿ ಸಕಲ ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುವುದೆಂದು ಸುಲಭವಾಗಿ ಸಾಧಿಸಬಹುದು. ಅತಿಶಯದ ಯೋಜನಾಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಮಹಾಕವಿಗಳ^{೨೦೦} ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೊಸದೊಂದು ಸೊಗಸು ಬರುವುದೆಂದಮೇಲೆ, ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅದನ್ನು ಔಚಿತ್ಯವರಿತು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದಾಗ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಉತ್ಕರ್ಷವು ಬರೆದೆ ಹೋಗುವುದು ಹೇಗೆ ಸಾಧ್ಯ? ಭಾಮಹನು ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಗೆ ಹೇಳಿರುವ ಲಕ್ಷಣವಿದು—

‘ಸೃಷಾ ಸರ್ವತ್ರ ವಕ್ರೋಕ್ತಿರನರ್ಯಾರ್ಥೋ ವಿಭಾವ್ಯತೇ |

ಯತ್ಕೋಽಸ್ಯಾಂ ಕವಿನಾ ಕಾರ್ಯಃ ಕೋಽಲಂಕಾರೋಽನರ್ಯಾ ವಿನಾ ||’^{೨೦೧}

ಇದೆ ದಲ್ ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯೆನಿವು-

ದಿದರಿಂದ ವಿಭಾವ್ಯವುಪ್ಪುದರ್ಥಮದೆಲ್ಲಂ |

ಪದೆಸಿಂ ಕಲ್ಪುದು ಕವಿಯಿದ.

ನಿಂದು ಪೋಗಿರೆ ಮತ್ತೆ ಬೇರೆ ಭೂಷಣಮೊಳವೇ ||

ಇದಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿಯೇ ಅರ್ಥಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು—‘ಯಾವ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯು ತುಂಬಿರುತ್ತದೋ ಆ ಅಲಂಕಾರದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕವಿಯು

^{೨೦೦} = ಕಾವ್ಯದಾಸಾದಿಗಳ—ಲೋ.

^{೨೦೧} ನೋಡಿ-ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಾಲಂಕಾರ, II ಲಃ (ಪು. ೪೫). ಶಬ್ದದ ವಕ್ರತೆ, ಅರ್ಥದ ವಕ್ರತೆ, ಎಂದು ಭಾಮಹನು ಹೇಳುವುದು ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಲೋಕೋತ್ತರ ರಮಣೀಯತೆಯನ್ನೇ ಇದೇ ಅಲಂಕಾರಗಳ ತತ್ವ. ಲೋಕೋತ್ತರತ್ವದ ನಾಮಾಂತರವೇ ‘ಅತಿಶಯ’. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೇ ಸರ್ವಾಲಂಕಾರಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯಾಂಶ. ಈ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಚಿರಪರಿಚಿತವಾದ ಹಳೆಯ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಹೊಸ ಕಳೆ ಬರುತ್ತದೆ, ಪ್ರಮದ, ಉದ್ಯಾನ, ಮುಂತಾದ ವರ್ಣ್ಯ ವಸ್ತುಗಳು ‘ವಿಭಾವ’ತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ, ವಿಶೇಷ ಭಾವ್ಯತೆಯನ್ನು ತಳೆಯುತ್ತವೆ, ಎಂದರೆ ರಸಮಯವೆನಿಸುತ್ತವೆ—ಲೋ.

ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೇ ಸರ್ವಾಲಂಕಾರ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದರೆ, ತದ್ವಿನ್ಯವಾದ ಬೇರೆ ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನವೇ ಇಲ್ಲವಲ್ಲ! ಕವಿಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಸ್ಫುರಿಸದೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆಲ್ಲ; ಅಥವಾ ಅದೇ ಕಾವ್ಯದ ಜೀವವೆಂದರೆ ಅನೌಚಿತ್ಯವಿದ್ದಾಗಲೂ ಅದೇ ಜೀವವಾಗಬೇಕಲ್ಲವೆ? ಇನ್ನು ಔಚಿತ್ಯವಿದ್ದಾಗ ಮಾತ್ರ ಜೀವವೆಂದರೆ-ರಸಭಾವಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಔಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ನಿಯಾಮಕವಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಾದ ಮುಖ್ಯ ಜೀವರಸಾದಿಯೇ ಎಂದಾಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕೆಲವರು ಹೇಳುವ ಆಶಂಕೆ—‘ಔಚಿತ್ಯಘಟಿತ ಸುಂದರ ಶಬ್ದಾರ್ಥಮಯ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ಆತ್ಮದಿಂದೇನಾಗಬೇಕು?’ ಎಂಬುದು, ನಿಸ್ಸಾರವೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟ. ಧ್ವನಿಸದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ತಮ್ಮ ಸಾಕ್ಷಿಯೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಇವರು ತಿಳಿದಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಎಳ್ಳಷ್ಟೂ ಹುರುಳಿಲ್ಲ—ಲೋ

ಪ್ರತಿಭೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ ವಿಶೇಷ ಸೌಂದರ್ಯವು ಸೇರಿಕೊಳ್ಳುತ್ತದೆ. ಹಾಗಲ್ಲದ ಮಿಕ್ಕ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೆಸರಿಗೆ ಮಾತ್ರ 'ಅಲಂಕಾರ'ವಿರುತ್ತದೆ; ಅಷ್ಟೆ. ಅದುದರಿಂದ ನಿಜವಾಗಿ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೇ ಶರೀರವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಹೀಗೆ ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವಾದಮೇಲೆ ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಅಭೇದವನ್ನೇ ಲಕ್ಷಣೆಯ ಮೂಲಕ ಹೇಳಬಹುದು. ಅದುದರಿಂದ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯೇ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳೂ' ಎಂದು. ಈ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯು ಉಳಿದ ಅಲಂಕಾರಗಳೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗುವುದು ಎರಡು ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿ:—(೧) ವಾಚ್ಯತ್ವದಿಂದ ಮತ್ತು (೨) ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವದಿಂದ. ವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವದಲ್ಲಿ ತಿರುಗಿಯೂ ಎರಡು ಭೇದಗಳಿರಬಹುದು—೧. ಪ್ರಧಾನತ್ವ ಮತ್ತು ೨ ಅಪ್ರಧಾನತ್ವ, ಎಂಬುದಾಗಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊಟ್ಟಮೊದಲನೆಯ ಬಗೆಯು ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಎರಡನೆಯದು (ಎಂದರೆ ಎರಡನೆ ವಿಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದು) 'ಧ್ವನಿ'ಯಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಗತವಾಗುವುದು. ಮೂರನೆಯದು (= ಕಡೆಯದು) 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆನಿಸುವುದು. ಈ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಪ್ರಕಾರವು ಇತರ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬರಬಹುದಾದರೂ, ಅವೆಲ್ಲವೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಹೀಗೆ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯು ಮಾತ್ರ ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ವಿಷಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದೇ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಗೂ ಉಳಿದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ ಇರುವ ವಿಶೇಷ.

'ರೂಪಕ', 'ಉಪಮಾ', 'ತುಲ್ಯಯೋಗಿತಾ', 'ನಿದರ್ಶನಾ' ೨೦೨ ಇತ್ಯಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸೌಂದರ್ಯದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಸಾದೃಶ್ಯದ ಮೂಲಕವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಈ ಸಾದೃಶ್ಯವು (ವಾಚ್ಯವಾಗಿರದೆ) ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಶೋಭಾತಿಶಯವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಅದುದರಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅಲಂಕಾರಗಳೆಲ್ಲ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ದ ವ್ಯಾಪ್ತಿಗೇ ಒಳಪಡುತ್ತವೆ.

'ಸಮಾಸೋಕ್ತಿ', 'ಅಕ್ಷೇಪ', 'ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಪ್ರತೀತಿಯಾದಲ್ಲದೆ ಸೌಂದರ್ಯವು ಪ್ರತೀತವಾಗಲಾರದೆಂದು ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅವೂ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆನ್ನುವುದು ನಿರ್ವಿವಾದವೇ.

ಈ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ದಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಲಂಕಾರಗಳು ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗರ್ಭೀಕರಿಸುವುವೆಂಬ ನಿಯಮವೂ ಉಂಟು. 'ವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿ'ಯಲ್ಲಿ 'ಪ್ರೇಯಸ್' ಅಲಂಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಆಸ್ವದವಿರಬೇಕು. ಹಾಗೆಯೇ ಅನೇಕ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಒಂದೇ ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಲಂಕಾರವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಗರ್ಭೀಕರಿಸಬಹುದೆಂಬುದು

ಇನ್ನೊಂದು ನಿಯಮ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ 'ಸಸಂದೇಹ' ಮುಂತಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವು ಮಾತ್ರ ಧ್ವನಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಕೆಲವು ಅಲಂಕಾರಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಾಗಿ ಒಂದನ್ನೊಂದು ಧ್ವನಿಸಲೂ ಬಹುದು—ದೀಪಕ ಮತ್ತು ಉಪಮೆಗಳಂತೆ. ದೀಪಕಾಲಂಕಾರವು ಉಪಮೆಯನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುವುದೆಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಉಪಮಾಲಂಕಾರವೂ ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ದೀಪಕಾಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಯನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ 'ಮಾಲೋಪಮೆ'ಯೇ ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೧೩ ಪ್ರಭಾಮಹತ್ಯಾ ಶಿಖಯೇವ ದೀಪಃ

ತ್ರಿಮಾರ್ಗಯೇವ ತ್ರಿವಿವಸ್ಯ ಮಾರ್ಗಃ |

ಸಂಸ್ಕಾರವತ್ಯೇವ ಗಿರಾ ಮನೀಷೀ

ತಯಾ ಸ ಪೂತಶ್ಚ ವಿಭೂಷಿತಶ್ಚ || ೨೦೩

ನೋಡರವೊಲನೂನಕಾಂತಿಯ

ಕುಡಿಯಿಂದಂ ನಾಕದಂತೆ ಮಂದಾಕಿನಿಯಿಂ |

ನುಡಿಜಾಣಂ ವಿಬುಧನವೋಲ್

ಪಡೆದಂ ಪೂತತೆಯನಂತೆ ಶೋಭಿಯನವಳಿಂ ||

ಇವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ದೀಪಕಾಲಂಕಾರದ ಛಾಯೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ಬೇರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಸಂಸ್ಪರ್ಶದಿಂದ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವ ರೂಪಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳೆಲ್ಲವೂ 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ದ ಪ್ರಕಾರಗಳೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ನಾವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿರುವ, ಮತ್ತು ಹೇಳದೆ ಇದ್ದರೂ ಅದೇ ಜಾತಿಗೆ ಸೇರುವ, ೨೦೪ ಅಲಂಕಾರಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಈ 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವು ಒಂದೇ ಸಮನಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅದರ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿ

೨೦೩ ಕುಮಾರಸಂಭವ, I ೨೮

೨೦೪ ಎಂದರೆ ಸೌಂದರ್ಯಸಂಪನ್ನವಾದ ಎಂದರ್ಥ ಸೌಂದರ್ಯಾಂಶವಿಲ್ಲದ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಡೆಯಿಲ್ಲ, 'ಗೌರಿವ ಗವಯಃ' ಎಂಬ ಉಪಮೆ, 'ಖಲೇವಾಲೀಯೂಪಃ,' ಎಂಬ ರೂಪಕ, 'ತುಂದಿ ಶಾಲಾತುರ...' (ಪಾಣಿನಿ) ಎಂಬ ಯಥಾಸಂಬ್ಯ; 'ಗಾಮತ್ಸಂ' ಎಂಬ ದೀಪಕ, 'ಸ್ಥಾಣುವಾ ಪುರುಷೋವಾ' ಎಂಬ ಸಸಂದೇಹ; 'ನೇದ ರಜತಂ' ಎಂಬ ಅಪಹ್ನುತಿ, 'ಓನೋ ದಿವಾ ನಾತ್ರಿ' ಎಂಬ ಪರ್ಯಾಯೋಕ್ತಿ, . . 'ಸಮುದ್ರಃ ಕುಂಡಿಕಾ' ಎಂಬ ಆತಿಶಯೋಕ್ತಿ, ಇತ್ಯಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರ ಪ್ರಯೋಗಗಳಿಗೆ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಉಪಯೋಗವೂ ಇಲ್ಲದಿರಲು ಕಾರಣ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶ ಶೂನ್ಯತ್ವವೇ ಆದುದರಿಂದ ಇವು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಪಡೆಯಲು ಗುಣೇಭೂತವಾಗಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶವನ್ನಾದರೂ ಹೊಂದಿರಲೇಬೇಕು—ಲೋ.

ದೊಡನೆಯೇ ಈ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿದುಹೋಗುತ್ತದೆ. ಅದಿಲ್ಲದೆ ಒಂದೊಂದರ ಸ್ವರೂಪ ವಿಶೇಷವನ್ನೂ ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸುವೆವೆಂದು ಹೊರಟರೆ ತತ್ತ್ವವು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ತತ್ತ್ವವು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದರೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿ ಸುವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದೆ ಗತ್ಯಂತರವಿಲ್ಲ, ಅಲ್ಲದೆ ಪ್ರತಿಯೊಂದನ್ನೂ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಹೇಳಿ ವಿವರಿಸುವುದೂ ಶಕ್ಯವಲ್ಲದ ಕೆಲಸ, ಏಕೆಂದರೆ ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಹೊರಟರೆ ಎಲ್ಲಿಗೂ ಕೊನೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ೨೦೫ ಮಾತಿನ ಪರಿಗಳು ಹೇಗೆ ಅನಂತವಾಗಿರುವುವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಮಾತಿನ ಪ್ರಕಾರಗಳಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳೂ ಅಪರಿಮಿತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು. 'ಗುಣೇಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯ'ಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಒಂದಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಇನ್ನೊಂದು ರೀತಿಯಿಂದ, ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂತರಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲಾದರೂ, ವಿಷಯತ್ವವು ಇದ್ದೇ ಇರುತ್ತದೆ ೨೦೬ ಆದುದರಿಂದ ಸಹೃದಯರು ಧ್ವನಿಯ ಈ ಎರಡನೆಯ ರೂಪಾಂತರ (= ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ)ವಾದರೂ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಆದರಕ್ಕೆ ವಾತ್ಸವಾಗಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನೂ ಅತಿರಮಣೀಯವಾದುದೆಂಬುದನ್ನೂ ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಸಹೃದಯರಿಗೆ ಅನಂದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವಂತಹ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಸಂಪರ್ಕ ದಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ಸೊಬಗು ಬರದೆಹೋಗುವ ಒಂದೇ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರವಾದರೂ ಖಂಡಿತ ಸಿಕ್ಕಲಾರದು. ಇದೇ ಕಾವ್ಯದ ಪರಮರಹಸ್ಯವೆಂದು ಮತಿವಂತರು ತಿಳಿಯ ಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ಮುಖ್ಯಾ ಮಹಾಕವಿಗಿರಾಮಲಂಕೃತಿಭೃತಾನುಸಿ |

ಪ್ರತೀಯಮಾನಚ್ಛಾಯೈಷಾ ಭೂಷಾ ಲಜ್ಜೀನ ಯೋಷಿತಾಮ್ || ೩೭ ||

೨೦೫ ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿ, ಉಪಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಚಾರುತ್ವಹೀನವಾದ ಅವಸ್ಥೆಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಉಪಯೋಗವಿಲ್ಲ. ಚಾರುತ್ವವೆಲ್ಲ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶಾಯುತ ಆದ್ದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆಲ್ಲ ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯತ್ವವೇ ಸಾಮಾನ್ಯಲಕ್ಷಣ. ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಚಾರುತ್ವ ಮಾತ್ರ ರಸಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯೋಗ್ಯತ್ವ; ರಸದ ಚಾರುತ್ವ ಆತ್ಮವಿಶ್ರಾಂತವಾದ ಆನಂದವೇ ಹೀಗೆ ಅನವಸ್ಥೆಗೇನೂ ಇಲ್ಲಿ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ—ಲೋ.

೨೦೬ 'ಎಲ್ಲ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಲಂಕಾರಾಂತರವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗೇನೂ ಇದ್ದೇ ತೀರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದಮೇಲೆ ಗುಣೇಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸಿದರೆ ಸಕಲಾಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸಿದಂತೆ ಹೇಗಾದೀತು?' ಎಂಬ ಶಂಕೆಗೆ ಇದು ಸಮಾಧಾನ ಅಲಂಕಾರಾಂತವೇ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ತೀರಬೇಕೆಂದು ನಮ್ಮ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಲ್ಲ; ವಸ್ತುವಾಗಲಿ ರಸವಾಗಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿಯೆ, ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ ಲಕ್ಷಣ ಕೊಡುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ನಾರಿಯರಿಗೆ ಬೇರೆ ಒಡವೆಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ ಲಜ್ಜೆಯು ಹೇಗೆ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮಿಗಿಲಾದ ಭೂಷಣವೋ, ಹಾಗೆಯೇ, ಮಹಾಕವಿಗಳ ಮಾತುಗಳಿಗೂ ಬೇರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳಿದ್ದರೂ ಸಹ^{೨೦೭} ಈ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಛಾಯೆಯೇ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ಭೂಷಣ.

ವೃತ್ತಿ

ಚಿರಪರಿಚಿತವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ನೂತನವಾದ ರಮಣೀಯತೆಯು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಈ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಛಾಯೆಯೇ ಕಾರಣ, ಉದಾಹರಣೆ:

೧೧೪ ವಿಸ್ತಂಭೋತ್ಥಾ ಮನ್ಮಥಾಜ್ಞಾ ವಿಧಾನೇ

ಯೇ ಮುಗ್ಧಾ ಕ್ಷ್ಯಾಃ ಕೇಷಿಒ ಲಿಲಾವಿಲಾಸಾಃ |

ಅಜ್ಞಾಸ್ತೇ ಚೇತಸಾ ಕೇವಲೇನ

ಸ್ಥಿತ್ವೈಕಾಸ್ತೇ ಸಂತತಂ ಭಾವನೀಯಾಃ ||

ಮದನಾದೇಶವಿಧಾನದ

ಪದವಿಂ ಪೊರಮಟ್ಟಿ ಹಾವಲಿಲೆಗಳೆನಿತೋ |

ಸುದತಿಗೆ ನಿಚ್ಚಂ ಪೊಸವೆನಿ-

ಪುದರಿಂ ಮನಮೊಂದರಿಂದೆ ಜಾನಿಸವೇಳ್ಳಂ ||

ಇಲ್ಲಿ 'ಕೇಷಿಒ' (= 'ಎನಿತೋ') ಎಂಬ ಪದವು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಅಸ್ಪಷ್ಟತೆಯನ್ನೇ ಹೇಳಿದರೂ, ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ 'ಅನಂತವಾಗಿದೆ'ಯೆಂಬರ್ಥವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವುದರಿಂದ, ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸೊಗಸು ಬಂದಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಅರ್ಥಾಂತರಗತಿಃ ಕಾಕ್ವಾ ಯಾ ಚೈಷಾ ಪರಿದೃಶ್ಯತೇ |

ಸಾ ವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯ ಗುಣೇಭಾವೇ ಪ್ರಕಾರಮಿಮಮಾಶ್ರಿತಾ

|| ೩೪ ||

೨೦೭ 'ಇದ್ದರೂ ಸಹ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ 'ಬೇರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದಾಗಲೂ ಸಹ' ಎಂಬರ್ಥ. ನಾರಿಯರ ಲಜ್ಜೆ ಅವರ ಹೃದಯಾಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಉದಿಸಿದ ಮನ್ಮಥವಿಕಾರದ ಮುಚ್ಚುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಹೊರತು ಬೇರೆಯಲ್ಲ. ಅದೇ ಹೃದಯ ಸೌಂದರ್ಯದ ಪ್ರಕಾಶಕವೂ, ಎತರಾಗರಿಗೆ ಕಾಪಿನವನ್ನು ಕಿತ್ತೊಗೆದರೂ ನಾಚಿಕೆಯಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಶೃಂಗಾರರಸತರಂಗಿಣಿಯಾದ ತರುಣಿಯು ತನ್ನ ಮನದನುರಾಗವನ್ನು ಮುಚ್ಚಲೆಂದು ಹೊರಟು ನಾಚುತ್ತಾ ತನ್ನ ವಿವಿಧ ವಿಲಾಸಗಳನ್ನೂ ನೇತ್ರಗಾತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಮೆರೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಮುಚ್ಚಿಡುವ ಲಜ್ಜೆಯಿಂದಲೇ ಹೃದಯವನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿಡುತ್ತಾಳೆ ಅವಳ ಸೌಂದರ್ಯದ ಅವಿಷ್ಕಾರಕ್ಕೆಲ್ಲ ಹೀಗೆ ಅವಳ ಗೋಪನವೇ ಕಾರಣ ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ರಸವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಡುವ ವ್ಯಂಜನಾವ್ಯಾಪಾರವೇ ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಏಕಮಾತ್ರ ಸಾಧನವಾಗುತ್ತದೆ—ಲೋ

‘ಕಾಕು’ ಅಥವಾ ಧ್ವನಿವಿಕಾರದಿಂದ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವು ತೋರುವುದುಂಟಷ್ಟೆ. ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಅಪ್ರಧಾನವೂ ಆಗಿದ್ದರೆ ಆಗ ಆ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಈ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಎಷ್ಟೋ ಕಡೆ ಒಂದರ ಜತೆಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅರ್ಥವು ಕಾಕುವಿನಿಂದ ಮೂಡುತ್ತಿರುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ಅಮುಖ್ಯವೆನಿಸುವಂತಿದ್ದರೆ, ಆಗ ಎರಡನೆಯ ಅರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಯು ಈಗ ಹೇಳಿದ ‘ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ’ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯ-ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಸೇರುತ್ತದೆ. ೨೦೮ ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೦೫ಸ್ವಸ್ತಾ ಭವಂತಿ ಮಯಿ ಜೀವತಿ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರಾಃ ೨೦೯

....ನಾನು ಜೀವಿಸಿರುವಾಗಲೇ ಧಾರ್ತರಾಷ್ಟ್ರರು ಸ್ವಸ್ಥವಾಗಿರುತ್ತಾರೆ!
ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೦೬ ಅಮ ಅಸಂಖ್ಯ ಓರಮ ಪಞ್ಚಮ ಣ ತುಫ ಮಲಿಣಿಲಂ ಸೀಲಮ್ |

ಕಿಂ ಉಣ ಜಣಸ್ಸ ಜಾಲ ವ್ವ ಚಂದಿಲಂ ತಂ ಣ ಕಾಮೇವೋ ||

ಆಗಲಿ ಸುಳ್ಳೇ! ನಿಲ್ಲಿಸು ಹದಿಬದೆ!

ನಿನ್ನಯ ಶೀಲಕೆ ಕಿಲುಬಿಲ್ಲ |

ಆದರೆ ಕಂಡರ ಹೆಂಡಿರ ಪರಿಯಲಿ

ನಾನಾ ನಾಸಿತಗೊಲಿಬಿಲ್ಲ || ೨೧೦

ಇಲ್ಲೆಲ್ಲ, ವಿಶೇಷಾರ್ಥದ ಪ್ರತೀತಿಗೆ ಕೇವಲ ಕಾಕುವನ್ನಷ್ಟೆ ಕಾರಣವೆನ್ನ

೨೦೮ ‘ಕಾಕುಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿ ಧ್ವನಿ ಗುಣೀಭೂತವಾದರೆ ಈ ಪ್ರಕಾರ; ಪ್ರಧಾನವಾದರೆ ಧ್ವನಿಯೇ’ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾಕುವಿದ್ದೆಯಲ್ಲೆಲ್ಲ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಶಬ್ದಸ್ಪೃಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ, ಎಂದ ಮೇಲೆ ಗುಣೀಭೂತವಾಗಿಯೇ ಇರುತ್ತದೆ—ಲೋ.

೨೦೯ ವೇಣೀಸಂಹಾರ ನಾಟಕ, I, ೪

ಇಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತ, ಗದ್ಗದ, ತಾರ, ಪ್ರಶಮನ, ಉದ್ವೀಪನಗಳಿಂದ ವಿಚಿತ್ರತರವಾದ ಧ್ವನಿ ವಿಕಾರವು (= ಕಾಕು) ‘ಇದು ಅಸಂಭವವಾದ ಮಾತು, ಅತ್ಯಂತ ಅನುಚಿತ’ ಎಂಬ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಧ್ವನಿಸಿ, ಅದರಿಂದ ಉಪಕೃತವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೇ ಕ್ರೋಧದ ಅನುಭಾವತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಡುತ್ತದೆ—ಲೋ.

೨೧೦ ಗಾಧಾಸಪ್ತಶತಿ, ೪೧೭. ಇಲ್ಲಿಯ ಸಂದರ್ಭವಿದು—ಒಬ್ಬಳು ಇನ್ನೊಬ್ಬಳ ಶೀಲವನ್ನು ಹಾಸ್ಯಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ಹಾಸ್ಯಮಾಡಿಸಿಕೊಳ್ಳುವವಳಿಗೆ ಹಾಸ್ಯಮಾಡುವವಳು ನಾಟಕ ನನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದು ಗೊತ್ತಿದೆ. ಅದನ್ನೆತ್ತಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯುಪಹಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ—ಲೋ.

ಲಾಗದು. ಕಾಕುವು ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಗಮ್ಯವಾಗುವುದೇ ಹೊರತು ನೇರವಾಗಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಇಂತಹ ಕಾಕುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಶಬ್ದಶಕ್ತಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. (ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸದೆ) ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ನಾವು ಕಾಕುವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವ ಕಡೆಗಳೆಲ್ಲ ಈ ವಿಧವಾದ ವಿಶೇಷಾರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯು ಬರುವುದು ಅಸಂಭವವೇ. ಹೀಗೆ ವಿಶೇಷಾರ್ಥವು ಕಾಕುವಿನ ಸಹಾಯದಿಂದೊಡಗೂಡಿದ ಶಬ್ದವ್ಯಾಪಾರನಿಷ್ಠವಾದರೂ ಅದು ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಬರುವ ಕಾರಣ, ವ್ಯಂಗ್ಯವೇ. ಎಲ್ಲಿ ಅಭಿಧಾವ್ಯಾಪಾರವನ್ನು ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಪ್ರತೀತಿಯು ಉಂಟಾಗುವುದೋ ಅಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಗುಣೇಭೂತವಾಗುವ ಕಾರಣ, ಅಂತಹ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗುತ್ತದೆ. ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂದರೆ ಮತ್ತೇನೂ ಅಲ್ಲ; ವಾಚ್ಯದೊಡನೆ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ವಾಚ್ಯವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದೇ.

ಕಾರಕ

ಪ್ರಭೇದಸ್ಯಾಸ್ಯ ವಿಷಯೋ ಯಶ್ಚ ಯುಕ್ತಾ ಪ್ರತೀಯತೇ |

ವಿಧಾತವ್ಯಾ ಸಹೃದಯೈರ್ನ ತತ್ರ ಧ್ವನಿಯೋಜನಾ

|| ೨೯ ||

ಯಾವ ಲಕ್ಷ್ಯವು ಈ (ಕಾವ್ಯ) ಪ್ರಭೇದಕ್ಕೆ ಸೇರುವುದೆಂದು ಯುಕ್ತಿಯುಕ್ತವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತಿರುವುದೋ, ಅಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಗಾದರೂ ಮಾಡಿ 'ಧ್ವನಿ'ಯಿರುವುದೆಂದು ತೋರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಸಹೃದಯರು ಹೊರಡಬಾರದು.

ವೃತ್ತಿ

ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯೂ 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೂ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿ ಬಿಟ್ಟಿರುವುದುಂಟು. ಅಂತಹ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಡಲು ಯುಕ್ತಿಯ ಸಹಾಯವಿರುವುದೋ ಅದಕ್ಕೆ ಆ ಹೆಸರನ್ನೇ ಕೊಡಬೇಕು. ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಮೇಲೆ (ಅತಿಯಾದ) ವ್ಯಾಮೋಹವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬಾರದು. ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೦೭ ಪತ್ಯುಃ ಶಿರಶ್ಚಂದ್ರಕಲಾಮನೇನ

ಸ್ಪೃಶೇತಿ ಸಖ್ಯಾ ಪರಿಹಾಸಪೂರ್ವಮ್ |

ಸಾ ರಂಜಯಿತ್ಯಾ ಚರಣಾ ಕೃತಾಶೀ-

ಮಾರ್ಲೇನ ತಾಂ ನಿರ್ವಚನಂ ಜಘಾನ || ೨೧೧ ||

೨೧೧ ಕುಮಾರಸಂಭವ, VII, 19. ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಹರ್ಷ, ಅಪ್ಪ, ಅಂಜಕೆ,

ಇಂದಿದರಿಂದಿನಿಯನ ಶಿರ-
ದಿಂದುವನೊದೆಯೆಂದು ಹರಸಿ ನಗುತುಂ ಸಖಿ ತಾ- |
ನಂದಂಗೆೊಳಿಸಲ್ ಕಾಲ್ಗಳ-
ನಂದವಳಂ ಮಾತನುಳಿದು ಸುಮದಿಂ ಪೊಯ್ದಳಾ ||

ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೧೮ ಪ್ರಯತ್ನತೋಚ್ಚೈಃ ಕುಸುಮಾನಿ ಮಾನಿನೀ
ವಿಪಕ್ಷಗೋತ್ರಂ ದಯಿತೇನ ಲಂಭಿತಾ |
ನ ಕಿಂಚಿದೂಚೇ ಚರಣೇನ ಕೇವಲಂ
ಲಿಲೇಖ ಬಾಷ್ಪಾಕುಲಲೋಚನಾ ಭುವಮ್ || ೨೧೨
‘ಇಗೊ ಹಿಡಿ’ಯೆನ್ನುತ ಹೂಗಳನಿನಿಯನು
ತನ್ನಯ ಕೈಯಲಿ ಕೊಡುವಾಗ |
ಅರಿಯದೆ ಸವತಿಯ ಹೆಸರನು ಹೇಳಲು
ಮಾನಿನಿ ಮುನಿದಳು ತಾನಾಗ |
ಮಾತನ್ನೇನೂ ನುಡಿಯಲೆ ಇಲ್ಲ ;
ಕಣ್ಣಲಿ ಮಿಡಿಯುತ ನೀರನ್ನು |
ತನ್ನಯ ಕಾಲಿನ ಬೆರಳುಗಳಿಂದ
ಸುಮ್ಮನೆ ಬರೆದಳು ನೆಲವನ್ನು ||

ಈ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ‘ನಿರ್ವಚನಂ ಜಘಾನ’ (=ಮಾತನುಳಿದು . . . ಪೊಯ್ದಳಾ) ಮತ್ತು ‘ನ ಕಿಂಚಿದೂಚೇ’ (=ಏನನ್ನೂ ನುಡಿಯಲೆ ಇಲ್ಲ) ಎಂಬುದಾಗಿ ನಿಷೇಧದ ಮೂಲಕ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ವಾಚ್ಯವಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಗುಣೇಭೂತವೇ ಆದರೂ ಸೊಗಸಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಯಾವ

ಸೌಂದರ್ಯಾಭಿಮಾನ, ಮುಂತಾದುವೆಲ್ಲ ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬುದು ನಿಜವೇ. ಆದರೆ ಇದೆಲ್ಲ ಕನ್ಯಾಜನೋಚಿತವಾದ ಮುಗ್ಧತೆಯನ್ನು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳುವ ‘ನಿರ್ವಚನಂ’ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗುಣೇಭೂತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಉಪಕೃತವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಕಡೆಗೆ ಶೃಂಗಾರರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆನಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ.

* ಪುಟ ೯೭- (ಪದ್ಯ ೪೯)

೨೧೨ ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯ, VIII, 14. ಇಲ್ಲಿ ಅತಿಶಯವಾದ ಪ್ರಜಯಕ್ಕೋಪವ್ಯಂಗ್ಯ. ಅದು ವಾಚ್ಯವಾದ ವಚನ ನಿಷೇಧಕ್ಕೆ ಉಪಕಾರಕ—ಲೋ.

ವಕ್ರೋಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ವಾಚ್ಯವಾಗಿರದೆ, ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ತಾತ್ಪರ್ಯವಾಗಿ ತೋರುತ್ತಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ 'ಏವಂ ವಾದಿನಿ ದೇವರ್ಷಾ....' ಇತ್ಯಾದಿಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳು.* ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಭಂಗಿಯಿಂದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವು ವಾಚ್ಯವೂ ಆಗಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯಕ್ಕೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ. ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ 'ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಡಬಾರದು.

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಕಾರೋಪಯಂ ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯೋಽಪಿ ಧ್ವನಿರೂಪತಾಮ್ |

ಧತ್ತೇ ರಸಾದಿತಾತ್ಪರ್ಯಪರ್ಯಾಲೋಚನಯಾ ಪುನಃ || ೪೦ ||

ರಸವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದುದೇ ಆದರೆ ಈ 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯ-ಪ್ರಕಾರವೂ ಮತ್ತೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ರೂಪವನ್ನೇ ತಳೆಯುತ್ತದೆ.

ಸೃತಿ

'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವೂ ರಸ, ಭಾವ, ಮೊದಲಾದವುಗಳ ತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನೇ ಗಮನಿಸುವುದಾದರೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯೇ ಆಗಿಬಿಡುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಈಗ ಮೇಲೆ ಉದಾಹರಿಸಲಾದ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೧೯ ದುರಾರಾಧಾ ರಾಧಾ ಸುಭಗ ಯದನೇನಾಪಿ ಮೃಜತ-

ಸ್ತವೈತತ್ ಪ್ರಾಣೇಶಾಜಘನವಸನೇನಾಶ್ಚ ಪತಿತಮ್ |

ಕರೋರಂ ಸ್ತ್ರೀಚೇತಸ್ತದಲಮುಪಚಾರೈರ್ವರಮ ಹೇ

ಕ್ರಿಯಾತ್ ಕಲ್ಯಾಣಂ ಪೋ ಹರಿರನುನಯೇಷ್ಟೇವಮುದಿತಃ || ೨೧೩

೨೧೩ ಇಲ್ಲಿ ಕೃಷ್ಣನ ಸೌಭಾಗ್ಯಾತಿಶಯ—ಅನೇಕ ಕಾಂತೆಯರಿಗೆ ವಲ್ಲಭನೆಂಬ ಅಂಶ—ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಇದು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಪುಷ್ಟೀಕೃತವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ಕಡೆಗೆ ಈರ್ಷ್ಯಾವಿಪ್ರಲಂಭಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಮೇಲಿನ ಈ ಮೂರೂ ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೇ ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವೆಂದು ಚಂದ್ರಿಕಾಕಾರನು ವಿವರಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಈ ವಿವರಣೆ ದೇವರನ್ನು ಮಾರಿ ರಥೋತ್ಸವವನ್ನು ನಡೆಸಿದ ಹಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಗುಣೇಭಾವಕ್ಕೆ ಸಂಚಾಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ರಸಾದಿಯಲ್ಲದ ವ್ಯಂಗ್ಯವು ರಸಾದಿಗೆ ಅಂಗವಾಗುವುದೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪ್ರಧಾನ್ಯವಲ್ಲ; ಪ್ರಾಧಾನ್ಯವೆಂಬುದೇ ಕಾವ್ಯತತ್ವ—ಲೋ.

ರಾಧೆಯವಳು ದುರಾರಾಧೆ, ನೀನೆ ನೋಡು ಸುಭಗನೆ;
ನಿನ್ನ ಪ್ರಾಣಸಮೆಯ ಸೀರೆಸೆರಗಿನಿಂದೆ ತೊಡೆದರೂ,
ಕಣ್ಣಿನೀರು ಮಾತ್ರ ಬಿಡದೆ ಸುರಿಯುತ್ತಿರುವುದು!
ಹೆಣ್ಣುಮನವೆ ಬಹಳ ಕಠಿಣ! ಸುಮ್ಮನೇಕುಪಚಾರವು?
ನಿಲ್ಲಿಸೆಂಬ ಮಾತನಿಂತು ಕೋಪಶಮನಕಾಲದಿ
ಕೇಳಿ ಮುದಿತನಾದ ಹರಿಯು ಶುಭವನೆಮಗೆ ಮಾಡಲಿ ||

ವಸ್ತುಸ್ಥಿತಿಯಿರುವುದು ಹೀಗೆ. 'ನೃಕ್ಯಾರೋ ಹ್ಯಯಮೇವ 214 ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟಪದಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಸಂಪರ್ಕವಿದ್ದರೂ ವಾಚ್ಯವನ್ನೇ ಅವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬೋಧಿಸುತ್ತಿರುವ ಕಾರಣ, ಅವೂ ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಗಳೆನಿಸುವ ದೇನೋ ಸರಿಯೆ. ಆದರೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲಾಯಿತಲ್ಲಾ!'— ಎಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯವಾದ ರಸದ ಪರ್ಯಾಲೋಚನೆಯೇ ಕಾರಣ. ಆದರೆ ಆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪದಗಳಿಗೆ 'ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿ'ಯಿರುವುದೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಅವುಗಳಿಗೆ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾಂಶದ ಸಂಪರ್ಕವನ್ನುಳ್ಳ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವಿರುವುದಷ್ಟೇ ಹೊರತು, ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವೇ ವ್ಯಂಗ್ಯರೂಪವಾಗಿ ಪರಿಣತವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯವು 'ಧ್ವನಿ'; ಪದಗಳು ಮಾತ್ರ 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ಗಳು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ 'ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿಗೆ ವ್ಯಂಜಕಗಳಾಗಬೇಕಾದರೆ 'ಗುಣೇಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯ' ಗಳಾದ ಪದಗಳೇ ಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವೇನೂ ಇಲ್ಲ. ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯ ಧ್ವನಿಯೆಂಬ ಪ್ರಭೇದದಲ್ಲಿ ಸೇರುವ ಪದಗಳೂ ಆ ಕೆಲಸವನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲೇ ಬರುವ 'ರಾವಣ' ಎಂಬ ಅರ್ಥಾಂತರ ಸಂಕ್ರಮಿತ ವಾಚ್ಯಧ್ವನಿರೂಪವಾದ ಪದವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಯಾವ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ರಸಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲವೋ ಅಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಪದಗಳೇ ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಇದ್ದರೂ ಒಟ್ಟು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವು 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೇ (ಆಗುವುದೇ ಹೊರತು ಮೇಲೆ ತೋರಿಸಿದಂತೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ.) ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೨೦ ರಾಜಾನಮಪಿ ಸೇವಂತೇ ವಿಷಮವೈ ಪಭುಂಜತೇ |

ರಮಂತೇ ಚ ಸಹ ಸ್ತ್ರೀಭಿಃ ಕುಶಲಾಃ ಖಲು ಮಾನವಾಃ || 215

214 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ಲಕ್ಷನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೧೫೫)

215 ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ವಿಷಯನಿರ್ವೇದಾತ್ಮಕವಾದ ಶಾಂತರಸದ ಪ್ರತೀತಿಯುಂಟು. ಆದರೂ ಚಮತ್ಕಾರವು ವಾಚ್ಯನಿಷ್ಠವೇ ಅಸಂಭಾವ್ಯತ್ವ ವಿಪರೀತಕಾರಿತ್ವ, ಮುಂತಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೆಲ್ಲ ವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಯಾಯಿ—ಲೋ.

ಸೇವಿಸುವರ್ ರಾಜನುನುಂ

ಸೇವಿಸುವರ್ ಗರಳಮನ್ನೆ ನಾರಿಯರೊಡನುಂ |

ಭಾವಿಸೆ ರಮಿಸುವರೆಂದೆನೆ

ಕೋವಿದರವರಲೈ ಬುವಿಯ ಮಾನಿಸರೆಲ್ಲರ್ ||

ಇದೇ ಮುಂತಾದ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ, ವಾಚ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವೇ ? ವ್ಯಂಗ್ಯವು ಪ್ರಧಾನವೇ ? ಎನ್ನುವ ಬಗೆಗೆ ವಿಶೇಷ ಲಕ್ಷ್ಯವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಹಾಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ‘ಧ್ವನಿ’, ‘ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ’ ಮತ್ತು ‘ಅಲಂಕಾರಗಳು’—ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಕಲಿಸಿ ಕೊಳ್ಳದೆ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲೇ ಭ್ರಾಂತಿಗೆ ಮೊದಲಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೨೧ ಲಾವಣ್ಯದ್ರವಿಣವ್ಯಯೋ ನ ಗಣಿತಃ ಕ್ಲೇಶೋ ಮಹಾನಾರ್ಜತಃ

ಸ್ವಚ್ಛಂದಂ ಚರತೋ ಜನಸ್ಯ ಹೃದಯೇ ಚಿಂತಾನಲೋ ದೀಪಿತಃ |

ಏಷಾಽಪಿ ಸ್ವಯಮೇವ ತುಲ್ಕರಮಣಾಭಾವಾದ್ ವರಾಕೀ ಹತಾ

ಕೋಽರ್ಥಶ್ಚೇತಸಿ ವೇಧಸಾ ವಿನಿಹಿತಸ್ತನ್ಯಾಸ್ತನುಂ ತನ್ಮತಾ ||

ಲಾವಣ್ಯಧನವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಟ್ಟಿಣಿಸದೆಯೇ

ಪಿರಿದಾದ ಶ್ರಮವನ್ನು ತಾನೆ ಕೈಕೊಂಡು |

ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂ ಸುಖವಾಗಿ ತಾವಿದ್ದ ಜನಕೆಲ್ಲ

ಚಿಂತಾಗ್ನಿ ಹೊತ್ತಿಕೊಂಡುರಿವಂತೆ ಮಾಡಿ |

ಅರಿಯದೀಕೆಗು ಅಂತೆ ಯೋಗ್ಯವರನ್ನಿಲ್ಲದೆಯೇ

ಗೋಳಿನಲಿ ಬಾಳ್ವುದನು ಕಲ್ಪಿಸುತಲಿಂತು |

ಈ ಜಿಲುವೆಯಾ ತನುವ ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಬೊಮ್ಮನಿಗೆ

ಮನದೊಳಾವುದ್ದೇಶವಿದ್ದಿತೋ ನಾ ಅರಿಯೆ |

ಇಲ್ಲಿರುವ ಅಲಂಕಾರವು ‘ವ್ಯಾಜಸ್ತುತಿ’ಯೆಂದು ಯಾರೋ ಒಬ್ಬರು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು. ಅದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಶ್ಲೋಕದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಈ ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಬರುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವೇ ಸರ್ವಸಾಧಾರಣವೆಂದಿಬಿಟ್ಟರೆ ಅದು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದಿಕೊಳ್ಳುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಕಾಮಿಯೊಬ್ಬನ ಊಹಾವೋಹವಲ್ಲದಿರುವುದೇ ಅದಕ್ಕೆ ಕಾರಣ. ಯಾವ ಕಾಮಿಯೂ ತನ್ನ ಪ್ರಣಯಿನಿಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಈಕೆಯು ಯೋಗ್ಯ ನಾದ ವರನ್ನಿಲ್ಲದೆ ಶೋಚನೀಯಳಾಗಿರುವಳು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಅಸಂಭವ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಇದನ್ನು ವಿರಕ್ತನೊಬ್ಬನ ಉಕ್ತಿ ಎಕಲ್ಪವೆನ್ನುವುದೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಈ ಬಗೆಯಾದ ಎಕಲ್ಪಗಳನ್ನು ದೂರ ಮಾಡುವುದೇ ಅವನ ಮುಖ್ಯ ಕಲಸವಾಗಿರಬೇಕಾಗಿ

ರುತ್ತದೆ. ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ, ಈ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಆಕರವಾದ ಪ್ರಬಂಧವಾವುದೂ ಕೇಳಿಬರುವುದಿಲ್ಲ; ಅದು ಗೊತ್ತಾಗಿದ್ದಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿನ ಪ್ರಕರಣಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಶ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೀಗೆಯೇ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದಾಗಿದ್ದಿತು. ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ, ಇದು ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆ. ಹಾಗೆ ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಇರುವುದರ ಜತೆಗೆ ಅದಕ್ಕೆ ಗುಣೇಭೂತವಾಗಿ ಬರುತ್ತಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸಾಧಾರಣವಾದ ಗುಣಗಳು ತನ್ನಲ್ಲುಂಟೆಂಬ ಗರ್ವದಿಂದ ಬೀಗುತ್ತಿರುವವನೂ, ತನ್ನ ಮಹಿಮೆಯ ಉತ್ಕರ್ಷದ ಫಲವಾಗಿ ಸಮಸ್ತ ಜನರಲ್ಲಿಯೂ ಮಾತ್ಸರ್ಯಜ್ವರವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸಿದವನೂ ಆದವನೊಬ್ಬನು ತನ್ನ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದು ಕೊಂಡಾಡುವವನೊಬ್ಬರೂ ಇಲ್ಲದಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಿ ಗ್ರಿಯುವ ಪ್ರಲಾಪವೇ ಇದು ಎಂಬುದೂ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಧರ್ಮಕೀರ್ತಿಯದೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯೂ ಇದೆ. ಅವನದೇ ಇರಬೇಕೆಂಬ ಊಹೆಗೂ ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ—

೧೨೨ 'ಅನಧ್ಯವಸಿತಾವಗಾಹನಮನಲ್ಪಧೀಶಕ್ತಿನಾ-

ಷ್ಠದೃಷ್ಟಪರಮಾರ್ಥತತ್ವಮಧಿಕಾಭಿಯೋಗೈರಪಿ |

ಮತಂ ಮಮ ಜಗತ್ಕಲ್ಪಬದ್ಧಶಪ್ರತಿಗ್ರಾಹಕಂ

ಪ್ರಯಾಸ್ಯತಿ ಪಯೋನಿಧೇಃ ಪಯ ಇವ ಸ್ವದೇಹೇ ಜರಾಮಾ ||'

ಉರುವಿಖ್ಯಾತಕುಶಾಗ್ರಬುದ್ಧಿಯುತರುಂ ತಮ್ಮೆಲ್ಲ ಯತ್ನಂಗಳಿಂ
ಪರಮಾರ್ಥತ್ವಮಿದಂತಿದೆಂದು ತಿಳಿಯಲ್ಪಾರರ್ ಸ್ವಸಿದ್ಧಾಂತಮಂ |
ಭರದಿಂದೀಮತಮಿಂತುಟೆನ್ನಯೊಡಲೊಳ್ ಜೀರ್ಣತ್ವಮಂ ಪೊರ್ದುಗುಂ
ವರವಾಡಾಶಿಯ ನೀರಿನಂತೆ ಸದೃಶರ್ ಸಂಗ್ರಾಹಕರ್ ಸಿಕ್ಕದೇ ||

ಎಂಬ ಅವನ ಈ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಇದೇ ವಿಧವಾದ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೇ²¹⁶ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ಅಪ್ರಸ್ತುತ ಪ್ರಶಂಸೆಯಲ್ಲಿ ವಾಚ್ಯವು ಮೂದಿರನಾದ 'ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆ' ಯನ್ನು ತಳೆಯಬಹುದು : ೧. ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವ, ೨. ಅವಿವಕ್ಷಿತತ್ವ ಮತ್ತು ೩. ವಿವಕ್ಷಿತಾ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವ, ಎಂಬುದಾಗಿ. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

೧೨೩ ಪರಾರ್ಥೇ ಯಃ ಪಿಡಾಮನುಭವತಿ ಭಂಗೇಽಪಿ ಮಧುರೋ....²¹⁷

²¹⁶ ಕವಿಯ ಸಂಕಟವೆಂದರ್ಥ. ಇದರ ವಾಚ್ಯ ಸೌಂದರ್ಯ ಅಪ್ರಸ್ತುತಪ್ರಶಂಸೆ ಆದರೆ ವಿಶ್ರಾಂತಿ ಮಾತ್ರ ಅದ್ಭುತದಲ್ಲಿ ಅಥವಾ ಶ್ರೋತೃಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಧರ್ಮವೀರರಲ್ಲಿ ಎಂದಿರಬೇಕು. ಬರಿಯ ಸಂಕಟದಿಂದ ಯಾವ ಸಾಧನೆಯೂ ಆಗದು—ರೋ.

²¹⁷ ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೧೫ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೫೫)

ಅಥವಾ ಇನ್ನೊಂದು ಉದಾಹರಣೆ :— 218

೧೨೪ ಅಮೀ ಯೇ ದೈತ್ಯನೇ ನನು ಸುಭಗರೂಪಾಃ ಸಫಲತಾ
 ಭವತ್ಯೇಷಾಂ ಯಸ್ಯ ಕ್ಷಣಮುಪಗತಾನಾಂ ವಿಷಯತಾಮ್ |
 ನಿರಾಲೋಕೇ ಲೋಕೇ ಕಥಮಿದಮಹೋ ಚಕ್ಷುರಧುನಾ
 ಸಮಂ ಜಾತಂ ಸರ್ವೈರ್ನ ಸಮಮಥವಾನ್ಯೈರವಯವೈಃ |
 ರಮಣೀಯ ರೂಪದಲಿ ಕಾಣುವಾ ವಸ್ತುಗಳು
 ಕ್ಷಣಕಾಲ ಕಂಗಳಿಗೆ ಬಿದ್ದರವು ಸಫಲ |
 ಆದರೂ ಕಣ್ಣಿಂದ ಇದ್ದು ಮಾಡುವುದೇನು
 ಲೋಕದೊಳಗಾಲೋಕವೇ ಇರದೆ ಪೋಗಿ |
 ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಅಂಗಗಳ ಜೋಡಿ ತಾನೆನಿಸುವುದು ಅಲ್ಲ
 ಮಿಕ್ಕಂಗಳ ಜೋಡಿಯೂ ಅಲ್ಲ ||

ಮೇಲಿನ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ 'ಕಬ್ಬು' ಮತ್ತು 'ಕಣ್ಣು'ಗಳು ವಿವಕ್ಷಿತಸ್ವರೂಪಗಳೇ ಹೊರತು ಪ್ರಸ್ತುತಗಳಲ್ಲ. ಮಹಾಕುಣಪೂರ್ಣನಾದವನೊಬ್ಬನು ಅಜ್ಞರ ನಡುವೆ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡು, ಅವನಿಗೆ ಸಲ್ಲಬೇಕಾದ ಮರ್ಯಾದೆ ಸಿಕ್ಕದೆ ಹೋಗಿರುವಾಗ ಅವನ ಅವಸ್ಥೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದೇ ಈ ಎರಡು ಶ್ಲೋಕಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸ್ತುತವಾದ ವಿಷಯ.

ಅವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ :

೧೨೫ 'ಕಸ್ತ್ವಂ ಭೋ' 'ಕಥಯಾಮಿ ದೈವಹತಕಂ ಮಾಂ ವಿದ್ಧಿ ಶಾಖೋಟಿಕಂ'
 'ಪೈರಾಗ್ಯಾದಿವ ವಕ್ಷಿ' 'ಸಾಧು ವಿದಿತಂ' 'ಕಸ್ಮಾದ್' 'ಇದಂ ಕಥ್ಯತೇ |
 ವಾಮೇನಾತ್ರ ವಟಸ್ತಮಧ್ಯಗಜನಃ ಸರ್ವಾತ್ಮನಾ ಸೇವತೇ |
 ನ ಜ್ಞಾಯಾಪಿ ಪರೋಪಕಾರಕರಿಣೀ ಮಾರ್ಗಸ್ಥಿತಸ್ಯಾಪಿ ಮೇ' || 219
 'ನೀನಾರು ಹೇಳುವೆಯೇ?' 'ಕೇಳಯ್ಯ ತಿಳಿಸುವೆನು—
 'ವಿಧಿಹತಕ ನಾನೊಬ್ಬ ಶಾಖೋಟಿಕ!'
 'ನೈರಾಗ್ಯ ಬಂದಂತೆ ಮಾತನಾಡುವ ನೀನು :'
 'ಸರಿಯಾಗಿ ನೀನಂತೆ'; 'ಎಕೆ ಹೀಗೆ?'

218 ಈ ಶ್ಲೋಕವು ಆನಂದವರ್ಧನನೇ ಬರೆದುದು

219 ಹೋಲಿಸಿ—ಕನ್ನಡ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾಶ, ಸಂಪುಟ-೨, ಪು. ೨೦೮. 'ಶಾಖೋಟಿಕ' ವೆಂಬುದು ಸುಡುಗಾಡ ಮರ.

‘ಹೇಳುವೆನು—ನೋಡಲ್ಲಿ ಎಡಕಿರುವ ವಟತರುವ
ನದನು ಸೇವಿಸುತಿಹರು ಪಾಂಥರೆಲ್ಲ |
ದಾರಿಯಲೆ ನಾನಿರುವೆನಾದರೂ ನೆರಳೆನ್ನ
ಪರರಿಗುಪಕಾರವನು ಮಾಡಲಿಲ್ಲ’ ||

ಎಂದಿಗೂ ಮರವೊಂದರ ಸಂಗಡ ಪ್ರಶೋತ್ತರಗಳು ಸಂಭವವಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ ಈ ಶ್ಲೋಕದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದು ಕೊಂಡೇ ಇರುವುದಲ್ಲದೆ, ತಾತ್ಪರ್ಯ ರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥ ಮಾತ್ರ ಸಂಪತ್ತವೃದ್ಧನಾದ ಸತ್ಪುರುಷನ ನೆರೆಯಲ್ಲಿರುವ ನಿರ್ಧನನೂ ಅಭಿಮಾನಿಯೂ ಆದವನೊಬ್ಬನ ಸಂಕಟವೆಂಬುದೂ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿವಕ್ಷಿತಾವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೨೬ ಉಪ್ಪಹಜಾಅಏ ಅನೋಹಿಣೀಏ ಫಲಕುಸುಮಪತ್ರರಹಿಅಏ |
ವೇರೀಏ ವಣಂ ದೇನೋ ವಾಮರ ಹಾ ಓಹಸಿಜ್ಜಹಸಿ || ೨೨೦
ನೀನುತ್ಪಥಸಂಜಾತೇಗ-
ನೂನಮಶೋಭನೆಗೆ ಸುಫಲಸುಮಪಲ್ಲವದಿಂ |
ಹೀನೆಗೆ ಬದರಿಗೆ ವೃತ್ತಿವಿ-
ಧಾನವ ಕಲ್ಪಿಸುತಲೆಗ್ಗ ನಗೆಗೀಡಾದಯ್ ||

ಇಲ್ಲಿರುವ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ (ಅಸಂಭವವಲ್ಲದಿದ್ದರೂ) ಅತ್ಯಂತ ಸಂಭವವೂ ಅಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ವಾಚ್ಯವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ನಡುವೆ, ಪ್ರಧಾನವಾವುದು, ಅಪ್ರಧಾನವಾವುದು, ಎಂಬುದನ್ನು ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಗಮನಿಸಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರಧಾನಗುಣಭಾವಾಭ್ಯಾಂ ವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯೈವಂ ವ್ಯವಸ್ಥಿತೇ |
ಕಾವ್ಯೇ ಉಭೇ ತತೋನ್ಯದ್ ಯತ್ ತಚ್ಚಿತ್ರಮಭಿಧೇಯತೇ || ೪೧ ||
ಚಿತ್ರಂ ಶಬ್ದಾರ್ಥಭೇದೇನ ದ್ವಿವಿಧಂ ತು ವ್ಯವಸ್ಥಿತಮ್ |
ತತ್ರ ಕಿಂಚಿತ್ಯಬ್ಧಚಿತ್ರಂ ವಾಚ್ಯಚಿತ್ರಮತಃಪರಮ್ || ೪೨ ||
ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಮತ್ತು ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯ ಇವುಗಳ ಮೇಲಿಂದ ಈ

೨೨೦ ‘ವೇರೀ’=ಬೋರೆ ಅಥವಾ ‘ಬದರಿ’ ಗಿಡ.

ಕುಲೀನಳಲ್ಲದ, ಲಾವಣ್ಯವಿಲ್ಲದ ಹೆಣ್ಣಿಗೆಕೆ ಪೋಷಣೆಯೆಂಬುದು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಪ್ರಸ್ತುತಾರ್ಥ—ಲೋ.

ರಿತಿಯಾಗಿ ಎರಡು ಬಗೆಯ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುದು 'ಚಿತ್ರ'ವೆನಿಸುತ್ತದೆ.

ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳ ಭೇದದಿಂದ 'ಚಿತ್ರ'ವೂ ಎರಡು ಬಗೆಯಾಗಿರುತ್ತದೆ: ಕೆಲವು 'ಶಬ್ದ ಚಿತ್ರ'ಗಳಾದರೆ ಮಿಕ್ಕವು 'ಅರ್ಥ ಚಿತ್ರ'ಗಳು.

ವೃತ್ತಿ

ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೆ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ; ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೆ 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾಗಿರುವ, ಎಂದರೆ ರಸಭಾವಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯರಹಿತವೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥವಿಶೇಷಪ್ರಕಾಶನಶಕ್ತಿಶೂನ್ಯವೂ ಆಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ವಾಚ್ಯ ವಾಚಕಗಳ ವೈಚಿತ್ರ್ಯದಿಂದ ಮಾತ್ರ ಕೂಡಿರುವ ಕಾರಣ, ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಬರೆದ ಚಿತ್ರದಂತೆ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಡಬ್ಬಾಗಿ ಕಾಣುವಂತಹ,^{೨೨೧} ಕಾವ್ಯ 'ಚಿತ್ರ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಕಾರ. (ಉಳಿದ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರಗಳಂತೆ) ಅದು ಮುಖ್ಯವಾದ ಕಾವ್ಯವೇ ಅಲ್ಲ, ಕಾವ್ಯದ ಅನುಕರಣ ಮಾತ್ರ. ಅದರಲ್ಲಿ 'ಶಬ್ದ ಚಿತ್ರ'ವೆಂದರೆ ದುಷ್ಕರಯಮಕವೇ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರಗಳು. 'ಅರ್ಥಚಿತ್ರ'ವೆಂದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಸಂಸ್ಕರ್ಷ ವಿಲ್ಲದ ಮತ್ತು ರಸಾದಿತಾತ್ಪರ್ಯಶೂನ್ಯವಾದ 'ಉತ್ಪ್ರೇಕ್ಷ'ೆಯೇ ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರಗಳು.

"ಈ 'ಚಿತ್ರ'ವೆನ್ನುವುದು ಯಾವುದು? ಎಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದ ಸ್ಪರ್ಶವೇ ಇಲ್ಲವೋ ಅದೇ ಚಿತ್ರ. ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥ ಮೂದೆರನಾಗಿರುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮೂರರ ಪೈಕಿ, ಎಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ವಸ್ತುವಾಗಲಿ ಅಲಂಕಾರಾಂತರವಾಗಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದನ್ನು ಬೇಕಾದರೆ 'ಚಿತ್ರ'ಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವೆಂದು ಹೇಳಿ. ಆದರೆ ರಸಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯವೇ ಅಲ್ಲದ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವಿರುವುದೇ ಅಸಂಭವ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಯಾವುದೇ ವಸ್ತುವಿನ ಸಂಸ್ಕರ್ಷವೂ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಯಾರೂ ಹೇಳುವುದಕ್ಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳೂ ಒಂದಿಲ್ಲೊಂದು ರಸಕ್ಕೆ ವಿಭಾವರೂಪವಾದ ಆಶ್ರಯಗಳಾಗುತ್ತವೆ. ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿವಿಶೇಷಗಳೇ ರಸಾದಿಗಳು. ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿವಿಶೇಷವನ್ನು ಹುಟ್ಟಿಸದೆ ಇರುವ ಯಾವ ವಸ್ತು ತಾನೇ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿದೆ? ಹಾಗೆ ಚಿತ್ರವೃತ್ತಿವಿಶೇಷಜನಕವಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ವಸ್ತು ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ಸಾಮ

^{೨೨೧} ಇಲ್ಲಿ ಜೀವವಾದ ರಸಾದಿಯಿಲ್ಲ; ಮುಖ್ಯಬಿಂಬದ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ಅಥವಾ ಅನುಕೃತಿ ಯಾಗಿರುತ್ತದೆ ಇದು. ಅದುದರಿಂದ ಚಿತ್ರಕ್ಕೆ ಸಮಾನ—ಲೋ.

ಗ್ರಿಯೇ ಆಗಲಾರದು. ಕಾವ್ಯಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾಗಿಬಿಟ್ಟಮೇಲೆ ಅದನ್ನು 'ಚಿತ್ರ'ವೆನ್ನುವುದು ಹೇಗೆ?" ಎಂದು ಯಾರಾದರೂ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು.

ಅದಕ್ಕೆ ಇದೇ ನಮ್ಮ ಉತ್ತರ: ಆಕ್ಷೇಪಣೆ ಸತ್ಯವೇ ಹೌದು. ರಸಾದಿಗಳ ಪ್ರತೀತಿ ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಇರುವಂತಹ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರ ಇಲ್ಲವೇ ಇಲ್ಲ. ಆದರೆ ಯಾವಾಗ ಕವಿ ರಸಭಾವಾದಿವಿವಕ್ಷಾಶೂನ್ಯನಾಗಿ ಶಬ್ದಾಲಂಕಾರವನ್ನಾಗಲಿ ಅರ್ಥಾಲಂಕಾರವನ್ನಾಗಲಿ (ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ) ತಂದುಹಾಕುತ್ತಾನೋ, ಅವಾಗ ಅವನ ಒಂದೇ ಉದ್ದೇಶ ಅಲಂಕಾರಸಂಯೋಜನೆಯಾಗುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ರಸಾದಿಗಳ ಶೂನ್ಯತೆಯೊದಗುವುದೆಂದು ನಾವು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕವಿಯ ವಿವಕ್ಷೆಗೇ ಅಧೀನವಾಗಿರುತ್ತವೆ; ಕವಿಗೆ ವಿವಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದಿರುವಾಗಲೂ ಅರ್ಥದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದಲೇ ಚಿತ್ರಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ರಸಾದಿಪ್ರತೀತಿ ಬರಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದು ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣ ಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿರುತ್ತದೆ. ಈ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಅದಕ್ಕೆ ನೀರಸತ್ವವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಹೀಗೆ ಕಲ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದಲೇ 'ಚಿತ್ರ'ವೆಂಬ ಒಂದು ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವನ್ನು ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಿರುವುದು. ಇದನ್ನೇ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತವೆ:

ರಸಭಾವಾದಿವಿಷಯವಿವಕ್ಷಾವಿರಹೇ ಸತಿ |

ಅಲಂಕಾರನಿಬಂಧೋ ಯಃ ಸ ಚಿತ್ರವಿಷಯೋ ಮತಃ ||

ರಸಾದಿಷು ವಿವಕ್ಷಾ ತು ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತರ್ಯವತೀ ಯದಾ |

ತದಾ ನಾಸ್ತೇವ ತತ್ಕಾವ್ಯಂ ಧ್ವನೀರ್ಯತ್ನ ನ ಗೋಚರಃ ||

ರಸಭಾವಾದಿಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದಿರುವಾಗ ಅಲಂಕಾರಗಳ ಪ್ರಯೋಗ ಕಂಡರೆ ಅದು 'ಚಿತ್ರ'ಕ್ಕೆ ಲಕ್ಷ್ಯ.

ರಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ವಿವಕ್ಷೆಯಿರುವುದೇ ಆದರೆ ಆಗ 'ಧ್ವನಿ'ಯೆನಿಸದ ಕಾವ್ಯವೇ ಇಲ್ಲ.

ನಿರಂಕುಶರಾದ ಕವಿಗಳು ರಸಾದಿತಾತ್ಪರ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸದೆಯೇ ಕಾವ್ಯ ರಚನೆಮಾಡಿರುವುದನ್ನು ನಾವು ಬಹಳವಾಗಿ ನೋಡಿರುವೆವಾದ ಕಾರಣ ಈ 'ಚಿತ್ರ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಬೇಕಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇಂದಿನವರಾದ ನಮ್ಮ ನ್ಯಾಯವಾದ ಕಾವ್ಯನಿಯಮದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವುದಾದರೆ, 'ಧ್ವನಿ'ಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವೇ ಇಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ರಸಾದಿತಾತ್ಪರ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಹೋದಮೇಲೆ ಪರಿವಾಕವನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಕವಿಗಳು ಬರೆಯಲು ಹೊರಡುವುದೇ ಚಿನ್ನಲ್ಲ. ರಸಾದಿತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದು ಬಿಟ್ಟಿರಂತೂ, ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಯಾವ

ವಸ್ತುವನ್ನೇ ಆಗಲಿ ಅಭಿಮತರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬಹುದಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ ; ಅದಕ್ಕೆ ಇನ್ನೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅಪೂರ್ವಸೌಂದರ್ಯವನ್ನೂ ತರಬಹುದು. ಯಥೋಚಿತವಾಗಿ ರಸಭಾವಗಳ ಸ್ಪರ್ಶವನ್ನು ತರುವುದರಿಂದಲೂ, ಚೇತನವಸ್ತುಗಳ ಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಆರೋಪಿಸುವುದರಿಂದಲೂ, ಯಾವ ಅಚೇತನವಾದ ವಸ್ತುವಿಗೂ ಕೂಡ ರಸಾಂಗತ್ವವನ್ನು ತರಬಹುದು. ಇದನ್ನೇ ಕೆಳಗಿನ ಪರಿಕರಶ್ಲೋಕಗಳು ವರ್ಣಿಸುತ್ತವೆ :

ಅಪಾರೇ ಕಾವ್ಯಸಂಸಾರೇ ಕವಿರೇವ ಪ್ರಜಾಪತಿಃ |

ಯಥಾಸ್ಮೈ ರೋಚತೇ ವಿಶ್ವಂ ತಥೇದಂ ಪರಿವರ್ತತೇ ||

ಶೃಂಗಾರೇ ಚೇತ್ ಕವಿಃ ಕಾವ್ಯೇ ಜಾತಂ ರಸಮಯಂ ಜಗತ್ |

ಸ ಏವ ವೀತರಾಗಶ್ಚೇನ್ನೀರಸಂ ಸರ್ವಮೇವ ತತ್ ||

ಭಾವಾನಚೇತನಾನಪಿ ಚೇತನವಚ್ಛೇತನಾನಚೇತನವತ್ |

ವ್ಯವಹಾರಯುತಿ ಯಥೇಷ್ಟಂ ಸುಕವಿಃ ಕಾವ್ಯೇ ಸ್ವತಂತ್ರತಯಾ ||

ಅಪಾರವಾದ ಕಾವ್ಯಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಕವಿಯೇ ಬ್ರಹ್ಮ. ಇವನ ಇಷ್ಟದ ಪ್ರಕಾರ ಈ ಇಡೀ ವಿಶ್ವವೇ ಪರಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ಕವಿ ಶೃಂಗಾರರಸಪೂರ್ಣನಾಗಿದ್ದರೆ^{೨೨೨} ಜಗತ್ತೇ ಅವನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ರಸಮಯವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದೇ ಅವನು ರಸಹೀನನಾದರೆ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವೂ ನೀರಸವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಸಚೇತನಗಳಂತೆಯೂ, ಸಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅಚೇತನಗಳಂತೆಯೂ, ತನ್ನ ಇಷ್ಟಾನುಸಾರ ಮತ್ತು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸುಕವಿ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗಿರುವುದರಿಂದ. ರಸತಾತ್ಪರ್ಯವುಳ್ಳ ಕವಿಯ ಇಷ್ಟಾನುಸಾರ ಅವನಿಗೆ ಬೇಕಾದ ರಸಕ್ಕೆ ಸರ್ವಥಾ ಅಂಗವಾಗದೆ ಹೋಗುವಂತಹ ವಸ್ತುವೇ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಇಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ರಸಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾದ ಮೇಲೆ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವನ್ನು ತಳೆಯದೆ ಇರುವುದೂ ಅಷ್ಟೇ ಆಸಂಭವ. ಇದೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ನಾನೇ ಬರೆದಿರುವ ಕಾವ್ಯ ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇದನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿಯೂ ಇದ್ದೇವೆ. ಇದನ್ನೊಪ್ಪಿದ ಮೇಲೆ, 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಮೀರುವಂತಹ ಯಾವ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವೂ ಇರಲೇ ಆರದು. ಕವಿಗೆ ರಸತಾತ್ಪರ್ಯವಿದ್ದರೆ 'ಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ವೆಂಬ ಕಾವ್ಯಪ್ರಕಾರವೂ ರಸ-ಧ್ವನಿಗೆ ಅಂಗವೇ ಆಗಿಬಿಡುವು

^{೨೨೨} 'ಶೃಂಗಾರೇ' ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀವ್ಯಸನಿಯೆಂದು ಭ್ರಮಿಸಲಾಗದು. ಶೃಂಗಾರರಸದ ವಿಭಾವಾನುಭಾವಾದಿಗಳ ಆಸ್ವಾದಮಯ ಪ್ರತಿೀತಿಯುಳ್ಳವನೆಂದು ಮಾತ್ರ ಅರ್ಥ—ಲೋ.

ದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಆಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಚಾಟುಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತಾಸ್ತುತಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ರಸಾದಿಗಳು ವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ಅಂಗವಾಗಿರುವಂತೆಯೇ ಹೃದಯ ವನ್ನು ಸೂರೆಗೊಳ್ಳುವಂತಹ ಪ್ರಾಕೃತಗಾಥೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೂಡ^{೨೨೩}— ಇವುಗಳನ್ನು ಬರೆ ದವರು ಪರ್ವಪ್ರಜ್ಞರು^{೨೨೪} ಅಥವಾ ಅಪಾರವಾದ ಅನುಭವವುಳ್ಳವರು—ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಗುಣೇಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ವಾಚ್ಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ರಸಾದಿಗಳೇ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿಯೂ ಇರು ತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯವೂ ಧ್ವನಿಯ ರೂಪಾಂತರವೇ ಎಂಬುದನ್ನು ಸಹ ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಹೀಗೆ ಇಂದಿನ ನಮ್ಮ ಕವಿಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಉಪದೇಶಮಾಡುವಾಗ ಇನ್ನೂ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆರಂಭದೆಯಲ್ಲಿರುವವರಿಗೋಸ್ಕರ ‘ಚಿತ್ರ’ವೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ವ್ಯವಹರಿಸಿದರೂ, ಪರಿಣತಪ್ರಜ್ಞರಿಗೆ ಹೇಳುವಾಗ ಮಾತ್ರ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಕಾವ್ಯವೆಂಬುದು ‘ಧ್ವನಿ’ ಯೊಂದೇ ಎಂಬುದು ತತ್ತ್ವ. ಇದನ್ನೇ ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಮುಂದೆ ಬರೆದ ಶ್ಲೋಕಗಳು ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ:

ಯಸ್ಮಿನ್ ರಸೋ ವಾ ಭಾವೋ ವಾ ತಾತ್ಪರ್ಯೇಣ ಪ್ರಕಾಶ್ಯತೇ |

ಸಂವ್ಯಕ್ತಾಭಿಹಿತಂ ವಸ್ತು ಯತ್ರಾಲಂಕಾರ ಏವ ವಾ ||

ಕಾವ್ಯಾಧ್ವನಿ ಧ್ವನೇರ್ವ್ಯಂಗ್ಯಂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯೈಕನಿಬಂಧನಮ್ |

ಸರ್ವತ್ರ ತತ್ರ ವಿಷಯೋ ಜ್ಞೇಯಃ ಸಹೃದಯೈರ್ಜನೈಃ ||

ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ರಸವೋ ಭಾವವೋ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರತಿತವಾಗುತ್ತಿರುವುದೇ ಅಥವಾ ವಸ್ತುವೋ ಅಲಂಕಾರವೋ ಗುಣವಾಗಿ ವಾಚ್ಯವಾಗಿರುವುದೇ, ಇತ್ಯಾದಿ ಗಳನ್ನು ಇದು ಹೀಗೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಬೇಕಾದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರಧಾನವೇ, ಅಲ್ಲವೆ ಎಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು. ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವುದೋ ಅದೆಲ್ಲವೂ ‘ಧ್ವನಿ’ಗೆ ಸೇರತಕ್ಕದ್ದೇ ಎಂದು ಸಹೃದಯರು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ಸ ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯೈಃ ಸಾಲಂಕಾರೈಃ ಸಹ ಪ್ರಭೇದೈಃ ಸ್ವೈಃ |

ಸಂಕರಸಂಸ್ಕೃಷ್ಟಿಭಾಂ ಪುನರಪ್ಯುದ್ದೋತತೇ ಬಹುಧಾ || ೪೩ ||

^{೨೨೩} ಪ್ರಾಕೃತ ಕವಿಗೋಷ್ಠಿಗಳಲ್ಲಿ ಇವನ್ನು ‘ಹಿ ಅ ಅ ಲ ಲಿ ಆ’ ಅಥವಾ ‘ಹೃದಯ ಲಲಿತಾ’ ಎನ್ನುವರು—ಲೋ.

^{೨೨೪} ಹೋಲಿಸಿರಿ—

ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಮೋಕ್ಷೇಷು ಲೋಕತತ್ತ್ವಾರ್ಥಯೋರಪಿ |

ಷಟ್ಪಿ ಪ್ರಜ್ಞಾ ತು ಯಸ್ಯಾಸೌ ಷಟ್ಪಿಜ್ಞಃ ಪರಿಕೀರ್ತಿತಃ ||

ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಂದಲೂ ಮತ್ತು ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದಲೂ ಒಡಗೂಡಿದ ಧ್ವನಿಯ ನಾನಾ ಸ್ವಪ್ರಭೇದಗಳು ಮತ್ತೆ 'ಸಂಕರ' ಮತ್ತು 'ಸಂಸೃಷ್ಟಿ'ಗಳಿಂದ ಬಹುಪ್ರಕಾರಗಳಾಗುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಈ ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವಪ್ರಭೇದಗಳಿಗೂ ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಿಗೂ ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳಿಗೂ 'ಸಂಕರ' 'ಸಂಸೃಷ್ಟಿ'ಗಳು ಎಷ್ಟೆಷ್ಟಾಗಬಹುದೆಂಬುದನ್ನು ಪರಿಗಣಿಸಿದರೆ, ಅನೇಕಾನೇಕ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಬಂದು ಹೋಗುವುದನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ ನೋಡಬಹುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಸ್ವಪ್ರಭೇದಸಂಕೀರ್ಣ ಮತ್ತು ಸ್ವಪ್ರಭೇದಸಂಸೃಷ್ಟ, ಗುಣೇಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಸಂಕೀರ್ಣ ಮತ್ತು ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಸಂಸೃಷ್ಟ, ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಾಂತರ ಸಂಕೀರ್ಣ ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಾಂತರಸಂಸೃಷ್ಟ—ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಧ್ವನಿ ಬಹುವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೆ.^{೨೨೫} (ಸಂಕರದಲ್ಲಿಯೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಬಗೆಗಳುಂಟು.) ಸ್ವಪ್ರಭೇದ ಸಂಕರ 'ಅನುಗ್ರಾಹ್ಯ-ಅನುಗ್ರಾಹಕ-ಭಾವ'ವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ 'ಏವಂ ವಾದಿನಿ ದೇವರ್ಷಾ....'^{೨೨೬} ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿ 'ಅರ್ಥ ಶಕ್ತ್ಯುಧ್ವನ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿ-' ಪ್ರಭೇದ 'ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮ-ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿ' ಪ್ರಭೇದಕ್ಕೆ ಅನುಗ್ರಾಹಕವಾಗಿರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಇನ್ನು ಕೆಲವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳ ಸಂದೇಹಸಂಕರ ಬರಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ—

೧೨೭ ಭಜಪಾಹುಣಿಲ ದೇಲರ ಏಸಾ ಜಾಲಲ ಕಿಂಟ ದೇ ಭಣಿದಾ |

ರುಲಇ ಪಡೋಹರವಲಹೀಫರಮ್ಮಿ ಅಣುಣಿಜ್ಜಲು ವರಾಈ ||^{೨೨೭}

ಉತ್ಸವವನರೆಗಳಿಗೆ ನೋಡಲೋಸುಗ ಬಂದ

ಈಕೆಗೇನನೋ ನಿನ್ನ ಮಡದಿ ಪೇಳಿ |

ಮೈದುನನೆ ! ಮಿಡಿಯುವಳು ಕಣ್ಣೀರನೀ ಮುಗುದೆ

ನೀನವಳನನುನಯಿಸು ಶೂನ್ಯಗೃಹದೆ ||

ಇಲ್ಲಿ 'ಅನುನಯಿಸು' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯವೆಂದಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯವೆಂದಾಗಲಿ, ಎರಡು ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಊಹಿಸಲವಕಾಶವಿದೆ. ಇವೆರಡರಲ್ಲಿ ಇದೊಂದೇ ಸರಿ ಎಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲು ಯಾವ ಪ್ರಮಾಣವೂ ಇಲ್ಲ.

^{೨೨೫} ಇದನ್ನೆಲ್ಲ ಲೆಕ್ಕ ಮಾಡಿದರೆ ೭೪೨೦ ಆಗುತ್ತವೆ—ಲೋ

^{೨೨೬} ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೪೯ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೯೭)

^{೨೨೭} ಗಾಥಾಸಪ್ತ ಶತೀ, ೯೮೩.

ಏಕವ್ಯಂಜಕಾನುಪ್ರವೇಶದಿಂದ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಸಂಕರವು ಉಳಿದ ಧ್ವನಿಪ್ರಭೇದಸಂಕರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. 'ಸ್ನಿಗ್ಧ ಶ್ಯಾಮಲ ...'²²⁸ ಮೊದಲಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಸ್ವಪ್ರಭೇದಸಂಸ್ಪಷ್ಟಿಗೂ ಇದೇ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯ ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯಗಳ ಸಂಸ್ಪಷ್ಟಿಯನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ²²⁹ ಹಾಗೆಯೇ ಗುಣೇಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ಸಾಂಕರ್ಯಕ್ಕೆ 'ನೃತ್ಯಾರೋ ಹ್ಯಯಮೇವ ಮೇ. ..'²³⁰ ಮುಂತಾದುವು ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆ :-

೧೨೮ ಕರ್ತಾ ದ್ಯೂತಚ್ಛಲಾನಾಂ ಜತುಮಯಶರಣೋದ್ದೀಪನಃ ಸೋಽಭಿಮಾನೀ

ಕೃಷ್ಣಾ ಕೇತೋತ್ತರೀಯವ್ಯಪನಯನಪಟುಃ ಪಾಂಡವಾ ಯಸ್ಯ ದಾಸಾಃ |

ರಾಜಾ ದುಃಶಾಸನಾದೇರ್ಗು ರುರನುಜತಸ್ಯಾಂಗರಾಜಸ್ಯ ಮಿತ್ರಂ

ಕ್ವಾಸ್ತೇ ದುರ್ಯೋಧನೋಽಸೌ ಕಥಯತ ನ ರುಷಾ ದ್ರಷ್ಟುಮಭ್ಯಾಗತೌ ಸ್ತಃ ||

ಕೃತಕದ್ಯೂತೋದ್ಯುಕ್ತಂ

ಜತುಭವನವ ಚುರ್ಚಿದಾತನುದ್ಧತಗರ್ವಂ |

ಕ್ರುತುಜಾಕಚಾಂಬರಹರೋ-

ತ್ವಿತನಾವಂ-ತೋತ್ತರಾರ್ಗ ಪಾಂಡವರನಿಬರ್ ||

ಅನುಜಗಂ ಗುರು ದುಶ್ಯಾ-

ಸನಮುಖ್ಯಗ್ಗಾಳ್ದನಂಗಪಸಖಂ ದುರ್ಯೋ |

ಧನನೆಲ್ಲಿಹನದ ವೇಳ್ವುದು

ಮುನಿಸಿಂ ಬಂದಿಲ್ಲ ನೋಡೆ ಬಂದಿಹವನಂ ||²³¹

ಇಲ್ಲಿ ವಾಕ್ಯದ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವಾದ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯ ಗುಣೇಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ವಾಚ್ಯಾರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಪದಗಳೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣ ವಾಗಿದೆ. ಧ್ವನಿಯ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದ ಹೇಗೆ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಇನ್ನೊಂದು ಪ್ರಭೇದದೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಬಹುದೋ ಹಾಗೆಯೇ ಗುಣೇಭೂತ

228 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೧೬ ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೫೫)

229 'ಲಿಪ್ತ' ಮತ್ತು 'ಪಯೋದ ಸುಹೃದಾಮ್' ಎಂಬವು ಅತ್ಯಂತ ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯಗಳು. 'ರಾಮಃ' ಎಂಬುದು ಆರ್ಥಾಂತರ ಸಂಕ್ರಮಿತ ವಾಚ್ಯ.

230 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೮೬ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೧೫೫)

231 ವೇಣೀಸಂಹಾರ V ೨೬. ಪಂಡಿತ ಜಯರಾಯಾಚಾರ್ಯರ ಭಾಷಾಂತರ.

ವ್ಯಂಗ್ಯ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವಾಗ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವ ಧ್ವನಿ ಯೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾದರೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಧ್ವನಿ ಪ್ರಭೇದಗಳು ಪರಸ್ಪರ ಸಂಕೀರ್ಣ ವಾಗುವಾಗಲೂ ಪದಾರ್ಥ, ಮತ್ತು ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಗಳೆಂಬ ಬೇರೆ ಬೇರೆ (ವ್ಯಂಜಕಗಳಾದ) ಆಶ್ರಯಗಳನ್ನು ಪಡೆದಿರುವುದರಿಂದ ವಿರೋಧಕ್ಕೆ ವಕಾಶವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕವ್ಯಂಜಕಾನು ಪ್ರವೇಶದಿಂದಂಟಾಗುವ ಸಂಕರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ (ವ್ಯಂಜಕದ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ) ಪ್ರಾಧಾನ್ಯ-ಅಪ್ರಾಧಾನ್ಯಗಳಿಗೆ ವಿರೋಧ ಬರುವುದಾದರೂ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ೨೩೨ ವಾಚ್ಯ-ವಾಚಕ-ಭಾವ ಸಂಬಂಧವನ್ನುಳ್ಳ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳು ಒಂದರೊಡನೊಂದು ಕಲೆಯುವಾಗ 'ಸಂಕರ', 'ಸಂಸ್ಪಷ್ಟಿ' ಎಂಬ ಮಾತುಗಳು ಹೇಗೆ ಸಮಂಜಸವಾಗುವುವೋ ಹಾಗೆಯೇ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕ-ಭಾವ ಸಂಬಂಧವನ್ನುಳ್ಳ ವಸ್ತುಗಳು ಕೂಡುವಾಗಲೂ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಎಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಪದಗಳು ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಗಳಾಗಿಯೋ ಇಲ್ಲವೆ ಅನುರಣನರೂಪ. ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಬೋಧಕಗಳಾಗಿಯೋ ಇರುವವೋ ಅಲ್ಲಿ 'ಧ್ವನಿ' ಮತ್ತು 'ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯ'ಗಳಿಗೆ 'ಸಂಸ್ಪಷ್ಟಿ'ಯುಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ:— 'ತೇಷಾಂ ಗೋಪ- ವಧೂವಿಲಾಸಸುಹೃದಾಮ್...' ೨೩೩ ಇತ್ಯಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ 'ವಿಲಾಸ ಸುಹೃದಾಂ' ಮತ್ತು 'ರಾಧಾರಹಸಾಕ್ಷಣಾಂ' ಎಂಬ ಪದಗಳೆರಡೂ ಧ್ವನಿಯ ಎರಡು ಪ್ರಭೇದಗಳು. 'ತೇ' ಮತ್ತು 'ಜಾನೇ' ಎಂಬೆರಡು ಪದಗಳೂ ಗುಣೀಭೂತ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳು. ವಾಚ್ಯಾ ಲಂಕಾರಗಳು ಕೂಡ ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯದೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗುವುದನ್ನು ರಸಮಯವಾದ ಮತ್ತು ರಸವದಲಂಕಾರಘಟಿತವಾದ ಕಾವ್ಯಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲಾ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ನೋಡಬಹುದು.

ಇವಲ್ಲದೆ ಇವುಗಳ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಭೇದವೂ ಕೂಡ ಮತ್ತಾವುದಾದರೊಂದು ಪ್ರಭೇದದೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗುವುದೂ ಸಂಭವವೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಈ ಶ್ಲೋಕ ವನ್ನು ನೋಡಬಹುದು : ೨೩೪

೧೨೯ ಯಾ ವ್ಯಾಪಾರವತೀ ರಸಾನ್ ರಸಯಿತುಂ ಕಾಚಿತ ಕವೀನಾಂ ನವಾ

ದೃಷ್ಟಿಯಾ ಪರಿನಿಷ್ಕಿತಾರ್ಥವಿಷಯೋನ್ಮೇಷಾ ಚ ವೈವಶ್ಚಿತಿ |

ತೇ ದ್ವೇ ಅಪ್ಯವಲಂಬ್ಯ ವಿಶ್ವಮನಿತಂ ನಿರ್ವರ್ಣಯಂತೋ ವಯಂ

ಶ್ರಂತಾ ನೈವ ಚ ಲಬ್ಧಮುಬ್ಬಶಯನ | ತ್ವದ್ಭಕ್ತಿತುಲ್ಯಂ ಸುಖಮ್ ||

೨೩೨ ಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಒಂದಾದರೆ ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿರುವ ವ್ಯಂಗ್ಯ ಮತ್ತೊಂ ದಾಗಿರುವುದೆಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ

೨೩೩ ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೨೪ ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೬೮)

೨೩೪ ಇದು ಅನಂದವರ್ಧನನೇ ರಚಿಸಿರುವ ಶ್ಲೋಕ.

ಆವುದು ಸಾಲ್ವದೋ ರಸಗಳಂ ತಿಳಿಯಲ್ ಕವಿನಿಷ್ಠನಾಗಿ ಮು.
ತ್ತಾವುದು ಪಂಡಿತಸ್ಥಮೆನೆ ತಾಂ ಪರಮಾರ್ಥವನೆಲ್ಲ ತೋರ್ಪುದೋ |
ಭಾವಿಸುತಾವಗಂ ನಿಖಿಲಲೋಕಮನಿರ್ದೇಶನಾಗಿಯುಂ ಸುಖಾ-
ಭಾವಮದಾಯು ವಿಸ್ತು ವೆ! ಸದಾ ತವ ಭಕ್ತಿಗೆ ಕಾಣೆ ಸಾಮ್ಯಮಂ ||

ಇಲ್ಲಿ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಅರ್ಥಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯವೆಂಬ ಧ್ವನಿ ಪ್ರಭೇದ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿದೆ.

ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರ 'ಸಂಸೃಷ್ಟಿ'ಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಪದಗಳ ಮೂಲಕವೇ; ಕೆಲವು ಪದಗಳು ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕು; ಮತ್ತೆ ಕೆಲವು ಪದಗಳು ಧ್ವನಿಪ್ರಭೇದಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರಬೇಕು. ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೩೦ ದೀರ್ಘಕುರ್ವನ್ ಪಟು ಮದಕಲಂ ಕೂಜತಂ ಸಾರಸಾನಾಂ
ಪ್ರತ್ಯುಷೇಷು ಸ್ಫುಟಿತಕಮಲಾಮೋದಮೈತ್ರಿಕಷಾಯಃ |
ಯತ್ರ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ಹರತಿ ಸುರತಗ್ಲಾನಿಮಂಗಾನುಕೂಲಃ
ಶಿವ್ರಾವಾತಃ ಪ್ರಿಯತಮ ಇವ ಪ್ರಾರ್ಥನಾಚಾಟಿಕಾರಃ || ೨೩೫
ಮತ್ತಹಂಸಗಳ ಮತ್ತಿನುಲಿವನೇ ಮತ್ತೆ ಎಳೆದು ಬಳಸಿ
ಬೆಳಗಿನಲ್ಲಿ ಅರಳಿರುವ ತಾವರೆಯ ಕಂಪ ಕೆಳೆಯ ಬೆಳೆಸಿ |
ಸುಸಿಲಿನಲಸಿಕೆಯ ಕಳೆವುದಲ್ಲಿ ಶಿವ್ರಾಸ್ತವಾತದಂತೆ
ಮಧುರವಾಗಿಯೇ ಚದುರನಾಡುತಿಹ ಬಲ್ಲ ನಲ್ಲನಂತೆ || ೨೩೬

ಇಲ್ಲಿ 'ಮೈತ್ರಿ' ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿ ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಿದೆ; ಮಿಕ್ಕ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಬೇರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳಿವೆ.

ಒಂದು ಅಲಂಕಾರದಿಂದ ಸಂಸೃಷ್ಟವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಅಲಂಕಾರ ಧ್ವನಿ ಯೊಡನೆ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:—

೧೩೧ ದಂತಕ್ಷತಾನಿ ಕರಜೈಶ್ಚ ವಿಪಾಟಿತಾನಿ
ಪೂರ್ದ್ರಿನ್ಯಸಾಂದ್ರವೈಲಕೇ ಭವತಃ ಶರೀರೇ |
ದತ್ತಾನಿ ರಕ್ತಮನಸಾ ಮೃಗರಾಜವಧ್ಯಾ
ಜಾತಸ್ತೃಹ್ಯಮುರ್ನಿಭಿರಪ್ಯವಲೋಕಿತಾನಿ ||

೨೩೫ ಮೇಘದೂತ, I, ೩೧

೨೩೬ ಶ್ರೀ ಅಂಬಿಕಾತನಯದತ್ತರ ಭಾಷಾಂತರ.

ವ್ಯುಗಪತಿಕಾಂತೆ ರಕ್ತಮನದಿಂದ ನಿಜದಂತದ ಮುದ್ರೆಯಿತ್ತು ಕೈ-
ಯುಗುಗಳಿಗಿಂತು ತೀವೆ ಸುನಖಕ್ಷತಮಂ ಭವದೀಯದೇಹದೋಳ್ |
ಮಿಗಿಲಿನಲ್ಲಿದೆ ತಾನೊಗೆದ ಪೊಂಪುಳಿಯಂ ಬಗೆದುಂಬಿ ನೋಡಿದರ್
ಮಿಗೆ ಮುನಿಪುಂಗವರ್ ಬಹುಲಲೋಭವಿಭಾವದಿನಂದು ನಿನ್ನಯಾ ||

ಇಲ್ಲಿ ಸಮಾಸೋಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಂಸೃಷ್ಟವಾದ ವಿರೋಧಾಲಂಕಾರದೊಡನೆ
ಅಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿ ಸಂಕೀರ್ಣವಾಗಿದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ
ವಾಗಿರುವ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ ದಯಾವೀರವೆಂಬ ರಸ.

ಸಂಸೃಷ್ಟವಾದ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದಲೇ ಸಂಸೃಷ್ಟವಾಗುವ ಧ್ವನಿಗೆ ಉದಾ
ಹರಣೆ—

೧೩೨ ಅಹಿಣಿಪಟುಅರಸಿವಿಸು ಪಹಿಅಸಾಮಾಞವಿಸು ದಿಅಹೇಸು |

ಸೋಹಣ ಪಸಾರಿಗಿಅಣಂ ಣಚ್ಚಿಅಂ ಮೋರಬಂದಾಣಂ || ೨೩೭

‘ನೂತ್ನಪಯೋದ ರಸಿತಗಳ್’

ಪಾಂಧಜನಕೆ ಕಾಷ್ಟ್ಯಕಾರಿಗಳ್ ದಿನಗಳೆನಲ್ |’

ಈ ಪೂರ್ವಾರ್ಥವನ್ನು ಹೀಗೂ ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು—

ಅಭಿನವಪ್ರಯೋಗರಸಿಕರ್

ಪಧಿಕಸಮಾಜಂಗಳಾಗಿ ಮತ್ತಾ ದಿನದೋಳ್ |

ಕೊರಲೆತ್ತಿದ ನವಿಲುಗಳಾ

ವರನ್ಯತ್ಯಮನೂನಶೋಭೆಯಂ ತಳೆದಿರ್ಕುಂ ||

ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮೆ ಮತ್ತು ರೂಪಕಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಶಕ್ತ್ಯುದ್ಭವ-ಅನುರಣನರೂಪ-
ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಧ್ವನಿ ಸಂಸೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಏವಂ ಧ್ವನೇಃ ಪ್ರಭೇದಾಃ ಪ್ರಭೇದಭೇದಾಶ್ಚ ಕೇನ ಶಕ್ಯಂತೇ |

ಸಂಖ್ಯಾತುಂ ದಿಜ್ಞಾತುಂ ತೇಷಾಮಿದಮುಕ್ತಮಸ್ಮಾಭಿಃ || ೪೪ ||

ಹೀಗೆ ‘ಧ್ವನಿ’ಯ ಎಲ್ಲ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೂ, ಮತ್ತೆ ಆ ಪ್ರಭೇದಗಳ ಎಲ್ಲ
ಭೇದಗಳನ್ನೂ ಎಣಿಸಿ ಮುಗಿಸುವುದು ಯಾರಿಂದಾದೀತು? ಅದುದರಿಂದ ನಾವು
ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಕಾರಗಳು ಅನಂತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸಹೃದಯರ ವೃತ್ತಿ ಪ್ರತಿ ಗೋಸ್ವರ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವೆವು.

ಕಾರಿಕೆ

ಇತ್ಯುಕ್ತಲಕ್ಷಣೋ ಯೋ ಧ್ವನಿರ್ವಿವೇಚ್ಯಃ ಪ್ರಯತ್ನತಃ ಸದ್ಭಿಃ |

ಸತ್ಯಾವ್ಯಂ ಕರ್ತುಂ ವಾ ಜ್ಞಾತುಂ ವಾ ಸಮ್ಯಗಭಿಯುಕ್ತಃ || ೪೫ ||

ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ಹೇಳಲಾದ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಬರೆಯುವ ಮತ್ತು ಒಳ್ಳೆಯ ಕಾವ್ಯಗಳನ್ನು ಅರಿಯುವ, ಅವೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳ, ಮಹನೀಯ ರೆಲ್ಲರೂ ಪ್ರಯತ್ನಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಪರಾಮರ್ಶಿಸಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಗ್ರಹಿಸಿದ ಸತ್ಯವಿಗಳೂ ಸಹೃದಯರೂ ಕಾವ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಪ್ರಕರ್ಷವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ಅಸ್ತುಟಸ್ಪುರಿತಂ ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವಮೇತದ್ ಯಥೋದಿತಮ್ |

ಅಶಕ್ಯವದ್ಭಿವ್ಯಾಕರ್ತುಂ ರೀತಯಃ ಸಂಪ್ರವರ್ತಿತಾಃ || ೪೬ ||

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವ ಮಸಕುಮಸಕಾಗಿ ಹೊಳೆದರೂ, ಅದನ್ನು ಬಿಡಿಸಿ ವಿವರಿಸಲಾರದೆ ಹೋದ ಲಕ್ಷಣಕಾರರು 'ರೀತಿ'ಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವರು.

ವೃತ್ತಿ

'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನಾವು ನಿರ್ಣಯಿಸಿರುವ ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವ ಹಿಂದಿನವರಿಗೆ ಮಸಕುಮಸಕಾಗಿ ಮಾತ್ರ ಹೊಳೆದುದರಿಂದ, ಅದನ್ನವರು ಸರಿಯಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾರದೆ 'ವೈದರ್ಭೀ' 'ಗೌಡೀ' ಮತ್ತು 'ಪಾಂಚಾಲೀ' ಎಂಬ ರೀತಿಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. 'ರೀತಿ'ಯನ್ನು ಹೇಳುವ ಲಕ್ಷಣಕಾರರಿಗೆ ಯಾವ ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವ ಅಸ್ತುಟವಾಗಿ ಈಷನ್ಮಾತ್ರ ಸ್ಫುರಿಸಿದಂತಿದ್ದಿತೋ^{೨೩೮} ಅದನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಬಹಳ ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ತೋರಿಸಲಾಗಿದೆಯೆಂದಮೇಲೆ ಇನ್ನು ರೀತಿಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಆಗಬೇಕಾದುದೇನೂ ಇಲ್ಲ.

೨೩೮ ರೀತಿ ಗುಣಾತ್ಮವೆಂದು ಅವರು (=ವಾಮನಾದಿಗಳು) ಹೇಳಿದ್ದರು, ಗುಣಗಳು ರಸಾತ್ಮವೆಂದು ನಾವು ತೋರಿಸಿದ್ದೇವೆ—ರೋ.

ಕಾರಿಕೆ

ಶಬ್ದತತ್ತ್ವಶ್ಚ ಯಾಃ ಕಾಶ್ಚಿದರ್ಥತತ್ತ್ವಯುಜೋಪಹಾಃ |

ವೃತ್ತಯೋಽಪಿ ಪ್ರಕಾಶಂಶೇ ಜ್ಞಾತೇಽಸ್ಮಿನ್ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣೇ || ೪೭ ||

ಈ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿದೊಡನೆಯೇ ಶಬ್ದತತ್ತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವ 'ವೃತ್ತಿ' ಗಳೂ ಹಾಗೆಯೇ ಅರ್ಥತತ್ತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವ ಮಿಕ್ಕ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳೂ ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತವೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಈ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕ-ಭಾವವಿವೇಚನಾತ್ಮಕವಾದ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಯುವುದರಿಂದ, ಶಬ್ದತತ್ತ್ವವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ಬರುವ ಯಾವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ 'ಉಪನಾಗರಿಕಾ' ಮೊದಲಾದ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳುಂಟೋ ಮತ್ತು ಅರ್ಥತತ್ತ್ವಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ 'ಕೈಶಿಕಿ'ಯೇ ಮೊದಲಾದ ಯಾವ ವೃತ್ತಿಗಳುಂಟೋ—ಅವೆಲ್ಲವೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಮ್ಮ ಅರಿವಿಗೆ ಬರುವುವು. ಈ ಕಾವ್ಯಲಕ್ಷಣವನ್ನು ತಿಳಿಯದವನಿಗೆ ಅವು ಅನುಭವ ಸಿದ್ಧವಾಗಲಾರವು; ಮತ್ತು ನಾವು ಕಾಣದ ವಸ್ತುಗಳು ನಮ್ಮ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಹೇಗೆ ಪಾತ್ರವಾಗಲಾರವೋ ಹಾಗೆಯೇ 'ವೃತ್ತಿ'ಗಳೂ ನಮ್ಮ ನಂಬಿಕೆಗೆ ಅರ್ಹಗಳೆನಿಸಲಾರವು.

ಧ್ವನಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಯಾರೋ ಒಬ್ಬರು ಹೀಗೆಯೂ ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ:—'ರತ್ನ ವಿಶೇಷಗಳಲ್ಲಿರುವ ಶ್ರೇಷ್ಠತಾಗುಣ ಗೊತ್ತಾಗಬೇಕಾದರೆ ಯಾರೋ ಕೆಲವರು ರತ್ನಪರೀಕ್ಷಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ. ಅದನ್ನು ಹೀಗೆಂದು ಅವರೂ ವಿವರಿಸಲಾಗದಿದ್ದರೂ, ರತ್ನದ ಸೌಂದರ್ಯ ಮಾತ್ರ ಅವರಿಗೆ ಅನುಭವವಾಗುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯದ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಕೆಲವರು ವಿಮರ್ಶಕರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಗೋಚರವಾಗುವ, ಆದರೂ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ, ರಮಣೀಯತೆ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ಅಂತಹ ಕಾವ್ಯವನ್ನು 'ಧ್ವನಿ'ಯೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.' ಎಂದು, ಈ ಲಕ್ಷಣ ಸರಿಯಲ್ಲವಾದ ಕಾರಣ ಸ್ವೀಕಾರಯೋಗ್ಯವಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ (ಶಬ್ದತಃ) ಇರುವ ವಿಶೇಷ ವೆಂದರೆ ಇಷ್ಟೆ: ೧. ಅಕ್ಷಿಷ್ಟತ್ವ ಮತ್ತು ೨. ಅಪ್ರಯುಕ್ತ-ಪ್ರಯೋಗ (= ಪುನರುಕ್ತಿ ದೋಷದ ಪರಿಹಾರ). ಶಬ್ದಗಳು ವಾಚಕಗಳೆನಿಸಿದಾಗ ಇರುವ ವಿಶೇಷ ಇಷ್ಟು:— ೧. ಪ್ರಸಾದಗುಣ ಮತ್ತು ೨. ವ್ಯಂಜಕತ್ವ. ಹಾಗೆಯೇ ಅರ್ಥಗಳಿಗಿರುವ ವಿಶೇಷ ಗಳಿವು: ೧. ಅರ್ಥಗಳು ಸ್ಪುಟವಾಗಿ ತೋರುವಿಕೆ ೨. ವ್ಯಂಗ್ಯಪರತ್ವ ಮತ್ತು ೩. ವ್ಯಂಗ್ಯ ವಿಶಿಷ್ಟತ್ವ. ಹೀಗೆ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥಗಳ ವಿಶೇಷವನ್ನು ನಿರ್ವಚನೆ ಮಾಡುವುದು ಸಾಧ್ಯವಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಸಲ ನಿರ್ವಚನೆ ಮಾಡಿಯೂ ಆಗಿದೆ. ಈ ವಿಶೇಷ

ಗಳಲ್ಲದೆ ಬೇರಾವುದೋ ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ ವಿಶೇಷವಿರುವುದಿನ್ನುವುದು ಅವಿನೇಕದ ಸರಮಾನಧಿಯೇ ಸರಿ. ಆಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ, ಈ 'ಅನಾಖ್ಯೇಯತ್ವ' ವೆಂಬ ಮಾತಿಗೆ 'ಸಕಲಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ನಿಲುಕದು' ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದಾದರೆ ಆ ಮಾತೇ ಅರ್ಥಹೀನವಾಗುತ್ತದೆ, ಏಕೆಂದರೆ, ಉಳಿದೆಲ್ಲ ಮಾತುಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೂ, ಕೊನೆಗೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ಅನಾಖ್ಯೇಯ'ವೆಂಬ ಮಾತಿನಿಂದಲೇ ನಾನುಕರಣವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕಾಗುತ್ತದಲ್ಲವೆ?

ಪ್ರತಿನಾದಿ 'ಅನಾಖ್ಯೇಯತ್ವ'ವೆಂಬ ಮಾತಿಗೆ ಹೀಗೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬಹುದು:—'ಸಾಮಾನ್ಯ ಅಥವಾ ನಿರ್ವಿಕಲ್ಪಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ವಿಷಯವಾದುದು; ಸವಿಕಲ್ಪಕ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ ಎಂದರೆ ಶಬ್ದಾದಿವಿಕಲ್ಪಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವಲ್ಲದುದು' ಎಂದು. ಈ ಲಕ್ಷಣ ಕೂಡ ರತ್ನವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದೇ ಹೊರತು ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷಗಳಿಗೆ ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸಲಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾವ್ಯವಿಶೇಷಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಲಕ್ಷಣಕಾರರು ವಿವರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಿಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. ರತ್ನಗಳಿಗಾದರೂ ಹಾಗಲ್ಲ. ಅವುಗಳ ವಿಶೇಷಗಳನ್ನು ಹೀಗೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿ ಬೆಲೆ ಕಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ; ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಅವುಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯಜಾತಿ ಇಂತ ಹುದಿರ ಬೇಕೆಂದೂ ಹಿಸಿ ಬೆಲೆಕಟ್ಟುತ್ತಾರೆ. ಅದೇ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಒಂದಂಶದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಸಾಮ್ಯವುಂಟು—ಕೆಲವರು ಮಾತ್ರ ಪರೀಕ್ಷಕರೇ ಅವುಗಳನ್ನು ಸರಿಯಾಗಿ ತಿಳಿಯಬಹುದು. ರತ್ನಪಥಿ ವ್ಯಾಪಾರಿಗಳು ಮಾತ್ರ ರತ್ನದ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲರು, ಸಹೃದಯರು ಮಾತ್ರ ಕಾವ್ಯಗಳ ರಸಜ್ಞರಾಗಬಲ್ಲರು. ಈ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಯಾರಿಗೂ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯವೇ ಇಲ್ಲ.

'ಅನಿರ್ದೇಶ್ಯತ್ವ' ಸಕಲವಸ್ತುಗಳ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂಬುದು ಬೌದ್ಧರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತ. ಅದನ್ನು ಅವರ ಮತದ ಪರೀಕ್ಷೆಗೆಂದು ಹೊರಟ ನಮ್ಮ ಬೇರೆ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ^{೨೩೨} ನಿರೂಪಿಸುತ್ತೇವೆ. ಗ್ರಂಥಾಂತರಗಳ ಸುದ್ದಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಬಂದರೂ ಸಹೃದಯರ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಬೇಸರವಾಗಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ಬೆಳೆಸುವುದಿಲ್ಲ. ಬೌದ್ಧದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಕೂಡ 'ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ'ವೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವೆ? ಹಾಗೆಯೇ, ಅದರೂ ನಮ್ಮ ಧ್ವನಿಯ ಲಕ್ಷಣ ಸರಿಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಹೀಗೆ ಬೇರಾವ ಲಕ್ಷಣವೂ ಧ್ವನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸದೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅದಕ್ಕೆ

೨೩೨ ಈ ಗ್ರಂಥದ ಹೆಸರು 'ಪ್ರಮಾಣವಿನ್ನಿಶ್ಚಯಟೀಕಾವಿವೃತ್ತಿ' ಅಥವಾ 'ಧರ್ಮೋತ್ತಮಾ,'—ಶೋ. ಪ್ರಮಾಣವಿನ್ನಿಶ್ಚಯವನ್ನು ಬರೆದವನು ಧರ್ಮಕೀರ್ತಿ (ಕಾಲ: ಸು.) ಕ್ರಿ.ಶ. ೭ನೆಯ ಶತಮಾನ), ಅದರ ಟೀಕಾಕಾರ ಧರ್ಮೋತ್ತರ (ಸು. ೮ನೆಯ ಶತಮಾನ), ದುರ್ದೈವದಿಂದ ಆನಂದವರ್ಧನನ ಈ ವಿವೃತ್ತಿ ಉಪಲಬ್ಧವಿಲ್ಲ.

ಬೇರಾವ ಲಕ್ಷಣವೂ ಮತ್ತೆಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣದೆ ಇರುವುದರಿಂದ, ಮತ್ತು ಅದು ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಮಾತ್ರವಲ್ಲದುದರಿಂದ, ನಾವು ಹೇಳಿರುವ ಧ್ವನಿ ಲಕ್ಷಣವೇ ಸಾಧುವಾದುದು. ಇದನ್ನೇ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕವು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳುತ್ತದೆ—

ಸಂಗ್ರಹಶ್ಲೋಕ

ಅನಾಖ್ಯೇಯಾಂಶಭಾಸಿತ್ವಂ ನಿರ್ವಾಚ್ಯಾರ್ಥತಯಾ ಧ್ವನೀಃ |

ನ ಲಕ್ಷಣಂ, ಲಕ್ಷಣಂ ತು ಸಾಧೀಯೋಽಸ್ಯ ಯಥೋದಿತಮ್ ||

‘ಅನಿರ್ವಚನೀಯವಾದ ಸ್ವರೂಪದಿಂದ ವೇದ್ಯವಾಗುತ್ತದೆ’ ಎಂಬುದು ಧ್ವನಿಗೆ ಸರಿಯಾದ ಲಕ್ಷಣವಲ್ಲ; ಏಕೆಂದರೆ ಧ್ವನಿಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರ್ವಚನಮಾಡುವುದು ಸಾಧ್ಯ. ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ನಾವು ಹೇಳಿರುವ ಲಕ್ಷಣವೇ ಧ್ವನಿಗೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ ಲಕ್ಷಣ.

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ರಾಜಾನಕ-ಆನಂದವರ್ಧನಾಚಾರ್ಯ-ವಿರಚಿತವಾದ

‘ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ’ದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಉದ್ದೋತದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದ ಮುಗಿದುದು

ನುತ ಕಾವ್ಯಾಲೋಕದೊಳು.

ಸ್ವತಮನಿವೇ ಧ್ವನಿಯ ಭೇದ ವಿವರಣೆಯಿಂದಂ |

ಕೃತಿಯಿದು ಲೋಚನಮೆಲ್ಲರ

ಕೃತಕೃತ್ಯತೆ ಗೃಸೆ ಸಾಲ್ಪದೆಂಬುದು ನಿರುತಂ ||

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಉದ್ದೋತ

ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಇಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಯಿತು. ಈ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಿಂದ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಜನವೂ ಉಂಟೆಂದು ಈಗ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಧ್ವನೀರ್ಯಃ ಸಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯಾಧ್ವಾ ಪ್ರದರ್ಶಿತಃ |

ಅನೇನಾನಂತ್ಯಮಾಯಾತಿ ಕವಿನಾಂ ಪ್ರತಿಭಾಗುಣಃ || ೧ ||

'ಧ್ವನಿ' ಮತ್ತು 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ,' ಇವುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹಿಂದೆ ತೋರಿಸಲಾಯಿತಷ್ಟೆ! ಆದರೆ ಮೂಲಕ ಕವಿಗಳ ಪ್ರತಿಭಾಗುಣ ಆನಂತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಇದುವರೆಗೆ ತೋರಿಸಲಾದ 'ಧ್ವನಿ' ಮತ್ತು 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ,' ಇವುಗಳ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಗೆ ಇನ್ನೂ ಒಂದು ಫಲವಿದೆ. ಅದೇ ಕವಿಪ್ರತಿಭೆಯ ಆನಂತ್ಯ. ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಅತೋ ಹ್ಯನ್ಯತಮೇನಾಪಿ ಪ್ರಕಾರೇಣ ವಿಭೂಷಿತಾ |

ವಾಣೀ ನವತ್ವಮಾಯಾತಿ ಪೂರ್ವಾರ್ಥಾನ್ವಯವತ್ಯಪಿ || ೨ ||

ಆದುದರಿಂದಲೇ ಧ್ವನಿಯ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಪ್ರಕಾರದಿಂದ ಅಲಂಕೃತ ವಾದರೂ ಸಾಕು, ಪೂರ್ವಪರಿಚಿತವಾದ ವಾಣಿಯೂ ನೂತನತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದು ಬಿಡುತ್ತದೆ.¹

ಬೇರಿಲ್ಲೆ ನಲುಪಕರಣಂ

ಅರೂರ್ವಳ ನೆರವಿನಿಂದ ಪರಮೇಶ್ವರನೇ |

ಧೀರತರ ಪಂಚಕೃತಿಗಳ

ನೋರಂತಿರೆ ಗೈವನಾ ಭವಾನಿಗೆ ನಮಿಸೆಂ ||

1 ವರ್ಣನೀಯ ವಸ್ತುವಿಷಯವಾದ ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶೇಷವೇ ಪ್ರತಿಭೆ. ಅದು ಪರಿಮಿತವಾಗಿದ್ದಲ್ಲಿ ಅದಿಕವಿಗೆ ಸ್ಫುರಿಸಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಇತರರಿಗೂ ಸ್ಫುರಿಸಬೇಕಾಗಿದ್ದಿತು. ಇಂದಿನ ಕವಿಗಳ ರಚನೆಗೆ ಅಗತ್ಯವೇ ಉಳಿಯುತ್ತಿರಲಿಲ್ಲ ಆದರೆ ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯದ ಕಾರಣ, ವರ್ಣನೀಯ

ವೃತ್ತಿ

ಅದುದರಿಂದಲೇ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲಾಗಿರುವ 'ಧ್ವನಿ'ಯ ಯಾವುದೋ ಒಂದೇ ಒಂದು ಪ್ರಭೇದದ ಸಂಪರ್ಕವೊದಗಿದಾಗಲೂ, ಪುರಾತನ ಕವಿಗಳು ಹೇಳಿದ ಅಭಿಪ್ರಾಯಗಳನ್ನೇ ಪ್ರತಿಬಿಂಬಿಸುವ ಮಾತೂ ಕೂಡ ನವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :

ಮೊದಲು ಅಭಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಯ ಎರಡು ಪ್ರಕಾರಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ಪ್ರಾಚೀನಾರ್ಥಗಳಿಗೂ ನೂತನತ್ವ ಬರುವುದನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಬಹುದು. ಇದು ತಿರಸ್ಕೃತ-ವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ನೂತನ ಶ್ಲೋಕ—

೧೩೩ ಸ್ಥಿತಂ ಕಿಂಚಿನ್ನಗ್ಧಂ ತರಲಮಧುರೋ ದೃಷ್ಟಿವಿಭವಃ

ಪರಿಸ್ಪನ್ದೋ ವಾಚಾಮಭಿನವವಿಲಾಸೋಕ್ತಿಸರಸಃ |

ಗತಾವಾಮಾರಂಭಃ ಕಿಸಲಯತಲೀಲಾಪರಕರಃ

ಸ್ತುತಸ್ತಾಸ್ತಾರುಣ್ಯಂ ಕಿಮಿವ ಹಿ ನ ರಮ್ಯಂ ಮೃಗದೃಶಃ || ೩

ದರಹಾಸಂ ಮಿಗೆ ಮುಗ್ಧಮುಕ್ಷಿವಿಭವಂ ಚಾಂಚಲ್ಯಮಾಧುರ್ಯಸುಂ-

ದರಮಾ ವಾಕ್ರಸರಂ ನವೋದ್ಗತವಿಲಾಸೋಕ್ತಂಗಳಿಂ ಬಂಧುರಂ |

ವರಲೀಲಾಗಮನಂ ವಲಂ ಕಿಸಲಯಕ್ರೀಡಾಸಮಾಕರ್ಷಕಂ

ಹರಿಣೇನೇತ್ರೈ ರಮ್ಯಮಲ್ಲದುದದೇಂ ತಾರುಣ್ಯಮಂ ಮುಟ್ಟಿರಲ್ ||

ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವುಳ್ಳ ಪ್ರಾಚೀನ ಶ್ಲೋಕವಿದು—

೧೩೪ ಸವಿಭ್ರಮಸ್ತುತೋದ್ಯೋದಾ ಲೋಲಾಕ್ಷ್ಯಃ ಪ್ರಸ್ಥಲದ್ಗಿರಃ |

ನಿತಂಬಾಲಸಗಾಮಿನ್ಯಃ ಕಾಮಿನ್ಯಃ ಕಸ್ಯ ನ ಪ್ರಿಯಾಃ ||

ವಿಷಯಗಳು ಅನಂತವಾಗುತ್ತವೆ; ಪ್ರತಿಭೆಯೂ ಅನಂತದಿಂದ ಮೆರೆಯುತ್ತದೆ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ನವತ್ವ ಸಿದ್ಧಿಸಬೇಕಾದರೆ ಪ್ರತಿಭಾನಂತದಿಂದ; ಅದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಅರ್ಥಾನಂತದಿಂದ; ಅದು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು ಧ್ವನಿಪ್ರಭೇದಗಳ ಪರಿಗಣನೆಯಿಂದ—ಲೋ.

೨ ಇಲ್ಲಿ 'ಮುಗ್ಧ', 'ಮಧುರ', 'ವಿಭವ', 'ಸರಸ', 'ಕಿಸಲಯತ', 'ಪರಿಮಲ', 'ಸ್ತುತನ' ಶಬ್ದಗಳು ತಿರಸ್ಕೃತವಾಚ್ಯಗಳು. ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಅವುಗಳಿಂದ ನೆಗೆಯ ಸಹಜ ಸೌಂದರ್ಯ, ನೋಟದ ಸರ್ವಜನಪ್ರಿಯತ್ವ ಮತ್ತು ಅಕ್ಷೀಣಪ್ರಸರತ್ವ, ನುಡಿಯ ಸಂತಾಪಪ್ರಶಮನತ್ವ ಮತ್ತು ತರ್ಪಕತ್ವ, ಗಮನದ ಸೌಕುಮಾರ್ಯ ಮತ್ತು ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ ವಿಲಾಸ, ತಾರುಣ್ಯದ ಯತ್ನಾಭಿಲಷಣೀಯ ಯೋಗ್ಯತ್ವಗಳು ವ್ಯಂಗ್ಯ. ಇವುಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯವಸ್ತುವಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನಿರ್ಮಿತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾಣದ ಹೊಸ ಸೊಬಗೊಂದು ದತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು—ಲೋ.

ಸುಲಲಿತಮಂದಸ್ಥಿತೆಯರ್
 ಸುಲೋಲಲೋಚನೆಯರಂತೆ ಚಟುಲಾಕ್ಷರೆಯರ್ |
 ಚಲನಾಲಸೆಯರ್ ಪೊರವಾ-
 ಗಳಳನೀ ಕಾಮಿನಿಯರಾರ ಸೋಲಿಸದಿರ್ಪರ್ ||

ಇದು ಅರ್ಧಾಂತರಸಂಕ್ರಮಿತವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಶೋಭಿಸುವ ನೂತನ
 ಶ್ಲೋಕ :—

೧೩೫ ಯಃ ಪ್ರಥಮಃ ಪ್ರಥಮಃ ಸತು ತಥಾಹಿ ಹತಹಸ್ತೀ ಬಹಲಪಲಲಾಶೀ |
 ಶ್ವಾಪದಗಣೇಷು ಸಿಂಹಃ ಸಿಂಹಃ ಕೇನಾಧೀಕ್ರಿಯತೇ || ೩
 ಮೊದಲನೆಯಂ ಮೊದಲನೆಯನೆ
 ಮದೇಭಮಾಂಸಾಶನಕ್ಕೆ ಶ್ವಾಪದಗಣದೊಳ್ |
 ಮುದದಿಂ ಪಾಯ್ತುದು ತಾನೊಂ-
 ದದು ಸಿಂಗಂ ಸಿಂಗಮಾರ ಕೈಯೊಳ್ ಸೋಲ್ಕುಂ ||

ಇದು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಇರುವ ಸಮಾನಾರ್ಥಕವಾದ ಶ್ಲೋಕ :—

೧೩೬ ಸ್ವತೇಜಃಕ್ರೀತಮಹಿಮಾ ಕೇನಾನ್ಯೇನಾತಿಶಯ್ಯತೇ |
 ಮಹದ್ವಿರಬ ಮಾತಂಗೈಃ ಸಿಂಹಃ ಕೇನಾಭಿಭೂಯತೇ ||
 ನಿಜತೇಜಲಬ್ಧಮಹಿಮಂ
 ವಿಜಿತಂ ತಾನಪ್ಪನೆಂತು ಪರರಿಂ ಧರೆಯೊಳ್ |
 ವಿಜಯಿಗಳಪ್ಪುವೆ ಸುಮಹಾ-
 ಗಜಗಳುಮಾ ಸಿಂಗದೊಡನೆ ಕಾದುವ ಪದದೊಳ್ ||

ಹೀಗೆಯೇ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯ-ಧ್ವನಿಯ ಪ್ರಕಾರಗಳ ಸಮಾವೇಶದಿಂದಲೂ
 ವಾಣಿಗೆ ನವತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಈಚಿನ ಶ್ಲೋಕ —

೧೩೭ ನಿದ್ರಾಕೃತವಿನಃ ಪ್ರಿಯಸ್ಯ ವದನೇ ವಿನೃಪ್ಯ ವಕ್ತ್ರಂ ವಧೂಃ
 ಭೋಧತ್ರಾಸನಿರುದ್ಧಚುಂಬನರಸಾಪ್ಯಾಭೋಗಲೋಲಂ ಸ್ಥಿತಾ |

೩ ಎರಡನೆಯ 'ಪ್ರಥಮ' ಶಬ್ದವು ಅವಾರ್ಯತ್ವ, ಪ್ರಧಾನತ್ವ, ಅಸಾಧಾರಣತ್ವಗಳನ್ನು
 ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ.

ಎರಡನೆಯ 'ಸಿಂಹ' ಶಬ್ದವು ಕೂಡ ವೀರತ್ವ, ಅನಪೇಕ್ಷತ, ವಿಸ್ಮಯನೀಯತ್ವಗಳನ್ನು
 ಧ್ವನಿಸುತ್ತದೆ—ಲೋ

ವೈಲಕ್ಷ್ಯಾದ್ವಿಮುಖೀಭವೇದಿತಿ ಪುನಸ್ತಸ್ಯಾಪ್ಯನಾರಂಭಿಣಃ

ಸಾಕಾಂಕ್ಷಪ್ರತಿಪತ್ತಿ ನಾಮ ಹೃದಯಂ ಯಾತಂ ತು ಪಾರಂ ರತೇಃ ||

ನಿದ್ರಾಕೈತವಯುಕ್ತ ಕಾಂತಮುಖದೋಳ್ ತಾನಿಟ್ಟು ವಕ್ತ್ರಾಂತಮಂ
ನಿದ್ರಾಭಂಗಕೆ ನಾಣ್ಣಿ ಚುಂಬಿಸದೆಯುಂ ಮತ್ತಲ್ಲಿಯೇ ಲೋಲಿಯಾ- |
ಗಿದರ್ ಕಾಂತೆಯನಂಜಿಸಲ್ ತಗದೆನುತ್ತುಂ ಕೆಮ್ಮನಿರ್ಪಾತನಾ
ಹೃದ್ರಂಗಾಂತದೊಳಾದುದುಂ ಪರಮಂ ಸೌಖ್ಯಂ ತದಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂ ||

ಇದು ಮೊದಲಿನಿಂದಲೂ ಇರುವ ಶ್ಲೋಕ :

೧೩೮ ಶೂನ್ಯಂ ವಾಸಗೃಹಂ ವಿಲೋಕ್ಯ ಶಯನಾದುತ್ತಾಯ ಕಿಂಚಿಚ್ಛನ್ಯೇ-

ನಿದ್ರಾಪ್ಯಾಜಮುಪಾಗತಸ್ಯ ಸುಚಿರಂ ನಿರ್ವಣ್ಯ ಪತ್ಯುರ್ಮುಖಮ್ |

ವಿಸ್ತೃಂ ಪರಿಚುಂಬ್ಯ ಜಾತಪುಲಕಾಮಾಲೋಕ್ಯ ಗಂಡಸ್ಥಲಿಂ

ಲಕ್ಷಾಸಮ್ರಮುಖೀ ಪ್ರಿಯೇಣ ಹಸತಾ ಬಾಲಾ ಚಿರಂ ಚುಂಬಿತಾ ||

ಸಖಿಯರ್ ಪೋದುದ ಕಂಡು ಪಾಸ ದೆಸೆಯಿಂ ಮೇಲೇಳುತೊಯ್ಯೊಯ್ಯನಾ

ಸುಖನಿದ್ರಾಗತನೆಂಬವೋಲ್ ಮಲಗಿದಾ ಪ್ರಾಣೇಶನಾ ವಕ್ತ್ರಮಂ |

ಸುಖದಿಂ ನೋಡುತೆ ಚುಂಬಿಸಲ್ ಕದಪಿನಾ ರೋಮಾಂಚಮಂ ಕಾಣುತುಂ

ಮುಖದೋಳ್ ನಾಣೊಗಿತಂದ ಬಾಲೆಯನವಂ ಕಾಂತಂ ಚಿರಂ ಚುಂಬಿಪಂ || 4

ಹೀಗೆಯೇ 'ತರಂಗಭೂಭಂಗಾ....'⁵ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ 'ನಾನಾಭಂಗಿ
ಭ್ರಮದ್ಭ್ರಮಃ' :⁶....ಮುಂತಾದ ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದಿರುವ ಸೊಗಸಿದೆ.

ಕಾಂಕೆ

ಯುಕ್ತ್ಯಾನಯಾನುಸರ್ತವ್ಯೋ ರಸಾದಿರ್ಬಹುವಿಸ್ತರಃ |

ವಿತೋಽಪ್ಯನಂತತಾಂ ಪ್ರಪ್ರಪ್ತಃ ಕಾವ್ಯಮಾಗೋ ಯದಾಶ್ರಯಾತ್ || ೩ ||

ಬಹು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ರಸಾದಿಗಳಿಗೂ ಈ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನೇ ಅನ್ವಯಿಸಿಕೊಳ್ಳ

4 ಎರಡನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಿಚುಂಬನವೇ ವರ್ಣಿತವಸ್ತು, ಲಕ್ಷ ಸ್ವಶಬ್ದದಿಂದ
ವಾಚ್ಯ, ಎಂದರೂ ಶೃಂಗಾರಕ್ಕೆ ಪುಷ್ಟಿಯುಂಟು ಆದರೂ ಮೊದಲನೆಯ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ
ಅಭಿಲಾಷೆಯ ಪ್ರಸರ-ನಿರೋಧಗಳ ಪರಂಪರೆಗೆ ಕಡೆಯೇ ಉಂಟಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಿರುವ
ರತಿ ಇಬ್ಬರಲ್ಲೂ ಏಕವಿಧ ಚಿತ್ತವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಸುಂದರವಾಗಿ ಬಿಂಬಿಸುವುದರ ಮೂಲಕ ಅತ್ಯಂತ
ಹೃದ್ಯವಾಗಿದೆ—ಲೋ.

5 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೨೨ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೬೭)

6 ಈ ಶ್ಲೋಕ ಪೂರ್ಣವಾಗಿ ದೊರೆಯುವುದಿಲ್ಲ.

ಬೇಕು. ಪರಿಮಿತವಾದ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗವೂ ಕೂಡ ಅನಂತವೆನಿಸಿರುವುದಕ್ಕೆ ರಸಾದಿಗಳ ಆಶ್ರಯವೇ ಕಾರಣ.

ವೃತ್ತಿ

ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಒಂದೊಂದರ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ಮುಂತಾದ ಪ್ರಭೇದಗಳನ್ನೆಲ್ಲ ಲೆಕ್ಕಮಾಡುತ್ತಾ ಹೊರಟರೆ ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ, ಭಾವಾಭಾಸ, ರಸಪ್ರಶಮನ, ಭಾವಪ್ರಶಮನ—ಇವುಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯು ಆತ್ಮಂತ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿದೆ.⁷ ಅದೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಅನ್ವಯಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ, ಅಲ್ಲ, ಅಸಂಖ್ಯ ಪುರಾತನ ಕವಿಗಳು ನಾನಾ ರೀತಿಯಿಂದಲೂ ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗವನ್ನು ಸಮೆಸಿರುವ ಕಾರಣ, ಅದು ಈಗ ಪರಿಮಿತವಾಗಿರಬೇಕಾಗಿದ್ದರೂ ಹಾಗಿರದೆ ಎಂದಿನಂತೆ ಅನಂತವಾಗಿಯೇ ಉಳಿದಿರುವುದಕ್ಕೂ ಈ ರಸಾದಿಗಳ ಆಶ್ರಯವೇ ಕಾರಣ. ರಸಭಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಭಾವ, ಅನುಭಾವ, ವ್ಯಭಿಚಾರಿಭಾವಗಳ ಸಂಪರ್ಕದಿಂದ ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಅಪರಿಮಿತತ್ವವುಂಟು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದು ಪ್ರಭೇದವನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಲೋಕವೃತ್ತವನ್ನು ಸುಕವಿಗಳು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ, ಅವರ ಇಚ್ಛಾನುಸಾರವಾಗಿ ಲೋಕದಲ್ಲೊಂದು ರೀತಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಬೇರೊಂದು ರೀತಿಯಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡುತ್ತದೆ. 'ಚಿತ್ರ'ವನ್ನು ವಿಚಾರಮಾಡುವಾಗ ಇದನ್ನು ಹೇಳಿಯಾಗಿದೆ. ಇದನ್ನೇ ಕುರಿತು ಮಹಾಕವಿಯೊಬ್ಬನು ಗಾಢೆಯನ್ನೂ ಬರೆದಿರುವನು :—

೧೩ ಅತಹೃದಿ ವಿ ತಹಸಂಠಿ ವ್ಯ ಹಿಲಿಮ್ನಿ ಜಾ ಚಿವೇಸೇಇ |

ಅತ್ವವಿಸೇಸೇ ಸಾ ಜಲಿ ಇ ವಿಕಡಕಗೋಲರಾ ವಾಣೀ ||

ಆ ಪರಿ ತಾನಿಲ್ಲದಿರೆಯು.

ಮಾಪರಿಯಿರ್ಪಂತೆ ವಸ್ತುಜಾತಮನೆಲ್ಲಂ |

ಸ್ಥಾ ಪಿಸಿ ಹೃದಯವ ಸೇಳೆವಾ.

ಲಾಪಂ ವಿಕಟಕವಿಸಿದ್ಧ ಮೆಸೆವುದು ಧರೆಯೊಳ್ ||

ಹೀಗೆ, ರಸಭಾವಾದಿಗಳ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅನಂತ್ಯವು ಬರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದಂತಾಯಿತು. ಈಗ ಅದನ್ನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತದ ಮೂಲಕ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸಲು ಈ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ :—

7 ಎರಡನೆಯ ಉದ್ದೇಶದ ೧೨ನೆಯ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ನೋಡಿ.

ಕಾರಿಕೆ

—ದೃಷ್ಟಪೂರ್ವಾ ಅಪಿ ಹ್ಯರ್ಥಾಃ ಕಾನ್ಯೇ ರಸಪರಿಗ್ರಹಾತ್ |

ಸರ್ವೇ ನನಾ ಇನಾಭಾಂತಿ ಮಧುಮಾಸ ಇವ ದ್ವಯಮಾಃ || ೪ ||

ಪೂರ್ವಪರಿಚಿತವಾದ ಅರ್ಥಗಳೇ ಆದರೂ ರಸದ ಸಂಪರ್ಕ ಬಂದಾಗ ವಸಂತ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕಂಗೊಳಿಸುವ ಮರಗಳಂತೆ ಎಲ್ಲವೂ ಹೊಸದಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತವೆ.

(ಕೆಲವು ಉದಾಹರಣೆಗಳನ್ನು ನೋಡಬಹುದು :—)

೧೪೧ 'ಧರಣೀಧಾರಣಾಯಾಧುನಾ ತ್ವಂ ಶೇಷಃ.....' 8

ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ

೧೪೩ ಶೇಷೋ ಹಿಮಗಿರಿಸ್ತ್ವಂ ಚ ಮಹಾಂತೋ ಗರವಃ ಸ್ಥಿರಾಃ |

ಯದಲಂಛತಮರ್ಯಾದಾಶ್ಚಲಂತೀಂ ಬಿಭ್ರತೇ ಭುವಮ್ ||

ಮೇರೆಯ ಮೀರದೆ ಚಲಿಸುವ

ಧಾರಿಣಿಯುಂ ಪೊತ್ತುಪೊರೆವ ಕಾರಣದಿಂದಂ |

ಗೌರವ ಮಹಿಮಾ ಸ್ಥೈರ್ಯಾ-

ಧಾರರ್ ಶೇಷಂ ಹಿಮಾಚಲಂ ನೀನುಂ ದಲ್ ||

ಎಂದಿನೇ ಮುಂತಾದ ಪ್ರಾಚೀನ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಹೊಸ ಸೌಂದರ್ಯವು ಬಂದಿರುವುದಕ್ಕೆ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯಧ್ವನಿಯು ಶಬ್ದಶಕ್ತ್ಯುಧ್ವನಿ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವೆಂಬ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಅದೇ ವಿವಕ್ಷಿತಾನ್ಯಪರವಾಚ್ಯವು ಅರ್ಥಶಕ್ತ್ಯುಧ್ವನಿ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದಾಗ ಬರುವ ಹೊಸ ಸೌಂದರ್ಯಕ್ಕೆ 'ಎವಂ ವಾದಿನಿ ದೇವರ್ಷೌ....' 9 ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕವೇ ಉದಾಹರಣೆ. ಈ ಹೊಸ ಸೌಂದರ್ಯವಿಲ್ಲದ, ಆದರೆ ಅದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯಬೋಧಕವಾದ, ಬೇರೆ ಶ್ಲೋಕವು ಇದು :—

೧೪೨ ಕೃತೇ ಪರಕಥಾಲಾಪೇ ಕುಮಾರ್ಯಃ ಪುಲಕೋದ್ಗಮೈಃ |

ಸೂಚಯನ್ತಿ ಸ್ವಹಾಮನ್ತರ್ಲಜ್ಜಯಾವನತಾನಾಃ ||

ವರನ ವಿಚಾರದ ಮಾತಂ

ಪಿರಿಯರ್ ವೇಳ್ವಾಗಲಾವಗಂ ಕನ್ನಿಕೆಯರ್ |

ಗುರುಲಜ್ಜಾ ನತವದನೆಯ-

ರುರೆ ಸೂಚಿಪರಲ್ತೆ ತಮ್ಮ ಮನದಿಂಗಿತಮು ||

8 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೭೭ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೧೨೨)

9 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೪೯ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೯೭)

ಹಾಗೆಯೇ ಅರ್ಥಶಕ್ತ್ಯುದ್ಭವ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಶರೀರವು ಕವಿ ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದಾಗ ಬರುವ ಹೊಸ ಚಿಲುಬಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—
'ಸಜ್ಜೇಇ ಸುರಹಿಮಾಸೋ....'¹⁰ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕ. ಈ ಹೊಸ ಚಿಲುಬಿಲ್ಲದ ಅದೇ ಅರ್ಥದ ಶ್ಲೋಕವು ಕೆಳಗಿನದು :—

೧೪೩ ಸುರಭಸಮಯೇ ಪ್ರವೃತ್ತೇ ಸಹಸಾ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತಿ ರಮಣೀಯಾಃ |
ರಾಗವತಾಮುತ್ಸಲಿಕಾಃ ಸಹ್ಯವ ಸಹಕಾರಕಲಿಕಾಭಿಃ ||

ಬರಲೊಡನೆ ಸುರಭಸಮಯಂ
ತುರಿತದಿನೈತವುಗಲಿ ದಾಂಗುಡಿಗಳ್ ಮಾ |
ಮರದೊಳ್ ಮೇಣೊಡನೆಯೆ ಸುರು-
ಚಿರಮೆನಿಪುತ್ತಲಿಕೆಗಳ್ ವಿಲಾಸಿಯ ಮನದೊಳ್ ||

ಇದೇ ರೀತಿ ಅರ್ಥಶಕ್ತ್ಯುದ್ಭವ-ಅನುರಣನರೂಪ-ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಶರೀರವು ಕವಿ ನಿಬದ್ಧ ಪ್ರೌಢೋಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದಾಗ ಬರುವ ಅಪೂರ್ವ ರಮಣೀಯತೆಗೆ ಉದಾಹರಣೆ :—'ವಾಣಿಅಲಿ ಹಕ್ಕಿ ದಂತಾ....'¹¹ ಇತ್ಯಾದಿ ಪದ್ಯ. ಇದೇ ಅರ್ಥದ ಬೇರೆ ಪದ್ಯವು ಕೆಳಗಿನದು :—

೧೪೪ ಕರಿಣೀವೇಹವ್ವಲರೋ ಮಹ ಪುತ್ರೋ ಎಕ್ಕಕಾಂಡವಿಣಿವಾಳಿ |
ಹಲಸೊನ್ನಾ ವಿ ತಹ ಕಹೋ ಜಹ ಕಂಡಕರಂಡಲಂ ವಹಣ ||

ಸರಳೊಂದನೆ ಬಿಡುತದರಿಂ
ಕರಿಣೀವೈಧವ್ಯಕಾರಿಯಾದೆನ್ನ ಮಗಂ |
ದುರುಳೆಯನೀ ಸೊಸೆಯಿಂದಂ
ಸರಳ್ಳಳ ಸಂಪುಟಮನಿಂದು ಪೊರುವಂತಾದಂ ||

ಹೀಗೆ ಧ್ವನಿಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಭೇದಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದರಿಂದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ನವತ್ವವು ಬರುವಂತೆಯೇ ಅದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವ್ಯಂಜಕಭೇದಗಳ ನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಗ್ರಂಥವು ಅತಿವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಬೆಳೆದೀತೆಂಬ ಭಯದಿಂದ ಅದನ್ನಿಲ್ಲಿ ಬರೆಯುವುದಿಲ್ಲ. ಸಹೃದಯರು ತಾವೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಎಷ್ಟೋ ಸಲ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಲಾಗಿದ್ದರೂ ಬಹಳ ಸಾರವಾದ ಅಂಶವಾದುದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ :—

10 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೫೩ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೧೦೦)

11 ಹಿಂದೆ ಉದಾಹರಣೆ ೭೯ನ್ನು ನೋಡಿ. (ಪುಟ ೧೨೩)

ಕಾರಿಕೆ

ವ್ಯಂಗ್ಯವ್ಯಂಜಕಭಾವೇಽಸ್ಮಿನ್ ವಿವಿಧೇ ಸಂಭವತ್ಯಪಿ |

ರಸಾದಿಮಯ ಏಕಸ್ಮಿನ್ ಕವಿಃ ಸ್ಯಾದವಧಾನವಾನ್ || ೫ ||

ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕಭಾವವು ಬಗೆಬಗೆಯಾಗಿದ್ದ ರೂ ರಸಾದಿರೂಪವಾದ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಕವಿಯು ಗಮನ ಉಳ್ಳವನಾಗಿರಬೇಕು.

ವೃತ್ತಿ

ಕಾವ್ಯಾರ್ಥದ ಅನಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕಭಾವವು ಎಷ್ಟೋ ಬಗೆಗಳಲ್ಲಿರಬಹುದು. ಆದರೂ ಅಪೂರ್ವ ರಮಣೀಯತೆಯನ್ನು ತನ್ನ ಮಾತಿಗೆ ಸಾಧಿಸಲೆಳಸುವ ಕವಿಯು ರಸಾದಿರೂಪವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ವ್ಯಂಜಕಭಾವವೊಂದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಯತ್ನ ಸೂರ್ವಕವಾದ ಗಮನವನ್ನಿಡಬೇಕು. ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳಾದ ರಸ, ಭಾವ, ರಸಾಭಾಸ, ಭಾವಾಭಾಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವುಗಳಿಗೆ ಈಗಾಗಲೇ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವ್ಯಂಜಕಗಳಾದ ವರ್ಣ, ಪದ, ವಾಕ್ಯ, ರಚನಾ, ಪ್ರಬಂಧಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅವಹಿತಮನಸ್ಸಿನಾದ ಕವಿಗೆ ತನ್ನ ಕಾವ್ಯವೆಲ್ಲವೂ ಅಪೂರ್ವಸೌಂದರ್ಯಪೂರ್ಣವಾಗಿಯೇ ಪರಿಣಮಿಸುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ರಾಮಾಯಣ, ಮಹಾಭಾರತ, ಮುಂತಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಯುದ್ಧವೇ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಂಗಗಳು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಎಷ್ಟುಸಲ ವರ್ಣಿತವಾದರೂ ಅವುಗಳೆಲ್ಲ ಹೊಸದಾಗಿಯೇ ಕಾಣುತ್ತಿರುತ್ತವೆ. ಪ್ರಬಂಧಕ್ಕೆಲ್ಲ ಒಂದೇ ಪ್ರಧಾನರಸವನ್ನು ತರುವುದರಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ಸಾರ್ಥಕತೆಯಂತೆ ಸೌಂದರ್ಯಾತಿಶಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ ಯಾವುದೆಂದರೆ, ರಾಮಾಯಣವೆಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು, ಮಹಾಭಾರತವೆಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ಕರುಣರಸವು ಪ್ರಧಾನವೆಂಬುದನ್ನು ಆದಿಕವಿಯು 'ಶೋಕಃ ಶ್ಲೋಕತ್ವಮಾಗತಃ' ಎನ್ನುವಾಗ ತನ್ನ ಬಾಯಿಂದಲೇ ಹೇಳಿರುವನು. ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ತನ್ನ ಪ್ರಬಂಧವನ್ನು ಸೀತೆಯ ಕೊನೆಯ ವಿಯೋಗದವರೆಗೆ ಮಾತ್ರ ರಚಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಕರುಣರಸವನ್ನೇ ಅವನು ಕೊನೆಯವರೆಗೂ ಪ್ರೋಪಿಸಿರುವನೆಂಬುದೂ ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯದ ಛಾಯೆಯಂತೆಯೇ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಛಾಯೆಯೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಅಲ್ಲಿಯ ಸಮಾಪ್ತಿಯು ಕೂಡ ವೃಷ್ಟಿಪಾಂಡವರ ದುರಂತವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ವಿಷಾದವನ್ನೇ ತರುತ್ತದೆ. ಈ ಬಗೆಯ ಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ತಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಜನರಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನು ಕಾವ್ಯದ ಮೂಲಕ ಬೋಧಿಸಬೇಕೆಂಬುದೇ ಮಹಾಮುನಿಯಾದ ವ್ಯಾಸನ ಮುಖ್ಯ ಉದ್ದೇಶವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕೆಂಬುದೂ, ಹಾಗೆಯೇ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲ ಮೋಕ್ಷವೇ ಮುಖ್ಯವೆಂಬುದನ್ನು ಮತ್ತು ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂತವೇ ಪ್ರಧಾನ

ವೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುವುದು ಅವನ ಗುರಿಯೆಂಬುದೂ, ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಮಹಾಭಾರತದ ಕೆಲವು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಕಾರರೂ ಕೂಡ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ವಿವರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅಷ್ಟೇಕೆ, ಅಳವಾದ ಅಜ್ಞಾನಾಂಧಕಾರದಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಿಹೋದ ಲೋಕವನ್ನೆತ್ತಲು ಆತಿವಿಮಲವಾದ ಜ್ಞಾನಾಲೋಕವನ್ನಿತ್ತ ಆ ಲೋಕನಾಧನಾದ ಶ್ರೀ ವ್ಯಾಸನೇ ಮುಕ್ತಕಂಠದಿಂದ ಈ ವಿಷಯವನ್ನು

೧೪೫ ಯಥಾ ಯಥಾ ವಿಪರ್ಯಯೇತಿ ಲೋಕತಂತ್ರಮಸಾರವತ್ |

ತಥಾ ತಥಾ ವಿರಾಗೋಽತಿ ಜಾಯತೇ ನಾತ್ರ ಸಂಶಯಃ ||

ಎಂತೆಂತು ನರರ ತಂತ್ರಂ

ಚಿಂತಿತವಿಪರೀತವಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿತವುಂ- |

ತಂತದು ನಿಸ್ಸಾರಮನೇ ನಿ-

ರಂತರನಿರ್ವೇದಮಿಲ್ಲಿ ಬರ್ಪುದು ಸಿದ್ಧಂ || .

ಎಂಬಿವೇ ಮೊದಲಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಿಂದ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಬಿಡಿಸಿ ಹೇಳಿದ್ದಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ರಸಗಳಲ್ಲಿ ಶಾಂತವು ಮುಖ್ಯ, ಉಳಿದವು ಅಂಗಗಳು; ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷವು ಮುಖ್ಯ, ಉಳಿದವು ಅಂಗಗಳು—ಎಂಬುದೇ ಕವಿಗೆ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂಬ ಮಹಾಭಾರತದ ತಾತ್ಪರ್ಯವು ಸುವ್ಯಕ್ತವಾಗಿ ಕಾಣುತ್ತದೆ. ರಸಗಳಿಗೆ ಅಂಗಾಂಗಿ—ಭಾವವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಶರೀರದ ಪ್ರಯೋಜನವು ಪರಮಾರ್ಥತಃ ಅಂತರಾತ್ಮನಿಗೆ ಸಾಧಕವಾಗಿರುವುದೇ ಆದರೂ, ಶರೀರದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವತಃ ಸೌಂದರ್ಯವುಂಟೆಂದು ನಾವು ಗ್ರಹಿಸುವುದಿಲ್ಲವೆ? ಹಾಗೆಯೇ (ಪ್ರಧಾನರಸಕ್ಕೆ) ಸಾಧಕಮಾತ್ರಗಳಾದ ಉಳಿದ ಅಂಗರಸಗಳಿಗೂ (ಪ್ರಧಾನ ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ) ಸಾಧಕಮಾತ್ರಗಳಾದ ಉಳಿದ ಗೌಣ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳೂ ಸ್ವತಃ ಸೌಂದರ್ಯವುಂಟೆಂದರೂ ತಪ್ಪಿಲ್ಲ.

ಈ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ವಕಾಶವಿದೆ:—‘ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಕವಿಗೆ ಎಷ್ಟು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂಬ ವಿವಕ್ಷೆಯಿದ್ದಿತೋ ಅಷ್ಟನ್ನೂ ಆತನು ‘ಅನುಕ್ರಮಣಿ’ಯಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಹೇಳಿ ಮುಗಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಆದರೆ ಈ ಅಂಶವು ಮಾತ್ರ ಅಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಅವಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಮಹಾಭಾರತವು ಸಕಲ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳ ಉಪದೇಶವನ್ನು ಕುರಿತಿರುವುದೆಂದೂ, ಸಕಲರಸಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡಿರುವುದೆಂದೂ ಆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬಾಯಿಬಿಟ್ಟು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ,’ ಎಂದು. ಇದಕ್ಕೆ ಈಗ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ: ನೀವು ಹೇಳುವುದು ನಿಜ. ಶಾಂತರಸವೇ ಮಹಾಭಾರತದ ಪ್ರಧಾನರಸವೆಂದೂ ಮೋಕ್ಷವೇ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲ ಪ್ರಧಾನವಾದುದೆಂದೂ ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಅನುಕ್ರಮಣಿಯಲ್ಲೇನೂ ಹೇಳಿಲ್ಲ. ಆದರೆ

೧೪೬ ಭಗವಾನ್ ವಾಸುದೇವಶ್ಚ ಕೀರ್ತ್ಯತೇತತ್ರ ಸನಾತನಃ

ಆ ಸನಾತನನಾದ ಭಗವಂತ ತಾನೆನಿಪ |

ವಾಸುದೇವನನಿಲ್ಲಿ ನುತಿಸುವೆವು ನಾವು ||

ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅದು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿರುವ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವಿಷ್ಟು: ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವ ಪಾಂಡವಾದಿಗಳ ಕಥೆಗಳೆಲ್ಲವೂ ದುರಂತಕಥೆಗಳು (ಮೂಲ—‘ಅವಸಾನವಿರಸ’) ಮತ್ತು ಅಜ್ಞಾನ-ಪ್ರಪಂಚಸ್ವರೂಪಗಳು. ಆದರೆ ಪರಮಾರ್ಥಸತ್ಯಸ್ವರೂಪಿಯಾದ ಭಗವಾನ್ ವಾಸುದೇವನನ್ನೇ ನಾವಿಲ್ಲಿ ನುತಿಸುತ್ತೇವೆ. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಭಗವಂತನಾದ ಪರಮೇಶ್ವರನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಭಕ್ತಿಭಾವನೆಯನ್ನು ಇಡಿ, ನಿಸ್ಸಾರವಾದ ಸಂಪತ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತರಾಗಬೇಡಿ; ಹಾಗೆಯೇ ನಯ, ವಿನಯ, ಪರಾಕ್ರಮ ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ, ಕೇವಲ ಅವುಗಳಿಗಾಗಿಯೇ, ನಿಮ್ಮೆಲ್ಲ ಅಭಿನಿವೇಶವನ್ನೂ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಡಿ’ ಎಂದು. ಅಲ್ಲಿಯೇ ಮುಂದೆ ಕೂಡ ‘ಸಂಸಾರದ ನಿಸ್ಸಾರತೆಯನ್ನು ನೋಡಿ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಧ್ವನಿಸುವಂತಹ ಶಬ್ದವೇ ತನ್ನ ವ್ಯಂಜಕಶಕ್ತಿಯೊಡನೆ ಸ್ಫುಟವಾಗಿ ಭಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಶ್ಲೋಕಗಳು ಕೂಡ, ‘ಸ ಹಿ ಸತ್ಯಮ್....’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು, ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಗರ್ಭೀಕೃತವಾಗಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತವೆ.

ಮಹಾಭಾರತದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹರಿವಂಶವರ್ಣನೆಯ ಮೂಲಕ ಪರಿಸಮಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಕವಿವಿಧಾತನಾದ ಕೃಷ್ಣದ್ವೈಪಾಯನನು ಈ ನಿಗೂಢ ರಮಣೀಯಾರ್ಥವನ್ನೇ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ಫುಟಗೊಳಿಸಿರುವನು. ಈ ಕಥೆಯಿಂದ ಸಂಸಾರಾತೀತವಾದ ತತ್ತಾಂತರದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತೃತಿಶಯವನ್ನು ಆತನು ಉಪದೇಶಿಸಿದಂತಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಸಕಲ ಸಾಂಸಾರಿಕ ವ್ಯವಹಾರವನ್ನೂ ಒಟ್ಟಾಗಿಯೇ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವಂತೆಯೂ ಆಗಿದೆ. ಪುಣ್ಯತೀರ್ಥ, ತಪಸ್ಸು ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಪ್ರಭಾವಾತಿಶಯವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ವಸ್ತುವಿನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧನಗಳೆಂಬ ದೃಷ್ಟಿಯಿಂದಲೇ; ಉಳಿದ ವಿಶಿಷ್ಟದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದಾದರೂ ಆ ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ವಿಭೂತಿಗಳೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದಲೇ. ಪಾಂಡವಾದಿಗಳ ಕಥೆಯ ವರ್ಣನೆಗೂ ಕೂಡ ವೈರಾಗ್ಯವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದೇ ತಾತ್ಪರ್ಯ. ವೈರಾಗ್ಯವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣ; ಮೋಕ್ಷವೇ ಭಗವಂತನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾದುದರಿಂದ ಎಲ್ಲಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಖ್ಯವೆಂದು ಗೀತೆಯೇ

ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿದೆ.¹² ಆದುದರಿಂದ ಪಾಂಡವಾದಿಗಳ ಕಥೆಯ ವರ್ಣನೆಯೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಗೆ (ಪರಂಪರೆಯಿಂದ) ಸಾಧಕವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. (ನೇರವಾಗಿ ಪರಬ್ರಹ್ಮ ಎನ್ನದೆ) ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ 'ವಾಸುದೇವ' ಎಂಬಿವೇ ಮುಂತಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ, ಅವುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವು ಮಾತ್ರ ಅಸರಿಮಿತಶಕ್ತ್ಯಾಸ್ಪದನಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂದೇ (ಹೊರತು ವಸುದೇವನ ಮಗನೆಂದಲ್ಲ). ಗೀತೆಯೇ ಮೊದಲಾದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ 'ವಾಸುದೇವ'ನೇ ಮೊದಲಾದ ಪದಗಳು ಪರಬ್ರಹ್ಮದ ಹೆಸರುಗಳೇ ಎಂಬುದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವ ಕಾರಣ, 'ವಾಸುದೇವ'ನೆಂದರೆ ಕೇವಲ ಮಧುರೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಲಾಗದು ; ಮಧುರೆಯಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದುದರ ಜೊತೆಗೆ ಸಕಲಸ್ವರೂಪಗಳನ್ನೂ ಒಳಗೊಂಡ ಪರಮಾತ್ಮನೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ವಾಸುದೇವ' ಎಂಬ ಪದಕ್ಕೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವ 'ಸನಾತನ' ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವೂ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಪುಷ್ಟೀಕರಿಸುತ್ತದೆ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ರಾಮಾಯಣವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ಹೆಸರು ಭಗವಂತನ ಬೇರೆ ಮೂರ್ತಿಯನ್ನು ಕೂಡ ಬೋಧಿಸುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಈ ತತ್ತ್ವವನ್ನು ವೈಯಾಕರಣರೇ ನಿರ್ಣಯಿಸಿಬಿಟ್ಟಿರುವರು.¹³

ಹೀಗೆ ಅನುಕ್ರಮಣೆಯಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವ ವಾಕ್ಯವು ಭಗವಂತನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದುದೆಲ್ಲವೂ ಅನಿತ್ಯವೆಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ, ಶಾಸ್ತ್ರಮರ್ಯಾದೆಯ ಪ್ರಕಾರ ನೋಡುವುದಾದರೆ ಮೋಕ್ಷವೆಂಬ ಪುರುಷಾರ್ಥವೇ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದುದೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯಮರ್ಯಾದೆಯ ಪ್ರಕಾರ ನೋಡುವುದಾದರೆ ತೃಷ್ಣಾಕ್ಷಯಸುಖದ ಪರಿಪೋಷರೂಪವಾದ ಶಾಂತರಸವೇ ಮಹಾಭಾರತದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದುದೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದೆಯೆಂಬುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅತ್ಯಂತ ಸಾರಭೂತವಾದುದರಿಂದ ಈ ವಿಷಯವು ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾಗಿರುವುದೇ ಹೊರತು ವಾಚ್ಯವಾಗಿ ಅಲ್ಲ, ಸಾರಭೂತವಾದ ವಿಷಯಕ್ಕೆ

12 'ಬಹೂನಾಂ ಜನ್ಮನಾಮಂತೇ ಜ್ಞಾನವಾನ್' ಮಾಂ ಪ್ರಪದ್ಯತೇ |

ವಾಸುದೇವಸ್ಸರ್ವಮಿತಿ....' (ಭಗವದ್ಗೀತೆ)

ಮುಂತಾದ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ—ಲೋ.

13 ಶಬ್ದಗಳು ನಿತ್ಯಗಳೇ. ಕಾಕತಾಲೀಯ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ವಿಭಿನ್ನಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಕೇತವು ಬರುವುದೆಂಬ ವೈಯಾಕರಣರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು 'ಮುಷ್ಯಂತಕವೃಷ್ಟಿ ಕುರುಭ್ಯಶ್ಚ' ಎಂಬ ಪಾಣಿನಿಸೂತ್ರ, ವಿವರಣೆಯಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ—ಲೋ.

ಸೌಂದರ್ಯವು ಬರುವುದು ಹೀಗೆ ವಾಚ್ಯವಲ್ಲದ ರೀತಿಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾದಾಗಲೇ. ಹೀಗೆ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಹೆಚ್ಚು ಬೇಕಾದುದನ್ನು ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನೇರವಾಗಿ ಹೇಳದೆ ವ್ಯಂಗ್ಯವಾಗಿಯೇ ಸೂಚಿಸಬೇಕೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಸಂಪ್ರದಾಯವು ವಿದಗ್ಧರ ವಿದ್ವದ್ಗೋಷ್ಠಿಗಳಲ್ಲಿ ಈಗಲೂ ಇದ್ದೇ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟು ಸ್ಥಿರವಾದಂತಾಯಿತು : ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದೊಂದು ರಸದ ಆಶ್ರಯವಿರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹೊಸತನವು ಬರುವುದಲ್ಲದೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸೌಂದರ್ಯವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಬೇರೆ ಅಲಂಕಾರಗಳಲ್ಲದೆ ಹೋದರೂ ರಸಾನುಗುಣವಾದ ವಿಶಿಷ್ಟ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಅತಿಶಯವಾದ ಸೊಗಸು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದನ್ನು ನೋಡಬಹುದು. ಉದಾಹರಣೆ :

೧೪೭ ಮುನಿರ್ಜಯತಿ ಯೋಗೀಂದ್ರೋ ಮಹಾತ್ಮಾ ಕುಂಭಸಂಭವಃ |

ಯೇನೈಕಚುಲಕೇ ದೃಷ್ಟೌ ತಾ ದಿವ್ಯಾ ಮತ್ಸ್ಯಕಚ್ಚವಾ ||

ಆವಂ ತನ್ನೊ ಕುಂಡಿತೆಯೊ-

ಳಾವೆಯ ಮೇಣ್ ಮೀನ ದಿವ್ಯರೂಪವನೆರಡಂ |

ಭಾವಿಸಿ ಕಂಡಂ ನೆಗಳ್ಳಂ

ಭೂವಿನುತಂ ಕುಂಭಸಂಭವಂ ಮುನಿವರ್ಯಂ ||

ಇದೇ ಮೊದಲಾದುವು ಒಂದೇ ಸೇರೆಯಲ್ಲಿ ಮತ್ಸ್ಯಕೂರ್ಮಾವತಾರಗಳೆರಡನ್ನೂ ನೋಡಿದನೆಂದಿರುವುದು ಅಪೂರ್ವ ಸೌಂದರ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದಕ್ಕೆ ಅದು ಅದ್ಭುತ ರಸಾನುಗುಣವಾಗಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಒಂದು ಸೇರೆಯಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಜಲಧಿಯೂ ಬಂದು ಬಿಡುವುದು ಅದ್ಭುತವಾದರೂ ಈ ವಿಷಯವು ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಂತಹ ರಸಾನುಗುಣತ್ವವಿಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕಿಂತಲೂ, ಅಲ್ಲಿ ಭಗವಂತನ ಮತ್ಸ್ಯಕೂರ್ಮಾವತಾರಗಳೆರಡನ್ನೂ ಕಂಡುದರ ವರ್ಣನೆಯು ಅದ್ಭುತರಸಕ್ಕೆ ಅತ್ಯಂತ ಅನುಗುಣವಾಗಿದೆ; ಈ ಅಂಶವು ಹಿಂದಿನವರಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಡದಿರುವುದೇ ಕಾರಣ. ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಅನೇಕರು ಅದನ್ನೇ ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟಮೇಲೆ, ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅದ್ಭುತವೆನಿಸುವ ವಸ್ತುವೇ ಆದರೂ ಆಶ್ಚರ್ಯಕಾರಿಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. (ಆದುದರಿಂದ 'ಅಕ್ಷುಣ್ಣ'ವಾದ ವಸ್ತುವೇ ಚಮತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಕಾರಣ.) ಈ ಅಕ್ಷುಣ್ಣವಾದ ವಸ್ತುವು ಅದ್ಭುತರಸಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಅನುಗುಣವಾಗುವುದೆಂದಲ್ಲ; ಉಳಿದ ರಸಗಳಿಗೂ ಅನುಗುಣವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :-

೧೪೮ ಸಿಜ್ಜ ಇ ರೋಮಂಚಿಜ್ಜ ಇ ವೇವ ಇ ರಚ್ಚಾತುಲಗ್ಗ ಪಡಿಲಗ್ಗೋ |

ಸೋಪಾಸೋ ಅಜ್ಜವಿ ಸುಹರಿ ತೀ ಇ ಜೇಣಾಸಿ ಪೋಲೀಣೋ ||

ಬೆನುವರ್ತದಿವರ್ತ ಪುಲಕೋ-

ದ್ಗಮಮಂ ತಳೆವಳ್ ಶರೀರವಾರ್ಜದೋಳಿಂದಾ-

ಗಮಿಸುತ ಮಾರ್ಗದೆ ನಿನ್ನಂ-

ಗಮನದು ನಸುಸೋಂಕಿತೆಂದು ತಕ್ಕ ಡಿತುದಿಯಿಂ ||

ಈ ಗಾಥೆಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪರ್ಯಾಲೋಚಿಸಿದರೆ ಯಾವ ರಸಪ್ರೀತಿ ಯುಂಟಾಗುತ್ತದೋ ಅದು 'ನಿನ್ನನ್ನು ಮುಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಬೆವರುತ್ತಾಳೆ....' ಎಂದು ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯದಿಂದ ಸ್ವಲ್ಪವಾಗಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಹೀಗೆ ಧ್ವನಿಪ್ರಭೇದಗಳ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ನೂತನತ್ವವು ಬರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಯಿತು. ಹಾಗೆಯೇ ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಗಳ ಎಂದರೆ ಮೂದಿರನಾದ (=ವಸ್ತು, ಅಲಂಕಾರ, ರಸ) ವ್ಯಂಗ್ಯಗಳು ವಾಚ್ಯಕ್ಕೆ ಗುಣೇಭೂತವಾಗುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಕಾರಗಳ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೂ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ನವತ್ವವು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ ಗ್ರಂಥವು ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗುವುದೆಂದು ಅದನ್ನೆಲ್ಲ ಉದಾಹರಿಸಿಲ್ಲ ಸಹೃದಯರು ತಾವೇ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಕಾರಿಕೆ

ಧ್ವನೀರಿತ್ವಂ ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯ ಚ ಸಮಾಶ್ರಯಾತ್ |

ನ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವಿರೂಪೋಸ್ತಿ ಯದಿ ಸ್ಯಾತ್ ಪ್ರತಿಭಾಗುಣಃ || ೬ ||

ಹೀಗೆ, ಪ್ರತಿಭಾಗುಣವಿದ್ದದೇ ಆದರೆ, 'ಧ್ವನಿ' ಮತ್ತು 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ' ಗಳನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸುವುದರಿಂದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಕೊನೆಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

'ಪುರಾತನಕವಿಗಳ ಪ್ರಬಂಧಗಳಿದ್ದರೂ' ಎಂದು ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಾಹಾರ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. 'ಪ್ರತಿಭಾಗುಣವಿದ್ದದೇ ಆದರೆ' ಎನ್ನುವುದರಿಂದ, ಅದಿಲ್ಲದೆ ಹೋದರೆ ಕವಿಗೆ ಯಾವ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವೂ ಇಲ್ಲದೆಯೇ ಹೋಗುವುದೆಂದರ್ಥ. 'ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆ' ಅಥವಾ ಶೈಲಿಯಿದ್ದರೆ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಅಗತ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳುವುದ ಕ್ಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ 'ವ್ಯಂಗ್ಯ' ಮತ್ತು 'ಗುಣೇಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯ'ಗಳೆಂಬ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಿಗೂ ಅನುರೂಪವಾಗಿರುವಂತಹ ಶಬ್ದ ರಚನೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ 'ಬಂಧ ಚ್ಛಾಯೆ'ಯೆನ್ನಬಹುದು ಅರ್ಥದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಭೆಯಿಲ್ಲದ ಮೇಲೆ ಇನ್ನು 'ಬಂಧ ಚ್ಛಾಯೆ'ಯು ಸರಿಯಾಗುವುದೆಂತು? ಒಂದು ವೇಳೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷಗಳ ಅನೇಕ್ಷೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಅಕ್ಷರರಚನೆಯನ್ನೇ 'ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆ' ಯೆನ್ನುವುದಾದರೆ ಇದು ಸಹೃದಯರಿಗೆ

ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾಗಲಾರದು. ಹೀಗಿರುವುದೇ ನಿಜವಾದ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ, ಅರ್ಥದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಚತುರ ಮತ್ತು ಮಧುರ ರಚನೆಗೂ ಕೂಡ ಕಾವ್ಯವೆಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವಯಿಸ ಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ವಸ್ತುತಃ ಶಬ್ದ ಮತ್ತು ಅರ್ಥ ಇವೆರಡರ ಸಾಹಿತ್ಯದಿಂದಲೇ ಕಾವ್ಯ ವಾಗುವುದೆಂದಮೇಲೆ ಅಂತಹ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಕಾವ್ಯದ ವ್ಯವಸ್ಥೆ ಹೇಗೆಂದು ಕೇಳ ಬಹುದು.¹⁴ ಅದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟೇ ಉತ್ತರ: ಬೇರೆಯವರು ಬರೆದ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಒಬ್ಬನು ಬರೆದರೆ ಅದನ್ನು ಬೇರೆಯವನ ಕಾವ್ಯವೆಂದೇ ಹೇಗೆ ಪರಿಗಣಿಸುವೆವೋ ಹಾಗೆಯೇ ಅಂತಹ ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆಯಿಂದ ಮಾತ್ರ ಕೂಡಿರುವ (ಎಂದರೆ ಸ್ವಂತವಾದ ಅರ್ಥ ನವತ್ವವಿಲ್ಲದ) ಕಾವ್ಯಸಂದರ್ಭಗಳನ್ನೂ ಅನ್ಯಕ್ಯತವೆಂದೇ ಹೇಳಬಿಡಬಹುದು.

ಅರ್ಥಾನಂತ್ಯವು ಬರುವುದು ಕೇವಲ ವ್ಯಂಗ್ಯಾರ್ಥದಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲ; ವಾಚ್ಯಾರ್ಥ ದಿಂದಲೂ ಬರಬಹುದೆಂದು ನಿರೂಪಿಸಲು ಕೆಳಗಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ :

ಕಾರಿಕೆ

ಅವಸ್ಥಾದೇಶಕಾಲಾದಿವಿಶೇಷೈರಪಿ ಜಾಯತೇ |

ಅನಂತ್ಯಮೇವ ವಾಚ್ಯಸ್ಯ ಶುದ್ಧಸ್ಯಾಪಿ ಸ್ವಭಾವತಃ || ೭ ||

‘ಅವಸ್ಥೆ’, ‘ದೇಶ’, ‘ಕಾಲ’, ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಶುದ್ಧ ವಾದ ವಾಚ್ಯಕ್ಕೂ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿಯೇ ಅನಂತ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ.

ವೃತ್ತಿ

‘ಶುದ್ಧವಾದ’, ಎಂದರೆ ವ್ಯಂಗ್ಯದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲದ, ವಾಚ್ಯಕ್ಕೂ, ಸ್ವಭಾವ ವಾಗಿಯೇ ಅನಂತ್ಯವು ಬರುವುದು. ಅವಸ್ಥಾಭೇದ, ದೇಶಭೇದ, ಕಾಲಭೇದ,— ಸ್ವರೂಪಭೇದ — ಇವುಗಳಿಂದ ಚೇತನ ಮತ್ತು ಅಚೇತನಗಳಾದ ವಾಚ್ಯಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅನಂತ್ಯವುಂಟಾಗುವುದು ಸ್ವಭಾವಜನ್ಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಭೇದಗಳನ್ನನುಸರಿಸಿ ಸ್ವಭಾವೋಕ್ತಿಯ ಮೂಲಕವೇ ವಾಚ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಕೊನೆಮೊದಲಿಲ್ಲದಂತಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಅವಸ್ಥಾ ಭೇದದಿಂದ ನವತ್ವವುಂಟಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ:— ಕುಮಾರಸಂಭವದಲ್ಲಿ ಪಾರ್ವತೀದೇವಿಯ ರೂಪವರ್ಣನೆಯು ‘ಸರ್ವೋಪಮಾದ್ರವ್ಯಸಮುಚ್ಚಯೇನ....’¹⁵ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದಲೇ ಮುಗಿದಿದ್ದರೂ, ಮತ್ತೆ ಶಂಭುವಿನ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಬೀಳುವ

14 ಅರ್ಥದ ಅಪೇಕ್ಷೆಯೇ ಇಲ್ಲದ ಶಬ್ದ ಅಸಂಭವವೆಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷದವನ ವಾದ.

15 ಕುಮಾರಸಂಭವ, i. ೪೯

ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ವಸಂತಪುಷ್ಪಾಭರಣಂ....'¹⁶ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ಲೋಕಗಳಲ್ಲಿ ಮನ್ಮಥೋಪಕರಣ-
ಭೂತವಾದ ಪ್ರಕಾರಾಂತರದಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದ್ದಾಳೆ. ಮತ್ತೆ ವಿವಾಹಕಾಲದಲ್ಲಿ
ಅಲಂಕಾರಗಳನ್ನು ಧರಿಸುವಾಗ 'ತಂ ಪ್ರಾಬ್ಧಮುಖೇಂ ತತ್ರ ನಿವೇಶ್ಯ ತನ್ನೀಮ್....'¹⁷
ಇವೇ ಮುಂತಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಹೊಸ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಆಕೆಯ ರೂಪ ಸೌಷ್ಠವವೇ
ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಒಬ್ಬಳ ವರ್ಣನೆಯನ್ನೇ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕವಿಯು ಬೇರೆ ಬೇರೆ
ಪ್ರಕಾರಗಳಿಂದ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಅವು ಪುನರುಕ್ತವೆಂದಾಗಲಿ ಇಲ್ಲವೆ ನವನವಾರ್ಥ
ನಿರ್ಭರವಲ್ಲವೆಂದಾಗಲಿ ಭಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇದನ್ನು 'ವಿಷಮಬಾಣ ಲೀಲೆ'ಯಲ್ಲಿ
ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ:

೧೪೯ ಣ ಆ ತಾಣ ಘಡಣ ಪಿಹೀ ಣ ಆ ತೇ ದೀಸಂತಿ ಕಹ ವಿ ಪುನರುತ್ತಾ |

ಜೇ ವಿಬ್ಧಮಾ ಪಿಆಣಂ ಆತ್ಥಾ ವಾ ಸುಕಣವಾಣೀಣಮ್ ||¹⁸

ಆವುಗಳ್ಳಿನಿತುಂ ಕಡೆಯಿರ-

ದವುಗಳ್ಳು ಪುನರುಕ್ತಮೆಂದು ತೋರವದೆಂದುಂ |

ತವ ಸತಿಯರ ಬಿಂಕಂಗಳ್ಳು

ಕವಿಗಳ ಸರಸೋಕ್ತಿನಿಷ್ಠನಾನಾರ್ಥಂಗಳ್ಳು ||

ಅಜೇತನವಸ್ತುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಚೇತನಾತ್ಮಕವಾದ ಮತ್ತು ಅಭಿಮಾನಿದೇವತಾ
ಸ್ವರೂಪವಾದ ರೂಪವನ್ನು ಕೊಡುವುದು ಅವಸ್ಥಾಭೇದದ ಎರಡನೆಯ ಪ್ರಕಾರ.
ಹಿಮವಂತ, ಗಂಗೆ ಮುಂತಾದುವೇ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಔಚಿತ್ಯದಿಂದ ಚೇತನ
ಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಅಜೇತನವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಯೋಜಿಸಿಕೊಂಡಾಗ ಅಪೂರ್ವತೆಯು
ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಕುಮಾರಸಂಭವದಲ್ಲಿ ಪರ್ವತರೂಪಿಯಾದ ಹಿಮವಂತನ
ವರ್ಣನೆಯು ಬರುವಂತೆಯೇ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳ ಪ್ರಿಯವಾಕ್ಯಗಳು ಬರುವ
ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಚೇತನಸ್ವಭಾವವೂ ಆರೋಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದು ಅಪೂರ್ವ
ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ. ಇದು ಸತ್ಯವಿಗಳೆಲ್ಲ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವ ಮಾರ್ಗವೇ.
ಈ ಮಾರ್ಗವನ್ನೇ ಕವಿಗಳ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗಾಗಿ ವಿಷಮಬಾಣಲೀಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ

16 ಅದೇ iii, ೫೩

17 ಅದೇ vii, ೧೩ ff.

18 ಹೋಲಿಸಿ--'ಕ್ಷಣೇ ಕ್ಷಣೇ ಯನ್ನ ವತಾಮುಪ್ಯತಿ

ತದೇವ ರೂಪಂ ರಮಣೀಯತಾಯಾಃ |'

(—ಮಾಘ)—ಲೋ.

ತೋರಿಸಿದೆ. ಚೇತನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಬಾಲ್ಯವೇ ಮೊದಲಾದ ಅವಸ್ಥಾಭೇದದಿಂದ ಘಾತನತ್ಯವು ಬರುವುದೆಂಬುದೂ ಸತ್ಯವಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. ಒಮ್ಮೊಮ್ಮೆ ಚೇತನಗಳ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಭೇದವಿರದಿದ್ದರೂ, ಒಂದೇ ಅವಸ್ಥೆಯ ಒಳಭೇದಗಳಿಂದಲೇ ನವತ್ಯವು ಬಂದುಬಿಡುತ್ತದೆ. ಕುಸುಮಶರಣ ಬಾಣಾಹತಿಯೊಳಗಾದ ಕನ್ನಿಕೆಯರಿಗೂ ಮಿಕ್ಕ ಕನ್ನಿಕೆಯರಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನೇ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಅವರಲ್ಲಿಯೇ ವಿನೀತಿಯಿರಲಿಗೂ ಅವಿನೀತಿಯಿರಲಿಗೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಕೂಡ ಇದಕ್ಕೆ ಉದಾಹರಣೆ. ಅಚೇತನ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ಆರಂಭವೇ ಮುಂತಾದ ಅವಸ್ಥಾಭೇದಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೊಂದರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿದರೂ ಆನಂತ್ಯವೇ ಬಂದು ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆ :—

೧೫೦ ಹಂಸಾನಾಂ ನಿನದೇಷು ಯೈಃ ಕವಲಿತ್ಯೈರಾಸಂಜ್ಞತೇ ಕೂಷಿತಾ-

ಮನ್ಯಃ ಕೋಟಿ ಕಷಾಯಕಂಠಲುರನಾದಾಭಾರ್ಪಣೀ ವಿಭ್ರಮಃ |

ತೇ ಸಂಪ್ರತ್ಯಕರೋರವಾರಣವಧೂದಂತಾಂ ಕುರಸ್ವರ್ಥಿನೋ

ನಿಯಾತಾಃ ಕಮಲಾಕರೇಷು ಬಿಸಿನೀಕಂದಾಗ್ರಮಗ್ರಂಧಯಃ ||

ಅವುಗಳಿಂದ ಹಂಸನಿನದಂಗಳೊಳವಗಮಿವುರ್ದಂತು ಮ-

ತ೨ವುಮೊ ನೂತ್ನಮಪ್ಪ ಮಧುರಸ್ವರಮುಣ್ಣಿ ಕಷಾಯಕಂಠದಾ-|

ರಾವಮವಿಂದು ಮತ್ತೆ ಕರಿಣೀವರದಂತಸಮಾನಕಾಂತಿಗಳ್

ತಾವರದಂಟುಗಳ್ ಭರದೆ ಮೋದುವಣಂ ಕಮಲಾಕರಂಗಳಿಂ ||

ಇದೇ ರೀತಿಯಾಗಿ ಉಳಿದೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

ಅಚೇತನಗಳಿಗಾದರೋ ದೇಶಭೇದದಿಂದಲೂ ಬಹುತ್ಯವು ಬರುವುದು. ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇಶಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ, ಮತ್ತು ನೀರು, ಹೂವು ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮೇಲೆ ಬೀಸಿಕೊಂಡು ಬರುವ, ಗಾಳಿಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಿರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಮನುಷ್ಯ, ಪಶು, ಪಕ್ಷಿ ಮುಂತಾದ ಚೇತನಗಳಿಗೂ ಕೂಡ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಹಳ್ಳಿ, ಕಾಡು, ನೀರು. ಮೊದಲಾದ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸನ್ನಿವೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಯುವುದರ ಫಲವಾಗಿ ಪರಸ್ಪರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವು ಅಧಿಕವಾಗಿ ಬರುವುದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ನೋಡುತ್ತೇವೆ. ಅದನ್ನು ಸೂಕ್ಷ್ಮವಾಗಿ ನೋಡಿ ಇರುವುದಕ್ಕನುಸಾರವಾಗಿ ಎಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ವರ್ಣಿಸಿದರೆ ಅಷ್ಟರಮಟ್ಟಿಗೆ ಆನಂತ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ— ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಾಂತ ಮತ್ತು ದೇಶಗಳಲ್ಲಿರುವ ಮನುಷ್ಯರ, ಅದರಲ್ಲಿಯೂ ಹೆಂಗಸರ, ನಡೆನುಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಎಷ್ಟೆಷ್ಟು ಅಂತರವಿರುವುದೆಂಬುದರ ಕೊನೆಯನ್ನು ಕಾಣಲು ಯಾರಿಗೆ ತಾನೆ ಸಾಧ್ಯ? ಇವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ತಮ್ಮ ಪ್ರತಿಭೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಸುಕವಿಗಳು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾರೆ.

ಈ ಬಹುತ್ವವು ಕಾಲಭೇದದಿಂದಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ದಿಕ್ಕು, ಆಕಾಶ, ಜಲ, ಮುಂತಾದ ಅಜೇತನಗಳಿಗೆ ಋತುಭೇದದಿಂದ ಭಿನ್ನತ್ವವು ಬರುವುದು. ಕಾಲ ವಿಶೇಷವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸುವ ಉತ್ಕಂಠೆಯೇ ಮೊದಲಾದುವು ಚೇತನಗಳಿಗೂ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಕಲ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸ್ವರೂಪಭೇದವನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿ ವರ್ಣಿಸುವುದಂತೂ ಸುಪ್ರಸಿದ್ಧವೇ. (ಈ ಒಂದೊಂದರ ಸಹಜವಾದ ಅಂತರವನ್ನೂ) ಇದ್ದುದನ್ನು ಇದ್ದಂತೆ ವರ್ಣಿಸಿಬಿಟ್ಟರೇಯೇ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವು ಅನಂತ್ಯವನ್ನು ಪಡೆದುಬಿಡುತ್ತದೆ.

ಕೆಲವರು ಇದಕ್ಕೆ ಹೀಗೆ ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು:—ವಸ್ತುಗಳು ಸಾಮಾನ್ಯ (=universal) ರೀತಿಯಿಂದ ವಾಚ್ಯಗಳಾಗುತ್ತವೆಯೇ ಹೊರತು ವಿಶೇಷ (= particular) ರೂಪದಿಂದಲ್ಲ. ಕವಿಗಳು ತಾವು ಅನುಭವಿಸಿರುವ ಸುಖಾದಿಗಳ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಕಾರಣಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಅನ್ಯತ್ರ ಆರೋಪಿಸಿ, ಸ್ವಾನುಭವ, ಪರಾನುಭವಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವೇ ಅದೆಂದು ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಷ್ಟೇ ಹೊರತು ಯೋಗಿಗಳಂತೆ ಅವರೇನೂ ಭೂತಭವಿಷ್ಯದ್ವರ್ತಮಾನಗಳಲ್ಲಿನ ಪರಿಚಯದಿಂದ ಆದಿ 'ಸ್ವಲಕ್ಷಣ'ವನ್ನೇ¹⁹ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ನೋಡುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅನುಭವ ವಿಷಯಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯಾನುಭವವು ಎಲ್ಲ ಗ್ರಾಹಕರಿಗೂ ಸಾಧಾರಣವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಪರಿಮಿತವಾದುದರಿಂದಲೂ, ಪುರಾತನರ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಗೋಚರವಾಗಿದ್ದಿರಬೇಕು, ಎಂದಮೇಲೆ ಇನ್ನು ಹೊಸದಾದ ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಅವುಗಳು ವಿಷಯವಾಗುವುದೆಂತು? ಅದುದರಿಂದ ಅಂದಿನ ಆ ಅನುಭವಪ್ರಕಾರದ ವಿಶೇಷಗಳೇ ಇಂದಿನವರಿಗೆ ಅಭಿನವವೆನಿಸುವಂತೆ ಕಂಡರೆ ಅದು ಇಂದಿನವರ ಭ್ರಮೆ ಮಾತ್ರ. ಇರುವ ನೂತನತೆಯೆಲ್ಲವೂ ಹೇಳುವ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಇರಬಹುದು, ಅಷ್ಟೇ' ಎಂದು.

ಇದಕ್ಕೆ ಈಗ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇವೆ:—ಸಾಮಾನ್ಯಮಾತ್ರದ ಆಶ್ರಯದಿಂದ ಕಾವ್ಯವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೆಂದೂ, ಅದು ಪರಿಮಿತವಾದ ಕಾರಣ, ಮೊದಲೇ ಗೋಚರವಾಗಿಬಿಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ, ಅದುದರಿಂದ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ನವತ್ವವಿರಲಾರ

19 'ಸ್ವಲಕ್ಷಣ'ವೆಂಬುದು ಬೌದ್ಧದರ್ಶನದಲ್ಲಿ ಪಾರಿಭಾಷಿಕ ಶಬ್ದ.

ಇದರ ವಿವರಣೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾಯಃ ಬೌದ್ಧಗ್ರಂಥವೊಂದರಿಂದ ಅಭಿನವಗುಪ್ತರು ಬರೆದಿರುವ ಶ್ಲೋಕವಿದು—

ಶಬ್ದಾಃ ಸಂಕೇತಿಕಂ ಪ್ರಾಹುಃ ವ್ಯವಹಾರಾಯ ಸಃ ಸ್ಫುಟಃ |

ತದಾ ಸ್ವಲಕ್ಷಣಂ ನಾಸ್ಮಿ ಸಂಕೇತಸ್ತೇನ ತತ್ರ ನಃ ||

'ಸ್ವಲಕ್ಷಣ'ವೆಂಬುದು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕ ಸ್ವರೂಪವಿರಬಹುದು.

ದೆಂದೂ ಹೇಳುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯಮಾತ್ರವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿಯೇ ಕಾವ್ಯವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು ನಿಜವಾದರೆ, ಮಹಾಕವಿಗಳು ಬರೆದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅತಿಶಯವು ಏತರಿಂದಾದುದು? ಅಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲದೆ ವಾಲ್ಮೀಕಿಯೊಬ್ಬನ ಹೊರತಾಗಿ ಮಿಕ್ಕ ಯಾರಿಗೂ ಕವಿಯೆಂಬ ಹೆಸರು ಕೂಡ ಸಲ್ಲಲಾರದು; ಏಕೆಂದರೆ ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ನೀವೇ ಹೇಳಿದಂತಾಗಿರುವುದು, ಮತ್ತು ಸಾಮಾನ್ಯವನ್ನು ಆದಿಕವಿಯೇ ಸಮಗ್ರವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿಬಿಟ್ಟಿರುವನು. ಒಂದು ವೇಳೆ ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ಗಮನಿಸಿದರೆ ಈ ತೊಂದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆನ್ನಬಹುದು. ಅದಕ್ಕೆ ನಾವು ಪ್ರತಿಯಾಗಿ ಕೇಳಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ—‘ಈ ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯವೆಂದರೆ ಯಾವುದು?’ ಎಂದು. ಉಕ್ತಿಯೆಂದರೆ ಅರ್ಥವಿಶೇಷವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಚನ, ಎಂದಿಷ್ಟೆ ಅರ್ಥ. ಅದರ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವಿರುವಾಗ ಅರ್ಥದ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಹೋಗುವುದು ಹೇಗೆ? ಏಕೆಂದರೆ ಶಬ್ದಾರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧವು ಅವಿನಾಭಾವಸಂಬಂಧ. ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಭಾಸವಾಗುವ ಅರ್ಥಗಳ ಸ್ವರೂಪವು ಗೃಹೀತವಾಗುವುದು ಕೂಡ ಶಬ್ದಸ್ವರೂಪವು ಗೃಹೀತವಾಗುವ ಸಾಧನಗಳಿಂದಲೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಸಾಧನಗಳಿಂದಲ್ಲ. ಅದುದರಿಂದ ಅರ್ಥವೈಚಿತ್ರ್ಯದಲ್ಲಿ ಅವನಿಗೆ ಇಷ್ಟವಿರಲಿ, ಇಲ್ಲದಿರಲಿ, ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನೊಪ್ಪುವವನು ಅದನ್ನೂ ಅನಿರ್ವಾಯವಾಗಿ ಒಪ್ಪಲೇಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನೇ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಕೆಳಗಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ:—

ವಾಲ್ಮೀಕಿವ್ಯತಿರಿಕ್ತಸ್ಯ ಯದ್ಭೇದಕಸ್ಯಾಪಿ ಕಸ್ಯಚಿತ್ |

ಇಷ್ಯತೇ ಪ್ರತಿಭಾರ್ಥೇಷು ತತ್ತದಾನಂತ್ಯಮುಕ್ತಯಮ್ ||

ವಾಲ್ಮೀಕಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟರೆ ಇನ್ನೊಬ್ಬನ ಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿಯಾಗಲಿ ಪ್ರತಿಭೆಯುಂಟೆಂದು ಹೇಳಬಯಸುವುದಾದರೆ ಆಗ ಪ್ರತಿಭೆಯ ಆನಂತ್ಯವು ಅಕ್ಷಯವೆನಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ಅದೂ ಅಲ್ಲದೆ ‘ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯವು ಕಾವ್ಯದ ನವತ್ವಕ್ಕೆ ನಿಯಾಮಕ’ ಎಂದು ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಕಾರರು ಹೇಳುವ ಮಾತು ನಮ್ಮ ಪಕ್ಷಕ್ಕೇ ಪುಷ್ಟಿಯನ್ನೀಯುತ್ತದೆ. ಏಕೆಂದರೆ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಗಳ ಆನಂತ್ಯ ಮತ್ತು ಭೇದಗಳಿಗೆ ಕಾರಣವೆಂದು ನಾವು ಇದುವರೆಗೆ ಎಷ್ಟು ಪ್ರಕಾರಗಳನ್ನು ತೋರಿಸಿರುವೆವೋ ಅವೆಲ್ಲವೂ ಮತ್ತೆ ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿ ದ್ವಿಗುಣತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತವೆ. ಉಪಮೆ, ಶ್ಲೇಷ, ಮೊದಲಾದ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಅಲಂಕಾರಗಳ ವರ್ಗವೇ, ಉಕ್ತಿವೈಚಿತ್ರ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾದಾಗ, ನಿರವಧಿಕವಾಗುವುದಲ್ಲದೆ ನೂರಾರು ಶಾಖೆಗಳನ್ನೂ ಪಡೆಯುತ್ತದೆ. ಉಕ್ತಿಯೂ ಭಾಷೆಯಿಂದ ಭಾಷೆಗೆ ಭಿನ್ನವಾಗುವುದರಿಂದ, ಯಾವುದಾದರೊಂದು ಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅರ್ಥವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ದೃಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಟ್ಟು ಬರೆಯುವುದೂ ಕಾವ್ಯ

ರ್ಥಗಳಿಗೆ ಅನಂತ್ಯವನ್ನು ತರುತ್ತದೆ. ಉದಾಹರಣೆಗೆ ಈ ಶ್ಲೋಕವನ್ನು ನೋಡಿ :—

೧೫೧ ಮಹಮಹ ಇತ್ತಿ ಭಣಂತಲು ವಜ್ಜದಿ ಕಾಲೋ ಜಣಸ್ಸು |
ತೋಇ ಣ ದೇಲು ಜಣದ್ವಣ ಗೋಅರಿ ಭೋದಿ ಮಣಿಸೋ || ೨೦

ಎನಗೆನಗೆಂದೇ ಜಪಿಸುತ
ಜನಗಳ ಕಾಲಮೆಲ್ಲ ಕಳೆಯುತಲಿದುಂ |
ಮನಗಳೊಳವರ್ಗೇ ಕಾಣಂ
ಜನಾರ್ದನನೆನಿಪ್ಪ ದೇವನಾ ಮಧುಮಧನಂ ||

(ಮೂಲದಲ್ಲಿರುವ 'ಮಹಮಹ' ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಎನಗೆನಗೆ' ಎಂಬರ್ಥವಿರುವಂತೆ ಸ್ತಂಭವಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ 'ಮಧುಮಧನ' ಎಂಬರ್ಥವೂ ಇದೆ.)^{೨೧}

ಹೀಗೆ ಯಾವ ಯಾವ ರೀತಿಯಿಂದ ನೋಡಲಿ, ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಕೊನೆಯೇ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತೇನೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಅವಸ್ಥಾದಿವಿಭಿನ್ನಾನಾಂ ವಾಚ್ಯಾನಾಂ ವಿವಿಬಂಧನಮ್ |
ಭೂಮ್ನೈ ವ ದೃಶ್ಯತೇ ಲಕ್ಷ್ಯೇ ತತ್ರ ಭಾತಿ ರಸಾಶ್ರಯಾತ್ || ೮ ||

ಅವಸ್ಥಾದಿಗಳಿಂದ ವಿಭಿನ್ನವಾಗುವ ಅರ್ಥಗಳನ್ನಳವಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬರೆದಿರುವುದು ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಅದು ಶೋಭಿಸುವುದು ಮಾತ್ರ ರಸದ ಆಶ್ರಯದಿಂದಲೇ.

ವೃತ್ತಿ

ಅವಸ್ಥಾದಿಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ತೋರಿಸಲಾಯಿತು. ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇರಳವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದನ್ನು ಯಾರೂ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವಂತಿಲ್ಲ. ಈಗ ಸತ್ಯವಿಗಳ ಉಪದೇಶಕ್ಕಾಗಿ ಇದನ್ನೇ ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳಲಾಗುತ್ತದೆ :—

ಕಾರಿಕೆ

ರಸಭಾವಾದಿಸಂಬದ್ಧಾ ಯದ್ವ್ಯಾಜಿತ್ಯಾನುಸಾರಿಣೀ |
ಅಸ್ತೀಯತೇ ವಸ್ತುಗತಿರ್ದೇಶಕಾಲಾದಿಭೇದಿನೀ || ೯ ||

೨೦ ಇದು ಅನಂದವರ್ಧನನೇ ಬರೆದಿರುವ ಶ್ಲೋಕ.

೨೧ ಈ ಸ್ತಂಭವಭಾಷೆಯ (ಈಗಿನ 'ಸಿಂಧೀ') ೯ನೆಯ ಶತಮಾನದ ಶಬ್ದರೂಪ ಭಾಷಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಅಧ್ಯಯನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ.

ರಸ, ಭಾವ, ಮುಂತಾದುವುಗಳ ಸಂಪರ್ಕವಿರುವಂತೆಯೂ, ಔಚಿತ್ಯಕ್ಕೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿರುವಂತೆಯೂ, ಮತ್ತು ದೇಶ, ಕಾಲ, ಮುಂತಾದ ಭೇದಗಳನ್ನೊಳಗೊಳ್ಳುವಂತೆಯೂ ವಸ್ತುಗತಿಯನ್ನು ಸಂಯೋಜಿಸಿದುದೇ ಆದರೆ—

ವೃತ್ತಿ

—ವರಿಮಿತವಾದ ಪ್ರತಿಭೆಯುಳ್ಳ ಮಿಕ್ಕ ಕವಿಗಳು ಯಾವ ಲೆಕ್ಕ?—

ಕಾರಿಕೆ

ವಾಚಸ್ಪತಿಸಹಸ್ರಾಣಾಂ ಸಹಸ್ರೈರಪಿ ಯತ್ನತಃ |

ನಿಬದ್ಧಾಪಿ ಕ್ಷಯಂ ನೈತಿ ಪ್ರಕೃತಿರ್ಜಗತಾಮಿವ || ೧೦ ||

ಸಹಸ್ರ ಸಹಸ್ರ ಬೃಹಸ್ಪತಿಗಳು ತಮ್ಮೆಲ್ಲ ಯತ್ನದಿಂದ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಬರೆದರೂ ಅದು ಕುಗ್ಗುವುದಿಲ್ಲ—ಜಗತ್ತುಗಳಿಗೆಲ್ಲ ಅನಾದಿಕಾರಣವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಹೇಗೆ (ತನ್ನ ವಸ್ತುವೈಚಿತ್ರ್ಯದಲ್ಲಿ) ಕ್ಷೀಣತ್ವವನ್ನು ವಡೆಯುವುದಿಲ್ಲವೋ ಹಾಗೆಯೇ.

ವೃತ್ತಿ

ಕಳೆದ ಅನೇಕ ಯುಗಯುಗಾಂತರಗಳಿಂದ ವಸ್ತುವೈಚಿತ್ರ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಜಗತ್ಪಾರಣವಾದ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಹೇಗೆ ಇಂದಿಗೂ ಹೊಸ ಪದಾರ್ಥಗಳ ನಿರ್ಮಾಣಶಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕುಗ್ಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲವೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಕಾವ್ಯಸ್ಥಿತಿಯು ಕೂಡ ಅನಂತಸಂಖ್ಯೆಯ ಕವಿಬುದ್ಧಿಗಳಿಂದ ಉಪಭುಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಂದಿಗೂ ಪರಿಕ್ಷೇಣವಾಗಿಲ್ಲ, ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲು ಮತ್ತು ಹೊಸಹೊಸದಾದ ಕೃತಿ ನಿರ್ಮಾಣಗಳಿಂದ ಬೆಳೆಯುತ್ತಿದೆ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ :—

ಕಾರಿಕೆ

ಸಂನಾದಾಸ್ತು ಭವಂತೈನ ಬಾಹುಲೈನ ಸುಮೇಧಸಾಮ್ |

ನೈಕರೂಪತಯಾ ಸರ್ವೇ ತೇ ಮಂತವ್ಯಾ ವಿಪಶ್ಚಿತಾ || ೧೧ ||

ಬುದ್ಧಿವಂತರಲ್ಲಿ ಸಮಾನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟು ಬಂದೇ ಬರುತ್ತವೆ. ಆದರೆ ವಿದ್ವಾಂಸನಾದವನು ಅವೆಲ್ಲವೂ ಒಂದೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು.

ವೃತ್ತಿ

‘ಮೇಧಾವಿಗಳ ಆಲೋಚನೆಗಳು ಒಂದಕ್ಕೊಂದು ಸಮಾನವಾಗಿರುವೆಂಬುದು ನಿಜವೇ’ ಎಂಬುದು ಕಾರಿಕೆಯ ಪೂರ್ವಾರ್ಥದ ಅರ್ಥ. ಉತ್ತರಾರ್ಥದ ವಿವರಣೆ ಹೇಗೆಂದರೆ—

ಕಾರಿಕೆ

ಸಂವಾದೋ ಹ್ಯನ್ಯಸಾದ್ಯಶ್ಯಂ ತತ್ಪುನಃ ಪ್ರತಿಬಿಂಬವತ್ |

ಅಲೇಖ್ಯಾಕಾರವತ್ ತುಲ್ಯದೇಹಿವಚ್ಚ ಶರೀರಣಾಮ್ || ೧೨ ||

ಹೀಗಿರುವ ಅನ್ಯಸಾದ್ಯಶ್ಯವನ್ನೇ 'ಸಂವಾದ'ವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಅದು ಜೀವಿಗಳ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತಿರಬಹುದು, ಇಲ್ಲವೆ ಜೀವಿಗಳ ಚಿತ್ರಲೇಖದಂತಿರಬಹುದು, ಅಥವಾ ಜೀವಿಗಳ ಸಮಾನರೂಪದ ಬೇರೆ ಜೀವಿಗಳಂತಿರಬಹುದು.

ವೃತ್ತಿ

ಒಂದು ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೂ ಇನ್ನೊಂದು ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಿಗೂ ಇರುವ ಸಾದ್ಯಶ್ಯವನ್ನೇ ಸಂವಾದವೆನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಅದು ಮೂರು ಬಗೆಯೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಲಾಗಿದೆ— ದೇಹಿಗಳ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತೆ, ಇಲ್ಲವೆ ಚಿತ್ರದ ಆಕಾರದಂತೆ, ಅಥವಾ ಸಮಾನವಾದ ಬೇರೆ ದೇಹಿಗಳಂತೆ, ಎಂಬುದಾಗಿ. ಒಂದು ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಿಗೂ ಮತ್ತೊಂದು ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಿಗೂ ಇರುವ ಸಾದ್ಯಶ್ಯವು ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತೆ ಅಥವಾ ಚಿತ್ರದಂತೆ ಅಥವಾ ಸಮಾನವಾದ ಬೇರೆ ಆಕೃತಿಯಂತೆ ಇರುತ್ತದೆ.

ಕಾರಿಕೆ

ತತ್ರ ಪೂರ್ವಮನನ್ಯಾತ್ಮ ತುಚ್ಛಾತ್ಮ ತದನಂತರಮ್ |

ತ್ಯತೀಯಂ ತು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾತ್ಮ ನಾನ್ಯಸಾಮ್ಯಂ ತ್ಯಜೇತ್ಕವಿಃ || ೧೩ ||

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಬಗೆಯ ಸಾದ್ಯಶ್ಯವು ಅಭಿನ್ನಾತ್ಮ; ಎರಡನೆಯದು ಶೂನ್ಯಾತ್ಮ; ಮೂರನೆಯದು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆತ್ಮವುಳ್ಳದು. ಇಂತಹ ಅನ್ಯ ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಕವಿಯು ತ್ಯಜಿಸಬಾರದು.

ವೃತ್ತಿ

ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಬಿಂಬದಂತಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವನ್ನು ಬುದ್ಧಿವಂತನು ಬಿಟ್ಟುಬಿಡಬೇಕು; ಏಕೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಒಂದು ಶರೀರವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ಬಗೆಯದಾದ ಚಿತ್ರಲೇಖದಂತಹ ಅನ್ಯಸಾದ್ಯಶ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಶರೀರವಿದ್ದರೂ ಅದರ ಆತ್ಮವು ಶೂನ್ಯವಾದುದರಿಂದ ಅದನ್ನೂ ತ್ಯಜಿಸಬೇಕು. ಮೂರನೆಯದಾದ ಸಂವಾದಕ್ಕೂ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ರಮಣೀಯ ಶರೀರವೊಂದು ಇನ್ನೊಂದರಂತೆಯೇ ಇರುವುದೆಂದುಕೊಂಡು ಕವಿಯು ಇದನ್ನೂ ತ್ಯಜಿಸಬಾರದು. ಏಕೆಂದರೆ ಒಬ್ಬ ವ್ಯಕ್ತಿಯು ಇನ್ನೊಬ್ಬನಂತೆ ಇದ್ದರೂ, ಇಬ್ಬರೂ ಒಬ್ಬರೇ ಎಂದು ಯಾರೂ ಹೇಳಲಾರರು ; (ಏಕೆಂದರೆ ಇಬ್ಬರ ಆತ್ಮಗಳೂ ಬೇರೆಬೇರೆಯಾಗಿರುತ್ತವೆ).

ಇದನ್ನೇ ಸಕಾರಣವಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿದೆ :—

ಕಾರಿಕೆ

ಆತ್ಮನೋಽನ್ಯಸ್ಯ ಸದ್ಭಾವೇ ಪೂರ್ವಸ್ಥಿತ್ಯನುಯಾಯ್ಯಪಿ |

ವಸ್ತು ಭಾತಿತರಾಂ ತನ್ವ್ಯಾಃ ಶಶಿಚ್ಛಾಯಾಮಿವಾನನಮ್ || ೧೪ ||

ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಿಗೆ ತನ್ನದೇ ಆದ ಬೇರೊಂದು ಆತ್ಮವಿದ್ದಲ್ಲಿ, ಪೂರ್ವವಸ್ತುವಿನ ಸಾಮ್ಯವಿದ್ದರೂ ಕೂಡ ಸುಂದರವಾಗಿಯೇ ಕಾಣಿಸುತ್ತದೆ—ಚಂದ್ರನ ಸಾಮ್ಯವಿರುವ ಚೆಲುವೆಯ ಮುಖವು ಮನೋಹರವಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವಂತೆಯೇ.

ವೃತ್ತಿ

ಸಾರಭೂತವಾದ ಧ್ವನಿತತ್ತ್ವವೆಂಬ ಆತ್ಮವು ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿರುವುದಾದರೆ ಅದರಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವವಸ್ತುಸಾಮ್ಯವಿದ್ದರೂ ಮತ್ತಷ್ಟು ಸುಂದರವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಹಿಂದಿನ ರಮಣೀಯತೆಯ ಛಾಯೆಯು ಈಗಿನ ವಸ್ತುಶರೀರಕ್ಕೂ ಆವರಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಇದು ಮತ್ತೂ ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆಂದರ್ಥ. ಎಂದಿಗೂ ಪುನರುಕ್ತವೆಂದು ತೋರುವುದಿಲ್ಲ — ಚೆಲುವೆಯ ಚಂದ್ರಸದೃಶ ವದನದಂತೆ.

ಹೀಗೆ, ವಾಕ್ಯಸಮುದಾಯಗಳ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅನ್ಯಸಾಮ್ಯಗಳು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿರುತ್ತವೆ; ಒಂದೊಂದಕ್ಕೂ ಇರುವ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಇದುವರೆಗೂ ಹೇಳಲಾಯಿತು. ಆದರೆ ಪದಗಳ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ವಸ್ತುಸಾದೃಶ್ಯಗಳಿಗೆ ದೋಷವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಕಾರಿಕೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ :—

ಕಾರಿಕೆ

ಅಕ್ಷರಾದಿರಚನೇನ ಯೋಜ್ಯತೇ

ಯತ್ರ ವಸ್ತುರಚನಾ ಪುರಾತನೀ |

ನೂತನೇ ಸ್ಫುರತಿ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುನಿ

ವ್ಯಕ್ತಮೇವ ಖಲು ಸಾ ನ ದುಷ್ಯತಿ || ೧೫ ||

ಪುರಾತನವಾದ ವಸ್ತುರಚನೆಯು ಅಕ್ಷರವೇ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ರಚನೆಯಂತೆ ಮಾತ್ರ ಘಟಿತವಾಗಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ನೂತನವಾದ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವೂ ಸ್ಫುರಿಸುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಇಲ್ಲವೆನ್ನುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

ವೃತ್ತಿ

ಹಿಂದೆಂದೂ ಇಲ್ಲದ ಅಕ್ಷರಗಳನ್ನೂ ಪದಗಳನ್ನೂ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಬೃಹಸ್ಪ

ತಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು. ಹಿಂದಿದ್ದಂತೆಯೇ ಅವುಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದರಿಂದ ಕಾವ್ಯದ ನವತ್ವಕ್ಕೆ ಯಾವ ಕುಂದೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶ್ಲಿಷ್ಠಾರ್ಥಗಳನ್ನುಳ್ಳ ಪದಸ್ವರೂಪಗಳಿಗೂ ಈ ಮಾತೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ—

ಕಾರಿಕೆ

ಯದಪಿ ತದಪಿ ರಮ್ಯಂ ಯತ್ರ ಲೋಕಸ್ಯ ಕಿಂಚಿತ್
ಸ್ಫುರಿತಮಿದಮಿತೀಯಂ ಬುದ್ಧಿರಭ್ಯುಜ್ಞಹೇತೇ |
ಅನುಗತಮಪಿ ಪೂರ್ವಚ್ಛಾಯಯಾ ವಸ್ತು ತಾದೃಕ್
ಸುಕವಿರುಪನಿಬಧ್ನನ್ ನಿಂದ್ಯತಾಂ ನೋಪಯಾತಿ || ೧೬ ||

ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಯಾವ ವಸ್ತುವೇ ಆಗಲಿ, ಅದು ಪುರಾತನವಸ್ತು ಸಾಮ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಿದ್ದರೂ ಹೊಂದಿರಲಿ, ‘ಇದು ರಮ್ಯವಾದ ವಾಗ್ವಿಲಾಸ’ ಎಂಬ ಬುದ್ಧಿಯು ಅದರಿಂದ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿದ್ದರೆ, ಅಂತಹುದನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವ ಕವಿಯು ಎಂದಿಗೂ ನಿಂದೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ವೃತ್ತಿ

“ಲೋಕಸ್ಯ...ಬುದ್ಧಿರಭ್ಯುಜ್ಞಹೇತೇ” ಎಂಬುದಕ್ಕೆ “‘ಇದು ಅಪೂರ್ವವಾದ ಸ್ಫುರಣೆ’ ಎಂಬ ಮನಸ್ಸಿನ ಚಮತ್ಕಾರಿಯು ಸಹೃದಯರಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುತ್ತಿದ್ದರೆ” ಎಂದರ್ಥ. ಅಂತಹ ಕಾವ್ಯವಸ್ತುವು ಪೂರ್ವಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ್ದರೂ, ವಿವಕ್ಷಿತವಾದ ವ್ಯಂಗ್ಯ-ಮತ್ತು ವಾಚ್ಯಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವಂತಹ ಶಬ್ದಗಳ ಸಂಘಟನೆಯಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಬಂಧಚ್ಛಾಯೆಯನ್ನು ಬೀರಿದರೆ, ಸುಕವಿಯು ಎಂದೂ ನಿಂದೆಗೆ ಪಾತ್ರನಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಇಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ವಿವಾದ:—

ಕಾರಿಕೆ

ಪ್ರತಾಯಂತಾಂ ವಾಚೋ ನಿಮಿತವಿವಿಧಾರ್ಥಾಮೃತರಸಾ
ನ ಸಾದಃ^{೨೨} ಕರ್ತವ್ಯಃ ಕವಿಭಿರನವದ್ಯೇ ಸ್ತವಿಷಯೇ |
ಪರಸ್ವಾದಾನೇಚ್ಛಾವಿರತಮನಸೋ ವಸ್ತು ಸುಕವೇಃ
ಸರಸ್ವತೈವೈಷಾ ಘಟಯತಿ ಯಥೇಷ್ಟಂ ಭಗವತೀ || ೧೭ ||

ವಿಧವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳ ಅಮೃತರಸದಿಂದ ತುಂಬಿತುಳುಕುವ ಮಾತುಗಳನ್ನು

೨೨ ‘ವಾದಃ’ ಎಂಬ ಪಾರಾಂತರವೂ ಉಂಟು.

ಬೇಕಾದಂತೆ ವಿಸ್ತರಿಸಿರಿ! ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ತಮ್ಮ ಉದ್ಯೋಗದಲ್ಲಿ ಕವಿಗಳು ಸ್ವಲ್ಪವೂ
ವಿಷಾದಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ! ಪರರ ಸ್ವತ್ತನ್ನು ಕೊಳ್ಳಲು ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದ ಸುಕವಿಗೆ ಬೇಕಾ
ದಂತಹ ವಸ್ತುವನ್ನು ಭಗವತಿಯಾದ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯೇ ತಂದೊದಗಿಸುತ್ತಾಳೆ!

ಪ್ರತಿ

ಹೊಸದಾದ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥಗಳು ಇಂದೂ ಇದ್ದೇ ಇವೆ. ಪರರು ಹೇಳಿಬಿಟ್ಟಿರುವ
ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಮತ್ತೆ ಹೇಳಿದರೆ ಕವಿಯ ಗುಣವೇನು ಕಂಡಿತೆಂದು ಯೋಚಿಸುವ
ಕಾರಣವಿಲ್ಲ. ಪರರ ಸ್ವತ್ತನ್ನು ಅವಹರಿಸುವ ಮನಸ್ಸಿಲ್ಲದ ಸುಕವಿಗೆ ಸರಸ್ವತೀ
ದೇವಿಯೇ ಅವನ ಇಷ್ಟಾನುಸಾರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ತಂದೊದಗಿಸುತ್ತಾಳೆ. ಪೂರ್ವಜನ್ಯ
ಗಳ ಪುಣ್ಯಪರಿಪಾಕದಿಂದಲೂ, ಈಗಿನ ಅಭ್ಯಾಸಾತಿರಯದಿಂದಲೂ, ಕವಿತ್ವದಲ್ಲಿ
ಪ್ರವೃತ್ತಿಯುಂಟಾಗುವ ಪುಣ್ಯಶಾಲಿಗಳು ಪರರ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಪ್ರಹರಾಗಿಯೇ
ಇರುತ್ತಾರೆ. ಅವರಿಗೆ ತಾವು ಕಷ್ಟವಡುವ ಉಪಯೋಗವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ
ಭಗವತಿಯಾದ ಸರಸ್ವತಿಯೇ ಅವರಿಗೆ ಬೇಕುಬೇಕಾದ ಅರ್ಥವನ್ನೆಲ್ಲ ತಾನೇ ಕರುಣಿಸು
ತ್ತಾಳೆ. ವಸ್ತುತಃ ಇದೇ ಮಹಾಕವಿಗಳ ಮಹಾಕವಿತ್ವ!

ಇತ್ಯಸ್ಥಿ ಪ್ಪರಸಾತ್ರಯೋಚಿತಗುಣಾಲಂಕಾರಶೋಭಾಭೃತೋ
ಯಸ್ಮಾದ್ವಸ್ತು ಸಮೀಹಿತಂ ಸುಕೃತಿಭಃ ಸರ್ವಂ ಸಮಾಸಾದ್ಯತೇ |
ಕಾವ್ಯಾಪ್ಯೇಷಿಲಸೌಖ್ಯಧಾಮ್ನಿ ವಿಬುಧೋಽಧ್ಯಾನೇ ಧ್ವನಿರ್ದರ್ಶಿತಃ
ಸೋಽಯಂ ಕಲ್ಪತರೂಪಮಾನಮಹಿಮಾ ಭೋಗ್ಯೋಽಸ್ತು ಭವ್ಯಾತ್ಮನಾಮ್ ||

ಇಂತಕ್ಕೆ ಪ್ಪರಸಾತ್ರಯೋಚಿತಗುಣಾಲಂಕಾರಶೋಭಾವಹಂ
ಸ್ವಾಂತಾಂತರ್ಗತಸರ್ವವಸ್ತುನಿಕರಪ್ರೇನ್ಮೇಷಸಂಪಾದಕಂ |
ಸಂತೋಷಾಕರದೋಳ್ ಬುಧಾಳಿವನದೋಳ್ ಕಾವ್ಯಾಪ್ಯದೋಳ್ ಕಲ್ಪಭೂ-
ಜಂ ತಾನೀ ಧ್ವನಿಯೆಂದು ಪೇಳಿದವರು ಮೇಣ್ ತೋಷಿಕ್ಕೆ ಭವ್ಯಾತ್ಮರಂ ||

ಸತ್ಕಾವ್ಯತತ್ತ್ವನಯವರ್ತಕಚಿರಪ್ರಸುಪ್ತ -

ಕಲ್ಪಂ ಮನಸ್ಸು ಪರಿಪಕ್ವಧಿಯಾಂ ಯದಾಸೀತ್ |

ತದ್ವ್ಯಾಕರೋತ್ಸಹ್ಯದಯೋದಯಲಾಭಹೇತೋ -

ರಾನಂದವರ್ಧನ ಇತಿ ಪ್ರಥಿತಾಭಿಧಾನಃ ||

ಪರಿಪಕ್ವಬುದ್ಧಿಯುತರಿಗು-

ಮರಿಯಲ್ ನೆರೆಯದೆಯೆ ಕಂಡರುಂ ಕಾಣದವೋಲ್ |

ಮರೆಯಾಗಿದರ್ ಕಾವ್ಯದ

ವರತ್ತತ್ವಮನಿತು ಪೇಳನಾನಂದಾಖ್ಯಂ ||

ಇಲ್ಲಿಗೆ ಶ್ರೀ ರಾಜಾನಕ-ಆನಂದವರ್ಧನಾಚಾರ್ಯ-ವಿರಚಿತವಾದ

‘ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ’ದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಉದ್ದೋಲಿತದ ಕನ್ನಡ ಅನುವಾದವು ಮುಗಿದುದು.

ವಸ್ತುತಃ ಶಿವಮಯೇ ಹೃದಿ ಸ್ಫುಟಂ

ಸರ್ವತಃ ಶಿವಮಯಂ ವಿರಾಜತೇ |

ನಾಶಿವಂ ಕ್ವಚನ ಕಸ್ಯಚಿದ್ವಚಃ

ತೇನ ವಃ ಶಿವಮಯೀ ದಶಾ ಭವೇತ್ ||

ಶಿವಮಯಮೆನ್ನಯ ಹೃದಯಂ

ಶಿವಮಯಮಂ ಕಾಂಬುದತ್ತಿ ಲೋಕಮನೆತ್ತಂ |

ಶಿವಮಲ್ಲದ ನುಡಿಯಿಲ್ಲಂ

ಶಿವಮಯ ಚೆಶೆಯಕ್ಕೆ ಸರ್ವಜನರಿಂಗೊಂದುಂ ||

ಅನುವಾದಕನ ಸಮಾಪ್ತವಾಕ್ಯ

ಶ್ರೀಯಂ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಕವಿತಾ-

ಶ್ರೀಯಂ ಸಹೃದಯರ ಹೃದಯನಿಲಯಶ್ರೀಯಂ |

ಶ್ರೀಯುತನಾನಂದಂ ವಾಕ್

ಶ್ರೀಯುತನೋರಂತೆ ಪೇಳ್ವನಿಂತೀ ಧ್ವನಿಯಿಂ

|| ೧ ||

ಲಲನಾಲಾವಣ್ಯಂ ಬೋಲ್

ಲಲಿತಕಲಾಸಾರಮಪ್ಪ ರಮಣೀಯತೆಯಂ |

ಕೆಲರರಿಬರ್ ಪಲರರಿಯರ್

ಸುಲಭಮೆ ಪೊಲಬನೆಲ್ಲ ಪರರಿಂಗರಿಪಲ್ ?

|| ೨ ||

ಕವಿಕುಲ ಕೌತುಕ ವರ್ಧನ-

ನವನಿಯೊಳಾನಂದವರ್ಧನಂ ನಿರವಿಸಿದೀ |

ಕವಿತಾನವನೀತಂ 'ಧ್ವನಿ'

ಸವಿವರ್ಗಾನಂದವರ್ಧನಂ ಚಿರಕಾಲಂ

|| ೩ ||

ಪರಿಶೋಭಿಪಲಂಕಾರದ

ಪರಿವಾರಂ ರಸನೃಪತಿಯಾಜ್ಞಾಧಾರಂ |

ವರಗುಣಮದು ಮಣಿಹಾರಂ

ಸುರಸೋಚಿತ ವಾಕ್ಯಸಾರ ರಚಿತಾಕಾರಂ

|| ೪ ||

ಒಂದೆನೆ ಗುಣಮೌಚಿತ್ಯಂ

ಒಂದಾದುದು ದೋಷಮಂತೆ ಮೇಣ್ ತದ್ವಿರಹಂ |

ಒಂದೆನಲುತ್ತುಮಕಾವ್ಯಂ

ಒಂದಾದುದು ಕಾವ್ಯಮಾರ್ಗಸಾರವಿಚಾರಂ

|| ೫ ||

ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ ಪ್ರಸರಂ
ಧನ್ಯ ವಿವೇಚಕರ ಚಿತ್ತದೊಳ್ ಮಾರ್ಪೊಳೆಯಲ್ |
ಅನ್ಯಾದೃಶ ಸಹೃದಯತಾ
ಜನ್ಯಂ ಸತ್ಯಾವ್ಯ ಲೋಚನಂ ಸಂಭಾವ್ಯಂ

|| ೬ ||

ಮತಿವಿಭವಕೆ ಬೆರಲೆತ್ತಿದ
ಹಿತಮಿತ ಚತುರೋಕ್ತಿವಿದಿತ ಮಹಿಮಾಸ್ಪದರಂ |
ಕೃತ'ಲೋಚನ'ರಂ ಪರಿನಿ-
ಷ್ಠಿತಲೋಚನರಂ ಸಮಸ್ತ ಧಾತ್ರಿಯೆ ಪೊಗಳ್ಳುಂ

|| ೭ ||

ಮುನ್ನಿಂ ಸಕ್ಕದ ನುಡಿಯೊಳ್
ಸನ್ನಿದಮಾಗಿದುರ್ಮಿನ್ನೆಗಂ ಕನ್ನಡದೊಳ್ |
ಸನ್ನತಮಲೆನಲೊರೆದಂ
ಕನ್ನಡದಿಂ ಕೃಷ್ಣಮೂರ್ತಿ ತಿರುಳಂ ಧ್ವನಿಯಾ

|| ೮ ||

ಗುರುಗಳ ಕರುಣಾಬಲದಿಂ
ಸುರುಚಿರಮೆನಿಸಲ್ ಪ್ರಬುದ್ಧಕರ್ಣಾಟಕದೊಳ್ |
ಪೊರಮಟ್ಟೀ ಧ್ವನಿತತ್ವಂ
ಮೆರೆಗನವರತಂ ಪ್ರಬುದ್ಧಕರ್ಣಾಟಕದೊಳ್

|| ೯ ||

ಅಭಿನವಗುಪ್ತರ ಲೋಚನ-
ದಭಿರಾಮಕ ಸಾರ ಸೂಕ್ಷ್ಮಮಂ ಸೂಚಿಸುವಿ |
ಅಭಿನವ ಕೃತಿಯುಂ ರಸಿಕರ
ಸಭೆಯೊಳ್ ಸನ್ಮಾನ್ಯಮಕ್ಕೆ ಕನ್ನಡನಾಡೊಳ್

|| ೧೦ ||

ಅತಿಗಹನಂ ಧ್ವನಿತತ್ವಂ
ಮತಿವಂತರುಮಿಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿ ನಡೆವುದು ಸುಲಭಂ |
ಪ್ರತಿಪಾದನೆಯೊಳ್ ತಪ್ಪಿರೆ
ನುತವಿಬುಧರ್ ಕ್ಷಮಿಸಿ ತಿಳಿವುದೈಸಲೆ ಯೋಗ್ಯಂ

|| ೧೧ ||

ವರಕಾವೇರೀತೀರದ

ಕೆರಳಾಪುರಜಾತನಾತ್ತ-ವಿದ್ಯಾವಿಭವಂ |

ಗುರುಪದಭೂಷಿತನೊರೆದಂ

ಗುರುಕೃತಿಯಂ ಕೃಷ್ಣ ಮೂರ್ತಿ ವಿಬುಧವಿನೇಯಂ

|| ೧೨ ||

ಆರಾರ್ಗುತ್ತುಮಕಾವ್ಯಸಾರಸುಧೆಯೊಳ್ ಸಂಪ್ರೀತಿ ತಾನಿರ್ಪುದೋ

ಆರಾರ್ಗುನ್ನತವಾಗ್ವಿಚಾರವಿಧಿಯೊಳ್ ಲೋಲಂ ಸದಾ ಮಾನಸಂ |

ಆರಾರ್ಗಾವಗಮುಂಟೊ ರಾಗಮಧಿಕಂ ಸಾರಸ್ವತಾಲೋಕದೊಳ್

ಪಾರಾವಾರಮವರ್ಗದೇ ರಸಮಯಂ ಭದ್ರಂ ಶುಭಂ ಮಂಗಳಂ || ೧೩ ||

ಸ ಮಾ ಪ್ತ

—

ಅನುಬಂಧ

(ಅಂಕಿಗಳು ಪುಟಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತವೆ)

೧. ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕದ ಮೂಲಕಾರಿಕೆಗಳ

ಮತ್ತು

ಪರಿಕರ ಶ್ಲೋಕಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

ಅಕ್ಷರಾದಿರಚನೇವ	೨೬೦	ಅಸಮಾಸಾ ಸಮಾಸೇನ	೧೩೧
ಅಕಾಂಡ ಏವ ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಃ	೧೬೫	ಅಸಂಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮೋದ್ವೇಗತಃ	೫೮
ಅತೋಹ್ಯನ್ಯತಮೇನಾಪಿ	೨೪೦	ಅಸ್ಫುಟಿಸ್ಫುರಿತಂ	೨೩೫
ಅನಾಖ್ಯೇಯಾಂಶಭಾಸಿತ್ವಂ	೨೩೮	ಅಕ್ಷಪ್ತ ಏವಾಲಂಕಾರಃ	೨೪೮
ಅನಿಷ್ಪಸ್ಯ ಶ್ರುತಿಯದ್ವಯತ್	೧೨೫	ಆತ್ಮನೋಽನ್ಯಸ್ಯ	೨೬೦
ಅನುಸ್ತಾನೋಪಮಾತ್ಮಾಪಿ	೧೫೩	ಆಲೋಕಾರ್ಥೀ ಯಥಾ	೨೩
ಅನೌಚಿತ್ಯಾದ್ಯತೇ ನಾನ್ಯತ್	೧೪೭	ಇತಿ ಕಾವ್ಯಾರ್ಥವಿವೇಕೋ	೧೪೪
ಅಪಾರೇ ಕಾವ್ಯಸಂಸಾರೇ	೨೨೮	ಇತಿವೃತ್ತವಶಾಯಾತಾಂ	೧೪೫
ಅರ್ಥಶಕ್ತ್ಯುಚ್ಚವಸ್ತುನೋ	೯೭	ಇತ್ಯಕ್ಲಿಷ್ಟರಸಾಶ್ರಯೋಚಿತ	೨೬೨
ಅರ್ಥಶಕ್ತೇರಲಂಕಾರೋ	೧೦೨	ಇತ್ಯುಕ್ತಲಕ್ಷಣೋ ಯೋ	೨೩೫
ಅರ್ಥಃ ಸಹೃದಯಶ್ಲಘ್ನಃ	೧೧	ಉಕ್ತ್ಯಂತರೇಣಾಶಕ್ಯಂ	೪೫
ಅರ್ಥಾಂತರಗತಿಃ ಕಾಕ್ಯಾ	೨೧೬	ಉದ್ವೇಪನಪ್ರಶಮನೇ	೧೪೫
ಅರ್ಥಾಂತರೇ ಸಂಕ್ರಮಿತಂ	೫೪	ಏಕಾಶ್ರಯತ್ವೇ ನಿರ್ದೋಷೋ	೧೮೧
ಅಲಂಕಾರಾಂತರವ್ಯಂಗ	೧೧೧	ಏತದ್ಯಥೋಕ್ತಮಾಚಿತ್ಯಂ	೧೪೩
ಅಲಂಕಾರಾಂತರಸ್ಯಾಪಿ	೧೦೩	ಏವಂ ಧ್ವನೇಃ ಪ್ರಭೇದಾಃ	೨೩೪
ಅಲಂಕೃತೀನಾಂ ಶಕ್ತಾ ವಟಿ	೧೪೫	ಕಥಾಶರೀರಮುತ್ಪಾದ್ಯವಸ್ತು	೧೪೯
ಅವಧಾನಾತಿಶಯವಾನ್	೧೮೫	ಕಸ್ಯಚಿದ್ಧಾ ಧ್ವನಿಭೇದಸ್ಯ	೫೦
ಅವಸ್ಥಾದಿವಿಭಿನ್ನಾನಾಂ	೨೫೭	ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರತಿಭಾತ್ಯಾತ್ಮಾ	೮೭
ಅವಸ್ಥಾದೇಶಕಾಲಾದಿ	೨೫೨	ಕಾರ್ಯಮೇಕಂ ಯಥಾ ವ್ಯಾಪಿ	೧೭೬
ಅವಿರೋಧೀ ವಿರೋಧೀ ವಾ	೧೭೮	ಕಾವ್ಯಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಧ್ವನಿರಿತಿ	೪
ಅವಿವಕ್ಷಿತವಾಚ್ಯಸ್ಯ	೧೧೬	ಕಾವ್ಯಸ್ಯಾತ್ಮಾ ಸ ಏವಾರ್ಥಃ	೧೮
ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತೇರಶಕ್ತೇರ್ವಾ	೧೧೪	ಕಾವ್ಯಾಧ್ವನಿ ಧ್ವನೀರ್ವ್ಯಂಗ್ಯಂ	೨೨೯
ಅವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಕ್ಯತೋ ದೋಷಃ	೧೩೭	ಗುಣಾನಾಶ್ರಿತ್ಯ ತಿಷ್ಠಂತೀ	೧೩೧

ಚಿತ್ರಂ ಶಬ್ದಾರ್ಥಭೇದೇನ	೨೨೫	ಭಾವಾನಚೇತನಾನಪಿ	೨೨೮
ತ ಏವ ತು ನಿವೇಶ್ಯಂತೇ	೧೨೬	ಮುಖ್ಯಾ ಮಹಾಕವಿಗಿರಾಂ	೨೧೫
ತತ್ಪರಾವೇವ ಶಬ್ದಾರ್ಥೌ	೩೭	ಮುಖ್ಯಾ ವ್ಯಾಪಾರವಿಷಯಾ	೧೬೮
ತತ್ರ ಪೂರ್ವಮನನ್ಯಾತ್ಮ	೨೫೯	ಮುಖ್ಯಾಂ ವೃತ್ತಿಂ ಪರಿತ್ಯಜ್ಯ	೪೬
ತತ್ರ ವಾಚ್ಯಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋ ಯಃ	೧೨	ಯತ್ರ ಪ್ರತೀಯಮಾನೋಽರ್ಥಃ	೧೧೨
ತದ್ವತ್ ಸಚೇತಸಾಂ ಸೋಽರ್ಥಃ	೨೫	ಯತ್ರಾರ್ಥ ಶಬ್ದೋ ವಾ	೨೫
ತಮರ್ಥಮವಲಂಬತೇ	೬೯	ಯಥಾ ಪದಾರ್ಥದ್ವಾರೇಣ	೨೩
ತಸ್ಯಾಂಗಾನಾಂ ಪ್ರಭೇದಾ	೭೪	ಯದಪಿ ತದಪಿ ರಮ್ಯಂ	೨೬೧
ದಿಜ್ಞಾತ್ರಂ ತೂಚ್ಯತೇ ಯೇನ	೭೬	ಯಮಕಾದಿಬಂಧೇ ತು	೮೦
ದೃಷ್ಟಪೂರ್ವಾ ಅಪಿಹ್ಯರ್ಥಾಃ	೨೪೪	ಯಸ್ತೈಲಕ್ಷ್ಯಕ್ರಮವ್ಯಂಗ್ಯೋ	೧೨೫
ಧ್ವನೇರಿತ್ಯಂ ಗುಣೇಭೂತ-	೨೫೧	ಯಸ್ಮಿನ್ ರಸೋ ವಾ ಭಾಷೋ ವಾ	೨೨೯
ಧ್ವನೇರ್ಯಃ ಸಗುಣೇಭೂತ-	೨೩೯	ಯುಕ್ತ್ಯಾನಯಾನುಸರ್ತ ವ್ಯಾ	೨೪೨
ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಭೂತೇ ಶೃಂಗಾರೇ	೭೭	ರಸಭಾವತದಾಭಾಸ	೫೮
ಧ್ವನ್ಯಾತ್ಮಭೂತೇ ಶೃಂಗಾರೇ ಸಮೀಕ್ಷ್ಯ	೮೦	ರಸಭಾವಾದಿತಾತ್ರರ್ಯ	೬೫
ನಿರ್ವ್ಯೂಢಾವಪಿ ಚಾಂಗತ್ಯೇ	೮೧	ರಸಭಾವಾದಿವಿಷಯ-	೨೨೭
ನೀರಸಸ್ತು ಪ್ರಬಂಧೋ ಯಃ	೧೬೮	ರಸಭಾವಾದಿಸಂಬದ್ಧಾ	೨೫೭
ಪದಾನಾಂ ಸ್ಮಾರಕತ್ವೇಽಪಿ	೧೨೫	ರಸವಂತಿ ಹಿ ವಸ್ತುನಿ	೮೦
ಪೂರ್ವೇ ವಿಶೃಂಖಲಗಿರಃ	೧೬೮	ರಸಬಂಧೋಕ್ತಮಾಚಿತ್ಯಂ	೧೪೪
ಪ್ರಕಾರೋಽನೈಕ್ಯೋ ಗುಣೇಭೂತ	೨೦೮	ರಸಾಕ್ಷಿಪ್ರತಯಾ ಯಸ್ಯ	೨೭೮
ಪ್ರಕಾರೋಽಯಂ ಗುಣೇಭೂತ	೨೨೦	ರಸಾದಿಷ್ಟ ವಿವಕ್ಷಾತು	೨೨೭
ಪ್ರತಾಯಂತಾಂ ವಾಚೋ	೨೬೧	ರಸಾಂತರಸಮಾವೇಶಃ	೧೭೬
ಪ್ರತೀಯಮಾನಂ ಪುನರನ್ಯದೇವ	೧೨	ರಸಾಂತರಾಂತರಿತಯೋಃ	೧೮೩
ಪ್ರಧಾನಗುಣಭಾವಾಭ್ಯಾಂ	೨೨೫	ರಸಾದ್ಯನುಗುಣತ್ವೇನ	೧೮೮
ಪ್ರಧಾನೇಽನ್ಯತ್ರ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಃ	೬೧	ರಸಾಭಾಸಾಂಗಭಾವಸ್ತು	೮೦
ಪ್ರಬಂಧೇ ಮುಕ್ತಕೇ ವಾಪಿ	೧೬೪	ರೂಢಾ ಯೇ ವಿಷಯೇಽನ್ಯತ್ರ	೪೫
ಪ್ರಭೇದಸ್ಯಾಸ್ಯ ವಿಷಯೋ	೨೧೮	ರೂಪಕಾದಿರಲಂಕಾರವರ್ಗೋ	೧೦೨
ಪ್ರಸನ್ನಗಂಭೀರಪದಾಃ	೨೧೦	ರೌದ್ರಾದಯೋ ರಸಾ	೭೧
ಪ್ರಸಿದ್ಧೇಽಪಿ ಪ್ರಬಂಧಾನಾಂ	೧೭೫	ವಾಚಕತ್ವಾಶ್ರಯೇಣೈವ	೪೭
ಪ್ರಾಥೋಕ್ತಿಮಾತ್ರನಿಷ್ಪನ್ನ	೧೦೦	ವಾಚಸ್ಪತಿಸಹಸ್ರಾಣಾಂ	೨೫೮
ಭಕ್ತ್ಯಾಬಿಭರ್ತಿ ನೈಕತ್ವಂ	೪೧	ವಾಚ್ಯವಾಚಕಚಾರುತ್ವ	೬೦

ವಾಚ್ಯಾನಾಂ ವಾಚಕಾನಾಂ	೧೮೭	ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಾಸನಜ್ಞಾನ	೨೧
ವಾಚ್ಯಾಲಂಕಾರವರ್ಗೋಪಯಂ	೨೧೧	ಶರೀರೀಕರಣಂ ಯೇಷಾಂ	೧೧೦
ವಾಲ್ಮೀಕಿವ್ಯತಿರಿಕ್ತಸ್ಯ	೨೫೬	ಶಷಾ ಸರೇಫಸಂಯೋಗೋ	೧೨೬
ವಾಲ್ಮೀಕಿವ್ಯಾಸಮುಖ್ಯಾಶ್ಚ	೧೬೮	ಶೃಂಗಾರ ಏವ ಮಧುರಃ	೭೦
ವಿಚ್ಛಿತ್ತಿಶೋಭಿಸ್ತುಕೇನ	೧೨೫	ಶೃಂಗಾರಸ್ಯಾಂಗಿನೋ	೭೬
ವಿಜ್ಞಾಯೇತ್ಥಂ ರಸಾದೀನಾಂ	೧೮೭	ಶೃಂಗಾರೀ ಚೇತ್ಯವಿಃ ಕಾವ್ಯೇ	೨೨೮
ವಿನೇಯಾನುಸ್ತುಪೀಕರ್ತುಂ	೧೮೫	ಶೃಂಗಾರೇ ವಿಪ್ರಲಂಭಾಪ್ಯೇ	೭೦
ವಿಭಾವಿಭಾವಾನುಭಾವ	೧೪೫	ಶ್ರುತಿದುಷ್ಪಾದಯೋ ದೋಷಾ	೭೩
ವಿಮತಿವಿಷಯೋ	೨೦೮	ಸಂಧಿಸಂಧ್ಯಂಗಘಟನಂ	೧೪೫
ವಿರುದ್ಧೈಕಾಶ್ರಯೋ ಯಸ್ತು	೧೮೧	ಸಂವಾದಾಸ್ತು ಭವಂತ್ಯೇವ	೨೫೮
ವಿರೋಧಮವಿರೋಧಂ ಚ	೧೮೫	ಸಂವಾದೋ ಹ್ಯನ್ಯಸಾದೃಶ್ಯಂ	೨೫೯
ವಿರೋಧಿರಸಸಂಬಂಧಿ	೧೬೫	ಸಗುಣೀಭೂತವ್ಯಂಗ್ಯೈಃ	೨೨೯
ವಿವಕ್ಷಾ ತತ್ಪರತ್ವೇನ	೮೧	ಸತ್ಯಾವ್ಯತತ್ತ್ವನಯವರ್ತ್ಮ	೨೬೨
ವಿವಕ್ಷಿತೇ ರಸೇ ಲಬ್ಧ	೧೬೯	ಸನ್ನಿ ಸಿದ್ಧರಸಪ್ರಖ್ಯಾ	೧೪೯
ವಿಷಯಾಶ್ರಯಮವ್ಯನ್ಯತ್	೧೪೧	ಸಮರ್ಪಕತ್ವಂ ಕಾವ್ಯಸ್ಯ	೭೩
ವ್ಯಜ್ಯಂತೇ ವಸ್ತುಮಾತ್ರೇಣ	೧೧೧	ಸರಸ್ವತೀ ಸ್ವಾದು ತದರ್ಥವಸ್ತು	೨೦
ವ್ಯಂಗ್ಯವ್ಯಂಜಕಭಾವೇಽಸ್ಮಿನ್	೨೪೬	ಸರ್ವೇಷ್ಟೇವ ಪ್ರಭೇದೇಷು	೧೧೪
ವ್ಯಂಗ್ಯವ್ಯಂಜಕಸಂಬಂಧ	೨೭	ಸುಪ್ತಿಜಾವಚನಸಂಬಂಧೈಃ	೧೫೪
ವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯ ಯತಾಪ್ರಾಧಾನ್ಯಂ	೩೬	ಸೋಽರ್ಥಸ್ತದ್ವ್ಯಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯ-	೨೨
ವ್ಯಂಗ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರತಿಭಾಮಾತ್ರೇ	೩೭	ಸ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯವಶೇನ್ನೈವ	೨೪
ಶಬ್ದತತ್ತ್ವಾಶ್ಚ ಯಾಃ ಕಾಶ್ಚಿತ್	೨೩೬	ಸ್ವೇಚ್ಛಾಕೇಸರಿಣಃ ಸ್ವಚ್ಛ-	೩
ಶಬ್ದಾರ್ಥಶಕ್ತ್ಯಾಕ್ಷಿಪ್ತೇಽಪಿ	೯೮		

೨. 'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ದಲ್ಲಿರುವ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳ ಅಕಾರಾದಿ

ಅಂಕುರಿತಃ ಪಲ್ಲವಿತಃ	೧೦೯	ಏಕನ್ನೋ ರುಲಿಃ	೧೭೯
ಅಂಬಾ ಶೇತೇತ್ರ ವೃದ್ಧಾ	೯೯	ಏಮೇಲ ಜಣೋ	೧೧೮
ಅಜ್ಞಾಏ ಪಹಾರೋ	೪೪	ಏವಂ ವಾದಿನಿ ದೇವರ್ಷಾ	೯೭
ಅಣ್ಣತ್ತವಚ್ಚ	೧೫೭	ಏಹಿ ಗಚ್ಛ ಪತೋತ್ತಿಷ್ಠ	೧೭೨
ಅತಹಂಏ	೨೪೩	ಕಪೋಲೇ ಪತ್ರಾರೀ	೭೮
ಅತ್ರಾ ಎತ್ಥ ಜಿಮಜ್ಜಿಞ	೧೪	ಕಮಲಾ ಅರಾ	೧೧೨
ಅತ್ರಾನ್ತರೇ ಕುಸುಮ	೯೨	ಕರಿಣೀವೇಹವ್ವ	೨೪೫
ಅತಿಕ್ರಾಂತಸುಮಾಃ ಕಾಲಾಃ	೧೫೬	ಕರ್ತಾ ದ್ಯೂತಚ್ಛಲಾನಾಂ	೨೩೧
ಅನಧ್ಯವಸಿತಾವಗಾಹನಂ	೨೨೩	ಕಸ್ತ್ವಂ ಭೋಃ ಕಥಾಯಾಮಿ	೨೨೪
ಅನವರತನಯನಜಲ	೮೫	ಕಸ್ಸ ವಾ ಣ ಹೋಞ	೧೬
ಅನುರಾಗವತೀ ಸಂಧ್ಯಾ	೩೦	ಕ್ರಾಮನ್ತ್ಯಃ ಕ್ಷತಕೋಮಲಾಂಗುಲಿ	೧೭೫
ಅಮೀ ಯೇ ದೃಶ್ಯಂತೇ	೨೨೪	ಕ್ವಾಕಾರ್ಯಂ ಶಶಲಕ್ಷ್ಮಣಃ ಕ್ವ	೧೭೦
ಅಯಮೇಕಪದೇ	೧೫೮	ಕಿಂ ಹಾಸ್ಯೇನ ನ ಮೇ	೬೨
ಅಯಂ ಸ ರಶನೋತ್ಕರ್ಷಿ	೧೭೪	ಕ್ಷಿಪ್ತೋಹಸ್ತಾವಲಗ್ನಃ	೬೪
ಅವಸರ ರೋಉಂ	೧೫೭	ಕುವಿಲಟ ಪಸನ್ನಾಟ	೪೩
ಅಹಿಣಲಪಟಲ	೨೩೪	ಕೃತಕಕುಪಿತ್ಯಃ	೮೨
ಆಕ್ರಂದಾಃ ಸ್ತುನಿತ್ಯಃ	೮೫	ಕೃತೇ ವರಕಥಾಲಾಪೇ	೨೪೪
ಆಮ ಅಸಂಘಟ	೨೧೭	ಕೋಪಾತ್ಯೋಮಲಲೋಲ	೮೬
ಆಹೂತೋಽಪಿ ಸಹಾಯೈಃ	೩೨	ಖಂ ಯೇತೈಶ್ಚಲಯಂತಿ	೯೬
ಈಸಾಕಲುಸಸ್ಸ	೧೦೮	ಗಲಣಂ ಚ ಮತ್ಪಮೇಹಂ	೫೭
ಉಚ್ಚಿಣಸುಪಡಿಯ	೧೧೩	ಚಂಚದ್ವುಜಭ್ರಮಿತ	೭೨
ಉತ್ಕಂಠಿನೀ ಭಯ	೧೨೭	ಚಕ್ರಾಭಿಘಾತ	೮೨
ಉದ್ಧಾ ಮೋತ್ಕಲಿಕಾಂ	೮೩	ಚಿನ್ಮನಾಸಕ್ತಭುಜಗ	೧೦೭
ಉನ್ನತಃ ಪ್ರೋಲ್ಲಸದ್ಧಾರಃ	೯೩	ಚಿನ್ಮಮೂಘಹಿ	೧೦೩
ಉಪೋಢರಾಗೇಣ	೨೯	ಚಮಕಿಲಮಾಣಸ	೯೧
ಉಪ್ಪಹಜಾಲಏ	೨೨೫	ಚಲಾಪಾಂಗಾಂ ದೃಷ್ಟಿಂ	೮೧

ಚುಂಬಿಜ್ಜ ಇ ಸಲಹುತ್ತಂ	೪೩	ಪ್ರಾಪ್ತ ಶ್ರೀರೇವ	೧೦೪
ಚೂಲಂಕುರಾವಲಂಸ	೧೨೨	ಪ್ರಭಾಮಹತ್ಯಾ	೨೧೪
ಭಣಪಾಹುಣಿಲ	೨೩೦	ಪ್ರಭೃತ್ಯತ್ಯುತ್ಪರೀಯ	೧೦೩
ಜಾವಜ್ಜ ವಣ್ಣದ್ದೇಸೇ	೧೦೭	ಪ್ರಯಚ್ಛತೋಚ್ಚೈಃ	೨೧೯
ಣಲ ತಾಣ ಭಡಇ	೨೫೩	ಭಗವಾನ್ ವಾಸುದೇವಶ್ಚ	೨೪೭
ತಂ ತಾಣ ಸಿರಿ	೧೦೫	ಧಮ ಧಮ್ಮಿಲ	೧೪
ತದ್ಗೇಹಂ ನತಭಿತ್ತಿ	೧೬೧	ಭೂರೇಣುದಿಗ್ಧಾನ್	೧೮೪
ತನ್ಮೇ ಮೇಘಜಲಾರ್ದ್ರ	೬೭	ಭ್ರಮಿಮರತಿಮಲಸ	೯೧
ತರಂಗಭೂಭಂಗಾ	೬೭	ಮಂದಾರಕುಸುಮ	೧೩೨
ತಸ್ಯಾ ವಿನಾಒ ಹಾರೇಣ	೮೯	ಮಹಮಹ ಇತ್ತಿ	೨೫೭
ತಾಲಾ ಜಾಲನ್ನಿ	೫೬	ಮಾ ಪಂಥಂ ರುಂಧೀಒ	೧೫೭
ತಾಲೈಃ ಶಿಂಜದ್ವಲಯ	೧೫೬	ಮುನಿರ್ಜಯತಿ	೨೫೦
ತೇಷಾಂ ಗೋಪವಧೂವಿಲಾಸ	೬೮	ಮುಹರಂಗುಲಿ	೧೫೮
ತ್ರಾಸಾಕುಲಃ ಪರಿಪತನ್	೧೦೮	ಯಚ್ಚ ಕಾಮಸುಖಂ	೧೮೨
ದಂತಕ್ಷತಾನಿ	೨೩೩	ಯಥಾ ಯಥಾ ವಿಪರ್ಯಯೇತಿ	೨೪೭
ದತ್ತಾನಂದಾಃ ಪ್ರಜಾನಾಂ	೯೩	ಯತ್ರ ಚ ಮಾತಂಗ	೯೪
ದೀರ್ಘೇಕುರ್ವನ್	೨೩೩	ಯದ್ವಂಚನಾಹಿತ	೧೬೦
ದುರಾರಾಧಾ ರಾಧಾ	೨೨೦	ಯಃ ಪ್ರಥಮಃ	೨೪೧
ದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಕೇಶವ	೯೨	ಯಾ ನಿಶಾ ಸರ್ವಭೂತಾನಾಂ	೧೧೯
ದೇವ್ಯಾ ಎತ್ತಮ್ಮಿ	೧೦೬	ಯಾ ವ್ಯಾಪಾರವತೀ	೨೩೨
ದೇ ಆ ಪಸುಲ	೧೫	ಯೇ ಜೀವನ್ತಿ ನ ಮಾನ್ತಿ	೧೬೦
ನಿದ್ರಾಕೈತವಿನಃ	೨೪೧	ಯೇನ ಧ್ವಸ್ತಮನೋಭವೇನ	೮೮
ನೀವಾರಾಃ ಶುಕಗರ್ಭ	೧೫೯	ಯೋ ಯಶಸ್ತಂ ಭರ್ಭರ್ತಿ	೭೨
ನೋ ಕಲ್ಪಾಪಾಯವಾಯೋ	೮೫	ರಕ್ತಸ್ತಂ ನವಪಲ್ಲವೈಃ	೮೩
ನೃಕ್ಯಾರೋ ಹ್ಯಯಮೇವ	೧೫೫	ರಮ್ಯಾ ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತವತೀಃ	೧೦೯
ಪತ್ಯಃ ಶಿರಶ್ಚಂದ್ರಕಲಾ	೨೧೮	ರವಿಸಂಕ್ರಾಂತಸೌಭಾಗ್ಯಃ	೫೬
ಪರಾರ್ಥೇ ಯಃ ಪಿಡಾಂ	೪೪	ರಾಜಾನಮಒ ಸೇವಂತೇ	೨೨೦
ಪರಿಮ್ಲಾನಂ ಪೀನಸ್ತನ	೪೩	ಲಚ್ಛೇ ದುಹಿದಾ	೨೧೦
ಪಾಂಡುಕ್ಯಮಂ ವದನಂ	೧೭೧	ಲಾವಣ್ಯಕಾಂತಿಪರಿಪೂರಿತ	೧೦೪
ಪ್ರಾತುಂ ಧನೈಃ	೧೨೧	ಲಾವಣ್ಯದ್ರವಿಣವ್ಯಯೋ	೨೨೨

ಲಾವಣ್ಯಸಿಂಧು	೨೦೯	ಸಮವಾಯ ಇವ	೯೫
ವಚ್ಚ ಮಹವ್ವಿಲ	೧೫	ಸಮವಿಸಮ	೧೬೧
ವತ್ಸೇ ಮಾ ಗಾ ವಿಷಾದಂ	೯೯	ಸರ್ವೈಕಶರಣಂ	೯೫
ವಾಣೀಲಲ ಹತ್ತಿದಂತಾ	೧೨೩	ಸ ವಕ್ತೃಮುಖಿಲಾನ್	೧೦೫
ವಾಣೀರಕುಡಂಗೊಡ್ಡೀಜಿ	೧೧೩	ಸವಿಭ್ರಮಸ್ತೋದ್ಭೇದಾಃ	೨೪೦
ವಿಮಾನಪರ್ಯಂಕ	೧೮೪	ಸತೋಜಿತೈಃ	೧೮೪
ವಿಸಮಇಟ	೧೨೦	ಸಾಲರವಿಇಣ್ಣ	೧೦೧
ವಿಸ್ರಂಭೋತ್ಥಾ	೨೧೬	ಸಿಜ್ಜ ಇ ರೋಮಂಚಿಜ್ಜ ಇ	೨೫೦
ವೀರಾಣಂ ರಮಇ	೧೦೫	ಸಿಹಿಪಿಂಥಕಣ್ಣ ಪೂರಾ	೧೦೧
ವ್ರೀಡಾಯೋಗಾನ್ವತ	೧೨೮	ಸುರಭಿಸಮಯೇ	೨೪೫
ವೃತ್ತೇಃಸ್ತಿನಾ	೧೨೨	ಸುವರ್ಣಪುಷ್ಪಂ	೪೦
ಶ್ಯಾಮಾಸ್ವಂಗಂ	೮೭	ಸೃಷಾ ಸರ್ವತ್ರ	೨೧೨
ಶ್ಲಘ್ಯಶೇಷತನುಂ	೯೦	ಸ್ಮರನವನದೀಪೂರೇಣ	೧೩೦
ಶಿಖರಿಣಿ ಕ್ಷಮ ನಾಮ	೪೦	ಸ್ವತೇಜಃಕ್ರಿತಮಹಿಮಾ	೨೪೧
ಶೂನ್ಯಂ ವಾಸಗೃಹಂ	೨೪೨	ಸ್ವಿಗ್ಧಶ್ಯಾಮಲಕಾಂತಿ	೫೫
ಶೇಷೋ ಹಿಮಗಿರಿಸ್ತ್ವಂ	೨೪೪	ಸ್ವಿತಂ ಕಿಂಚಿನ್ನುಗ್ಧಂ	೨೪೦
ಸಂಕೇತಕಾಲಮನಸಂ	೯೮	ಹಂಸಾನಾಂ ನಿನದೇಷು	೨೫೪
ಸಜ್ಜೇಹಿ ಸುರಹಿಮಾಸೋ	೧೦೦	ಹಿಲಿಲಿಟ್ಟಾವಿಲಮಣ್ಣಂ	೧೦೬
ಸತ್ಯಂ ಮನೋರಮಾ	೧೮೬		

೩. 'ಧ್ವನ್ಯಾಲೋಕ'ದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಇತರ ಪದ್ಯಗಳು

ಲಿಪೂರ್ವಂ ಯದ್ವಸ್ತು ಪ್ರಥಯತಿ	೩	ಬಹುನಾಂ ಜನ್ಮನಾಮಂತೇ	೨೪೯
ಕ್ಷಣೇ ಕ್ಷಣೇ ಯತ್	೨೫೩	ಬಹುನಾಂ ಸಮವೇತಾನಾಂ	೧೮೦
ಧರ್ಮಾರ್ಥಕಾಮಾಮೋಕ್ಷೇಷು	೨೨೯	ಮಾನುಷ್ಯವೃತ್ತ್ಯಾಸಮುಪಾಚರಂತಂ	೧೫೯
ಧೃತಿಃಕ್ಷಮಾದಯಾ	೧೧೭	ಯಸ್ತಿಸ್ತನ್ನ ಸ ವಸ್ತು	೮
ನಾಮಾಟ ಸ್ತ್ರೀತಿ ಸಂಹ್ಲಾದಿ	೧೬೩	ಶಬ್ದಾಃ ಸಂಕೇತಿತಂ ಪ್ರಾಹುಃ	೨೫೫
ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನರುಷೇಕೃತಂ	೧೧೮	ಸ್ವಂಚಿತಪಕ್ಷೈಕವಾಟಂ	೧೫೨

ಕನ್ನಡದಲ್ಲಿ ಲೇಖಕ - ಪ್ರಕಾಶಕ - ಓದುಗರ ನಡುವೆ ಗಾಢ ಸಂಬಂಧವನ್ನು
 ಏರ್ಪಡಿಸುತ್ತಾ, ಶ್ರೀಸಾಮಾನ್ಯರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ವಾಚನಾಭಿರುಚಿಯನ್ನು ಹಾಗೂ
 ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರೀತಿಯನ್ನು ಮೂಡಿಸುತ್ತಾ ರಾಜ್ಯಾದ್ಯಂತ ಓದುಗರಿಗೆ ಒಳ್ಳೆಯ
 ಪುಸ್ತಕಗಳು ಸುಲಭ ಬೆಲೆಯಲ್ಲಿ ದೊರೆಯುವಂಥ ಸ್ಥಾಯೀ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯೊಂದನ್ನು
 ರೂಪಿಸಿ, ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕೋದ್ಯಮವನ್ನು ಜನಪರವಾಗಿ ಮತ್ತು ದೃಢವಾಗಿ
 ಬೆಳೆಸುವ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ 'ಕನ್ನಡ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ' ಎಂಬ ದೀರ್ಘಕಾಲಿಕ
 ಯೋಜನೆಯೊಂದನ್ನು ಸರ್ಕಾರವು ರೂಪಿಸಲು ಯತ್ನಿಸುತ್ತಿದೆ. ಈ ನಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ
 1989-90ರ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಕನ್ನಡ ಮತ್ತು ಸಂಸ್ಕೃತಿ ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯವು
 ಕೈಗೊಂಡಿರುವ 'ಜನಪ್ರಿಯ ಪುಸ್ತಕ ಮಾಲೆ' ಒಂದು ಮೊದಲ ಹೆಜ್ಜೆ. ಜಂದಿನ
 ಈ ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಕಟಣೆ ಯೋಜನೆಯು ಮುಂದೆ 'ಪುಸ್ತಕ ಪ್ರಾಧಿಕಾರ'ವಾಗಿ
 ಬೆಳೆದು, ಒಂದು ಸ್ವಾಯತ್ತ ಸಂಸ್ಥೆಯಾಗಿ ರೂಪುಗೊಳ್ಳಲೆಂಬುದು ಸದ್ಯದ
 ಆಶಯ.